IZDANJA
antiBARBARUS

ILLYRICUM MYTHOLOGICUM

Radoslav
Katičić

ZAGREB 1995

Sadržaj

Predgovor
7
Bibliografska bilješka
10
Uvod
11
Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rođanina
31
Illyricus fluvius
115
Tri starobalkanska *nomina sacra*
125
Jonije Ilir
161
Liburnski otoci kod antičkih pisaca
183
Illyro–Apenninica
199
Enhelejci
211
Antenor na Jadranu
305
Diomed na Jadranu
333
Heraklov sin Hilo na Jadranu
387
Azopova kći Kerkira na Korčuli
399
Sažetak – Zusammenfassung
407
Kazala
Kazalo imena i pojmova
439
Kazalo citiranih starih pisaca
469

Ovaj je rukopis, tako kako se sad objavljuje, bio potpuno pripravljen za tisak već na kraju ljeta 1991. Izdati ga je namjeravala Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine u suradnji sa sarajevskom nakladničkom kućom "Svjetlost". Oko toga sam se već vrlo konkretno dopisivao s njezinim urednikom, gospodinom Ivanom Lovrenovićem. Daljnji razvoj događaja pokazivao je, međutim, sve jasnije da ne vodi svrsi ako se rukopis pošalje u Sarajevo. Ostao je tako u ladici, a izgledi da se objavi sve su više kopnjeli. No u veljači 1993. sreo sam sasvim neočekivano u klubu Društva hrvatskih književnika u Zagrebu Ivana Lovrenovića, koji je upravo uspio izići iz opsjednutog Sarajeva. On me je tada, zbog prilika kakve su bile nastale, izričito oslobodio svake obveze prema "Svjetlosti" i potaknuo da tražim nakladnika u Hrvatskoj. Našao ga je onda ipak on sâm zainteresiravši gospodina Alberta Goldsteina za moj rukopis. Sarajevska knjiga izlazi tako u izdanju zagrebačkoga nakladnika "Antibarbarus". Njemu zahvaljujem što u teškim vremenima nije ustuknuo pred tim zahtjevnim pothvatom, a Albertu Goldsteinu i sasvim osobno na potpunom razumijevanju za nj i na zauzimanju koje prelazi okvire poslovnosti i proniče već i u predmet sâm. Pri dovršavanju rukopisa knjiga je bila posvećena akademiku Alojzu Bencu. On je od svih najzaslužniji. Sada je mogu posvetiti samo njegovoj uspomeni. Time je posvećena i sjećanju na prijateljsku suradnju s akademikom Borivojem Čovićem oko njezina ostvarivanja te na svu dugogodišnju kolegijalnu suradnju svih članova Centra za balkanološka ispitivanja sarajevske Akademije. A Ivanu Lovrenoviću izričem svoju zahvalnost za interes, pripravnost i brigu.

Tako se još jednom potvrđuje: Habent sua fata libelli!

Kolovoz 1994.

Radoslav Katičić

Predgovor

U ovoj su knjizi skupljeni članci u kojima sam tijekom posljednje dvadeset i dvije godine obrađivao pitanja vezana za naše krajeve u antičkoj mitologiji. Time što je sada sve skupljeno u koricama jedne knjige taj je posao zaokružen i tako dovršen. Studije su objavljivane većinom u Godišnjaku Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, a neke i u drugim, teže pristupačnim publikacijama. Dva članka, onaj o Hilu i onaj o Kerkiri, napisani su za ovu knjigu. Ona je dobila i uvodnu studiju u kojoj se postavlja književnopovijesni okvir u koji treba smještati pojedinačna izlaganja što slijede. Cjelina tako i u doslovnom smislu premašuje dijelove od kojih je sastavljena. Članci pak koji su ovdje skupljeni pisani su i objavljeni dijelom na njemačkom i jedan na francuskom jeziku. Ti su za ovu knjigu prevedeni, pa ona i po tome ne donosi samo tekstove koji su već drugdje objavljeni.

Studije i članci što su ovdje skupljeni pisani su svaki za se i u različitim prilikama, namijenjeni raznim zbornicima radova, Godišnjaku i drugima. Odatle je došlo i do nekih preklapanja u tematici, pa se o istome čita na raznim mjestima. Sve je to ovdje ostavljeno kako je bilo jer su gledišta s kojih se razlaže, i kada se navodi isto, ipak različita, pa bi se redakcijskim zahvatima, doduše, moglo nešto i dobiti na prostoru, ali bi se mnogo izgubilo na preglednosti i priručnosti. Moralo bi se mnogo listati i tražiti citate i prijevode izvora prema uputama. A glavna je svrha tih radova upravo ta da predoče čitav materijal iz starih pisaca, pa je važno da se, kada se o čemu čita, ima i sav navod odmah pri ruci da se bez muke opet i opet može potražiti pogledom. Stoga se ponavljanje citata i njihovih prijevoda od članka do članka, kako su ovdje skupljeni i time postali kao poglavlja knjige, nije uklanjalo. Kazala će pomoći da se nađe sve što je u knjizi na raznim mjestima rečeno o kojoj vijesti ili o kojem predmetu.

Što se pak tiče oblika starih grčkih i latinskih imena, to samo tekstovi koji su pisani ili prevođeni za ovu knjigu pokazuju kako ja sada mislim da je to najbolje urediti. U tekstovima koji su preuzeti onako kako su već objavljeni razabire se kakve su mi pri tome bile nesigurnosti i kojim sam putem došao do svojih rješenja. To je područje na kojem će biti još lutanja dok se doista ne ustale škole. Meni je pri konačnom opredjeljivanju bio osobito važan drugi svezak "Povijesti svjetske književnosti" (Zagreb 1977) u kojem se obrađuju stara grčka i rimska književnost.

U člancima što su preuzeti u ovu knjigu iz starijih publikacija dopunjeni su tek najnužniji bibliografski podaci. Inače se u njima odražava ono poznavanje bibliografije kojim sam raspolagao dok sam ih pisao. Općenito se može reći da su te studije usmjerene više na izvore nego na literaturu.

Glavna svrha većine radova što su uvršteni u ovu knjigu bila je da se u potpunosti skupe, navedu, prevedu i protumače vrela i tako učine pristupačnima vijesti što su daleko raspršene po antičkoj književnosti te stoga bez doista dobro opremljene biblioteke, kakve u nas nigdje i nema, u najdoslovnijem smislu nisu pristupačne. A i kad bi se našle pod rukom, nisu upotrebljive bez dobroga znanja klasičnih jezika, to više što znatnim dijelom nikada nisu ni prevođene u koji od novijih jezika jer se nalaze u djelima kojima se služe samo dobro upućeni znalci starih književnosti.

A i ako se ne gleda na bibliotekarske i jezične zapreke, podaci tih vrela mogu se doista razumjeti samo ako se stave u širok kontekst koji pretpostavlja temeljita grecistička i latinistička znanja, kakva daleko prelaze okvir što ga zacrtava klasična gimnazija, pa i studij klasične filologije koji je prvenstveno orijentiran prema njoj. Prilozi što su se našli u ovoj knjizi treba da pružaju sve to i da vijesti starih vrela učine pristupačnim i onima koji se bave našom starinom, a žive možda i daleko od većih knjižnica i ne poznaju dovoljno stare jezike i antičku književnost grčku i latinsku. Zbog toga se pri izlaganju tumače i neke sasvim osnovne stvari. To će manje upućenim i lošije opremljenima mnogo pomoći, a znalcima neće, nadam se, previše smetati. Osim što se bavi svojim predmetom, ova knjiga treba da svojim čitateljima, za jedno osobito područje stare povijesti naših strana što je u podacima svojih vrela osobito zapleteno, zamijeni čitavu biblioteku. Meni je stjecajem životnih okolnosti sve to bilo pristupačno kao malo komu u nas, pa sam svoj zadatak vidio u tome da ne obrađujem samo pojedina pitanja svoje teme nego i da svima koji se zanimaju za našu starinu poravnam putove do valjano utemeljenoga bavljenja njima.

Istraživanje predmeta i pripremanje publikacija o njem, što se ovdje zaokruženo i cjelovito predstavljaju čitateljima, teklo je sve vrijeme kao radni projekt Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i

Hercegovine. Njemu, a osobito njegovu osnivaču i dugogodišnjem voditelju akademiku Alojzu Bencu, koji je za taj moj rad imao velik interes, poticao ga i podupirao koliko je samo mogao, treba ovdje izreći duboku zahvalnost. Od akademika je Benca potekla i inicijativa za izdavanje ove knjige te je upravo on vrlo zaslužan što se ona sada može uzeti u ruke. A pošto je od njega preuzeo upravljanje Centrom, i akademik Borivoj Čović jako se zauzeo za ostvarivanje te namisli. I njemu hvala. Sam projekt se vodio pod sugestivnim imenom "Illyricum mythologicum", svjesno podsjećajući na Farlatijev "Illyricum sacrum", pa se ono, naravno, i za ovu publikaciju ponudilo kao naslov.

Sve drugo knjiga treba da kaže sama.

U travnju 1991.

Radoslav Katičić

Bibliografska bilješka

Studije koje su skupljene u ovoj knjizi nastajale su u dugom nizu godina i objavljivale su se u publikacijama i na jezicima kako je ovdje navedeno:

Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rođanina, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine 7 (5), Sarajevo 1970, 71-132.

Illyricus fluvius (pisano njemačkim jezikom), Adriatica praehistorica et antiqua. Zbornik radova posvećen Grgi Novaku, Zagreb 1970, 385-392. Drei altbalkanische Nomina sacra, Godišnjak 9 (7), Sarajevo 1972, 105-128.

Ionios der Illyrier, Godišnjak 11 (9), Sarajevo 1973, 185-201.

Liburnski otoci kod antičkih pisaca, Zbornik Zadarsko otočje, sv. 1, Zadar 1974, 35-45.

Illyro-Apenninica (pisano francuskim jezikom), Jadranska obala u protohistoriji.

Kulturni i etnički problemi, Zagreb 1976, 177-183.

Enhelejci, Godišnjak 15 (13), Sarajevo 1977, 5-82.

Antenor na Jadranu, Godišnjak 26 (24), Sarajevo 1988, 5-23.

Diomed na Jadranu, Godišnjak 27 (25), Sarajevo 1989, 39-78.

Uvod

*I*lirik u antičkoj mitologiji, grčkoj i rimskoj, tema je koja se uklapa u širu cjelinu: jadranskih motiva u staroj grčkoj i rimskoj književnosti. Koliko god se to može učiniti očitom istinom, koju i nije potrebno posebno izricati, ipak je tom konstatacijom učinjen bitan spoznajni korak koji nas udaljuje od široko rasprostranjenih i duboko ukorijenjenih shvaćanja. Njome smo, naime, upozorili na to da je bavljenje antičkom mitologijom, pa onda svom poviješću, koje je legendarna samo dio, istraživanje na prvom mjestu književno. To se obično ne vidi jer se na spise što su iz starine došli do nas gleda kao da su samo vrela podataka, koji se vade iz njih kao kamen iz kamenoloma, a pri tom se onda od samoga nestrpljenja zaboravlja da ti tekstovi pripadaju antičkoj književnosti i da ih na prvom mjestu treba tako i promatrati jer će se podaci o prošlosti što su u njima samo tako pokazati u pravom svjetlu. Da bi se dobro razumjeli, ne valja ih trgati iz njihova književnoga konteksta.

Osobito je važno uvijek imati na umu da nije samo mitologija kako se javlja u pjesnika lijepa književnost, nego je to i antička historiografija, koja, i kada je kritička kao u Hekateja Milećanina, ili čak pragmatička, kao u Tukidida Atenjanina, ipak uvijek ostaje na prvom mjestu ono što mi danas zovemo lijepom književnošću, te su djela antičkih povjesničara bitno uvjetovana i u mnogome određena kanonom i tradicijom književne vrste koju čine i kojoj pripadaju. Upravo zato se mitologija u antičkoj književnosti ne veže samo uz pjesništvo, što će svatko i očekivati, nego i s historiografijom, a ta se u starini ne da odvojiti od geografije i etnografije jer je, kad su se polagali temelji, isto istraživanje obuhvaćalo sva ta područja. Paradigmatsko je u tom pogledu djelo samoga začetnika vrste, prvoga logografa, kako se uobičajilo da nazivamo pisce najstarijeg razdoblja i utemeljitelje te tada u sebi još neraščlanjene knji-

ževne vrste, upravo spomenutoga Hekateja Milećanina. On je napisao dvije knjige od kojih se jedna zvala Rodoslovlja, a druga Obilazak zemlje. U prvome je kritički sistematizirao grčke povijesne predaje po načelu rodoslovlja, koje je na tom području bilo tradicionalno i naslijeđeno od epike. Ona je do tada bila oblik u kojem se čuvala predaja o prošlosti i predavala od naraštaja naraštaju. U drugom je djelu skupio vijesti o dalekim zemljama i narodima što su ih sa svojih putovanja donosili pomorci i trgovci. Sredio ih je po načelu opisa priobalne plovidbe što se od starine primjenjivalo pri predaji naputaka pomorcima. Tako su se osmišljavale vijesti o krajevima što su ulazili u sve širi vidokrug helenskoga svijeta i postupno unosile i u sustav predaja o njegovoj davnini, počecima i kasnijem procvatu. Tako su Heleni u dva smisla svladavali sve nove i nove krajeve, upoznavajući njih i ljude u njima, skupljajući nove podatke, i uvrštavajući sve to u krug onoga, što je već od prije bilo poznato i prisno. Ta se predaja tako korak po korak ususta vljivala. A to je pomagalo i da se bolje pronikne u svoje i da se lakše kreće u tuđem, u koje je, kako god to teško bilo, i zgoljna nužda i želja za većim dobitkom tjerala da se prenese znatan i sve veći dio vlastita življenja.

I tu sve počinje od Homera. Čitajući ga nailazimo na svakom koraku na kazivanja o prošlosti, o davnini i dobi drevnih junaka, a ima i podataka o zemljama i narodima. Nije to nigdje u njega napregnuto znanje skupljeno u svjesnoj težnji da se prodre u do tada nepoznato, nego je lagodno kazivanje drevnih predaja stilom epskoga pripovijedanja, koje bi svima trebale biti poznate, a i bile su koliko su se slušali epski pjevači. No kada je ovdje riječ o Homeru, ne valja misliti samo na dva besmrtna epa, Ilijadu i Odiseju, koji su čitavi dospjeli do naših knjižnica, pa ih možemo čitati kao i sve druge knjige. Homerovo nam ime tu, kao prvotno i starim Grcima, stoji za svu epsku tradiciju ranih vremena. Njezini se počeci gube u davninama o kojima nam razgovjetniju predodžbu daje tek arheologija. Nalazi materijalnih ostataka mikenske kulture dokazali su da je ta epska predaja doista čuvala bitne sadržaje povijesnoga pamćenja. Njezini su se tekstovi prenosili usmeno, time je bitno određen njezin stil, i tek poslije dugih stoljeća usmenosti ušla je u mlađim i umjetnički razvedenijim oblicima u obzorje pismenosti. Vezalo se to uz dva imena što velika stoje na početku helenske književnosti, s Homerom i Heziodom. I nije to bila samo velika umjetnost, iako mi danas posjedujemo uglavnom samo djela visoke vrijednosti. Velika masa te epske predaje, i one

starije usmene, i mlađe zapisane, naprosto je obrađivala, oblikovala i predavala gradivo. Bila je pomoć pamćenju i činila ga kolektivnim. A kad se zapisivala i redigirala, nastao je opsežan epski ciklus, koji je za razliku od Ilijade i Odiseje, u kojima je pripovjedačka građa junačke legende probrana i oblikovana po visokim umjetničkim kriterijima i podređena umjetničkoj zamisli, donosio sve, prezasićivao pripovijedanjem. Bila je to svojevrsna enciklopedija predaje o djelima i sudbinama drevnih junaka i njihovih rodova, kraljevstvima, zemljama i gradovima, oblikovana epskim pjesničkim jezikom. I zato nam je izgubljena. Kada su podaci iz nje ušli u sažetija prozna djela, pa u komentare i priručnike, nestalo je interesa za građu cikličkih epova, a njihov golem opseg i manja pjesnička vrijednost učinili su da se u težim vremenima zapusti njihovo prepisivanje. No pored tih velikih epova bilo je bezbroj malih, koji često nisu bili više nego popisi ili rodoslovlja. U njima su se čuvale najrazličitije lokalne tradicije i upravo je tu granica između usmene i pisane predaje bila najmanje određena i čvrsta.

Koliko danas vidimo, gledajući u prošlost, takva je obradba znanja o svijetu, svojem i tuđem, kakav se pokazivao u prostoru i vremenu, prevladavala i bitno oblikovala grčko shvaćanje i mišljenje sve do sedmoga stoljeća stare ere. U šestom se to bitno promijenilo. Sasvim formalno se ta promjena očituje u tome što se pojavila proza. A s njom se javio i kritički odnos prema predaji, svjesno i usmjereno istraživanje, a ne više samo vjerno predavanje primljenoga. To je netradicionalan odnos prema tradiciji, koji je i sam stvorio tradiciju. U njoj i mi danas živimo jer nam je sva znanost i tehnika zasnovana na njoj. Taj se duhovni prevrat zbio u obrtničkim i trgovačkim gradovima na zapadnoj obali Male Azije, gdje su se bili naselili bjegunci iz Grčke kada su ondje novi grčki došljaci sa sjevera uspostavili svoju vlast na ruševinama bogate brončanodobne kulture te je tamo nastupilo mračno doba. Istrgnuti tako iz tradicije, radeći i trgujući širokopotezno i sasvim nesputano, osnivajući kolonije i emporije, u živim dodirima stječući i razvijajući nove vještine i skupljajući znanja, stvorili su temelje na koje je poslije položena sva helenska i s njome sva naša evropska kultura.

Tu se, upravo u Miletu, rodila ne samo grčka filozofija i s njome prirodna znanost (Tales, Anaksimandar, Anaksimen) nego i historija, geografija i etnografija. One usmjerenim naporom prodiru prema nepoznatom. Kada na samom početku, ako su oskudne vijesti o njem ipak pouzdane, Milećanin Kad-

mo skuplja sve što je mogao saznati o osnutku svojega grada i svih ostalih u maloazijskoj Joniji, kada tek nešto mlađi i nama ovdje tako nezaobilazni pisac na početku svojih Rodoslovlja samosvjesno izriče: "Hekatej Milećanin govori ovo: To pišem kako mislim da je istina. Jer što Grci pričaju mnogo je i smiješno, kako se meni čini", i kad prikupljena izvješća o iskustvima na mnogim plovidbama sklapa u cjelovitu sliku poznatoga svijeta, onda je to novina i pothvat od kojega doista zastaje dah. Pri tome je već mogao upotrijebiti knjige Skilaka iz, također maloazijske, Karijande, koji je prvi od Grka po nalogu perzijskoga kralja Dareja otputovao u Indiju i onda oplovio Arapski poluotok. Napisao je izvještaj o toj plovidbi i drugo jedno djelo o obalama Sredozemnoga mora.

Niz izvrsnih pisaca poveo se za Hekatejem. Ferekid Atenjanin i Akuzilaj iz Arga genealoški su ustavljivali predaje o davnini. Haron iz Lampsaka i Ksant Lidijac pisali su, kao prije njih možda Kadmo, povijest svoje domovine. A Helanik iz Mitilene na otoku Lezbu učinio je velik pomak time što je rodoslovljima pridodao kronologiju i tako tek stvorio okvir za precizna povijesna istraživanja. To su logografi. Djela su im izgubljena. Sve što o njima znamo potječe iz citata i spomena u kasnijih pisaca. Mlađe je doba smatralo da u svojim standardnim priručnicima ima sve što treba, a stilska se baština tih pisaca, razvijena do najveće istančanosti, posjedovala u Herodotovu remekdjelu. Zanemarilo se stoga prepisivanje njihovih knjiga u doba kada je to postalo mnogo teže.

Poslije perzijskih ratova, od kojih se život u Heladi stubokom promijenio, u petom stoljeću s Herodotom Halikarnašaninom, suvremenikom Sofoklovih pobjeda u tragičkim natjecanjima i gradnje Partenona na Akropoli, počinje i u književnoj vrsti koja nas tu najviše zanima novo razdoblje. Na mjesto logografa dolaze pravi historičari, geografi i etnografi. U Herodotovoj veličanstvenoj sintezi, iako je historija u njoj najglavnija, ima ponešto od svega toga. Antička je historiografija od tada postala nezamisliva bez zemljopisnih i narodopisnih ekskurza. Ali se uz sinteze javljaju i specijalne monografije. Već od Herodota, svjetskog putnika i neumornog povijesnog istraživača, pisci ne prikupljaju samo tuđe nego iznose i vlastito iskustvo. Tako Tukidid i Ksenofont pišu povijest svojega vremena, koju su sami pratili i doživljavali, ali i to nije išlo bez geografskih i etnografskih bilježaka i podataka o predaji što se ticala starine. To su povjesničari kojih djela posjedujemo potpuna jer su se u

sve kasnije vrijeme grčke književnosti smatrala kao uzorna i prijeko potrebna za valjanu naobrazbu. Gledajući na te pisce s našega današnjeg motrišta, potrebno je uvijek se nanovo podsjećati da ono što su stvorili nije bio samo velik prinos znanju nego ništa manje i prinos uzornom proznom stilu i književnom oblikovanju, stvaranje oko sebe prozirnoga i umu dostupnoga svijeta u ljepoti i skladu. Sve što su pisali lijepa je književnost, a podaci koje su skupljali i iznosili njezini su motivi. Kada za potrebe povijesnoga istraživanja danas uzimamo od njih vijesti, nama pri takvu poslu nezamjenjivo važne, ne valja nikada zaboraviti da zapravo prebiremo po motivici.

Peto stoljeće veliko je doba grčke tragedije. Zabilježeno je da je prvi njezin veliki pjesnik, Eshil Eleuzinjanin, jednom prilikom rekao da su ono što on daje samo mrvice s bogata stola Homerova. To se dakako tiče mitološke predaje od koje je uzimao građu za sadržaj svojih tragedija. I ne valja tu misliti u prvom redu na Ilijadu i Odiseju nego upravo na cikličke epove, jer je baš u njima bilo pohranjeno neiscrpno bogato gradivo predaja o legendarnoj prošlosti. U onim tragedijama koje su došle do nas potpune i u fragmentima onih, mnogo brojnijih, koje su izgubljene posjedujemo drugotne podatke iz epske tradicije, nama nedovoljno poznate, te nam tako tragičari u dobroj mjeri dopunski predstavljaju epiku. Njezina je motivika po njima u petom stoljeću doživjela još jedan kasni procvat. A kako je ugled tragičkoga pjesništva poslije u grčkoj književnosti bio vrlo velik, mnogo veći od ugleda cikličkih epova, to je preko tragičara do nas stiglo možda i više epskih motiva nego izravno od njih. Nama su ti motivi dostupni i u korskoj lirici, osobito u Pindara jer su njegove pjesme najbolje uščuvane.

U četvrtom je stoljeću Ktezija Knidanin, osobni liječnik perzijskoga kralja Artakserksa, skupio mnogo građe o Istoku, pa čak i o Indiji, poklanjajući pri tome više pozornosti istočnjačkim pričama nego pravim povijesnim i zemljopisnim vijestima. A Efor i Teopomp, nešto mlađi povjesničari četvrtoga stoljeća, što stoje na pragu novoga razdoblja, veliki su sintetičari i skupljači. Težak je gubitak što im djela nisu došla do nas. Podaci iz njih razdrobljeni su po golemoj literaturi mlađega vremena te je ona bez njih nezamisliva, ali se samo preciznim i strpljivim istraživanjem može tek približno utvrditi koji je sloj nanosa u tekstovima koje posjedujemo potekao iz njihovih opsežnih knjiga. Kao što su oni, nastavljajući rad logografâ, izdvojili povijest i specijalizirali se za nju, tako je Asklepijad iz Tragila izdvojio mitografiju, bavljenje sustavnim

istraživanjem i priručnim prikazivanjem mitologije i legendarne povijesti. Napisao je djelo o mitskim i legendarnim motivima u tragedijama. Ono nam je također izgubljeno. Oko polovice četvrtoga stoljeća nastao je zemljopisni priručnik u obliku opisa plovidbe (periplus) uz obale Sredozemnoga mora. Došao je do nas potpun, a u rukopisima se kao njegov autor navodi Skilak iz Karijande. Kako to ne može biti istinito, naziva se to djelo Pseudo–Skilakov Periplus.

Za skupljanje i predaju znanja o davnoj starini i o dalekim zemljama i narodima od odlučne je važnosti bilo osnivanje knjižnice u Aleksandriji. Time počinje helenističko razdoblje. Na prijelazu iz četvrtoga u treće stoljeće skupljeno je u toj biblioteci oko pola milijuna svitaka. Za nju su se kupovale i prepisivale sve knjige na grčkom jeziku koje su se igdje mogle naći. Druga je velika knjižnica osnovana u maloazijskom Pergamu. Osobito je značajan bio učeni rad koji se razrastao oko aleksandrijske knjižnice. Podaci iz djela logografâ i epskog ciklusa postali su podloga učenom aleksandrijskom pjesništvu. Preko njega nam je tako pristupačno dosta podataka, osobito mitoloških, što potječu iz cikličkih epova ili logografâ, a inače bi bili izgubljeni. Veliki su pjesnici toga kruga prije svega Kalimah, pa Apolonije Rođanin, Teokrit i Likofron. Oni nisu crpili podatke samo iz djela starijih pisaca nego i svojih tek nešto starijih suvremenika, pa se tako u njih spajaju prinosi stare i nove učenosti.

Slabije smo sreće s proznom književnosti helenističkoga razdoblja, bogatom i učenom, te stoga za naš predmet naročito zanimljivom. Ti se pisci svojim stilom nisu povodili za velikim uzorima klasičnoga razdoblja: Herodotom, Tukididom i atičkim govornicima, pa ih je kasnije doba, kojemu je upravo to bilo važno, posvema zanemarilo jer se smatralo da se od njih ne može učiti dobru grčkom pisanju. Njihova se djela tako nisu prepisivala i izgubila su se, pošto je iz njih bila preuzeta građa, koliko se smatralo da je potrebno, u mlađe standardne kompendije i priručnike. Tako su nam podaci iz osobito važnih historiografskih i geografskih djela Timejevih, Eratostenovih i drugih autora, te mitografski ciklus Dionizija Samljanina poznati samo iz druge ili čak treće ruke, ako nisu nepovratno izgubljeni. A baš u njima se odrazilo ogromno proširenje grčkoga obzorja do kojega je došlo Aleksandrovim vojnim pohodima i uspostavljanjem helenističkoga kozmopolitizma.

Na prijelazu iz četvrtoga u treće stoljeće došao je taj novi vidokrug do punoga izražaja. To je, doduše, kao usmjerenost snažno prisutno već u Hero-

dota, ali kad Beros, svećenik i astrolog iz Babilona, grčkim jezikom sam polaže temelje kronologiji stare Mezopotamije, prenoseći podatke iz klinastoga pisma, i Maneton čini isto za Egipat, služeći se hijeroglifskim zapisima, onda je to ipak nešto sasvim novo. Grčki je svijet time razbio dotadašnju izolaciju tih dviju prastarih pismenosti. Megasten je pak napisao djelo o Indiji na temelju onoga što je saznao prilikom diplomatskih misija u toj dalekoj i bajoslovnoj zemlji. Jednakom se, međutim, pomnjom u to doba pristupalo i istraživanju domaće povijesti. Osobito su tu važni atidografi, koji su u povijesnim djelima što su po imenu Atike nazvana atidama, pomno opisivali prošlost Atene. Najvažniji je među njima Filohor. Slična su djela i kronike, samo još više usmjerena na preciznu kronologiju. Najvažnija je Apolodorova. Jedno takvo djelo posjedujemo čak čitavo i u izvornom zapisu jer je bilo uklesano u kamen. Taj je natpis pronađen na otoku Paru, pa je zato poznat pod nazivom *Marmor Parium.* Daje vrlo točan kronološki okvir svoj grčkoj povijesti, ali mu je Atena naglašeno u središtu pozornosti.

Autori geografske sinteze drugoga stoljeća jesu Skimno Hijanin i Agatarhid Knidanin. Svaki je od njih napisao zemljopis poznatoga svijeta, a Agatarhid i opis plovidbe po Crvenome moru u koji je unio i važnih podataka o Indiji. Ta su se djela izgubila sve do nekoliko ulomaka. Pod imenom Skimna Hijanina očuvao se školski priručnik zemljopisa, radi lakšega pamćenja sastavljen u jampskim stihovima, napisan također u drugom stoljeću, oblikovan po tradicionalnom grčkom načelu opisa plovidbe uza sve obale Sredozemnoga mora (periplus). Temeljno zemljopisno znanje grčke antike dobilo je u standardnom djelu toga anonimnog autora, koji se obično naziva Pseudo-Skimno, svoj kanonski oblik.

U aleksandrijskoj knjižnici položeni su i temelji novoj znanstvenoj disciplini, gramatici. To u prvotnom shvaćanju te učene djelatnosti nije bio tek opis jezika, nego tumačenje svega što je potrebno da bi se razumjela djela mjerodavnih pisaca. Prvi gramatičari bavili su se izdavanjem i komentiranjem Homerovih i cikličkih epova, korske lirike, tragedija i komedija. To su Zenodot, Aristofan Bizantinac, Aristarh i Likofron, onaj isti koji nam je poznat kao učeni aleksandrijski pjesnik. Osobito je opsežnu znanstvenu djelatnost u drugom stoljeću razvio gramatičar Apolodor. Uz izdanja i komentare starih pjesnika napisao je već spomenutu kroniku i spis o bogovima, a sastavljao je i popise neobičnih riječi koje je nalazio u starih pisaca, nastavljajući time rad

Aristofana Bizantinca. U njegovim djelima, osobito u komentarima, bilo je mnoštvo podataka o zemljama i narodima, pa je velik gubitak što ti komentari nisu došli do nas.

Učenik Aristarhov Dionizije Tračanin zacrtao je ishodište tisućljetnoj tradiciji školske gramatike u našem današnjem smislu. Vrlo je sažeto napisao nauku o slovima i nauku o riječima i njihovim oblicima.Time je bitno odredio tradiciju gramatičke nauke kakva je u našoj kulturi sve do danas. Ali samu disciplinu shvaćao je, kako je bilo obično u njegovo doba, mnogo šire. O tome što gramatika jest napisao je ovo: "Gramatika je iskustvom stečeno znanje o govoru kakav je većinom u pjesnika i pisaca. A njezinih je dijelova šest: prvo, uvježbavanje u čitanju prema naglasku i duljini slogova; drugo, tumačenje teksta prema pjesničkim ukrasima što se nalaze u njem; treće, pripravno objašnjavanje neobičnih riječi i podataka; četvrto, iznalaženje temeljnoga značenja; peto, potanko utvrđivanje i opisivanje pravilnosti; šesto, prosudba pjesničkih djela, a to je i najljepše od svega u gramatičkom umijeću."

Takva gramatika obuhvaća dakako i tumačenje mitološkoga aparata u cijenjenim pjesničkim djelima. To ulazi u "pripravno objašnjavanje neobičnih riječi i podataka", kako piše Dionizije. Veliki helenistički filolozi imali su još pod rukom svu epsku književnu predaju. U svojim su komentarima skupili mnogo relevantne građe iz nje. Upravo tako se i dogodilo da se epski oblik tih mitoloških podataka počeo osjećati kao sporedan, pa i suvišan, te se pomalo zanemarilo prepisivanje i čuvanje tih opsežnih knjiga. Ono što je trebalo da se razumiju mjerodavni pjesnici bilo je već ušlo u komentare uz njih. Ni ti komentari nisu došli do nas u izvornom obliku. Bili su previše učeni i previše opsežni, samostalne knjige. No iz njih su crpili podatke sholijasti, koji su u mlađe i filološki manje poletno doba, u mnogo nepovoljnijim prilikama, u rukopise s tekstom velikih pjesnika, historičara i filozofa unosili bilješke, tzv. sholije, na rubu stranice ili među recima. Bilo je to već u kasnoj antici ili čak u srednjem vijeku. U takvim nam je sholijama očuvano veliko i nenadomjestivo bogatstvo podataka, koji najvećim svojim dijelom potječu upravo iz djelâ aleksandrijskih gramatičara. Pri tome su posredovali sintetički priručnici koji su podatke iz knjigâ velikih aleksandrijskih komentatora pojednostavnjivali i sažimali te ih tako činili pristupačnijima. Najpoznatiji među tim autorima je Didim, suvremenik Ciceronov, koji je u prvom stoljeću stare ere, što u Aleksandriji, što u Rimu, napisao više od 3500 takvih knjiga, koje su nam sve

izgubljene, ali se mnogo njihova sadržaja našlo u sholijama rukopisa koji jesu došli do nas.

U helenističko doba nastao je i jedan nov i neobičan rod učene književnosti, paradoksografija. To su zbirke opisa čudesnih pojava i raznih neobičnosti, sasvim u skladu s ukusom helenističkoga svijeta kakav se očituje i u umjetnosti. Paradoksografi su svoje podatke crpili iz temeljnih djela u kojima su se opisivale strane zemlje i narodi jer se u vezi s njima najviše i pripovijedalo o čudesnim i neobičnim pojavama. Dva su takva djela došla do nas iz helenističkoga vremena, oba iz trećega stoljeća. Jedno je napisao Antigon iz Karista, a drugo je predano pod Aristotelovim imenom, ali je sigurno da ga on nije napisao. Ostala očuvana djela toga roda mlađa su i oskudnija podacima, a rado su se čitala sve do kasne antike. U paradoksografske je zbirke ušlo dosta geografskih i etnografskih podataka iz starije stručne književnosti i tu su se zbog omiljenosti te lektire bolje čuvali nego u izvornim i teškim djelima.

Još u drugom stoljeću stare ere počeo se Rim sve potpunije uključivati u svijet helenističke kulture. Nama je historičar Polibije najistaknutiji svjedok toga zbivanja. Rimski ratovi s Makedonijom i širenje rimskoga utjecaja i vlasti na istočnoj obali Jadrana dali su mu povod da skupi mnogo novih podataka o zemljama i narodima toga sjeverozapadnog područja, koje je dotada ležalo sasvim na rubu grčkoga vidokruga. Stoga je upravo Polibije, kojega je opsežno povijesno djelo samo jednim manjim dijelom došlo do nas, dragocjen izvor mnogih za grčku predaju novih podataka o jadranskim krajevima. Iz Polibija su mnogo crpili mlađi pisci, pa preko njihovih citata posjedujemo dosta fragmenata njegovih izgubljenih knjiga. Drugom stoljeću pripada i Nikandar iz maloazijskoga Kolofona, pjesnik didaktičkih epova u kojima u vezi s neobičnim prirodnim pojavama ima i podataka, nepoznatih od drugud, o dalekim zemljama i narodima. U drugom je stoljeću i Dionizije Skitobrahion sastavio zaokružen mitografski priručnik, koji nam nije očuvan.

Na prijelazu iz drugoga u prvo stoljeće skupio je stoički filozof Pozidonije iz Apameje u Siriji mnogo podataka o zapadnim narodima. Tek on je proširio vidokrug starih Grka do dalekih obala Atlantskoga oceana. Nastavio je Polibijevo djelo, a ratovi što su ih Rimljani vodili na zapadu dali su povoda njegovim geografskim i etnografskim istraživanjima. Djela su mu sva izgubljena, ali su se mlađi pisci toliko služili izvacima iz njegovih spisa da nam nije samo poznato mnogo podataka koji potječu od njega, nego dobivamo prilično pouzdanu sliku o njemu kao piscu i o sadržaju i stilu njegovih djela.

Prvo stoljeće prije nove ere vrijeme je impozantnih, ali i ponekad površnih sinteza. Diodor Sicilski, čija se Povijesna biblioteka jednim dijelom i očuvala, donosi, sasvim u duhu naslova, izvatke iz djela starijih historičara. Tako su došli do nas podaci iz više izgubljenih, a važnih knjiga. Sasvim knjišku sintezu staroga grčkog zemljopisa dao nam je Strabon iz maloazijske Amazeje. Time nam je očuvan velik dio podataka iz starijih djela. Strabon je tom svojom knjigom imao tolik uspjeh da su ga poslije znali zvati Geografom isto onako kao što su Homera zvali Pjesnikom. U mlađe doba je doista potpuno zamijenio svu stariju zemljopisnu literaturu osim školskih priručnika pa je i to dovelo do toga da se ona izgubila.

U to se vrijeme već bila razvila i rimska književnost na latinskom jeziku. Učenu italsku predaju o zemljama i narodima skupio je rimski polihistor Marko Terencije Varon Reatinski u svojem sintetskom djelu o italskim starinama. Rimska osvajanja su uključivala nove zemlje i narode u obzorje antičkoga svijeta. Veliki nastavljač Pozidonijev bio je Cezar, koji je u svojim zapisima o galskom ratu dao blistav prinos geografiji i etnografiji dalekoga zapada, a nešto je takvih podataka o Africi uvrstio Salustije u svoje povijesno djelo o ratu s Jugurtom. Livije, koji je već pisac Augustova doba, u svojoj monumentalnoj sintezi rimske povijesti nije pridonio u tom pogledu mnogo svojega, ali je slijedeći u svojem pripovijedanju dosta vjerno Polibija spasio za nas ne malo podataka koji su se izgubili u izvorniku. Pompej Trog je u svojem izgubljenom povijesnom djelu o Filipu Makedonskom, koje nam je poznato tek po mlađem izvatku, preuzeo mnogo građe iz Teopompa, pa su tako spašeni i podaci o zapadnim zemljama i narodima.

Veliki pjesnici Augustova doba, na samom kraju prvoga stoljeća stare ere, osobito Vergilije i Ovidije, preuzeli su i u svojem smislu oblikovali mnogo materijala iz helenističke književne predaje, osobito što se tiče mitologije i legendarne povijesti. Njihova dobro uščuvana djela za nas su stoga bogato i dragocjeno vrelo.

Prvomu stoljeću nove ere pripadaju velika djela rimskoga zemljopisa. Na početku stoji još zet cara Augusta, Julije Agripa, koji je izradio kartu provincija Rimskoga carstva s pripadnim popisima i komentarima. Velik je gubitak što nam se nije očuvala. Pomponije Mela napisao je sažet zemljopisni kompendij na temeljima helenističke stručne literature. A Plinije Stariji je u svoj veliki Prirodopis ugradio geografski priručnik u kojem je preuzeo podatke iz Agripine karte, pa su oni tako ipak, bar jednim važnim dijelom, došli

do nas. Skupio je i time nam očuvao mnoge vijesti grčkih, osobito helenističkih, geografa. Osim u zemljopisnom dijelu takvih je podataka raspršeno i po svemu ostalom Plinijevu Prirodopisu. Za poznavanje antičke literature o stranim zemljama i narodima on je jedno od najvažnijih vrela.

Iz prvoga stoljeća nove ere očuvano nam je i jedno djelo rimske mitografije. Oslobođenik cara Augusta Higin, koji je upravljao palatinskom knjižnicom, napisao je zbornik mitoloških pripovijesti, držeći se pri tome najviše tragedija. Po njem se tako saznaje nešto o sadržajima izgubljenih tragedija, a preko njih su, makar i u tako mladom svjedočanstvu, dostupni motivi cikličkih epova. Nekako iz istoga vremena potječe jedini grčki mitografski priručnik koji je došao do nas. To je takozvana Apolodorova Biblioteka, kojoj rukopisi kao autora navode velikoga helenističkog učenjaka, a zapravo ju je napisao mnogo mlađi anonim. To Pseudo-Apolodorovo djelo sažet je i cjelovit prikaz mitološke građe koja se javlja u staroj grčkoj književnosti i potrebna je prije svega da bi se razumjeli njezini veliki pjesnici. U tom temeljnom smislu to je gramatičko djelo. U njem je sažeta sva starija mitografska literatura. To ju je standardno djelo onda uspješno zamijenilo i, kako je zadovoljavalo potrebe kasnijega vremena, pridonijelo je tomu da nam se ona izgubila, upravo onako kako je Strabon bio koban za tekstovnu predaju starije grčke zemljopisne književnosti.

Prvomu stoljeću nove ere pripada i helenistički istraživač rimskih starina Dionizije Halikarnašanin, koji je, slično kao prije njega Varon, skupio mnogo materijala rimske starinarske učenosti. Židovskim su starinama i starozavjetnoj književnoj predaji posvetili svoje djelo Filon i Josip Flavije. Tako je i židovska predaja uključena u helenističko obzorje, pošto je još u trećem stoljeću u Aleksandriji Biblija prevedena na grčki za one egipatske Židove kojima je to bio jedini jezik.

Mitološku predaju grčkoga pjesništva ugradili su u svoja opsežna djela i rimski epski pjesnici druge polovice prvoga stoljeća, Verije Flak u svoja Argonautika, Stacije u svoju Tebaidu, Silije Italik u svoja Punika. Nešto se toga nalazi i u Lukanovim Farzalijama, nedovršenom epu o građanskom ratu između Cezara i Pompeja.

Na prijelazu iz prvoga u drugo stoljeće pisao je Plutarh, historičar životopisac i vrlo popularni moralni filozof. Njegovo opsežno djelo dobro je očuvano. U nj su ušli mnogi podaci iz starije grčke književnosti, ali je velik ne-

dostatak što on gotovo nikako ne navodi ta svoja vrela. U latinskoj književnosti toga doba važan je autor Verije Flak, koji je sastavio etimološko djelo o značenju riječi. Od njega imamo samo mlađe izvatke, ali se i tako u njem nalaze vrijedni uzorci helenističke učenosti.

Drugo je stoljeće doba zanimljivih sinteza. S našega gledišta treba prvo spomenuti sintetičke grčke geografske priručnike. Jedan nam je ostao od velikoga astronoma Klaudija Ptolemeja. On je oslanjajući se na helenističkoga astronoma Hiparha izradio matematički utemeljenu kartu svijeta i uz nju potanko i suvislo kazalo, koje je za nas skrajnje sažet, ali potpun i krcat podacima zemljopis svijeta, koliko je tada bio poznat. Drugi je priručnik izrazito školske namjene, zasnovan na istom načelu kao i priručnik Pseudo-Skimnov, sastavljen u daktilskim heksametrima, a sadržajem nešto bogatiji. Autor mu je Dionizije Perieget. Bio je vrlo proširen i kao standardni udžbenik određivao temeljnu zemljopisnu naobrazbu kasne antike. Uz grčki izvornik očuvane su i dvije latinske verzije, te se do duboko u srednji vijek mnogo čitao.

Iz drugog stoljeća potječe i potpuno očuvan grčki mitografski priručnik. Napisao ga je Antonin Liberal. To su metamorfoze, sažeto ispripovijedane priče o preoblikovanjima i pretvorbama. Sadrži dosta podataka o zemljama i narodima, poglavito iz helenističke književnosti. Mnogo se toga nalazi i u znatnim dijelom nama očuvanim, više manje kompilatorskim, djelima grčkih historičara Arijana, koji je pisao o povijesti Aleksandra Velikoga i u vezi s njegovim pohodom posebnu knjigu o Indiji, od koje posjedujemo samo ulomke, pa Apijana i Diona Kasija, koji su pisali rimsku povijest. U istom je smislu vrlo zanimljiv i Pauzanijin opis Helade, svojevrstan turistički vodič, osobito važan za povijest grčkih kultova i za povijest umjetnosti. Na samom prijelazu iz drugoga u treće stoljeće napisao je Atenej iz egipatskoga Naukratisa svoje opsežno djelo Sofisti za večerom, koje je upravo pretrpano podacima i citatima iz starijih grčkih autora, kojih su djela nama većinom izgubljena, pa je zato Atenejeva važnost za poznavanje grčke književnosti osobito velika. On nam predaje i neke vijesti o zemljama i narodima koje nam od drugud nisu poznate. Mnogo podataka iz starije latinske književnosti spasio je za nas Fest u svojim izvacima iz izgubljenog opširnoga djela O značenju riječi Verija Flaka.

U kasnoj antici, pa još i u srednjem vijeku, nastajale su sholije što su se pripisivale na stranice rukopisa, na rubu ili između redaka. U njih su najčešće ulazili izvaci iz starih i opsežnijih komentara, koji su u helenističko doba ve-

ćinom bili prave i samostalne knjige. Redakcija tih sholija trajala je sve do duboko u srednji vijek. Autori su većinom posve anonimni. Po imenu su nam poznati tek neki od najmlađih, tako Eustatije mitropolit solunski i bizantski učenjak Ivan Cec, obojica iz dvanaestog stoljeća. Eustatije je napisao opsežan komentar uz Homera i uz Dionizija Periegeta, a Cec komentar uz Likofrona. Na prijelazu iz četvrtoga u peto stoljeće napisao je Servije opširan komentar uz Vergilija, koji je došao do nas kao posebna knjiga

Uz sholije javljaju se i rječnici. Do nas su došli samo kasnoantički, ali materijal u njima potječe većinom iz djela helenističkih učenjaka. Najvažniji grčki leksikograf je Hezihije s prijelaza petoga stoljeća u šesto. U njegovu rječniku navedene su i prevedene mnoge riječi koje nam inače nisu poznate iz grčke literature. Puno je važnih vijesti iz izgubljenih grčkih učenih djela i zbirka etnika, naziva stanovnika gradova i zemalja, koju je u šestom stoljeću sastavio Stefan Bizantinac, uvrštavajući brojne izvatke iz starijih pisaca.

Do nas je došao i niz etimologika, rječnika u kojima se potanje objašnjava prvotno značenje riječi. Svi su nastali u srednjem vijeku. Među njima je najvažniji Etymologicum magnum, sastavljen oko godine 1000. Kako god su sve to priručnici bizantskoga doba, disciplina kojoj pripadaju i materijal koji donose potječu iz starine i predstavljaju posljednje izbojke helenističkoga učenoga rada, kojega su stariji i izvorniji spisi nepovratno izgubljeni. Zbog toga je važnost tih mlađih kompendija za nas izvanredno velika. Za proučavanje grčkih starina i književnosti izvanredna je pomoć Suida, enciklopedijski rječnik bizantskoga doba, koji je nastao oko godine 1000. Naše današnje poznavanje latinske leksikografije određeno je uglavnom izvatkom što ga je u 8. stoljeću langobardski pisac Pavao Đakon napravio iz Festova izvatka iz djela O značenju riječi Verija Flaka.

Na samom kraju antike napisana su opsežna djela, potpuno još u njezinoj književnoj tradiciji, koja su nam stjecajem povoljnih okolnosti potpuno očuvana, pa i u njima ima ulomaka stare predaje koja je inače izgubljena. Od latinskih pisaca četvrtoga stoljeća tu svakako valja spomenuti povjesničara Amijana Marcelina i pjesnika Klaudija Klaudijana, pa grčke pjesnike petoga stoljeća Nona iz egipatskog Panopola i Kvinta Smirnjanina te povjesničare šestoga i sedmog stoljeća Prokopija iz sirijske Cezareje, Agatiju iz Mirine i Egipćanina Teofilakta Simokata. Zrna staroga mitološkog, geografskog i etnografskoga znanja nalaze se i u djelima crkvenih otaca, grčkih i latinskih.

U okvir koji je ovdje zacrtan smješta se i povijest jadranskih zemalja kao motivâ antičke književnosti. Prvi se počeci gube u neproničnoj davnini. Grčki pjesnički jezik poznaje formule koje svjedoče o najstarijem uvrštavanju jadranskoga svijeta u rani mitski zemljopis. Jadran nazivaju Kronovim morem i Rejinim zaljevom. Ti svrgnuti bogovi starije generacije, roditelji Zeusovi i Herini, smatrali su se vladarima nad otocima blaženih i Elizijskim poljima, gdje su vladali nad izabranim pokojnicima prenesenim na daleki zapad. Inače se u staroj grčkoj zemljopisnoj književnosti sjeverno ledeno more naziva Kronovim. U tome se, kako se čini, odražavaju vrlo stara shvaćanja, po kojima je jadranska obala ležala na sjeverozapadnom kraju svijeta, pa se na Jadransko more gledalo kao na dio Oceana koji struji oko zemaljske ploče i tako je povezano u jednu cjelinu s ledenim morem na sjeveru.

Književni motivi iz vremena rane trgovačke plovidbe po Jadranu zasnivaju se već na konkretnijim predodžbama. Takvi su "venetski ždrepci", o kojima u sedmom stoljeću stare ere pjeva spartanski pjesnik Alkman, a u petom je takva Herodotova bilješka o tome da su pomorci iz maloazijske Fokeje bili prvi Heleni koji su ušli u jadranske vode. Iskustva što su ih skupili ti pomorci i trgovci i nova znanja što su ih donosili s puta, sve je to ostavilo traga i u grčkim legendama o starim junacima. U tom su se smislu preoblikovale i prvobitne predodžbe o heroiziranim pokojnicima što su preneseni u daleko zapadno carstvo. To su postali junaci koji su preživjeli trojanski rat i onda pošli na zapad, tamo u daljini našli novu domovinu i osnovali trajnu i sretnu vladavinu. Tako je Ahilejev sin Neoptolem ili Pir došao u Epir i tamo osnovao kraljevstvo, o kojem svjedoče imena rijeka što u njem teku i mrtvačko proročište kojemu su se ondje obraćali da se prvotno smatralo pokojničkim krajem u smislu grčke mitske geografije.

Među herojima koji su preneseni na zapad najznatnijim je postao Trojanac Eneja. Njega su smatrali pretkom osnivača Rima i julijevskoga roda. Na Jadran su smještena zapadna kraljevstva Ahejca Diomeda i Trojanca Antenora. Prvi se povezivao s apulskim jugom Italije i njemu susjednom istočnom jadranskom obalom; a drugi s unutarnjim dijelom sjevernoga Jadrana i zemljom Veneta, gdje je kasnija predaja nalazila i tragove Diomedove prisutnosti. Daljnju zemljopisnu povezanost uspostavlja priča o povratku Argonauta iz Kolhide, koji su na tom putu preko mitskoga zapadnog dunavskoga toka došli sve do njegova ušća u Jadran. A sve što se pripovijedalo o pretvaranju Kadma

i Harmonije u zmije, o njihovu vladanju nad jadranskim Enhelejcima i o njihovu sinu Iliriju, heroju imenjaku ilirskoga naroda, i o poštivanju njihovih grobova, sve je to pomagalo Helenima da se na dalekim i tuđim obalama osjećaju nešto domaćije, dovodeći te krajeve u vezu s tebanskom legendom, koja je bila poznata svima. Tebanskom ciklusu pripada i lik vidioca Amfijaraja, čiji je uzdodrža Baton također imao herojski grob kod Enhelejaca. A heroj eponim Jonskoga mora dovodio se u vezu s Dirahijem, ili pak, kao Jonije Ilir, s Isom, otokom i gradom.

Jedna stara književna verzija legende o Kadmu kod Enhelejaca još se prilično jasno razabire po onome što su od nje Herodot, Euripid i Pseudo-Apolodor preuzeli u svoja djela. Izvorni njezin oblik ipak ostaje nepoznat, pa se samo s velikom vjerojatnošću može pretpostavljati da potječe ili iz kojeg od izgubljenih epova ili od kojega logografa. Jadranski se motivi susreću i kod druge dvojice velikih tragičkih pjesnika, Eshila i Sofokla, a od Euripida preuzeo ih je Seneka u svoje tragedije.

Pozitivno znanje o jadranskom prostoru što su ga donosili pomorci i trgovci skupili su i sustavno prikazali pioniri grčkoga zemljopisa Skilak iz Karijande i Hekatej Milećanin. Pojedini ulomci tih najstarijih opisa došli su do nas u raznim mlađim knjigama. Neizravna je i predaja vijesti o jadranskome svijetu što potječu iz povijesnoga djela Teopompova. Neki podaci, a oni su očuvani tek u ulomcima, potječu iz knjigâ povjesničara Efora, matematičara i geografa Eudoksa iz Knida i starinara Arhemaha. No od svih je za povijest i zemljopis zapadnih strana najvažniji Sicilac Timej. Od njega potječu vrlo znatni jadranski motivi u učenom helenističkom pjesništvu. Nešto ulomaka vijestî što ih je skupio veliki geograf Eratosten Cirenjanin o grčkim naseobinama na Jadranu također su nam očuvane u djelima drugih.

Starinska zemljopisna književna vrsta opisa plovidbe uz obalu (periplus) postala je neizostavnim dijelom antičke školske naobrazbe. U očuvanim djelima došla su do nas važna opća mjesta o Jadranu i Ilirima. Najstarije je među njima Pseudo-Skilakovo. Ono što navodi o istočnoj jadranskoj obali bilo je u prvotnom tekstu vrlo sažeto i oskudno, ali je u verziji koja je došla do nas znatno nadopunjeno naknadnim dodacima. Mnogo školskiji i zato manje vrijedan je Pseudo-Skimno. Taj je priručnik više od tristo godina bio mjerodavan za školsku nastavu iz zemljopisa, sve dok Dionizije Perieget nije tom tradicionalnom školskom gradivu dao nov oblik. U Dionizija, i osobito u Eu-

statijevu komentaru uz njegov priručnik sadržan je bogat podacima opis istočne jadranske obale s gledišta grčke starine.

Prikupljenu mitografsku i geografsku građu o ilirskim i jadranskim krajevima upotrijebili su u trećem stoljeću učeni helenistički pjesnici Kalimah, Apolonije Rođanin i Likofron. Njihove međusobne tekstovne podudarnosti tolike su da se iz njihova pripovijedanja o tamnoj i dubokoj ilirskoj rijeci, na kojoj su bjegunci Kolšani osnovali grad Polu, a tamo su stajali i poštivali se grobovi Kadma i Harmonije, može čak donekle rekonstruirati njihov izgubljeni zajednički predložak, najvjerojatnije Timej.

U trećem stoljeću pisali su i povjesničar Filohor i geograf Mnazeja. I od njih je ostalo nešto fragmenata s vijestima o Jadranu. Druge potječu od znatno mlađega Artemidora Efežanina, koji je pisao na prijelazu iz drugoga u prvo stoljeće. Pred kraj prvoga stoljeća skupio je Diodor Sicilac u svojem dijelom očuvanom enciklopedijskom povijesnom djelu vrlo vrijedne podatke o Jadranu, osobito o grčkim kolonijama na njem. A njegov suvremenik, geograf Strabon, dao je u svojoj opsežnoj zemljopisnoj kompilaciji najpotpuniji opis istočne jadranske obale i ilirskih zemalja što je iz antike došao do nas. Pri tome donosi starije gradivo, koje dijelom potječe čak i od Hekateja, ali se izdašno služi i vrelima rimskoga doba, pa njegov opis nema cjelovit i jedinstven vremenski horizont. To važnije je razmrsiti pitanje njegovih vrela i odrediti što točnije koja od njih slijedi u pojedinim odlomcima svojega opisa.

Od dva rimska geografa prvoga stoljeća naše ere Pomponije Mela daje samo letimičan oris istočne jadranske obale, slijedeći pri tome pretežno grčka vrela. Njemu nasuprot utemeljio je Plinije svoj sažeti ali dosta potanki prikaz ilirskih provincija Rimskoga carstva prvenstveno na službenim popisima rimske uprave. Dakako, i on preuzima podatke od helenističkih pisaca, ali upravo time što je posegnuo za novim vrelima, njemu suvremenim i pouzdanim, taj je opis jadranskih krajeva i ilirskih provincija bitno obogaćenje i nezaobilazna dopuna.

U drugom je stoljeću Klaudije Ptolemej u svojoj Zemljopisnoj uputi potanko obradio i ilirske provincije njegova vremena u okviru matematički zasnovanoga opisa zemlje, koji je čitav očuvan. Istomu stoljeću pripadaju Filon iz Biblosa, koji je sastavio izgubljeno enciklopedijsko djelo o gradovima i njihovim znamenitim ljudima. Sadržavalo je i podatke o jadranskim krajevima. Od njih nam se uščuvalo nešto ulomaka. Tek malo mlađi Pauzanija unio je u

svoj Opis Grčke i nešto jadranskih mitoloških motiva. Također iz drugoga stoljeća potječu pripovijesti (fabule) kojima se kao autor navodi Julije Higin. To je svojevrsna mitografska enciklopedija, u kojoj je sadržana nova i zanimljiva verzija čitavoga proširenog sklopa legende o Kadmu. O vrelima toga pripovijedanja, koje je vrlo različito od onoga što je poznato od drugud ne zna se, međutim, ništa.

Učena zemljopisna građa iz Aristotelove škole, osobito od Teofrasta, i vijesti iz Timejeva djela skupljene su u Pseudo-Aristotelovoj kompilaciji O čudesnim slušanjima, koja nije nastala poslije drugoga stoljeća stare ere, a možda već u trećem. Njezin se sastavljač razmjerno mnogo osvrtao na Jadran i na Ilire. Iz prvoga pak stoljeća vjerojatno potječe grčki izvornik romana o trojanskom ratu kojemu se kao autor navodi Diktis Krećanin, a od njega danas postoji samo znatno mlađa latinska verzija. U njem se donosi varijanta legende o trojanskom junaku Antenoru, po kojoj je on osnivač Crne Korkire, grada na istoimenom otoku, koji danas zovemo Korčula, a staro mu je hrvatsko ime Krkar.

Učeno iverje stare grčke mitografije i geografije dosta je obilno rasuto po kasnoantičkim i bizantskim priručnicima, rječnicima, leksikonima, ekscerptima i komentarima. Stoga su Stefan Bizantinac, Marcijan iz Herakleje, Etymologicum Magnum, Etymologicum Genuinum, sholije uz stara pjesnička djela, Hezihije i Suida bogata nalazišta preostataka toga književnoga nanosa. U njima se nalazi niz podataka koji se tiču jadranskih motiva, pa se često upravo tu nalaze ulomci što nam ostaju kao jedino svjedočanstvo o sadržaju važnih, a izgubljenih, djelâ.

I kasnorimski itinerariji, opisi rimskih cesta i popisi postaja na njima, te karta svijeta zvana Tabula Peutingeriana, koja je na njima zasnovana, pa i ranosrednjovjekovni Geograf Ravenjanin, zaključuju povijest antičkih opisa jadranskih krajeva i ilirske obale toga mora i njezina zaleđa. Skrajnji jugoistok toga područja obuhvaćen je i u Sinegdemu, grčkom popisu i opisu rimskih provincija iz vremena cara Justinijana.

I povijest rimskih osvajanja ilirskih zemalja bila je, dakako, važan motiv antičke književnosti. Ti su zapisi i prikazi nastali kao povijest vlastitoga vremena, pa su se onda predavali dalje u retrospektivnim sintezama. Vijesti o odnosima Makedonaca i Ilira uz rub zbivanja u Peloponeskom ratu donosi

Tukidid u svojem povijesnom djelu. O ratnim pohodima Makedonaca i Rimljana protiv ilirskoga kraljevstva izvješćuje Polibije. Kvint Enije na prijelazu iz trećega u drugo stoljeće u svojem analističkom epu opjevao je rat Rimljana s Histrima i osvojenje Istre, a njegov oponašatelj i nastavljač Hostije uzeo je taj rat kao predmet jednoga epa. Od tog su ranoga rimskog pjesništva ostali samo oskudni ulomci. I opis ratova koje su Makedonci vodili s kraljem Ilira sadržan je u povijesnom djelu Diodora Sicilca iz prvoga stoljeća stare ere. A mnogo Polibijeve građe preuzeo je Livije te je ona tako nama spašena. On nam je dao i suvisao opis rimskoga osvajanja Istre. Suvremeno svjedočanstvo o upravi i ratovima u Iliriku daje Cezar.[1] A Velej Paterkul opisao je veliki panonsko-delmatski rat, u kojem je i sam sudjelovao. Vijesti o onodobnom Iliriku nalaze se u Tacita i u njegova suvremenika Suetonija. U drugom je stoljeću Apijan skupio vijesti starijih historičara o Augustovim ilirskim ratovima, ali je uvrstio u svoje djelo i staru mitografsku građu, kakva nigdje drugdje nije očuvana. Istarskim se ratovima bavio Flor u svojim povijesnim deklamacijama. Na prijelazu u treće stoljeće dao je Dion Kasije opis velikoga panonsko-delmatskoga ustanka oslanjajući se pri tome na vrlo dobro i pouzdano vrelo. Kratke vijesti o zemljopisu i mitologiji ilirskoga Jadrana donose Verije Flak, Pompej Trog i u kasnoj antici Julije Opsekvens i Eutropije u četvrtom, te crkveni otac Orozije u petom stoljeću. U šestom pak stoljeću daje Kasiodor Senator dosta važnih podataka o upravi Istre i ilirskih provincija u doba gotske vladavine. A ratove koje je Justinijan u tim krajevima vodio s Gotima opisao je Prokopije.

Jadranski motivi javljaju se i u djelima mlađih pjesnika. Tako u drugom stoljeću stare ere kod Nikandra, u prvom stoljeću u mitografskoj zbirci o nesretnim ljubavima Partenija iz Niceje, pa kod Vergilija, Ovidija, i u prvom stoljeću nove ere kod Lukana i Stacija, a u sasvim kasnoj antici, u petom stoljeću kod Nona iz Panopola i na prijelazu u šesto kod epigramatičara Hristodora. U toj pjesničkoj tradiciji stoji još i bizantski pjesnik dvanaestoga stoljeća Ivan Cec, koji se sadržajem drži Dionizija Periegeta.

Mitologija s jadranskim motivima samo je dio, mitografski, te učene antičke predaje o Jadranskom moru i zemlji Ilira. Mora se stoga promatrati u tom

[1] Vijesti antičkih pisaca o Istri skupio je, preveo i komentirao M. Križman, Antička svjedočanstva o Istri, Pula – Rijeka 1979.

okviru. U njoj su za osobe legendarne povijesti vezani elementi najstarije grčke mitske slike svijeta, osobito predodžbe mitskoga zemljopisa o dalekom zapadu i carstvu blaženih pokojnika. Sadržane su u njoj i vijesti najstarijih pomoraca koji su prvi dolazili u jadranske vode i upoznavali tamo obale i otoke. Razabire se još kako su oni tamošnjim starinačkim kultovima i vjerovanjima davali svoju *interpretatio hellenica,* povezujući ih s likovima one mitologije što je bila sadržana u grčkoj epskoj predaji, odande ulazila u korsku liriku i tragedije, a sustavno se prikazivala u djelima logografâ i kasnijih mitografa. Ta je pak mitologija, ona što se pri tumačenju velikih pjesnika bila konstituirala u posebnu gramatičku disciplinu, nastala svojevrsnom reinterpretacijom prvobitnoga mita, kakav je bio oblikovan u tekstovima usmene i obredne indoevropske sakralne poezije, u okvirima legendarne povijesti i rodoslovnoga načela junačkog epa.[2] Baš na jadranskoj motivici te mitologije lijepo se vidi kako je to bio dio golemoga napora da se duhovno posvoji tuđ svijet, kojim se omogućuje da se oni koji moraju onamo odlaziti, onuda se kretati i ondje boraviti mogu bar malo osjećati i kao da su kod kuće.

Ako jadranski svijet i ilirske zemlje i jesu rubni motiv antičke književnosti, ozbiljno bavljenje njime vodi nas do njezine središnje razvojne struje. Tek kad se ona poznaje i razumije, postaju razumljive i raštrkane vijesti o jadranskim mitološkim motivima, koji nikada nisu ozbiljnije zaokupili pozornost antičkih pisaca. Tek tako se oni uklapaju u širok i pregledan kontekst i prestaju biti samo starinarska zbirka kulturnih i estetskih vrijednosti, samo *titulus nobilitatis* jadranskoga i ilirskog zavičaja, kako je to na prvom mjestu doživljavao humanizam, nego pravo i pouzdano svjedočanstvo koje bitno pridonosi cjelini povijesne slike.

[2] M. Ježić, Rgvedski himni. Izvori indijske kulture i indoeuropsko nasljeđe, Zagreb 1987, 35–47, 63–64, 69–99.

Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rođanina

Helenistički pjesnik Apolonije Rođanin (oko 295 – oko 215) napisao je ep o Argonautima i u njemu je prikazao kako su se Jason i njegovi drugovi preko Dunava i Jadranskoga mora vratili iz Kolhide u Grčku. Kao pravi Aleksandrinac, Apolonije je učen pjesnik i u svojem epu pokazuje veliku mitološku i geografsku erudiciju. Bio je knjižničar u aleksandrijskoj knjižnici, te je tako imao dobru priliku da skupi potrebnu građu za svoj ep. Njegov opis povratka Argonauta zbog toga je važan dokumenat koji omogućuje da se bar donekle upoznaju predodžbe što su ih geografi helenističkoga doba imali o našim krajevima. To je ujedno, iza Peripla (opisa sviju obala) iz 4. st. pr. n. e. koji je do nas došao pod imenom Skilaka iz Karijande, najstariji sustavni opis naših zemalja sačuvan iz antike. Bit će zbog toga korisno ako se ovdje skupe i s potrebnim znanstvenim aparatom obrade i komentiraju Apolonijevi geografski podaci o Podunavlju i Jadranskom moru. Ovaj članak neće donijeti novih spoznaja koje dosada nisu nigdje ostavile traga u stručnoj literaturi. Svrha mu je mnogo skromnija: u njemu treba da se skupe svi podaci koji su potrebni da bi se Apolonije mogao u punoj mjeri iskoristiti kao izvor za našu historijsku geografiju. I s tako ograničenim ciljem vjerujem da će ovaj rad obogatiti našu znanstvenu literaturu, to više što aparat potreban za puno razumijevanje Apolonijevih podataka nije uvijek lako pristupačan. Komentirajući Apolonijeve vijesti dao sam osnovne podatke o svim osobama i mjestima što se kod njega spominju. Pri tome nisam zazirao od toga da tumačim i najosnovnije stvari jer sam mislio i na studente i sve one koji zanimajući se za najstariju povijest naših krajeva prvi put iz bližega susreću stari svijet i s njime se tek počinju upoznavati. Za sve njih može ova obradba Apolonijevih podataka o

našim krajevima poslužiti i kao uvod u proučavanje književnih izvora antičkih. Vjerujem pak da tumačenje nekih osnovnih stvari znalcima neće previše smetati. Apolonijev se tekst ovdje obrađuje po sadržajno suvislim odlomcima. Gdje među njima ima partija koje ne sadrže vijesti o našim krajevima, o takvim se odlomcima samo ukratko referira da se ne izgubi pregled nad tijekom Apolonijeva pričanja. Dijelovi koji sadrže izvorne vijesti obrađuju se tako da se prvo donosi tekst, a odmah za njim prijevod, onda antičke sholije uz taj odlomak i uz svaku sholiju njezin prijevod. Tek pošto je sav izvorni tekst predočen i Apolonijevi stihovi popraćeni antičkim komentarom, dajemo svoj komentar, prvo uz tekst, a onda i uz sholije. Takav se raspored gradiva ponavlja za svaki odlomak. U komentaru se pak daje aparat potreban za tumačenje Apolonijevih vijesti i najbitniji podaci bez kojih se ostali tekst ne može razumjeti. Pri tome se, kako smo već rekli, uzimaju u obzir i slabije upućeni.

1) Apolonijev ep i rukopisna predaja njegova teksta

Apolonije Rođanin dao je mjerodavnu književnu obradbu mita o Argonautima i ona je potisnula sve što je prije nje nastalo i izvršila bitan utjecaj na kasnije obradbe toga motiva. Njegov ep ima četiri knjige. U prve se dvije opisuje opremanje broda Argo i pustolovine Argonauta na putu do Kolhide. Treća knjiga opisuje događaje u Kolhidi: Medejinu ljubav za Jasona i njezinu pomoć u borbama koje mu nameće njezin otac Ajet, kralj u Kolhidi, te, konačno, otmicu zlatnog runa. Četvrta je knjiga najdulja i sadrži doživljaje Argonauta na povratku u Grčku. Tu se nalazi i opis događaja u Podunavlju i na Jadranu u stihovima 241–591. Ovdje nije mjesto da se ulazi u teška i zamršena pitanja oko estetske ocjene toga epskog djela koje se u starini visoko cijenilo, a današnjem je čitatelju strano i neobično, a ipak ga ne ostavlja ravnodušnim.[1] Mi Apolonijevu epu pristupamo kao dokumentu helenističke geografske i mitološke erudicije. Za to nam je u prvom redu nužno da steknemo osnovne predodžbe o rukopisnoj predaji njegova teksta.

Apolonije je svoj ep dugo izrađivao. Prvu je njegovu verziju dovršio još u rodnom gradu Aleksandriji, ali u tamošnjim književnim krugovima nije

[1] Usporedi o tome izvanredno značajan članak H. Fränkel, Das Argonautenepos des Apollonios, Museum Helveticum 14 (1957) 1–19.

naišao na povoljan odjek. Čak se sukobio sa starijim od sebe i vrlo uglednim pjesnikom Kalimahom. Ojađen oštrom i nepravednom kritikom aleksandrijskih literata, otišao je u grad Rod na istoimenom otoku i tamo je preradio ep. S kasnijim njegovim verzijama postigao je velik i trajan uspjeh. U svojoj je novoj domovini stekao građansko pravo i po njoj se prozvao Rođaninom.

Do nas je došao tekst njegova djela koji je rezultat duljega izdavačkog posla. Izgleda da je Apolonije svoj ep umnožavao u raznim fazama rada na njemu. Antički komentari sačuvani zajedno s njegovim epom spominju jedno prethodno izdanje i navode mjesta u kojima se ono razlikovalo od izdanja koje je nama poznato.

Ep Argonautika sačuvao se u pedeset i dva dosada poznata srednjovjekovna rukopisa, od kojih je najstariji iz 11. stoljeća. Pojedini fragmenti Apolonijeva epa došli su do nas na listovima papirusa nađenim u Egiptu. To su jedini spomenici našega teksta koji potječu izravno iz antike. Sačuvani su još i fragmenti dvaju ranih srednjovjekovnih rukopisa iz 6. i 8/9. stoljeća.

Rukopisi Apolonijeva epa potječu svi od jednoga arhetipa koji je sadržao tekst s varijantama i sholijama, ali nisu neposredno iz njega prepisani nego potječu od tri različita njegova prijepisa (*m, w, k*) koji također nisu sačuvani, ali se po poznatim rukopisima može zaključiti da su postojali i mogu se utvrditi važnije osobine njihova teksta. Za taj posao nisu sva pedeset i dva rukopisa jednako važna. Ovdje će se zato spominjati samo oni rukopisi koji sadrže bitne obavijesti za uspostavljanje triju podarhetipa.

Prvoj skupini potekloj iz podarhetipa *m* pripada najstariji sačuvani rukopis koji je dugo bio u velikoj cijeni i s nepravom se smatrao kao jedini čisti izvor za tekst Apolonijeva epa. To je Laurentianus 32,9 (L), izrađen na početku 11. stoljeća, a danas se čuva u Firenci. Osim Apolonijevih Argonautika sadrži još Eshilove i Sofoklove tragedije. Jedna je ruka u tom kodeksu ispisala tekst (L^1), a druga je dodala glose, varijante i sholije (L^2). Prijepis toga rukopisa je Vaticanus Palatinus Graecus 186 (V) iz 15. stoljeća. On donosi samo tekst. Treći rukopis važan za rekonstrukciju podarhetipa *m* je Ambrosianus 120 (B 26 sup.). Označuje se siglom (A), a potječe iz 15. stoljeća. Čuva se u Milanu.

Drugoj skupini, prepisanoj iz podarhetipa *w* pripadaju rukopisi Laurentianus 32,16 (S) s kraja 13. stoljeća, koji se čuva u Firenci, i Guelpherbytanus Aug. 2996 (G) iz 14. stoljeća. Čuva se u Wolfenbüttelu.

Treći podarhetip *k* nalazio se na otoku Kreti i poznat nam je po mnogobrojnim prijepisima iz 15. i 16. stoljeća. Najvažniji su među njima Parisinus 2727 (P) iz 15. stoljeća s tekstom, glosama i sholijama i Escorialensis 3,3 (E) iz 16. stoljeća.

Ostali su rukopisi manje bitni za uspostavljanje Apolonijeva teksta jer u cijelosti zavise od ovdje spomenutih. Jedina je iznimka kodeks Parisinus 2729 (D) iz 15. stoljeća. U njegovu se tekstu, naime, mogu naći varijante kojih nema ni u jednom od osnovnih rukopisa, a nalaze se u citatima što ih iz Apolonijeva epa donosi staro grčko leksikografsko djelo Etymologicum genuinum, pa se po tome može zaključiti da je taj rukopis preuzeo neke elemente iz jedne inače nepoznate antičke tekstovne tradicije nezavisne od našega arhetipa. Ostali su rukopisi bez širega značenja i za kritiku teksta mogu biti korisni samo u pojedinostima.

Sholije su se uz Apolonijev ep sačuvale u arhetipu i do nas su došle u dvije recenzije: firentinskoj i pariškoj. Firentinska se recenzija sačuvala ne samo u L nego i na marginama A, i to u skraćenu obliku. Pariška je recenzija došla do nas u P, i to ne uz tekst nego na kraju rukopisa, kao dodatak. Općenito je firentinska redakcija bolja i potpunija od pariške, ali je u pojedinim slučajevima i obratno.[2]

Od štampanih izdanja Apolonijeva epa najvažnija su ova:

J. Lascaris, Firenca 1496, editio princeps sa sholijama.
Fr. Asulanus, Mleci 1521, editio Aldina sa sholijama.
H. Stephanus, Ženeva 1546, sa sholijama.
J. Holzlin, Leyden 1641, s latinskim prijevodom.
J. Shaw, Oxford 1777. i ponovno 1779, s latinskim prijevodom.
R. F. P. Brunck, Straßburg 1780.
Ch. D. Beck, Leipzig 1828, s latinskim prijevodom.

[2] Za rukopisnu tradiciju Apolonijeva epa i sholija uza nj usporedi H. Fränkel, Die Handschriften der Argonautica des Apollonios von Rhodos, Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-historische Klasse 1929, 164 i d. Sažetiji prikaz istoga predmeta dao je Fränkel u Apollonii Rhodii Argonautica, recognovit brevique adnotatione critica instruxit H. Fränkel, Oxford 1961, Scriptorum classicoru bibliotheca Oxoniensis, str. V–XVI. Kritičko izdanje sholija C. Wendel, Scholia in Apollonium Rhodium vetera, Berlin 1935. Nepromijenjeno drugo izdanje 1958. Wendel je svoje izdanje previše jednostrano zasnovao na firentinskoj recenziji i zato je još uvijek potrebno uzimati u obzir Schäferovo izdanje pariških sholija (Leipzig 1810–13).

G. H. Schäfer, Leipzig 1810–13, drugo izdanje Brunckovo s dodatim firentinskim i pariškim sholijama.
A. Wellauer, Leipzig 1828, s firentinskim i pariškim sholijama.
F. S. Lehrs, Pariz 1841, s latinskim prijevodom u Didotovoj seriji.
R. Merkel, Leipzig 1853 –1854, drži se L. Sholije istoga rukopisa izdao je u drugom svesku H. Keil.
R. C. Seaton, Oxford 1900, drugo izdanje 1912.
W. Mooney, London 1912.
H. Fränkel, Oxford 1961.

Sholije je na temelju čitave rukopisne tradicije kritički izdao C. Wendel, Berlin 1935; drugo nepromijenjeno izdanje Berlin 1958.

2) Apolonijevi geografski i mitološki podaci o Podunavlju i Jadranu

a) Stvaranje plana za povratak (4, 241 – 293)

Argonauti[3] su s Medejom i zlatnim runom potajno napustili Kolhidu, a za njima su Kolšani krenuli u potjeru. Hera je Jasonu i njegovoj družini dala povoljan vjetar da bi Medeja što prije stigla u Jolk i donijela propast Jasonovu stricu Peliji. Zato su Argonauti već u treću zoru stigli do Paflagonije na sjevernoj obali Male Azije i pristali uz ušće velike rijeke Halisa. Tamo je Medeja prinijela žrtvu tajanstvenoj Hekati, maloazijskoj božici koja štiti čarobnice i

[3] Argonauti se zovu junaci koji su na božanskom brodu Argo pošli s Jasonom, sinom Esonovim, iz tesalskoga Jolka u daleku zemlju Kolhidu ili Eju da odande donesu zlatno runo. Bilo je to runo čudesnoga ovna koji je spasio Friksa, sina Atamantova, kad je zbog spletaka svoje maćehe Ine trebao da bude žrtvovan. Ovan sa zlatnim runom prenio ga je u Kolhidu na Crnome moru, na zapadnim padinama Kavkaza uz ušće rijeke Fasida. Tamo je Frikso žrtvovao ovna Zeusu i njegovo runo posvetio kao zavjetni dar. Po to je runo Pelija, kralj Jolka u Tesaliji, poslao svoga sinovca Jasona jer ga se zbog nekih proročanstava bojao i nadao se da će pri tom opasnom pothvatu zaglaviti. Jason je pak privolio družbu izvrsnih junaka da ga prate na tom teškom putu i u Kolhidi je zadobio ljubav Medeje, kćeri kolšanskoga kralja Ajeta. Ona mu je svojim čarolijama pomogla da svlada sve zapreke što mu ih je postavljao Ajet i da umakne sa zlatnim runom iz Kolhide. Medeja je pošla s Argonautima i s njima je dugo putovala sve dok se nisu oslobodili kolšanske potjere i vratili se u Grčku.

Priča o Argonautima jedna je od najvažnijih legenda grčke mitologije. U nju su uključeni mnogi motivi iz narodne bajke. Osnovu legendarne predaje čine uspomene Grka na prve plovidbe po dalekim morima izvan užega Sredozemlja. O Argonautima usp. J. R. Bacon, The Voyage of the Argonauts, 1925; R. Roux, Le problème des Argonautes, 1949.

daje im nadnaravnu snagu (241–252). Tada se Jason s ostalim junacima sjetio proročanstva Finejeva[4] koji im je na polasku prorekao da će se iz Kolhide vratiti drugim putem nego što su došli (253 – 256). To ih je tada bilo jako iznenadilo (usp. 2, 421– 422). Pošto su se prisjetili toga proročanstva, počeli su junaci o njemu razgovarati. U tom je razgovoru Argos, sin Friksov[5], prognanik iz Kolhide koji se pridružio Argonautima rekao svojim drugovima da postoji i drugi put za povratak. Taj su put pokazali svećenici u egipatskoj Tebi. U davnoj je, naime, prošlosti neki Egipćanin obišao čitavu Evropu i Aziju i naselio desetke tisuća gradova. Od njih su jedni još nastanjeni, a drugi više nisu. Jedan je od njih Kolhida i u njoj žive potomci doseljenika koje je taj Egipćanin doveo. Oni čuvaju zapise svojih otaca na kamenim pločama na kojima su označeni svi putovi i granice za ljude koji obilaze morem i kopnom (256–281). I zatim Argos nastavlja:

282 ἔστι δέ τις ποταμός, ὕπατον κέρας Ὠκεανοῖο,
εὐρύς τε προβαθής τε καὶ ὁλκάδι νηὶ περῆσαι·
Ἴστρον μιν καλέοντες ἐκὰς διετεκμήραντο
285 ὃς δή τοι τείως μὲν ἀπείρονα τέμνετ' ἄρουραν
εἷς οἷος πηγαὶ γὰρ ὑπὲρ πνοιῆς βορέαο·
Ῥιπαίοις ἐν ὄρεσσιν ἀπόπροθι μορμύρουσιν·
ἀλλ' ὁπόταν τ' Θρῃκῶν Σκυθέων τ' ἐπιβήσεται οὔρους
290 ἔνθα διχῇ, τὸ μὲν ἔνθα μεθ' ἡμετέρην ἅλα βάλλει
τῇδ' ὕδωρ, τὸ μὲν ὄπισθε βαθὺν διὰ κόλπον ἵησιν
σχιζόμενος πόντον Τρινακρίου εἰσανέχοντα
γαίῃ ὃς ὑμετέρῃ παρακέκλιται εἰ ἐτεὸν τή
293 ὑμετέρης γαίης Ἀχελώιος ἐξανίησιν.

Postoji neka rijeka, najviši ogranak Oceana, široka i duboka tako da i teretni brodovi mogu po njoj proći: iz daleka su je zapazili i nazivaju je Istar. On isprva siječe beskrajnu zemlju jedan i sam. Izvori mu šume daleko u Ripejskim gorama iza daha bure. A kada stupi na među Skita i Tračana, tamo se cijepa u dvoje i jedna voda navire ovamo prema našemu moru, a druga ide

[4] Finej je slijepi vidjelac u tračkom Salmidesu. Njega su mučile demonske pitce Harpije i otimale mu ili zagađivale hranu. Argonauti su ga oslobodili toga zla, a on im je za uzvrat pomogao proročanskim uputama.

[5] Frikso, sin Atamanta, kralja Minijaca u Orhomenu. Vidi o njemu bilješku 1.

odstraga prema dubokom zaljevu koji se pruža iznad Trinakrijskog mora. A ono leži uz vašu zemlju, ako je istina da Aheloj teče iz vaše zemlje.

Sholije

ἔστι γάρ πλόος ἄλλος·[6] Ἡρόδωρος ἐν τοῖς Ἀργοναύταις φησὶ διὰ τῆς αὐτῆς κατελθεῖν θαλάσσης δι' ἧς ἦλθον εἰς Κόλχους· Ἑκαταῖος δε ὁ Μιλήσιος ἐκ τοῦ Φάσιδος διελθεῖν εἰς τὸν Ὠκεανὸν εἶτα ἐκεῖθεν εἰς τὸν Νεῖλον, ὅθεν εἰς τὴν ἡμετέραν θάλασσαν. τοῦτο δέ ὁ Ἐφέσιος Ἀρτεμίδωρος ψεῦδός φησιν εἶναι.τὸν γὰρ Φᾶσιν μὴ συμβάλλειν τῷ Ὠκεανῷ, ἀΙλ' ἐξ ὀρέων καταφέρεσθαι. Τὸ αὐτὸ καὶ Ἐρατοσθένης ἐν γ' Γεωγραφικῶν φησι. Τιμάγητος δὲ ἐν α' Περὶ λιμένων τὸν μὲν Φᾶσιν καταφέρεσθαι ..., τὸν δὲ Ἴστρον καταφέρεσθαι ἐκ τῶν Κελτικῶν ὀρῶν ἃ ἐστι τῆς Κελτικῆς, εἶτα ἐκδιδόναι εἰς Κελτῶν λίμνην, μετὰ δὲ ταῦτα εἰς δύο σχίζεσθαι τὸ ὕδωρ καὶ τὸ μὲν εἰς τὸν Εὔξεινον πόντον εἰσβάλλειν, τὸ δὲ εἰς τὴν Κελτικὴν θάλασσαν· διὰ δὲ τούτου τοῦ στόματος πλεῦσαι τοὺς Ἀργοναύτας καὶ ἐλθεῖν εἰς Τυρρηνίαν. κατακολουθεῖ δὲ αὐτῷ καὶ Ἀπολλώνιος. Ἡσίοδος δὲ καὶ Πίνδαρος ἐν Πυθιονίκαις καὶ Ἀντίμαχος ἐν Λύδῃ διὰ τοῦ Ὠκεανοῦ φασιν ἐλθεῖν αὐτοὺς εἰς Λιβύην, καὶ βαστάσαντας τὴν Ἀργὼ εἰς τὸ ἡμέτερον πέλαγος παραγενέσθαι.

Postoji, naime, drugi plovni put: Herodor kaže u Argonautima da su se spustili istim morem kojim su došli u zemlju Kolšana; a Hekatej Milećanin da su preko Fasida prešli u Ocean i zatim odande u Nil i iz njega u naše more. Efežanin Artemidor veli da je to laž jer se Fasid ne sastaje s Oceanom, nego se spušta iz planina. Isto kaže i Eratosten u trećoj knjizi svoje Geografije. A Timaget u prvoj knjizi svojega djela O lukama tvrdi da se Fasid doduše spušta..., a da se Istar spušta iz Keltskih gora koje su u Keltskoj zemlji i da zatim utječe u Keltsko jezero i da mu se iza toga voda cijepa u dvoje i da jedna utječe u Euksinsko more, a druga u Keltsko more. Kroz to ušće da su proplovili Argonauti i došli u Tireniju. Njega slijedi i Apolonije. Hesiod i Pindar u Pjesmama u čast pitijskih pobjednika i Antimah u Lidanki kažu da su oni kroz Ocean došli u Libiju, pa da su prenijeli Argo i tako stigli u naše more.

κέρας Ὠκεανοῖο· κέρατα τοῦ Ὠκεανοῦ λέγουσι πάντας τοὺς ποταμοὺς τοὺς ἀπ' αὐτοῦ καταφερομένους. ὁ δὲ Ἴστρος ποταμὸς Σκυθίας. ὁ δὲ λόγος· μακρόθεν ὄντα διετεκμήραντο τὸν ποταμὸν καὶ ἔγνωσαν.

ogranak Oceana: ograncima Oceana zovu sve rijeke koje iz njega teku. A Istar je rijeka u Skitiji. A objašnjenje: rijeku koja je bila daleko zapazili su i upoznali.

Ἴστρον μιν καλέοντες· τὸν Ἴστρον φησὶν ἐκ τῶν Ὑπερβορέων καταφέρεσθαι καὶ τῶν Ῥιπαίων ὀρῶν· γενόμενον δὲ μεταξὺ Σκυθῶν καὶ Θρᾳκῶν σχίζεσθαι καὶ τὸ μὲν εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς θάλασσαν ἐκβάλλειν ῥεῖθρον, τὸ δὲ εἰς τὴν Ποντικὴν θάλασσαν ἐκπίπτειν, τὸ δὲ εἰς τὸν Ἀδριατικὸν κόλπον. οὕτω δὲ εἶπεν ἀκολουθῶν Αἰσχύλῳ ἐν Λυομένῳ Προμηθεῖ λέγοντι τοῦτο. Ῥίπαια δὲ ὄρη πρός ταῖς ἀνατολαῖς, ὡς Καλλίμαχος·

Ῥιπαίου πέμπουσιν ἀπ' οὔρεος, ἦχι μάλιστα.

Ἐρατοσθένης δὲ ἐν γ' Γεωγραφικῶν ἐξ ἐρήμων τόπων ῥεῖν, περιβάλλειν δὲ νῆσον Πεύκην. Σκύμνος δὲ ἐν τῇ Περὶ Εὐρώπης αὐτὸ μόνον φησίν, ἀπὸ ἐρήμων φέρεσθαι τὸν Ἴστρον.

οὐδεὶς δὲ ἱστορεῖ διὰ τούτου τοὺς Ἀργοναύτας εἰσπεπλευκέναι εἰς τὴν ἡμετέραν θάλασσαν ἔξω Τιμαγήτου, ᾧ ἠκολούθησεν Απολλώνιος. ὁ μὲν γὰρ Σκύμνος αὐτοὺς διὰ Τανάιδος πεπλευκέναι ἐπὶ τὴν μεγάλην θάλασσαν, ἐκεῖθεν δὲ εἰς τὴν ἡμετέραν θάλασσαν ἐληλυθέναι καὶ παρεκβολεύεται, ὡς ἄρα ἐλθόντες ἐπὶ τὴν ἤπειρον οἱ Ἀργοναῦται ἐπὶ στρωτήρων ἐκόμισαν τὴν Ἀργώ, μέχρις οὗ ἐπὶ θάλασσαν παρεγένοντο. Ἡσίοδος δὲ διὰ Φάσιδος αὐτοὺς εἰσπεπλευκέναι λέγει. Ἑκαταῖος δὲ..... Ἀρτεμίδωρος δὲ ἐλέγχων αὐτὸν ἱστορεῖ μὴ ἐκδιδόναι εἰς τὴν θάλασσαν τὸν Φᾶσιν. οὐδὲ διὰ Τανάιδος ἔπλευσαν, ἀλλὰ κατὰ τὸν αὐτὸν πλοῦν, καθ' ὃν καὶ πρότερον, ὡς Σοφοκλῆς ἐν Σκύθαις ἱστορεῖ καὶ Καλλίμαχος .... αὐτῶν τοὺς μὲν εἰς τὸν' Αδρίαν πεπλευκότας μὴ εὑρεῖν τοὺς Ἀργοναύτας, τοὺς δὲ διὰ τῶν Κυανέων πετρῶν ἐπὶ τὴν Κέρκυραν, ἔνθα κἀκεῖνοι τότε ἦσαν.

ὁ δὲ Ἴστρος καταφερόμενος ἐξ Ὑπερβορέων, ὅταν φθάσῃ ἐπὶ τὸν μεταξὺ Σκυθίας καὶ Θρᾴκης τόπον, σχίζεται εἰς δύο, καὶ τὸ αὐτοῦ εἰς τὸν Εὔξεινον πόντον βάλλει, τὸ δὲ ἕτερον εἰς τὴν Τρινακρίαν θάλασσαν.

nazivaju ga Istar: kaže da se Istar spušta iz zemlje Hiperborejaca i od Ripejskih gora; a kada se nađe između Skita i Tračana, onda se razdvaja i jedan tok utječe u naše more, drugi izlazi u Pontsko more, a treći u Jadranski zaljev. A tako je to prikazao držeći se Eshila, koji to kazuje u Oslobođenom Prometeju. Ripejske su gore prema istoku kako kaže Kalimah:

Šalju od Ripejske gore gdje je najvećma.

Eratosten kaže u trećoj knjizi svoje Geografije da teče iz pustoši i da okružuje otok Peuku. A Skimno u šestoj knjizi svojega djela O Evropi kaže samo to da Istar dolazi iz pustoši.

Nitko ne priča da su Argonauti po njemu uplovili u naše more osim Timageta za kojim se poveo Apolonije. Skimno, naime, priča da su oni kroz Tanaid proplovili u veliko more i da su odande došli u naše more. On dodaje da su Argonauti došavši na kopno po gredama preveli Argo sve dok nisu došli na more. Hesiod kaže da su doplovili kroz Fasid. Hekatej ..., a Artemidor ga ispravlja i priča da Fasid ne utječe u more. Nisu plovili niti Tanaidom, nego su istim plovnim putem kojim i prije kako pričaju Sofoklo u Skitima i Kalimah... od njih su jedni otplovili u Jadran i tamo nisu našli Argonaute, a drugi su kroz Tamnomodre stijene došli na Kerkiru gdje su i oni tada bili.

A Istar se spušta iz zemlje Hiperborejaca i kad stigne na mjesto između Skita i Tračana, cijepa se u dvoje i jedan mu tijek navire u Euksinsko, a drugi u Trinakrijsko more.

μορμύρουσιν· ἠχοῦσι
šume: odzvanjaju

τὸ Τρινάκριον πέλαγος παράκειται τῇ Σικελίᾳ· ἐκαλεῖτο γὰρ Τρινακρία τὸ πρότερον διὰ τὸ τρεῖς ἄκρας ἔχειν, Πάχυνον, Λιλύβαιον, Πέλωρον.

Trinakrijsko more leži uz Siciliju: ona se naime prije zvala Trinakrija jer ima tri rta: Pahin, Lilibej i Pelor.

γαίῃ ὃς ὑμετέρῃ· ἐὰν μὲν οὕτω γράφηται γαίῃ ὃς ὑμετέρῃ, ἔσται τῇ Ἑλλάδι· τὸ γὰρ Τρινάκριον πέλαγος παράκειται τῇ τῶν Ἑλλήνων γῇ. ἐὰν δὲ ἡμετέρῃ, ἔσται ὁ Ἴστρος· παράκειται γὰρ τοῖς Κόλχοις οὗτος.

koji uz vašu zemlju: ako se piše tako: koji uz vašu zemlju, bit će to uz Grčku jer Trinakrijsko more leži uz zemlju Grka. Ako: našu, onda će to biti Istar jer on leži uz Kolhidu.

ὑμετέρης γαίης· ὁ Ἀχελῷος τῶν τῆς Ἑλλάδος ποταμῶν τῶν ἄλλων διαπρεπέστατος.

εἰ οὖν ἄρα ὁ Ἀχελῷος παρ' ὑμῖν ἐστιν· τὸ γὰρ ὄνομα ἀκούομεν. ἀγνοεῖ γὰρ ὁ Ἄργος, ὡς αὐτῶν ἐστιν τῆς χώρας.

ἀναπιδύειν φησὶν οὖν τὸν Ἴστρον εἰς τὸν Ἀχελῷον διὰ τὸ τὰς πηγὰς αὐτῷ παρέχεσθαι.

vaše zemlje: Aheloj je najodličniji od drugih rijeka u Grčkoj. "Ako je dakle doista Aheloj kod vas; ime mu naime čujemo." Argos ne zna pouzdano da ta rijeka pripada njihovoj zemlji.

Kaže dakle da Istar utječe u Aheloj tako što mu pruža izvore.

Komentar uz tekst

Ocean je prema mitološkoj geografiji božanska rijeka koja teče oko čitave zemljine površine. U skladu s tom predodžbom, dosljedno kretanje u bilo kojemu smjeru mora na kraju dovesti do obale Oceana. Podrijetlo toga imena nije jasno. Kada je kasnije sve veće stvarno geografsko znanje postepeno konkretiziralo i modificiralo prvobitne mitološke geografske pojmove, počeo se i Ocean izjednačivati s velikim vanjskim morima koja su sa svih strana okruživala poznati svijet. U tom je značenju ta riječ preko latinskoga jezika ušla i u novovjeku evropsku geografsku terminologiju (ocean).

Istar (Ἴστρος) je tračko ime Dunava. Od Tračana preuzeli su ga Grci kad su, najkasnije u 7. stoljeću pr. n. e., upoznali tu rijeku. Tada su, naime, blizu njezina ušća osnovali istoimenu koloniju (Histria). Ime Danuvius javlja se prvo kod Cezara (Galski rat 6,25). Čini se da je to ime keltsko i geografi ranijega rimskog doba razlikuju Danuvius i Hister kao imena za gornji i donji tok Dunava. Oni dugo nisu znali da je srednjoevropski Danuvius i crnomorski Hister ista rijeka. Kasnije ta imena sve više postaju sinonimi. Stefan Bizantinac (na str. 217 Meineckeova izdanja) spominje i treće ime Dunava Ματόας. Ne može se, međutim, razabrati koji mu je narod i na kojem jeziku nadjeo to ime. Usp. Delage 195 i d.

Grci su putujući po Crnome moru i naseljavajući njegove obale prvo upoznali dunavsko ušće i donji njegov tok. U 5. st. pr. n. e. Herodot (4,47 i d.) daje vrlo ispravne podatke o donjem porječju Dunava. Po njemu je ta rijeka u svojoj delti imala pet ušća. To mišljenje prevladava u starom svijetu sve do vremena Rimskoga Carstva kada ga je potisnulo učenje o sedam ušća. O najstarijim dodirima Grka s donjim tokom Dunava čini se da svjedoči i osobno ime Ἰστροκλῆς potvrđeno na natpisu iz 7. stoljeća pr. n. e. nađenom u Smirni.

iz daleka su ga zapazili: Argos ističe da je Istar daleko od Kolšana, ali tako važan da su ga oni iz daljine zapazili i poznaju mu ime. Usp. διατεκμαίρονται· σημειοῦνται u Hesihijevu rječniku.

sijeće: svi rukopisi imaju τέμνετο ali na ovome mjestu prošlo vrijeme nije prikladno. Zato Fränkel predlaže da se čita τέμνει, i naš se prijevod drži toga ispravka.

iznad daha bure: na skrajnjem sjeveru. Bura počinje puhati na gorskoj kosi iznad koje se hladni kontinentalni zrak susreće s toplijim nad predjelima

koji se nalaze pod klimatskim utjecajem Sredozemnoga mora. Na tim se kosama mijenja i tip vegetacije, a s njome i način života i gospodarstva. Tu, na izvoru bure, počinje za stanovnike mediteranskih krajeva tuđ i neobičan svijet. Taj se odnos može jasno razabrati i na našoj obali gdje je početak bure često vrlo blizu. Kad ona u snažnim zaletima šiba kvarnersku obalu, treba se popeti samo nekoliko kilometara do brdske kose pa da se u snježnoj tišini Gorskoga kotara osjeti početak sasvim drukčijega svijeta. Još i danas, kad je geografsko znanje postalo mnogo preciznije i podrobnije i počelo se širiti među široke slojeve stanovništa, Grci instinktivno povlače granicu između sjeverne i južne Evrope baš negdje na polazištu bure, ne zapažajući pri tome u kako nejednake dijelove dijele kontinent.

Predodžba o tajanstvenoj zemlji koja leži onkraj bure i sretnom, ali posve tuđem narodu koji u njoj živi, samo je dio grčke mitske geografije. Kao što na sjeveru žive Hiperborejci (Ὑπερβόρεοι) tako na istoku i zapadu stanuju Etiopljani (Αἰθίοπες), kojima je lice crno jer im je sunce na izlasku ili zalasku tako blizu da ih je opržilo svojim žarom. Na jugu su pak Pigmeji (Πυγμαῖοι), ljudi mali kao šaka. Hiperborejce su zamišljali kao sretan narod s izvanrednim vrlinama, blizak Apolonu, sasvim drukčiji od ostalih ljudi. Zbog veze s Apolonom, čistim bogom, javljaju se Hiperborejci u Delfskoj legendi.

Ime Ὑπερβόρεοι tumačili su u starini kao "ljudi od preko bure" prema ὑπέρ "iznad, preko" i βορέας "bura". H. Pedersen, Kuhns Zeitschrift 36, 319 predlaže da se βορέας preko indoevropskoga $g^{w}or-$ poveže sa slavenskim *gora* itd. Sjeverni vjetar bi se po tome zvao gorski, usp. *tramontana.*

Hiperborejci su, po njegovu mišljenju, zapravo "zagorci". Bez obzira na to što se to tumačenje zasniva na posve problematičnom jednačenju βορέας s *gora,* ono ne daje bitno novo značenje imenu Hiperborejaca jer bura počinje na gorskom lancu koji dijeli sredozemni prostor od kontinentalnoga.

Druga etimologija (Ahrens, Rheinisches Museum 17, 341) polazi od delskoga kulta u kojem je stizala svečana procesija noseći darove od Hiperborejaca. Prvi put su, prema Herodotu 4,33, te darove donijele dvije Hiperborejske djevojke, a njih je sigurnosti radi pratilo pet sugrađana. Njih danas zovu Περφερέες i poštuju ih u Delu. Taj bi naziv po drugom etimološkom tumačenju bio podudaran glasovno s imenom naroda koji šalje te poslanike, tj. s Ὑπερβόρεοι. To ime potjecalo bi, po tom mišljenju, iz jednog indoevrop-

skog jezika, vjerojatno sjevernobalkanskoga, u kojem prema grčkom *ph* stoji *b* (usp. makedonsko ime Βερενίκη naprama grčkom Φερενίκη). Između grčkoga *e* i stranoga *o* postojao bi prijevojni odnos. Radilo bi se dakle o indoevropskom obliku **super-bher-/bhor-* koji znači "prenositi". Prvobitno su se tako zvali poslanici koji prenose darove, a poslije se po njima prozvao i narod koji ih je slao. To je strano ime onda pučkom etimologijom shvaćeno kao da je grčko i znači "ljudi od preko bure".

I to se drugo tumačenje teško može prihvatiti jer je slabo osnovano. Teško je vjerovati da se narod prozvao po poslanicima. Osim toga je legenda o Hiperborejcima jednako čvrsto ukorijenjena i u delfskom kultu, a tamo nikakvih poslanika nije bilo. Sličnost pak između imena sjevernoga naroda i njegovih poslanika nije tako velika da bi se slučajnost morala isključiti kao nevjerojatna. Zato stara etimologija toga imena kao čiste grčke riječi sa značenjem "ljudi od preko bure" ostaje, kako se čini, najvjerojatnija. To više tako što i ostali mitski narodi s krajeva svijeta nose čisto grčka imena: Αἰθίοπες "kojima je lice spaljeno" na istoku i zapadu i Πυγμαῖοι "veliki kao šaka" na jugu. Stoga je od svega daleko najvjerojatnije da i Hiperborejci nose grčko ime.

D'Arbois de Jubainville, Revue Archéologique 3e série, XII, 61 i C. Jullian, Histoire de la Gaule I 237, bilj. 5 identificiraju Hiperborejce s Keltima. No kako god se interpretirali, Hiperborejci pripadaju mitskoj geografiji, a predodžba se o njima osniva na neodređenim vijestima o drukčijim, sjevernim narodima. Zato se ne mogu historijski identificirati ni s jednim od njih. Usp. Delage 197 i d.

Po najstarijim grčkim geografskim predodžbama Dunav izvire u zemlji Hiperborejaca. Tako je pisao Eshil (v. sholije) i Pindar (Pjesme u čast olimpijskih pobjednika 3, 25 i d.). Kamo su stariji grčki geografi smještali zemlju Hiperborejaca i izvor Dunava, nije moguće potanje odrediti. Prema sačuvanim vijestima Aristeja iz Prokonesa (kod Herodota 4,13), Hipokrata (O zraku 1, 567), Helanika (fragmenat 187 kod Jacobyja) i Damasta iz Sigeja (O narodima, fragmenat 1 kod Jacobyja) vidi se da su ti suvremenici Eshilovi i Pindarovi zamišljali zemlju Hiperborejaca na dalekom sjeveru o kojem nisu imali jasnih i stvarnih predočaba. Položaj toga naroda bio bi prema podacima tih pisaca više istočan nego zapadan (v. sholije).

Već je u 5. stoljeću pr. n. e. Herodot (2,33) imao mnogo stvarnije i podrobnije podatke o dunavskom izvoru. Apolonije u svom epu namjerno zadržava

arhajsku sliku o porječju Dunava jer kao pjesnik vjeruje da tako stvara originalniju epsku atmosferu, a kao učenjaka ga zanimaju starije geografske predodžbe koje je kao upravitelj aleksandrijske knjižnice vrlo potanko izučavao. Usp. Delage 198 i d.

u Ripejskim gorama: I taj planinski lanac pripada grčkoj mitskoj geografiji. To je hladna uzvisina na sjevernom dijelu svijeta s koje struje vjetrovi i iz koje izviru velike rijeke i teku prema jugu, među njima i Dunav. Planina je nazvana po udarcima (ῥιπαί) sjevernjaka koji od nje puše. Iza Ripejske gore žive Hiperborejci. Stari su geografi mislili da se sunce noću skriva iza toga gorja. Usp. Alkman fragmenat 59, Eshil fragmenat 197, Aristotel, Meteorologija 1, 13, 20 i 2, 1, 14. Kako se širilo geografsko znanje, pokušavale su se identificirati Ripejske gore. Prepoznavali su ih u Alpama, Uralu i drugim planinama. Što se više znalo o zemljinoj površini, to sjevernije su ih tražili. Ptolomej ih spominje u svojoj Geografiji 3, 5, 15, 22 kao nisko razvođe između Baltičkog i Crnoga mora u Rusiji. I ovdje Apolonije namjerno zadržava neodređene arhajske predodžbe. Usp. Delage 198.

Tračani su narod koji je u starini živio na sjeveroistoku Balkanskoga poluotoka između Dunava i sjeverne obale Egejskoga mora.

Skiti su narod iranskoga jezika koji je u starini živio nomadskim životom u stepama južne Rusije i dalje na zapad sve do dunavskoga ušća.

kada stupi na granicu: tako se prevodi ἐπιβήσεται koji imaju samo P i E, dakle *k*, dok LASG, dakle *mw*, imaju ἐνιβήσεται. Ovo drugo nije u skladu s grčkom upotrebom prijedloga, baš kao što bi se i kod nas teško moglo reći: stupiti u granicu. Zato je Fränkel na ovom mjestu uzeo u tekst varijantu *k* protiv *mw*. Dunav je u svojem donjem toku bio granica izmedu Skita i Tračana.

tamo se razdvaja: tj. baš na mjestu gdje počinje biti granica Skita i Tračana.

jedna voda teče ovamo: rukopisi imaju u st. 289 ἔνθα "tamo". Drugo je posve suvišno, to više što značenje "ovamo", koje bi moglo imati, izriče τῇδε u 290. stihu. Fränkel predlaže da se drugo ἔνθα zamijeni s ἰθύ "ravno". U prijevodu je ono naprosto zanemareno.

prema našem moru: svi rukopisi imaju μετ' Ἰονίην. No tradicionalni je tekst na tom mjestu besmislen jer, po njemu, oba kraka Dunava utječu u Jonsko tj. Jadransko more. Duboki zaljev iznad Sicilskoga mora u koji prema stihovima 290–291 utječe drugi tok ne može nikako biti Crno more. Ispravak μεθ' ἡμετέρην predložio je Wilamowitz 186 i d. To se izvrsno slaže s oznakom Grčke kao "vaše zemlje" i odgovara Argosovoj geografskoj orijentaciji prema svojoj domovini Kolhidi. I u sholijama se javljaju izrazi kao ἡ καθ' ἡμᾶς θάλασσα i ἡμετέρα θάλασσα, vjerojatno pod utjecajem prvobitnoga nepokvarenog teksta. Neki je sholijast onda zaboravio Argosovu crnomorsku orijentaciju i protumačio "naše more" kao Jonsko-Jadransko, tj. s grčkoga stajališta. Kasnije je onda glosa zamijenila prvobitni tekst jer ju je neki prepisivač shvatio kao ispravak. Tako se pokvario tekst već u našem arhetipu. E. Gerhard, Lectiones Apollonianae, Leipzig 1816, 80 i d., ispravlja Ἰονίην u ἠῴην tj. u istočno more. I taj ispravak uklanja sadržajnu teškoću, ali je Wilamowitzev u boljem skladu s kontekstom i s posrednom tekstovnom tradicijom u sholijama. Usp. još i R. Walther, De Apollonii Rhodii Argonauticorum rebus geographicis, Halle 1894, 82 i d: Delage 199 i d.

prema dubokom zaljevu: svi rukopisi imaju διὰ βαθὺν κόλπον. To nije u skladu s upotrebom grčkih prijedloga, jer drugi tok Dunava ne teče kroz zaljev nego u njega ili prema njemu. Zato Fränkel predlaže da se uz ἐπιβήσεται na tom mjestu prilog διά ispravi u μετά ili πρός, ποτί.

cijepa se: LASG, dakle *mw,* imaju σχιζόμενος, a PE, dakle *k,* σχιζόμενον. Ako se prihvati prva varijanta, kako to čini Fränkel, mora se σχιζόμενος "koji se cijepa" povezati s Ἴστρος. U tom slučaju treba u interpretaciji spojiti ἔνθα διχῇ σχιζόμενος "tamo se cijepa u dvoje". Budući da je povezivanje toga participa s tako dalekim riječima moralo čitateljima zadavati teškoće, može se varijanta *k* protumačiti kao pokušaj da se čitanje olakša. U tom se slučaju mora povezivati ὕδωρ σχιζόμενον ἴησι "voda teče cijepajući se". Tada ἔνθα διχῇ ostaje eliptičan izraz.

leži uz vašu zemlju ὑμετέρην imaju SPE; ἡμετέρην "našu" imaju LAG. Ta je neujednačena tekstovna predaja posljedica zbrke koja je nastala oko Argosove crnomorske orijentacije. Do zabune je tu moglo vrlo lako doći jer se u novijem grčkom izgovoru H i Y posvema izjednačilo.

Aheloj je ime rijeke koja duljinom toka i količinom vode nadvisuje sve ostale u Grčkoj. Izvire u pindskom gorju i na granici Etolije i Akarnanije

utječe u Jonsko more. Argos kaže da je Jadransko more nastavak Sicilskoga, a ovo je blizu Grčkoj ako je istina, što kažu, da je Aheloj u Grčkoj jer on ulazi u Sicilsko (Jonsko) more.

Komentar uz sholije

Legenda o povratku Argonauta: razvijala se u skladu s geografskim predodžbama starih Grka. Dok još nije bilo poznato kako je čvrst kopneni obruč oko Crnoga mora, bilo je lako zamišljati da su se Argonauti iz Ponta vratili Oceanom, uz sam rub zemaljske ploče. Kasnije se već znalo da je Crno more zatvoreno, ali su Grci vjerovali da ga velike rijeke koje utječu u nj spajaju s Oceanom, pa se onda pričalo da su se Argonauti vratili preko takve jedne rijeke (Fasida ili Tanaida) i Oceana. Ta se predodžba zasniva na stvarnoj činjenici da su porječja velikih ruskih rijeka doista kao trgovački putovi spajala Crno sa sjevernim morima. Trgovački putovi koji se većinom pomažu plovnim rijekama zamjenjuju se tako s tokovima rijeka.

Kad su Grci bolje upoznali hidrografske sustave srednje Evrope, nastale su varijante mita o Argonautima po kojima se oni vraćaju preko Dunava, i to ili u Ligursko ili u Jadransko more. Oko 4. stoljeća pr. n. e. javlja se predodžba o tome da se Dunav cijepa u dva toka, od kojih jedan utječe u sjeverni Jadran, a drugi u Crno more. I tu je trgovački put zamijenjen s tokom rijeke. Zapadni tok Dunava nije drugo nego trgovački put koji je tekao Savom do sjevernoga Jadrana. Usp. Strabon 4, 6, 10 i 7, 5, 2. Međutim, Beaumont 199 i d. misli da se zbog nedostatka arheoloških tragova ne može pretpostaviti da su se Grci mnogo služili tim putom.

Pseudo–Skilak, geografski pisac 4. stoljeća pr. n. e., spominje dunavsko ušće kod Istre. (Usp. Ps. Skilak 20). Tome je dakako pridonijela sličnost staroga imena Dunava: *Istros* s imenom istarskoga poluotoka i naroda Istra koji su na njemu živjeli. To je uvjerenje moglo vrlo lako nastati u doba kad se još nije znalo kako je daleko od sjevernoga Jadrana do Crnoga mora, nego se mislilo da su jedno drugomu vrlo blizu, tako da se sa središnjega gorja mogu vidjeti oba mora. Geografski pisac 2. stoljeća pr. n. e. Pseudo–Skimno (stih 381) citira historičara 4. stoljeća Teopompa, koji tvrdi da je Jadransko more vrlo blizu Crnomu. U istom smislu citira Teopompa i Strabon (7, 5, 9), geograf 1. stoljeća n. e. Usp. još i Polibija kod Strabona 7, 5, 1. O dunavskom ušću na

sjevernom Jadranu govori i Aristotel u svojem zoološkom spisu Historia animalium 8, 13, p. 598 b, 15. U to da se Dunav cijepa u dva toka bili su uvjereni također veliki aleksandrijski geografi Eratosten i Hiparh. To potvrđuju citati iz njihovih izgubljenih djela u geografskom spisu Strabonovu (1, 3. 14 i d: 7, 5, 9). Tek su rimska osvajanja u srednjoj Evropi omogućila da se steknu ispravnije predodžbe o toku Dunava. O razvoju geografskoga znanja i njegovu utjecaju na legendu o povratku Argonauta usp. H. Berger, Geschichte der Wissenschaftlichen Erdkunde der Griechen[3], Leipzig 1903, 44 i d; Partsch 1 i d; Delage 199.

Herodor je pisac monografije o Argonautima. Sholije uz ep Apolonija Rođanina spominju ga 31 put. Nije poznato kada je živio, pa se ne zna ni to da li se Apolonije njime služio kao izvorom. Iz vijesti u sholijama se vidi da je Herodorova verzija legende o Argonautima bila vrlo različita od Apolonijeve. Vjerojatno je da je Herodor, pisac djela o Argonautima, ista osoba kao istoimeni autor Povijesti Heraklove. Taj je živio oko 400. pr. n. e. i rodio se u Herakleji na Pontu (Crnome moru). Pomišlja se čak i na to da je opis pustolovina Argonauta bio samo dio Povijesti Heraklove, jer je i taj junak sudjelovao u pohodu. Duži ekskurz o Argonautima lako je zamisliv u djelu autora rođena na Crnome moru.

Hekatej Milećanin je prvi poznati grčki geograf i historičar. On je jedan od osnivača grčke prozne književnosti. Živio je na prijelazu iz 6. u 5. stoljeće pr. n. e. Napisao je Opis zemlje i Rodoslovlja. Skupio je i sistematizirao velik historijski, mitološki i geografski materijal.

Fasid je ime rijeke u Kolhidi na jugozapadnoj padini Kavkaza. Danas se zove Rion i na njegovu ušću leži mjesto Poti, nekadašnja miletska kolonija koja se po rijeci i sama zvala Fasid. Prema predodžbama mitske geografije rijeka Fasid izvire izravno iz Oceana. Na toj se predodžbi zasniva i starija verzija o povratku Argonauta. Oni preko Fasida ulaze u Ocean, plove njime oko svijeta i vraćaju se preko Nila u Sredozemno more.

Artemidor Efežanin je geografski pisac s kraja 2. stoljeća pr. n. e. Napisao je veliku Geografiju i Jonske bilješke. Na temelju preciznijih podataka on je kritizirao staro shvaćanje, koje zastupa još Hekatej, da Fasid teče iz Oceana. U njegovo je vrijeme već poznat izvor te rijeke u Kavkaskom gorju.

Eratosten iz Kirene poznat je geografski pisac helenističkoga doba. Živio je u 3. stoljeću pr. n. e. Napisao je Geografiju u tri knjige. Izvršio je dubok

utjecaj na kasniju geografsku literaturu. Pisao je i druga djela s područja matematičke astronomije i kronologije. Spisi mu se nisu sačuvali. Poznat je po tome što je pokušao izračunati veličinu zemaljske kugle.

Timaget je pisac izgubljena djela O lukama. Živio je negdje izmedu 5. i 3. stoljeća pr. n. e.

iz Keltskih gora: Müllhof, Deutsche Altertumskunde I, 1870, 431 i d. predlaže da se u skladu s geografskim shvaćanjima starih na ovom mjestu Κελτικῶν zamijeni s Ἑρκυνίων ili Ῥιπαίων. U prvom bi se slučaju radilo o antičkom nazivu za Schwarzwald, u kojem Dunav doista izvire. U drugom bi slučaju Timaget zadržao stare pojmove mitske geografije. Naziv Keltske gore može se, međutim, vrlo dobro shvatiti kao drugo ime za Hercinijsko gorje, koje je u starini ležalo na keltskom zemljištu.

Keltsko jezero je ovdje Ženevsko jezero. Iz njega teče Rhône, koju Timaget uzima kao da je drugi tok Dunava, koji bi po tom shvaćanju tekao svojim pravim tokom od Ženevskog jezera do Crnoga mora. Timaget je tu pomiješao Ženevsko i Bodensko jezero i vjeruje da Dunav izvire iz ovog posljednjeg. Uistinu je dunavski izvor vrlo blizu Bodenskom jezeru.

u Tireniju: Tirenija je Etrurija u Italiji. Vjerojatno se misli u prvom redu na Tirensko more pred zapadnom obalom Italije. Tako glasi to ime, medutim, samo u firentinskim sholijama. U pariškima se govori o Πυρήνη. Grad toga imena spominje Herodot (2,33) pri dunavskom izvoru. Pirena je bio grad na španjolskoj obali pri istočnom kraju Pirenejskoga gorja. Herodot ju je poznavao kao grad na dalekom zapadu odakle izvire i Dunav. Potanjih podataka nije imao. Odatle se vidi kako je slabo poznavao zapadne krajeve.

Njega slijedi i Apolonije: Apolonije slijedi Timageta samo u tome što se Argonauti kod njega ne vraćaju preko koje mitske rijeke nego preko stvarnoga Istra s njegova tobožnja dva ušća. Za Apolonija su ona bila geografska činjenica. Po njemu, međutim, drugo dunavsko ušće ulazi u Jadransko, a ne u Tirensko more. I on će onamo dovesti Argonaute, ali s Jadrana, i to preko Pada i Rhône koji zajedno s Rajnom, po Apoloniju, izviru iz Ženevsko-Bodenskog jezera s kojim pak Dunav kod njega nema nikakve veze. Apolonije preuzima dakle od Timageta samo povratak Dunavom, ali ne i njegovo shvaćanje o tokovima te rijeke. Usp. Wilamowitz 187 i d.

Hesiod je epski pjesnik iz vremena oko 700. pr. n. e. Podrijetlom je iz maloazijske Kime, ali se rodio u selu Askri pod brdom Helikonom u Beotiji i svoj je život proveo u kopnenoj Grčkoj. Napisao je dva epa: Teogoniju i Djela i dane, koji su se sačuvali, te Katalog i Eoe i još druga neka djela, što je sve izgubljeno. O Argonautima je, čini se, pričao u Katalogu ili u Eoama.

Pindar je lirski pjesnik iz Tebe s kraja 6. i početka 5. stoljeća pr. n. e. Najznačajniji je predstavnik grčke korske lirike. Od njega su sačuvane pjesme u čast pobjednika na olimpijskim, pitijskim, nemejskim i istamskim igrama. U četvrtoj je pitijskoj pjesmi opisao put Argonauta, držeći se kao i Hesiod prvobitne verzije po kojoj su se oni vratili preko Oceana.

Antimah je elegički pjesnik iz Kolofona u Maloj Aziji. Živio je na početku 4. st. n. e. Napisao je elegijski spjev Lidu, u kojem je skupio bogat mitološki materijal. Napisao je još i jednu Tebaidu, gdje je obradio tebanski mitski ciklus. Djela mu se nisu sačuvala.

Libija je u starini naziv za Sjevernu Afriku zapadno od Egipta. Kako su stari samo taj dio Afrike doista poznavali, bila je Libija za njih čitav afrički kontinent.

rijeku koja je bila daleko zapazili su i *upoznali*: tako firentinske sholije. U pariškima stoji τὸ δὲ ἑκὰς ἐτεκμήραντο ἀντὶ τοῦ μακρόθεν ἔγνωσαν τὸν ποταμόν – "izdaleka su zapazili" stoji mjesto, "izdaleka su upoznali rijeku."

jedan tok utječe u naše more, drugi izlazi u Pontsko more, a treći u Jadranski zaljev: Tako firentinske sholije. Suprotno čitavoj poznatoj grčkoj i rimskoj geografskoj literaturi i suprotno Apolonijevu tekstu, koji se ovdje komentira, tvrdi sholijast da Dunav ima tri ušća. Očito je na ovom mjestu tekst pokvaren. To potvrđuju i pariške sholije u kojima je govora samo o dva ušća: jednome u Jadranski zaljev i drugom u Euksinski Pont (Crno more). Pitanje je samo da li je tu sačuvan prvobitni tekst ili je pri prepisivanju ispravljen očiti besmisao. Wilamowitz 186 i d. misli da je εἰς τὴν ποντικὴν θάλασσαν "u pontsko more" prvobitno bila glosa koja je tumačila nedovoljno jasan izraz εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς θάλασσαν "u more koje je kod nas, u naše more." Tako je u prvobitnom tekstu sholijast parafrazirao Apolonijev još nepokvaren tekst εἰς ἡμετέρην ἅλα βάλλει "teče u naše more". Wendel u svojem izdanju sholija, međutim, usvaja Jacobyjevo mišljenje da se pod "našim" ima razumjeti Jonsko more i da sholijast ovdje piše s grčkoga, a ne sa crnomorskoga

stajališta i predlaže da se τὸ δὲ εἰς τὸν Ἀδριατικὸν κόλπον "a treći u Jadranski zaljev" ukloni kao dodatak kasnijega prepisivača koji nije razumio da je Jadransko more već spomenuto kao "naše". Također je moguće da je to prvobitno bila sholija koja je ispravno tumačila "naše more" i onda je pogrešno preuzeta u tekst i stavljena na kraj rečenice a ne uz riječi koje je ta zabilješka zapravo glosirala. Prednost treba vjerojatno dati ispravku koji predlažu Jacoby i Wendel, i to zato što se dalje u sholiji pod ἡμετέρα θάλασσα "naše more" nesumnjivo razumije Jadran. Odatle se vidi da je sholijast pisao s grčkog, a ne sa crnomorskog stajališta. Sve je to stvaralo zbrku u kojoj je lako došlo do pogrešaka u predaji teksta Apolonijeva epa i njegova sholijasta.

Eshil u Oslobođenom Prometeju: Eshil je prvi od trojice velikih atenskih tragičara. Živio je 525/4–456/5. Napisao je preko 79 drama, od kojih se sačuvalo 7 tragedija. Među njima nema Oslobođenoga Prometeja na kojega se sholijast ovdje poziva. Ta je tragedija bila drugi komad u trilogiji od koje se sačuvao samo prvi pod naslovom Okovani Prometej. Treća tragedija u toj trilogiji, Prometej vatronoša, također se nije sačuvala.

Kalimah je bio glava aleksandrijske pjesničke škole. Rodio se oko 310. pr. n. e. u Kireni. Djelovao je i kao učenjak, a poezija mu se odlikuje učenošću koja je ostala bitan biljeg helenističkoga pjesništva.

Peuka: vidi komentar uz st. 309.

Skimno je geografski pisac, rodom s otoka Hija. Živio je pod kraj 3. i na početku 2. stoljeća pr. n. e. Napisao je Periegezu, tj. opis svijeta u dva dijela, od kojih se jedan zvao Evropa, a drugi Azija. Pod njegovim se imenom sačuvalo geografsko djelo u jampskim stihovima. Ono ne potječe od njega i napisano je negdje na kraju 2. ili na početku 1. stoljeća pr. n. e. Poznato je kao Pseudo–Skimnova Periegeza. Sholijast ovdje citira autentično Skimnovo djelo, koje nam se izgubilo.

u šestoj knjizi: u rukopisima stoji κς' što znači 26. Meineke, Scymni Chii periegesis, 1846, XIII i d. predlaže da se ukloni κ' "20" jer je nastalo ponavljanjem prethodnoga iota subscriptum. Visok broj knjige po sebi je malo vjerojatan. Wendel prihvaća taj ispravak.

Nitko ne priča: Povratak Argonauta preko Dunava nije bila raširena verzija legende. Što se više proširivalo stvarno geografsko znanje, to se više težilo za tim da se povratak Argonauta prikaže u okvirima stvarnih mogućnosti.

Postajalo je sve očitije da povratak preko Oceana nije u skladu s tim mogućnostima. Apolonije je htio ostati u okviru geografski mogućega i zato je preuzeo Timagetovu verziju da su se Argonauti vratili preko Dunava, ali je tok te rijeke i njezina ušća odredio drugačije nego on i držao se raširenijega mišljenja po kojem ta rijeka drugim svojim ušćem ulazi u Jadran, a ne u Keltsko more. Kako je Apolonije dao legendi o Argonautima mjerodavan književan oblik, za kasnije je pisce povratak Dunavom utvrđena činjenica. Tako pišu Apolodor 1, 46, Pseudo–Aristotel, De mirabilibus 105 p. 839 b 9, Strabon 1, 46, Diodor 4, 56, 7, Valerije Flak 8, 185 i Higin Fabulae 23. Kada se konačno početkom naše ere u vezi s rimskim vojnim pohodima protiv Japoda i Panonaca pokazalo da je učenje o dva dunavska toka neistinito, promijenjena je legenda o Argonautima samo utoliko što se sada pričalo da su putovali uzvodno Dunavom i Savom i da su onda na ramenima ili kladama prebacili brod Argo u drugu neku rijeku koja teče u Jadran. Tako piše Peisandar kod Zosima, 5, 29, Pompej Trog kod Justina 32, 3, Plinije, Naturalis historia 3, 128 i Sozomen Hist. Ecclesiastica 1, 6. Plinije na citiranom mjestu piše: *nullus enim ex Danuvio amnis in mare Hadriaticum effunditur. deceptos credo, quoniam Argo navis flumine in mare Hadriaticum descendit non procul Tergeste, nec iam constat quo flumine. umeris travectam Alpis diligentiores tradunt, subisse autem Histro, dein Savo, dein Nauporto, cui nomen ex ea causa est inter Emonam Alpisque exorienti.* "Nikakva se naime rijeka ne izlijeva iz Dunava u Jadransko more. Vjerujem da je pisce prevarilo to što se brod Argo po rijeci spustio u Jadransko more nedaleko od Tergesta i više se ne zna po kojoj rijeci. Brižljiviji pisci kažu da su je na ramenima prenijeli preko Alpa, a da je tamo doprla Dunavom, zatim Savom i Nauportom koji izvire između Emone i Alpa i po tome je dobio svoje ime." *Nauportus* je staro ime rijeke Ljubljanice, Emona je pak Ljubljana. Ime rijeke izvodi Plinije od *navis* "brod" i *portare* "nositi". Ovo je kasnije tumačenje starijih vijesti utoliko ispravno što se geografska tradicija o račvanju Dunava i njegovu drugom toku do Jadranskoga mora osniva na vijestima o trgovačkom putu koji je stvarno išao od dunavskoga ušća do Tršćanskoga zaljeva, i to preko Dunava, Save i Ljubljanice. Roba se u posljednjoj etapi toga puta morala istovarivati s brodova i prenositi kopnom. Usp. Delage 199 i d.

kroz Tanaid: Τάναϊς je antičko ime današnjega Dona. I za njega se u najstarije vrijeme vjerovalo da teče iz Oceana.

veliko more: Ocean.

da su Argonauti po gredama preveli Argo: po Skimnovoj je verziji to bilo u Libiji.

Hekatej... itd.: H. Hollander, De Hecataei Milesii descriptione terrae, Bonn 1861, 21 misli da se ovdje ponavljaju podaci iz sholije uz st. 259 i zbog toga pretpostavlja da se tu izgubio dio teksta, vjerojatno zbog nepažnje kojega prepisivača. W. Aly, Volksmärchen, Sage und Novelle bei Herodot, 1921, 119 brani rukopisni tekst po kojemu se Hekatej navodi kao kritičar Hesiodov. Budući da nas prihvaćanje takvog konzervativnog stava prema rukopisnom tekstu dovodi u izrazito proturječje s upravo spomenutom sholijom, bit će da ima pravo Wendel koji u svojem izdanju sholija prihvaća Hollanderovo mišljenje da na našem mjestu treba pretpostaviti lakunu.

Sofoklo je drugi od tri velika atenska tragičara. Živio je 497/6–406/5. Napisao je preko 123 drame, od kojih se sačuvalo 7 tragedija. Među njima nema Skita na koje se sholijast ovdje poziva. U njoj je Sofoklo obradio jednu epizodu iz legende o Argonautima, vjerojatno Apsirtovo ubojstvo koje se po njegovoj verziji dogodilo na Crnome moru.

Kalimah...: Između Καλλίμαχος i αὐτῶν nesumnjivo treba pretpostaviti lakunu. U preostalom dijelu teksta sholijast prepričava Apolonijevu verziju o tome kako su Kolšani u dvije skupine progonili Argonaute i kako su jedni išli istim putem preko Dunava, a drugi kroz Helespont i oko Grčke i sreli se s Argonautima na Kerkiri. Da li su u toj lakuni propali kakvi podaci o Kalimahu ne znamo. On je u svojim Počecima (Αἴτια) obradio i legendu o Argonautima. Ali tamo se oni iz Crnoga mora vraćaju istim putem kojim su i došli. U njegovim se fragmentima na više mjesta mogu naći vijesti o Jadranu. Usp. fragmente 104, 362, 392, 393, 480, 554, 563a, Schneider. Od njih prvi, u kojem se spominje kolonija Kolšana u Poli, pripada obradbi legende o Argonautima, pa je to i za ostale vjerojatno. Usp. Wilamowitz 170 i d. Iz teksta naše sholije nije jasno kako je Kalimah Argonaute i Kolšane doveo na Jadran kad su se kod njega vraćali kroz Bospor i Dardanele. I tu se tekst firentinskih sholija mora upotpuniti tekstom pariških. U pariškom tekstu, naime, čitamo: οἱ δὲ λέγοντες διὰ τῆς αὐτῆς ἐπανελθεῖν τοὺς Ἀργοναύτας ὁδοῦ, δι' ἧς καὶ ἐπορεύθησαν εἰς Κόλχους, τουτέστι διὰ τῶν Κυανέων, τεκμήριον ποιοῦνται, τούτους μὲν εἰς τὸν Ἰόνιον ἀφικομένους διὰ τοῦ Ἴστρου τῶν Κόλχων μὴ

εὑρεῖν τοὺς Ἀργοναύτας, τοὺς δὲ διὰ τῶν Συμπληγάδων κατὰ τὴν Κέρκυραν, ὅπου καὶ οἱ Ἀργοναῦται ἦσαν. "A oni koji govore da su Argonauti ponovo prošli istim putom kojim su otputovali u Kolhidu, to jest kroz Tamnomodre stijene, uzimaju kao dokaz to što oni Kolšani koji su preko Istra stigli u Jonsko more, nisu našli Argonaute, a drugi su kroz Simplegade stigli u kraj oko Kerkire gdje su bili i Argonauti."

Tamnomodre stijene su dva otočića na ulazu iz Bospora u Crno more. Tamo se lokaliziraju Simplegade, pomične stijene koje u kratkim razmacima otvaraju i zatvaraju prolaz, tako da je između njih vrlo teško proći. Povratak tuda znači povratak kroz Bospor. Ova se sholija vrlo vjerojatno odnosi na Kalimaha. Kod njega su se Kolšani u potjeri za Argonautima razdvojili isto kao u Apolonijevu epu. Jedni su pošli Dunavom na Jadran i kada tamo nisu našli Argonaute, osnovali su Polu (Kalimah frg. 104, Schneider). Drugi su pošli doista za Argonautima kroz Bospor i dostigli ih na Kerkiri (Krfu). Susret Argonauta s tom drugom skupinom Kolšana prikazuje i Apolonije 4, 982 i d.

Pariške sholije dodaju još i ovo: Βουλόμενος δὲ ὁ Ἀπολλώνιος καινότερόν τι περὶ τοῦ Ἴστρου εἰπεῖν, τὸ εἰς τὸν Ἀδρίαν καταφερόμενον ῥεῦμα αὐτοῦ ὑποδιαιρεῖ αὖθις εἰς δύο, καὶ τὸ μὲν εἰς τὸν Ἀδρίαν φησὶ φέρεσθαι, τὸ δὲ εἰς τὸ Τυρρηνικὸν πέλαγος, ὅπερ καταχρώμενος Τρινάκριον εἶπε. "Apolonije je htio reći nešto novoga o Istru i zato kaže da se onaj njegov tok koji se spušta u Jadran ponovo dijeli u dva dijela i jedan kaže da teče u Jadran, a drugi u Tirensko more koje krivo zove Trinakrijskim." Ova sholija pretpostavlja iskvareni tekst Apolonijev u kojem je μεθ' ἡμετέρην već zamijenjeno s μετ' Ἰονίην. Budući da se u tom tekstu spominje samo Jonsko i Trinakrijsko more, sholijast je to shvatio kao ponovno razdvajanje zapadnoga dunavskog toka, jer je istočni tok u epu svakako prisutan time što Argonauti iz Crnoga mora počinju plovidbu po Dunavu. Ovo je, dakle, pokušaj da se protumači iskvaren i nerazumljiv tekst. Tako je mogla nastati i pogreška s tri dunavska ušća u firentinskim sholijama uz stih 284.

gdje su oni tada bili: tj. Argonauti. Kolšani su putovali morem, sreli su Argonaute na Kerkiri pošto su ovi prešli Dunav od jednoga ušća do drugoga i preko Pada i Rhône stigli u Keltsko more i odande krenuli na zapad. Kako stoji u firentinskim sholijama, ovo tumačenje prepričava Apolonijev ep.

Pahin, Lilibej i Pelor: jugoistočni, zapadni i sjeveroistočni rt Sicilije.

koji uz vašu zemlju itd: Sholijast je već poznavao obje varijante s "vaše" i s "naše".

Argos ne zna pouzdano: sholijast tumači Argosovu crnomorsku orijentaciju koja je posljedica njegova podrijetla iz Kolhide.

Istar utječe u Aheloj time što mu pruža izvore: Ovdje sholijast očito krivo tumači Apolonijev tekst kao da u njem stoji da je ušće Ahelojevo ujedno zapadno ušće dunavsko. Kako se u stihu 293. spominje Aheloj, mislio je sholijast da je zaljev nad Sicilskim morem o kojemu se govori u stihovima 290–291 upravo Ambrakijski zaljev blizu koga utječe Aheloj u Jonsko more. Apolonije je, međutim, tu poznatu grčku rijeku spomenuo samo zato jer se ona izlijeva u isto Jonsko-Jadransko ili Sicilsko more u koje se, prema njegovu geografskom znanju, izlijeva i zapadni krak Dunava. Zbog toga onda može staviti Argosu u usta riječi: Dunav se izlijeva u zaljev nad Sicilskim morem, a ono leži uz Vašu zemlju, ako je istina da je Aheloj u vašoj zemlji jer znamo da Aheloj utječe u to more. Usp. R.Walther, De Apollonii Rhodii rebus geographicis, Halle 1894, 84 i d.

U pariškim sholijama stoji uz ove stihove:

Τὸν δὲ Τρινάκριον πόντον παρακεκλίσθαι φησὶ τῇ κατὰ τὸν Ἀχελῷον Ἑλλάδι, ὅτι ἀντίκειται τὸ Σικελικὸν πέλαγος τῷ Ἀχελῴῳ. Λέγεται δὲ Ἀδριατικὸν πέλαγος τὸ Σικελικόν. "Kaže da Trinakrijsko more leži uz Grčku kod Aheloja, jer Sicilsko more leži nasuprot Aheloju. Sicilsko se more zove Jadransko.

Sholijast ovdje ispravno primjećuje da Apolonije pod Trinakrijskim morem misli na najjužniji dio Jadransko-Jonskoga mora.

b) Plovidba od Paflagonije do dunavskoga ušća (4, 294–302)

294 Ὣς ἄρ' ἔφη. τοῖσιν δὲ θεὰ τέρας ἐγγυάλιξεν
295 αἴσιον, ᾧ καὶ πάντες ἐπευφήμησαν ἰδόντες
στέλλεσθαι τὴνδ' οἶμον· ἐπιπρὸ γὰρ ὁλκὸς ἐτύχθη
οὐρανίης ἀκτῖνος, ὅπῃ καὶ ἀμεύσιμον ἦεν.
γηθόσυνοι δὲ, Λύκοιο καταυτόθι παῖδα λιπόντες,
λαίφεσι πεπταμένοισιν ὑπεὶρ ἅλα ναυτίλλοντο
300 οὔρεα Παφλαγόνων θηεύμενοι· οὐδὲ Κάραμβιν
γνάμψαν, ἐπεὶ πνοιαί τε καὶ οὐρανίου πυρὸς αἴγλη
302 μίμνεν ἕως Ἴστροιο μέγαν ῥόον εἰσαφίκοντο.

Tako je rekao. A njima je božica dala povoljan znak koji su svi vidjeli i zbog njega s odobravanjem kliknuli da se krene na taj put; prema naprijed se pojavila putanja nebeske zrake u smjeru kuda se moglo proći. Ondje su ostavili Likova sina i radosno su plovili preko mora s raširenim jedrima gledajući paflagonske gore. I nisu oplovili Karambis jer su vjetrovi i sjaj nebeske vatre ostali sve dok nisu stigli do velikoga toka Istra.

Sholije

αἴσιον· καθῆκον
povoljno: prikladno

ὁλκός· ἡ διαδρομὴ τοῦ ἀστέρος
putanja: put zvijezde

ἐπεὶ πνοιαί τε· ἐπέμενον γὰρ αἱ τῶν ἀνέμων πνοιαὶ καὶ ἡ φανεῖσα αὐτοῖς οὐρανία λαμπηδὼν ἡ τὸν ἐπὶ Ἴστρον διάπλουν σημαίνουσα.

διαφωνοῦσι δὲ οἱ περὶ τοῦ ἔκπλου τῶν Ἀργοναυτῶν τοῦ ἐκ Κόλχων γεγραφότες... ὡς καὶ Καλλίμαχος· φησὶ δὲ Ἀπολλώνιος ὑποστρέψαι αὐτοὺς ἐναντίως Καλλιμάχῳ.

jer su vjetrovi: ostajali su nepromijenjeni smjer vjetra i nebeska svjetlost koja im se pojavila i označivala Smjer plovidbe prema Istru.

Ne slažu se koji su pisali o plovidbi Argonauta na povratku iz Kolhide.... kao i Kalimah. A Apolonije kaže da su se vratili suprotno onom što veli Kalimah.

Komentar uz tekst

u smjeru kuda se moglo proći: tj. prema ušću Dunava. Mjesto ἀμεύσιμον imaju rukopisi μόρσιμον "suđeno". Fränkel je u tekst uzeo varijantu potvrđenu citatima u antičkim etimologicima (Etymologicum magnum i Etymologicum genuinum).

Likova sina: Lik je bio kralj Marijandinaca na sjevernoj obali Male Azije. Kad su Argonauti stigli do njegova grada, Pontske Herakleje, lijepo ih je primio i dao im svoga sina Daskila (Δάσκυλος) za vodiča (2, 752 i d.). Budući da Herakleja leži zapadno od Paflagonije, Argonauti ga nisu mogli odvesti do nje jer su slijedili božansku zraku ravno preko Crnoga mora. Zato su ga ostavili u Paflagoniji da se sam vrati kući.

I nisu oplovili Karambis: Karambis je rt na paflagonijskoj obali. Argonauti nisu nastavili put uz maloazijsku obalu i zato nisu plovili oko Karambisa nego su tjerani stalnim vjetrovima i vođeni čudesnom zrakom krenuli ravno na dunavsko ušće. Antička je navigacija uvijek slijedila obale i brodari su nastojali da nikada ne izgube kopno iz vida. Zato je ova izravna plovidba Argonauta sasvim izvanredan podvig, osobito na opasnom i burnom Euksinskom Pontu (Crnome moru), i razumljivo je da se pri tom zamišlja izravna pomoć božanskih sila.

jer su vjetrovi i sjaj nebeske vatre ostali: vjetrovi (doslovno: puhanje vjetrova) dolazili su uvijek iz istog smjera povoljnog za plovidbu na ušće Dunava i svijetla zraka na nebu ih je stalno tamo vodila.

K o m e n t a r u z s h o l i j e

kao i Kalimah: od ovih riječi pa do kraja sholije prenesen je tekst iz slijedeće sholije. Tamo nije pristajao, a ovdje upotpunjuje tumačenje. Usp. Wilamowitz 169 i Wendelovo izdanje. Usp. još Fitsch, De Argonautorum reditu, Göttingen 1896, 27.

Suprotno onom što veli Kalimah: ova sholija potvrđuje vijest da su se u Kalimahovim Počecima Argonauti vraćali istim putom kojim su došli u Kolhidu.

c) Putovanje preko Dunava na Jadran (4, 303–337)

303 Κόλχοι δ' αὖτ', ἄλλοι μέν ἐτώσια μαστεύοντες
Κυανέας Πόντοιο διὲκ πέτρας ἐπέρησαν
305 ἄλλοι δ' αὖ ποταμὸν μετεκίαθον, οἷσιν ἄνασσεν
Ἄψυρτος, Καλὸν δὲ διὰ στόμα πεῖρε λιασθείς·
τῷ καὶ ὑπέφθη τούσγε βαλὼν ὑπὲρ αὐχένα γαίης
κόλπον ἔσω πόντοιο πανέσχατον Ἰονίοιο.
Ἴστρῳ γάρ τις νῆσος ἐέργεται οὔνομα Πεύκη
310 τριγλώχιν, εὖρος μὲν ἐς αἰγιαλοὺς ἀνέχουσα,
στεινὸν δ' αὖτ' ἀγκῶνα ποτὶ ῥόον, ἀμφὶ δὲ δοιαί
σχίζονται προχοαί· τὴν μὲν καλέουσι Νάρηκος,
τὴν δ' ὑπὸ τῇ νεάτῃ Καλὸν στόμα· τῇδε διαπρὸ
Ἄψυρτος Κόλχοι τε θοώτερον ὡρμήθησαν,

οἱ δ' ὑψοῦ νήσοιο κατ' ἀκροτάτης ἐνέοντο
τηλόθεν· εἰαμενῇσι δ' ἐν ἄσπετα πώεα λεῖπον
ποιμένες ἄγραυλοι νηῶν φόβῳ, οἷά τε θῆρας
ὀσσόμενοι πόντου μεγακήτεος ἐξανιόντας·
οὐ γάρ πω ἁλίας γε πάρος ποθὶς νῆας ἴδοντο,
οὔτ' οὖν Θρήιξιν μιγάδες Σκύθαι οὐδὲ Σίγυννοι
οὔτ' αὖ Γραυκένιοι, οὐθ' οἱ περὶ Λαύριον ἤδη
Σίνδοι ἐρημαῖον πεδίον μέγα ναιετάοντες.
αὐτὰρ ἐπεί τ' Ἄγγουρον ὄρος καὶ ἄπωθεν ἐόντα
Ἀγγούρου ὄρεος σκόπελον παρὰ Καυλιακοῖο
ᾧ πέρι δὴ σχίζων Ἴστρος ῥόον ἔνθα καὶ ἔνθα
βάλλει ἁλὸς, πεδίον τε τὸ Λαύριον ἠμείψαντο,
δή ῥα τότε Κρονίην Κόλχοι ἅλαδ' ἐκπρομολόντες,
πάντη, νὴ σφε λάθοιεν, ὑπετμήξαντο κελεύθους.
οἱ δ' ὄπιθεν ποταμοῖο κατήλυθον, ἐκ δ' ἐπέρησαν
δοιὰς Ἀρτέμιδος Βρυγηίδας ἀγχόθι νήσους.
τῶν ἤτοι ἑτέρη μὲν ἐν ἱερὸν ἔσκεν ἔδεθλον
ἐν δ' ἑτέρῃ, πληθὺν πεφυλάγμενοι Ἀψύρτοιο,
βαῖνον· ἐπεὶ κείνας πολέων λίπον ἔνδοθι νήσους
αὖτως, ἀζόμενοι κούρην Διός, αἱ δὲ δὴ ἄλλαι
στεινόμεναι Κόλχοισι πόρους εἴρυντο θαλάσσης.
ὣς δὲ καὶ εἰς ἀκτὰς πληθὺν λίπεν ἀγχόθι νήσους
μέσφα Σαλαγγῶνος ποταμοῦ καὶ Νέστιδος αἴης.

A od Kolšana su jedni, tražeći uzalud, prošli kroz Tamnomodre stijene Ponta, a drugi su slijedili rijeku. Njima je vladao Apsirt i on je skrenuo i prošao kroz Lijepo ušće; zbog toga ih je i pretekao prebacivši se preko kopnene prevlake do u najdublji zaljev Jonskoga mora. Istar, naime, okružuje neki trokutast otok po imenu Peuku koji široku stranu pruža prema morskoj obali, a uski šiljak prema struji i oko njega se razdvajaju dva toka. Jedan zovu Narekovo ušće, a drugi ispod najdonje strane Lijepo. Kroza nj su Apsirt i Kolšani brzo pohitali, a oni su se kretali visoko uz skrajnji kraj otoka, izdaleka. Divlji su pastiri od straha pred brodovima ostavljali bezbrojna stada na močvarnim livadama jer im je izgledalo da nemani izlaze iz mora u kojem su velika čudovišta; jer još nikada nisu prije vidjeli morske brodove, niti Skiti

pomiješani s Tračanima, niti Sigini, niti pak Graukenci, niti Sindi koji stanuju već oko pustoga Laurijskog polja. A kada su prošli goru Angur i, daleko od gore Angura, kraj Kaulijačke stijene, kod koje se Istar cijepa i teče ovamo i onamo u more i kada su prošli Laurijsko polje, tada su Kolšani već bili izašli u Kronovo more i svuda prepriječili putove da im ne bi neopazice promakli. A oni su se kasnije spustili iz rijeke i zapazili su u blizini dva Artemidina Brigijska otoka. Na jednom je od njih bio sveti hram, a oni su otišli na drugi čuvajući se Apsirtova mnoštva. Jer su od mnogih otoka samo te ostavili tako bez posade poštujući Zeusovu kćer, a ostali su puni Kolšana čuvali morske putove. Čak je izveo vojsku i na obale kopna između rijeke Salangona i zemlje Nestide.

Sholije

Κόλχοι δ' αὖτ' ἄλλοι· τῶν Κόλχων οἱ μὲν διὰ τῶν Κυανέων πετρῶν ἔπλευσαν, ἄλλοι δὲ μετὰ Ἀψύρτου Ἴστρον ἔσχον.

Od Kolšana su jedni: Od Kolšana su jedni otplovili kroz Tamnomodre stijene, a drugi su s Apsirtom krenuli Istrom.

Καλὸν δὲ διὰ στόμα· τρία στόματα ἔχει ὁ Ἴστρος, ὧν ἓν λέγεται Καλὸν στόμα, ὥς φησι Τιμάγητος ἐν τῷ Περὶ λιμένων· εἰς ὃ φησι πλεῦσαι τὸν Ἄψυρτον.

Kroz Lijepo ušće: Istar ima tri ušća, od kojih se jedno zove Lijepo ušće, kako kaže Timaget u djelu O lukama; u to je, kaže, uplovio Apsirt.

στόμα· τοῦ Ἴστρου

ušće: Istrovo

πανέσχατον Ἰονίοιο· τὸ Ἰόνιον πέλαγος τῆς Ἰταλίας, εἰς ὃ ἐκδίδωσιν ὁ Ἀδρίας· διὸ καί τινες αὐτὸ Ἀδρίαν ὀνομάζουσιν.

najdublji Jonskoga: Jonsko more kod Italije u koje utječe Jadran; zato neki i to more zovu Jadran.

Ἰόνιον πέλαγος πρὸς τῇ Ἰταλίᾳ οὕτω καλούμενον· ὠνομάσθη δὲ ἀπὸ Ἰονίου τὸ γένος Ἰλλυριοῦ, ὥς φησι Θεόπομπος ἐν κα'· τινὲς δὲ ἀπὸ τῆς πλάνης τῇ Ἰοῖ.

Tako zvano Jonsko more kod Italije: Dobilo je ime od Jonija po rodu Ilira, kako kaže Teopomp u 21. knjizi. A neki misle da je po Ijinu lutanju.

τριγλώχιν· Ἐρατοσθένης ἐν γ' Γεωγραφικῶν νῆσον εἶναι ἐν τῷ Ἴστρῳ φησὶ τρίγωνον, ἴσην Ῥόδῳ, ἣν Πεύκην λέγεσθαι διὰ τὸ πολλὰς ἔχειν πεύκας.

Trokutast: Eratosten kaže u 3. knjizi svoje Geografije da je u Istru trokutast otok jednak Rodu koji se zove Peuka jer ima mnogo borova.

ἀμφὶ δὲ δοιαί· περὶ τὸν περὶ τὴν Πεύκην ἀγκῶνα δύο εἶναί φησι στόματα τοῦ Ἴστρου, ὧν τὸ μὲν καλεῖται Νάρηκος, τὸ δὲ Καλὸν στόμα, ἐν ᾧ τάχιον οἱ σὺν Ἀψύρτῳ ἔπλευσαν.

Oko njega se razdvajaju: Oko šiljka na Peuki kaže da su dva ušća Istra, od kojih se jedno zove Narekovo, a drugo Lijepo ušće u kojem su Kolšani s Apsirtom brže zaplovili.

οἱ δ' ὑψοῦ νήσοιο· οἱ περὶ τὸν Ἰάσονα ἄνωθεν τῆς νήσου διὰ τοῦ Νάρηκος στόματος ἔπλευσαν. οἱ δὲ νομεῖς δόξαντες τάς ναῦς - πάσας ἀκουστέον - θαλάσσια θηρία εἶναι, δείσαντες εἰς φυγὴν ἐτράπησαν.

A oni visoko uz krajnji kraj otoka: Jasonova je družina uplovila iznad otoka kroz Narekovo ušće. A pastirima se učinilo da su brodovi – misli se na sve – morske nemani i zato su se pobojali i dali u bijeg.

εἰαμεναὶ οἱ κάθυδροι τόποι καὶ τεναγώδεις. δεῖ δὲ ἀκούειν ἑκατέρωθεν τοὺς νομεῖς πεφευγότας.

Močvarne su *livade* mjesta vlažna i barovita. Treba shvatiti da su pastiri pobjegli s obiju strana.

οὔτ' οὖν Θρήιξι· τοῖς ἐπὶ τῆς Εὐρώπης Θρᾳξὶν ὅμοροί εἰσιν οἱ Σκύθαι

niti s Tračanima: Evropskim su Tračanima susjedi Skiti.

οὐδὲ Σίγυννοι· ἔστι δὲ καὶ σίγυννος εἶδος δόρατος παρώνυμον τῷ ἔθνει.

niti Sigini: postoji i Vrst koplja *sigin* kojega je naziv izveden od imena naroda.

οὐθ' οἱ περὶ Λαύριον· Λαύριον πεδίον τῆς Σκυθίας. τῆς δὲ Σκυθίας ἔθνη νε΄ Τιμῶναξ ἀναγράφει ἐν α' Περὶ Σκυθῶν.... κατὰ δὲ τὸ τῶν Σίνδων πεδίον σχίζεται ὁ ποταμὸς Ἴστρος, καὶ τὸ μὲν αὐτοῦ ῥεῦμα εἰς τὸν Ἀδρίαν, τὸ δὲ εἰς τὸν Εὔξεινον πόντον εἰσβάλλει. τὸ δὲ Σίνδοι Ἡρωδιανὸς

ἐν τῷ ς' τῆς Καθόλου βαρυτονεῖν φησὶ δεῖν τινὲς δὲ ὀξυτονοῦσιν, οὐκ εὖ. καὶ Ἱππῶναξ δὲ μνημονεύει, πρὸς τὸ "Σινδικὸν διάσφαγμα". Ἑλλάνικος δὲ ἐν τῷ Περὶ ἐθνῶν φησι· "Βόσπορον διαπλεύσαντι Σίνδοι, ἄνω δὲ τούτων Μαιῶται Σκύθαι".

koji stanuju oko pustog Laurijskog polja: Laurijsko polje u Skitiji. A u Skitiji Timonakt nabraja 55 naroda u prvoj knjizi svojega djela o Skitima... u polju Sinda cijepa se rijeka Istar i jedan mu tok utječe u Jadran, a drugi u Euksinsko more. Ime Sindi, kaže Herodijan u šestoj knjizi svoje Opće, treba naglašavati na slogu koji nije posljednji; neki ga naglašavaju na posljednjem, ali to nije dobro. Spominje ih i Hiponakt i k tome "sindski otvor". Helanik kaže u djelu O narodima: "Kada se prođe Bospor, prvo su Sindi, a onda Skiti Meoćani".

Ἀγγούρου ὄρεος· Ἄγγουρον ὄρος πλησίον Ἴστρου τοῦ ποταμοῦ. μνημονεύει δὲ αὐτοῦ Τιμάγητος ἐν Λιμέσιν. ὁ δὲ Καυλιακὸς σκόπελος τῆς Σκυθίας πλησίον τοῦ Ἴστρου, οὗ μνημονεύει Πολέμων ἐν Κτίσεσιν Ἰταλικῶν καὶ Σικελικῶν πόλεων. γράφεται καὶ Ἄγγυρον ὄρος καὶ Ἀγγύρου ὄρεος, ἀντὶ δὲ τοῦ Καυλιακοῖο· Καυκασίοιο. φησὶ δὲ κατὰ τοῦτο τὸ ὄρος τὸν Ἴστρον διασχιζόμενον τὸ μὲν εἰς τὸν Ἀδρίαν, τὸ δὲ εἰς τὸν Εὔξεινον ῥεῖθρον εἰσβάλλειν.

gore Angura: gora Angur blizu rijeke Istra. Spominje je Timaget u djelu O lukama. A to je Kaulijačka stijena u Skitiji blizu Istra koju spominje Polemon u Osnivanju italskih i sicilskih gradova. Piše se i gora Angir i gore Angira, a mjesto Kaulijačka: Kavkaska. Kaže pak da se Istar kod te gore cijepa i da jednim tokom utječe u Jadran, a drugim u Crno more.

Καυκασίοιο· γράφεται Καυλιακοῖο.

Kavkaske: piše se Kaulijačke.

κρονίην ἅλα· τὸν Ἀδρίαν φησί· ἐνταῦθα γὰρ τὸν Κρόνον κατωκηκέναι φασίν.

Kronovo more: govori o Jadranu; tamo, naime, kažu da se Kron nastanio.

εἰς ἀκτάς· γράφεται εἰς ἄλλας.

na obale: piše se: na druge.

K o m e n t a r u z t e k s t

Tamnomodre stijene: dva otočića na ulazu iz Bospora u Crno more.

Apsirt: Medejin brat kojega je njihov otac Ajet poslao u potjeru za Argonautima.

Lijepo ušće: ušće kojim Dunav izlazi u more južno od otoka Peuke. Po njemu su uplovili Kolšani. Usp. Walther, 82 i d.

Narekovo ušće: ušće kojim Dunav izlazi u more sjeverno od otoka Peuke. Po njemu su uplovili Argonauti. Usp. Walther 82 i d. Apolonijev podatak o položaju dvaju ušća protivrječi kasnijoj tradiciji po kojoj je Lijepo ušće sjeverno od Peuke, a Narekovo južno. Usp. Plinije, Naturalis historia 4, 79; Solin 13, 1; Ptolemej 3, 10, 2; Anonymi periplus ponti Euxini 67; Amijan Marcelin 22, 8, 44. To se moglo dogoditi u toku epske predaje legende o Argonautima. Ta bi epska predaja utjecala onda i na geografa Timageta, koji se u tome zabunio (vidi sholije). Tako Delage 204. I kod Apolonija Argonauti, dolazeći s juga, ulaze u sjeverno Narekovo ušće, a Apsirt s Kolšanima, dolazeći sa sjevera, ulazi u južno Lijepo ušće. To će biti trag zamjene do koje je došlo u toku epske predaje.

Rukopisi imaju na tom mjestu καλέουσιν ἄρηκος. Hoelzelin je u svojem izdanju ispravio tekst prema drugim izvorima.

Peuka: otok između Lijepa i Narekova ušća Dunava. Antički geografi posebno ističu njegov trokutast oblik. Uistinu je to bio čitav sklop otoka, među njima Piczina, Sv. Juraj, Kedrili. Usp. Delage 204 i d.

Sigini: narod koji po Herodotu 5,9 stanuje u pustim krajevima sjeverno od Dunava, dakle u Skitiji. Oblače se kao Međani i postoji predaja po kojoj su oni medski naseljenici. Imaju male dlakave konje, neprikladne za jahanje, ali izvanredno brze kada se upregnu u kola. Njihovo područje dopire sve do Veneta u sjeverozapadnoj Italiji. Herodot ističe kako o tim krajevima nema pouzdanih vijesti i kaže da su Sigini jedini tamošnji narod o kojem nešto zna. U epu o Argonautima, sačuvanom pod Orfejevim imenom, spominju se (st. 759) među narodima na Crnom moru, i to kao posljednji prije nego je Argo doplovila do Fasida. Prema toj bi, dakle, vijesti oni stanovali na sjevernoj obali Male Azije već blizu padinama Kavkaza. Partsch 4, bilj. 1, misli da Apolonije ovdje reproducira Herodota. O Siginima piše i Strabon 11, 11, 8, ali ne kaže

gdje su živjeli. S Herodotom se slaže u tome da imaju perzijske običaje i da goje male čupave konjiće koji ne mogu nositi jahača, ali se prežu u kola. Spominje još i to da im žene znaju upravljati kolima jer se vježbaju od dječje dobi. Koja je u tome najbolja može živjeti s kim hoće. Strabon ih spominje među najprimitivnijim narodima. Drugi narodi koje navodi u tom odlomku većinom su azijski. To, međutim, ne znači ništa za geografski položaj Sigina jer se tu narodi svrstavaju po načinu života, a ne po području na kojem žive.

Herodotova vijest vjerojatno zaslužuje najveće povjerenje. Njega se drži i Apolonije. C. Jullian, Notes Gallo-Romaines, Révue des études anciennes 8 (1906) 119 i d. prihvaća Herodotovu vijest i zastupa mišljenje da su Sigini u 6. i 5. st. pr. n. e. osnovali veliko trgovačko carstvo u srednjoj Evropi od istočnih Alpa do dunavskoga ušća i da su oni bili glavni nosioci halštatske kulture te da su najviše pridonijeli njezinu širenju. Jullian uspoređuje trgovačku državu Sigina s državnom tvorevinom Argantonijevom u Tartesu u Hispaniji, s Krezovom lidskom državom u Maloj Aziji, s Etruščanima u Italiji, s Fokejom i s Kartagom. Ta je mirna trgovačka država u Srednjoj Evropi omogućivala kultne veze grčkoga svijeta s Hiperborejcima i slanje hiperborejskih žrtvenih darova u Grčku. Siginsko su carstvo, kako misli Jullian, uništili Kelti oko 400. pr. n. e.

Za takvo Jullianovo tumačenje vijesti o Siginima usp. još Histoire de la Gaule I (Paris 1908) 118 bilj. 3; 183 bilj. 4; 298 bilj. 1. Slično shvaća Sigine i M. Piroutet, Contribution à l'étude des Celtes, L'anthropologie 29 (1918–19) 236 i d. On misli da su Sigini bili nomadski narod sličan današnjim Ciganima i da su se kasnije s njima stopili i u njih se pretopili. Primitivni nomadi s brzim kolima nisu, kako misli, mogli biti nosioci halštatske kulture. Njezini su nosioci bili ratari, ona se razvila u gorskim predjelima kamo siginski konji nisu imali pristupa i pokazuje veće lokalne varijacije nego što bi se moglo očekivati pri pokretnim Siginima. Dosta je teško povezati primitivne Sigine, kako ih opisuju Herodot i Strabon, s trgovačkim carstvom koje svakako pretpostavlja viši stupanj društvenoga i kulturnog razvitka. To potvrđuju upravo primjeri koje Jullian navodi kao paralele. Budimir 280 i d. misli da su Sigini bili trgovački doseljenici koji su u srednje Podunavlje došli savsko-dunavskim putom iz krajeva što su koncem 6. i početkom 5. stoljeća stare ere pripadali Perzijskom carstvu. U razvoju su Staroga svijeta odigrali veliku ulogu svojom izvrsnom metalurgijom i trgujući kovnim proizvodima, svojim i svojih susjeda,

osobito, kako se čini, Tračana i Kavkazaca. Budimir povezuje i samo ime Sigina s riječju koja označuje željezo, pa kovinu uopće, posebno pak srebro ili oružje izdjelano od željeza. On misli da se tu radi o riječi koja se kao tuđica proširila u mnoge jezike i pri tom jako mijenjala svoj glasovni lik. Tako bi, po njegovu mišljenju, ovamo išle riječi σιγύννης: σιγύννας δ' ὧν καλέουσι Λίγυες οἱ ἄνω ὑπὲρ Μασσαλίης οἰκέοντες τοὺς καπήλους, Κύπριοι δὲ τὰ δόρατα. (siginima zovu Liguri koji stanuju iznad Masalije trgovce, a Ciprani koplja), kako kaže Herodot 5, 9 (Masalija je današnji Marseille), pa σίγυννος εἶδος δόρατος (sigin vrsta koplja) prema sholiji uz ovo mjesto i σιγύνη καὶ σιγύννους· τὰ δόρατα παρὰ Μακεδόσιν (sigina i sigini: koplja kod Makedonaca), kako bilježi Suida, pa συβύνη "koplje" Pollux 144, i συ[μ]βίνη[ς] καπροβόλιον ἐμβόλιον (vrsta oružja za bacanje) kod Hesihija, i k tome još *sybinam appellant Illyri telum venabuli simile* (sibinom zovu Iliri koplje slično lovačkom) kod Pavla Đakona, Epitoma Festi p. 336 M, te *Illyrii restant sicis sybinisque fodantes* (Iliri se odupiru bodući bodežima i kopljima) Enije A 504, i napokon grčko σίδηρος "željezo". S time bi u vezi bilo još i litavsko *sidarbas,* staroslavensko *sàrebro,* gotsko *silubr* i starovisokonjemačko *silabar,* sve = "srebro". To je Budimirovo tumačenje imena Sigina vrlo smiono jer dopušta veliku slobodu u jednačenju glasova i značenja, pa povijesna veza među svim tim imenima i riječima nije dosta pouzdano utvrđena.

Graukenci: narod inače nepoznat. Ne zna se odakle je Apolonije uzeo podatak o njima. Vjerojatno od Timonakta (vidi sholije).

Laurijsko polje: nije poznato iz drugih izvora. Očito je to ime puste ravnice koja se spominje u st. 321. Usp. Partsch 4. Budimir 287 povezuje to ime s *Taurunum,* kako se u starini zvao Zemun, i s imenom Tauriska, naroda koji je obitovao u istočnim Alpama. To je povezivanje vrlo smiono jer dopušta veliku slobodu u jednačenju početnoga samoglasnika. Još je smionija Budimirova pomisao da bi se to ime moglo izvoditi iz indoevropskog **touta* "narod, plemenska zajednica" s prijelazom *o* u *a* i disimilacijom drugoga *t* u *r*. Po Mariću 7, Laurijsko polje bila bi Deliblatska peščara, koja je nastala taloženjem pijeska pri otjecanju Panonskoga mora i još danas gdjegdje izgleda kao pustinja.

Sindi: Prema Ps.–Skilaku 72 i Herodotu 4, 28 taj je narod živio na Krimu preko puta istočnoj strani Kerča (Kimerskoga Bospora) na današnjemu

poluotoku Tajmanu. Kretschmer (Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse der Akademie der Wissenschaften in Wien, 80 (1943) 35–42 zastupa smionu tezu da je to pleme indijskih Arijaca koje je zaostalo na putu u Indiju. Njih je Apolonije, kako se čini, pogrešno uvrstio među podunavske narode. Usp. Partsch 4. U onim verzijama legende gdje se Argonauti vraćaju preko Tanaida (Dona) spominjali su se Sindi posve opravdano. Moguće je da ih je Apolonije preuzeo odande. I pri njegovu se opisu Jadrana pokazuje da doduše poznaje dosta geografskih detalja, ali da nema prave predodžbe o udaljenostima i odnosima. Budimir 278 i d. navodi tračko plemensko ime Σινδοναῖοι (Hekatej kod Stefana Bizantinca), ime grada Σίνδος (Herodot 7,123) u blizini Soluna i ime gusara s otoka Lemna Σίντιες (Homer, Odiseja 8, 294) kao potvrde da je ime Sindi bilo rašireno kod balkanskih plemena, najvjerojatnije tračkih, pa ga, po njegovu mišljenju, Apolonije s pravom spominje i kao ime naroda na srednjem Podunavlju oko ušća Save u Dunav. Budimir veže to ime s imenom pontskih Sinda i indijskih Arijaca i pomišlja da je to bio vrlo raširen indoevropski plemenski naziv, sličan po tome imenu Veneta. Marić 8 domišlja se, naprotiv, da je poznatije ime pontskih Sinda već u rukopisima Timagetova djela, koje je Apoloniju poslužilo kao vrelo, zamijenilo manje poznato plemensko ime Σιγγαῖοι koje je označivalo stanovnike Singe, kasnijega Singidunuma, kako su Kelti zvali naselje na mjestu današnjega Beograda. Usp. *Singiduno*: Tabula Peutingeriana; Itinerarium Antonini 132, 1; Itinerarium Hierosolymitanum 563, 14; Notitia dignitatum orientis 41, 30; Σιγγιδοῦνον Ptolemej 3, 9, 3; Σιγγιδῶνον Sozomen, Crkvena povijest 3, 12; Σιγγιδών Sokrat, Crkvena povijest 1, 27; 2, 12; Prokopije, Vandalski rat 1, 2; Teofan 389, 19 B; Σιγγιδών Filosterg 4, 19; Σιγγιδών Prokopije, Građevine 4, 6; Vandalski rat 3, 33; Menandar Protektor fr. 63. Usp. o tom imenu: M. Garašanin, Ka imenu Singidunuma, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu VII, I (1963) 45–53; M. Pavlović, Singidunum, Zbornik za filologiju i lingvistiku 10 (1967) 172–175.

Što se samoga oblika tiče, imaju rukopisi ASGE Σινδοί protivno učenju gramatičara Herodijana, kojega citira sholijast. L ima oba naglaska, a P nema nikakav. Fränkel se u svojem izdanju drži Herodijana.

goru Angur: ta nam gora nije poznata iz drugih izvora. Partsch 3 misli da su to brda oko Đerdapa. Ime toga brda podsjeća na rijeku Angros (Ἄγγρος) koju Herodot 4, 19 spominje kao pritoku Margosa (Μάργος). Vjerojatno je

to Zapadna Morava, a Margos Istočna. Usp. Partsch 3 i Delage 208. Marić 7 misli da je gora Angur Avala.

kraj Kaulijačke stijene: Καυλιακοῖο ima L kao varijantu, a APE ga imaju u tekstu. Spominje se i u sholijama uz L. Varijantu Καυκασιοῖο imaju LSG u tekstu, a spominje se još u sholijama uz P. U jednom se dijelu rukopisne predaje nepoznato ime na našem mjestu zamijenilo poznatim. Kaulijačke se stijene ne spominju u drugim izvorima. Partsch 5 misli da je to neki vis kod Beograda. Isto Delage 208. Marić 7 misli da je to stijena na kojoj stoji beogradska tvrđava. Stefan Bizantinac s. v. Καυλικοί kaže da je to narod uz Jonski zaljev (Jadransko more), da ga spominje već Hekatej u opisu Evrope i da je nazvan po gori koju Apolonije naziva Kaulijačkom (Καυλιακόν). To možda potvrđuje Plinije, koji u Naturalis historia 3, 130 među istarskim plemenima nabraja jedno koje prema varijantama nekih rukopisa naziva *Culici*. Položaj Kaulika u Istri poklapa se s predodžbom o ušću Dunava u sjeverni Jadran. Međutim, udaljenost između zamišljenoga ušća u Jadran i zamišljenoga račvanja kod Beograda tako je velika da sličnost imena mora biti slučajna ako Apolonije nije posvema pobrkao podunavsku topografiju zamišljajući da je sjeverni Jadran mnogo bliži Crnome moru nego što zapravo jest. Takva je pogreška za Apolonija lako moguća, ali u tom slučaju veza između stijene kod koje se Dunav račva i naroda što ga Hekatej poznaje na Jadranu nema nikakve historijske vrijednosti za topografiju i etnografiju staroga Podunavlja. Usp. o tome Partsch 5 i Delage 209.

kad su prošli Laurijsko polje: τὸ λαύριον imaju PE, ταλαύριον imaju LASG. Prema st. 321 je jasno da je prva varijanta ispravna.

Kronovo more: iz konteksta je vidljivo, a i sholijast potvrđuje da je to Jadran. Isto se ime spominje još u st. 509. Inače se spominje i kao Rejin zaljev. Usp. Eshil, Prometej 837, gdje Prometej proriče Iji da će od Dodone, gdje je prastaro Zeusovo proročište, doći do Rejina zaljeva koji će se po njoj prozvati Jonsko more (vidi sholije). Važne su još dvije glose: Ῥέας πόντος· παρὰ τὸν Ἀδριατικὸν κόλπον, ἔνθα τιμᾶται ἡ Ῥέα καὶ ὁ Βόσπορος (Hesihije) "Rejino more: kod Jadranskog zaljeva gdje se poštuje Reja i Bospor" i Ῥέας πόντος· ὁ Βόσπορος, ἢ ὅτι καὶ Ἀδρίας καλεῖται ἀπὸ τοῦ εἰσβάλλοντος ποταμοῦ Ἀδρίου (Focije) "Rejino more: Bospor. Zove se još i Jadran po rijeci Jadru koja utječe u njega." Prema tim glosama, Rejinim se zaljevom

zovu Jadransko ili Jonsko more i Bospor. Vjerojatno kimerski pri Kerču na Krimu. Reja je žena Kronova i oni su Zeusovi roditelji. Radi se, dakle, o moru u kojem vladaju božanstva stare generacije. Ona su vladala čitavim svijetom u zlatno doba dok su još ljudi bili sretni na zemlji. Tako priča već Hesiod u svojim Djelima i danima 109 i d. i po njemu brojni kasniji autori. Zatim je Zeus oborio vlast svojega oca Krona i ovaj je od tada kao prognanik vladao zemljom blaženih pokojnika na dalekom zapadu. Usp. Pindar, Olimpijske ode 2, 77 i d. Isto se spominje i u Hesiodovim Djelima i danima 169a, ali je vjerojatno mlađi dodatak. Plutarh, O nedostacima proročanstava 420 A, priča o svetom otoku blizu Britanije, gdje Kron spava i oko njega njegova pratnja, a storuki div Brijarej čuva ih kao stražar. Konačno se počelo pričati da je Kron bio velik kralj na zapadu. Tako Diodor Sicilski 5, 66. Ta se priča u Italiji dalje razvijala, pa se dodalo da se Kron pred Zeusom sklonio u Lacij i tamo osnovao grad Saturnia (Kron se bio izjednačio s italskim božanstvom Saturnom) na mjestu gdje je kasnije bio Rim. Usp. Vergilije, Eneida 8, 319 i d, 355–358 i Dionisije Halikarnašanin 1, 34, 5. Očito je da su se Kron i Reja vezali za Jadransko more u ono davno doba kada je Grcima njegova obala bila zapadni kraj poznata svijeta, pa su vjerovali da tamo svrgnuti Kron s Rejom vlada nad zemljom blaženih pokojnika. Usp. komentar uz st. 517. Kad se kasnije proširilo poznavanje svijeta, zemlja se pokojnika prenijela daleko na zapad, na obalu Atlantika, a veza Krona i Reje s Jadranom zadržala se kao nerazumljiva tradicija, kao trag starijega stanja.

Prema geografskoj tradiciji, Kron je vladar Sjevernoga mora. Usp. Dionisija Periegeta 27–28 i 30–32:

> πάντη δ' ἀκαμάτου φέρεται ῥόος Ὠκεανοῖο
> εἷς μὲν ἐὼν, πολλῇσι δ' ἐπωνυμίῃσιν ἀρηρώς
> .....αὐτὰρ ὑπέρθεν
> πρὸς βορέην, ἵνα παῖδες ἀρειμενεάων Ἀριμασπῶν,
> πόντον μιν καλέουσι Πεπηγότα τε Κρόνιόν τε.

"Svagdje teče struja neumornoga Oceana i ona je jedna, ali nazvana mnogim imenima..., a odozgor na sjeveru gdje žive djeca ratničkih Arimaspa zovu ga Ledeno ili Kronovo more".

Dionisijev sholijast Eustatije zapazio je protivurječje u kojem se ta vijest nalazi s Apolonijevim svjedočanstvom i pokušava to protumačiti ovako: παρὰ

δέ γε Ἀπολλωνίῳ τῷ ποιητῇ εὕρηται Κρονία λεγομένη θάλασσα καὶ ὁ μυχὸς τοῦ Ἰονίου κόλπου, ἀπὸ νήσου τινὸς Κρονίας καλουμένης τὴν τοιαύτην κλῆσιν λαχών.

"Kod pjesnika Apolonija ima more koje se zove Kronovo i to je unutrašnji dio Jonskoga mora; on je dobio to ime od nekog otoka koji se zove Kronov." Izgleda kao da nam je bizantski pisac sačuvao staru tradiciju o otoku blaženih na Jadranskom moru. O Kronovu moru kao sjevernom dijelu Oceana nalaze se vijesti još u epu o Argonautima sačuvanom pod Orfejevim imenom st. 1085 i u Plinijevoj Naturalis historia 4, 95 i 104. Pravo je tumačenje te dvostrukosti našao Wilamowitz 191. Sjeverni se tok Oceana nazvao Kronovo more u vrijeme dok su Grci još vjerovali da se Jadranom izlazi na sjeverni Ocean. U toj ih je vjeri podržavala činjenica da su preko Jadrana od najstarijih vremena vodili trgovački putovi na Baltik i Sjeverno more, samo što su oni od Tršćanskoga i Riječkog zaljeva vodili dalje po kopnu. Isto kao i kod drugoga dunavskog toka pretpostavljali su Grci da tamo gdje se redovito prenosi roba mora postojati i plovni put.

Zanimljivo je da još i danas kad je neizmjerno veće ne samo geografsko znanje nego se silno proširilo i putničko, a posebno turističko iskustvo, Grci ostaju instinktivno skloni da Jadran smatraju kao daleko sjeverno more i neskloni su vjerovati da i on, premda leži sjevernije, pripada istom mediteranskom svijetu u kojem i oni žive. Karakteristična je u tom pogledu spontana izjava grčke studentice arheologije da Dalmaciju zamišlja kao čudnu obalu s beskrajnim maglovitim pješčanim žalima. Isto tako protest skupine grčkih studenata na primjedbu da je južna Dalmacija "blizu" Krfu. Oni je osjećaju kao "daleku".

Budući da se zbog stare predodžbe da Jadran završava u sjevernom dijelu Oceana i ovaj prozvao Kronovo more, mogao je Apolonije ostati vjeran tradiciji po kojoj Argonauti na povratku iz Kolhide prolaze kroz Kronovo more. Kako se oni kod njega ne vraćaju preko Oceana nego Dunavom, to sjeverno more nije kod njega sjeverni dio Oceana nego Jadransko more.

Apolonije 4, 982 i d. priča da je na ulazu u Jadran potopljen srp kojim je Kron uškopio svojega oca Urana (Hesiod, Teogonija 154 i d.). I to je izraz veze Krona s Jadranskim morem. Italija i Lacij su se, prema Vergiliju, Eneida 8, 329, zvali *Saturnia tellus. Usp.* Delage 210 i d. O najranijim predodžbama mitske geografije usp. H. Berger, Mythische Kosmographie der Griechen, Leipzig 1904, 1 i d.

i zapazili su: tekst je na tom mjestu pokvaren. Fränkel predlaže da se čita ἐς δ' ἐνόησαν. Prijevod je prema toj korekturi.

dva Brigijska otoka: u rukopisima stoji Βρυτηίδας. Ispravljeno prema st. 470 gdje se stanovnici toga kraja zovu Βρυγοί i prema sholiji uz 4, 1002 gdje se u vezi s tim istim otocima kaže ἐν ταῖς Βρυγηίσιν. Oblik Βρυγηίς javlja se još kod Stefana Bizantinca s. v. Βρύξ. To su otoci koji će se kasnije prozvati po Apsirtu. Tu se zovu po narodu koji oko njih živi. Brigi su narod koji se spominje na više mjesta na središnjem i zapadnom Balkanu. Ime Βρύγες, Βρύγοι, Βρῦγοι, Βρῦγαι, Βρίγες, Βρίγαι, Βρίγαντες, Βρύκαι već se u starini povezivalo s imenom maloazijskih Φρύγες. To je njegov sjevernobalkanski oblik sa zvučnim konsonantom prema grčkoj bezvučnoj aspirati. Usp. Herodot 7, 43; Strabon 7, 295, 330; fragmenat 25; 12, 550; Apijan, Građanski rat 2, 39; Plinije, Naturalis historia 5, 145; Plutarh, Konon 1; Hesihijev rječnik; Etymologicum magnum. Vijesti o njihovu području vrlo su različite. Spominju se prvi put u kikličkom epu Telegoniji (Proklo 5) gdje se bore protiv Odiseja i epirskih Tesproćana. Prema tome su se u 7. st. pr. n. e. nalazili u Epiru ili u njegovoj blizini. U sjevernoj ih Makedoniji spominje Herodot 4, 45, i to blizu obale Termejskoga zaljeva kod Soluna. U porječju Erigona (Crna Reka) smješta ih Strabon 7, 327 fragmenat 8. Tamo će ležati i Βρυγίας, πόλις Μακεδονίας "makedonski grad" (Hesihije), koji prema Itinerarium Hierosolymitanum 607, 2 leži u tom kraju. U blizinu Ohridskoga jezera stavlja ih i Ps.–Skimno 434 i 437. Još dalje u zatonu Strimona (Strume) leži mjesto Βριγίζης (Prokopije, O gradnjama 4,4) kojega ime vjerojatno svjedoči o njihovoj prisutnosti u tom predjelu. No brojna su i svjedočanstva o Brigima na zapadnom Balkanu. Apijan, Građanski rat 2, 39 kaže da su privremeno zavladali Epidamnom (Dračem). Strabon 7, 326 smješta ih u pozadinu toga grada. Oni se, dakle, u kasnijoj literaturi javljaju daleko na jugu. Jedino Apolonije ih spominje na sjevernom Jadranu. To je očito pogrešno. Usp. Wilamowitz 194. Očito je Apolonije imao podatke o Brigima na Jadranskom (Jonskom) moru, ali nije znao da su oni živjeli daleko od "najdubljega zaljeva". Tako se u st. 516–521 Enhelejci, Kadmov grob i Keraunijske gore povezuju s događajima na Brigijskim otocima kao da udaljenost od jednih do drugih nije vrlo velika. Istina, Apolonije ništa ne govori o daljini, ali se njegovo pričanje može vrlo lako shvatiti u tom smislu. Odatle vjerojatno i potječe neobična Plinijeva vijest (Hist. nat. 3, 139) o Enhelejcima kao

Liburnima na sjevernom Jadranu. Ti su se Brigijski otoci prozvali kasnije Apsirtide po Apsirtu. Po geografskoj tradiciji to su Cres i Lošinj. Oni doista stoje na izlazu iz Kvarnera ispred zamišljenoga ušća Dunava. Apolonijev prikaz izaziva, međutim, dojam da se radi o manjim otocima. Usp. St. Petris, Cenni storici sulle Absirtidi I, Capodistria (Kopar) 1883; Delage 211 i d.

Artemida: djevičanska božica divlje prirode, osobito je vezana s divljim životinjama i lovom. Čini se da se na jadranskoj obali u starini poštivalo jedno domaće žensko božanstvo koje su Grci izjednačili sa svojom Artemidom. To potvrđuju nalazi kultnih kipova i novaca. Usp. Duje Rendić-Miočević, Ballaios et Pharos, Archaeologia Iugoslavica 5 (1964) 87 i d. Strabon 5,1,9 spominje njezin sveti gaj u zemlji Veneta na sjevernom Jadranu. Njezino svetište na Brigijskom otoku kod Apolonija je trag tim kultnim identifikacijama do kojih je došlo pri ranim kontaktima Grka sa sjevernim Jadranom.

jer su od mnogih otoka samo njih ostavili tako bez posade: na tom je mjestu tekst teško pokvaren. Fränkel predlaže da se čita κενεὰς πολέων λίπεν ἔνδοθι μούνας i u idućem stihu ἀζόμενος. Prevedeno je prema njegovoj korekturi, samo što singular nije promijenjen u plural. Spomen otoka pokazuje da Apolonije zamišlja drugo ušće Dunava u Kvarneru, a ne u Tršćanskom zaljevu, ako je uopće razlikovao ta dva velika zaljeva na sjevernom Jadranu. Usp. Delage 211.

čak je izveo vojsku i na obalu kopna: ἀκτάς ima L, a ASGPE imaju ἄλλας "druge". Isto to ima i L kao varijantu. Kraj stiha je teško pokvaren. Fränkel predlaže da se čita: εἰς ἀκτὰς στρατὸν ἤγαγεν ἠπείροιο. Tako je i prevedeno.

rijeka Salangon: nije poznata iz drugih izvora. Po tome što se u tekstu spominje obala između nje i zemlje Nestide, vidi se da se nalazila negdje na istočnoj obali Jadrana. Vulić, Realenzyklopädie der Altertumswissenschaft, Drugi niz 1, 1819, misli da je možda treba izjednačiti s rijekom Salon kod Solina koju spominje Geograf Ravenjanin 212, 3. U tom bi se slučaju radilo o rijeci Jadru koja nakon kratkoga toka utječe u more kraj Solina. Usp. Delage 211. On odustaje od svakog pokušaja identifikacije.

zemlja Nestida: bit će da je to zemlja oko rijeke Nesta (Νέστος), danas Cetina. O toj rijeci usp. Ps.-Skilaka 22, 23. Stanovnike njezinih obala spominju još Timej i Eratosten (usp. sholije uz Apolonija 4,1215 i 1216, te samoga

Apolonija 4,1215). Možda je spominje i Stefan Bizantinac s. v., ali je moguće da on govori o istoimenoj rijeci u Makedoniji. Priča o iskrcavanju na obali sve do Cetine posve je besmislena jer se radi o operaciji koja treba samo da Argonautima presiječe put iz hipotetičkoga dunavskog ušća u sjeverni Jadran. I ovdje se vidi da Apolonije nije imao jasnih predočaba o udaljenostima i međusobnom odnosu pojedinih mjesta na Jadranu. Usp. Delage 211.

Komentar uz sholije

Istar ima tri ušća: Misli se na Deltu u Crnom moru. To je Timagetovo mišljenje, izolirano u antičkoj literaturi. Prevladava mišljenje da Dunav ima pet ušća. Usp. Herodot 4, 48; Efor kod Strabona 7, 305; Ps–Skimno 773; Dionisije Perieget 301; Arijan, Anabaza 1, 3, 2; 5, 4, 1; O Indiji 2, 5; Periplus ponti Euxini 24; Anonymi, Periplus Ponti Euxini 26, 337; 8, 630; Nikefor Blemida p. 6; Ana Komnena 7, 2. Od Augustova vremena sve više prodire učenje o sedam ušća. Usp. Strabon 7, 315 i Ovidije Tristia 2, 189; Pomponije Mela 2, 8; Statije, Silvae 5, 2, 137; Valerije Flak, Ep o Argonautima 4, 718; 8, 187; Amijan Marcelin 22, 8, 44; Solin 13, 1; Sidonije Apolinar 5, 471. Ovamo pripadaju još Tacit, Germanija 1, Plinije, Naturalis historia 4, 79 i Ptolemej, Geografija 3,10, premda su se oni znali neispravno tumačiti kao da zastupaju mišljenje o šest ušća. Usp. još Geographi Latini minores 39 (ed. Riese). Eratosten govori o dva ušća pored otoka Peuke, a ne kaže da su u dunavskoj delti bila samo dva ušća.

Teopomp: historičar, rodom iz Hija. Rođen je 376. Bio je učenik govornika Isokrata i jedan od osnivača retoričke historiografije. Djela mu se nisu sačuvala.

jednak Rodu: to je znatno pretjerano. Tek područje cijele dunavske delte može se po svojoj površini izjednačiti s otokom Rodom.

misli se na sve: na Argo i na brodove Kolšana.

na močvarnim livadama: *Usp.* Hesihijev Rječnik:

εἰαμεναί· τόποι κάθυδροι	baroviti predjeli
εἰαμένον· νήνεμον, κοῖλον, βοτανώδη	zaštićeno od vjetra, udubljeno, obrasli predjeli

εἰαμενή· τόπος ὅπου πόα φύεται ποταμοῦ ἀποβάντος· ἢ ἕλος παραποτάμιον κάθυδρον· ἢ ἀναβολὴ ποταμοῦ φυτὰ ἔχουσα — "mjesto na kojem raste trava nakon što se s njega povukla rijeka ili barovita močvara uz rijeku ili rječna obala koja ima na sebi raslinje".

Radi se, dakle, o obalnom području koje zahvaćaju poplave: o dunavskim adama.

Evropskim su Tračanima susjedi Skiti: ovdje kažu sholije uz P οἱ δὲ Σκύθαι καίπερ ὅμοροι ὄντες τοῖς περὶ Εὐρώπην Θρᾳξὶν ὅμως οὐκ εἰσὶ, φησὶ, μιγάδες αὐτοῖς. Οὐ γὰρ ἔχουσιν ἐπιμιξίας πρὸς ἀλλήλους – "premda su Skiti susjedi evropskim Tračanima, ipak nisu, kaže, s njima izmiješani. Ne miješaju se, naime, jedni s drugima".

To je tumačenje Apolonijeva teksta očito krivo. On ne kaže da nisu izmiješani, nego da Skiti izmiješani s Tračanima nisu još vidjeli morske brodove.

Timonakt: geograf, pisac djela O Skitima. Poznat je jedino iz sholija uz Apolonija Rođanina. Čini se da se njime služio i sam pjesnik, pa bi po tome Timonakt bio stariji od njega.

Herodijan: poznat i plodan gramatik, sin slavnoga gramatika Apolonija Diskola. Živio je u drugoj polovici 2. st. n. e. Glavno mu je djelo Opća nauka o naglasku. Sačuvalo nam se samo djelomično.

Hiponakt: lirski pjesnik iz 6. st. pr. n. e. Pisao je jampske rugalice. Djela su mu se sačuvala samo u fragmentima.

sindski otvor: Hiponaktove stihove na koje se sholijast ovdje poziva sačuvao je Tzetzes, Chiliades 10, 377, i glase:

Κορᾰξικὸν μὲν ἠμφιεσμένη λῶπος
γυμνὴ δὲ πρὸς τὸ Σινδικὸν διάσφαγμα.

– "Obučena u koraksičku haljinu, a gola kod sindskog otvora." Usp. Hesihije Κορᾰξοὶ Σκυθῶν γένος. καὶ τὸ γυναικεῖον αἰδοῖον.

– "Koraksi: skitski narod i ženski stid." Koraksi su narod na Crnom moru. Usp. Hekatej fragmenat 210 (Jacoby).

Što znači "sindski otvor", kaže nam opet Hesihije:

Σινδικὸν διάσφαγμα τὸ τῆς γυναικός. –"Sindski otvor: ono što ima žena."

Usp. još Stefana Bizantinca: Σίνδοι· Σινδικὸν....λέγεται καὶ τὸ γυναικεῖον αἰδοῖον. –"Sindi:..sindski...tako se zove i ženski stid".

Helanik: grčki historičar s otoka Lezba, živio je u 5. st. pr. n. e. vjerojatno kao nešto mlađi suvremenik Herodotov. Njegova djela, medutim, nije poznavao. Po načinu rada i svojim interesima Helanik pripada pretherodotovskoj grčkoj historiografiji: on je posljednji logograf. Kao takav, nastoji kronološki i genealoški razvrstati legendarnu grčku povijest. Bio je vrlo plodan pisac. Staru je legendarnu povijest obradio u četiri djela, od kojih svako obrađuje po jedno rodoslovno stablo: Deukalionija, Foronida, Asopida, Atlantijada. Njima je dodao još jedno djelo o trojanskom ratu. Osim toga, napisao je više monografija o pojedinim zemljama i narodima i time znatno pridonio razvoju grčke etnografije. Od njegovih se djela ništa nije sačuvalo, ali je on posredno vrlo važan jer su kasniji grčki pisci, osobito mitografi, crpli mnogo građe iz njegovih spisa.

U sholiji se spominje Helanikovo djelo O narodima. To je geografsko djelo koje stari pisci spominju pod raznim naslovima. Čini se da je tu bila skupljena i po geografskim principima raspoređena mitološka i povijesna građa o gradovima i narodima.

Timaget: usp. komentar uz sholiju uz st. 4, 284.

Polemon: rodom iz Ilija, pisac periegeza, tj. opisa pojedinih krajeva. Moglo bi se dakle reći putopisac, samo što u starim periegetskim spisima nema individualnih doživljaja ni spomena konkretnih putovanja. Živio je početkom 2. st. pr. n. e. O djelu posvećenom Italiji i Siciliji znamo vrlo malo.

mjesto Kaulijačka: *Kavkaska*: tu sholijast pokušava nepoznato ime tumačiti poznatim. Tekst je ovdje donesen prema pariškom rukopisu. U L je obratno, tamo se Kavkaska ispravlja u Kaulijačka. Tumačenje pariškoga sholijasta je bilo ušlo u tekst nekih rukopisa. Usp. komentar uz st. 324. Sholijast uz L vrlo ispravno popravlja tu neumjesnu korekturu provedenu u dijelu rukopisâ.

Kavkaske: piše se Kaulijačke: ova je bilješka dodana drugom rukom u L. Tu se upozorava na drugu varijantu teksta.

tamo naime kažu da se Kron nastanio: Zeus je zavladao Olimpom pošto je svladao svoga oca Krona i druge Titane i bacio ih u podzemni Tartar. No

kasnije ih je pomilovao i tada je Kron stolovao i vladao na otocima blaženih. Usp. komentar uz st. 327.

na obale: piše se na druge: sholijast tu upozorava na drugu lekciju.

d) Priprema za Apsirtovo ubojstvo (4,338–479)

Argonauti su se na Brigijskim otocima našli u tešku položaju i počeli pregovarati s Apsirtom da zadrže zlatno runo, a odluku o tome da li su dužni izručiti Medeju da prepuste sudu kojega kralja. Medeja se pak potajno dogovorila s Jasonom da će Apsirta namamiti u njegovu zasjedu. I doista ona je nagovorila svojega brata da dođe na razgovor pred Artemidin hram na jednom od Brigijskih otoka. Tamo ga je u zasjedi dočekao Jason.

U prikazu tih događaja Apolonije ne daje nikakvih podataka o sjevernom Jadranu i njegovim stanovnicima. U st. 398 i 405 spominje se da su domaći stanovnici na strani Apsirta i Kolšana. To je, međutim, čista pjesnička fikcija, potrebna Apoloniju da položaj Argonauta prikaže što težim. To nisu vijesti o stanovnicima sjevernoga Jadrana, pa se zato taj dio teksta ovdje ne obrađuje.

e) Apsirtovo ubojstvo (4, 468–470).

τὸν δ' ὄγε, βουτύπος ὥστε μέγαν κερεάλκεα ταῦρον,
πλῆξεν, ὀπιπτεύσας νηοῦ σχεδὸν ὅν ποτ' ἔδειμαν
470 Ἀρτέμιδι Βρυγοὶ περιναιέται ἀντιπέρηθεν.

A ovaj je njega udario kao mesar velikoga bika jakih rogova uvrebavši ga blizu hrama što su ga nekoć Artemidi sagradili Brižani, stanovnici okolnih krajeva s druge obale.

Sholije

τὸν δ' ὄγε, βουτύπος ὥστε· τὸν δὲ Ἄψυρτον ὁ Ἰάσων ἔπληξεν ὥς τις βοῦν καταβάλλων.

a njega je ovaj udario kao mesar: Jason je Apsirta udario kao što se obara govedo.

Βρυγοὶ ἔθνος Ἰλλυρίας.

Brižani: narod u Iliriji.

Komentar uz tekst

Brižani: vidi komentar uz st. 330.

stanovnici okolnih krajeva s druge obale: Brižani se tu prikazuju kao stanovnici sjevernoga Jadrana. To je u suprotnosti s drugim vijestima o njima.

Komentar uz sholije

narod u Iliriji: ovaj je sholijastov podatak u skladu s drugim vijestima o Brižanima, jer je Ilirija kod grčkih pisaca na jugoistočnoj jadranskoj obali. Ostaje nejasno kako se to Brižani kod Apolonija spominju kao stanovnici jadranskoga ušća Dunava koje se svakako zamišljalo na sjeveru kod Istre.

f) Sakaćenje Apsirtova tijela (4, 471–479)

Nad mrtvim je Apsirtom Jason izvršio starinski obred sakaćenja (ἀκροτηριασμός). Svrha je tom obredu bila da se mrtvacu oduzme mogućnost zagrobne osvete. Ni taj dio teksta nećemo pobliže obraditi jer ne sadrži nikakvih vijesti o sjevernom Jadranu.

g) Brigijski se otoci nazivaju po Apsirtu (4, 480–481)

480 ὑγρὸν δ' ἐν γαίῃ κρύψεν νέκυν, ἔνθ' ἔτι νῦν περ
κείαται ὀστέα κεῖνα μετ' ἀνδράσιν Ἀψυρτεῦσιν.

A vlažnu je lešinu sakrio u zemlji gdje još i sada leže one kosti među ljudima Apsirtejcima.

Sholije

Ἀψυρτεῖς. ἔθνος ἀπὸ Ἀψύρτου εἰρημένον.
Apsirtejci: narod prozvan po Apsirtu.

Komentar uz tekst

Apsirtejci: Ἀψυρτεῖς je etnik izveden od imena Apsirtidâ (Ἀψυρτίδες). Tako se u antičkoj geografiji nazivaju otoci Cres i Lošinj. Usp. Stefana Bizantinca: Ἀψυρτίδες· νῆσοι πρός τῷ Ἀδρίᾳ, ἀπὸ Ἀψύρτου παιδὸς Αἰήτου ἐν μιᾷ δολοφονηθέντος ὑπὸ τῆς ἀδελφῆς Μηδείας. οἱ νησιῶται

Ἀψυρτεῖς καὶ Ἄψυρτοι. – "Apsirtide, otoci u Jadranu, nazvani po Apsirtu, Ajetovu sinu koji je na jednome od njih umoren od svoje sestre Medeje. Otočani se zovu Apsirtejci ili Apsirti." U našem je tekstu "među Apsirtejcima" ekspresivna stilska varijanta ekvivalentna s "na Apsirtidama".

Cres i Lošinj spominju se i drugdje u antičkoj književnosti kao mjesto gdje je ubijen Medejin brat Apsirt. Pored Apolonija i Stefana Bizantinca smještaju tamo Apsirtovo ubojstvo još Strabon 7, 5, 5, Plinije, Historia naturalis 3, 151 i Higin, Fabula 23. U Pseudo Orfejevu epu o Argonautima st. 1033 i d. priča se da je more izbacilo tijelo ubijenoga Apsirta na Apsirtidske otoke, a ovi prema prikazu toga epa leže u Crnome moru. To je pjesniku bilo potrebno jer se kod njega Argonauti ne vraćaju preko Jadrana. Mitograf Apolodor 1, 9, 25, 3, priča da su otoke Apsirtide naselili Kolšani koje je Ajet poslao u potjeru za Argonautima. Apsirt je po njemu ubijen na obali Crnoga mora. Svi su ti pisci mlađi od Apolonija i vjerojatno se drže njegove verzije priče o Argonautima. Usp. Wilamowitz 191 i Delage 212.

Po drugoj je verziji, čini se starijoj, Apsirt ubijen još u Kolhidi. Ferekid (Sholije uz Apolonija Rođanina 4, 223) priča da je Apsirt bio malen dječak i da ga je Medeja uzela sa sobom i zatim ubila dok su plovili po rijeci Fasidu. To potvrđuju Likofron 1318 i Statije, Tebaida, 5, 457 i sholija. Sofoklo (sholije iz Apolonija Rođanina 4, 228) kaže da je Medeja svoga malog brata ubila u očevoj kući. Iste se verzije drže Euripid (Medeja 1334 i sholije) i Kalimah (sholija uz Euripidovu Medeju 1334).

Po drugima je, opet, Medeja ubila Apsirta kod Toma (danas Constanța) na Crnome moru. Usp. Ovidije, Tristia 3, 9, 5 i d; Apolodor 1, 9, 24, 2; Stefan Bizantinac s. v. Τομεύς.

Priča se također da je Apsirt ubijen na Crnome moru, na mjestu koje se zove Apsaros. Usp. Stefana Bizantinca s. v. Ἀψυρτίδες i Arijan, Periplus ponti Euxini 7.

Jadranski otoci Apsirtide spominju se bez izričitoga povezivanja s legendom o Argonautima još kod Strabona 2, 5, 20 i Ps. Skimna 373 i Pomponija Mele 2, 114.

Glavni otok skupine Apsirtida i grad na njemu zove se Ἄψορρος (Ptolemej, Geografija 2, 16, 8), Ἄψωρος (Stefan Bizantinac s. v.), *Apsoros* (Pomponije Mela 2, 114), *Absorus* (Itinerarium Antonini Maritimum 519, 4), *Absarus* (Geograf Ravenjanin 5, 24) i Ὄψαρα (Konstantin Porfirogenet, O

narodima (De administrando imperio) 29, 52 i 288; 30, 135). To su razne inojezične varijante jednoga domaćeg geografskoga naziva koji se sačuvao u našem *Osor* i u talijanskom *Ossero.* Iz toga je imena izveden na domaćem jeziku etnik pomoću sufiksa *-t*, pa se stanovnici toga otoka i grada u latinskom obliku zovu *Apsortes* (Plinije, Naturalis historia 3, 140 s krivo shvaćenim nazivom *insula Absortium,* usp. W. Schulze, Zur Geschichte lateinischer Eigennamen, Göttingen 1900, str. 8). Po tom je etniku onda ime otoka i grada stavljeno u vezu s Apsirtom, Ajetovim sinom i Medejinim bratom, i počelo se pričati da je on tamo ubijen. Po tom se onda i otok počeo zvati još i Ἄψυρτος Stefan Bizantinac s. v. Φλάνων. Usp. A. Mayer, Die Sprache der alten Illyrier I, Beč 1957, 51–53 i II, Beč 1959, 239.

Wilamowitz 193 i d. misli da su Korinćani bili ti Grci koji su domaći jadranski toponim i etnik povezali s Apsirtom. Oni su već rano počeli kolonizirati Kerkiru (8. st.) i obale južnoga Jadrana (Apolonija 7/6. st. i Epidamno (Drač) 7. st.) i tako prvi došli u dodir s jadranskim prostorom. Usp. i Fritsch, De Argonautorum reditu quaestiones selectae, Göttingen 1896, 66; C. Robert, Die griechische Heldensage III, 1, Berlin 1921, 800 i d; M. Groeger, De Argonauticarum fabularum historia quaestiones selectae, Vratislaviae 1889, 50; Delage 212.

Komentar uz sholije

narod prozvan po Apsirtu: Zapravo su Apsirtejci stanovnici otokâ nazvanih po Apsirtu. No, istina je da je etnik *Apsortes* bliži Apsirtovu imenu nego prvobitno ime otoka i grada koje je glasilo *Apsoros.*

h) Bijeg Argonauta (4, 482–502).

Čim je Jason ubio Apsirta, dala je Medeja znak drugim Argonautima i oni su pobili Apsirtove pratioce. Zatim su vijećali o tome kako će umaći Kolšanima koji su bili zaposjeli obalu i okolne otoke. Pelej je predložio da još iste noći otplove u smjeru suprotnom od otoka i obale što su ih zauzeli neprijatelji. Onda će se oni raspršiti u neizvjesnoj potjeri, pa će Argonautima biti lako otploviti Jadranom u Grčku. Ni u tom odlomku nema vijesti o Jadranu i njegovim stanovnicima.

i) Argonauti dolaze do otoka Elektride (4, 503–506)

Ὣς ἔφατ', ἤνησαν δὲ νέοι ἔπος Αἰακίδαο.
ῥίμφα δὲ νῆ' ἐπιβάντες ἐπερρώοντ' ἐλάτῃσιν
505 νωλεμές, ὄφρ' ἱερὴν Ἠλεκτρίδα νῆσον ἵκοντο,
ἀλλάων ὑπάτην, ποταμοῦ σχεδὸν Ἠριδανοῖο

Tako je rekao. A mladići su prihvatili riječ Eakova sina. Brzo su se ukrcali na brod i žustro su pomicali vesla, neprekidno, sve dok nisu stigli do svetoga otoka Elektride koji leži iznad drugih blizu rijeci Eridanu.

Sholije

Ἠλεκτρίδα· αὕτη ἡ Ἠλεκτρὶς ἐγγύς ἐστι τοῦ Ἠριδανοῦ ποταμοῦ.
Elektridu: ta je Elektrida blizu rijeke Eridana.

Komentar uz tekst

Elektrida: obično u množini Ἠλεκτρίδες. To je skupina otoka na sjevernom Jadranu. Spominje je više pisaca: Ps.–Aristotel, De mirabilibus auscultationibus 81; Ps.–Skimno 374; Strabon 5, 1, 9; Stefan Bizantinac s. v.; Plinije, Naturalis historia 3, 152 i 37, 32; Pomponije Mela 2, 114. U tekstu Ps.–Skilakova Peripla uspostavio je izdavač njegov Müller konjekturom ime toga otočja. Usp. Geographi Graeci minores 1, Pariz 1855, 27.

Strabon i Plinije spominju, međutim, Elektride samo zato da bi istakli kako takvog otočja nema na sjevernom Jadranu, premda se u književnosti često spominje. Ἠλεκτρίδες znači "jantarni otoci" i taj pojam pripada legendarnoj geografiji grčkoj. Kako je nastalo uvjerenje da ti jantarni otoci leže na sjevernom Jadranu vrlo jasno pokazuje Ps.– Aristotelova vijest. On kaže da Elektride leže u najdubljem jadranskom zaljevu i da ih je naplavila rijeka Eridan. Blizu te rijeke da je pak jezero uz koje rastu mnogi crni jablani koji izlučuju jantar. Domaći ga narod skuplja i prodaje Grcima. Po tom se pričanju nepoznatoga pisca jasno vidi da je legenda o Jantarnim otocima nastala u vezi s jantarom što su ga grčki trgovci nabavljali sa sjevernoga Jadrana. Pričalo se također da na stjenovitim obalama gornjeg Jadrana raste neko drveće koje u pasjim danima izlučuje jantar. Jantara dakako nema ni na sjevernom Jadranu niti u dolini rijeke Pada s kojom se često identificira

Eridan, ali su tamo završavali trgovački putovi kojima se jantar donosi s obala Sjevernoga i Baltičkog mora. Grci su pak u doba prvih trgovačkih dodira glavno tržište jantara pogrešno smatrali njegovim nalazištem. Usp. Jullian, Histoire de la Gaule I, Paris 1908, 224 bilj. 7; Delage 223 i d. Takvo je uvjerenje nastalo to lakše što se prvobitno mislilo da je Jadran na sjeveru spojen s Oceanom, pa je tako sjeverni njegov dio bio blizak krajevima u kojima se jantar uistinu nalazi ili je čak s njima istovjetan.

Elektride se, međutim, nikada nisu čvrsto lokalizirale ni identificirale s kakvim stvarnim otocima, pa zato Strabon govori o njima kao o izmišljenim pričama ili čak lažima (μυθεομένων ἢ κατεψευσμένων).

Plinije na oba mjesta gdje ih spominje kaže da su vijesti o njima dokaz grčke ispraznosti *(vanitas Graeca)*. O Elektridama usp. Delage 213 i d. i 220 i d. K. Müller u komentaru uz Ps.–Skilaka identificira Elektride s otokom Krkom, ali je to čisto nagađanje.

Eridan: Velika mitska rijeka na dalekom sjeverozapadu. U njezinoj su blizini nalazišta jantara. Među rijekama ga spominje već Hesiod u svojoj Teogoniji 338. Javlja se i u Batrahomiomahiji 20. Herodot 3, 115 spominje rijeku Eridan koja utječe u more kod sjevernih barbara i s koje dolazi jantar, ali samo zato da bi izrekao svoje uvjerenje kako takve rijeke uopće nema. Tomu se mišljenju pridružuje Strabon 5, 12. Plinije, Naturalis historia 37, 32, spominje da je Eshil Eridan smještao u Iberiji i da ga je drugim imenom zvao Rodan. Tu su pomiješane dvije lokalizacije rijeke: rijeka u Iberiji jamačno je Ebro, a Rodan je staro ime rijeke Rhône u južnoj Francuskoj. Euripid (na istome mjestu kod Plinija) shvaća Eridan kao veliku rijeku kojoj pripadaju Rodan i Pad. Tako i Apolonije Rođanin 4, 627 i d; Apolodor 1, 134 i sholije uz Dionisija Periegeta 289. Ovidije u Metamorfozama 2, 258, 323 i d. i 369 i d. prikazuje Eridan kao rijeku u blizini Rodana i Pada. Strabon 5, 1, 9 također spominje da se govori kako je Eridan bliz Padu. Drugi pisci, opet, identificiraju Eridan s Rodanom. Najstariji je pisac koji zastupa takvo mišljenje, bar koliko mi znamo, helenistički mitolog i geograf Filostefan iz Kirene (sholija uz Dionisija Periegeta 289); isto mišljenje zastupaju još Dionisije Perieget 289; sholije uz Arata 359; Pausanija 1, 4, 1; 1, 19, 5; 1, 30, 3; 5, 12, 7; 5, 14, 3; Filostrat u životopisima sofista na 8. stranici Kayserova izdanja. Najčešće se pak Eridan izjednačuje s Padom. Tako Arat u Scholia Germanica 364; Polibije 2, 16, 6; Ps.–Skilak 20; Ps.–Skimno 395; Diodor 5, 23, 3; Propercije

1, 12, 4; Plinije, Historia naturalis 37, 31; Vergilije, Georgike 1, 482; Lukan 2, 408 i d; Plutarh u životopisima Marijevu 24 i Brutovu 19 i brojni kasniji. Poznate su i druge lokalizacije mitskoga Eridana. Heril (fragmenat 14) kaže da je u Germaniji, Ion (fragmenat 62) kaže da je u Aheji, a Ktesija (Servijev komentar uz Vergilijeve Georgike I, 482) kaže da je u Indiji.

Lokalizacije uz razne evropske rijeke uvjetovane su trgovačkim putovima i tržištem jantara. Posebno su u tom pogledu bili značajni Pad i Rodan. Veza između Eridana i jantara dobila je i svoje mitsko obrazloženje. Kada je Faeton, sin Helijev, nespretno upravljajući očevim sunčanim kolima gotovo spalio svijet, oborio ga je Zeus svojim gromom i on je pao u rijeku Eridan. Njegove sestre Helijade tugovale su za njim na obalama Eridana i Zeus ih je pretvorio u crne jablane, a njihove suze u jantar. Usp. sholije uz Odiseju 17, 208. Vjerojatno je to sadržaj izgubljene Eshilove tragedije Helijade. Usp. Plinije, Naturalis historia 37, 31. Isti je mit obradio i Euripid u izgubljenoj tragediji Faeton. U svojem Hipolitu 732 spominje priču o postanku jantara. Usp. još Ovidije, Metamorfoze 2, 325 i d; Diodor 5, 23; Ps.– Aristotel, De mirabilibus auscultationibus 81; Polibije 2, 16; Ps.– Skimno 395 i d; Nono, Dionisijaka 38, 432 i d; Iohannes Tzetzes, Sholije uz Likofronovu Aleksandru 704. Na nebu je Eridan izjednačen s Mlječnom stazom. Usp. Sholije uz Aratove Nebeske pojave 355 i Klaudijan, De VI consolatione Honorii 168.

Apolonije smatra da Eridan teče u tri toka iz jednoga jezera u Jadran (Pad), Ligursko more (Rodan) i u Sjeverno more (Rajna). Bodensko i Ženevsko jezero tu se shvaćaju kao jedno i pretpostavlja se da i Pad teče iz njega. Kod njega je ime Eridan vezano uz čitav taj fantastični hidrografski sustav. Usp. Apolonije Rođanin 4, 627 i d; K. Mühlenhoff, Deutsche Altertumskunde I, 1890, 217 i d; Jullian, Histoire de la Gaule I 224; Wilamowitz 189 i d; Partsch 8 i d; Delage 224 i d.

k) Kolšani se nastanjuju na Jadranu (4, 507–521)

Κόλχοι δ' ὁπότ' ὄλεθρον ἐπεφράσθησαν ἄνακτος
ἦτοι μὲν δίζησθαι ἐπέχραον ἔνδοθι πάσης
Ἀργὼ καὶ Μινύας Κρονίης ἁλὸς, ἀλλ' ἀπέρυκεν
Ἥρη σμερδαλέῃσι κατ' αἰθέρος ἀστεροπῇσιν.
ὕστατον αὖ (δὴ γάρ τε Κυταιίδος ἤθεα γαίης
στύξαν ἀτυζόμενοι χόλον ἄγριον Αἰητάο)

ἔμπεδον ἄλλυδις ἄλλοι ἀφορμηθέντες ἔνασθεν.
οἱ μὲν ἐπ' αὐτάων νήσων ἔβαν ἦσιν ἐπέσχον
ἥρωες, ναίουσι δ' ἐπώνυμοι Ἀψύρτοιο·
οἱ δ' ἀρ' ἐπ' Ἰλλυρικοῖο μελαμβαθέος ποταμοῖο,
τύμβος ἵν' Ἁρμονίης Κάδμοιό τε, πύργον ἔδειμαν,
ἀνδράσιν Ἐγχελέεσσιν ἐφέστιοι· οἱ δ' ἐν ὄρεσσιν
ἐνναίουσιν ἅπερ τὰ Κεραύνια κικλήσκονται
ἐκ τόθεν ἐξότε τούσγε Διὸς Κρονίδαο κεραυνοί
νῆσον ἐς ἀντιπέραιαν ἀπέτραπον ὁρμηθῆναι.

A kada su Kolšani saznali za pogibiju svojega vladara, žurno su počeli tražiti Argo i Minijce unutar čitava Kronova mora, ali ih je zadržala Hera gromkim bljeskovima u zraku. Naposljetku pak, jer su im omrzli običaji Kitejske zemlje i jer su izbjegavali divlji Ajetov bijes, krenuli su jedni ovamo i drugi onamo i nastanili se stalno. Jedni su pošli na one otoke koje su bili zauzeli junaci te sada tamo stanuju i zovu se po Apsirtu. Drugi su sagradili kulu na Ilirskoj rijeci, dubokoj i tamnoj, gdje je grob Harmonijin i Kadmov i žive kod ljudi Enhelejaca. Treći stanuju u brdima koja se zovu Keraunijska od kada su ih Zeusovi gromovi odvratili da navale na otok koji leži nasuprot obali.

Sholije

οἱ Κόλχοι ἀφορμηθείσης τῆς Ἀργοῦς οὐκ ἐπανῆλθον φοβούμενοι τὸν Αἰήτην, ἀλλ' οἱ μὲν αὐτῶν ὤκεσαν ὅπου ὁ Ἄψυρτος ἐδολοφονήθη, μετὰ τῶν κληθέντων ἀπ' αὐτοῦ Ἀψυρτέων, οἱ δὲ ἐν Ἰλλυρίᾳ, ὅπου οἱ Ἐγχελεῖς, περὶ τὰ Κεραύνια ὄρη.

Kad je Argo pobjegla, Kolšani se nisu vratili jer su se bojali Ajeta, nego su se jedni od njih nastanili gdje je Apsirt bio umoren s ljudima koji su se po njemu nazvali Apsirtejci, a drugi u Iliriji, gdje su Enhelejci, oko Keraunijskih gora.

Komentar uz tekst

Minijci: stari narod u Beotiji i Tesaliji, nazvan po Miniji, mitskom osnivaču grada Orhomena u Beotiji. Kako Jolk, grad Jasonov, leži u Tesaliji, zove Apolonije Argonaute često Minijcima.

Kronovo more: vidi komentar uz st. 327.

Kitejska zemlja: Kolhida. Apolonije je tako zove po gradu Kiteji (Κύταια). On je ležao u Kolhidi i u njemu je rođena Medeja.

Ajet: kralj Kolšana, otac Medejin i Apsirtov.

junaci: ἥρωες to su Argonauti. Apolonije ovdje upotrebljava riječ ἥρως u onom značenju koje ona ima kod Homera: "gospodar, junak". U kasnije doba njome se označuju iznimni pokojnici koji u zagrobnom životu imaju moć nad živim ljudima i koji su zbog toga predmet redovitoga kulta. Takav je položaj heroja nastao vjerojatno zbog toga što su se grobni kultovi mikenskih vladara nastavili i poslije sloma mikenskoga svijeta, pa su tako mikenska gospoda ἥρωες postala iznimni pokojnici s natprirodnim moćima, polubogovi. Grci su, naime, poslije raspada mikenske kulture posve promijenili svoje nazore o zagrobnom životu, njima su pokojnici bijedne sjene bez ikakve snage i moći, pa su mikenski kultovi pokojnika ostali posebni i iznimni. Usp. R. Farnell, Greek Hero Cults, Oxford, 1921; M. P. Nilson, Geschichte der griechischen Religion I, München, 1955, 184–191 i 715–719; K. Kerényi, Die Heroen der Griechen, Zürich 1958.

zovu se po Apsirtu: to su Ἀψυρτεῖς, Apsirtejci. Oni su se nastanili na bivšim Brigijskim otocima koji su se po Apsirtu prozvali Apsirtide jer je on tamo ubijen i pokopan. Vidi komentar uz st. 481. Po Apolonijevu tekstu izgleda kao da su Kolšani jedini Apsirtejci. Sholijast to drukčije tumači.

sagradili kulu: za ovu drugu skupinu Kolšana Apolonije izričito kaže da su osnovali utvrđen grad, i to u blizini Ilirske rijeke kod groba Harmonijina i Kadmova u zemlji Enhelejaca. Fragmenat Kalimahova pjesničkog djela Počeci (Αἴτια), sačuvan kod Strabona 1, 2,39, pokazuje da Apolonije tu slijedi svojega učitelja. Kalimah je u prvoj knjizi svojih Početaka pisao:

> οἱ μὲν ἐπ' Ἰλλυρικοῖο πόρου σχάσσαντες ἐρετμά
> λᾶα πάρα ξανθῆς Ἁρμονίης ὄφιος
> ἄστυρον ἐκτίσσαντο, τό κεν Φυγάδων' τις ἐνίσποι
> Γραικός, ἀτὰρ κείνων γλῶσσ' ὀνόμηνε 'Πόλας'.

"Oni su na Ilirskoj rijeci zaustavili vesla uz kamen plavokose Harmonije, zmije, i osnovali gradić koji bi Grk zvao "Bjegunaca", njihov mu je jezik dao ime Pola."

Da su Pulu osnovali Kolšani kažu još Strabon 5, 1, 9 i Pomponije Mela 2, 57, Plinije, Naturalis historia 3, 129. Usp. još Pompej Trog 32, 3,13. Oni svi prenose tradiciju koju nam je prvi zabilježio Kalimah i vjerojatno su od njega zavisni. Čini se pak da je i Apolonije na ovom mjestu preuzeo Kalimahove podatke i da je utvrđeni grad što ga je jedna skupina Kolšana osnovala na Jadranu Pula. Tu zavisnost od Kalimaha vrlo jako potvrđuje činjenica što se u oba teksta uz osnivanje grada spominje Ilirska rijeka (s karakterističnim oblikom Ἰλλυρικοῖο) i Harmonijin grob.

Razlika je između Apolonija i Kalimaha u tome što Apolonije kaže da je grad osnovan na Ilirskoj rijeci (ποταμός), dok Kalimah upotrebljava izraz πόρος koji prvobitno znači "prijelaz" pa "prolaz", pa onda "morski put" i naprosto "more". Usp. Pindar, Nemejske ode 4, 53, πρὸς Ἰόνιον πόρον "prema Jonskomu moru"; Euripid, Andromaha 1262, ἐντὸς Εὐξείνου πόρου "unutar Crnoga mora"; Helena 130 μέσον περῶντες πέλαγος Αἰγαίου πόρου "prelazeći usred pučine Egejskoga mora". Svagdje se ovdje zadržava osnovno značenje "prijelaz" u smislu morskoga puta. Zbog toga je najprirodniji prijevod Kalimahova ἐπ' Ἰλλυρικοῖο πόρου "na Ilirskom moru", pri čemu se dakako misli na morski put ili na putovanje Kolšana po Ilirskim vodama, pa bi slobodniji prijevod tih riječi bio "dok su prolazili ilirskim morem". Međutim, Kalimahov izraz ima i drugo značenje koje je jasno zabilježio leksikograf Hesihije. On među značenjima riječi πόρος navodi i τὸ τοῦ ποταμοῦ ῥεῦμα "tok rijeke". Kod Suide je među značenjima te riječi izričito navedeno ποταμός "rijeka" i zabilježena je fraza πόροι ἁλιρρόθιοι koja se tumači kao ποταμοὶ εἰς θάλασσαν ῥέοντες "rijeke koje teku u more". U tom se smislu riječ πόρος upotrebljava u književnosti još od najstarijih vremena. Usp. Pindar, Olimpijske ode 1, 92 Ἀλφέου πόρῳ κλιθείς "naslonjen na tok Alfejev" ili "na rijeku Alfej" ili Eshil, Hoefore 366 παρὰ Σκαμάνδρου πόρον τεθάφθαι "biti pokopan kod toka Skamandrova", tj. "kod rijeke Skamandra". Ako se πόρος kod Kalimaha shvati u tom smislu, paralelizam s Apolonijem postaje potpun i zavisnost posljednjega od svojega prethodnika i učitelja očita. I Kalimah je pjevao o utvrđenu gradu što su ga Kolšani osnovali na Jadranu kod Ilirske rijeke i kamena Harmonijina.

Još jedan helenistički pjesnik potvrđuje da je prema podacima što su tada bili pristupačni Pola, koju su na Jadranu osnovali Kolšani, ležala na nekoj rijeci. To je Likofron. Pjevajući u svojoj Aleksandri o povratku grčkih junaka s pohoda protiv Troje, kaže o Nireju i Toantu opisujući nevolje što ih čekaju:

τῇ δ' ἐκ Λιβύσσης αὖθις ἐμπίπτων νότος
εἰς Ἀργυρίνους καὶ Κεραυνίων νάπας
ἄξει βαρεῖ πρηστῆρι ποιμαίνων ἅλα,
ἔνθα πλανήτην λυπρὸν ὄψονται βίον
Λακμωνίου πίνοντες Αἴαντος ῥοάς.
Κρᾶθις δὲ γείτων ἠδὲ Μυλάκων ὅροις
χῶρος συνοίκους δέξεται Κόλχων Πόλαις
μαστῆρας οὓς θυγατρὸς ἔστειλεν βαρὺς
Αἴας Κορίνθου τ' ἀρχός, Εἰδυίας πόσις,
τὴν νυμφαγωγὸν ἐκκυνηγητῶν τρόπιν,
οἳ πρὸς βαθεῖ νάσσαντο Διζήρου πόρῳ.

"A iz Libije će ih opet južni vjetar navaljujući odvesti među Argirince i u šumovite doline Keraunijskih gora teškom vijavicom određujući kretanje mora. Tamo će ugledati težak život lutalački pijući iz struja lakmonskoga Ajanta. A susjedni će ih Kratis primiti kao stanovnike u zemlji Milaka i u Poli, koja pripada Kolšanima što ih je poslao teški vladar Aje i Korinta, muž Ejdijin, da mu traže kćer kada je progonio brodsku kobilicu koja je odvodila djevojku, a oni su se nastanili uz duboki tok Dizera."

Likofronov stil nije lak, a na našem je mjestu tekst osobito teško razumljiv u stihovima 1021 – 1022. Sholije pokazuju da su nad njima razbijali glave već antički komentatori. Te se teškoće, međutim, tiču samo sintaktičke konstrukcije. Opći je smisao jasan i nedvojben. Nirej i Toant su s Libijske obale snažnim južnim vjetrom bili dovedeni do epirskoga plemena Argirinaca i do Keraunijskih gora na granici Ilirije i Epira. Tamo su živjeli teškim životom i pili vodu epirske rijeke Ajanta koja izvire u planini Lakmonu. Zatim su se nastanili u susjedstvu Kratisa, u zemlji Milaka i u gradu Poli što su ga na rijeci Dizeru osnovali Kolšani koje je Ajet poslao za Medejom.

Kratis je rijeka u južnoj Italiji i na njezinoj obali leži grad Sibarida. Ta je rijeka susjed ilirskoj i epirskoj obali, a tamo je zemlja Milaka (Μύλακες) i grad Pola. Milaci nisu inače poznati. Ovdje nastupaju kao pleme na jugoistočnoj jadranskoj obali. A. W. Mair u svom prijevodu Likofronove Aleksandre (Loeb Classical Library, London 1921, 579) misli da je to učena perifraza ilirskoga imena, pri čemu se Ἰλλυριοί izvodi od ἰλλός "razrok, škiljav", što se grčki može kazati još i μυλλός. Tako bi Μύλακες bili Ἰλλυριοί na temelju naivne etimološke kombinacije. U svakom slučaju, Likofron spominje Polu

na rijeci (opet πόρος) i kod njega doznajemo da se ona zvala Dizer. Ako je Mairova kombinacija osnovana, onda se i kod Likofrona zajedno s Polom i rijekom spominju Iliri kao kod Kalimaha i Apolonija. Za lokalizaciju te rijeke vidi idući komentar. Čini se kao da Stefan Bizantinac zatvara krug kad piše s. v. Δίζηρος, ποταμὸς Ἰλλυρίδος – "Dizer, rijeka u Iliriji". No njegovo nam svjedočanstvo ne znači mnogo jer je iz daljnjega teksta vidljivo da je posve zavisan od Likofrona, a ilirsko ime upotrebljava vrlo široko u skladu s kasnijim rimskim administrativnim granicama. Ipak ne može biti sumnje da se kod sva tri helenistička pjesnika susreće ista tradicija. Njezin je izvor Timej. Usp. Geffcken 10 i 132.

Korint je grad u Kolhidi koji se drugim imenom zove Aja. Tako se starijim imenom zove i Kolhida, zemlja u kojoj taj grad leži. Ejdija je žena Ajetova, majka Medejina. Sholije uz ove Likofronove stihove donose varijante, interpretacije i podatke iz Kalimaha o Kolšanima, osnivačima Pole.

Apolonije, dakle, govori o Poli ne spominjući joj imena. Njegovi su podaci u potpunom skladu s Kalimahovim i Likofronovim i ne može biti sumnje da među njihovim formulacijama postoji tekstualna veza. S Kalimahom veže Apolonija oblik Ἰλλυριικοῖο, a s Likofronom epitet μελαμβαθής : βαθύς za rijeku na kojoj leži Pola. Likofrona pak s Kalimahom veže upotreba riječi πόρος za rijeku. Imamo dakle dobro posvjedočen podatak o Puli iz helenističkoga vremena. Iznenađuje nas, dakako, vijest da Pula leži na rijeci. Ta rijeka Dizer nije nam poznata iz drugih izvora. Zato se Kadmov i Harmonijin grob, spomenik i svetište vrlo često spominju i nesumnjivo lokaliziraju na istočnoj obali južnoga Jadrana. Usp. komentar uz st. 516. Helenistički izvori smještaju dakle Polu, grad kolšanskih izbjeglica, daleko od današnje Pule. Ne znamo da li je to posljedica krivih i neodređenih geografskih predočaba ili se kasnija Pola tek naknadno identificirala s kolšanskim gradom. Vjerojatnije je, međutim, da helenistički učenjaci nisu imali jasne predodžbe o međusobnom položaju i udaljenosti njima poznatih jadranskih lokaliteta. Bit će da su oni znali samo to da su na Jadranu, na Ilirskoj rijeci, spomenici Kadma i Harmonije i da su tamo Kolšani osnovali grad Polu, pa su o svemu tome pisali kao da leži u istom kraju i u neposrednoj blizini.

Korinćani su prvi počeli trgovati s Jadranom i osnivati isturene kolonije na trgovačkom putu koji je tamo vodio (Krf, Apolonija, Epidamno). Oni su prvi počeli povratak Argonauta povezivati s jadranskim prostorom. No

Kolšani su tamo došli, prema starijim verzijama, preko Bospora i Egejskoga mora i ulazili su u Jadransko more s juga. Tako su se i njihovi tragovi prvobitno vezali za južni Jadran koji su Korinćani bolje poznavali. Stare su trgovačke veze s Istrom dovele vjerojatno do toga da se počne pričati o Poli kao o gradu koji su osnovali Kolšani. Možda je ime tek tada tamo preneseno, ili je ono postojalo već prije, pa je tada dobilo svoju "kolšansku" interpretaciju kao grad bjegunaca. I za druge se jadranske gradove pričalo da su ih osnovali Kolšani: tako *Olcinium* (Ulcinj) i *Oricum* kod Akrokeraunijskoga rta na granici Epira. Usp. Plinije, Naturalis historia 3, 144 i 145.

Ilirska rijeka: po Apoloniju ona teče kod Harmonijina i Kadmova groba. Spominju je i vatikanske sholije uz Vergilijevu Eneidu 1, 242 *(iuxta Illyricum fluvium)* kao mjesto gdje je Harmonija rodila Ilirija. Ps.–Skilak 21 kaže: καὶ Κάδμου καὶ Ἁρμονίας οἱ λίθοι εἰσὶν ἐνταῦθα καὶ ἱερὸν ἄπωθεν τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ, "Tamo su i kameni Kadmov i Harmonijin i svetište podalje od rijeke Ariona". Ps.–Skilakov tekst je na tom mjestu pokvaren i izdavač Suić je u njega ispravkom unio ime rijeke Drilona. Usp. M. Suić, Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplu, Rad JAZU 306 (1955) 174. Njegov je postupak posve uvjerljiv. Obrazložio ga je u posebnoj raspravi: Gdje se nalazilo jezero? iz 24. poglavlja Pseudo Skilakova "Peripla", Glasnik Zemaljskoga muzeja u Sarajevu 1953, 111–129.

Suićeva se interpretacija može potvrditi i vijestima drugih pisaca. Stefan Bizantinac s. v. Δυρράχιον citira helenističkog geografa Eratostena, koji u trećoj knjizi svojega geografskog djela kaže da se Kadmov i Harmonijin grob pokazuju oko rijeke Drilona, Δρίλων (danas Drim) i Aoa, Ἀῶος (danas Viosë, Vojuša). Dionisije Perieget st. 388–391 govori samo o zaljevu blizu Keraunijskih gora. Kako ne donosi pobližih topografskih podataka, mogao bi taj zaljev biti čak i Boka Kotorska. Po svemu se, dakle, čini da je Dizer Drim ili Vojuša. O potankostima lokalizacije Kadmova groba usp. iduću jedinicu.

Lokalizaciju Kadmovih i Harmonijinih spomenika uz Drim potvrđuje i činjenica da u antičkoj tradiciji vijest da Budva, uz koju je vezan Kadmov mit, leži na Drimu. Usp. Etymologicum Magnum s. v. Βουθοίη.

Ako se pođe od pretpostavke da je *Olcinium* (Ulcinj) grad što su ga Kolšani osnovali uz Ilirsku rijeku, onda se Apolonijeve riječi odnose na Bojanu *(Barbanna)*. Usp. Plinije, Naturalis historia 3, 144 i Zippel 14. Izdavač

Ps.–Skilakova Peripla K. Müller (u Geographi Graeci Minores, str. 15–96) ispravljao je sačuvani tekst tako da je na navedenom mjestu čitao οὐκ ἄπωθεν τοῦ Ῥιζοῦντος ποταμοῦ "nedaleko rijeke Rizunta". Ta se rijeka spominje u rukopisnom tekstu Ps.–Skilakovu i lako se može identificirati kao Boka Kotorska, koju su stari geografi pogrešno znali smatrati rijekom. Usp. Polibije 2, 11, 16 i Stefan Bizantinac ss. vv. Ῥίζων ι Βουθόη. Jednako se zvao grad na obali Boke koji još i danas čuva staro ime u obliku Risan. Ne kao rijeku nego kao zaljev spominju Boku Strabon 7, 5, 3 i 7, 5, 7 i Ptolemej, Geografija 2, 16, 3. Po toj bi se interpretaciji Ilirska rijeka Kalimahova i Apolonijeva te Likofronov Dizer (vidi prethodni komentar) morali identificirati s Bokom Kotorskom.

Uza svu uvjerljivost Suićeva rasuđivanja jedna okolnost govori u prilog Müllerovu shvaćanju o položaju Kadmova i Harmonijina groba u Boki Kotorskoj. U rukopisima Ps.–Skilakova djela stoji na početku 25. poglavlja da su Enhelejci ilirski narod koji živi uz Rizunt (Boku Kotorsku). Po Suićevu je mišljenju taj odlomak čak dio prvobitnoga djela. Po staroj su književnoj tradiciji grobovi tebanskih heroja smješteni baš u zemlji Enhelejaca. Po tome bi onda izlazilo da su se i ti grobovi za Ps.–Skilaka nalazili kod Boke Kotorske. Suićevo se rasuđivanje teško može s ovim uskladiti. Pomišljati se može jedino na to da je pisac prvobitnoga teksta, kako ga određuje Suić, Enhelejce, a s njima i nespomenuti grob Kadmov i Harmonijin, smještao oko Boke Kotorske, a kasniji da je obrađivač proširujući taj tekst spomenuo te spomenike, ali ih je lokalizirao na Drimu. Imali bismo tako dvije protuslovne lokalizacije u sačuvanom tekstu Ps.–Skilakovu, jednu izravnu na Drimu i jednu neizravnu u Boki Kotorskoj. Sve to, dakako, uz pretpostavku da je Suić ispravno Ἀρίων rukopisnoga teksta promijenio u Δρίλων. Jasno je da je njegov ispravak s paleografskog gledišta uvjerljiviji i lakše objašnjiv nego Müllerov. Čitavo se to pitanje, dakle, ne može smatrati riješenim.

grob Harmonijin i Kadmov: Kadmo je heroj, mitski osnivač beotske Tebe i njezin prvi kralj. On i njegova žena Harmonija, kći Aresa i Afrodite, morali su u starosti napustiti Tebu. O kraju njihova života pričale su se razne priče. Kao drugi heroji, i Kadmo je poslije smrti imao poseban položaj, prenesen je na daleki zapad, u zemlju blaženih pokojnika. Usp. Pindar, Olimpijske ode, 2, 68 i d. Ta se zemlja zamišljala na zapadnom kraju svijeta, a zapadni kraj je

za Grke u najstarije vrijeme bila Jadranska obala. Tamo je nad blaženim pokojnicima vladao Kron, pomilovan od Zeusa i pušten iz Tartara. O tom prvobitnom stanju svjedoče brojni toponimi krajeva uz Jadransku obalu preuzeti iz mitske topografije svijeta pokojnika, kao što su rijeka Kokit i jezero Aheront, a otok homerskih Feačana Sherija, također svojevrsno kraljevstvo blaženih pokojnika, identificirao se s Kerkirom (Krfom). Za Hesioda je Dodona u Epiru bila na kraju svijeta (fragmenat 134). Prijenos Kadma i Harmonije na zapadni kraj svijeta značio je, dakle, u prvo vrijeme život na jadranskoj obali. No kad se proširio grčki geografski vidokrug i otoci se blaženih počeli zamišljati daleko u oceanu, na zapad od Španjolske, Kadmovo je posljednje boravište ipak ostalo povezano s jadranskom obalom i sa zemljom Enhelejaca i Ilira.

Po drugoj je priči Kadmo s Harmonijom ostao u Tebi. U starosti su se oboje pretvorili u zmije i u tom su obliku čuvali grad. To je karakterističan oblik kulta autohtonoga pretka. Na sličnim se predodžbama zasniva kult Erehteja u obliku zmije na atenskoj Akropoli. Kasnije su se te dvije verzije mita o Kadmu kontaminirale i današnje su varijante mita o kraju Kadmova života različiti rezultati takve kontaminacije. Po jednoj su verziji Otoci blaženih bili u Tebi. Usp. sholije uz Likofrona 1194 i 1204 i Focijev rječnik, Hesihija i Suidu s. v. Μακάρων νῆσος. Drugi pak izvori pričaju da su i Kadmo i Harmonija otišli Enhelejcima i Ilirima, da su njima vladali i da su se, napokon, pretvorili u zmije i takvi da su preneseni u zemlju blaženih pokojnika. Usp. Apolodor 3, 39.

Euripid, Bakhe 1330 i d. priča u obliku proročanstva da će se oni prvo u Tebi pretvoriti u zmije, da će onda na volovskim kolima predvoditi barbarsku vojsku, zauzimati i pljačkati grčke gradove sve dok se ne ogriješe o delfsko svetište. Tada će barbarska vojska propasti, a Kadmo i Harmonija biti preneseni u zemlju blaženih. Barbarska vojska, koju Euripid pobliže ne imenuje, može se pouzdano identificirati kao ilirska i enhelejska jer se po Herodotu 9, 43 može zaključiti da su Iliri i Enhelejci provalili u Grčku i stradali pošto su opljačkali Delfe. Euripidova verzija sadrži, dakle, iste elemente kao Apolodorova, samo što se kod njega Kadmo i Harmonija još u Tebi pretvaraju u zmije i u tom obliku vladaju Enhelejcima i Ilirima. Ovidije u Metamorfozama 4, 563 i d. priča da su Kadmo i Harmonija došli u Iliriju, da su se tamo pretvorili u zmije i da još i danas tamo žive u tom obliku. Usp.

još Pausanija 9, 5, 3; Higin, Fabula 8; sholija uz Dionisija Periegeta 391; Filostrat, Slike 1, 17; vatikanske sholije uz Vergilijevu Eneidu 1, 234; sholije uz Stacijevu Tebaidu 3, 290; Mythologia Vaticana 1, 150 i 2, 77. Nono, Dionisijaka 46, 360 i d. priča da su Kadmo i Harmonija došli u Iliriju i tamo da su se skamenili u obliku zmija.

Uzrok što je veza između Kadma i ilirske zemlje nadživjela uvjerenje da zemlja blaženih pokojnika leži na Jadranu vjerojatno je u tome što je mikenska Teba imala stvarne veze s Enhelejcima i Jadranom i što se u okviru tih veza Kadmov kult već rano lokalizirao na istočnoj obali Jadrana. Vjerojatno se neki autohtoni ilirski kult počeo interpretirati kao Kadmov i Harmonijin. Najizrazitije je taj jadranski kult Kadmov lokaliziran oko Drima. Ps.– Skilak 24–25 spominje njihovo svetište i dva njima posvećena kamena u blizini rijeke Drima, kako je M. Suić rekonstruirao tekst. (Usporedi prethodnu jedinicu komentara.) S obzirom na te kamenove nastala je vjerojatno Nonova verzija po kojoj su se Kadmo i Harmonija skamenili u obliku zmija. U skladu je s time i fragmenat Kalimahov sačuvan kod Strabona 1, 2, 39. Dionisije Perieget 389 i d. priča da se na obali zaljeva blizu Keraunijskih stijena nalazi grob Kadmov i Harmonijin i dvije stijene koje udaraju jedna o drugu kada se stanovnicima tih krajeva sprema kakva nesreća. I grad Budva je posebno povezan s Kadmom. Po grčkoj ga je predaji on osnovao. Usp. Filona iz Biblosa kod Stefana Bizantinca s. v. Βουθόη; Etymologicum genuinum AB s. v. Βούθοια i Etymologicum magnum s. v. Βουθοίη koji citiraju Sofokla, vjerojatno mlađega pjesnika istog imena. Eratosten kaže kod Stefana Bizantinca s. v. Δυρράχιον da se Kadmov grob pokazivao između Drima i Vojuše. To se svjedočanstvo mora povezati s vijestima o Budvi, jer se u citatu iz Sofokla mlađeg i Budva smješta na Drim. Filarh kod Ateneja 11, 6 kaže da se mjesto u Iliriji na kojem se nalazi Kadmov i Harmonijin grob zove Κύλικες "čaše". Možda to treba povezati s Μύλακες kod Likofrona 1021. Usp. prethodnu jedinicu komentara. Nikandar, Terijaka 608 i d., lokalizira Kadmovo i Harmonijino svetište između Neretve i Drima, dakle baš negdje oko Budve. Čini se da predodžbe mitske geografije tu nisu bile sasvim precizne i da su Budvu vezali za Drim.

Kao grad što ga je osnovao Kadmo pjesnik Hristodor spominje Lihnid, današnji Ohrid (Anthologia Palatina 7, 697, 5 i d.). Strabon 7, 7, 8 kaže da nad Enhelejcima koji se zovu i Sesareti u susjedstvu Linkesta i rudnika srebra u

Damastiju vladaju potomci Kadmovi i Harmonijini. Enhelejci Sesareti moraju se identificirati s ilirskim plemenom Dasareta koje je živjelo u okolici Ohrida. Usp. Ptolemej, Geografija 3, 12 i Livije 43, 9. Vjerojatno su Dasaretski vladari identificirali svoje pleme s mitskim Enhelejcima i svoje rodoslovlje izvodili od Kadma. Tako su se mogli predstavljati kao Heleni. I srebrni rudnici u Damastiju bili su blizu Lihnida. Značajna je tu i geografska veza Ohrida s Drimom.

Čini se da je postojalo još i treće područje na Jadranu uz koje se posebno vezao mit o Kadmovu i Harmonijinu boravku na Jadranu. To je treće područje bilo u Epiru. Eratosten i Nikandar spominju rijeku Vojušu u vezi s Kadmovim i Harmonijim grobom, a sholijast uz Apolonija Rođanina 4, 507–521 spominje Akrokeraunijsko gorje u vezi s Enhelejcima kod kojih su boravili Kadmo i Harmonija. To je, međutim, kriva interpretacija Apolonijeva teksta, jer on jasno razlikuje skupinu Kolšana koja se nastanila kod Kadmova groba od one pri Keraunijskom gorju. Na sjevernoj granici Epira spominje Kadmov i Harmonijin grob i Eustatije u komentaru uz Dionisija Periegeta 391. Možda je tako te grobove smještao i sam Dionisije. Jedna se epirska kraljevna napokon zvala Kadmeja. Usp. Plutarh, Život Pirov 5.

Kalimah je u već spomenutom fragmentu (Strabon 1, 2, 39) povezao Harmonijin kamen s Polom. No to je vjerojatno posljedica knjiškoga baratanja geografskim i mitološkim podacima bez dubljega i izravnog poznavanja jadranske topografije.

Legenda o Kadmu i Harmoniji na Jadranu ima svoju povijesnu podlogu. Zato je ona i u kasnije vrijeme, kad se zemlja blaženih pokojnika premjestila u nedosežnu daljinu, ostala vezana za jadransku obalu. U njoj se odražavaju vrlo stare povijesne veze izmedu Grčke i posebno Beotije s krajevima na Jadranu. Herodot 5, 61 priča da su Kadmejci, stanovnici mikenske Tebe, pošto su epigoni zauzeli grad, pobjegli k Enhelejcima, a iz 9, 43 saznajemo da su Iliri i Enhelejci provalili u Grčku i opljačkali delfsko svetište. O bijegu Kadmejaca k Ilirima priča i Pausanija 9, 5, 13; 9, 8, 6. To su tragovi u književnoj tradiciji starih seoba i veza koje danas možemo samo naslućivati na temelju legendarnih predanja. Vezu Beotije s Jadranom potvrđuje i priča o Batonu, Amfijarajevu uzdodrži, upravljaču njegovih bojnih kolâ, koji je, pošto mu je gospodar nestao pod zemlju, otišao Enhelejcima. Amfijaraj se pak slavio kao heroj u Beotiji. Usp. o Batonu Stefana Bizantinca s. v. Ἄρπυια. Tu vezu kao da potvrđuju i toponimi *Boion* (brdo u Iliriji) i *Boiai* (grad u

Iliriji). A Enhelejci se ne susreću samo na Jadranu, nego i u Beotiji, na obali jezera Kopaide s njegovim slavnim jeguljama (ἔγχελυς) i u samoj Tebi. Čini se da su stanovnici jadranske obale poštivali zmije, pa je i to davalo hrane predaji da su Kadmo i Harmonija boravili kod njih u zmijskom liku. Odatle se izvodilo čak i ilirsko ime Ἰλλυριοί od hipotetičnog *ἰλλυρός "zmija" prema εἰλύω "svijati se, vijugati se", pa bi Iliri bili ljudi zmije, kao što su Enhelejci ljudi jegulje. Ta etimološka kombinacija nema, međutim, osnove, jer u najstarijim potvrdama ilirskoga imena na njegovu početku dolazi *h*. Usp. Ἰλλυριός IGI^2 329; CIA I 277, 20; *Hilurica* Plaut, Trinummus 852; *Hillyrici* CIL 3, 1741; *Hillyricum* Solinus 23, 15; *Hiluricum* CIL 3, 1854; *Hillyrico* Solinus 1, 49; *Hillyria* CIL 1, str. 471.

Usp. C. Robert, Griechische Heldensage I, Berlin 1920, 102 i d; O. Gruppe, De Cadmi fabula, Berlin 1891; O. Gruppe, Griechische Mythologie und Religionsgeschichte, München 1906, str. 358, bilj. 12; Beaumont 196 i d; Vian 122 i d; Wilamowitz–Möllendorff, Pindaros 37; P. Lisičar, Legenda o Kadmu, Živa Antika 3 (1953) 245 i d; Delage 215 i d.

Enhelejci: narod na Jadranu kojemu su po mitskoj tradiciji došli Kadmo i Harmonija. Stefan Bizantinac ih spominje (s. v.) kao ilirsko pleme. Isti s. v. Δέξαροι kaže da Hekatej iz Mileta u svom opisu Evrope spominje Enhelejce (Ἐγχέλειοι) kao susjede haonskih Deksara, dakle na granici Epira, jer su Haonci najsjevernije epirsko pleme, a njihovo je područje dopiralo do Akrokeraunijskog rta, sjeverne granice Epira. S time se slaže Ps.–Skimno 436, po kojemu je područje Enhelejaca blizu Apolonije, dakle odmah sjeverno od Akrokeraunijskoga rta, a potvrđuje to i sholijast uz Apolonija Rođanina 4, 507, ali je njegova vijest zasnovana na krivoj interpretaciji Apolonijeva teksta. Ps.–Skilak 26 ih pak smješta nešto dalje na sjever u okolinu Boke Kotorske. Strabon 7, 7, 8 spominje Enhelejce (Ἐγχέλειοι) kao pleme kod Damastija, nedaleko od Ohrida. U tom istom kraju spominje i Polibije 5, 108, 8 neke Ἐγχελᾶνες. Od svih ovih lokalizacija posebno su vjerodostojne ona kod Boke Kotorske i druga u ohridskom kraju. Južna lokalizacija kod Apolonije i Akrokeraunijskoga gorja slabe je vrijednosti jer je Ps.–Skimno u toj partiji svoga djela dosta neprecizan, sholijast Apolonija Rođanina krivo prepričava njegov tekst, a Hekatejeva se vijest može shvatiti i tako da su Enhelejci bili Haoncima susjedi ne uz obalu nego prema unutrašnjosti i tada se smještaju u okolici Ohrida. Čini se da su Enhelejci provalili u Grčku i opljačkali Delfe.

O tome i o njihovoj staroj vezi s Beotijom usp. prethodnu jedinicu ovoga komentara. No, prema nekim je vijestima ta veza bila mnogo prisnija. Helanik iz Lezba je prema sholijama uz Aristofanovu Lisistratu 36 pisao o Enhelejcima koji su živjeli u Beotiji. Sholijast ih spominje u vezi s poznatim jeguljama (ἐγχέλεις) u beotskom jezeru Kopaidi. Enhelejce u Beotiji spominje i Diodor Sicilac 19, 53, 4 i d. kao napadače koji su osvojili Tebu i istjerali Kadma, a on se tada sklonio k Ilirima. Ivan iz Antiohije (fragmenat 8 Müller) i Kefalion kod Malale p. 49, 6 kažu da je na mjestu Tebe u najstarije vrijeme stajalo selo koje se zvalo Enheleja (Ἐγχέλεια). No te vijesti kasnih pisaca mogu biti izvedene iz Diodora. Nesumnjivo je, međutim, postojala tradicija o Enhelejcima u staroj Beotiji. Njihovo je ime grčko i izvedeno od ἔγχελυς "jegulja". Beotski su Enhelejci očito tako prozvani po poznatim jeguljama u jezeru Kopaidi. Odlazak Kadmov k Enhelejcima nije, dakle, morao biti dalek put. Isprva se vjerojatno pričalo da je otišao susjednom plemenu. Kadmo je, naime, po toj prvoj verziji boravio kod Enhelejaca u Beotiji.

Kakva je veza postojala izmedu beotskih i jadranskih Enhelejaca, teško je reći. Možda je ime plemena na Jadranu slučajno podsjećalo na ime beotskih Enhelejaca ili je njihovo ime preneseno na Jadran u toku onih dodira i seoba o kojima govore Herodot 5,61 i 9,43, te Pausanija 9, 5, 3; 9, 5, 13 i 9, 8, 6. Posebno je važna veza bila kult jegulja na jezeru Kopaidi. Tamo su se jegulje poštivale pod imenom Θεαί i prinosile su im se žrtve. To saznajemo od pjesnika komedija Eubola (fragmenat 37 i 64 Kock). Kod jadranskih su barbara grčki putnici susreli kult zmija, pa su ih povezali ili čak identificirali s beotskim Enhelejcima. Tu su identifikaciju rado prihvatili vladari plemena na jadranskoj obali jer su se time uključivali u grčki svijet baš kao kasnije Rimljani legendom o Eneji. Identifikacija se morala izvršiti vrlo rano jer već Hekatej (6. st. pr. n. e.) spominje Enhelejce kao narod kojemu područje graniči s Epirom. Usp. Wilamowitz-Möllendorff, Pindaros, Berlin 1922, 37; Zippel 12 i d; Vian 129 i d.

Keraunijska brda: planine na sjevernoj granici Epira koje se završavaju u strmom i isturenom rtu (κάβο Γλῶσσα Capo Linguetta, Kara Burun). Strmo se dižu iz mora i tako pomorcima omogućuju laku orijentaciju. Ujedno se kod tog rta mijenja zapadni smjer obale u sjeverni. Balkanska se obala tu najviše približuje Italiji. Zbog svega toga su taj rt i to gorje bili posebno važni

antičkim geografima i oni ih često spominju. Kod starih se pisaca javlja još ime *Acroceraunia* "Visoka Keraunija". Pomorci su se bojali toga rta bez luke i zaklona, posebno zbog električkih naboja u atmosferi oko vapnenačkih visova. Po tome su Grci i nazvali te planine (usp. κεραυνός "munja"). Tako je nastala legenda da je Zeus svojim munjama spriječio Kolšane koji su se nastanili na Keraunijskim gorama kad su htjeli prijeći na susjedni otok. Strabon 1, 1,10 spominje tragove povratka Argonauta što se pokazuju kod Keraunijskih gora. Usp. još i komentar uz 4, 1216.

otok koji leži nasuprot obali: taj je otok Kerkira, današnji Krf. Usp. Delage 216 i d.

K o m e n t a r u z s h o l i j e

u Iliriji, gdje su Enhelejci, oko Keraunijskih gora: sholijast tu krivo prepričava Apolonijev tekst. Ovaj, naime, jasno razlikuje tri skupine Kolšana, a sholijast je drugu i treću skupinu Apolonijevu spojio u jednu i tako Enhelejce smješta kod Keraunijskih gora dok ih Apolonije spominje kod Ilirske rijeke (vjerojatno Drima).

l) Argonauti dolaze Hilejcima (4, 522 – 551)

Ἥρωες δ', ὅτε δή σφιν ἐείσατο νόστος ἀπήμων,
δή ῥα τότε προμολόντες ἐπὶ χθονὶ πείσματ' ἔδησαν
Ὑλλήων· νῆσοι γὰρ ἐπιπρούχοντο θαμειαί
ἀργαλέην πλώουσιν ὁδὸν μεσσηγὺς ἔχουσαι.
οὐδέ σφιν, ὡς καὶ πρίν, ἀνάρσια μητιάασκον
Ὑλλῆες, πρὸς δ' αὐτοὶ ἐμηχανόωντο κέλευθον,
μισθὸν ἀειράμενοι τρίποδα μέγαν Ἀπόλλωνος.
δοιοὺς γὰρ τρίποδας τηλοῦ πόρε Φοῖβος ἄγεσθαι
Αἰσονίδῃ περόωντι κατὰ χρέος, ὁππότε Πυθώ
ἱρὴν πευσόμενος μετεκίαθε τῆσδ' ὑπὲρ αὐτῆς
ναυτιλίης· πέπρωτο δ', ὅπῃ χθονὸς ἱδρυθεῖεν,
μήποτε τὴν δήοισιν ἀναστήσεσθαι ἰοῦσιν.
τούνεκεν εἰσέτι νῦν κείνῃ ὅδε κεύθεται αἴῃ
ἀμφὶ πόλιν Ἀγανὴν Ὑλληίδα, πολλὸν ἔνερθεν
οὔδεος, ὥς κεν ἄφαντος ἀεὶ μερόπεσσι πέλοιτο.

οὐ μὲν ἔτι ζώοντα καταυτόθι τέτμον ἄνακτα
Ὕλλον, ὃν εὐειδὴς Μελίτη τέκεν Ἡρακλῆι
δήμῳ Φαιήκων· ὁ γὰρ οἰκία Ναυσιθόοιο
Μάκριν τ' εἰσαφίκανε, Διωνύσοιο τιθήνην,
νιψόμενος παίδων ὀλοὸν φόνον· ἔνθ' ὅγε κούρην
Αἰγαίου ἐδάμασσεν ἐρασσάμενος ποταμοῖο,
νηιάδα Μελίτην, ἡ δὲ σθεναρὸν τέκεν Ὕλλον
οὐδ' ἄρ' ὅγ' ἠβήσας αὐτῇ ἐνὶ ἔλδετο νήσῳ
ναίειν κοιρανέοντος ὑπ' ὀφρύσι Ναυσιθόοιο·
βῆ δ' ἄλαδε Κρονίην, αὐτόχθονα λαὸν ἀγείρας
Φαιήκων, σὺν γάρ οἱ ἄναξ πόρσυνε κέλευθον
ἥρως Ναυσίθοος· τόθι δ' εἴσατο· καὶ νιν ἔπεφνον
Μέντορες , ἀγραύλοισιν ἀλεξόμενοι περὶ βουσίν.

A junaci, kad im se činilo da će im povratak biti bez muke, tada su krenuli naprijed i svezali brodska užeta uz zemlju Hilejaca; dalje su, naime, naprijed ležali brojni otoci i put je među njima bio strašan za one koji plove. I nisu im kao prije Hilejci smišljali neprijateljske čine nego su im sami pomagali na putu i dobili kao plaću velik tronožac Apolonov. Jer je Feb dao Esonovu sinu, koji je polazio da izvrši zadatak, dva tronošca da ih ponese daleko kad je išao u svetu Pitu da pita o istoj ovoj plovidbi; a bilo je suđeno da gdjegod se na zemlji smjeste, nikad tu zemlju neće neprijatelj opustošiti u navali. Zato se on još i sada krije u onoj zemlji kraj hilejskoga grada Agane, mnogo ispod tla, tako da je uvijek nevidljiv ljudima. Tamo više nisu našli živog vladara Hila, kojega je ljepolika Melita rodila Heraklu u narodu Feačana. Ovaj je bio došao do kuća Nausitojevih i do Makride, Dionisove dojilje, da opere pogubno ubojstvo svoje djece; tamo je svladao kćer rijeke Egeja, najadu Melitu, pošto ju je zaželio, a ona je rodila snažnoga Hila; kad je on odrastao, nije htio stanovati na tom otoku izložen nadutosti Nausitojevoj, koji je tu vladao; pošao je na Kronovo more pošto je skupio starosjedilačku feačku družinu; junak Nausitoj mu je kao vladar pomagao spremati put; tamo se nastanio; i ubili su ga Mentori braneći goveda na poljima.

Sholije

Ὑλλήων· ἔθνος περὶ τὴν Ἰλλυρίαν, ἀπὸ Ὕλλου τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῆς Μελίτης ὠνομασμένον.

Hilejaca: narod u okolici Ilirije nazvan po Hilu, sinu Heraklovu i Melitinu.

ἰρὴν πευσόμενος· πεῦσιν, χρησμὸν αἰτησόμενος παρὰ τοῦ Ἀπόλλωνος.
da pita za sveto: da traži saznanje, proročanstvo od Apolona.

ὅπῃ χθονὸς ἱδρυθεῖεν· οἱ Ὑλλεῖοι λαβόντες παρὰ Ἰάσονος τρίποδα μισθὸν τῆς μηνύσεως τῆς ὁδοῦ, ἔκρυψαν ὑπὸ γῆν, ἐπεὶ ὁ χρησμὸς ἐκέλευσεν, ἔνθα ἂν ὁ τρίπους ᾖ, ἀπόρθητον εἶναι τὴν πόλιν.
gdje god se na zemlji smjeste: Hilejci su od Jasona dobili tronožac kao plaću za to što su mu pokazali put i sakrili ga pod zemlju jer je proročanstvo odredilo da gdje bude tronožac – taj grad bude neosvojiv.

ὅδε· ὁ τρίπους δηλονότι
on: naime tronožac.

Μάκριν τ' εἰσαφίκανε· Μάκρις τὸ παλαιὸν ἐλέγετο ἡ Σχερία, ὠνομασμένη ἀπὸ τῆς Διονύσου τροφοῦ. ἔνθα φησὶ τὸν Ἡρακλέα παραγενόμενον, τὸν τῶν παίδων αὐτοῦ φόνον καθαρθησόμενον, Μελίτην τὴν Αἰγαίου τοῦ ποταμοῦ θυγατέρα γεγαμηκέναι, ἐξ ἧς ἔσχε τὸν Ὕλλον· ὃς ἀκμάσας οὐκ ἠθέλησε τῷ Ναυσιθόῳ ὑποταγῆναι, ἀλλὰ τοὺς Φαίακας συνήγαγεν εἰς τὴν Κρονίαν θάλασσαν καὶ κατῴκισεν.
Stigao je do Makride: Sherija se u starini zvala Makrida, nazvana tako po Dionisovoj dojilji. Kaže da je tamo stigao Heraklo da se očisti od ubojstva svoje djece i da se oženio Melitom, kćerkom rijeke Egeja, od koje je dobio Hila; kad je ovaj dorastao do pune snage, nije se htio potčiniti Nausitoju nego je sa sobom poveo Feačane u Kronovo more i tamo ih naselio.

ὑπ' ὀφρύσι· ὠφρυομένως.
izložen nadutosti: naduto.

Komentar uz tekst

Hilejci: narod na istočnoj obali srednjega Jadrana. Spominje ih Stefan Bizantinac s. v. Ὑλλεῖς prema Apoloniju i izgubljenom geografskom djelu Apolodora Atenjanina (2. st. pr. n. e.). Po njemu su Hilejci (Ὕλλοι) stanovali ispod Istra i Liburna na poluotoku velikom kao Peloponez na kojem je bilo petnaest velikih gradova. Ne navodeći Apolodora kao izvor, Stefan spominje

još i grad Hilu (Ὕλλη) u vezi s Hilejcima. Sve te podatke ponavlja i Eustatije u komentaru uz Dionisija Periegeta 384. On Hilejce zove Ὑλλῆες i Ὑλλεῖς. Apolodorovo geografsko djelo na koje se poziva Stefan nije, međutim, autentično. Usp. Jacoby, Die Fragmente der griechischen Historiker II D, Berlin 1930, 799 (komentar uz 244. fragmenat, 313–330). O Apoloniju je posve zavisan Etymologicum Magnum s. v. Ὑλλήων. Ps.–Apolodor je pak zavisan od geografske tradicije koju nam predstavljaju još Ps.– Skilak 22, Ps.–Skimno 405 i d. i Dionisije Perieget 385 i d. Ps.–Skilak zove Hilejce Ὑλλοί i Ὑλλινοί, smješta ih južno od Liburna na poluotoku nešto manjem od Peloponeza. Tamo ih je nastanio Hilo, sin Heraklov, ali ne govore grčki niti imaju grčke običaje (εἰσὶ δὲ βάρβαροι). S njim je u potpunom skladu i Ps.– Skimno. On kaže da južno od Liburna leži velik Hilejski poluotok, jednak Peloponezu i na njemu da je 15 gradova. Tamo stanuju Hilejci (Ὑλλοι). Oni su podrijetlom Grci i naselio ih je Heraklov sin Hilo, ali su se s vremenom pobarbarili pod utjecajem susjeda. Kao izvore navodi Ps.– Skimno Timeja i Eratostena. Jednako smješta Hilejce (Ὑλλῆες) i Dionisije Perieget. Ps.–Apolodorov je opis Hilejaca preuzet ili izravno od Ps.–Skimna ili iz izvora kojim se ovaj služio (Timej i Eratosten). Usp. Jacoby, navedeno djelo 801 (komentar uz 244. fragmenat, 321–324). Svakako je to jedinstvena antička geografska tradicija koja se nastavlja i u mlađim spisima: Priscijan u svojoj latinskoj parafrazi Dionisijeve Periegeze 379 spominje Hilejce *(Hylles)* južno od Liburna. Isto tako Avijen 535 *(gens Hylli)*. Spomenut je već Eustatijev komentar uz Dionisijevu Periegezu 384. Grčka parafraza Dionisija Periegeta 384–397 prepričava njegove podatke i naziva Hilejce Ὑλλεῖοι. Isti se oblik imena nalazi u lemi sholija uz Dionisijevu Periegezu 386. U tumačenju se kaže da Hilejci žive na poluotoku velikom kao Peloponez. Nikefor Blemida u svojem Pregledu Geografije smješta Hilejce (Ὑλλεῖοι) južno od Liburnskih otoka (usp. Müller, Geographi Graeci Minores II, Pariz 1861, str. 461). I Klaudije Ptolemej u svojoj Geografiji 2, 16, 5 spominje Hilejce (Ὑλλεῖοι) kao pleme koje živi južno od Japoda. On je staru tradiciju uključio u opis zemlje prema rimskim upravnim jedinicama i taj je nesklad nastojao izgladiti vlastitim kombinacijama. Plinije, Naturalis historia 3, 141 spominje Hilejski poluotok *(paeninsula Hyllis)* koji se po drugima zove Diomedov rt *(promunturium Diomedis)*, ali ne spominje pleme jer ga u rimsko vrijeme nije više bilo. Timej je prvobitni izvor te zem-

ljopisne tradicije koja se knjiški održala kroz čitavu antiku i sve do u srednji vijek.

Hilejski je poluotok teško identificirati. Pomišljalo se na poluotok što ga Novigradsko more tvori s jadranskom obalom kod Zadra. Vrh toga poluotoka bio bi upravljen prema južnom kraju otoka Paga. Usp. Müller, Geographi Graeci minores, Tabulae I, Paris 1855, karta 3 i Zippel 9. No, to je slabo vjerojatno jer taj poluotok obuhvaća najstarije područje Liburna, a Hilejci su prema vijestima starih geografskih pisaca bili njihovi južni susjedi. Hilejski se poluotok identificirao i s Pelješcem. Usp. Cons, La province Romaine de Dalmatie 53, 215. Ali time se Hilejci odmiču predaleko od južne granice Liburna na Krki. Zbog toga će biti ispravno mišljenje da se pod Hilejskim poluotokom razumije izbočina istočne jadranske obale između Šibenika i Splita s rtom Ploča (Diomedovim rtom). Usp. G. Alačević, Gli Illiri, Bulletino di archeologia e storia Dalmata 27 (1904) 30; A. Mayer, Die Sprache der alten Illyrier I, Wien 1957, 158; Suić 131–132.

Vrela koja opisuju kasnije prilike ne znaju ništa o Hilejcima. Njihovo područje nastavaju u doba rimskih osvajanja Dalmati. Usp. Strabon 7, 5, 5 i Plinije, Naturalis historia 3, 141.

Ps.–Skilak ubraja Hilejce među lotofage (λωτοφάγοι καλούμενοι βάρβαροι). Zašto ih tako naziva, nije nam poznato, ali se i time uspostavlja veza između jadranskih naroda i grčke mitologije (Homer, Odiseja 9, 82–104 i 23, 311). Nema inače nikakva traga lokalizaciji Odisejevih doživljaja na Jadranu, pa će ovaj naziv za skupinu jadranskih plemena biti proizvod kakve kontaminacije do koje je došlo pri najranijim dodirima Grka s Jadranskim morem. Ps.–Skilak ubraja također Hilejce među Ilire, ali je to, kako se po svemu čini, samo mlađa obradba prvobitnoga njegova teksta, dok su se u izvornoj redakciji spominjali kao pleme nezavisno od Ilira. Usp. Suić 143.

Ime se Hilejaca susreće u nazivu jedne od dviju luka stare Kerkire Ὑλλαϊκὸς λιμήν (Tukidid 3, 72 i 81) i Ὑλλικὸς λιμήν (Apolonije Rođanin 4, 1125). Wilamowitz 177, bilj. 1 zaključuje odatle da su Korintski kolonisti tako zvali Kerkirske starosjedioce. Hilejci na Jadranu bili bi po tome izbjegli s Kerkire pred korintskim kolonistima. To se, međutim, ne može zaključiti iz imena krfske luke. Ono ipak, zajedno s legendom o Hilu, Heraklovu sinu, vođi Feačke kolonije na srednjem Jadranu (vidi niže), nesumnjivo svjedoči o najranijim vezama Kerkirana sa sjevernijim predjelima istočne jadranske obale.

Među filama (plemenima) dorskih država često se susreće jedna – po imenu Hilejci (Ὑλλεῖς). Na temelju identifikacije toga imena s imenom jadranskih Hilejaca neki su istraživači u prvotnim pripadnicima tih dorskih fila vidjeli trag ilirskih plemena koja su se pridružila seobi grčkih Dorana na jug. Ta je identifikacija, međutim, problematična. Ona je možda izvršena naknadno na Kerkiri, gdje je postojala hilejska fila, a bili su dobro poznati i jadranski Hilejci. Ime dorske file potpuno se objašnjava imenom Heraklova sina Hila, jer su se Dorani smatrali Heraklovim potomcima.

J. G. v. Hahn, Albanische Studien, Beč 1853, 231, smatra da su Hilejci jezgra Ilira i da su imena Ὑλλεῖς i Ἰλλυριοί etimološki povezana jer najstariji potvrđeni oblici ilirskog imena glase Ἰλλυριοί, *Hilurii* i *hiluricus*. Ta je etimološka kombinacija previše smiona jer prelazi preko toga da je prvi vokal u jednom imenu *u*, a u drugom *i*. Objasniti se to može samo proizvoljnim pretpostavkama. Zato se takva etimološka veza ne može prihvatiti. O Hilejcima usp. Zippel 9 i d; Geffcken 93 i 129; Robert 804 i 863; Wilamowitz 176 i d; Delage 217.

kao prije: u st. 398 i 405 kazao je Apolonije da su domaći stanovnici stajali na strani Apsirtovoj i Kolšana. No, čini se da su se Hilejci i inače prema putnicima odnosili neprijateljski. Priscijan u latinskoj parafrazi Dionisijeve Periegeze (st. 379) zove Hilejce divljima *(Hyllesque feroces)*. To je druga potvrda iste tradicije koja se susreće kod Apolonija. Prvobitni je izvor vjerojatno Timej (usp. prethodnu jedinicu). Bit će da je to odraz loših iskustava što su ih grčki trgovci imali s ratobornim narodima istočne jadranske obale.

pomagali na putu: pokazali su im put kroz otočje srednjega Jadrana. Motiv o Hilejcima kao pilotima Argonauta vjerojatno se javljao i kod Kalimaha. Usp. Stefana Bizantinca s. v. Ὑλλεῖς. Svakako je Kalimah spominjao Hilejce. I tu je Timej zajednički izvor. Usp. Robert 863.

Apolon: svijetli bog koji odbija zlo, liječi i proriče.

Feb: drugo ime Apolonovo.

u svetu Pitu: u Delfe, proročište Apolonovo.

o istoj ovoj plovidbi: o plovidbi Argonauta u Kolhidu po zlatno runo i o njihovu povratku.

zato se on još i sada krije u onoj zemlji: vijest o Apolonovu tronošcu u hilejskoj zemlji i ovakvo objašnjenje njegova podrijetla potječe također od Timeja. Usp. Wilamowitz 177; Delage 217.

kraj hilejskog grada Agane: prijevod je tu dan prema tekstu Fränkelova izdanja. No sam Fränkel sumnja nije li ἀγανή ovdje običan pridjev. U grčkom je jeziku takav pridjev dobro poznat i znači "blag, mio, ljubak, ugodan". Ako se naš tekst tako tumači, mora se prevesti "kraj ljupkoga hilejskog grada". Hilejski grad (πόλις Ὑλληίς) tada vjerojatno stoji kao pjesnički opis imena grada Hile (Ὕλλη). Spominje ga Stefan Bizantinac s. v. Ὑλλεῖς. Usp. Delage 217.

Hilo: ime dvaju Heraklovih sinova. Jednoga mu je rodila njegova žena Dejanira. Ime mu je Heraklo dao po rijeci Hilu (Ὕλλος) u Maloj Aziji. Nazvao ga je po toj rijeci za uspomenu na svoju službu kraljici Omfali (Pausanija 1, 35, 7). Odatle je onda nastala varijanta da je Hilo bio sin Heraklov s kraljicom Omfalom (Laktancije uz Stacijevu Tebaidu 8, 507). Po njem je nazvana hilejska fila dorskih država i on je predvodio Heraklide, Heraklove potomke, pri njihovu povratku na Peloponez. Taj je povratak Heraklida legendarna uspomena na seobu grčkih Dorana na jug, u toku koje su oni osvojili mikenski Peloponez.

Drugog je Hila Heraklu rodila nimfa Melita, kći boga rijeke Egeja na Krfu. Najpotpuniji izvor za tu legendarnu predaju je upravo naš tekst. Od Apolonija su zavisni svi drugi izvorni podaci: Sholije uz Apolonija Rođanina 4, 1125 i 1149; Sholije uz Sofoklove Trahinjanke; Stefan Bizantinac s. v. Ὑλλεῖς; Etymologicum Magnum s. v. Ὑλλήων; Eustatijev komentar uz Dionisijevu Periegezu 384.

Taj je istoimeni brat poznatijega Heraklova sina nastao vjerojatno tako što se ime jadranskih Hilejaca pri prvim putovanjima kerkirskih Grka na sjever povezalo s poznatim imenom Heraklova sina. On je, međutim, bio već čvrsto utvrđena mitološka osoba, pa se konstruirao istoimeni polubrat, sin nimfe Melite, koja je od starine bila vezana za Kerkiru i time uz Jadran (usp. dolje). Taj se Hilo onda povezao s jadranskim Hilejcima kao njihov eponimni vođa i osnivač njihova grada, kako to priča Apolonije. Ta se priča, čini se, javlja tek u helenističko doba. Usp. Robert 651; Delage 217. Hilov odlazak sa skupinom Feačana na obalu srednjega Jadrana možda je uspomena na najstariju kolonizaciju Jadrana s Kerkire. Ta je kolonizacija ostavila malo opipljivih tragova jer su se kolonisti asimilirali među starosjediocima.

Melita: kći boga rijeke Egeja, nimfa najada. Egej je bio rijeka na otoku Feačana, a ovaj se kasnije identificirao s Kerkirom (Krfom). Izvorni su podaci navedeni u prethodnoj jedinici ovoga komentara. Na Kerkiri se Melita doista poštivala. To dokazuje ime tamošnje Melitejske gore (Μελιτήιον ὄρος). Usp. Apolonije Rođanin 4, 1150. Po njoj je nazvan i jedan atenski dem (općina) u kojem se poštivao Heraklo. I tamo se smatrala Heraklovom ljubavnicom. Usp. sholije uz Aristofanove Žabe 501. Korintski su kolonisti na Kerkiri našli u lokalnom kultu podlogu da iskonstruiraju drugoga Hila, Heraklova sina, osnivača hilejske zajednice na srednjem Jadranu. Usp. Robert 651.

Heraklo: najomiljeniji grčki heroj, silno snažan i dobre ćudi.

Feačani: narod čudesnih pomoraca. Po svojoj prirodi oni ne pripadaju geografiji nego svijetu bajke. Žive na otoku Sheriji koji se već rano identificirao s Kerkirom (Krfom). Jasonu i Medeji su, prema priči, pružili bogato gostoprimstvo. Isto se pričalo i o Odiseju.

Nausitoj: kralj Feačana, sin Posejdonov i Peribojin, otac poznatog feačkog kralja Alkinoja kod kojega su boravili Jason i Odisej.

Makrida: kći Aristejeva s otoka Eubeje, koji se nekada i sam zvao Makrida. Sa svojim je ocem ona othranila maloga Dionisa. S Eubeje ju je protjerala Hera jer je bila ljuta na Dionisa, Zeusova sina sa Semelom, i tada je ona došla s Dionisom na feački otok Kerkiru. Tamo je stanovala u špilji u kojoj su se kasnije vjenčali Jason i Medeja. Priča o njoj je zajedno s tom epizodom legende o Argonautima prenesena s Eubeje na Kerkiru. To je legendarni odjek najstarije kolonizacije Kerkire koju su izvršili Eubejani (Plutarh, Quaestiones Graecae 11). Usp. Wilamowitz, Homerische Untersuchungen, Berlin 1884, 172; Beaumont 164 i d. Po njoj se otok Kerkira prozvao Makrida. Na tom je otoku postojao toponim Eubeja (Strabon 10, 1, 15). Nono Dionisijaka 21, 191 zove nimfu Makridu Κρονίη νύμφη "Kronova nimfa ili zaručnica". Najstariju kolonizaciju sjeveroistočne jadranske obale na koju se uspomena sačuvala u legendi o Hilovoj seobi s Feačanima vršili su ti Eubejci s Kerkire.

Dionis: grčki bog vegetacije i iracionalnih životnih snaga, sin Zeusa i Semele.

ubojstvo djece: Priča se da je Heraklo, zaslijepljen ludilom, ubio svoju djecu.

rijeka Egej: to je rijeka na otoku Feačana Sheriji, Makridi ili Kerkiri, s kojom se rano identificirao. Spominje se još u st. 1147 i u sholijama uz taj stih i kod Stefana Bizantinca s. v. Ὑλλεῖς. Otac najade Melite (vidi naprijed).

kad je on odrastao: ovim se riječima izravno nastavlja Apolonijevo pričanje. Brunck je u svojem izdanju od 1780. između ovoga stiha i prethodnoga ponovio stih 539. S neznatnom varijacijom i za njim umetnuo suvišni stih 539^{A} koji se u ASG nalazi iza 539, a u L iza 540. Tako kod Bruncka tekst glasi:

543 .....ἡ δὲ σθεναρὸν τέκεν Ὕλλον
$544=539^{bis}$ δήμῳ Φαιήκων· ὁ μὲν οἰκία Ναυσιθόοιο
$545=539^{A}$ τυτθὸς ἐών ποτ' ἔναιεν· ἀτὰρ λίπε νῆσον ἔπειτα.
546 οὐδ' ἄρ' ὅγ' ἠβήσας.....

"... a ona je rodila snažnoga Hila u narodu Feačana; on je stanovao u kući Nausitojevoj dok je bio malen; a kasnije je ostavio otok. Kad je on odrastao, nije..."

Ti su stihovi suvišni i smetaju, pa su ih kasniji izdavači uklonili, to lakše što u rukopisnoj tradiciji nisu čvrsto dokumentirani.

Kronovo more: vidi komentar uz st. 327.

tamo: tj. na Kronovu moru, na Jadranu.

Mentori: narod na sjevernom Jadranu. Stefan je Bizantinac s. v. Μέντορες sačuvao Hekatejevu vijest da su Mentori susjedi Liburna. Prema Ps.–Aristotelovu spisu De mirabilibus auscultationibus 104, Mentori žive na granici Istre od koje ih dijeli brdo Delfij. Po Apoloniju Rođaninu, na našem mjestu oni bi bili susjedi Hilejaca. Ps.– Skimno 394 smješta ih između Histra i Liburna. U kasnije doba njih tamo više nije bilo. Vjerojatno su ih preslojili Japodi. Usp. Strabon 7, 5, 2 i 4. Njihovo je područje u grubim crtama jasno lokalizirano, a potpuna se preciznost i ne može očekivati u izvorima koji potječu iz vremena kada još Grci nisu dobro poznavali sjeverni Jadran. Većina izvora ih smješta između Histra i Liburna. Ta je lokalizacija kod Ps.–Aristotela konkretno vezana za brdo Delfij. Ona se stoga može smatrati ispravnom. Tome protivrječi samo naše mjesto. Lokalizacija u njemu, međutim, nije izričita. Apolonije

nije morao znati više nego da su Mentori živjeli negdje sjeverno od Hilejaca. Njemu nisu bile poznate stvarne udaljenosti i topografski detalji na Jadranu, osobito sjevernom. Ps.–Skilak 21 Spominje jadransko otočje Mentoride (Μεντορίδες νῆσοι). To je vjerojatno bio Pag sa susjednim otocima. Usp. G. Alačević, Bull. Dalm. 26, 200 i 27, 30; Suić, na karti; Zippel 8 i d; Wilamowitz 177; Delage 217.

braneći: tako Castiglioni u pismu poslanom Fränkelu godine 1927. On je ἀλεξόμενον, kako se nalazi u rukopisima, ispravio u ἀλεξόμενοι prema st. 1488 i prema Odiseji 11, 401–3. Ako se zadrži tekst sačuvanih rukopisa, treba prevesti "i ubili su ga Mentori kad je branio goveda na poljima". Prema ispravci je Hilo napadao goveda Mentora, a prema rukopisima je branio svoja.

Komentar uz sholije

u okolici Ilirije: u prvobitnoj redakciji Ps.–Skilakova teksta Hilejci se nisu prikazivali kao Iliri. Tek u mlađoj njegovoj obradbi uključeni su među njih. Usp. Suić 143. Ps.–Skimno 405 i d. i Dionisije Perieget 384 i d. ne ubrajaju ih u Ilire jer slijede stariju geografsku tradiciju. Grčki su pisci iz vremena prije Rimskoga Carstva Ilirijom nazivali uvijek istu i jasno određenu državnu tvorevinu koja je dopirala sve do sjeverozapadnih granica Makedonije. Usp. F. Papazoglu, Les origines et la destinée de l'état illyrien: Illyrii proprie dicti, Historia 14 (1965) 143–179. Enhelejce Apolonije ubraja među Ilire jer za njih kaže da žive na Ilirskoj rijeci. Kasnije je Grcima "Iliri" postao naziv za sjeverozapadne barbare uopće. Usp. Apijan, Povijest ilirska 1.

da pita za sveto: sholijast shvaća ἱρήν u tekstu kao supstantivirani pridjev u značenju "sveta objava, proročanstvo". To je, međutim, krivo jer se mnogo prirodnije ἱρήν može shvatiti kao atribut uz Πυθώ, pa smo stoga preveli "svetu Pitu".

Sherija: otok na kojem žive Feačani, čudesni pomorci. Rano se identificirao s Kerkirom (Krfom).

m) Zazivanje Muza (4, 552–561)

Apolonije zaziva Muze da mu objave kako je moguće da se pokazuju pouzdani tragovi prolaska Argonauta na zapadnom Sredozemlju kad su se na Jadranu već toliko bili približili Grčkoj. I odmah dolazi odgovor: Zeus se silno

razgnjevio zbog Apsirtova ubojstva i odredio da se Argonauti na Kirkinu otoku moraju očistiti od njegove krvi. Taj se otok prvobitno zamišljao na dalekom istoku, blizu Kolhide, ali se već rano lokalizirao na zapadu, negdje pri zapadnoj obali srednje Italije, nekako pred Etrurijom. Da bi došli tamo, Argonauti se iz Jadrana ne smiju vratiti ravno u Grčku, nego moraju ići na zapad.

n) Putovanje po Jadranu (4, 561–580)

τὸ μὲν οὔ τις ἀριστήων ἐνόησεν
ἀλλ' ἔθεον γαίης Ὑλληίδος ἐξανιόντες
τηλόθι, τὰς δ' ἀπέλειπον ὅσαι Κόλχοισι πάροιθεν
ἐξείης πλήθοντο Λιβυρνίδες εἰν ἁλὶ νῆσοι,
Ἴσσα τε Δυσκέλαδός τε καὶ ἱμερτὴ Πιτύεια·
αὐτὰρ ἔπειτ' ἐπὶ τῇσι παραὶ Κέρκυραν ἵκοντο,
ἔνθα Ποσειδάων Ἀσωπίδα νάσσατο κούρην,
ἠύκομον Κέρκυραν, ἐκὰς Φλειουντίδος αἴης,
ἁρπάξας ὑπ' ἔρωτι· μελαινομένην δέ μιν ἄνδρες
ναυτίλοι ἐκ πόντοιο κελαινῇ πάντοθεν ὕλῃ
δερκόμενοι, Κέρκυραν ἐπικλείουσι Μέλαιναν·
τῇ δ' ἐπὶ καὶ Μελίτην, λιαρῷ περιγηθέες οὔρῳ,
αἰπεινήν τε Κερωσσόν, ὕπερθε δὲ πολλὸν ἐοῦσαν
Νυμφαίην παράμειβον, ἵνα κρείουσα Καλυψώ
Ἀτλαντὶς ναίεσκε. τὰ δ' ἠεροειδέα λεύσσειν
οὔρεα δοιάζοντο Κεραύνια· καὶ τότε βουλάς
ἄμφ' αὐτοῖς Ζηνός τε μέγαν χόλον ἐφράσαθ' Ἥρη,
μηδομένη δ' ἄνυσιν τοῖο πλόου, ὦρσεν ἀέλλας
ἀντικρύ· τοὶ δ' αὖτις ἀναρπάγδην φορέοντο
νήσου ἔπι κραναῆς Ἠλεκτρίδος.

To, međutim, nije saznao nitko od prvaka; nego su brzo plovili odlazeći daleko od Hilejske zemlje i ostavljali su iza sebe u moru Liburnske otoke, koji su prije bili puni Kolšana svi po redu: Isa i Diskelad i dražesna Pitieja; a zatim su iza njih stigli do kraj Kerkire, gdje je Posejdon nastanio djevojku, kćer Asopovu Kerkiru, lijepe kose, daleko od Flijuntske zemlje, pošto ju je bio oteo zbog ljubavne želje; a ljudi mornari je iz mora gledaju kako se crni sa svih strana od tamne šume i zovu je Crna Kerkira. A iza nje su prolazili kraj Melite, veseli zbog blagoga vjetra, kraj visokoga Kerosa i kraj Nimfeje koja je bila

mnogo iznad ostalih. Tamo je stanovala moćna Kalipsa, kći Atlantova. A zamišljali su već da vide u magli Keraunijsko gorje; i tada se Hera sjetila Zeusove odluke o njima i velike njegove srdžbe i smišljala kako da se izvrši ta plovidba, pa je podigla olujne vjetrove sa suprotne strane. Ti su ih zgrabili i nosili na stjenovit otok Elektridu.

Sholije

ἑξείης πλήθοντο· Λίβυρνοι ἔθνος οἰκοῦντες ταύτας τὰς νήσους, Ἴσσαν τε καὶ Δυσκέλαδον καὶ Πιτύειαν· μεθ' ἃς εἰς Κέρκυραν ἦλθον. τὴν δὲ Πιτυοῦσσαν καλουμένην Πιτύειαν εἶπεν Ὁμήρῳ ἑπόμενος.

bili su puni po redu: Liburni, narod koji nastava te otoke: Isu, Diskelad i Pitieju. Poslije njih su došli do Kerkire. Otok koji zovu Pitijusa nazvao je Pitieja nasljedujući Homera.

δοιάζοντο· ἐστοχάζοντο
činilo im se: nastojali su

χολὸν ἐφράσαθ' Ἥρη· ἡ Ἥρα, φησί, τὴν Διὸς ὀργὴν ἐπισταμένη ἐπὶ τῶν Ἀργοναυτῶν, σφοδροὺς ἀνέμους ἐποίησε κατ' ἐκείνους τοὺς τόπους, ὅπως ἀποσταῖεν μὲν αὐτῶν, φέροιντο δὲ εἰς τὴν Ἠλεκτρίδα νῆσον.

Hera se sjetila srdžbe: Hera je, kaže, znala za Zeusovu srdžbu na Argonaute i izazvala je žestoke vjetrove u onim predjelima da se od njih udalje i da budu nošeni prema otoku Elektridi.

ταῖς αὖτις· γράφεται τοὶ δ' αὖτις·
njima opet: piše se "a oni opet".

Komentar uz tekst

Hilejska zemlja: vidi komentar uz st. 527

Liburnski otoci: pod tim imenom Apolonije ne podrazumijeva samo otoke pred obalom Liburnije nego i otoke srednjega Jadrana, vjerojatno sve otoke južno od Apsirtida. To je u punom skladu sa starijom grčkom geografskom sistematikom. Teopomp je i Lastovo ubrajao među Liburnijske otoke – kako potvrđuje fragmenat sačuvan kod Stefana Bizantinca s. v. Λαδέστα.

S takvom podjelom jadranskih otoka slaže se književna tradicija geografskih priručnika: Ps.–Skimno 572 i d. spominje kao skupine jadranskih otoka

Apsirtide, Elektride i Liburnide. Dionisije Perieget 487 i d. spominje Apsirtide i Liburnide. Daljnje potvrde daju Eustatijev komentar uz Dionisijevu Periegezu 384 i Nikefor p. 461. Tek mlađi geografi ograničuju skupinu Liburnskih otoka na one koji se nalaze pred liburnskom obalom. Strabon 2,5,20 nabraja pred ilirskom obalom ove skupine otoka: Apsirtide, Kuriktika (Krk), Liburnide i k tome Isa, Tragurij, Crna Korkira i Faros. Isto se nabrajanje četiriju skupina otoka, od kojih je posljednja bezimena, ponavlja kod Strabona 7, 5, 5. I Plinije, Naturalis historia 3, 152 Liburnskim otocima naziva samo one koji se nalaze pred liburnskom obalom. Usp. Delage 218.

koji su prije bili puni Kolšana: kad su ovi zauzeli obalu i otoke pred njom sve do rijeke Nesta (Cetine). Usp. st. 333 i d.

Isa: današnji otok Vis. To je bilo jedno od najvažnijih središta antičkoga Jadrana i najznatnija grčka kolonija na tom području sjeverno od Apolonije. Ime *Issa* susreće se još kao starije ime otoka Lezba i kao ime gradića na otoku u jezeru blizu sabinske Reate u Italiji. Pomišlja se da je to predindoevropska mediteranska riječ koja označuje utvrdu, možda čak utvrdu na vodi. Isti bi se elemenat susretao još u drugom dijelu vrlo raširenoga predgrčkoga toponima *Larissa*. Ta je etimološka kombinacija sasvim nepouzdana jer za značenje toponima Isa nemamo nikakve stvarne potvrde, a geografska raširenost toga toponima može biti posljedica širenja grčkih geografskih znanja, jer su Grci i drugdje tuđe toponime rado adaptirali sebi već poznatim toponomastičkim elementima. Tako na Jadranu ima čitav niz grčkih toponima, kao što su *Argyruntum, Celadussae, Crateae* i dr. Osim toga, može podudarnost tih toponima biti posljedica čistoga slučaja.

Kad su Grci počeli upoznavati srednji Jadran, zatekli su tamo već Isu kao važno središte. To nam dokazuje zanimljiva legenda o Isejcu Joniju, po kojem se, kako se pričalo, prozvalo Jonsko, tj. Jadransko more. Strabon je 7, 5, 9 zabilježio Teopompovu vijest da se Jonsko more, a to mu je sinonim za Jadransko, prozvalo po nekom čovjeku rodom iz Ise koji je vladao tim krajevima. Isto se Teopompovo mjesto citira i u sholijama uz Apolonija Rođanina 4, 308 (vidi gore), i tu saznajemo da je Teopomp toga Jonija izričito označio kao Ilira (τὸ γένος Ἰλλυριοῦ). To potvrđuje i Teopompov citat u sholijama uz Pindarove Olimpijske himne 3, 120. Isto mjesto Teopompovo citiraju još i sholije uz Likofronovu Aleksandru 631 i tu se navode oba podatka: da je

Jonije bio Ilir i da je bio kralj u jadranskim krajevima, a dodaje još i to da je Jonije bio sin Adrijev koji je osnovao grad Adriju na zapadnoj obali Jadranskoj, po kojem je, kako mnogi misle, i samo more dobilo svoje ime. Tako je eponim Jonskoga mora postao sin eponima Jadranskoga mora i veza tih imena izražena je rodoslovno, kako je tipično za grčku legendarnu povijest. Iz istoga je izvora, posredno ili neposredno, crpio i Eustatije u svojem komentaru uz Dionisijevu Periegezu 92 kad spominje mišljenje da se Jonsko more zove po Joniju Iliru. Isto tako Stefan Bizantinac s. v. Ἰόνιον πέλαγος. S Visom povezuje Jonija i Servije u komentaru uz Vergilijevu Eneidu 3, 211 jer kaže da se Jonsko more prozvalo po Joniju, koji je vladao na otoku koji leži pred Ilirikom. Apijan u svojoj Povijesti rimskih građanskih ratova 2, 39 donosi priču po kojoj je Jonije bio sin Diraha, eponima grada Drača. Heraklo je toga Jonija nehotice ubio i bacio mu tijelo u more koje se onda prozvalo po njemu. To je druga rodoslovna kombinacija koja eponima Jonskoga mora povezuje s eponimom grada Drača. Trag predaje o Iliru Joniju nađen je i na otoku s kojega je potjecao i kojim je vladao. Na natpisu otkrivenom 1892. na viškoj Gradini spominje se Jonijev otok (Ἰονίου νῆσος) što je jamačno pjesnička oznaka za otok Vis. Usp. Brunšmid 26. I novci što ih je kovala grčka kolonija Isa imali su Jonijev lik (golobrad mladić ili bradat muškarac) s natpisom Ἰονίο(υ) "Jonijev". Sve to nedvojbeno pokazuje da je prije dolaska grčkih kolonista Isa bila središte ilirske državne tvorevine na Jadranu i da su viški Grci Ilira Jonija prihvatili kao isejskog heroja i da je grčka kolonija Isa svoj javni život nadovezivala na tradicije domaće isejske države. To svjedoči o suradnji i simbiozi grčkih trgovaca i kolonista s jadranskim starosjediocima. U vezi s time što Teopomp u 4. st. pr. n. e. Višanina Jonija naziva Ilirom treba se sjetiti uskih veza što ih je, prema Polibiju 2, 10 i d., ilirsko kraljevstvo Argonovo i Teutino imalo s otocima srednjega Jadrana, osobito s Hvarom.

Ps.–Skilak 23 spominje Isu kao grčki grad, a Ps.–Skimno 413 i d. kaže da je na tom otoku bila sirakuska kolonija. Vrela su mu tu vjerojatno Timej i Eratosten. Da su grčki kolonisti došli na Vis iz Sirakuze, potvrđuje činjenica da su grčki natpisi nađeni na Visu pisani dorskim dijalektom. S time neki povezuju vijest Diodora Sicilca 15, 13, 14 o koloniji što ju je sirakuški tiranin Dionisije stariji oko 380. pr. n. e. osnovao u Lješu (Λίσσος). Po njihovu je mišljenju to ime ušlo pogreškom u Diodorov tekst mjesto prvobitnoga Issa. Pitanje je još otvoreno. Tekst izvora govori isključivo o Lješu (usp. Beaumont

202), a po sebi samovoljna tekstovna korektura može se opravdavati jedino stvarnim i arheološkim razlozima (G. Novak, Serta Hoffileriana 111 i d.). Samo se po takvoj korekturi može doći do približnoga datuma i pobližega opisa događaja oko osnivanja sirakuške kolonije na Isi. Od starih pisaca spominju Isu i Isejce još Polibije 2, 8, 5; 2, 11, 11; 2, 11, 12; 22, 9, 2; 32, 9, 2; Strabon 2, 5, 20; 7, 5, 5; Apijan, Ilirska povijest 7; Agatarhid kod Ateneja 1, 52; Cezar, Građanski rat 3, 9; Aleksandrijski rat 47; Livije 31, 45, 10; 37,16,8; 42, 26, 2; 42, 48, 8; 45, 26, 13; Plinije, Historia naturalis 3, 142; Pomponije Mela 2, 7, 14; Klaudije Ptolemej, Geografija 2, 16, 9; Agatemer 1, 2 3; Itinerarium Antonini 519; Geograf Ravenjanin 5, 24.

U prvoj polovici 4. st. pr. n. e. Isa je osnovala koloniju na Crnoj Kerkiri (Korčuli). To nam potvrđuje natpis nađen kod Lumbarde u kojem je zapisano kako su riješeni odnosi zemljišnoga posjeda između isejskih kolonista i starosjedilaca. (Usp. Brunšmid str. 2 i d.). U kasnijim je stoljećima Isa bila glavni saveznik Rimljana na istočnoj Jadranskoj obali. Isejska je kolonija na Korčuli bila vjerojatno u blizini Lumbarde, gdje je natpis i nađen. Kasnije je Isa osnovala još dvije kolonije na kopnu: *Tragurion* (Trogir) i *Epetion* (Stobreč). Usp. Polibije 32, 18 i Strabon 7, 5, 5.

Usp. Geffcken 129; Zippel 47 i d; G. Novak, Kolonizatorsko djelovanje Dionisija starijega na Jadranu, Serta Hoffileriana, Zagreb 1940, 111 i d; Issa i isejska država, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 54 (1952) 5 i d. i 55 (1953) 37 i d; Lisičar 103 i d; Beaumont 188 i d; Delage 218; G. Novak, Vis 1, Zagreb 1961; N. Vulić, Nekoliko pitanja iz antičke istorije naše zemlje i rimske starine, Beograd 1961, 59–79.

Diskelad: jadranski otok koji prema Apolonijevu prikazu leži u srednjem Jadranu, u blizini Visa. Argonauti su prošli kraj njega ploveći od Hilejaca prema Korčuli. Isti taj otok spominje još rimski geograf Pomponije Mela 2, 14, također blizu Visa. Dosada se nije mogao identificirati. S tim se imenom obično povezuje *Celadussae,* koje se javlja kao naziv za skupinu jadranskih otoka. Usp. Plinije, Historia naturalis 3, 152. Prema Plinijevu opisu, ona se obično identificira s Kornatima. Usp. F. Bulić, Prinosak poznavanju starina rimske Liburnije, Bulletino di archeologia e storia dalmata, 9 (1886) 105 i d; Delage 218.

Pitieja: jadranski otok u blizini Visa. Kraj njega su, po Apolonijevu pričanju, prošli Argonauti ploveći od Hilejaca prema Korčuli. U drugim se vrelima

ne spominje. H. Cons, La province romaine de Dalmatie, Paris 1882, 56, 247, misli da ga treba identificirati s Hvarom. To je dosta vjerojatno.

Crna Kerkira: otok Korčula. Starije njegovo hrvatsko ime Krkar izravno nastavlja grčko Κέρκυρα pa preko starohrvatskoga Kàòëàòà, pri čemu genitiv Kàòëàòa izravno nastavlja grčki nominativni oblik, a hrvatski je nominativ izveden iz genitiva. Pučko posuđivanje pokazuje da se genitivni oblici južnoslavenskih imena često ponašaju kao osnovni. Kod imena otoka i drugih toponima oni se osobito često upotrebljavaju jer se slažu s mnogim prijedlozima, kao *od, iz i s.*

U obliku Κέρκυρα ime toga otoka spominje od starih pisaca još Ps.–Skilak 23 i Apijan, Ilirska povijest. U obliku Κόρκυρα: Strabon 2, 5, 20 i 7, 5, 5; Ps.–Skimno 428; Agatemer 1, 5; Klaudije Ptolemej, Geografija 2, 16, 17; Pomponije Mela 2, 114; Plinije, Naturalis historia 3, 152; Itinerarium Maritimum 520; Tabula Peutingeriana p. 491 Miller; Geograf Ravenjanin 5, 24 *Corcora;* Konstantin Porfirogenet, O narodima 30, 110 τὰ Κούρκουρα i 36 Κί(ρ)κερ. Ovo drugo je već grčki zapis staroga hrvatskog imena. Eustatije u svojemu komentaru uz Dionisija Periegeta 492 spominje ime Korkira kao da se razlikuje od Kerkira, koje bi, po njem, označivalo samo Krf. Kod pisaca se, međutim, ne opaža takvo razlikovanje. Otok je u starini nosio, dakle, isto ime kao i Krf i zato se za razliku od njega označuje kao crn. Ps.–Skimno 428 kaže da je na tom otoku bila istoimena grčka kolonija koju su osnovali Kniđani. To potvrđuju Strabon 7, 5, 5 i Plinije, Naturalis historia 3, 152.

Grad je Knid ležao na jugozapadnom rtu Male Azije. Njegovi su građani početkom šestoga stoljeća oslobodili 300 kerkirskih (krfskih) dječaka što ih je korintski tiranin Perijandar htio dati uškopiti da se osveti Kerkiri (Krfu) što je od njega otpala. Usp. Plutarh, O zloći Herodotovoj 860 B i d. i Herodot 3, 48. Za hvalu su im Kerkirani dali mnoga prava i prednosti. Kniđani su u to doba težili za stvaranjem kolonija jer ih je pritisla vlast perzijskoga kralja (usp. Diodor 5, 9) i tako su s odobrenjem Kerkirana i pod njihovom zaštitom osnovali koloniju na Korčuli. Možda su sami Kniđani otok nazvali Kerkira da počaste svoje saveznike. Ne zna se gdje je na otoku ležala knidska kolonija. Izgleda da je bila na zapadnom dijelu otoka, možda negdje kod Vele Luke. Početkom 4. st. pr. n. e. osnovala je Isa još jednu koloniju na Crnoj Kerkiri i to na njezinu istočnom dijelu u blizini današnje Lumbarde. O osnivanju te

kolonije svjedoči nam kameni natpis nađen kod Lumbarde u kojem se uređuju odnosi zemljišnoga posjeda između isejskih naseljenika i kerkirskih starosjedilaca. Usp. Brunšmid 2 i d. Lisičar 103 i d. iznosi, doduše, zbog lakune u prvom retku lumbardskoga natpisa neke rezerve prema mogućnosti da se iz teksta toga natpisa izvede postojanje isejske kolonije na Korčuli. Premda njegove primjedbe nisu bez svake osnove, ipak je takvo tumačenje lumbardskoga natpisa daleko najvjerojatnije. Usp. Beaumont 173 i d; Lisičar 29 i d. i 51 i d; G. Novak, Issa i isejska država, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 54 (1952) 18 i d; Delage 218.

Kerkira, kći Asopova: nimfa, eponim otoka Kerkire (Krfa). Po korintskoj tradiciji, ona je kći boga rijeke Asopa i Merope. Asop je rijeka koja teče kod Flijunta i Sikiona na sjeveroistočnom Peloponezu u blizini Korinta. Kerkira, kći Asopova, tim rodoslovnim odnosom postaje simbol zavisnosti kolonije Kerkire od matičnoga njezina grada Korinta. Usp. sholije uz Pindarove olimpijske himne 6, 144; Diodor Sicilac 4, 72, 1; Pausanija 2, 5, 2 i 5, 22, 6. Jedino Apolonije povezuje nimfu Kerkiru s Crnom Kerkirom (Korčulom). Wilamowitz 177, bilj. 1 misli da je do toga premještanja došlo zato što se Krf identificirao s otokom Feačana, pa nimfa Kerkira, kći Asopova, tamo više nije pristajala.

Flijuntska zemlja: Flijunt je grad na sjeveroistočnom Peloponezu na rijeci Asopu. Kerkira je kći boga te rijeke, pa joj je Flijunt domovina.

Melita: otok Mljet. Stari je pisci u više navrata spominju među jadranskim otocima: Ps.–Skilak 23; Agatemer 23; Apijan, Ilirska povijest 16; Plinije, Naturalis historia 3, 125; Klaudije Ptolemej, Geografija 2, 16, 9; Stefan Bizantinac s. v. Μελίτη; Konstantin Porfirogenet, O narodima 30 Μέλετα; Tabula Peutingeriana 7, 2 *Melada;* Itinerarium Antonini 520, 1 i 2; Geograf Ravenjanin 5, 24. Rimljani su taj otok podvrgli svojoj vlasti već za vrijeme ilirskih ratova u 3. st. pr. n. e. U vrijeme Oktavijanovo Mljećani su se pokušali osloboditi rimskoga gospodstva, ali je Oktavijan ugušio ustanak i opustošio otok. Otok Melita na kojem je pristao apostol Pavao putujući u Rim u susret mučeničkoj smrti (Djela apostolska 28, 1) nije naš otok nego Malta, koja mu je u starini bila istoimena. Zbog te je homonimije došlo do zabuna. Tako Stefan Bizantinac s. v. Μελίτη opisuje Maltu, ali je smješta u Jadran. I tu je Timej prvobitan izvor. Usp. Wilamowitz 170, bilj. 2; Delage 218.

Keros: inače nepoznat otok u blizini Mljeta. Ime mu spominje još i akcentolog Arkadije 78, 4. Dosada ga nije bilo moguće lokalizirati.

Nimfeja: inače nepoznat otok na južnom Jadranu. Prema Apolonijevu opisu ležao je podalje od puta kojim su plovili Argonauti. Cezar, Građanski rat 3, 26, govori o luci *Nymphaeus* u blizini Lješa, a Plinije, Naturalis historia 3,144, spominje u istom tom *kraju Nimfejski rt (Nymphaeum promunturium)*. Toponim je u grčkoj geografiji bio vezan za južni Jadran, i kad se pokazalo da takvog otoka nema, označeni su njime topografski elementi na obali. Vjerojatno zbog svojeg imena taj je otok identificiran s mitskim otokom na kojem je živjela nimfa Kalipsa. Kod Homera se taj otok zove Ogigija (Ὠγυγίη). Usp. Delage 218.

Kalipsa: nimfa, kći Atlantova. Živjela je na otoku Ogigiji i tamo zadržala Odiseja 7 godina protiv njegove volje. Njezin se otok obično lokalizirao blizu Sardinije ili kraj Krete. Apolonijeva lokalizacija – na južnom Jadranu osamljena je u antičkoj književnosti.

Atlant: titan koji drži nebeski svod na svojim ramenima. Identificirao se s istoimenim gorjem u sjevernoj Africi.

Keraunijsko gorje: vidi komentar uz st. 519.

Hera: božica, žena Zeusova.

velike srdžbe: tekst kakav je u rukopisima daje na tom mjestu lako razumljiv i skladan smisao. Ipak ga Fränkel smatra pokvarenim i označio ga je križem jer pokazuje sintaktičnu nepravilnost: položaj enklitike *te* iza Ζηνός nije ispravan. Morala bi doći iza χόλον, kaže Fränkel. Za smisao i prijevod te su primjedbe bez ikakva značenja.

Elektrida: vidi komentar uz st. 505. Od otoka Elektride Argonauti ulaze u ušće Eridana (Pada) i napuštaju tako Jadransko more.

Komentar uz sholije

Liburni: Λιβυρνοί narod na sjeveroistočnom Jadranu. Spominje ga već Hekatej kod Stefana Bizantinca s. v. Λιβύρνιοι; Javljaju se kod Ps.–Skilaka 21 i 22; Ps.–Skimna 403; Apijan, Ilirska povijest 3; 12 i 16; Povijest rimskih građanskih ratova 2, 39; Strabon 6, 2, 4; 7, 5, 9; Dion Kasije 49, 34, 2; Livije 10, 2; Vergilije, Eneida 1, 244; Plinije, Naturalis historia 3, 139 i 152; Pomponije

Mela 2, 56 i 57; Flor 1, 21; Vegetije Renat 4, 33; Pavao Đakon, Langobardska povijest 2, 19; Fest 212 M; Nikolaj iz Damaska, fragmenat 111 Λιβύρνιοι; Jordan, Povijest rimska 180 *Liburnes*. Klaudije Ptolemej 2, 16, 2. Zemlju spominju još Plinije, Naturalis historia 3, 129; Cezar, Građanski rat 3, 5 *Liburnicus;* Strabon 7, 5, 4 Λιβυρνικός. To je jedna od najvažnijih i najpoznatijih etničkih skupina na Jadranu. Bili su odlični pomorci i opasni gusari. Rimljani su jedan tip brzoga broda zvali *liburna.* U staro su vrijeme, čini se, imali prevlast na Jadranskom moru jer su iz svojih prvobitnih sjedišta između Zrmanje i Krke doprli čak do Krfa. Strabon 6, 2, 4 priča da su oni držali Kerkiru dok ih krajem 8. st. pr. n. e. odande nisu potisnuli Korinćani. Vjerojatno je, dakle, da su kod starih pisaca postojale vijesti o Liburnima i na južnijim jadranskim otocima koji se u starije vrijeme ubrajaju među Liburnske otoke (vidi gore). Sholijast ovdje piše kao da se "bili su puni svi po redu" odnosi na stanovnike Liburnskih otoka, a ne na Kolšane koji su ih bili privremeno zaposjeli da dočekaju Argonaute.

Pitiusa: Πιτιοῦσαι je ime otočja pred španjolskom obalom. Na to ime misli tu sholijast i ne obazire se na geografske odnose. Kaže da Apolonije nasljeđuje Homera jer se u Ilijadi 2, 826 spominje Pitieja, ali kao ime maloazijskoga grada. Sholijast tu uspoređuje oblike imena, a zanemaruje pri tome sasvim stvarnost koja se tim imenima označuje.

Elektrida: vidi komentar uz st. 505.

3) Dodatak (4, 1210 – 1216)

Dalje u četvrtoj knjizi opisuje Apolonije doživljaje Argonauta na Kerkiri (Krfu), kamo su nakon mnogih pustolovina došli iz zapadnoga mora. Tako prikazuje i susret s drugom skupinom Kolšana koja je plovila kroz Bospor i srela Argonaute na Kerkiri. Pošto ni oni nisu Ajetu mogli vratiti zlatno runo i Medeju, nisu više otišli kući nego su zajedno s Feačanima dalje živjeli na njihovu otoku. I zatim kazuje:

1210 αὖθι δὲ νήσῳ
δὴν μάλα Φαιήκεσσι μετ' ἄνδρασι ναιετάασκον
εἰσότε Βακχιάδαι γενεὴν Ἐφύρηθεν ἐόντες
ἀνέρες ἐννάσσαντο μετὰ χρόνον, οἱ δὲ περαίην
νῆσον ἔβαν· κεῖθεν δὲ Κεραύνια μέλλον Ἀμάντων
1215 οὔρεα Νεσταίους τε καὶ Ὥρικον εἰσαφικέσθαι.
ἀλλὰ τὰ μὲν στείχοντος ἄδην αἰῶνος ἐτύχθη.

A oni su tamo na otoku vrlo dugo stanovali s ljudima Feačanima sve dok se na njem poslije nisu nastanili ljudi Bakhijadi, koji su bili rodom iz Efire. A oni su otišli na otok preko puta. Odande su pak imali stići do Keraunijskoga gorja, koje pripada Amantima, do Nestejaca i do Orika. Ali, to se dogodilo poslije mnogo vremena.

Sholije

εἰσότε Βακχιάδαι· Βάκχις ἐγένετο υἱὸς Διονύσου, ἐν Κορίνθῳ δὲ διέτριβεν. ἦσαν δὲ εὐγενέστατοι οἱ ἀπ' αὐτοῦ τὸ γένος ἔχοντες, οἵτινες ἐξεβλήθησαν ἐκ Κορίνθου διὰ τὸν Ἀκταίωνος θάνατον. ἡ δὲ αἰτία ἐστὶν ἥδε. Μέλισσος εὐεργετήσας τοὺς Κορινθίους - μέλλοντας γὰρ ὑπὸ Φείδωνος τοῦ τῶν Ἀργείων βασιλέως διαφθαρῆναι ἐρρύσατο - τιμῆς ἠξιώθη παρ' αὐτοῖς .....καί ποτε οἱ Βακχιάδαι νυκτὸς ἐπελθόντες τῇ οἰκίᾳ τοῦ Ἀκταίωνος ἐβούλοντο ἀποσπᾶν τὸν παῖδα· τῶν δὲ γονέων ἀντεχόντων συνέβη διασπασθῆναι τὸν Ἀκταίωνα. Μελλόντων δὲ τῶν ἰσθμίων ἄγεσθαι, στὰς ἐπὶ τοῦ βωμοῦ ὁ Μέλισσος πολλὰ τοῖς Κορινθίοις κατηράσατο, ἐὰν μὴ τὸν τοῦ παιδὸς ἐκδικήσωσι θάνατον. ταῦτα εἰπὼν εἰς τὸν ὑποκείμενον κρημνὸν ἑαυτὸν ἔβαλεν. οἱ δὲ Κορίνθιοι, εὐλαβούμενοι ἀνεκδίκητον καταλιπεῖν τὸν τοῦ Ἀκταίωνος θάνατον, ἅμα μὲν καὶ τοῦ θείου κελεύοντος, ἐξέβαλον τοὺς Βακχιάδας· Χερσικράτης δὲ, εἷς τῶν Βακχιαδῶν, ἔκτισε Κέρκυραν, ἐκβαλὼν τοὺς ἐνοικοῦντας Κόλχους· ἐκβληθέντες δὲ εἰς Ἤπειρον παρεγένοντο

sve dok Bakhijadi: Bakhis se rodio kao sin Dionisov, a živio je u Korintu. Njegovi su potomci bili vrlo plemeniti. Njih su prognali iz Korinta zbog smrti Akteonove. A uzrok je tome taj. Melis je bio dobročinitelj Korinćanima jer ih je spasio kad ih je Feidon, kralj Argejaca, htio uništiti i zato je kod njih uživao velike počasti ... i jednom su Bakhijadi noću navalili na kuću Aktejonovu i htjeli odvući dijete; kako su ga roditelji zadržavali, dogodilo se da su Akteona razderali. Kad je trebalo da se održe Istamske igre, Melis je stao uz žrtvenik i prokleo Korinćane mnogim kletvama ako ne osvete dječakovu smrt. To je rekao i bacio se u provaliju koja je bila ispred njega. A Korinćani, jer su se od poštovanja bojali ostaviti smrt Aktejonovu neosvećenom i jer im je to i božanstvo naređivalo, prognali su Bakhijade. Hersikrat, jedan od Bakhijada, osnovao je Kerkiru pošto je odande izbacio Kolšane koji su tamo stanovali; a oni su, izbačeni, otišli u Epir.

Ἐφύρηθεν· Ἐφύρα ἡ Κόρινθος, ἀπὸ Ἐφύρας τῆς Ἐπιμηθέως θυγατρός. Εὔμηλος δὲ ἀπὸ Ἐφύρας τῆς Ὠκεανοῦ καὶ Τηθύος, γυναικὸς δὲ γενομένης Ἐπιμηθέως.

iz Efire: Korint je Efira, po Efiri, kćeri Epimetejevoj. A Eumel kaže da je po Efiri, kćeri Oceanovoj i Tetijinoj, koja je postala žena Epimetejeva.

Νεσταίους τε· τοὺς Νεσταίους Σκύλαξ φησὶν ἔθνος Ἰλλυρικόν· ἀπὸ τούτων παράπλους ἐστὶν εἰς τὸν κόλπον... καὶ Ἐρατοσθένης ἐν γ' Γεωγραφουμένων φησὶ 'μετὰ Ἰλλυριοὺς Νεσταῖοι, καθ' οὓς νῆσος Φάρος Παρίων ἄποικος.'

do Nestejaca: za Nestejce kaže Skilak da su ilirski narod; od njih se plovi do zaljeva... i Eratosten u 3. knjizi svoje Geografije "iza Ilira su Nestejci. Kod njih je otok Far, kolonija Parana".

ἀλλὰ τὰ μὲν στείχοντος· ἀντὶ τοῦ μετὰ πολὺν χρόνον. Τίμαιος δέ φησι μετὰ ἔτη ἑξακόσια τῶν Τρωϊκῶν Χερσικράτη ἀπόγονον τῶν Βακχιαδῶν κατῳκηκέναι τὴν νῆσον· Κόλχοι δὲ διαβάντες εἰς τὴν πλησίον νῆσον καὶ μετὰ ταῦτα εἰς τὰ Κεραύνια ὄρη ὁρμήσαντες, εἴς τε τοὺς Ἄβαντας καὶ Νεσταίους καὶ Ὡρικὸν ἀπῳκίσθησαν· ἔστι δὲ ὁ τὴν ἀποικίαν ἀγαγὼν τῶν Βακχιαδῶν Χερσικράτης, ἀποστερούμενος τῶν τιμῶν ὑπὸ Κορινθίων.

ali to dok je prolazilo: mjesto "poslije mnogo vremena". A Timej kaže da je Hersikrat, potomak Bakhijada, šeststo godina poslije trojanskoga rata naselio otok. A Kolšani su prešli na obližnji otok i kasnije su krenuli prema Keraunijskom gorju i naselili su se među Abantima, Nestejcima i u Oriku. A koloniju je predvodio Hersikrat, potomak Bakhijada, kojega su Korinćani bili lišili počasti.

Komentar uz tekst

Feačani: vidi komentar uz st. 539.

Bakhijadi: plemeniti korintski rod. Vidi sholije.

otok preko puta: nije jasno koji. Usp. Delage 252.

Keraunijsko gorje: vidi komentar uz st. 519.

Amanti: narod na krajnjem jugu Ilirije, odmah iznad Akrokeraunijskog rta. Osnovali su grad Amantiju. Usp. Ps.–Skilak 27; Etymologicum Magnum s. v.; Stefan Bizantinac s. v. Ἀμαντία, Ἀβαντίς; Hesihije s. v. Ἄμαντοι; Ptolemej 3,12,19; 3,12,4; Ciceron, Filipike 12,26; Cezar, Građanski rat 3,12 i 40; Plinije, Naturalis historia 3,145 i 4,35; Tabula Peutingeriana; Pausanija 5,22,3; Likofron 1043; Hijeroklo p. 653,6; Prokopije, O građevinama 278,45. Njihovo se ime povezivalo s imenom eubejskih Abanta i smatrali su se potomcima Eubejana koji su prvi naselili Kerkiru. Usp. Delage 252. Pleme sličnoga imena susreće se u donjoj Panoniji oko Sirmija (Srijemske Mitrovice). Usp. Klaudije Ptolemej, Geografija 2,15,2; Plinije, Naturalis historia 3,148 i 4, 35; Seksto Ruf 7; Jordan, Povijest rimska MGH, AA 5,27,20; CIL 3,3224. Nagađanja o historijskoj vezi i zajedničkom podrijetlu tih etničkih skupina nemaju nikakve osnove u vrelima i zasnivaju se na pukoj homonimiji.

Nestejci: jadranski narod prozvan po rijeci Nestu, današnjoj Cetini. Vidi komentar uz st. 337. Spominju ih već pravi Skilak i Eratosten (usp. sholije). Po Ps.–Skilaku 23 i 24, stanovali su Nesti (Νέστοι) od ušća Cetine do ušća Neretve. Mišljenje da su to bili Tračani zasniva se na sličnosti njihova imena s imenom rijeke Nesta (Νέστος danas Mesta) u Trakiji. U mlađe ih vrijeme više nije bilo na jadranskoj obali i njihovo su područje zauzeli Ardijejci. Usp. Strabon, 7,5, 5 i 7. O tome vidi: K. Patsch, Oesterreichische Jahreshefte 10, 170: P. Skok, Archivum Romanicum 6, 157, 3; Delage 252; Beaumont 164 i d; F. Papazoglu, O teritoriju ilirskog plemena Ardijeja, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd 1963, 71–86; J. Lučić, O migracijama ilirskog plemena Ardijejaca, Živa Antika 16 (1966) 245–254.

Orik: grad neposredno iznad Akrokeraunijskoga rta. Mnogo se spominje u antičkoj književnosti. Osnovali su ga, kako se priča, Eubejci na povratku iz trojanskog rata (usp. Ps.–Skimno 441 i d. i Lukan 3, 187) ili Kolšani kad su ih korintski Bakhijadi protjerali s Kerkire (Timej prema sholijama uz Apolonija Rođanina 4, 1216; Plinije, Naturalis historia 3, 145; Pomponije Mela 2, 3, 56). Grad je ležao kod današnjeg Paleokastra u valonskoj luci. Usp. Beaumont 164 i d; Delage 252.

poslije mnogo vremena: mnogo poslije plovidbe Argonauta. Apolonije je tu uvrstio podatke iz rane povijesti Krfa i južne Ilirije koji nemaju neposredne veze s povratkom Argonauta. Učinio je to da bi objasnio kolšanske

naseobine oko Keraunijskih gora. Pri tom se ne osvrće na to da je te naseobine već spomenuo i nešto drukčije objasnio u st. 518 i d.

Komentar uz sholije

izbacio Kolšane: prema Strabonu 6, 2, 4 istjerao je Hersikrat s Kerkire Liburne, a ne Kolšane. Kako je iz sholija vidljivo, Apolonije ovdje doslovce slijedi Timeja. Usp. Delage 252.

Epir: Keraunijsko gorje i rt što ga ono tvori bili su granica između Ilirije i Epira. Premda je Orik ležao sjeverno od te granice, pribrajaju ga neki pisci Epiru.

Epimetej: titan, brat Prometejev.

Ocean: vidi komentar uz st. 282.

Tetija: žensko prabiće, Oceanova žena.

otok Far, kolonija Parana: otok Hvar. Iza Eratostena spominje ga Ps. – Skilak 23 i kaže da je na njemu grčka naseobina. Ps.–Skimno 426 i d. spominje otok i parsku koloniju. Isto tako Efor kod Stefana Bizantinca s. v. Φάρος. Potankosti o naseljavanju Fara i borbama sa starosjediocima donosi Diodor 15,3, 4 i 14, 1. Usp. još Strabona 7,5,5 i samo o otoku 2,5,20; Apijan, Ilirska povijest 7; Agatemer 23; Polibije 5,108,7; 2,11,15; 3,18,2 i 7; 3,19,12.

Plinije, Naturalis historia 3,152; Ptolemej, Geografija, 2,16,9; Tabula Peutingeriana 6,3 i Geograf Ravenjanin 5,24 zovu otok *Pharia*. Konstantin Porfirogenet, O narodima, ima 30,110 Φάρος i 36, 20 Φάρα. Strabon 7,5,5 kaže da se Far prije zvao Par (Πάρος). Parska kolonija na Hvaru ležala je na mjestu današnjega Staroga grada. Staro grčko ime preuzeli su Hrvati kao *Hvar*. No pored njega pojavilo se u srednjem vijeku slavensko ime εήᾶὠᾶ "šumovit otok". Genitiv toga imena εήᾶὠα preuzeli su Mlečani kao Lesina. Usp. Beaumont 188 i d; G. Novak, Hvar, kroz stoljeća, Hvar 1960. Y. E. Boeglin iznio je u novije vrijeme mišljenje da ime Hvar nije postalo od grčkoga Φάρος nego da nastavlja starije domorodačko ime toga otoka prema kojem su Grci napravili svoje. On također misli da talijansko ime Lesina nije slavenskoga podrijetla nego star sredozemni toponim koji pripada predindoevropskom jezičnom sloju. Usp. njegove članke: Hvar, Prilozi za književnost,

jezik, istoriju i folklor 26 (1960) 264–271 i Lesina, Zbornik za filologiju i lingvistiku Matice srpske 4–5 (1961–62) 34–41. Obje su mu pretpostavke nedovoljno osnovane.

UPOTRIJEBLJENA KRITIČKA IZDANJA

Apollonii Rhodii Argonautica. Recognovit brevique adnotatione instruxit Hermann Fränkel, Oxford 1961.

Scholia in Apollonium Rhodium vetera, recensuit Carolus Wendel, Berlin 1935.

GLAVNA LITERATURA

R. L. Beaumont, Greek influence in the Adriatic Sea before the Fourth Century B. C, Journal of Hellenic Studies, 56 (1936) 159–204.

J. Brunšmid, Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens, Beč 1898.

M. Budimir, Λαύριον πεδίον i Taurisci, Taurunum, Zbornik Filozofskoga fakulteta u Beogradu 3, Beograd 1955, 269–289.

E. Delage, La Géographie dans les Argonautiques d'Apollonios de Rhodes, Bibliothèque des universités du Midi, fascicule XIX, Bordeaux–Paris 1930.

J. Geffcken, Timaios' Geographie des Westens, Philologische Untersuchungen 13, Berlin 1892.

P. Lisičar, Crna Korkira i kolonije antičkih Grka na Jadranu, Skopje 1951.

R. Marić, Beograd u starom veku, Predavanje održano na Kolarčevom univerzitetu, Beograd 1954.

J. Partsch, Die Stromgabelungen der Argonautensage. Ein Blatt aus der Entdeckungsgeschichte Mitteleuropas, Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch–historische Klasse, 71. Band 1919, 2. Heft, Leipzig 1919.

C. Robert, Die griechische Heldensage I–III, Berlin 1920–21.

M. Suić, Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplu, Rad JAZU 306 (1955), str. 121–186.

F. Vian, Les Origines de Thèbes. Cadmos et les Spartes, Paris 1963.

U. v. Wilamowitz–Möllendorff, Hellenistische Dichtung in der Zeit des Kallimachos 2, Berlin 1892.

G. Zippel, Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus, Leipzig 1877.

G. Novak je rezultate svojih istraživanja o dodirima Grka s Jadranom skupio i sustavno prikazao u radu Stari Grci na Jadranskom moru, Rad JAZU 322 (1961),145–221.

Sada novo:

M. Kozličić, Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku, Split 1990.

Illyricus fluvius

Jadranski svijet bio je od starine postrani međuprostor što ostaje s desne ruke kada se iz Helade plovi u Hesperiju. Stoga je ostajao uvijek samo na rubu vidnoga polja starih pisaca, ali nije ni nestajao iz njega. Nikada nije bio u središtu njihove pozornosti, ali nikada nisu ni sasvim zaboravljali na nj. U grčkim književnim vrelima nalazi se tako dosta vijesti o jadranskim krajevima, ali nikada obilno. A k tomu se te vijesti često mogu valjano iskoristiti tek poslije pomnih filoloških istraživanja jer se tek na temelju njih mogu uvrstiti u aparat kritičke povijesti. U ovom će se prinosu iznijeti rezultati filološkog istraživanja jedne rane helenističke vijesti o Jadranu.

Gotovo je simbolično za položaj jadranskih zemalja u starome svijetu da se Jadransko more spominje već na samom početku Vergilijeve Eneide, ali samo usput. Tako čitamo u Eneidi 1, 242-249 ovo:

Antenor potuit mediis elapsus Achivis
Illyricos penetrare sinus atque intuma tutus
regna Liburnorum et fontem superare Timavi
unde per ora novem vasto cum murmure montis
it mare proruptum et pelago premit arva sonanti.
hic tamen ille urbem Patavi sedesque locavit
Teucrorum et genti nomen dedit armaque fixit
Troia, nunc placida compostus pace quiescit

– "Antenor je mogao, pošto je izmakao iz sredine Ahejaca, prodrijeti duboko u ilirske zaljeve i u unutrašnja kraljevstva Liburna, siguran, te prijeći vrelo Timava, gdje kroz devet usta uz silan mrmor planine prolazi more što je navrlo i pritište polja vodama koje tutnje. Ovdje je pak on smjestio grad Patavij i sjedišta Teukrana, te je narodu dao ime i pričvrstio trojansko oružje,

sada počiva opušten u blagom miru." Tu se u Eneidu uvodi mit koji povezuje jadranski svijet i osobito njegov venetski kut s Trojom. Legenda o Antenoru odigrala je bitnu ulogu pri "mitološkom svladavanju" jadranske *terra incognita.*

Usputni spomen Jadranskoga mora u stihovima što su upravo navedeni dobiva u *Scholia Vaticana* uz Vergilijeva djela takav komentar: *Cadmus, Agenoris filius, relictis Thebis, comite Harmonia coniuge, fortunae iniurias sustinens, fines Macedoniae supergressus, parvulum filium, qui iuxta Illyricum fluvium ab Harmonia editus fuerat, dereliquit* – "Kada je Kadmo, Agenorov sin, ostavio Tebu u društvu svoje supruge Harmonije, podnosio je udarce sudbine i kad je prešao granice Makedonije, ostavio je maljušnoga sina kojega je Harmonija bila rodila kod Ilirske rijeke". Anonimni sholijast upućuje tu na drugu priču koja je bila čvršće povezana s ilirskim imenom nego ona o Antenorovim lutanjima po dalekim zapadnim stranama.[1] To upućivanje na dobro poznatu legendu o Kadmu i Harmoniji u jednome i sámo zahtijeva tumačenje. Svatko se naime mora zapitati što je onaj *Illyricus fluvius* koji se spominje u komentaru. To nije uobičajena zemljopisna oznaka, te sholijast tako na ovom mjestu, za nas barem, tumači *per obscuriora.* Ali upravo zato što *Illyricus fluvius* nije poznato zemljopisno ime, vjerojatno je da anonimni sholijast Vergilijeve Enejide ovdje slijedi neko vrelo koje je nama izgubljeno. Ako je tako, našli smo se tu na tragu jedne zametnute književne predaje o jadranskim krajevima u starini. Takva će se pretpostavka potvrditi, ako nam drugdje uspije pronaći još koji trag iste te predaje o ilirskoj rijeci u onim spisima koji su iz antike došli do nas. S time u vezi zanimljivo je jedno mjesto helenističkoga pjesnika Apolonija Rođanina. On u svojem epu Argonautika

[1] Servije u svojem komentaru uz isto mjesto prigovara Vergiliju što je uopće doveo ilirski zaljev u vezu s Antenorovim lutanjem. On piše o tome ovo: *Antenor non Illyricum, non Liburniam sed Venetiam tenuit, ideo autem Vergilius dicit Illyricos sinus, quod inde venit quidam Henetus rex, qui Venetiam tenuit, a cuius nomine Henetiam dictam posteri Venetiam nominaverunt* –"Antenor nije zaposjeo Ilirik, nije Liburniju, nego Venetiju, Vergilije pak zato govori o ilirskim zaljevima što je odande došao neki kralj Henet, koji je zaposjeo Venetiju, po čijem imenu se ona prozvala Henetija, a poslije su je ljudi nazvali Venetijom". Zanimljiv je tu pokušaj da se protumači grčki oblik venetskog imena. Jedno pak mjesto u trojanskom romanu Diktisa Krećanina opravdava Vergilijevo pjevanje. Diktis 5, 17 kaže o Antenoru ovo: *ita coactus cum omni partimonio ab Troia navigat deventique ad Hadriaticum multas interim gentes barbaras praevectus, ibi cum his, qui secum navigaverant, civitatem condit appelatam Corcyram Melaenam* –"Tako je bio prisiljen da sa svim imutkom otplovi iz Troje. I došao je na Jadransko more pošto je proplovio pored mnogih barbarskih naroda. Tamo je osnovao grad koji je nazvan Crna Korkira".

pripovijeda o Kolšanima koji su Jazona, Medeju i Argonaute progonili sve do Jadrana a onda se nisu usudili vratiti neobavljena posla svojemu kralju Eetu nego su se radije naselili na raznim mjestima na tom moru. O tome pjeva Apolonije (4, 516-518) ovako:

> οἱ δ' ἄρ' ἐπ' Ἰλλυρικοῖο μελαμβαθέος ποταμοῖο
> τύμβος ἵν' Ἁρμονίης Κάδμοιό τε, πύργον ἔδειμαν,
> ἀνδράσιν Ἐγχελέεσσιν ἐφέστιοι

– "a drugi su sagradili kulu na Ilirskoj rijeci, crnoj i dubokoj, gdje je grob Harmonijin i Kadmov, udomili se kod ljudi Enhelejaca".

I tu je govora o ilirskoj rijeci, i to u vezi s Kadmom i Harmonijom. Da ta rijeka teče u zemlji Enhelejaca, to neće iznenaditi nikoga tko zna za priču po kojoj su oni završili svoj život kod toga naroda. I grobovi tih heroja što leže na ilirskoj rijeci nisu ništa neobična. Novo je tek to da se ta rijeka opisuje kao crna i duboka i da su Kolšani na njezinoj obali sagradili utvrđeno naselje.

Izraz Ἰλλυρικὸς ποταμός pokazuje da Apolonije u tim stihovima predstavlja istu književnu predaju kao anonimni Vergilijev komentator. No Apolonije nam ne daje samo više pojedinosti nego onaj škrti komentar, po kojem razabiremo i to da je ta predaja bila poznata već u rano helenističko doba i da prema tome pripada među najstarije vijesti o jadranskim krajevima u antičkoj grčkoj književnosti.

Ilirska rijeka i grad što su ga na njoj osnovali Kolšani ostaju u Apolonija bezimeni. U njega je sve to samo učena aluzija. Tu nam pomaže da krenemo dalje nitko manji nego prvak aleksandrijske pjesničke škole, Kalimah, stariji suvremenik, učitelj i kritičar Apolonijev. U jednom fragmentu njegovih Uzroka (Αἴτια) čita se ovo (Frgm. 11 Pfeiffer = Strabon 1, 2, 39 i 5,1, 9; Pap. Ox. 2167, Frgm . 2/II):

> οἱ μὲν ἐπ' Ἰλλυρικοῖο πόρου σχάσσαντες ἐρετμά,
> λᾶα πάρα ξανθῆς Ἁρμονίης ὄφιος
> ἄστυρον ἐκτίσσαντο, τό κεν Φυγάδων τις ἐνίσποι
> Γραικός, ἀτὰρ κείνων γλῶσσ' ὀνόμηνε Πόλας

– "Oni su na Ilirskoj rijeci zaustavili vesla, kraj kamena plavokose Harmonije, zmije, osnovali su grad. Kakav Grk nazvao bi ga (gradom) Bjegunaca, a njihov ga je jezik imenovao Pola." Strabon, koji citira te stihove, kaže jasno

da se pri tome radi o Kolšanima koji su progonili Argonaute do Jadrana i onda se tamo naselili.

Na prvi bi se pogled riječi ἐπ' Ἰλλυρικοῖο πόρου shvatile kao da znače "na ilirskom moru". To je značenje riječi πόρος (zapravo: "morski put, morski prijelaz") vrlo obično. Tako rabe tu riječ Pindar u Nemejskoj odi 4, 53: πρὸς Ἰόνιον πόρον "prema Jonskom moru" i Euripid u Andromahi 1262: ἐντὸς Εὐξείνου πόρου – "u Crnom moru" i u Heleni 130: μέσον περῶντες πέλαγος Αἰγαίου πόρου "prelazeći posred pučine Egejskoga mora". Što bi dakle bilo uvjerljivije nego da se Kalimahov fragment prevodi "oni su na Ilirskom moru zaustavili vesla", ili, da bi se istaknulo etimološko značenje riječi πόρος "na prijelazu preko ilirskoga mora"? Očito je, međutim, da se u tom Kalimahovu fragmentu zrcali ista književna predaja koja i u prije navedenom mjestu iz Apolonijeva epa. Tamo pak nije riječ o ilirskom moru nego o nekoj ilirskoj rijeci. Suprotnost je tu ipak samo prividna. Riječ πόρος može značiti i "rijeka" (zapravo: "rječni tok"). Hezihije bilježi za nju među ostalima i značenje τὸ τοὺ ποταμοῦ ῥεῦμα – "rječni tok", a Suida tumači πόρος riječju ποταμός a izraz πόροι ἁλιρρόθιοι izrazom ποταμοὶ εἰς θάλασσαν ῥέοντες – "rijeke koje teku u more". Usp. također Pindara u Olimpijskoj odi 1, 92: Ἀλφέου πόρῳ κλιθείς "naslonivši se na tok (rijeke) Alfeja" i Eshila u Hoeforama 366: παρὰ Σκαμάνδρου πόρον τεθάφθαι ..."biti pokopan uz tok (rijeke) Skamandra". Kako je u Kalimaha taj izraz dvoznačan, ali se Kalimah u ostalome bitno slaže s Apolonijem, treba pretpostaviti da i on tu govori o ilirskoj rijeci, a ne o ilirskom moru. I on kaže da su Kolšani osnovali utvrđen grad. I on uvodi elemente priče o Kadmu, ali nešto drukčijim izrazima nego Apolonije. Govori o kamenu Harmonijinu, kojoj je lik zmijski. To su motivi dobro poznati i iz drugih vrela o Kadmu i Harmoniji. Nama je pak ovdje osobito važno to da Kalimah spominje ime kolšanskoga grada. Zvao se *Polai* i to je ime nedvojbeno istovjetno s imenom kasnije rimske kolonije u Istri *Pola,* što je naša *Pula,* ili u starijim potvrdama *Pulj.*

Kalimahov podatak o tome što ime *Polai* znači ne treba uzeti ozbiljno. Dobro je poznata njegova sklonost takvim etimološkim igrarijama. Vrlo se ozbiljno, međutim, treba pozabaviti činjenicom da povijesni grad Pola ne leži ni na kakvoj rijeci i da je vrlo daleko od krajeva s kojima je povezan herojski kult i mitološka predaja o skončanju Kadma i Harmonije. Ta lokalizacija ne da se na temelju raspoloživih izvora provesti onako točno kako bi bilo poželj-

no. Spominju se u vezi s Keraunijskim gorjem (Dionizije Perieget 389), s rijekama Drimom i Vojušom (Stefan Bizantinac pod Δυρράχιον), s rijekama Drimom i Neretvom (Nikandar, Theriaka 608) i s Budvom (Filon iz Biblosa u Stefana Bizantinca pod Βουθόη i razna Etymologica). Uza svu raznolikost svojih podataka upućuju ta vrela na jugoistočno jadransko primorje i teško se mogu povezati s položajem povijesne Pole. Ne smijemo, međutim, dopustiti da nas nesklad u realijama navede na to da prestanemo slijediti nit sasvim književnoga istraživanja. Kad nam pođe za rukom da uspostavimo koliko je god to moguće književnu predaju kojoj smo na tragu, tek tada će biti na mjestu i pitanje o tome kako tu predaju treba tumačiti s obzirom na zemljopisne i druge danosti na koje se odnosi.

I Kalimah je ostavio ilirsku rijeku bezimenom. Treba dakle tragati dalje za tom helenističkom književnom predajom ne bi li se u nekom od tekstova u kojima se ona prelama našlo i ime te ilirske rijeke. Takvo se očekivanje pokazuje opravdanim. Još jedan helenistički pjesnik, Likofron, crpio je u svojoj Aleksandri iz istoga vrela kao Kalimah i Apolonije. On je vijest o Kolšanima koji su na Jadranu osnovali grad zaodjenuo u svoj sibilinski stil. Stavljajući u usta proročici Kasandri što će se dogoditi junacima Nireju i Toantu na povratku iz osvojene Troje, on pjeva (1016-1026) ovo:

τῇ δ' ἐκ Λιβύσσης αὖθις ἐμπίπτων νότος
εἰς Ἀργυρίνους καὶ Κεραυνίων νάπας
ἄξει βαρεῖ πρηστῆρι ποιμαίνων ἄλα,
ἔνθα πλανήτην λυπρὸν ὄψονται βίον
Λακμωνίου πίνοντες Αἴαντος ῥοάς.
Κρᾶθις δὲ γείτων ἠδὲ Μυλάκων ὅροις
χῶρος συνοίκους δέξεται Κόλχων Πόλαις,
μαστῆρας οὓς θυγατρὸς ἔστειλεν βαρὺς
Αἴας Κορίνθου τ' ἀρχός, Εἰδυίας πόσις,
τὴν νυμφαγωγὸν ἐκκυνηγητῶν τρόπιν,
οἳ πρὸς βαθεῖ νάσσαντο Διζήρου πόρῳ

– "A iz Libije će ih opet južni vjetar navaljujući odvesti među Argirince i u šumovite doline Keraunijskih gora teškom vijavicom određujući kretanje mora. Tamo će ugledati bijedan život lutalački pijući iz struja lakmonskoga Ajanta. A susjedni će ih Kratis primiti kao stanovnike u zemlji Milaka i u Poli,

koja pripada Kolšanima što ih je poslao teški vladar Aje i Korinta, muž Ejdijin, da mu traže kćer, kada je progonio brodsku kobilicu koja je odvodila nevjestu, a oni su se nastanili uz duboki tok Dizera." Tu je rijeka na kojoj su se nastanili Kolšani što se nisu usudili svojemu kralju na oči nazvana svojim imenom. Zove se *Dizeros*. To je ime inače sasvim nepoznato. Likofron spominje i grad *Polai* i smješta ga u susjedstvo Keraunijskoga gorja, rijeke Vojuše i epirskoga naroda Argirinaca. To ime potpuno potvrđuje interpretaciju koju smo dali mjestima navedenim iz Kalimaha i Apolonija. To je, vrlo ispravno, uočio i Likofronov sholijast. On piše uz to mjesto: Πόλαι δὲ πόλις Ἠπείρου ὑπὸ Κόλχων κτισθεῖσα τῶν καταδιωξάντων τὴν Μήδειαν καὶ μὴ καταλαβόντων αὐτὴν καὶ διὰ φόβον ἐνταῦθα κατοικησάντων καὶ κτισάντων πόλιν, ἥτις τῇ Κολχίδι φωνῇ Πόλαι καλεῖται, σημαίνοντος τοῦ ὀνόματος τοὺς φυγάδας, ὥς φησι Καλλίμαχος –"A Pola je grad u Epiru, osnovali su ga Kolšani od onih koji su pošli u potjeru za Medejom, a nisu je uhvatili, pa su se od straha ondje nastanili i osnovali grad koji se na kolšanskom jeziku zove Pola, a to ime znači bjegunci, kako kaže Kalimah." Manje nam kazuje vijest koju donosi Stefan Bizantinac: Δίζηρος, ποταμὸς Ἰλλυρίδος. Λυκόφρων οἱ πρὸς βαθεῖ νάσσαντο Διζήρου πόρῳ –"Dizer, rijeka u Iliriji. Likofron: 'a oni su se nastanili uz duboki tok Dizera' ". On je posve zavisan od Likofrona, a Ilirija je njemu vrlo širok geografski pojam.

Našli smo dakle helenističku vijest o Jadranu. Posvjedočena je neizravno, ali vrlo dobro. Po toj su vijesti Kolšani koji su bili poslani da uhvate Argonaute, kad im to nije pošlo za rukom, bojeći se vratiti se Eetu bez Medeje i zlatnoga runa, osnovali utvrđen grad na Jadranu, kod grobova Kadma i Harmonije, negdje na pograničju Ilirije i Epira, kojemu su nadjenuli ime *Polai*, što na njihovu jeziku znači "Bjegunci". Taj grad je ležao na rijeci Dizeru, koja se opisuje i kao "ilirska rijeka". Onamo su došli Nirej i Toant na svojem lutanju poslije pada Troje, kad ih je nevrijeme na moru bacilo iz Libije epirskim Argirincima. U toj su vijesti povezana tri legendarna kruga: tebanski, argonautski i onaj o povratku Ahejaca poslije pada Troje.

Da se u raznim vrelima na koja smo ovdje nailazili doista prelama jedna jedinstvena i jasno odrediva književna predaja, to najočitije pokazuje podudarni izraz *Illyricus fluvius*: Ἰλλυρικὸς ποταμός: Ἰλλυρικὸς πόρος: Διζήρου πόρος. Već se pomišljalo i na to da bi narod Milaka mogao biti kriptički spomen Ilira. Omogućuje to pretpostavka da Likofron tu polazi od paretimo-

logije, kojom se Ἰλλυριοί izvodilo od ἰλλός "škiljav". Od sinonima μυλλός također "škiljav" bilo bi onda tu izvedeno drugo ime naroda, inače nepoznato, Μύλακες preuzeto u tekst da stoji mjesto Ἰλλυριοί[2]. Likofron nastoji iz svih sila biti taman i govoriti u zagonetkama. Pokazuje svoju i stavlja na kušnju učenost svojih čitatelja. Ne može se stoga unaprijed isključiti ni takva mogućnost. A ako bi to bilo doista tako, onda bi u Likofronovu tekstu bilo prisutno ilirsko ime te bi tako Dizer u njega i izričito bio "ilirska rijeka".

Ta ilirska rijeka, izvorno po svoj prilici πόρος jer se dva od naših izvora tako izražavaju, a to je sigurno i *lectio difficilior,* varijanta koja se manje očekuje, po sebi je već dosta da učini vjerojatnom tekstovno jedinstvo izvornoga oblika utvrđene književne predaje. To, međutim, nije jedini izraz koji upućuje u tom smislu. Tako se oblik Ἰλλυρικοῖο susreće kod Kalimaha i kod Apolonija, pa μελαμβαθής odnosno βαθύς također kao atribut rijeke, kod Apolonija i Likofrona. Ne smije se, dakako, zanemariti mogućnost da su naša vrela sekundarno utjecala jedno na drugo, ali tako dalekosežne i razgranate tekstovne podudarnosti pokazuju dosta jasno da su ona sva najvjerojatnije ipak zasnovana na istom prvotnom tekstu i da je svako od njih na drugi način u sadržaju i izrazu zavisno od njega. Ni za koje od ovdje razmotrenih mjesta ne može se opravdano pretpostaviti da predstavlja taj izvor jer ni jedno od njih ne sadrži sve podatke za koje se može utvrditi da su vjerojatno stajali u zajedničkom predlošku iz kojega su svi ti tekstovi preuzeti. Mora se, dakle, pretpostaviti da su oni što su došli do nas, i u njima se prelama prvotna helenistička vijest, zasnovani na jednom zajedničkom vrelu koje je danas izgubljeno.

Kada se radi o helenističkoj vijesti što se tiče mitološke geografije zapadnih krajeva, odmah će se pomišljati da bi ona mogla potjecati od Timeja. U našem je to slučaju poduprto još i time što se od Stefana Bizantinca saznaje da je Timej u svojem djelu doista spominjao epirske Argirince. U Stefana se nalazi natuknica: Ἀργύρινοι, ἔθνος Ἠπειρωτικόν, ὡς Τίμαιος καὶ Θέων. Καὶ Λυκόφρων· εἰς Ἀργυρίνους καὶ Κεραυνίων νάπας – "Argirinci, epirski narod, kako kažu Timej i Teon. I Likofron pjeva: među Argirince i u šumovite doline Keraunijskih gora." Argirinci se pak javljaju i u Likofronovoj verziji naše vijesti te postoje dobri razlozi da se uzima kako je on to preuzeo iz prvot-

[2] A. W. Mair u bilješci uz engleski prijevod Likofronove Aleksandre, Loeb Classical Library, London 1921, 579.

noga i zajedničkog vrela. Osim toga znamo da je Likofron crpio mnogo podataka iz Timeja.[3] Vjerojatno je to i za Kalimaha i Apolonija.[4] Timej je rado donosio loše etimologije. Stoga mu je lako pripisati i tumačenje imena grada *Polai* kao kolšanskoga naziva koji znači "Bjegunci".[5] Znamo još i to da je Timej izvješćivao o plovidbi Argonauta po zapadnim morima. O tome svjedoči Diodor 4, 56. U sholijama uz ep o Argonautima Apolonija Rođanina (4, 1152 i 1217) stoji da su prema Timejevu izvješću Jazon i Medeja proslavili svoju svadbu na Kerkiri. Vijest o kolšanskoj naseobini *Polai* na ilirskoj rijeci Dizeru lako se dakle uklapa u izgubljeno Timejevo djelo, bar koliko ga poznajemo. Pretpostavka da vijest kojom smo se ovdje bavili potječe od Timeja po svemu je tome vrlo vjerojatna.[6]

Bila nam je svrha da upozorimo na tu važnu helenističku vijest i da razriješimo, koliko je to moguće, splet književne predaje u kojoj je došla do nas. Sasvim je drugo pitanje kako interpretirati realije što se javljaju u njoj. Jasno je da se ili Timej prevario pri lokalizaciji grada što su ga osnovali Kolšani ili da je toj Poli na rijeci Dizeru sâmo ime zajedničko s poznatom istarskom. Moguće je da je Timej, kojemu se češće prigovaralo zbog kabinetske učenosti, tu naprosto podlegao zemljopisnoj zabuni. Ali može biti i to da je istarski grad tek naknadno bio identificiran s mitološkim *Polai.*

[3] Usp. J. Geffcken, *Timaios' Geographie des Westens*, Berlin 1892, 1-51 i Günther, *De ea, quae inter Timaeum et Lycophronem intercedit ratione*, Leipzig 1889.

[4] Usp. Tzetzes, Scholia in Lycophronem 1141, gdje se pripovijeda da su Lokrani ilijskoj Ateni žrtvovali djevojke da okaju grijeh svojega kralja Ajanta, koji je osramotio Kasandru. Sholija završava riječima: χιλλίων δ' ἐτῶν παρελθόντων μετὰ τὸν φωκικὸν πόλεμον ἐπαύσαντο τῆς τοιαύτης θυσίας, ὥς φησι Τίμαιος ὁ Σικελός. Μέμνηται δὲ τῆς ἱστορίας καὶ ὁ κυρρηναῖος Καλλίμαχος –"kada je prošlo tisuću godina poslije Fočanskoga rata prestali su s takvom žrtvom, kako kaže Sicilac Timej. A tu priču spominje i Cirenjanin Kalimah".

[5] Tako i Plinije u Prirodopisu 3,13: *Sardiniam ipsam Timaeus Sandaliotin appellavit ab effigiae soleae* – "Sardiniju je čak Timej nazvao Sandaliotidom jer je slična sandali" i Stefan Bizantinac Μασσαλία, πόλις τῆς Λιγυστικῆς κατὰ τὴν κελτικήν, ἄποικος Φωκαέων. Ἑκαταῖος Εὐρώπῃ. Τίμαιος δέ φησιν, ὅτι προσπλέων ὁ κυβερνήτης, καὶ ἰδὼν ἁλιέα, ἐκέλευσε μᾶσσαι τὸ ἀπόγειον σχοινίον. Μᾶσσαι γάρ τὸ δῆσαί φασιν Αἰολεῖς· Ἀπὸ γοῦν τοῦ ἁλιέως καὶ τοῦ μᾶσσαι ὠνόμασται – "Masalija, grad u Liguriji prema Keltskoj zemlji, kolonija Fokejaca. Hekatej u opisu Evrope. A Timej kaže da je kormilar ploveći prema njemu ugledao ribara i naredio da se zaveže (μᾶσσαι) uže kojim se brod pričvršćuje za obalu. Eolci naime zavezati kažu μᾶσσαι. Po ribaru (ἁλιεύς) i zavezivanju (μᾶσσαι) nazvan je dakle grad.

[6] Usp. Günther, nav. dj. 61-64 i Geffcken, nav. dj. 10,132 i 136-137.

U kontekstu te antičke predaje lakše je razumjeti da Plinije u Prirodopisu 3, 130 piše da su Enhelejci bili liburnsko pleme: skupa s Polom mogli su i Enhelejci biti poslije premješteni na sjeverni Jadran.

Suić je iznio ozbiljne razloge za to da rijeku na kojoj su ležala kultna mjesta Kadma i Harmonije prema Pseudo-Skilaku treba identificirati s Drilonom (Drimom).[7] To pitanje, međutim, još nije sasvim pouzdano riješeno. Osim Drima dolaze još u obzir Vojuša, Bojana, Rizonski zaljev (Boka Kotorska) i Neretva, jer se te rijeke mogu prema raspoloživim vrelima staviti u vezu s herojskim kultom Kadma i Harmonije.[8]

I vijesti o tim grobovima i kultnim mjestima na ilirskoj obali koje donose tzv. *Geographi minores* potječu vjerojatno na kraju krajeva od istoga mjesta u Timejevu djelu. No to je pitanje koje valja posebno istražiti da bi se našao valjan odgovor na nj.

U vezi s vijesti o kolšanskom gradu *Polai* na ilirskoj rijeci, koju treba tražiti na jugoistočnoj jadranskoj obali, postaje osobito zanimljiva Plinijeva vijest u Prirodopisu 3, 144 da je grad *Olcinium* (Ulcinj), koji leži pri ušću rijeke Bojane, u starini bio smatran kao kolšanska naseobina. Tu se ozbiljno nameće pitanje nije li upravo *Olcinium* bio Timejev grad *Polai*, a rijeka *Barbanna* (Bojana) i s njom hidrografski nerazrješivo povezan *Drilōn /Drinus* (Drim) ona ilirska rijeka Dizer na kojoj je ležao taj grad.

Helenistička je vijest o ilirskoj rijeci važna za naše poznavanje mitološkoga zemljopisa jadranskih predjela. A njezino nalaženje i utvrđivanje, kako je ovdje izneseno i prikazano, pokazuje još kako je bitno da se raščisti sva književna predaja iz koje je potekla. Tek kad se to učini, mogu se njezini podaci valjano i pouzdano upotrijebiti za povijesno istraživanje i rasuđivanje.

[7] Usp. M. Suić, *Gdje se nalazilo jezero iz 24. poglavlja Pseudo Skilakova "Peripla"*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, n. s. 8 (1953) 129; *Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplu*, Rad JAZU 306 (1955) 125.

[8] Izvore vidi gore str. 85–89.

Tri starobalkanska nomina sacra

Posljednjih se godina pri istraživanju starobalkanske onomastike s mnogo pomnje nastojala utvrditi prostorna raspodjela pojedinih imenskih elemenata što je točnije bilo moguće. Svrha je tomu bila da se pokažu razlike antroponimijskih tipova i odrede njihova područja.[1] To je dovelo do važnih novih spoznaja o domorodačkoj antroponimiji ilirskih provincija i bitno obogatilo spoznaje o etničkoj povijesti i jezičnim prilikama toga prostora. Pokazala se znatna raznolikost, višestruko prostorno članjenje, gdje se do tada baratalo previše širokopoteznim poopćivanjima i nedovoljno utemeljenim argumentima. I mnogo se čemu što se bez tanjega razlikovanja nazivalo ilirskim ili keltskim mogla odrediti pobliža pripadnost.

Ali upravo time što su se mogla jedna od drugih razgraničiti antroponimijska područja i stali razlikovati antroponimijski tipovi istaknuta je osobitost onih imenskih porodica, kojih potvrđena prostorna raspodjela ne pristaje niti jednom od utvrđenih imenskih područja i obuhvaća vrlo širok prostor. *Nomina sacra,* osobna imena povezana s vjerskim predodžbama i kultom, u toj su kategoriji osobito znatna skupina. U ovom će se radu razmotriti tri takve imenske porodice, kojih raspodjela pokriva vrlo daleka prostranstva i prelazi čvrsto odredive granice imenskih područja. Pri tome će se nešto potanje donositi materijal što ga pružaju izvori jer nije, osobito u našoj zemlji, uvijek lako pristupačan, a pitanja koja se tu istražuju za paleobalkanistiku su osobito važna. Ovaj članak treba da bitno olakša njihov budući studij.

[1] Usp. R. Katičić, *Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija*, Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba, Posebna izdanja Naučnog društva SR Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja 1, Sarajevo 1964, 9-58; *Liburner, Pannomer und Illyrier*, Studien zur Sprachwissenschaft und Kulturkunde, Gedenkschrift für Wilhelm Brandenstein, Innsbruck 1968, 363-368.

1. Bato, Bateia

Ime *Bato* ušlo je u svjetsku povijest. Tako su se, naime, zvala dva vođe velikoga ustanka panonskih plemena i Delmata koji je ozbiljno potresao rimsku vlast na sjeverozapadnom Balkanu 6-9. godine naše ere. O tome piše Velej Paterkul 2, 110: *Maxima duobus Batonibus ac Pinnenti ducibus auctoritas erat. In omnibus autem Pannoniis non disciplinae tantummodo, sed linguae quoque notitia Romanae, plerisque etiam litterarum usus et familiaris armorum erat exercitatio: itaque hercules nulla unquam natio tam mature consilio belli bellum iunxit ac decreta patravit. Oppressi cives Romani, trucidati negotiatores, magnus vexillariorum numerus ad internecionem ea in regione, quae plurimum ab imperatore aberat, caesus, occupata armis Macedonia, omnia et in omnibus locis igni ferroque vastata. Quin tantus etiam huius belli metus fuit, ut stabilem illum et formatum tantorum bellorum experientia Caesaris Augusti animum quatteret atque terreret: audita in senatu vox principis, decimo die, ni caveretur, posse hostem in urbis Romae venire conspectum.*– "Najveću su vlast kao zapovjednici imali dva Batona i Pinent. U svim se pak Panonijama poznavala ne samo rimska disciplina nego i jezik, a većina se također umjela služiti pismom i bilo im je blisko vježbanje u oružju: i tako nije, Herkula mi, nikoji narod ikada toliko brzo s ratnom osnovom povezao sam rat i ostvario donesene odluke. Potlačeni su bili rimski građani, pobijeni trgovci, u onom kraju koji je bio najviše udaljen od zapovjednika posječen je bio do smrti velik broj isluženih vojnika što su i dalje bili ostali pod zastavama, oružjem je zauzeta Makedonija, sve je na svakom mjestu opustošeno ognjem i željezom. Čak je strah od toga rata bio tolik da je potresao i plašio onaj čvrsti i iskustvom tolikih ratova oblikovani duh Cezara Augusta: čuo se u senatu glas njegova prvaka, desetoga dana, da ako se ne bude pazilo, može neprijatelj doći na pogled grada Rima." Usp. još i 2, 114. Jedan od dvojice Batona pripadao je panonskom plemenu Dezitijata, kojih je zemlja bila u gornjoj dolini Bosne, a drugi je bio Breuk iz dravsko-savskoga međurječja. Usp. Dion Kasije 35, 29 i d. i 56, 12 i d. Nadalje Strabon 7, 5, 3; Suetonije, Život Tiberijev 20; Ovidije, Ex ponto 2, 1, 46. Po vođi Dezitijata, koji je odigrao znatniju ulogu nego drugi Baton, zove se taj rat kadikad i *Bellum Batonianum* (CIL 5, 3346, Verona).

Livije 31, 28 pripovijeda o godini 200 stare ere ovo: *Hac satis felici expeditione bello commisso reguli ac principes accolae Macedonum in castra Romana veniunt, Pleuratus Scerdilaedi filius et Amynander Athamanum rex, et ex*

Dardanis Bato Longari filius. Bellum suo nomine Longarus cum Demetrio Philippi patre gesserat. Pollicentibus auxilia respondit consul Dardanorum et Pleurati opera, cum exercitum in Macedoniam induceret, se usurum – "Pošto je tim dosta sretnim pohodom započeo rat, došli su u rimski tabor kraljići i prvaci što stanuju pokraj Makedonaca, Pleurat sin Skerdiledov i Aminandar kralj Atamanaca i od Dardanaca Baton sin Longarov. Taj Longar je sam u svoje ime vodio rat s Demetrijem ocem Filipovim. Oni su mu obećavali pomoćne čete, a konzul im je odgovorio da će primiti ponudu Pleuratovu i Dardanaca kad bude vodio vojsku u Makedoniju." Tako saznajemo za Batona, dardanskog vladara, koji je pomagao Rimljanima u ratu s Makedonijom.

Pored tih osoba što su nosile ime *Bato,* a u rimskoj su povijesti odigrale više ili manje važnu ulogu, poznat je s rimskih natpisa poveći broj pripadnika naroda sa sjeverozapadnog Balkana koji su nosili to ime. Ovdje su potvrde:[2]

Iz Dalmacije:

Ilirsko imensko područje[3]

Bato lib. CIL 3, 1801 (8421) Narona RP[4]
Batoni filio CIL 3, 12800 Fatnica KP
Aurelius Batonianus CIL 3, 14633 Novae KP

Dalmatsko područje

*Sextus f. Batoni * Caonat[u]s* VD 55 (1953) 245 i d. Grebaštica RP
Bato Baracionis CIL 3, 2749 (2802) Vrlika RP
Bato Samuntius Pantis filius ILI 180 Rider RP
Ael. Titus Batonis WMBH 11 (1908) 134 Livno RP
Batun CIL 3, 2762 (9845) Ličtani RP
Plator Carvius Batonis WMBH 11 (1909)131 Mali Kablići KP
Batonis VD 28 (1905) 137 n. 3393 A Salona RP
Batoni Beusantis CIL 13, 6538 Salvium RP
Batuia Arheološki muzej u Splitu, Salona

[2] Potpun pregled rasprostranjenosti toga imena dao je zadnji J. Šašel, Akte des IV. Internationalen Kongresses für griechische und lateinische Epigraphik, Beč 1964, 352-368. K tomu valja uzeti još G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969,163 i d.

[3] Usp. Katičić, nav. dj.

[4] RP - doba ranoga principata, KP - doba kasnoga principata.

Panonski narodi u Dalmaciji

Bato Dasantis fil. nat. Ditio CIL 13, 7508 Dicioni RP
Bato Liccai f. Spomenik 77 (1932) 40 = Mayer 1, 38 i d. Župča
Bato CIL 3,12779 Mali Mošunj KP
Flavius Bato Spomenik 77 (1934) 16 n. 20 Stari Brod KP
Plator Batonis CIL 3, 12772 = GZM 44 (1932) 44 Bistue nova RP

Vojnici rimske flote iz Dalmacije ili čak od naroda Dalmata

Bato Laedionis f. CIL 5, 1956 Portus Liquentiae RP
M. Baebius Celer qui et Bato Dazantis f. Dalmata AE 1912,184 Rim KP
C. Ravonius Celer qui et Bato Scenobarbi natione Dalmata CIL 10, 3618 Misenum KP

Iz Panonije:

Bato Buli f. Colapianus CIL 3, 4372 Kolapijanci RP
Scilus Batonis f. Breucus CIL 34377 Breuci RP
Bato Trantonis f. Araviscus CIL 3, 3325 Aravisci RP
Bato Neritani (?) CIL 3, 3558 Aquincum ?
Bato Dasentis f. explorator CIL 3, 4276 Adiaum RP

Iz Norika:

Bateia Disocni f. CIL 3, 5076 Globasnitz 2. st.
Iunia C. f. Bateia CIL 3,5031=ILS 7115 Michelsdorf bei Friesach 2. st.
Batelis Deusonis f. CIL 3, 5057 = MZK 1904, 165 i d. Greith bei Neumarkt 1-2. st.

Iz Dacije:

Bato Annaei Dac. tb. cer. VIII i XX Alburnus Maior RP
Bato Liani Dac. tb. cer. XIV Alburnus Maior RP
Bato Pr... vi Dac. tb. cer. V Alburnus Maior KP
Andueia Batonis Dac. tb. cer. II i VIII Alburnus Maior RP

Anduenna Batonis Dac. tb. cer. III Alburnus Maior KP
Maximus Batonis Dac. tb. cer. VI Alburnus Maior RP
Bato CIL 3, 7649 Dacija 2. st.

Iz ostalih provincija:

Bato keramičar u Kampaniji CIL 10, 8056, 62, Neapolis, stara era?
Bato keramičar CIL 9, 6082, 16 Pentima?
Batoni pod slikom gladijatora CIL 6, 10188 Rim, 2. st.
Bato gladiator PIR ^{2} I B 95 KP
Bato Attaleni CIL1^{2}, 893 Rim, stara era
Bato Muganii CIL 8, 20765 Auzia 2. st.
Bato Salarius CIL 5, 6670 Vercellae 2. st.
Q. Baebius Bato CIL 8, 8367 Igilgili RP
Caecilius Bato CIL 13, 8824 Roomburg KP
C. Fundanius C. f Bato EE 8, 216, p. 53 Tibur RP
Viridomarus Battonis f. Pais 611 Pozzo RP
Batonius Ciceron, Ad Atticum 6, 8, 1-2.
C. Batonius CIL 12, 4323 Narbo
L. Batonius L. l. CIL 6, 13533 Rim
P. Batonius Davi CIL 10, 4674 Cales
Q. Batonius Onesimus CIL 6, 13534 Rim
Q Batonius Telesphorus CIL 6, 13534 Rim
P.Batonius Thaliarchus CIL 6, 13535 Rim
M. Batonius Vitalis CIL 6, 1058, 6, 58 Rim
Batonia Primilla CIL 6, 13535 Rim

Prostorni raspored imenske porodice *Bato, Bateia, Batuia, Batelis, Batonius* pokazuje jasno da ona pripada domorodačkoj antroponimiji ilirskih provincija, i to ne samo jednomu od njezinih imenskih područja, nego se javlja i u jugoistočnom, pravom ilirskom, i u čitavom dalmatsko–panonskom. To je ime vrlo rašireno i u Daciji kod naseljenika iz Dalmacije.

Osobito je zanimljivo to što se ta imenska porodica novim imenskim oblicima dalje grana u istočnim Alpama, dakle na području gdje jako prevladava keltska antroponimija. Već samim time se prostorni raspored toga imena i njegove porodice pokazuje kao sasvim atipičan. Jezgreno područje

te rasprostranjenosti ne poklapa se ni s kojim od do sada utvrđenih onomastičkih predjela. Prostor, pak, na kojem su imena te porodice raspršena obuhvaća Galiju, Afriku, Italiju i osobito Rim i time ne pokazuje nikakvih neočekivanih osobitosti. Tako je raspršeno dosta poznatijih domoradačkih imena u carstvu. Osobite je, međutim, pozornosti vrijedno to da se ime Baton u obliku Βάτων javlja i kao čvrst sastojak grčke antroponimije. Dokazuju to ove potvrde:

Βάτων pjesnik komedija iz Atene, 300-250. st. e. RE 3, 143
Βάτων historičar iz Sinope, 250-200. st. e. RE 3, 143
Βάτων ljevač rude iz Herakleje, 225-200. st. e. RE 3, 144
Βάτων IG 12, 3,1387 Tera 230-226. st. e.
Βάτων najamnik Ptolemeja Euergeta IG 12, 3, 227, v. 50 i 178 Tera 230-226. st. e.
Βάτων gospodar Menipov Krahe, Personenn. 19, 7 i d. Pont ?
Βάτων Arijan, Diss. Epict. 1, 2, 26
Βάτων više keramičara IG 12, 8 ind. 185 Tasos 2. st. st. e.
Βάτων Ἀλεξίου regrut IG 7, 2435 v. 2 Teba, Beotija 125-75. st. e.
Βάτων Ἀντιγόνου IG 12, 8, 425 Tasos 2. st. st. e.
Βάτων Ἐγκαιρίου Σάμιος IG 12, 3,1290 Tera 300-200. st. e.
Βάτων Φίλωνος IG 12, 3 331 v. 31 Tera 158-152 st. e.
Βάτων Παγγήθευς IG 12, 8 277 v. 75 Tasos 410 st. e.
Βάτων Θριάσιος IG 13, 2178 Atika 1, st. st. e.
Φιλωνίδης Βά(τωνος) IG 12, 3, 327 i 243 Tera 164-1159 st. e.
Βάτωνος SEG 9, 589 Tenchris-Arsinoe, Cirena 1. st. st. e.

Iz tih potvrda proizlazi vrlo jasno da je Βάτων bilo grčko osobno ime već u vrijeme kada sjeverozapadni Balkan još nije bio uključen u rimski svijet. Ne može se dakle pri tome raditi o utjecaju iz rimskoga vremena, nego rasprostranjenost toga starobalkanskoga imena svjedoči o mnogo starijim dodirima, kojih se narav ne razaznaje iz vrela što su se do sada razmatrala. Istaknuti treba i to da se Βάτων u patronimijskoj imenskoj formuli javlja uvijek s pravim grčkim imenima. Nema dakle nikakva razloga da se osobe koje ga nose smatraju strancima ili potomcima doseljenika.

Osobito značenje dobiva, međutim, rasprostranjenost imena Βάτων u grčkoj antroponimiji kada se uzme u obzir i to kako je ono razgranato u mito-

logiji. Tu se, naime, izravno pokazuju veze sa sjevernim balkanskim prostorima. Stefan Bizantinac zabilježio je jednu Polibijevu vijest po kojoj je Βάτων, uzdodrža Amfijarajev, pošto je ovaj boreći se pri opsadi Tebe nestao pod zemljom, otišao u Iliriju k Enhelejcima, tamo osnovao grad Harpiju i nastanio se u njem: Ἅρπυια, πόλις ἐν Ἰλλυρίᾳ παρ' Ἐγχελέαις, εἰς ἣν Βάτων ὁ Ἀμφιαράου ἡνίοχος μετὰ τὸν ἀφανισμὸν αὐτοῦ ἀπῴκησε. Πολύβιος –"Harpija, grad u Iliriji kod Enhelejaca u kojem je Baton, uzdodrža Amfijarijev, poslije njegova nestanka osnovao naseobinu." Time se i opet tebanska legenda povezuje s Enhelejcima na Jadranu.

Daleko poznatija je priča o tome kako su Kadmo i Harmonija otišli Enhelejcima i kod njih završili život. Usp. Apolodor 3, 39 i dr. Manje je poznata priča o tebanskim Kadmejcima koji su pribjegli Enhelejcima kada su Epigoni zauzeli njihov grad. Usp. Herodot 5, 61 i Pauzanija 9, 5, 13 i 8, 6.

U tom skiopu dobiva i predaja o Batonu u Enhelejskoj Harpiji osobito značenje i sjevernobalkansko ime Amfijarajeva uzdodrže, upravljača njegovih bojnih kolâ, važno je svjedočanstvo o historičnosti te mitološke predaje o najstarijim vezama mikenskih Grka s istočnom obalom južnoga Jadrana. Za sada se možemo samo domišljati da je ime *Bato*, o kojem kod stanovništva ilirskih provincija tako živo svjedoče vrela rimskoga doba, već za tih najstarijih dodira egejskoga s jadranskim svijetom preuzeto u grčku antroponimiju, ili da je pak, obratno, stiglo starom stanovništvu ilirskih zemalja iz mikenske Grčke.

Više saznajemo o Batonu, Amfijarajevu uzdodrži, kod Apolodora 3, 6, 8: Ἀμφιαράῳ δὲ φεύγοντι παρὰ ποταμὸν Ἰσμηνόν, πρὶν ὑπὸ Περικλυμένου τὰ νῶτα τρωθῆ, Ζεὺς κεραυνὸν βαλὼν τὴν γῆν διέστησεν. ὁ δὲ σὺν τῷ ἅρματι καὶ τῷ ἡνιόχῳ Βάτωνι, ὡς δὲ ἔνιοι Ἐλάτωνι, ἐκρύφθη, καὶ Ζεὺς ἀθάνατον αὐτὸν ἐποίησεν –"Dok je Amfijaraj bježao uz rijeku Izmen, prije nego ga je Periklimen ranio u leđa, bacio je Zeus munju i raskolio zemlju. A on se skupa s bojnim kolima i uzdodržom Batonom, ili Elatonom, kako neki kažu, sakrio i Zeus ga je učinio besmrtnim."

U Pauzanije 2, 23, 2 stoji o tome u opisu grada Argosa ovo: ἐξῆς δὲ τούτων ἐστὶν Ἀσκληπιοῦ τέμενος καὶ μετὰ ταῦτα ἱερὸν Βάτωνος. ἦν δὲ ὁ Βάτων γένους Ἀμφιαράου τοῦ αὐτοῦ τῶν Μελαμποδιδῶν καὶ ἐς μάχην ἐξιόντι ἡνιόχει τοὺς ἵππους. γενομένης δὲ τῆς τροπῆς ἀπὸ τοῦ Θηβαίων τείχους χάσμα γῆς Ἀμφιάραον καὶ τὸ ἅρμα ὑποδεξάμενον ἠφάνισεν ὁμοῦ

καὶ τοῦτον τὸν Βάτωνα – "a za tim je sveto zemljište Asklepijevo i iza toga svetište Batonovo. A Baton je bio od istoga roda Melampodida kao i Amfijaraj, i kada je taj izlazio u bitku, upravljao mu je konjima od bojnih kola; a kada su ih s tebanskoga zida natjerali u bijeg, zinula je zemlja i primila Amfijaraja i njegova bojna kola i sakrila ih, a zajedno s njima i toga Batona".

Nađena je oslikana vaza na kojoj je prikazan Amfijaraj kako stoji na svojim bojnim kolima, a kraj njega uzdodrža, kraj čijega lika je ispisano i njegovo ime: BATON.[5] Pauzanija opisuje dvije Batonove slike koje je vidio u Olimpiji i Delfima. U Olimpiji je to bila slika na larnaksu (5, 17, 8): Βάτων δὲ, ὃς ἡνιοχεῖ τῷ Ἀμφιαράῳ, τάς τε ἡνίας τῶν ἵππων καὶ τῇ χειρὶ τῇ ἑτέρᾳ λόγχην – "A Baton, koji upravlja Amfijaraju konjima od bojnih kola, drži u ruci uzde od konjâ, u drugoj sulicu". U Delfima su pak Argejci postavili sliku Amfijarajevu i njegova kočijaša i pouzdanika Batona (10, 10, 3): πλησίον δὲ τοῦ ἵππου καὶ ἄλλα ἀναθήματά ἐστιν Ἀργείων ... Ἀμφιαράου δὲ καὶ ἅρμα ἐγγὺς πεποίηται καὶ ἐφεστηκὼς Βάτων ἐπὶ τῷ ἅρματι ἡνίοχός τε τῶν ἵππων τῷ Ἀμφιαράῳ καὶ ἄλλως προσήκων κατὰ οἰκειότητα – "a kraj konja nalaze se i drugi zavjetni darovi Argejaca ... i blizu toga su izrađena i Amfijarajeva bojna kola i Baton kako stoji na kolima, koji je Amfijaraju upravljao konjima, a i inače mu je bio blizak i prisan". Uzdodrža Βάτων zove se i Σχοίνικος . O tome kaže sholijast uz Pindarove Olimpijske ode 6, 21 d ovo: κατεπόθη ὁ Ἀμφιάραος, οἱ μὲν περὶ Ὠρωπὸν οἱ δὲ περὶ Κλεωνάς· τοὺς δὲ ἵππους αὐτοῦ φησιν Ἀντίμαχος εἶναι ἀσυστάτους, οἱ δὲ Θεσσαλοὺς ὀνόματα δὲ αὐτῶν Θόας καὶ Δίας· ὁ δ' ἡνίοχος αὐτοῦ Βάτων ἐκαλεῖτο ἢ Σχοίνικος, συγκαταποθεὶς αὐτῷ –"zemlja je progutala Amfijaraja, jedni kažu da je to bilo kod Oropa, a drugi kod Kleone; a za njegove konje Antimah kaže da se ne zna kakvi su bili, a drugi da su bili tesalski; a imena su im bila Toant i Dijant; a njegov uzdodrža se zvao Baton ili Shenik, progutan je zajedno s njim." Pod imenom Σχοίνικλος poštivan je Amfijarajev uzdodrža na obali Propontide (Mramornoga mora) kod Bizantija u herojskom svetištu. Onamo su ga, kako se misli, donijeli kolonisti iz Megare, koji su osnovali Bizantij. Usp. Dionizije Bizantinac, izdanje R. Güngerich, Berlin 1958, p. 15, 10-13.

[5] Usp. Furtwängler-Reichold,*Griechische Vasenmalerei* 121; Pfuhl, *Malerei und Zeichnung*, Tab. 42, sl.

U Stacijevoj Tebaidi 7, 737 zove se Amfijarajev uzdodrža Herses.

Priča o Batonu može se dakle na temelju podataka što ih pružaju vrela sažeti ovako: Baton je potjecao iz vidjelačkoga roda Melampodida, kojega je prvobitna domovina bila megarska Egostena. Bio je rođak vidioca Amfijaraja, koji je potjecao iz istoga roda. Taj ga je izabrao za svojega osobitoga pouzdanika i Baton je upravljao njegovim bojnim kolima. Kada su argejski saveznici Polinikovi bili potučeni pred vratima Tebe, bježao je Amfijaraj pred Periklimenom uz tok rijeke Izmena. Prije nego ga je njegov progonitelj mogao raniti u leđa, raskolio je Zeus munjom zemlju i ona je progutala Amfijaraja s konjima, kolima i uzdodržom Batonom. Zeus ga je na to učinio besmrtnim, a Baton je bio prenesen u Iliriju Enhelejcima i osnovao je tamo grad Harpiju. To treba najvjerojatnije razumjeti tako da se Baton i u Harpiji poštivao kao heroj, kako je to izričito posvjedočeno za Argos.

Potanja interpretacija te legende morala bi ostati sporna jer u vrelima nema podloge za to, pa stoga ovdje odustajemo od nje. Pouzdano se, međutim, razaznaje da je, prvo, ime *Bato* povezano s mitom i kultom, te se ima smatrati kao *nomen sacrum,* i da je, drugo, njegova rasprostranjenost u grčkom svijetu i na sjevernom Balkanu vrlo vjerojatno u nekoj vezi s rasprostranjenosti toga kulta.[6]

Veze imenske porodice kojoj pripada ime *Bato* s herojskom legendom i kultom nisu time ni približno iscrpljene. Druga legendarna osoba koja se tako zove čvrsto je vezana za Troadu. U rječniku Etymologicum Magnum stoji da se jedno mjesto pred Trojom zvalo Βάτεια, i to ili po ženi Dardanovoj, koja je nosila to ime, ili kao naziv kuće nekoga Batona, vjerojatno kralja ili pripadnika kraljevskoga roda: Βάτεια δὲ τόπος Τροίας, ἀπὸ τῆς Δαρδάνου γυναικὸς· ἐξ ἧς γενέσθαι τὸν Ἐριχθόνιον. ἐν ὑπομνήματι Λυκόφρονος. οὕτως Ὧρος· ἐγὼ δὲ εὗρον ἐν τοῖς ῥητορικοῖς σημαίνουσαν τὴν λέξιν οἰκίαν τινὰ, ἀπὸ Βάτωνος ἐπωνομασμένην – " A Bateja je mjesto u Troji, nazvano po Bateji, ženi Dardanovoj; od koje da se rodio Erihtonije. U Likofronovu komentaru. Tako Horos; a ja sam našao u retoričkim spisima da ta riječ znači

[6] O imenu *Bato* usp. još P. Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache,* Göttingen 1896, 245 i d; Glotta 10 (1920) 223,1; N. Jokl, *Eberts Reallexikon der Vorgeschichte* 6, 38; v. Scala, Historische Zeltschrift 1912, 33; Hoernes, Wiener Sitzungsberichte 99, 900; W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen,* Göttingen 1904, 32, 1.

neku kuću, nazvanu po svojem gazdi Batonu." O tom mjestu pjeva i Homer, Ilijada 2, 811–814:

ἔστι δὲ τις προπάροιθε πόλιος αἰπεῖα κολώνη
ἐν πεδίῳ ἀπάνευθε περίδρομος ἔνθα καὶ ἔνθα,
τὴν ἤτοι ἄνδρες Βατίειαν κικλήσκουσι,
ἀθάνατοι δέ τε σῆμα πολυσκάρθμοιο Μυρίνης

– "a ima ispred grada neki strmi brežuljak, u polju daleko, oko kojega se ovuda i onuda može trčati, a njega doista ljudi zovu Batijeja, a besmrtnici grobnim humkom Mirine što je mnogo skakala." Po tome bi ta Batijeja bila strm humak vani pred gradom, nešto podalje u polju, oko kojega se sa svih strana moglo voziti. Zanimljivo je ono o jednom imenu za ljude, a drugom za bogove.[7] To je trag vrlo stare sakralne predaje.

Na to se mjesto poziva Platon u Kratilu 392: ἢ τὴν Βατίειάν τε καὶ Μυρίνην... –"ili Batijeju i Mirinu" i Dion Hrisostom 10, 23: καὶ τόπον τινὰ πρὸ τῆς πόλεως, ὃν οἱ Τρῶες ἐκάλουν Βατίειαν, τοὺς θεοὺς σῆμα Μυρίνης – "i neko mjesto pred gradom koje su Trojanci zvali Batijejom, a bogovi da su ga zvali grobnim humkom Mirininim" i 11,22: καὶ ἐπὶ τόπου τινὸς πρὸ τῆς πόλεως, ὃν τοὺς μὲν ἀνθρώπους Βατίειαν ὀνομάζειν, τοὺς δὲ θεοὺς σῆμα Μυρίνης – "i na nekom mjestu pred gradom koje ljudi da zovu Batijeja, a bogovi grobnim humkom Mirininim".

I Strabon se na više mjesta bavi Batijejom. On izvješćuje da je Mirina bila jedna Amazonka, od onih s kojima su Prijam i Belerofont vodili rat (12, 8, 6): ὅπου καὶ Ἀμαζόνες κατεθάρρησαν αὐτῆς, ἐφ' ἃς ὅ τε Πρίαμος στρατεῦσαι λέγεται καὶ ὁ Βελλεροφόντης πόλεις τε παλαιαὶ ὁμολογοῦνται ἐπώνυμοι αὐτῶν· ἐν δὲ τῷ Ἰλιακῷ πεδίῳ κολώνη τις ἔστιν ἣν ἤτοι ἄνδρες Βατίειαν κικλήσκουσιν, ἀθάνατοι δέ τε σῆμα πολυσκάρθμοιο Μυρίνης, ἣν ἱστοροῦσι μίαν εἶναι τῶν Ἀμαζόνων ἐκ τοῦ ἐπιθέτου τεκμαιρόμενοι· εὔσκα-

[7] O jeziku bogova usp. Ch. Picard, *Les origines du polythéisme hellénique* 2, 1932,19, W.A. Ramsay, *Asian Elements in Greek Civilization*, 1927, 299; F. Güntert, *Von der Sprache der Götter und Geister*, 1921, osobito 90 i d; P. Kretschmer, Glotta 13 (1924) 266 i d; E. Benveniste, Studia indo-iranica...für W. Geiger 1931, 219 i d; E. Schwyzer, *Griechische Grammatik* 1, München 1939, 5, 2; J. Hubers, *De lingua antiquissimorum Graeciae incolarum*, Commentationes Trojanae § 6; H. Krahe, *Lexikon altillyrische Personennamen*, Heidelberg 1929,153 i d; G. Bonfante, American Journal of Archaeology 50 (1946) 254.

ρθμον γὰρ ἵππους λέγεσθαι διὰ τὸ τάχος· κἀκείνην οὖν πολύσκαρθμον διὰ τὸ ἀπὸ τῆς ἡνιοχείας τάχος· καὶ ἡ Μυρίνα οὖν ἐπώνυμος ταύτης λέγεται –"prema kojoj (tj. zemlji) su se i Amazonke ponijele smiono, na koje se pripovijeda da je Prijam poveo vojsku i Belerofont; i slažu se u tome da su po njima nazvani stari gradovi; a u ilijskom je polju neki brežuljak koji doista ljudi zovu Batijejom, a besmrtnici grobnim humkom Mirine koja je mnogo skakala, za koju kažu da je jedna od Amazonaka zaključujući to po pridjevu: da se naime onaj koji je mnogo skakao govori za konje zbog njihove brzine; a ona da je takva koja je mnogo skakala zbog brzine kojom je upravljala konjima upregnutim u bojna kola; i grad Mirina kaže se da je prozvan po njoj."

Na drugom mjestu spominje Strabon brežuljak Batijeju skupa s drugim znamenitostima Troje (13, 1, 4): καὶ τοὺς ὀνομαζομένους τόπους ἐνταῦθα δεικνυμένους ὁρῶμεν, τὸν ἐρινεὸν, τὸν τοῦ Αἰσυήτου τάφον, τήν τε Βατίειαν, τὸ τοῦ Ἴλου σῆμα –"i vidimo tamo posebno nazvana mjesta što se pokazuju: smokvu, Ezijetov grob, Batijeju, Ilov grobni humak". I još jednom se vraća na Amazonku Mirinu i na ono mjesto u Homera (Strabon 13, 3, 6): τὸ δὲ ὄνομα ἀπὸ Ἀμαζόνος τῇ πόλει τεθεῖσθαι, καθάπερ καὶ τῇ Μυρίνῃ ἀπὸ τῆς ἐν τῷ Τρωϊκῷ πεδίῳ κειμένης ὑπὸ τῇ Βατείᾳ τὴν ἥτοι ἄνδρες Βατίειαν κικλήσκουσιν, ἀθάνατοι δέ τε σῆμα πολυσκάρθμοιο Μυρίνης –"a ime da je gradu nadjenuto po Amazonki, kao što je i Mirini nadjenuto po onoj koja leži u trojanskom polju pod Batejom, koju zaista ljudi zovu Batijejom, a besmrtnici grobnim humkom Mirine koja je mnogo skakala."

Stefan Bizantinac piše također da je Batijeja visok brežuljak kod Troje. Od njega saznajemo da vijest o tome kako je taj brežuljak nazvan po ženskoj osobi koja se zvala *Bateia* potječe od Helanika s Lezba.[8] S time su povezani i vrlo neobični pokušaji etimologiziranja: Βατίεια· τόπος τῆς Τροίας ὑψηλός. κέκληται ἀπὸ Βατείας τινός, ὡς Ἑλλάνικος ἐν πρώτῃ Τρωϊκῶν, ἢ ἀπὸ τοῦ πάτου τῶν ἵππων ἤγουν τῆς τροφῆς, τροπῇ τοῦ π εἰς β, ἢ ἀπὸ τῶν βάτων. τὸ ἐθνικὸν Βατιεὺς καὶ Βατιειάτης. –"Batieja: visoko mjesto kod Troje. Nazvano je po nekoj Bateji, kako piše Helanik u prvoj knjizi o Troji, ili po tome što je izgaženo (πάτος) od konja jer se oni tamo uzgajaju, prijelazom *p* u *b*, ili po kupinama (βάτος). Naziv za stanovnika je Batijac i Batijat." Usp. još i Sholije T uz Homerovu Ilijadu 20, 219: Δάρδανος αὖ τέκεθ' υἱὸν Ἐριχθό-

[8] 1, 63, 120 Müller = 4 F 24 Jacoby.

νιον βασιλῆα ἐκ Βατείας τῆς Τεύκρου, ὡς Ἑλλάνικος – "Dardan je pak rodio sina kralja Erihtonija od Bateje, kćeri Teukrove, kako piše Helanik".

Jednaka je vrijednost etimološkim tumačenjima koja donosi Etymologicum Magnum. Oni potječu, kako se čini, iz istoga vrela: Βατία· λέγεται καὶ βάτους ἔχων ὁ τόπος. Ἀπὸ τοῦ βάτος Βατία διὰ τοῦ ι, ὡς Αἰτωλός, Αἰτωλία· τὸ ἐθνικὸν Βατιεύς, καὶ Βατιάτης. Ἐπὶ δὲ τοῦ τόπου, Ἐπαφρόδιτός φησι, ἀπὸ τοῦ πατῶ, πάτος· καὶ ἀπὸ τοῦ πάτου τῶν ἵππων τοὺς γὰρ ἐν ταῖς ὁδοῖς ὁλκούς τε καὶ συνεχεῖς τριμμοὺς πάτους ἔλεγον. Πάτος οὖν πάτεια· καὶ πλεονασμῷ τοῦ ι πατίεια, καὶ Βατίεια. Ἔστι δὲ τόπος ἐν τῇ πεδιάδι τῆς Ἰλιάδος. Ὅμηρος· τὴν ἤτοι ἄνδρες Βατίειαν κικλήσκουσι – "Batija: tako se zove i mjesto na kojem rastu kupine. Od riječi za kupinu βάτος izvodi se Batija dodavanjem slova *i*, kao od Etol(ac) Etolija; naziv za stanovnika je Batijac, i Batijat. A na tom je mjestu, kaže Epafrodit, sve izgaženo (πάτος), od πατῶ što znači gaziti; i po tome što je izgaženo od konja; tragove povučene na cestama i ono što je na njima bez prekida utirano zvali su πάτος. Πάτος je dakle πάτεια i dodavanjem jednoga suvišnoga slova i πατίεια odatle Βατίεια. A to je mjesto u ravnici pred Ilijem. Homer pjeva: nju pak ljudi zovu Batijejom."

Epafrodit, gramatičar iz vremena careva Flavijevaca, bit će izvor za tu neobičnu etimologiju. Ipak je izvođenje iz riječi koja znači izgaženi konjski trag, koliko god da je jezično neodrživo, vrlo zanimljivo jer upućuje na prastari ritualni obvoz bojnim kolima oko grobnoga humka. Usp. περίδρομος ἔνθα καὶ ἔνθα "oko kojega se ovuda i onuda može trčati" u Homerovu opisu Batijeje. A i Strabonovo upućivanje na Amazonku koja upravlja bojnim kolima pokazuje u istom smjeru.

Batijeja se i tu opisuje kao mjesto u ravnici pred Ilijem. Čini se, međutim, da je poslije tamo nastao neki grad jer u Hezihija stoji: Βατίεια· πόλις Τρωϊκή – "Batijeja: trojanski grad". I Eustatije piše u komentaru uz navedeno mjesto iz Ilijade: Τινὲς δὲ Βάτειαν φασὶ πόλιν Τρωϊκήν... – "a neki kažu da je Batija trojanski grad ...".[9]

[9] U istinitost te vijesti sumnjaju U. v. Wilamowitz-Möllendorff, *Die Ilias und Homer*, Berlin 1916, 279,1 i A. Heubeck, Würzburger Jahrbücher für die Altertumswissenschaft 4 (1949-50) 203, 2.

Osim pučke etimologije koja ime *Bateia/Batieia* shvaća kao izgaženi konjski trag, a preuzimala se od gramatičara Epafrodita, ima još jedno tumačenje toga neobičnog imena. Po tome bi strmi brežuljak u ravnici pred Ilijem bio dobio svoje ime po jednoj ženi iz najstarijega trojanskoga kraljevskog roda.[10] A Stefan Bizantinac kaže pod natuknicom Βατίεια (v. gore) da to tumačenje daje Helanik iz Lezba, posljednji logograf, u prvoj knjizi svojega izgubljenoga djela o Troji. To potvrđuje i sholijast uz Likofronovu Aleksandru 1306 i daje još podataka o toj kraljevni, i to prema jednoj vijesti pisca kojega zovu Kefalon, a pravo mu je ime bilo Hegezijanakt (usp. Atenej 9, 393 d). Živio je u 2. stoljeću stare ere i napisao djelo o Troadi.[11] Sholija uz Likofronovu Aleksandru 1306 glasi:

Βάτεια, τόπος Τροίας ἀπὸ τῆς Βατείας τῆς Δαρδάνου γυναικός, ἐχ' ἧς γενέσθαι τὸν Ἐριχθόνιον.

Ἀρίσβην ἢ κατά τινας Βάτειαν θυγατέρα Τεύκρου γήμας Δάρδανος γεννᾷ Ἐριχθόνιον...

Κεφάλων φησὶν ὅτι Δάρδανος ἀπὸ Σαμοθράκης ἐλθὼν εἰς τὴν Τρῳάδα τὴν Τεύκρου τοῦ Κρητὸς γαμεῖ Ἀρίσβην. Ἑλλάνικος δὲ Βάτειαν αὐτήν φησι

[10] Tvrdilo se da je Bateia uvedena u rodoslovlje Dardanida kao heroida imenjakinja brežuljka Batijeje. Takva se mogućnost ne može isključiti, ali je barem jednako tako vjerojatno da je brežuljak dobio ime po prabaci trojanskoga vladarskoga roda. Usp. U. v. Wilamowitz-Möllendorff, *Die Ilias und Homer*, Berlin 1916, 279. - Do nas je došla i druga grana legendarne predaje, po kojoj je Mirina drugo ime upravo te Bateje. Ta dva imena iste žene objašnjavaju onda i dvostruki naziv brežuljka u polju pred Trojom. Usp. Eustatije uz Ilijadu 2, 811 i d: Ἡ δὲ Ὁμηρικὴ αὕτη Μύρινα κεῖται καὶ παρὰ Λυκόφρονι, λεγομένη παρά τινων Τεύκρου θυγάτηρ, γυνὴ Δαρδάνου – "A ta homerska Mirina spominje se i kod Likofrona, neki za nju kažu da je Teukrova kći, žena Dardanova". Eustatije tu slijedi stariju predaju koju prema vrelima nije moguće utvrditi u pojedinostima. Imamo samo jednu sholiju, ako je Hunt ispravno nadopunio Papyri Oxyrinchii 1086,103 i d: Μυρίνης, τὰ τὴν οἱ μὲν Δαρδάνου λέγουσι γενέσθαι γυναῖκα, οἱ δὲ οὔ, ἀλλὰ μίαν τῶν Ἀμαζόνων – "Mirine, za koju jedni kažu da je bila Dardanova žena, a drugi da nije, nego jedna od Amazonaka". To je pak očito kasnija, vjerojatno helenistička, konstrukcija jer se dvostrukost imena prvobitno odnosi samo na lokalitet, a ne i na osobu. Usp. Heubeck, n. dj. 203 i d. Kult heroide na humku pred Trojom vjerojatno je na dva razna načina uvršten u legendarnu povijest pa je tako i ženska osoba na koju se odnosio dobila dva razna i među se zamjenjiva imena. - Mjesno ime Batieia može se tumačiti da je izvedeno od ženskog oblika imena *Bato* koji bi glasio *Batia* ili *Bateia* (što je potvrđeno!), onako kako se čini da je frigijsko Γορδίειον izvedeno iz Γάρδιον : P. Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, Göttingen 1896,183; Glotta 14 (1925) 95; H. Krahe, *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen*, Heidelberg 1925, 76. 11 3, 70, 5 Müller = 45 F 4 Jacoby.

[11] 3, 70, 5 Müller = 45 F 4 Jacoby.

– "Bateja je mjesto kod Troje nazvano po Bateji Dardanovoj ženi od koje da se rodio Erihtonije.

Arizbu ili, po nekima, Bateju, kćer Teukrovu, oženio je Dardan i rodio Erihtonija.

Kefalon kaže da je Dardan došao sa Samotrake i oženio Arizbu, kćer Krećanina Teukra.

Helanik je zove Batejom."

Iz istoga je vrela crpio i Stefan Bizantinac: Ἀρίσβη· πόλις τῆς Τρῳάδος, Μυτιληναίων ἄποικος, ἧς οἰκισταὶ Σκαμάνδριος καὶ Ἀσκάνιος υἱὸς Αἰνείου. κεῖται μεταξὺ Περκότης καὶ Ἀβύδου. Κεφάλων δέ φησιν ὅτι Δάρδανος ἀπὸ Σαμοθρᾴκης ἐλθὼν εἰς τὴν Τρῳάδα ἔγημε τὴν Τεύκρου τοῦ Κρητὸς θυγατέρα Ἀρίσβην. Ἑλλάνικος δὲ Βάτειαν αὐτήν φησιν – "Arizba: grad u Troadi, kolonija Mitilenjana, koji su osnovali Skamandrije i Askanije sin Enejin. Leži između Perkote i Abida. A Kefalon veli da je Dardan došao sa Samotrake u Troadu i oženio Arizbu, kćer Krećanina Teukra. A Helanik je zove Batijeja."

Stefan Bizantinac spominje još jednoga pisca koji pripovijeda istu pripovijest, mitografa Mnazeju:[12] Μνασέας δέ φησιν ὅτι Δάρδανος ἐκ σι... τοῦ νεὼ τῆς Ἀθηνᾶς τὸ παλλάδιον ἁράμενος ἀφίκετο εἰς Σαμοθρᾴκην μετὰ Ἁρμονίας καὶ Ἰασίωνος ἑνὸς τῶν ἀδελφῶν, κἀκεῖ διάγοντα Κάδμος ὁ Ἀγήνορος ἐφιλοποιήσατο, καὶ ἀποθανούσης τῆς Τηλεφάης γαμεῖ τὴν Ἁρμονίαν ὁ Κάδμος καὶ ἀποστέλλει τὸν Δάρδανον εἰς τὴν Ἀσίαν μετὰ τῶν ἑταίρων πρὸς Τεῦκρον τὸν Τρῶα. ὁ δὲ Τεῦκρος ἀναγνωρίσας τὸν Δάρδανον δίδωσιν αὐτῷ τὴν θυγατέρα Βάτειαν καὶ ἀποθνήσκων τὴν βασιλείαν. καὶ πόλιν ᾤκισε Δάρδανον καὶ Δαρδανίαν τὴν χώραν ὠνόμασεν, ἣ Τευκρὶς πρότερον ἐκαλεῖτο – "A Mnazeja kaže da je Dardan, pošto je iz ... Atenina hrama uzeo paladij, stigao na Samotraku skupa s Harmonijom i Jazionom, jednim od svoje braće, i dok je ondje boravio sprijateljio se s njim Kadmo, sin Agenorov, i kada je umrla Telefaja, oženio se Kadmo Harmonijom i poslao Dardana s drugovima u Aziju k Trojancu Teukru. A Teukro je prepoznao Dardana i dao mu svoju kćer Bateju i na samrtnoj postelji svoje kraljevstvo. I osnovao je grad. Grad je nazvao Dardanom i zemlju Dardanijom, a prije se zvala Teukrida."

[12] 3 154, 28 Müller.

Apolodor pripovijeda tu legendu dosta opširno i pri tome, barem koliko se razabire po fragmentima Helanika s Lezba, slijedi upravo njega. Tu se jasno prikazuju odnosi među osobama te legende i one se točno smještaju i genealoški i geografski. Tako u njega stoji (3, 12, 1): Ἠλέκτρας δὲ τῆς Ἄτλαντος καὶ Διὸς Ἰασίων καὶ Δάρδανος ἐγένοντο. Ἰασίων μὲν οὖν ἐρασθεὶς Δήμητρος καὶ θέλων καταισχῦναι τὴν θεὸν κεραυνοῦται, Δάρδανος δὲ ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ ἀδελφοῦ λυπούμενος Σαμοθρᾴκην ἀπολιπὼν εἰς τὴν ἀντίπερα ἤπειρον ἦλθε. ταύτης δὲ ἐβασίλευε Τεῦκρος ποταμοῦ Σκαμάνδρου καὶ νύμφης Ἰδαίας, ἀφ οὗ καὶ οἱ τὴν χώραν νεμόμενοι Τεῦκροι προσηγορεύοντο. ὑποδεχθεὶς δὲ ὑπὸ βασιλέως καὶ λαβὼν μέρος τῆς γῆς καὶ τὴν ἐκείνου θυγατέρα Βάτειαν Δάρδανον ἔκτισε πόλιν· τελευτήσαντος δὲ Τεύκρου τὴν χώραν ἅπασαν Δαρδανίαν ἐκάλεσε. γενομένων δὲ αὐτῷ παίδων Ἴλου καὶ Ἐριχθονίου Ἴλος μὲν ἄπαις ἀπέθανεν, Ἐριχθόνιος δὲ διαδεξάμενος τὴν βασιλείαν γήμας Ἀστυόχην τὴν Σιμόεντος τεκνοῖ Τρῶα – "Od Elektre, kćeri Atlantove, i Zeusa rodili su se Jazion i Dardan. Jazion se pomamio za Demetrom i kada ju je htio osramotiti ubio ga je grom, a Dardan žaleći za bratom napustio je Samotraku i došao na kopno koje joj je preko puta. A njime je vladao Teukro, sin rijeke Skamandra i nimfe Ideje, a po njem su se i stanovnici te zemlje zvali Teukrani. Pošto ga je kralj primio, i pošto je dobio dio zemlje i njegovu kćer Bateju, osnovao je grad Dardan; a kada je umro Teukro, nazvao je cijelu zemlju Dardanijom. Rodila su mu se djeca Ilo i Erihtonije, Ilo je umro bez djece, a Erihtonije je naslijedio kraljevstvo, oženio Astiohu kćer Simoentovu i rodio Troja."

Posve jednako pripovijeda o tome Diodor 4, 75, samo što se jedino Erihtonije spominje kao sin Dardana i Bateje: Τῆς Τρῳάδος χώρας πρῶτος ἐβασίλευσε Τεῦκρος υἱὸς ὢν Σκαμάνδρου τοῦ ποταμοῦ καὶ Ἰδαίας νύμφης, ἀνὴρ ἐπιφανής, καὶ τοὺς λαοὺς ἀφ' ἑαυτοῦ Τεύκρους προσηγόρευσε. Τεύκρου δὲ ἐγένετο θυγάτηρ Βάτεια. ταύτην δὲ Δάρδανος ὁ Διὸς γήμας, καὶ τὴν βασιλείαν διαδεξάμενος, τοὺς μὲν λαοὺς ἀφ' ἑαυτοῦ ὀνόμασε Δαρδάνους, πόλιν δ' οἰκίσας ἐπὶ θαλάττης ὠνόμασε ἀφ' ἑαυτοῦ Δάρδανον. τούτου δ' Ἐριχθόνιος υἱὸς γενόμενος εὐδαιμονίᾳ καὶ πλούτῳ πολύ διήνεγκε – "Zemljom Troadom je kao prvi kralj zavladao Teukro, sin Skamandra, rječnoga boga, i nimfe Ideje, čovjek znamenit, i on je te narode po sebi nazvao Teukranima. A Teukru se rodila kći Bateja. Nju je oženio Dardan, sin Zeusov, i pošto je naslijedio kraljevstvo, prozvao je te narode po sebi Dardancima, osnovao

je grad na moru i po sebi ga prozvao Dardan. A njemu se rodio sin Erihtonije, koji se jako istaknuo srećom i bogatstvom." Prema podudarnosti u njihovu izrazu čini se vrlo vjerojatnim da su Apolodor i Diodor pišući o toj legendi slijedili isto vrelo. Vjerojatno je to bio Helanik.

I Dionizije Halikarnašanin slijedi sličnu predaju, tek se u njega drugi sin Dardanov i Batejin zove Zakint i osnivač je naselja na istoimenom otoku (Archaeologia Romana 1, 50): Δαρδάνῳ γὰρ τῷ Διὸς καὶ Ἠλέκτρας τῆς Ἀτλαντίδος δύο γενέσθαι φασὶν ἐκ Βατείας παῖδας, Ζάκυνθόν τε καὶ Ἐριχθόνιον, ὧν ὁ μὲν Αἰνείου πρόγονος ἦν, Ζάκυνθος δὲ τῆς νήσου κτίστης. – "Dardanu sinu Zeusa i Elektre Atlantove kažu da su se od Bateje rodila dva sina, Zakint i Erihtonije, od kojih je jedan bio predak Enejin, a Zakint osnivač grada na otoku".

Eustatije pripovijeda u svojem komentaru uz gore navedeno mjesto iz Ilijade drukčiju verziju te legende, u kojoj Dardan ženi dvije Teukrove kćeri. Kao vrelo za to navodi Strabona i Arijana:[13] ἱστορεῖ δὲ ὁ γεωγράφος καὶ ὅτι Βάτεια ἀπὸ Βατείας προσηγόρευται τῆς Δαρδάνου γυναικὸς, ἧς καὶ Ἀρριανὸς μεμνημένος φησὶν ὅτι Δάρδανος ἐκ Σάμου τῆς Θρᾴκης ἐλθὼν τὰς τοῦ Τεύκρου βασιλέως θυγατέρας ἔγημε, Νησὼ καὶ Βάτειαν, καὶ ἐκ μὲν τῆς Νησοῦς ἦν αὐτῷ θυγάτηρ, Σίβυλλα ἡ μάντις, ἀφ' ἧς καὶ ἄλλαι γυναῖκες, ὅσαι ἐγένοντο μαντικαὶ, Σίβυλλαι ἐλέγοντο, οὐχ ὡς πρὸς αἵματος αὐτῇ οὖσαι, ἀλλὰ διὰ τὴν ὅμοιαν θεοφορίαν τυχοῦσαι τῆς ἐπικλήσεως, ἐκ Βατείας δὲ Ἐριχθόνιος καὶ Ἶλος μή ποτε οὖν, ὥς περ ὁ τῆς γεννησαμένης Βατείας τάφος κάτω τῆς Τροίας, οὕτω κατὰ ζῆλον καὶ ὁ τοῦ Ἴλου μέσον καππέδιον ἦν –"A pripovijeda geograf (tj. Strabon) i to da se Bateja zove po Bateji, ženi Dardanovoj, koju spominje i Arijan i kaže da je Dardan došao iz Tračkoga Sama i oženio kćeri kralja Teukra, Nesu i Bateju, i od Nese je imao kćerku, proročicu Sibilu, po kojoj su se i druge žene koje su imale proročke sposobnosti zvale Sibile, ne zato što bi s njom bile u krvnom srodstvu, nego su tako nazvane jer su posjedovale isto bogomdano svojstvo, a od Bateje je imao Erihtonija i možda Ila, jer isto onako kako dolje pod Trojom leži grob roditeljice Bateje, tako je sasvim jednako bio i Ilov usred polja." Prema toj verziji legende nije brežuljak pod Trojom samo nazvan po Dardanovoj kćeri Bateji, nego je ona pod njim i pokopana.

[13] 1 3, 598, 64 Müller = 156 F 95 Jacoby.

Usporediti sa svim time valja još Servijev komentar uz Vergilijevu Eneidu 1, 38: *Teucer et Scamandrus Creta profecti Troiam venerunt. facta ascensione hospitio a Dardano accepti de advenis cives facti, quia Batiam, Teucri filiam, Dardanus sibi iunxit et populares suos socero cognomines fecit* – "Teukro i Skamandar otišli su s Krete i došli u Troju. Kad su se popeli u grad primio ih je Dardan kao goste i od došljaka učinjeni su građanima jer je Dardan uzeo za ženu Batiju, kćer Teukrovu, i svoje sunarodnjake nazvao po imenu svojega tasta." Tu su zamijenjene uloge. Teukro je u Troji došljak, a Dardan domaćin. Ipak je i tu Teukro Dardanu tast.

Na temelju svih tih vijesti može se legendarna predaja o Bateji sažeti ovako: Dardan, sin Zeusov i Elektrin, došao je s otoka Samotrake u Troadu. Tamo je vladao kralj Teukro i dao mu je svoju kćer Bateju ili Arizbu za ženu. Ona mu je rodila sina Erihtonija, od kojega je potekao trojanski kraljevski rod. Po toj je Bateji dobio ime i brežuljak u polju pod Trojom. U tome se uglavnom sve verzije slažu, a u drugome se, kako se moglo vidjeti, podosta razlikuju.

Daljnja tumačenja mjesnoga imena Βάτεια/Βατίεια daje Eustatije u tumačenju uz isto mjesto Ilijade. On kaže da je Βατίεια proširen oblik od Βάτεια : πρωτότυπον ἡ Βάτεια· ὅθεν κατὰ πλεονασμὸν ἡ Βατίεια, ὁμοίως ἴσως τῷ ὑγεία, ὑγίεια, – "izvorni je oblik Βάτεια: odatle suviškom Βατίεια, možda slično kao ὑγεία, ὑγίεια". Dalje veli kako neki misle da je trojanski grad Bateja nazvan po grmlju kupina što su oko njega rasle τινὲς δὲ Βάτειαν φασὶ πόλιν Τρωϊκὴν παρονομαζομένην ἐκ τῶν περὶ αὐτὴν βάτων, αἵ περ καὶ βάτειαι τρισυλλάβως λέγονται, ὡς ὁ Πίνδαρος δηλοῖ ἐν τῇ εἰς τὸν Ἀγησίαν ᾠδῇ – "a neki kažu da je trojanski grad Bateja nazvan po kupinovu grmlju (βάτοι) što je bilo oko njega, a ono se zove i trosložno βάτειαι kako pokazuje Pindar u Odi na Ageziju". Tu etimologiju spominje i Stefan Bizantinac pod natuknicom Βατίεια. Bit će, međutim, ipak da je to paretimologija jer je slabo vjerojatno da bi se brežuljak posvećen herojskom kultu zvao po kupinovu trnju i da bi tada u Troadi imao grčko ime.[14]

[14] To su tumačenje neki istraživači uzimali ozbiljno. Usp. L. Grasberger, *Studien zu den griechischen Ortsnamen*, Würzburg 1888, 242; C. Robert, *Griechische Heldensage*, Berlin 1920, 392 i d; H. Güntert, *Von der Sprache der Götter und Geister*, Halle 1921,106 i d.

Prema drugima, opet, ime brežuljka odnosno grada potječe od glagola βαίνω "hodati, koračati": ἕτεροι δὲ ἐνδοιάζοντες φασὶν οὕτω καλεῖσθαι, ἴσως παρὰ τὸ βαίνεσθαι ἐν τοῖς πολέμοις – "a drugi sumnjaju i kažu da se tako zove možda po tome što se po njem gazilo u ratovima". To je sasvim očita pučka etimologija i to vrlo nategnuta.

Ime Βάτεια/Βατίεια čvrsto je ukorijenjeno u legendarnoj predaji o Troji. Nosi ga jedna žena u najstarijem rodoslovlju trojanske vladarske kuće, kći Teukrova i supruga Dardanova, dvaju eponimnih heroja trojanskih naroda. Poznato je također kao mjesno ime u Troadi. Tako se zove i brežuljak u ravnici pod Ilijem, na kojem se održavao herojski kult s trkama na bojnim kolima, a poslije se tamo razvilo gradsko naselje. Moguće je da je Dardanova supruga dobila ime po tom lokalitetu, jer se ona zove i Arizba, a to ime pripada gradu na Helespontu. To je dovoljno da se ono poveže s trojanskom kultnom predajom. Tako i *Dardania sacra* svjedoči da to ime i u Troadi pripada religioznoj i kultnoj sferi, čime se dobiva vrlo zanimljiva prostorna raspodjela toga kulta, koja obuhvaća Iliriju, Tebu i Troadu.

U grčkoj mitologiji zna se za još jednu Bateju. To je Najada koja je bila ljubavnica ili supruga kralja Ebala. O tome piše Apolodor 3,10,4: εἰσὶ δὲ οἱ λέγοντες Ἀφαρέα μὲν καὶ Λεύκιππον ἐκ Περιήρους γενέσθαι τοῦ Αἰόλου. Κυνόρτου δὲ Περιήρην, τοῦ δὲ Οἴβαλον, Οἰβάλου δὲ καὶ Νηΐδος νύμφης Βατείας Τυνδάρεων, Ἱπποκόωντα, Ἰκάριον – "A ima ih koji kažu da su se Afarej i Leukip rodili od Perijera sina Eolova. A od Kinorta Perierej, a od njega Ebal, a od Ebala i nimfe najade Bateje Tindarej, Hipokoont i Ikarije". I tu je to ime stavljeno u religiozni kontekst. Ebal je po staroj predaji bio jedan od prvih spartanskih kraljeva i u tome je gradu postojao njegov herojski kult: Tako Pauzanija 3, 15, 10 pri opisu Sparte: θεάτρου δὲ οὐ πόρρω Ποσειδῶνός τε ἱερόν ἐστι Γενεθλίου καὶ ἡρῷα Κλεοδαίου τοῦ Ὕλλου καὶ Οἰβάλου – "a nedaleko od teatra nalazi se hram Pozeidona Genetlija i herojska svetišta Kleodeja, Hila i Ebala". Time se Ebal sasvim nedvojbeno smješta u sakralnu sferu. Čini se čak da mu je kult bio povezan s kultom Pozeidona Genetlija. A tu se Zemljotresac, kako mu pridjevak kaže, poštivao kao bog rodnosti. Po svojem sinu Ikariju Ebal je također povezan s Pozeidonom. Ikarije je, naime, imao sina Tenara, a taj je eponim rta gdje se osobito poštivao bog Pozeidon. Tenarski bog imao je svoje svetište i u Sparti. O tome Pauzanija 3, 12, 5: τούτων δὲ οὐ πόρρω τέμενος Ποσειδῶνος - Ταινάριον δὲ ἐπονομάζουσιν –

"A nedaleko odande je svetište Pozeidonovo, koje zovu tenarskim". U Korintu bio je Ebal povezan s Pozeidonom preko svoje kćeri Pirene. O tome piše Pauzanija 2, 2, 3: Κορινθίοις δὲ τοῖς ἐπινείοις τὰ ὀνόματα Λέχης καὶ Κεγχρίας ἔδοσαν, Ποσειδῶνος εἶναι καὶ Πειρήνης τῆς Ἀχελῴου λεγόμενοι· πεποίηται δὲ ἐν Ἠοίαις μεγάλαις Οἰβάλου θυγατέρα εἶναι Πειρήνην – "A u Korinćana su lukama dali svoja imena Lehet i Kenhrija, o kojima se govori da su sinovi Pozeidona i Pirene, kćeri Ahelojeve; ali u Velikim Eejama je ispjevano da je Pirena bila kći Ebalova". Tako je i po podatku iz toga cikličkoga epa Ebal čvrsto povezan s religioznom sferom i njegov kult pripada, vjerojatno skupa s onim Pozeidona Genetlija, najstarijem sloju spartanske vjerske predaje. Njoj onda pripada i njegova žena Bateja, pa imenska porodica *Bateia* stoji i u Sparti i Korintu u vezi s tamošnjim kultovima i vjerskim predodžbama.[15]

Osobito je zanimljivo to što se ime Οἴβαλος može tumačiti kao starobalkanska riječ koja znači "jebač", ako se poveže s grčkim οἰφόλης· ὁ μὴ ἐγκρατὴς ἀλλὰ καταφερὴς πρὸς γυναῖκα – "onaj koji nije suzdržljiv nego sklon ženi" (Hezihije) i οἰφόλις· γυνὴ καταφερὴς· μάλχος, πασχητιῶσα – "žena sklona; uspaljenica, strasnica" (isti). Tu bi onda stajalo sjevernobalkansko *b* mjesto grčkoga *ph*. To je indoevropska izvedenica sufiksom – *l* od korijena koji je predstavljen glagolima grč. οἰφέω, st. ind. *yábhati* slav. *jebati*, što sve znači isto. Po takvu bi zaključivanju ime Oibalos bila zapravo epikleza Pozeidona Genetlija, na nekom sjevernobalkanskom jeziku, a to bi potvrđivalo i pripadnost imena njegove žene Bateje sjevernobalkanskoj imenskoj porodici od koje je pošlo ovo istraživanje. *Oibalos* bi po tome označivalo onoga koji oplođuje.[16]

Usp. još Βατίαι grad u Epiru (Strabon 7, 324). Veliko je pitanje da li i Βατία, grad italskih Aborigina (Dionizije Halikarnašanin, Archaeologia Romana 1, 14), pripada toj imenskoj porodici.

Za ime *Bato/Bateia* predloženo je već više etimoloških tumačenja. Najprvo ga je W. Schulze htio pripisati predindoevropskom jezičnom sloju na Mediteranu, i to na temelju povezivanja s etrušćanskim *fatuni* (CIE 4091f,

[15] O kultu Ebalovu i njegovim vezama s Pozeidonovim usp. S. Wide, *Lakonische Kulte*, Leipzig 1893, 4S-46 Robert, *Heldensage* 32, 3.

[16] Usp. A. v. Blumenthal, *Hesychstudien*, Stuttgart 1930, 8-9.

4092), *fatnial* (CIE 3825).[17] Pomišljalo se i na to da bi Bato moglo značiti "vladar",[18] te se tada povezivalo s libijskom riječi koja znači kralj. O njoj piše Herodot 4, 155 : Λίβυες γὰρ βασιλέα βάττον καλέουσι – "Libijci kralja zovu βάττος", a onda još i s gruzijskim *batoni* "gospodar" i etrušćanskim *patu, patna* itd.[19]

Ti su etimološki pokušaji danas posvema napušteni. Podlogu za indoevropsko etimologiziranje dao je E. Vetter.[20] On je uputio na to da bi ime vojnika u rimskoj floti *C. Ravonius Celer, qui et Bato Scenobarbi, natione Dalmata* (CIL 10, 3618 Misenum) mogao sadržavati prijevod našega *Bato* sa *Celer*. Treba još uzeti k tomu *M. Baebio Celeri, qui et Bato Dazantis f. Dalmata* (AE 1912, 184 Rim). Pri tome Vetter upućuje na članak u kojem M. Lambertz istražuje prijevode što se kadikad javljaju u rimskim *supernomina* ili *signa*.[21]

Tomu je nasuprot H. Krahe istaknuo[22] da se kognomen *Celer* javlja i u vezi s drugim *supernomina*, kao npr. *L. Virridio Celeri qui et Temans* (CIL 10, 3666 Misenum) i predlaže da se osobno ime *Bato* poveže s galskom posuđenicom u latinskom *battuere* "udarati", što se i inače javlja kao osobno ime, npr. galski *Batus*,[23] a izvodi se od indoevropskoga korijena *bat-*. K tomu bi korijenu onda išlo i slavensko *batV́*. Vetter, međutim, suprotstavlja toj argumentaciji svoju,[24] po kojoj Bato kao ime kočijaša bojnih kola ipak najvjerojatnije znači "brzi" i vjeruje da se *Temans* može shvatiti kao sinonimno osobno ime.

[17] Usp.W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Göttingen 1904,132, S. U toj se knjizi ne uvodi jednačenje imena *Bato* s etrušćanskim *fatuni* itd., a ipak se njegova knjiga opet i opet citira u tom smislu.

[18] Tako Ć.Truhelka, Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina 1, 100.

[19] Usp. Schulze, n. dj. 86 i 555, 2. Za etimologiju E. Fischer, Korrespondenz-Blatt der Anthropologischen Gesellschaft 1914, 5.

[20] Glotta 20 (1932) 32.

[21] *Zur Ausbreitung des Supernomen oder Signum im römischen Reiche*, Glotta 4 (1913) 78-143, naš primjer na str. 130. Usp. sada još I. Kajanto, *Supernomina, a study in Latin Epigraphy, Helsinki 1966*, naši primjeri na str. 27.

[22] Glotta 23 (1935) 114. Usp. još J. Pokorny, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft 66, Wien 1936, 76; H. Krahe, 37, 296 Pannonia Ig.

[23] Usp. i *Battus* (CIL 3, 3593 Budim).

[24] Glotta 30 (1943) 61 i d.

Vetterovu tumačenju priključio se M. Budimir.[25] W. Brandenstein je zatim pretpostavljenu vezu između ilirskoga imena *Bato* i trojanskoga Βατεία, Βατίεια naveo kao argument za postojanje ilirske komponente u trojanskom stanovništvu. Pristao je i uz Vetterovu etimologiju uzevši da *Batieia* znači "Ort der Celeris", dakle nešto kao "mjesto Brze", dakle upravo σῆμα Πολυσκάρθμοιο.[26] Alf i Torp priključili su onda još k latinsko-galskomu *battuere* germansko *badvô* f. "borba" (staronordijski *boð*, anglosaski *beado* f, staro-visokonjemački *batu-* u vlastitim imenima.[27] U tome ih je slijedio A. Mayer, koji također povezuje tu ilirsku imensku porodicu s germanskim onomastičkim i leksičkim blagom.[28] Kao posljednji se tom imenskom porodicom bavio A. Heubeck.[29] I on vjeruje da ime Βατεία, Βατίεια u Troadi treba povezati s balkanskim *Bato* i misli da mu je značenje "brzi, brza", pa bi i po njemu ono σῆμα πολυσκάρθμοιο Μυρίνης bilo neka vrsta prijevoda. U tome ga slijedi i H. Frisk.[30]

Razgranata imenska porodica *Bato, Bateia, Batieia, Batelis* ima vrlo široku i neobičnu prostornu rasprostranjenost. Ne pripada samo domorodačkoj antroponimiji sjeverozapadnoga Balkana, i to kako u dalmatsko-panonskom, tako i u pravom ilirskom području, nego se potvrde za nju nalaze još i u noričkim Alpama, u Troadi i u Grčkoj. Upravo na tim rubnim područjima javlja se ženski oblik *Bateia* začudno jednoliko. Čini se, međutim, da se rasprostranjenost te imenske porodice proteže i na sjevernojadransko (venetsko-istar-

[25] Revue internationale des études balkaniques 2 (1936)195 i d.

[26] *Die Völkerschichten von Troia*, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft 92 (1938) 316; *Zur Frühsgeschichte der Tyrrhener*, Revue des études indo-européennes 3 (1943) 80 i d; Usp. i H. Krahe, Die Welt als Geschichte 3 (1937) 286 i d.

[27] *Wortschatz der germanischen Spracheinheit*, Göttingen 1909, 256. Ta je knjiga prerađen treći svezak djela A. Fick, *Vergleichendes Wörterbuch der indo-germanischen Sprachen*. Usp. i Walde-Hoffmann, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch* 193–199; Walde-Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der indo-germanischen Sprachen* 2, Berlin-Leipzig 1927, 126; Ernout-Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris 1951, 121 i J. Pokorny, *Indo-germanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern-München 1959, 11 i d.

[28] Glotta 32 (1953) 305 i d; *Die Sprache der alten Illyrier* 2, Beč 1959, 20 i d.

[29] *Die homerische Göttersprache*, Würzburger Jahrbücher für Altertumswissenschaft 4 (1949-50) 202-206.

[30] *Griechisches etymologisches Wörterbuch* 1, Heidelberg 1960, 226.

sko-liburnsko) imensko područje. Tamo su, naime, dobro potvrđena osobna imena *Fato* i *Fata.*:

Fato CIL 3, 6010, 84 Eferding, Panonija
Fato CIL 3, 12014, 34 Eferding, Panonija
oboje na posudi
C. Iulius Epictetus, qui et Fato CIL5,1102 Akvileja
Fata CIL 3, 3134=10127 Krk

Podudarnost *f* s *b* na početku riječi može se protumačiti kao različit razvoj indoevropskoga aspiriranoga zvučnog zatvornoga konzonanta *bh*. Za to ima i drugih primjera sa sjevernoga Jadrana i iz njegova zaleđa.[31]

Sva ta etimološka tumačenja zasnivaju se na pretpostavci da u onim latinskim natpisima ime *Celer* prevodi ime *Bato*. Ona, međutim, ne stoji na čvrstim nogama jer vojnici rimske flote osobito često nose ime *Celer*.[32]

Ako se imena *Fato* i *Fata* s pravom pribrajaju porodici kojoj pripada i *Bato*, onda nema dvojbe da se tu radi o dva različita jezika. Ali je isto tako očito da se to ime prenijelo barem preko jedne jezične granice: po glasovnim zakonima ono bi grčki glasilo Φάτων. U grčkoj antroponimiji Βάτων je dakle u tom slučaju ime stranoga podrijetla.

Sva ta pitanja moraju ostati otvorena. Materijal što nam ga pružaju izvori takav je da se o svemu tome dosta toga može naslutiti, ali samo malo sigurno reći. Dvoje je, međutim, utvrđeno. Ta imenska porodica ima sasvim atipičnu rasprostranjenost i povezana je s mitom i kultom. Nameće se stoga da se ta atipična rasprostranjenost protumači kao posljedica religioznoga značenja te imenske porodice i tako utvrdi veza između njezine rasprostranjenosti i rasprostranjenosti kultova koji su se na starom Balkanu i na njemu bliskom maloazijskom prostoru bili razgranali daleko preko granica što su tamo bile povučene između jezikâ i narodâ. U pojedinostima se zapleteno klupko svjedočanstava o tome ne da rasplesti. Ne može se nikako isključiti da su kultni običaji i mitološke predodžbe što su povezani s imenima *Bato* i *Bateia* u Grčkoj i

[31] Usp. A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier* 2, Wien 1959; 187-189, H. Krahe, *Vorgeschichtliche Sprachbeziehungen von den baltischen Ostseeländern bis zu den Gebieten um den Nordteil der Adria*, Abhandlungen der Akademie, Mainz 1957, Nr. 3,117-1 l9; *Sprachliche Aufgliederung und Sprachbewegungen in Alteuropa*, Abhandlungen der Akademie, Mainz 1959, Nr. 1, 6-10; J. Untermann, *Die venetischen Personennamen* 1, Wiesbaden 1961, 107 i 188-189.

[32] Usp. G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, 173-174.

Troadi potekli od veza, utjecaja, pa i seoba stanovništva što su egejski prostor vezali s dinarskim, podunavskim i istočnoalpskim krajevima.Treba se samo čuvati brzoplete pretpostavke da se pri tome radilo o kretanjima jedne jezično i kulturno jasno utvrdive etnije.

Gotovo da se čini kao da su *Bato* i *Bateia* bili par koji se religiozno poštivao. Tu se nameću mnoge asocijacije iz vjerske povijesti. Nameće se misao na svetu svadbu (ἱερὸς γάμος) i na matrijarhalne kultove. No sve to vodi na područje koje je skrajnje osjetljivo i nesigurno i bez daljnjih podataka iz pouzdanih vrela obećaje malo sigurnih rezultata. Stoga se u ovom okviru i nećemo zaputiti na nj.

2. *Kandalos, Kandaulas*

Na području Delmata, kod Vrlike na gornjem toku rijeke Cetine (*Hippius*) nađen je latinski natpis na kojem je potvrđeno ime *Candalio*, koje sigurno nije latinsko:

Titus Candalio CIL 3, 9813a Otišić RP

To je područje na kojem imenske formule uglavnom ne poznaju prezimena nego samo očevo ime u genitivu. A tvorba prezimena sufiksom *-ion* sasvim je neobična i rijetka. Ipak treba to prezime pribrojiti domaćoj antroponomiji vrličkoga kraja jer nam

Bato Baracio CIL 3, 2749 Garjak kod Vrlike RP

pruža vrlo znatnu i u domaćoj antroponomiji dobro ukorijenjenu paralelu.

Valja pretpostaviti da je prezime *Candalio* izvedeno od osobnoga imena *Candalus*, koje u ženskom obliku glasi *Candala*. Oboje je i potvrđeno, i to u dalekim imenskim područjima, gdje se to prema sadašnjem našem poznavanju starobalkanskih antroponimijskih krajeva ne bi očekivalo. Ženski oblik *Candala* susreće se na latinskom natpisu iz Norika:

...M. 1. *Candala* Carinthia 145 (1955) 119 i d. Dellach u gornjoj dolini Zile (Geil) 50-150 n. e.

Tu se doduše radi o oslobođenici, koja bi mogla biti rodom i iz Dalmacije, ali se domaće njezino podrijetlo ili nadijevanje imena ne može nikako isključiti. Muški oblik *Kandalos* susreće se pak na grčkom području, u svijetu egejskih otoka, i to u sklopu legendarne povijesti.

Prema sholijama uz Pindarove ode bio je Κάνδαλος sin Sunca-Helija i nimfe Rode, sunčani odvjetak. Tako se čita uz Olimpijsku odu 7,131: ἐν ᾗ νήσῳ τῇ νύμφῃ Ῥόδῳ μιχθείς ποτε ὁ Ἥλιος ἐγέννησεν ἑπτὰ παῖδας ἐπὶ τῶν παλαιῶν ἀνθρώπων τοὺς σοφώτατα νοήματα παραδεξαμένους. εἰσὶ δὲ οἱ Ἡλίου ἑπτὰ παῖδες οὗτοι· Κέρκαφος, Ἀκτὶς· Μακαρεὺς, Τενάγης, Τριόπης· Φαέθων ὁ νεώτερος, Ὄχιμος. ἄλλως· Τενάγης ἤτοι Φαέθων ὁ νεώτερος, Ἀκτὶς, Μάκαρ, Χρύσιππος, Κάνδαλος, Τριόπης. ἄλλως Ἡλίου παῖδες καὶ Ῥόδης ἑπτὰ γίγνονται· Ὄχιμος, Κέρκαφος, Ἀκτὶς, Μακαρεὺς, Κάνδαλος, Τριόπης, Φαέθων ὁ νεώτερος, ὃν οἱ ἐν τῇ νήσῳ ὀνομάζουσι Τενάγην –"na tom je otoku Helije jednom obljubio nimfu Rodu i rodio sedam sinova, koji su se u doba drevnih ljudi izobrazili najmudrijim mislima. A sedam sinova Helijevih jesu ovi: Kerkaf, Aktin, Makarej, Tenag, Triop, Faeton mlađi, Ohim. Ili drukčije: Tenag ili Faeton mlađi, Aktin, Makar, Hrizip, Kandal, Triop. Ili drukčije: Od Helija i Rode rodilo se sedam sinova: Ohim, Kerkaf, Aktin, Makarej, Kandal, Triop, Faeton mlađi, kojega ljudi na otoku zovu Tenag." I dalje u sholijama uz istu odu 132: Ἡλίου καὶ Ῥόδης, οὕτω γὰρ αὐτὴν Ἑλλάνικος καλεῖ, ἑπτὰ γίνονται παῖδες· Ὄχιμος, Κέρκαφος, Ἀκτὶς, Μάκαρος, Κάνδαλος, Τριόπης, Φαέθων ὁ νεώτερος, ὃν οἱ κατὰ τὴν νῆσον Τενάγην καλοῦσι. περὶ δὲ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν διαφωνοῦσι· πάντες δὲ ἑπτά φασιν αὐτούς – "Od Helija i Rode, tako je naime zove Helanik, rodilo se sedam sinova: Ohim, Kerkaf, Aktin, Makar, Kandal, Triop, Faeton mlađi, kojega ljudi na otoku zovu Tenag. A o njihovim imenima razilaze se mišljenja, ali svi kažu da ih je sedam."

I Diodor spominje taj mit. Kod njega stoji (5,56,3): Ἥλιον δὲ κατὰ τὸν μῦθον ἐρασθέντα τῆς Ῥόδου τήν τε νῆσον ἀπ' αὐτῆς ὀνομάσαι Ῥόδον... καὶ γενέσθαι τοὺς κληθέντας ἀπ' αὐτοῦ Ἡλιάδας ἑπτὰ τὸν ἀριθμόν, ... εἶναι δὲ τοὺς ἑπτὰ υἱοὺς Ὄχιμον, Κέρκαφον, Μάκαρα, Ἀκτῖνα, Τενάγην, Τριόπαν, Κάνδαλον, θυγατέρα δὲ μίαν, ἣν ἔτι παρθένον οὖσαν μεταλλάξαι τὸν βίον καὶ τιμῶν τυχεῖν παρὰ Ῥοδίοις ἡρωϊκῶν – "A Helije da se prema mitu zaljubio u Rodu i nazvao otok po njoj Rod ... i da su se rodili sinovi prozvani po njem Helijadi, njih sedam na broj, ... a da tih sedam sinova jesu Ohim, Kerkaf, Makar, Aktin, Tenag, Triop i Kandal, a i jedna kći, koja se još kao djevojka prestavila iz života te je od Rođana dobila herojske počasti."

Diodor priča dalje kako su braća iz zavisti ubila Tenaga. Krivci su na to napustili otok i na raznim mjestima započeli nov život. Kandal je otišao na

otok Kos (Diodor 5, 57, 2) εὐφυέστατος δὲ γενόμενος Τενάγης ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν διὰ φθόνον ἀνῃρέθη· γνωσθείσης δὲ τῆς ἐπιβουλῆς οἱ μετασχόντες τοῦ φόνου πάντες ἔφυγον. τούτων δὲ Μάκαρ μὲν εἰς Λέσβον ἀφίκετο, Κάνδαλος δὲ εἰς τὴν Κῶ. Ἀκτὶς δ' εἰς Αἴγυπτον ἀπάρας ἔκτισε τὴν Ἡλιούπολιν ὀνομαζομένην, ἀπὸ τοῦ πατρὸς θέμενος τὴν προσηγορίαν... (5, 57, 6): Τριόπας δὲ πλεύσας εἰς τὴν Καρίαν κατέσχεν ἀκρωτήριον τὸ ἀπ' ἐκείνου Τριόπιον κληθέν. οἱ δὲ λοιποὶ τοῦ Ἡλίου παῖδες διὰ τὸ μὴ μετασχεῖν τοῦ φόνου κατέμειναν ἐν τῇ Ῥόδῳ, καὶ κατῴκησαν ἐν τῇ Ἰαλυσίᾳ κτίσαντες πόλιν Ἀχαΐαν – "A Tenag je bio najljepši i najdarovitiji, te su ga braća iz zavisti ubila; kada se saznalo za taj podmukli napadaj izbjegli su svi koji su imali udjela u ubojstvu. Od njih je Makar stigao na otok Lezb, a Kandal na otok Kos. Aktin je pak krenuo u Egipat i tamo osnovao grad koji se zove Heliopol, nadjenuvši mu naziv po svojem ocu ... A Triop je otplovio u Kariju i tamo zauzeo rt koji se po njem nazvao Triopij. A ostali Helijevi sinovi, jer nisu imali udjela u ubojstvu, ostali su na Rodu, te se nastanili u Jalisiji, gdje su sagradili grad Aheju."

Tu vijest treba vjerojatno razumjeti tako da su Makar na Lezbu i Kandal na Kosu osnovali gradove, iako to naše vrelo ne kaže izričito. Takvo shvaćanje nalazi potporu u Sholijama B uz Homerovu Ilijadu 24, 544: Μάκαρ ὁ Ἡλίου (u rukopisima stoji Ἴλου) φονεύσας τὸν ἀδελφὸν Τενάγην ἐκεῖσε ἀπῴκησε καὶ πόλιν οἰκίσας ἀπὸ τῆς γυναικὸς Ἄντισσαν ὠνόμασεν – "Makar, sin Helijev, pošto je ubio svojega brata Tenaga, odselio se onamo (na Lezb) i osnovao grad kojemu je po svojoj ženi dao ime Antisa".[33]

Osnivač grada na otoku Kosu inače u grčkoj književnoj predaji nije Kandal nego Merop, a i otok se po njem zove Meropida, njegovi stanovnici Meropi. O tome, uz ostale, svjedoči Stefan Bizantinac: Κῶς, πόλις καὶ νῆσος ... ἡ Μεροπὶς ἐκαλεῖτο ἀπὸ γηγενοῦς Μέροπος – "Kos, grad i otok ... koji se zvao Meropida po Meropu, rođenom od zemlje".[34] Wilamowitz vjeruje da

[33] Usp. U. v. Wilamowitz-Möllendorff, *Phaethon*, Hermes 18 (1883) 429 i d; E. Bethe, *Untersuchungen zu Diodors Inselbuch*, Hermes 24 (1889) 431. Bethe u bilješci 2 nabacuje misao da li možda rt Σκάνδαλον, ili u drugoj varijanti Σκανδάλον, koji se spominje u Strabona 14, 917, treba staviti u vezu s legendarnim osnivačem Kandalom. Bethe također misli da predaja koja je sačuvana u Diodorovu djelu i u Sholijama uz Homera potječe iz izgubljenoga djela mitografa Apolodora.

[34] Za daljnje potvrde usp. PWRE 15,1 pod natuknicama *Merope*, *Meropis*, *Merops*.

je Μέροψ helensko ime osnivača grada na otoku Kosu, a Κάνδαλος barbarsko.[35] Pri oskudnim vijestima u našim vrelima mora ipak ostati otvoreno pitanje da li se Kandal, osnivač rodske naseobine na Kosu, doista može poistovjetiti s Meropom, autohtonim herojem toga otoka. Stoga će imati pravo R. Herzog, koji Kandala radije smješta u maloazijsku varijantu legende, i to u naraštaj poslije Meropa, koji se poštivao na Kosu i kao Νάννακος ili Ἄννακος.[36]

Legenda o Kandalu kao osnivaču gradskoga naselja na Kosu slabo nam je poznata i ostaje sasvim neprozirna.[37] Znamo ga zapravo samo po imenu, a legendarne i mitske povezanosti ne možemo razmrsiti. No već i one potvrde koje su do sada uzete u razmatranje uvrštavaju Kandala nedvojbeno i duboko u mitološku povijest otočja na istoku Egejskoga mora.

U tek nešto različitom i punijem glasovnom liku javlja se *Kandalos* u zapadnoj Maloj Aziji kao *Kandaulas*. Tu je to ime boga ili epikleza, atribut kojim se zaziva božanstvo. Slavni pjesnik jampskih stihova Hiponakt pjeva (F 4 Diehl):

Ἑρμῆ κυνάγχα, μηονιστὶ Κανδαῦλα.

– "Hermo, davitelju pasa, na meonskom jeziku Kandaulo!"

Meonci je epsko ime za Lidijce. Bit će dakle da je *Kandaulas* bila lidijska epikleza boga Herma, zapravo jednoga boga koji se izjednačivao s njim. Takvo shvaćanje Hiponaktova stiha potvrđuje Ivan Cec u svojim Hilijadama 6, 482: τὸ δὲ κανδαύλης λυδικῶς τὸν σκυλοπνίκτην λέγει, ὥσπερ Ἱππῶναξ δείκνυσι γράφων ἰάμβῳ πρώτῳ – "A Kandaulo lidijski znači davitelja pasa, kako pokazuje Hiponakt pišući u prvoj jampskoj pjesmi". Govoreći o davitelju pasa bizantski učenjak je arhaični Hiponaktov izraz za to zamijenio novogrčkim potpuno istoga značenja.

Iz jedne Hezihijeve glose saznaje se da se pored Herma tako zazivao i Heraklo: Κανδαύλας· Ἑρμῆς ἢ Ἡρακλῆς – "Kandaulo: Hermo ili

[35] Nav. mj.

[36] *Koische Forschungen und Funde*, Leipzig 1899, 171 i d, osobito 172,1. O Nanaku usp. Heronda 3, 10; Zenobije 6,10; Suida s. v. O Anaku usp. Stefan Bizantinac s. v. Usp. još R. Meister, *Die Mimiamben des Herondas*, Leipzig 1893, 80.

[37] Usp. još H. L. Ahrens, *Kleine Schriften* 1, 363; Dibbelt, *Quaestiones Coae epigraphicae*, 1891, 4; Oldfather PWRE 10, 2 pod natuknicom *Kandalos* 1919.

Heraklo". I on je dakle bio davitelj pasa.[38] Domaće lidijsko božanstvo izjednačavalo se očito s različitim grčkim božanskim osobama.

To lidijsko ime boga, ili vjerojatnije njegova epikleza, upotrebljavalo se u Lidiji i kao teoforno osobno. Novela o lidijskom kralju Kandaulu u Herodota 1, 7 dobro je poznata u povijesti svjetske književnosti i mlađi su je pisci preuzimali od njega kao motiv. Osobito treba uočiti da kralj Kandaulo pripada dinastiji kojoj se podrijetlo izvodilo od Herakla, kojega se također zazivalo kao davitelja pasa.

Ime *Kandaulas* susreće se, vjerojatno kao lidijska tuđica, u tek nešto promijenjenu glasovnom liku u grčkoj općoj imenici: κάνδωλος· κακοῦργος, λῃστής – "zločinac, razbojnik" (Hezihije). Da ta maloazijska riječ za davitelja pasa doista može značiti to, potvrđuje druga Hezihijeva glosa: κυνάγχη· ... οἱ δὲ τὸ κυνάγχα ἀντὶ τοῦ κλέπτα – "a drugi kažu "davitelju pasa" mjesto "lopove." Kad Suida pod natuknicom Κέρκωπες za jednoga od sasvim zlih među tom braćom kaže da se zvao Κάνδουλος, onda će to ime biti ta ista maloazijska tuđica.

I druga jedna izvedenica od iste imenske osnove potvrđena je kao ime boga.

Likofron u svojoj Aleksandri 1409-1411 pjeva ovako:

> Πολλῶν δ' ἐναλλὰξ πημάτων ἐνάρξεται
> Κανδαῖος ἢ Μάμερτος, ἢ τί χρὴ καλεῖν
> τὸν αἱμοφύρτοις ἑστιώμενον μάχαις

–"A mnogim će jadima što smjenjuju jedan drugoga početak biti Kandaj ili Mamert, ili kako već treba zvati onoga koji se gosti krvavim bitkama". Odatle se jasno razabire da je to bog rata. Sholije uz te Likofronove stihove kažu to i sasvim izravno: Κανδαῖος δὲ καὶ Μάμερτος ὁ Ἄρης – "A Kandaj i Mamert to je Ares". Time je on izjednačen s grčkim bogom rata.

Likofron spominje toga boga i u nešto drukčijem tvorbenom liku (Aleksandra 937-938):

[38] O vjerskom značenju davitelja pasa usp. H. Usener, *Kallone*, Rheinisches Museum 23 (1868) 335 i d.

ὁρκωμοτῆσαι τόν τε Κρηστώνης θεὸν
Κανδάον' ἢ Μάμερτον ὁπλίτην λύκον

– "Da se je zakleo bog Krestone, Kandaon ili Mamert, teško oboružani vuk". A sholije daju uz to mjesto ovo tumačenje: Κρηστώνη δὲ ἡ Θρᾴκη ἀπὸ πόλεως μιᾶς οὕτω καλουμένης. θεὸς δὲ Θρᾳκικὸς ὁ Ἄρης ὅτι πολεμικοὶ τὸ παλαιὸν οἱ Θρᾷκες. Κανδάων ἐπίθετον Ἄρεος παρὰ τὸ καίνειν καὶ δαίειν. ἐκ τοῦ καίειν καὶ δαίειν Κανδάων ὁ Ἄρης – "A Krestona je Trakija po jednom gradu koji se tako zove. Ares je pak tračko bog jer su Tračani u starini bili ratoborni. Kandaon je pridjevak Aresu prema ubijanju (καίνειν) i užiganju (δαίειν). Od paljenja (καίειν) i užiganja (δαίειν) je Ares Kandaon."

Aresa su zbilja smatrali Tračaninom ili tračkim bogom, još od Homera: Usp. Ilijadu 13, 301; Odiseju 8, 361; Sofoklovu Antigonu 970; Arnobija 4, 25. O tome kako su Tračani poštivali Aresa piše Herodot 5, 7. Iz Likofronovih stihova što su upravo navedeni krivo se zaključivalo da je *Kandaon* ili *Kandaios* tračko ime toga ratničkoga boga.[39] U istinu pak stoji u Likofrona jedino to da je bog koji se nazivao *Kandaios, Kandaon* ili *Mamertos* – time pjesnik pokazuje svoju veliku učenost i traži istu takvu od čitatelja, jer trebalo je znati da je to Ares – da je taj bog osobito blisko povezan s Trakijom, koju je također čitatelj morao tek prepoznati u Krestoni. Ime *Kandaios, Kandaon* ne mora zato biti tračko. Kampansko *Mamertos* to sigurno nije, a taj se također, zbog Aresa, stavlja u vezu s Trakijom. Nemoguće je stoga govoriti o pripadnosti jezičnih elemenata što se javljaju u tim imenima kao o tračkom leksiku. Hesihijeva glosa δάος· ὑπὸ Φρυγῶν λύκος - "δάος: tako Frigijci zovu vuka" upućuje prije na Frigiju i uopće na zapadnu Malu Aziju, onamo kamo i *Kandaulas,* pa se tako pokazuje kao vjerojatno da bi "vuk" (λύκος) kod Likofrona mogao biti prijevod imena *Kandaon.* Zbog svega se toga može uzeti da je i tipično ime rimskih robova *Davus* bilo teoforno i da ga treba uvrstiti u našu imensku porodicu.[40]

Eustatije u svojem komentaru uz Ilijadu 4, 437, 10-12 daje isto etimološko objašnjenje kao i sholija uz Likofrona, a kao izvor navodi leksikografa Pauzaniju: ὥς φησι Παυσανίας ἐν τῷ αὐτοῦ λεξικῷ ... ἐκ τοῦ

[39] Tako D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Beč 1957, 225; A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier* 2, Beč 1959, 35 i 57; PWRE pod natuknicama *Kandaon, Kandaios.*

[40] Potvrde za *Davus* mogu se naći u već navedenu djelu Detschew 117.

καίειν καὶ δαίειν Κανδάων ὁ Ἄρης διὰ τὴν καυστερὰν μάχην τὴν καὶ δηΐδα – "kako veli Pauzanija u svojem rječniku ... i od paljenja (καίειν) i užiganja (δαίειν) Ares je Kandaon zbog vruće bitke koja se (u epskim pjesmama) naziva još i užganom buktinjom (δηΐς)". Tako saznajemo otkuda to tumačenje Likofronovu sholijastu i kakvo mu je bilo pobliže obrazloženje, učeno i filološko.

Na još jednom mjestu u svojoj Aleksandri (327-328) spominje Likofron Kandaona:

στεφηφόρον βοῦν δεινὸς ἄρταμος δράκων
ῥαίσει τριπάτρῳ φασγάνῳ Κανδάονος

– "vijencima okićenu kravu strašan će ubojit zmaj sasjeći Kandaonovim mačem što potječe od tri oca". O čem se tu radi razabire se tek iz sholija: καὶ γὰρ Κανδάων καὶ ὁ Ὠρίων παρὰ Βοιωτοῖς, τῷ δὲ ξίφει αὐτοῦ ἀνεῖλεν ὁ Διομήδης τὴν Ἰφιγένειαν.- τριπάτρῳ ἐπὶ μὲν Ὠρίωνος, ὃν καὶ Κανδάονα Βοιωτοὶ καλοῦσι. - Κανδάονος δὲ νῦν τοῦ Ἄρεος – "jer je i Orion kod Beoćana Kandaon, a njegovim je mačem Ajant ubio Ifigeniju. - Da ima tri oca, to se odnosi na Oriona, koga Beoćani zovu i Kandaon. – A Kandaonov to je sada Aresov". To je ime bilo dakle poznato i u Beotiji, i tamo u mitskom i religijskom kontekstu.[41]

Imenska porodica koja se ovdje istražuje ostavila je traga i u staroj balkanskoj toponimiji. Ženski oblik *Candavia* potvrđen je kao ime visočja između Ohridskoga jezera i rijekâ Shkumbi i Devol. Danas se albanski zove Mali Polisit i Mali Brreshdës. Potvrđeno je ime *Candavia* kod Cezara u Zapisima o građanskom ratu 3, 11 i 79; kod Cicerona u Pismima Atiku 3, 7, 3; kod Lukana u Farzalijama, epu o građanskom ratu 6, 331; kod Seneke u Pismima 31, 9; kod Geografa iz Ravene 4, 9; kao *Candabia* u Tabula Peutingeriana; kao *mansio Grandavia* u Itinerarium Hierosolymitanum 607, 8; kao Κανδαυία kod Strabona 7, 7, 4 i 8; nadalje: *montes Candaviae* kod Plinija u Prirodopisu 3, 145; ἀπὸ τῶν Κανδαυίων ὀρέων "od Kandavijskih gora" kod Ptolemeja u Zemljopisu 3, 12, 15. K svemu tomu dolazi i jedan

[41] Adler PWRE 20, (1860) pod natuknicom *Kandaon* iznosi mišljenje da je to samo kombinacija kasnih vremena. Ali on se tomu tek domišlja i ne iznosi za to valjanih razloga. Dok se takvi ne nađu, treba priznavati predaju i obazirati se na nju.

zavjetni natpis iz Dokleje koji glasi: *Dianae Augustae Candaviensis* (Preschniker-Schaber, *Archäologische Forschungen in Albanien und Montenegro*, Wien 1919, 2).[42]

Likofron je ratničkog boga Kandaona nazvao vukom, a Hezihije je naveo isto značenje za frigijsko δάος. Nameće se od toga pomisao da je ime o kojem se ovdje radi značilo "vuk", ili se odnosilo na kakvu sličnu zvijer. Visočje u Iliriji zvalo bi se onda po divljim životinjama što su živjele u njem, kao gore *Risnjak* i *Medvednica*. Takvo mišljenje zastupa A. Mayer.[43] Ako je to točno, bila bi u tom toponimu ta riječ upotrijebljena kao opća imenica u profanom značenju. Jednako tako, međutim, može biti i to da je to ime božice koje je preneseno na visočje, ili posvojni pridjev izveden iz imena boga, a odnosi se na imenicu ženskoga roda, koja se u toponimu samo podrazumijeva.

U svakom se slučaju i kod toga toponima jasno razabire veza sa sakralnom sferom. To što je u Dokleji postavljen zavjetni natpis u kojem se spominje *Diana Augusta Candaviensis* pokazuje da je božica koja se identificirala s rimskom Dijanom imala u Kandaviji znatno i na daleko štovano svetište. Dijanin kult bio je u provinciji Dalmaciji vrlo jak i tamo se, nema dvojbe, nadovezuje na domorodačke kultne tradicije.[44] Prema Tabula Peutingeriana bio je jedan Dijanin hram postaja na via Egnatia upravo na dionici kroz Kandavijsko visočje. Može se dakle uzeti kao vjerojatno da je to gorje nazvano po božici koju su zazivali kao daviteljicu pasa. Takvo mišljenje zastupa H. Krahe.[45]

Moguće je i to da se isti naziv odnosio i na divlju životinju koja je bila posvećena tomu božanstvu. Vjerojatno bi to bio ostatak prvotne teriomorfije. Ženski oblik imena *Candavia* kao da upućuje na to da je upravo ona božica koja se poslije tamo poštivala kao Dijana, dakle božica divljih i nesvladanih prirodnih sila, gospodarica zvijeri, svojim imenom ili epiklezom dala povod i za nadijevanje toga oronima.

[42] Usp. A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier* 1, Beč 1957, 178.

[43] Glotta 31 (1951) 236; isti, *Die Sprache der alten Illyrier* 2, Beč 1959, 35.

[44] Usp. A. Mayer, Glotta 31 (1951) 235 i d; D. Rendić-Miočević, *Ballaios et Pharos*, Archaeologia Iugoslavica 5 (1964) 87 i d.

[45] *Die Sprache der Illyrier* 1, Wiesbaden 1955, 56.

Za imensku porodicu o kojoj je ovdje riječ nije bilo teško dati etimološko tumačenje. Hiponaktovi stihovi daju za tuđe, lidijsko κανδαῦλα grčki prijevod κυνάγχα "davitelju pasa". A tu lidijsku epiklezu Herma lako je rastaviti u dva dijela, svaki od kojih podsjeća na poznati indoevropski korijen, pri čemu prvi znači "pas", a drugi "daviti". Dobiva se tako dobro utemeljena etimologija. Problematičnima ostaju samo pojedinosti.

To ime je prema tome složeno, upravo imenska složenica onoga značenjskoga tipa koji su stari indijski gramatičari nazvali *tatpuruša* (psodavitelj = davitelj pasa). Prvi dio *kan-* imenska je osnova što se s velikom sigurnošću može pridružiti onoj porodici riječi kojoj pripadaju latinski *canis,* grčki κύων, staroindijski *śvan,* litavski *šuô,* što sve znači "pas". Pitanje je samo koji je u *kan-* prijevojni stupanj. Smatra se da je to ili prijevojna praznina *k'un-* ili o-stupanj *k'won-*. Drugi se dio stavlja uz slavenski *daviti,* a u potvrđenim je riječima od istoga toga korijena izvedena imenica sufiksom *-l-*, odnosno *-yo-* ili pak *-on-* .[46]

Ta se tvorbena porodica može dakle raščlaniti ovako:

Sufiks *-l-*, a-osnova: κανδαύλας, κανδαύλη
Monoftongirani diftong stapanjem, o-osnova:
κάνδωλος, Κάνδουλος
Monoftongirani diftong izbacivanjem sonanta,[47]
o- / a- / (i)yon-osnova:
Κάνδαλος, *Candala, Candalio*
Sufiks -yo- / -ya-: Κανδαῖος, Κανδάιος, *Candavia*
Sufiks -on-: Κανδάων

[46] O toj etimologiji usp. Lagarde, *Geschichtliche Abhandlungen,* 1848, 275; W. Deecke, Bezzenbergers Beiträge 14 (1889) 189; F. Solmsen, Kuhns Zeitschrift 34 (1897) 77 i d; Hermes 46 (1911) 286 i d; Kuhns Zeitschrift 45 (1913) 97 i d. P. Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache,* Göttingen 1896, 388 i d, i 221; H. Hirt, *Die Indogermanen,* Straßburg134 i d. i 599; N. Jokl, *Eberts Reallexikon der Vorgeschichte* 13, 293; H. Krahe, Die Welt als Geschichte 3 (137) 298 i d; Die Sprache der Illyrier 1, Wiesbaden 1955, 56; W. Borgeaud, *Les Illyriens en Grèce et en Italie,* Genève 1943, 177; E. Fränkel, Zeitschrift für slavische Philologie 21 (1951) 153 i d; F. Specht, Kuhns Zeitschrift 66 (1939) 38 i d; O. Haas, Zeitschrift fur celtische Philologie 23 (1943) 296; A. Mayer, Glotta 31 (1951) 236; *Die Sprache der alten Illyrier* 2, Beč 1959, 35 i d. i 57; J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch,* Bern-München 1959, 235 i 633.

[47] O toj glasovnoj promjeni usp. G. Meyer, Albanesische Studien 3, Sitzungsberichte Wien 125 (1892) 90; A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier* 2, Beč 1959, 144 i d .

Početno *d* u slavenskom *daviti* i u našem *-dau-la-* itd. odgovara vjerojatno indoevropskomu *dh*. Grčka podudarnost drugoga dijela božjega imena koje se ovdje istražuje nalazi se tada u epiklezi tesalskoga Ζεὺς Θαύλιος[48] i Θαῦμος ἢ Θαῦλος· Ἄρης Μακεδόνιος (Hezihije). Sa sufiksom *-no-* ima u grčkom θαῦνον· θηρίον "zvijer" (Hezihije). U italskom je to *Faunus*. U imenima *Daunus, Daunia* glasovna je podudarnost na početku riječi ista kao u drugom dijelu epikleze *Kandaulas*. Ista podudarnost na početku riječi izvedene sufiksom *-l-* javlja se u grčkom toponimu Δαυλίς, Δαυλία i u odatle izvedenom etniku Δαύλιος. Naziv svetkovine Θαύλια i ime atenskoga roda Θαυλωνίδαι imaju grčki glasovni lik. K toj se porodici riječi pribraja još i grčko θώς "čagalj", pri čem se pretpostavlja da je prvotno značenje te riječi "davitelj". I te su potvrde rasprostranjene preko etničkih i jezičnih granica, a odnose se najvećim dijelom na religioznu i mitološku sferu.

Kao kod *Bato, Bateia* tako je i kod *Kandalos, Kandaulas* imenska porodica nedvojbeno vezana s kultom i mitom, a prostorna joj je raspodjela neobično široka, te upućuje prije na razvoj u vjerskoj povijesti nego u seobama stanovništva i rasprostiranju njegovih jezika. Jezična pripadnost te imenske porodice i srodnih općih imenica ostaje nam stoga neprozirna. Glasovni likovi s *th-* vjerojatno su grčki, oni s *f-* vjerojatno italski, a oni s *d-* ne mogu se pouzdano pripisati nijednom jeziku jer i predgrčki indoevropski jezik, "pelazgijski", koliko ga poznajemo, kao i svi stari jezici sjevernoga Balkana imaju, kako se čini, tu istu podudarnost za indoevropsko *dh*.

To pak što se u indoevropskoj riječi koja znači "pas" na početku javlja kentumska podudarnost *k*, a ne neka satemska, vjerojatno bi to bio *s*, isključuje, prema onom što znamo, "pelazgijsko" i tračko podrijetlo. To su, naime, satemski jezici. Pomišljalo se stoga već na ilirsko podrijetlo, te u božanskoj epiklezi *Kandaulas* htjelo vidjeti trag ilirskoga doseljeničkoga jezičnog sloja u zapadnoj Maloj Aziji.[49] Kako pak pripadnost jezika sjeverozapadnoga Balkana i zapadne Male Azije skupini kentum ili satem još nije u svemu pouzdano utvrđena, a s obzirom na nedostatna i sasvim razdrobljena vrela za one stare jezike balkansko-anatolijskoga prostora od kojih do nas nisu došli

[48] Usp. Hiller v. Gertingen, Hermes 46 (1911) 154 za izdanje natpisa i F. Solmsen, *Zeus Thaulios* u istom svesku za lingvističko tumačenje.

[49] Usp. H. Krahe, Die Welt als Geschichte 3 (1937) 299; Indogermanische Forschungen 58 (1942) 217 i d; W. Borgeaud, *Les Illyriens en Grèce et en Italie*, Genève 1943, 177.

nikakvi ili tek sasvim fragmentarni tekstovi mora za njih i ostati problematična, ne mogu se iz nedvojbeno kentumskoga karaktera Hermove epikleze izvoditi nikakvi precizniji zaključci o njezinu jezičnom podrijetlu. Međutim, ako se ilirska pripadnost epikleze *Kandaulas* ne shvati u usko jezičnom smislu, nego kao kulturnopovijesna povezanost i dodir, onda je takav zaključak vrlo ispravan i dobro utemeljen. Jer ta je epikleza, što se pridijevala Hermu, Heraklu, Aresu i Orionu, trag kulturnih i religijskih veza sa sjeverozapadnim Balkanom, što su se, kako se čini, granale sve do istočnih Alpa. Očito je, naime, da u neobično širokoj rasprostranjenosti imenâ te porodice treba vidjeti posljedicu njezina vjerskog značenja.

3. Bindho, Bindus

Pri jednom ljekovitom vrelu u Noriku nađen je latinski natpis rimskoga doba na kojem se javlja žensko ime *Bindho.* Taj natpis glasi:

Bindho coniux CIL 3, 5483, Bad Gleichenberg RP[50].

A kod vrela Privilice u dolini Une kod Bihaća, također ljekovitoga, na istoku zemlje Japoda i na području rimske provincije Dalmacije, nađen je niz zavjetnih natpisa posvećenih bogu koji se zove *Bindus:*

Bindo Neptuno sacrum CIL 3, 14325 Privilica
B[i]ndo Neptuno sac[rum] CIL 3, 14326 Privilica
(Bindo Nep)tuno CIL 3, 14327 Privilica
Bindo N[e]ptuno sa[c]r(um) CIL 3, 14323 Privilica
Bindo N(eptuno) s(acrum) CIL 3, 15062 Privilica
[Bi]ndi CIL 3, 14327, 1 Privilica
Bi[ndo] Patsch, Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina 6, 154 i d; 7, 33 i d. Privilica

Odatle se vidi da je noričko žensko osobno ime *Bindho* vjerojatno teoforno. Bit će da je ta žena bila nazvana po bogu koji se poštivao na ljekovitom vrelu u Bad Gleichenbergu upravo onako kao što se poštivao i na Privilici kod Bihaća.

[50] Popravljeno čitanje *Bindho* mjesto prvotnoga *Binhdo* dao mi je usmeno Géza Alföldy. I ovdje mu na tome zahvaljujem.

Moguće je da se ime boga *Bindus* susreće još jednom, u malo drukčijem glasovnom liku, kod Horacija, i opet u vezi s jednim vrelom na kojem se vrše kultne radnje. To je slavni *fons Bandusiae.*[51]

O tom izvoru pjeva Horacije (Pjesme 3,13) ovako:

O fons Bandusiae, splendidior vitro
Dulci digne mero, non sine floribus,
Cras donaberis haedo
Cui frons turgida cornibus

Primis et Venerem et proelia destinat,
Frustra; nam gelidos inficiet tibi
Rubro sanguine rivos,
Lascivi suboles gregis.

– "O izvore banduzijski, sjajniji od stakla, dostojan da ti se prinosi slatko vino nepomiješano s vodom, sutra ćeš dobiti na dar jarića kojemu čelo, nabreklo od rogova što su tek počeli rasti, namjenjuje ljubavnu slast i borbe sa suparnicima. Uzalud: jer on će tebi sutra crvenom krvi zamutiti ledene potoke, taj potomak nestašnog stada."

Slikovito je i dojmljivo tu izražena kultna važnost toga vrela, a mjesto na kojem je ono izviralo zove se *Bandusia.* Ležala je u Apuliji, po rimskoj mjeri šest tisuća koraka od Horacijeve rodne Venuzije.[52] Etimologija teonima *Bindus* nudi se sama od sebe. S obzirom na to da se radi o božanstvu povezanom s vodom, koje se izjednačivalo s rimskim Neptunom, upravo se nameće etimološko jednačenje sa staroindijskom riječi *bindús* "kaplja".[53] K tomu se

[51] Tako misli A. Mayer, Glotta 25 (1936) 179. Tomu se protivi V. Pisani, Glotta 25 (1938) i povezuje *Bandusia* s također apulskim *Bantia* te smatra da je izvedeno istim sufiksom kao, i opet apulsko, *Canusium;* kako se pak radi o vrelu, Mayerovo je mišljenje da je *Bandusia* prijevojni o-stupanj naprama e-stupnju (ili reduciranom stupnju) u *Bindus* vrlo uvjerljivo. Usp. još A. Mayer, Glotta 29 (1942) 70 i d. A. v. Blumenthal, Glotta 17 (1929) 154 htio je s time povezati i žensko osobno ime Βανδαχοῦ u Jamblihovu katalogu pitagorejaca (Vorsokratiker I, 342, 23). To je jednačenje, međutim, previše nategnuto, a da bi se moglo ozbiljno uzimati u obzir.

[52] Usp. komentar u Q. Horatius Flaccus, recensuit et interpretatus est Io. Caspar Orellius, editio minor, secunda emendata et aucta, volumen primum, Turici-Londinii-Amstelodami 1843, 270.

[53] Usp. V. Pisani, Rivista degli Studi Orientali 16 (1936) 229 i d; A. Mayer, Glotta 25 (1936) 175.

stavlja i jedna keltska porodica riječi: staro kornijsko *banne,* srednje kornijsko *banna* i bretonsko *banne,* što sve znači "kaplja", a izvodi se od prvotnoga $b_{o}ndyā$, te irski *buinne* "struja, val", od prvotnoga *bondyā*. Tu se također pokazuje prijevojni odnos, reducirani stupanj u britanskim jezicima i o-stupanj u irskom. Etimologija se time ipak posve ne razjašnjava. Mayer je isprva mislio da je u irskom *buinne* i u južnoitalskom *Bandusia* o-stupanj, a u svim ostalim redukcija.[54] Tomu se usprotivio Pisani, smatrajući da indoevropsko *bindu-* treba odvojiti od one porodice keltskih riječi.[55] Poslije je pak promijenio mišljenje jer mu se učinilo ispravnijim da *i* u *Bindus* tumači posebnim razvojem prvotnoga *e* pred suglasničkom skupinom *nd* i time shvaća taj lik kao e-stupanj (prijevojnu puninu). Tada staroindijsko *bindús* ostaje sasvim izolirano. Moglo bi se, doduše, bar ono tumačiti kao reducirani prijevojni stupanj toga korijena. Mayer ipak misli da mu je bolje slijediti nauku koju je iznio Zupitza, po kojoj je ta staroindijska riječ izmijenila svoj glasovni lik pod utjecajem staroindijskoga *sindhus* "struja", a i drugu, koju je predložio Johansson, po kojoj taj utjecaj dolazi od staroindijskoga *indus* "kaplja".[56]

I opet je to dakle imenska porodica koja je jasno povezana s religijom i kultom, a prostorna joj je rasprostranjenost široka i sasvim atipična: od istočnih Alpa preko sjeverozapadnoga Balkana do južne Italije. I tu će biti da se u toj prostornoj raspodjeli očituju povezanosti koje su proizašle iz povijesti religijskih predočaba, a ne iz promjena i pomaka stanovništva na tim prostorima. To, dakako, ne isključuje da se pri proširenju tih kultova i s njima vezane teonimije tu i tamo radilo i o seobama i naseljavanju jezikom srodnih naroda. Kulturni dodiri i veze u religijskoj sferi pri tome su ipak bitni uzrok i pretpostavka takvih neobičnih rasprostiranja imenskih porodica. Osobito je znatno upravo to što se kod sve tri što su se tu proučavale, uz atipično široku prostornu rasprostranjenost, dala nedvojbeno utvrditi i povezanost sa

[54] Glotta 25 (1936) 175.

[55] Glotta 26 (1983) 277.

[56] Usp. A. Mayer, Kuhns Zeitschrift 66 (1939) 78; Glotta 29 (1942) 69 i d; Die Sprache der alten Illyrier 2, Beč 1959; E. Zupitza, Kuhns Zeitschrift 36 (1900) 73; K. F. Johansson, Kuhns Zeitschrift 36 (1900) 365 K tomu još H. Krahe, Festschrift Zucker, 1954, 239; Die Sprache der Illyrier, Wiesbaden 1955, 74 1 82; M. Mayrhofer Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen 1, Heidelberg 1963, 430 i d.

sakralnom sferom. To su prava *nomina sacra,* i ona stoga svjedoče o drugome nego osobna imena koja se tipično uklapaju u domorodačku antroponimiju i područja kojima se ona rasprostire. Znatnija su za nadetničku povijest duhovne kulture prahistorijskoga i protohistorijskoga vremena nego za povijest etnija i onih više ili manje cjelovitih kulturnih sklopova koji su ih određivali i u kojima su se očitovale.

Jonije Ilir

U ranoj povijesti književnih vijesti o Jadranu pripada Teopompu (rođen 378/6. st. e.) i njegovoj Povijesti Filipa Makedonskoga (Φιλιππικά) osobito mjesto. Gubitak je toga historiografskoga djela nenadoknadiva šteta za proučavanje jadranske starine. No mnogi podaci što potječu od Teopompa raspršeni su u čitavoj geografskoj literaturi kasnije antike i utkani su u opise zemalja, sholije i leksikografske natuknice.

Gledamo li na stare spise u kojima se opisuje Jadran kao na proizvode književnoga razvoja koji je krenuo od starih djela što su mu bila temeljni izvori, te se onda postupno bogatio gradivom, ali gdjegdje i shematizirao do plitkosti, razvoja koji je imao stvaralačke vrhunce, ali je zapadao i u epigonsku ukočenost, nikada ipak nije gubio vezu sa svojim književnim ishodištem i uvijek ostajao zavisan od njega – a takvo je gledanje nuždan preduvjet za valjano razumijevanje vijesti što su sadržane u toj literaruri – tada treba i pokušati da se u strpljivu radu na pojedinostima ponovno uspostavi Teopompov opis Jadrana onoliko koliko je to moguće. Ovi zapisi treba da budu prinos u tom smislu.

U sholijama uz ep Argonautika Apolonija Rođanina 4, 308 stoji: τὸ Ἰόνιον πέλαγος τῆς Ἰταλίας εἰς ὃ ἐκδίδωσιν ὁ Ἀδρίας διὸ καί τινες αὐτὸ Ἀδρίαν ὀνομάζουσιν. - Ἰόνιον πέλαγος πρὸς τῇ Ἰταλίᾳ οὕτω καλούμενον. ὠνομάσθη δὲ ἀπὸ Ἰονίου τὸ γένος Ἰλλυριοῦ, ὥς φησιν Θεόπομπος ἐν κα'· τινὲς δὲ ἀπὸ τῆς γενομένης πλάνης τῇ Ἰοῖ. – "Jonsko more kod Italije u koje utječe Jadran; zato neki i to more zovu Jadran. – Jonsko more, tako zvano, što leži prema Italiji. Dobilo je ime od Jonija po rodu Ilira, kako kaže Teopomp u 21. knjizi. A neki misle da je po Ijinu lutanju". U toj se dvodjelnoj

sholiji prvo govori da Jonsko more leži kod Italije. U nj utječe Jadran, zato i to more tako zovu. Odatle se vidi da se Jonsko more zove još i Jadran. Da je pak Jadran koji utječe u Jonsko more ovdje zamišljen kao rijeka, to se razabire po onom ἐκδίδωσιν "utječe" jer se taj glagol u tom značenju odnosi upravo na rijeke. Kao primjeri mogu se usporediti Herodot 1, 80; 1, 189 i 7, 26. Te potvrde jasno pokazuju da se glagol ἐκδίδωμι upotrebljava kada se u geografskim opisima govori o rijekama i da tada znači "utjecati" te se odnosi na njihovo ušće. U drugom se dijelu te sholije određuje položaj Jonskoga mora s grčkoga motrišta kao mora što leži prema Italiji. A ono je svoje ime, kaže se dalje, dobilo od nekoga Jonija, čovjeka ilirskoga roda. Kao vrelo te zanimljive vijesti navodi se Teopomp i 21. knjiga njegova povijesnoga djela.

No postoji i drugo tumačenje toga imena. Ime Jonskoga mora izvodi se i od imena Ije, nesretne Zeusove ljubavnice u kravljem liku, kojoj se ljubomorna Hera osvetila i učinila da je bez predaha progoni bijesni obad. Na tom strašnom lutanju Ija je došla i do mora koje se poslije po njoj prozvalo Jonskim. To drugo tumačenje dobro je poznato iz Eshilova Okovanog Prometeja, potvrđeno je dakle već u petom stoljeću i po tome je starije od Teopompove vijesti o Iliru Joniju. U istoimenoj Eshilovoj tragediji proriče Prometej Iji što će je zadesiti i kuda će sve lutati bježeći pred neumoljivim obadom, a da potvrdi vjerodostojnost svojega proročanstva, kazuje joj i to kuda je sve prolazila bježeći prije nego je stigla do kavkazke stijene za koju je on prikovan. U tom sklopu kazuje Eshilov Prometej u stihovima 836-841 ovo:

ἐντεῦθεν οἰστρήσασα τὴν παρακτίαν
κέλευθον ἦξας πρὸς μέγαν κόλπον Ῥέας,
ἀφ' οὗ παλιμπλάγκτοισι χειμάζῃ δρόμοις·
χρόνον τὸν μέλλοντα πόντιος μυχός,
σαφῶς ἐπίστασ', Ἰόνιος κεκλήσεται,
τῆς σῆς πορείας μνῆμα τοῖς πᾶσι βροτοῖς

– "odande si pobješnjevši priobalnim putom sunula do velikoga Rejina zaljeva, od kojega te bije bura na povratnim putovima; u budućem vremenu onaj morski zaljev, znaj dobro, zvat će se Jonski, kao spomen tvojega hoda svima smrtnicima". To je, kako se čini, tumačenje kakvo se davalo imenu Jonskoga mora od starine. Sholijast Apolonija Rođanina suprotstavlja mu novo, koje ima od Teopompa, i očito mu daje prednost. Tako saznajemo i to u kojoj je knjizi svojega djela Teopomp pisao o Jonskom moru i o Joniju Iliru

od kojega je ono dobilo svoje ime. U toj 21. knjizi čini se da je Teopomp opisivao Filipove pohode na Ilire i protiv Aribe, vladara epirskih Mološana. U jednom od svojih govora kaže Filipov suvremenik Demosten (1, 13) ovo: τὰς δ'ἐπ' Ἰλλυριοὺς καὶ Παίονας αὐτοῦ καὶ πρὸς Ἀρύββαν καὶ ὅποι τις ἄν εἶποι παραλείπω στρατείας – "ostavljam po strani njegove vojne pohode na Ilire i Peonce i na Aribu i kamo bi tko još mogao reći". Opis tih pohoda bio je onda vjerojatno Teopompu povod da u ekskurzu iznese i vijesti što ih je skupio o zemljopisu, narodima, kulturi i legendarnoj povijesti tih zapadnih krajeva, osobito obiju jadranskih obala. Njemu za to nisu tada stajale na raspolaganju zbirke i priručnici. Veliki helenistički učenjaci nisu još bili ni počeli svoj sintetički rad u aleksandrijskoj knjižnici. Teopomp je sam morao skupljati vijesti i raspitivati se kod onih što su o tome nešto znali. Njegovi podaci odgovaraju dakle uglavnom znanju njegova vremena, kada su grčki pomorci i trgovci upravo bili počeli protezati svoju plovidbu i trgovinu i na pravi Jadran, ono more što je između Italije i Ilirije.[1]

Prije nego sad potražimo druga svjedočanstva o toj Teopompovoj vijesti, bit će korisno još jednom se osvrnuti i podsjetiti da se u prvom dijelu navedene sholije uz Argonautika Apolonija Rođanina govori o ušću Jadrana u Jonsko more pa o tome da se po njem nazivalo i samo to more. Za takvo tumačenje toga drugog imena Jonskoga mora ne spominje se nikakav izvor. U drugom se dijelu onda tumači sam naziv Jonsko more. Kaže se da ga je to more dobilo po Joniju, nekom Iliru, a kao izvor se izričito navodi 21. knjiga Teopompova djela. Prema tekstu tih sholija ne može se razabrati da li je i tumačenje imena Jadran, koje se tom moru također daje, preuzeto odande.

Drugo svjedočanstvo o tom istom mjestu u Teopompa nalazi se u sholiji uz Pindarovu Pitijsku odu 3,120. Tamo stoji: τὸ Ἰόνιον πέλαγος τὸ περὶ Σικελίαν τὸ ὄνομα ἔλαβεν, ὡς μὲν ἔνιοι ἀπὸ Ἰοῦς· Θεόπομπος δὲ ἀπὸ Ἰονίου ἀνδρὸς Ἰλλυριοῦ. Ἀρχέμαχος δὲ ἀπὸ τῶν ἀπολομένων ἐν αὐτῷ Ἰαόνων –"Jonsko more što je oko Sicilije dobilo je ime, kako nekoji kažu, od Ije; a Teopomp veli da je od Jonija, čovjeka Ilira. Arhemah opet da je od Jonjana što su poginuli na njem". Ne može biti dvojbe o tome da se tu radi o

[1] Usp. W. Schranz, *Theopomps Philippika*, Freiburg 1912; F. Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker* II D, Berlin 1930, 378; R. Laqueur, *Theopompos* PWRE, Zweite Reihe 5, 2 (1934) 2216 i 2217-18- K. v. Fritz, *Antike und Abendland* 4 (1954) 45-64.

onom istom mjestu u Teopompovoj 21. knjizi na koje se poziva i sholijast uz Apolonija Rođanina. No iz sholije uz Pindara ne saznaje se o njem ništa što ne bi već bilo poznato iz sholije uz Apolonija. Zanimljivo je svakako da oni koji ime toga mora izvode od Ije i ovdje stoje u množini i ostaju bezimeni. Tu treba razmisliti o tome da obje sholije možda imaju isti izvor, neki opis zapadnih zemalja u kojem se navodilo kako mišljenje nekih poimence nespomenutih da je Jonsko more dobilo ime po Iji, tako i Teopompovo da ga je dobilo po Joniju Iliru. Koliko ja znam, ne može se među spisima koji su nam poznati naći takav opis. Ipak je važno voditi računa o toj mogućnosti jer, ako bi to doista bilo tako, tekstovne podudarnosti što se pokazuju u vijesti o Joniju, eponimu Jonskoga mora, ne moraju potjecati iz Teopompova djela nego mogu zrcaliti izraz onoga spisa koji je tu vijest posredovao sholijastima. Moguće je, dakako, i to da je sam Teopomp naveo mišljenje drugih, ne spomenuvši ih poimence, i da je tomu suprotstavio ono što je svojim raspitivanjem sam saznao o podrijetlu imena Jonskoga mora i što je sam držao pravim tumačenjem. Tomu se protivi činjenica što Pindarov sholijast u istom sklopu spominje i treće tumačenje. Kao izvor navodi Arhemaha, helenističkoga starinara. Ako to nije kasniji dodatak, ne može tekst njegova komentara potjecati iz Teopompa kao neposrednoga predloška.

Treće svjedočanstvo nalazi se u sholiji uz Likofronovu Aleksandru 631. Tamo stoji: ὅσοι περὶ τὸ Ἰόνιον πέλαγος οἰκοῦσι· καὶ ὁ μὲν Λυκόφρων ἀπ' Ἰοῦς ὠνόμασεν αὐτό. Θεόπομπος δὲ καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἀπ' Ἰονίου Ἰλλυρικοῦ τὸ γένος βασιλεύσαντος τῶν τόπων ἐκείνων, υἱοῦ Ἀδρίου τοῦ περὶ τοῦτο τὸ πέλαγος κτίσαντος πόλιν τὴν λεγομένην Ἀδρίαν. ἕτεροί φασιν ὑπὸ Διονυσίου τοῦ προτέρου τυράννου Σικελίας κτισθῆναι, τὸ δὲ πέλαγος, ὡς ἔφην, ἀπὸ τοῦ Ἰονίου ἐκλήθη – "svi koji stanuju oko Jonskoga mora; i Likofron mu je dao ime po Iji. A Teopomp i mnogi drugi po Joniju rodom Iliru, koji je bio zavladao onim krajevima kao kralj, sinu Adrijinu, koji je na tom moru osnovao grad što se zove Adrija. Drugi kažu da je taj grad osnovao Dionizije stariji, sicilski tiranin. A more se, kako sam već rekao, prozvalo po Joniju". O toj sholiji treba najprvo reći da je u nju Teopompovo ime ušlo izdavačkom korekturom teksta kakav je u rukopisima. Oni donose tek posve besmislene i očito pokvarene varijante. Taj popravak je, međutim, sasvim pouzdan i nema mjesta nikakvoj sumnji u nj jer tri druga, posve nezavisna, svjedočanstva potvrđuju da vijest o Iliru Joniju, po kojem je Jonsko

more dobilo ime, potječe od Teopompa. Tekst sholije donesen je ovdje prema danas mjerodavnom izdanju, koje je priredio E. Scheer.[2] Predaja sholija uz Likofrona vrlo je nejedinstvena i kompliciranо razgranata.[3] Stoga treba navodeći ih doslovno biti oprezan prema pojedinostima kako ih donose izdanja u tiskanom tekstu. Između Ἰονίου i Ἰλλυρικοῦ stoji u rukopisima ἰοῦ. To je očito pokvareno u prepisivanju. Scheer je tu koruptelu naprosto izostavio, a G. Kinkel ispravio u ἀνθρώπου i tako dobio Ἰονίου, ἀνθρώπου Ἰλλυρικοῦ τὸ γένος – "Jonija, čovjeka ilirskoga roda".[4]

To treće svjedočanstvo potvrđuje ono što već znamo, da je Teopomp izvodio ime Jonskoga mora od nekog Ilira Jonija. Ali tu se uz to saznaje i mnogo novoga i bitnoga. Taj Jonije bio je vladar u predjelima oko Jonskoga mora. Bio je sin Adrijin, a taj Adrija je po jednoj legendarnoj verziji osnovao grad Adriju na italskoj obali sjevernoga Jadrana. Time se vijest o Joniju Iliru proširuje i obogaćuje u dva pogleda. Jedno s povijesne strane. Čovjek po kojem se priča da je prozvano Jonsko more bio je u tim predjelima vladar, dakle osoba od povijesnoga značenja. Čini se dakle kao da se tu drži u rukama historijska jezgra legendarne predaje po kojoj je Jonsko more nazvano po nekom Joniju: Grčki su pomorci i trgovci na svojim ranim putovanjima po Jadranu naišli na vladara koji se zvao Jonije. Njegova osoba im se usjekla u pamet, a njegovo ime dalo im je povod da počnu raspredati pripovijesti kojima se htjelo rastumačiti kako je Jonsko more dobilo svoje ime. Drugo je pak to da Likofronov sholijast stavlja vijest o Iliru Joniju u rodoslovni okvir: Eponim Jonskoga mora uvrštava se u rodoslovlje kao sin eponima Jadranskoga, kojemu se pripisuje osnivanje istoimenoga grada.

Genealogija je tradicionalna podloga svake grčke povijesne sistematike. Taj je princip nosio i sređivao stare predaje. A njezino je značenje simbolično i ono je bitno utjecalo na smisao onoga što se saznavalo o starim vremenima.

[2] Lycophronis Alexandra, 2 Scholia, Berlin 1908.

[3] Usp. L. Bachmann, *Scholia vetusta in Lycophronis Alexandram*, Programm des Gymnasiums Rostock, 1848, E. Scheer, *Die Überlieferung der Alexandra des Lykophron*, Rheinisches Museum 34 (1879) 272-291, 442-473; Scheer u uvodu izdanju sholija, navedenom u bilj. 2; H. Schultz, recenzija toga Scheerova izdanja, Göttinger gelehrte Anzeigen 1910,19-35; C.Wendel, *Tzetzes, Johannes*, PWRE, Zweite Reihe 7, 2, 1878-1882.

[4] Lycophronis Alexandra, recensuit, scholia vetera codicis Marciani addidit Godofredus Kinkel, Lipsiae 1880.

Rodoslovno uvrštavanje ostalo je u sve vrijeme onaj oblik u kojem su se prikazivali podrijetlo i prvobitne povezanosti povijesnih činjenica.[5] Tako je i za jadransko područje, kada je ušlo u grčki vidokrug, rodoslovno svrstavanje bilo pretpostavka razjašnjavanju podrijetla i početaka primjerenom shvaćanjima koja su tada vladala.

Ne možemo biti posve sigurni da genealoški podatak u sholiji uz Likofrona doista potječe od Teopompa jer se u njoj sholijast kad piše o Joniju ne poziva samo na njega nego i na "mnoge druge". Moglo bi dakle biti da je tu došlo do kontaminacije vrela. U svakom pak slučaju svjedoči taj rodoslovni fragment o ranim nastojanjima Grka da srede svoje predodžbe o podrijetlu i počecima jadranskoga područja i tako se bolje snalaze u novootkrivenim krajevima. To da Jonije navodno potječe od Adrije (Jadrana) simbolizira usku povezanost tih dvaju imena, njihovu zemljopisnu slivenost i nerazmrsivo presijecanje predmeta na koje se odnose, o kojem svjedoči najstarija grčka geografska literatura.[6]

Time je Jonijev lik postao jasniji u dva suprotna pravca. Na temelju sholije uz Likofrona treba u njem gledati ranoga domorodačkog vladara, dakle historijsku osobu, a na drugoj se strani pokazuje kao simbolički lik, rodoslovno svrstan eponim jonsko-jadranskih predjela. Ta dva gledišta su jednako tako bitno različita i uzajamno isključiva kao što su nerazdvojno povezana.

Još jedno svjedočanstvo o onom mjestu u Teopompovu djelu, o mjestu na kojem govori o Joniju, eponimu Jonskoga mora, stoji u Strabona 7, 5, 8-9 (316-317): ... καὶ τὰ Κεραύνια ὄρη, ἡ ἀρχὴ τοῦ στόματος τοῦ Ἰονίου κόλπου καὶ τοῦ στόματος τοῦ Ἀδρίου. – Τὸ μὲν οὖν στόμα κοινὸν ἀμφοῖν ἐστι, διαφέρει δὲ ὁ Ἰόνιος διότι τοῦ πρώτου μέρους τῆς θαλάττης ταύτης ὄνομα τοῦτ' ἐστίν, ὁ δ' Ἀδρίας τῆς ἐντὸς μέχρι τοῦ μυχοῦ, νυνὶ δὲ καὶ τῆς συμπάσης. φησὶ δ' ὁ Θεόπομπος τῶν ὀνομάτων τὸ μὲν ἥκειν ἀπὸ ἀνδρὸς ἡγησαμένου τῶν τόπων ἐξ Ἴσσης τὸ γένος, τὸν Ἀδρίαν δὲ ποταμοῦ ἐπώνυμον γεγονέναι –"... i Keraunijske gore, početak ulaza u Jonski zaljev i u Jadran. – Ulaz je obojima zajednički, a Jonski se zaljev razlikuje time što je to ime prvoga dijela toga mora, Jadran pak onoga unutrašnjeg sve do

[5] Usp. M. Broadbent, *Studies in Greek Genealogy*, Leiden 1968.

[6] Usp. F. Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker* 1, Berlin 1923, 337-338.

skrajnjega zakutka, a sada i čitavoga. Teopomp kaže da prvo od tih imena potječe od čovjeka, rodom iz Ise, koji je bio zavladao tim područjima, a Jadran da je dobio ime po rijeci".

Strabonovo svjedočanstvo potvrđuje da je Teopomp izvodio ime Jonskoga mora od imena nekog Jonija koji je vladao u onim krajevima, a Jadran da ima svoje ime od neke rijeke. Ovo posljednje razabire se i iz one sholije uz Apolonija Rođanina koja se ovdje prva razmatrala, ali tek po Strabonu postaje jasno da je i to uzeto od Teopompa. Uklanja se i nesigurnost koja je ostajala kod sholije uz Likofrona zbog onih "mnogih drugih". Po Strabonovu se kazivanju razabire da je i podatak o tom Joniju kao domorodačkom vladaru također stajao već u Teopompa. Vrijedna je nadopuna i to što u Strabonovu kazivanju taj Jonije nije naprosto Ilir, nego je rečeno da je rodom iz Ise te mu je podrijetlo time mnogo točnije određeno. A na temelju toga podatka može se nešto zaključivati i o tome gdje je upravo ležalo njegovo kraljevstvo.

Nije, međutim, sva važnost Strabonova svjedočanstva u tome što potvrđuje i nadopunja podatke drugih. On k tomu još pomaže da se utvrdi kakva je u Teopompa bila veza među podacima o kojima saznajemo iz drugih svjedočanstava da ih je iznosio u svojem kazivanju. Odatle se onda bolje razabire što je upravo moglo stajati kod Teopompa. Negdje u 21. knjizi svojega povijesnoga djela tumačio je dva naziva za sjeverozapadno more. Ime Jonsko more po njem je ono dobilo od Jonija, a ime Jadran po nekoj rijeci. Time se, kako smo već rekli, uspostavlja veza između one dvije sholije uz Apolonija Rođanina od kojih je pošlo ovo istraživanje. Obje dakle pripadaju istoj tekstovnoj predaji i objema je vrelo Teopomp, iako je to tamo navedeno samo za drugu. Nema, međutim, dvojbe da Jadran, za koji se u drugoj sholiji kaže da utječe (ἐκδίδωσιν) u Jonsko more, pa se i ono zato kod nekih zove Jadran, – nema dvojbe da je taj Jadran rijeka jer se, kako je već rečeno, taj glagol upotrebljava upravo za rijeke. Značenje toga glagola pretpostavlja kretanje. Teško bi se stoga moglo odnositi na morska vrata, ulaz u zaljev ili kako drukčije na granicu među dijelovima mora. Jadran (Ἀδρίας) u prvoj sholiji je prema tome upravo ona rijeka za koju Teopomp veli da je po njoj Jadransko more dobilo svoje ime. Uzme li se k tomu sholija uz Likofrona, postaje sasvim jasno da je Teopomp na tom mjestu povezao imena mora, rijeke i grada. U tome je pak samo slijedio svojega velikog prethodnika i

prvaka u grčkom opisivanju jadranskih predjela, Milećanina Hekateja, prvoga logografa. O tome svjedoči jednom zabilješkom Stefan Bizantinac: Ἀδρία, πόλις, καὶ παρ' αὐτὴν κόλπος Ἀδρίας καὶ ποταμὸς ὁμοίως, ὡς Ἑκαταῖος – "Adrija (Αδρία), grad, i kod njega morski zaljev Jadran (Ἀδρίας) i rijeka istoga imena, kako kaže Hekatej." Taj citat iz Hekatejeva djela pomaže da se uspostavi unutrašnja povezanost Teopompova fragmenta, koji je došao do nas kao da je razdrobljen. Nejasan ostaje samo položaj Adrije, eponimnoga osnivača grada Adrije. Vjerojatno bi trebalo pretpostaviti da je po Teopompovu izvještavanju taj grad dobio ime po svojem osnivaču. Jednako je, međutim, teško pretpostaviti da bi rijeka bila nazvana po njemu ili on po rijeci.

Ono što kod Strabona stoji o odnosu Jonskoga mora prema Jadranskomu, sve to vjerojatno također potječe od Teopompa, iako se to ne kaže izričito. Jer isti se odnos u istom smislu prikazuje u prvoj od one dvije sholije uz Apolonija Rođanina od kojih je počelo ovo razlaganje, a ta se prva sholija također oslanja na Teopompa, kako se moglo utvrditi usporedbom sa Strabonom. Tako se Strabon i sholijast nadopunjuju i potvrđuju uzajamno te se na temelju toga može bolje odrediti opseg u njima sadržanoga Teopompova fragmenta. K tomu dolazi još i rodoslovlje u sholiji uz Likofrona, odakle se bar neizravno razabire da je u zajedničkom vrelu bilo govora o uzajamnom odnosu tih dvaju mora.

Ta četiri svjedočanstva o Teopompovoj vijesti o Joniju temeljna su i potvrđuju i nadopunjuju se uzajamno. U ostalima se ne spominje vrelo, pa tako nema riječi o Teopompu. Iz njih se i ne saznaje ništa novo. No kada se na temelju četiri temeljna svjedočanstva donekle upoznao zajednički izvor, razaznaje se on i tamo gdje se ne spominje.

Nema tako dvojbe da jedna Servijeva sholija uz Vergilijevu Eneidu 3, 211 dolazi, tko zna kakvim sve posredništvom, od Teopompa. Ona glasi: *non nulli Ionium ab Ionio rege, qui in insula quae ante Illyricum iacet regnaverat, dictum tradunt* – "neki pišu da je Jonsko more nazvano po kralju Joniju, koji je vladao na otoku koji leži ispred Ilirika". Taj otok je dakako Isa, kako znamo od Strabona. U Servija se prvi put spominje izričito kao Jonijevo kraljevsko sjedište i područje njegove vlasti. Iz Strabonove formulacije moglo se to samo zaključiti.

I u jednoj Hezihijevoj natuknici prepoznaje se Teopompova vijest, prerađena i sažeta: Ἰόνιον πέλαγος· ὁ νῦν Ἀδρίας – "Jonsko more: danas se zove Jadran".

Teopompova vijest o Joniju ušla je i u zbirku etnika Stefana Bizantinca, pod istom natuknicom: Ἰόνιον πέλαγος, τὸ περὶ τὴν Ἰταλίαν, <ἀπὸ τῆς Ἰοῦς >, Αἰσχύλος ἐν Προμηθεῖ δεσμώτῃ· οἱ δὲ ἀπὸ Ἰλλυριοῦ ἢ ἀπὸ Ἴονος Ἰταλοῦ. ἐκαλεῖτο δὲ καὶ Ἀδρίας ὁ Ἰόνιος κόλπος – "Jonsko more, ono kod Italije, < od Ije >, tako Eshil u Okovanom Prometeju. A drugi kažu da je od Jonija Ilira ili od Jona Italca. A jonski se zaljev zvao i Jadran". Riječi ἀπὸ τῆς Ἰοῦς nedostaju u rukopisima. Kako pak bez njih tekst nema smisla, dodao ih je izdavač prema Eustatijevoj sholiji (vidi dalje). Ona se inače posve podudara sa Stefanovim tekstom, vjerojatno je Eustatije naprosto preuzeo tekst iz nekog još na tom mjestu potpunoga Stefanova rukopisa. I tu se vidi da je tumačenje imena Jonskoga mora u Teopompa bilo povezano s razjašnjenjem odnosa između toga mora i Jadrana. Da se mislilo i to kako je Jonsko more dobilo ime po nekom Jonu Italcu saznaje se samo odavde. Potpuno je nejasno iz kakvoga vrela to potječe, ali po onome što znamo valja zaključiti da je to mlađi dodatak. Nema razloga pretpostaviti da je i to stajalo kod Teopompa, jer da jest, bilo bi se našlo i u sholijasta koji su izravno ili neizravno crpili iz njega, a bilo im je stalo da nabroje sva mišljenja o tome od kuda je Jonsko more dobilo svoje ime.

Posljednji, bar koliko je meni poznato, odjek Teopompove vijesti nalazi se u već spomenutom komentaru Eustatija mitropolita solunskoga uz Opis svijeta Dionizija Periegeta 92: Λέγεται δὲ Ἰόνιος, ὡς καὶ τῷ Λυκόφρονι δοκεῖ καὶ τῷ Αἰσχύλῳ ἀπὸ τῆς Ἰοῦς. Διενήξατο γὰρ ἐκείνη βοῦς γενομένη κἀνταῦθα. Οἱ δέ φασιν ἀπὸ Ἰάονος, ἀνδρὸς Ἰταλοῦ, ἢ ἀπὸ Ἰονίου, ἀνδρὸς Ἰλλυριοῦ – "A zove se Jonsko, kako misle i Likofron i Eshil, po Iji. Jer prošla je ona, kada je postala krava, i onuda. A drugi kažu da je po Jaonu, čovjeku Italcu, ili po Joniju, čovjeku Iliru". Eustatije je tu izravno ili neizravno zavisan od sholija uz Likofrona. Tamo stoji k Aleksandri 630: ὁ δὲ Ἰόνιος κόλπος κατὰ Λυκόφρονα καὶ Αἰσχύλον ἀπὸ Ἰοῦς ἐκλήθη – "a Jonsko je more prema Likofronu i Eshilu nazvano po Iji".

Pošto je sve to izneseno i razmotreno, a nužno je ispalo dosta opsežno i moralo je ostati nepregledno, bit će korisno prikazati svjedočanstva sholijasta uz Apolonija Rođanina (SA), sholijasta uz Pindara (SP), sholijasta uz Likofrona (SL), Strabona (St), Servija (Se), Hezihija (He), Stefana Bizantinca (SB), i napokon Eustatija (Eu) i shematički predočiti odnose među njima tako da se razaberu već na prvi pogled. Pri tom će se jako uzimati u obzir i isticati

tekstovne podudarnosti. To je u dosadašnjem izlaganju bilo svjesno ostavljeno po strani da se ne bi odvraćala pozornost od sadržaja, koji se pri prvom pristupu učinio važnijim.

Sad će se najprvo iskazi svjedočanstava razvrstati prema glavnim podacima što se u njima donose:

1. Teopomp piše u dvadeset i prvoj knjizi:

ὥς φησιν Θεόπομπος ἐν κα' – "kako kaže Teopomp u 21. knjizi" (SA)

φησὶ δ' ὁ Θεόπομπος– "a kaže Teopomp" (St)

Θεόπομπος δὲ – "a Teopomp" (SP)

Θεόπομπος δὲ καὶ ἄλλοι πολλοί –"a Teopomp i mnogi drugi" (SL)

non nulli ... tradunt - "neki ... pišu" (Se)

οἱ δὲ – "a drugi" (SB, Eu)

2. Jonsko je more nazvano po Joniju:

... καὶ τὰ Κεραύνια ὄρη, ἡ ἀρχὴ τοῦ στόματος τοῦ Ἰονίου κόλπου καὶ τοῦ Ἀδρίου ... τῶν ὀνομάτων τὸ μὲν ἥκειν ἀπὸ ἀνδρὸς ... –"... i Keraunijske gore, početak ulaza u Jonski zaljev i Jadran ... prvo ime da dolazi od čovjeka ... " (St)

τὸ Ἰόνιον πέλαγος τὸ τῆς Ἰταλίας – "Jonsko more kod Italije" (SA)

Ἰόνιον πέλαγος πρὸς τῇ Ἰταλίᾳ οὕτω καλούμενον. ὠνομάσθη δὲ ἀπὸ Ἰονίου – "Jonsko more, kako ga zovu, prema Italiji. A nazvano je po Joniju" (SA)

τὸ Ἰόνιον πέλαγος τὸ περὶ Σικελίαν τὸ ὄνομα ἔλαβεν ἀπὸ Ἰονίου – "Jonsko more što je oko Sicilije dobilo je ime po Joniju" (SP)

ὁ δὲ Ἰόνιος κόλπος – "a Jonski zaljev" (SL)

ὅσοι περὶ τὸ Ἰόνιον πέλαγος οἰκοῦσι ... ὠνόμασεν αὐτὸ ... ἀπ' Ἰονίου – "svi koji stanuju oko Jonskoga mora: ... nazvao ga je ... po Joniju" (SL)

τὸ δὲ πέλαγος, ὡς ἔφην, ἀπὸ τοῦ Ἰονίου ἐκλήθη – "A more je, kako sam rekao, nazvano po Joniju" (SL)

Ἰόνιον πέλαγος – "Jonsko more" (He)

Ionium dictum ab Ionio – "Jonsko more nazvano je po Joniju" (Se)

Ἰόνιον πέλαγος, τὸ περὶ τὴν Ἰταλίαν ... ἀπὸ Ἰονίου – "Jonsko more, što je oko Italije ... nazvano je po Joniju" (SB)

ὁ Ἰόνιος κόλπος –"Jonski zaljev" (SB)

Ἰόνιος λέγεται δὲ ... ἀπὸ Ἰονίου – "a Jonsko more zove se po Joniju" (Eu)

3. Taj je Jonije rodom Ilir:

ἀνδρὸς ἐξ Ἴσσης τὸ γένος – "čovjeka rodom sa Ise" (St)

τὸ γένος Ἰλλυριοῦ – "rodom Ilira" (SA)

ἀνδρὸς Ἰλλυριοῦ – "čovjeka Ilira" (SP)

Ἰλλυρικοῦ τὸ γένος – "ilirskoga roda" (SL)

qui in insula quae ante Illyricum iacet regnaverat – " koji je vladao na otoku što leži ispred Ilirika" (Se)

Ἰλλυρίου – "Ilira" (SB)

ἀνδρὸς Ἰλλυρίου – "čovjeka Ilira" (Eu)

4. Vladao je kao kralj u onim krajevima:

βασιλεύσαντος τῶν τόπων ἐκείνων – "koji je bio zavladao kao kralj onim krajevima" (SL)

ἡγησαμένου τῶν τόπων – "koji je zavladao onim krajevima" (St)

rege qui in insula ... regnaverat – "kralja koji je vladao na otoku" (Se)

5. Bio je sin Adrije koji je osnovao grad Adriju:

υἱοῦ Ἀδρίου τοῦ περὶ τοῦτο τὸ πέλαγος κτίσαντος πόλιν τὴν λεγομένην Ἀδρίαν, ἣν Ἀδρίαν ἕτεροί φασιν ὑπὸ Διονυσίου τοῦ προτέρου τυράννου Σικελίας κτισθῆναι – "sina Adrije, koji je na tom moru osnovao grad koji se zove Adrija, za koju Adriju drugi kažu da ju je osnovao Dionizije stariji, sicilski tiranin" (SL)

6. Jadran se zove po jednoj rijeci koja utječe u nj. Prije se tako zvao samo gornji i unutrašnji dio, a doljnji se zvao Jonsko more. Sada se sve zove Jadran:

τὸν Ἀδρίαν δὲ ποταμοῦ ἐπώνυμον γεγονέναι – "a Jadran da je dobio ime po rijeci" (St) – τὸ μὲν οὖν στόμα κοινὸν ἀμφοῖν ἐστι, διαφέρει δὲ ὁ Ἰόνιος διότι τοῦ πρώτου μέρους τῆς θαλάττης ταύτης ὄνομα τοῦτ' ἐστίν, ὁ δ' Ἀδρίας τῆς ἐντὸς μέχρι τοῦ μυχοῦ, νυνὶ δὲ τῆς συμπάσης – "ulaz je obojima zajednički, a razlikuje se Jonsko jer je to ime prvoga dijela toga mora, a Jadran onoga unutra sve do u skrajnji zakutak, a sada i čitavoga" (St)

εἰς ὃ (τὸ Ἰόνιον πέλαγος) ἐκδίδωσιν ὁ Ἀδρίας· διὸ καί τινες αὐτὸ Ἀδρίαν ὀνομάζουσιν – "u koje (Jonsko more) utječe Jadran: za to ga neki i zovu Jadran" (SA)

Ἰόνιον πέλαγος· ὁ νῦν Ἀδρίας – "Jonsko more: sada se zove Jadran" (He)

ἐκαλεῖτο δὲ καὶ Ἀδρίας ὁ Ἰόνιος κόλπος – "a zvao se Jonski zaljev i Jadran" (SB)

Iz ovoga pregleda isključeni su, dakako, svi podaci o drugim pokušajima da se protumači ime Jonskoga mora, jer je za njih izričito rečeno da ne potječu od Teopompa nego od drugih autora, osobito od Eshila i Likofrona. Uključena su naprotiv ona mjesta u tekstovima, o kojima doduše nije rečeno da su preuzeta od Teopompa, ali se neizravno ipak mogu pripisati njemu jer su kontekstualno povezana s drugim dijelovima koji nedvojbeno potječu iz Teopompova djela.

Baci li se samo pogled na paralelne izreske teksta kako su prikazani po odjeljcima od 1 do 6, upadaju odmah u oči brojne doslovne podudarnosti. One se jednim dijelom, doduše, sastoje od vlastitih imena te nužno proizlaze iz predmeta o kojem se piše. Te se podudarnosti tiču u prvom redu sadržaja pa im je u dosadašnjem izlaganju već poklonjena puna pozornost. Ima, međutim, i drugih koje se ne mogu svoditi ni na kakvu potrebu priopćavanja. Katkad se čini kao da nam pravi Teopompov izričaj postaje sasvim dohvatljiv i opipljiv. To je tako osobito u odjeljcima 2 – 4. Ali kada se to bliže pogleda, javljaju se i znatne teškoće.

U drugom je odjeljku podudarnost u izrazu Ἰόνιον πέλαγος za Jonsko more vrlo znatna. Samo Strabon, sholija uz Likofrona i Stefan Bizantinac

imaju Ἰόνιος κόλπος i to u zadnja dva teksta tek u svakom jedan put od dva što se u njima spominje to more. Moglo bi se učiniti da je tu stvar jasna. Ipak je vjerojatnije da je kod Teopompa stajao upravo taj drugi naziv. On prevladava kod Hekateja i uopće je karakterističan za starije pisce.[7] Nasuprot tomu je Ἰόνιον πέλαγος uobičajenije u kasnije doba. Osim toga pristaje naziv Jonski zaljev bolje u kontekst zemljopisnoga izlaganja kakvo je u Strabona, a upravo je taj kontekst omogućio da se iverje drugih svjedočanstava sastavi u smisleno oblikovanu cjelinu, te je vrlo vjerojatno kao cjelina i preuzet od Teopompa. Stoga će biti da i naziv Ἰόνιος κόλπος potječe od njega. Podudarna većina u jezičnom izrazu naših svjedočanstava ne može se dakle uzeti kao da je zadržala ono što je stajalo u vrelu.

U trećem se odjeljku čini kao da su ὄνομα i ὀνομάζω preuzeti od izraza kakav je bio u izvoru. Isto se može reći i za izraz ἀπὸ Ἰονίου.

U trećem su odlomku ključne riječi τὸ γένος i ἀνήρ. Pored tih podudarnosti stoji i znatno razmimoilaženje. U sholijama uz Apolonija, Pindara i Likofrona stoji τὸ γένος Ἰλλυριοῦ odnosno Ἰλλυρικοῦ τὸ γένος, a kod Strabona ἐξ Ἴσσης τὸ γένος. Mnogo bi vrijedilo kad bi se znalo što je tu doista stajalo kod Teopompa. Ali kako god tekstovne podudarnosti naših svjedočanstava bile napadne, ne dopuštaju o tome pouzdanih zaključaka.

Kada se dijelovi teksta kako su došli do nas jednostavno mehanički slože, dobiva se prilično čitljiv tekst: ὁ Ἰόνιος κόλπος ὠνομάσθη ἀπὸ Ἰονίου, ἀνδρὸς Ἰλλυρίου, ἐξ Ἴσσης τὸ γένος, βασιλεύσαντος τῶν τόπων ... – "Jonski zaljev nazvan je po Joniju, čovjeku Iliru, rodom iz Ise, koji je kao kralj zavladao onim krajevima...". Taj rekonstruirani tekst, zasnovan na podudarnostima u jezičnom izričaju svjedočanstava, gotovo se potpuno poklapa sa Servijevom parafrazom: *Non nulli Ionium ab Ionio rege, qui in insula quae ante Illyricum iacet regnaverat, dictum tradunt* – "Neki pišu da je Jonsko more nazvano po kralju Joniju, koji je vladao na otoku što leži ispred Ilirika". To bi bila sjajna potvrda da je naša rekonstrukcija doista pogodila Teopompove riječi kad bismo mogli biti sigurni da Servije doista polazi od njega, izravno ili neizravno, i da nije samo iz kasnije predaje pokupio iverje Teopompove vijesti i složio ih u smislenu i čitljivu cjelinu, upravo onako kako je učinjeno

[7] Usp. Jacoby, nav. dj., frgm. 90-108; Herodot 6,127; 9,92; Tukidid 1, 24,1; 2, 97, 5; Helanik s Lezba, frgm. 4 Jacoby.

i ovdje. Servije je, naime, prečitavao i ispisivao sholije uz grčke pisce : me priručnike kojima su se služili sholijasti.

Ako uzmemo, sa svim nužnim oprezom, da je tekst kojega je rekonstrukcija ovdje nabačena doista Teopompov, onda se pokazuje da je Strabon među svim našim svjedocima doduše najbolje zadržao cjelinu njegova izlaganja, ali je pri tome i najviše kratio i pojednostavnjivao prvobitni izraz. No moguće je i to da je Strabon i u doslovnom preuzimanju izraza ostao najbliži vrelu. U tom bi slučaju trebalo uzeti da je tamo stajalo nešto kao: ... ἀπὸ Ἰονίου, ἀνδρὸς ἐξ Ἴσσης τὸ γένος .... Dodatak Ἰλλυρίου bio bi u tom slučaju generičko i širem čitateljstvu lakše razumljivo tumačenje specifičnoga podatka o podrijetlu ἐξ Ἴσσης. To bi tumačenje onda bilo u većem dijelu predaje istisnulo izvorni podatak. Tu su promjenu mogli provesti kasniji obrađivači Teopompove vijesti da ne zbunjuju svoje čitatelje zemljopisnom podrobnosti, kakva je spominjanje otoka Ise pred ilirskom obalom Jadrana, a ipak im omoguće općenitu orijentaciju. Takvo se nastojanje jasno osjeća i u Servijevoj parafrazi.

Nema dakle sigurnosti da opis Jonija kao Ilira, što se tako dojmljivo ponavlja gotovo u svim svjedočanstvima, doista potječe od samoga Teopompa ili možda ipak nije tako. To pitanje nije od maloga značenja za povijest rane porabe ilirskoga imena te prostornoga i etničkog opsega koji mu se u koje doba davao. Nažalost nema mogućnosti da se pouzdano odgovori na nj.

Nasuprot tomu može se s doista velikom vjerojatnosti pretpostaviti da su riječi ἀπὸ Ἰονίου, ἀνδρὸς ... γένος, βασιλεύσαντος τῶν τόπων – "po Joniju, čovjeku rodom ..., koji je kao kralj zavladao onim krajevima" potekle iz Teopompova teksta. I povezivanje Jonija s Isom bit će došlo odande. Teško se sve to može smatrati kasnijom dopunom. Na mjestu gdje se radi samo o tome da se objasni ime Jonskoga mora mogla se takva geografska preciznost pri prenošenju lako odbrusiti, a nije bilo povoda da se naknadno unosi. To što se Jonije označuje kao Isejac treba dakle smatrati prvotnim i pripisati samomu Teopompu. To što ga zovu Ilirom može također potjecati od njega, ali i ne mora.

Ta druga mogućnost, da je Ἰλλυρίου tumačenje nadređenim općim pojmom koje je istisnulo prvobitni i precizniji podatak ἐξ Ἴσσης, ima dalekosežne posljedice za naše shvaćanje o tome kako je mogla teći predaja Teopompove vijesti. Ako je, naime, Ἰλλυρίου doista tumačenje poopćivanjem

i time naknadna promjena u tekstu, onda su sholije uz Apolonija, Pindara i Likofrona, pa Stefan Bizantinac i Eustatije svi izravno ili neizravno zavisni od jednoga vrela, mlađeg od Teopompa, koje ne samo da nije ostalo uščuvano nego, barem još za sada, ništa i ne znamo o njem. U tom bi vrelu onda specifičan podatak o Jonijevu podrijetlu bio zamijenjen općenitijim. Imali bismo dvije glavne grane te predaje, od kojih jednu zastupa Strabon sam, a drugu svih onih preostalih pet svjedoka. Prva bi grana bila ostala bliža izvornim Teopompovim riječima nego druga.

Koliko god se povijest predaje Teopompove vijesti time zapleće i Strabon sam suprotstavlja svima drugima, takva pretpostavka nije ni po čem nemoguća, nije čak ni po čem nevjerojatna. Strabon je bio izvanredno načitan učenjak i za njega je upravo očekivati da je crpio svoje podatke izravno iz samoga Teopompova djela. Ostalih pet svjedoka izraziti su epigoni gramatičke učenosti, komentiranje pisaca smatralo se u starini gramatičkom disciplinom, koji u svojim komentarima i zbirkama sasvim prirodno sežu za podacima iz druge ruke i za pomagalima što su bila namijenjena poslu kakav je bio njihov. Nikoga dakle neće iznenaditi ako su podatke o tome kako se u literaturi sve tumačilo ime Jonskoga mora svi crpli iz istoga standardnog djela jednog helenističkoga gramatičara, koje je danas izgubljeno.

A može se i pokazati da je predaja Teopompove vijesti tekla upravo tako. Dok Strabon, naime, donosi samo Teopompovo tumačenje, i to u sklopu izlaganja koji, kako se čini, nije dalek od izvornoga Teopompovog, spominju svih pet ostalih svjedoka i druga tumačenja, i spominju na način u koječemu podudaran. Kraj takva stanja stvari ne može se odbiti zaključak da su oni svi zavisni od istoga izvora u kojem su već bila skupljena ta razna tumačenja i bili zabilježeni autori koji ih zastupaju. A to je najvjerojatnije bilo djelo nekoga helenističkog filologa koji je pred sobom imao Teopompovo djelo. On je svojoj vijesti o Joniju dao onaj tekstovni lik koji se, uz varijacije kakve pri takvu čemu valja i očekivati, zrcali u kasnijim sholijama i komentatorskim priručnicima. Osim Teopompa spominjao je još poimence barem Eshila, Likofrona i Arhemaha.

Time je dokazano da lako može biti da je prvotni Teopompov opis Jonija kao Isejca tek kasnije, u učenoj helenističkoj gramatičkoj literaturi, bio zamijenjen općenitijom naznakom da je bio Ilir. Neizvjesno ostaje ipak to da li je tako doista i bilo. Jedno je kod Teopompa moglo stajati i uz drugo. Onda

bi Strabon u svojem prepričavanju bio ispustio jedno, a nepoznati helenistički gramatičar drugo. Servije pak u tom slučaju parafrazira prvobitan sadržaj Teopompove vijesti. Dakako, ako nije prepričavajući sklopio u jedno obje grane njezine predaje.

Tako stoje obje mogućnosti jedna pored druge i nema uporišta da se zaključivanjem odluči u korist jedne od njih. Moglo bi se, doduše, tvrditi kako je vjerojatnije da je Servije radio po jednom predlošku, a ne po više njih. Ta vjerojatnost nije, međutim, dosta velika da bi zbilja pretegnula na vagi. Tomu bi se moglo suprotstaviti da je "puni" tekst Teopompov, onaj hipotetički u kojem se kaže i to da je Jonije Ilir i to da je rodom Isejac, nešto preopterećen podacima i da takvo natrpavanje ne valja pripisivati historičaru koji je kao učenik Izokratov mnogo držao do svojega stila. Ali ni taj argument, dakako, ne može biti odlučan. Pitanje, nimalo beznačajno, da li je već Teopomp pisao o Joniju da je bio Ilir, ili je to prerađujući njegovu vijest stavio tek autor kojim su se služili sholijasti i leksikografi, to pitanje ostaje otvoreno. Moramo se zadovoljiti zaključkom da pretpostavka kako je Teopomp pisao o Joniju Isejcu, a ne o Joniju Iliru, ima težinu koja zavređuje našu punu pozornost. Više se o tome ne može reći. Sasvim je pak nevjerojatna teoretska mogućnost da je pet preostalih svjedoka, ili čak samo neki među njima, nezavisno i samostalno pretvorilo Jonija Isejca u Jonija Ilira. U tome i još u drugome oni su zavisni od jednoga zajedničkoga vrela.

Osim kod Teopompa, i pisaca što su zavisni od njega, spominje Jonija kao eponima Jonskoga mora još od njega mnogo mlađi Apijan (95-165). Stavlja ga pri tome u sasvim drugi legendarni okvir. U svojoj Povijesti rimskih građanskih ratova 2, 39 piše Apijan ovo: ... ἐς Δυρράχιον· ἦν Ἐπίδαμνόν τινες εἶναι νομίζουσι διὰ τοιάνδε ἄγνοιαν. βασιλεὺς τῶν τῇδε βαρβάρων, Ἐπίδαμνος, πόλιν ᾤκισεν ἐπὶ θαλάσσης καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ προσεῖπεν Ἐπίδαμνον. τούτου θυγατριδοῦς Δύρραχος νομιζόμενος εἶναι Ποσειδῶνος, ἐπίνειον ᾤκισε τῇ πόλει καὶ Δυρράχιον ὠνόμασε. πολεμουμένῳ δ' ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν τῷδε τῷ Δυρράχῳ συνεμάχησεν ὁ Ἡρακλῆς ἐπὶ μέρει τῆς γῆς, ἐξ Ἐρυθείας ἐπανιών· ὅθεν οἱ Δυρράχιοι τὸν Ἡρακλέα, ὡς μερίτην τῆς γῆς, οἰκιστὴν σφῶν τίθενται, οὐκ ἀρνούμενοι μὲν οὐδὲ τὸν Δύρραχον, φιλοτιμούμενοι δ' ὑπὲρ σφῶν ἐς τὸν Ἡρακλέα μᾶλλον ὡς θεόν. φασὶ δ' ἐν τῇ μάχῃ τῇδε Δυρράχου παῖδα Ἰόνιον ὑφ' Ἡρακλέους ἐξ ἀγνοίας ἀποθανεῖν

καὶ τὸν Ἡρακλέα τὸ σῶμα θάψαντα ἐμβαλεῖν ἐς τὸ πέλαγος, ἵνα ἐπώνυμον αὐτοῦ γένοιτο – "... u Dirahij: za taj grad neki misle da je to Epidamno jer ne znaju ovo. Kralj tamošnjih barbara, Epidamno, osnovao je grad na moru i po sebi ga je nazvao Epidamnom. Njegov unuk od kćeri Dirah, za kojega se mislilo da je sin Pozeidonov, osnovao je tomu gradu lučko naselje i dao mu ime Dirahij. Kada su protiv toga Diraha vodila rat njegova braća, Heraklo je, koji se tada vraćao iz Eriteje, sklopio s njim savez pogodivši se da za to dobije dio zemlje; zato Dirahijci Herakla, kao udjelnika zemlje, uzimaju kao da je osnivač njihove naseobine, ne niječući pri tome da je to i Dirah, ali se za sebe više ponose Heraklom jer je bog. A kažu da je u toj bici Dirahov sin Jonije poginuo od Herakla iz neznanja i Heraklo da je, pošto je podignuo grobni spomenik, bacio tijelo u more da ono dobije ime po njem".

Kojega god da se izvora Apijan tu držao, taj je sigurno bio sasvim nezavisan od Teopompa. To je druga tradicija. Jonije je tu povezan s legendom o osnutku Dirahija, pa tako i lokaliziran na sasvim drugom mjestu. Koliko god ta vijest bila različita od Teopompove, opet se pri bližem promatranju pokazuju neke duboke podudarnosti. U objema je predajama Jonije eponim po kojem je prozvano more, u objema je vladar odnosno odvjetak vladarskoga roda, u objema je sin utemeljitelja i eponima jednoga grada na Jadranu, u objema je, napokon, Ilir. Heleni su barbare u zaleđu Dirahija od davnine zvali Ilirima. To jasno potvrđuje Tukidid 1, 24, 1: Ἐπίδαμνός ἐστι πόλις ἐν δεξιᾷ ἐσπλέοντι τὸν Ἰόνιον κόλπον· προσοικοῦσι δ' αὐτὴν Ταυλάντιοι βάρβαροι, Ἰλλυρικὸν ἔθνος – "Epidamno je grad s desne onomu koji ploveći ulazi u Jonski zaljev; a blizu toga grada stanuju barbari Taulantijci, ilirski narod".

Pored tih podudarnosti postoje i bitne razlike. Po jednoj je predaji Jonije vladao na Isi, po drugoj je poginuo kod svojega oca, kralja, u Dirahiju. Po jednoj je taj otac bio Adrija, osnivač grada Adrije, po drugoj Dirah, sin Pozeidonov i jedne kćeri Epidamnove, osnivač grada Dirahija.

Što se Jonijeve veze s Isom tiče, nije nam Teopompova vijest jedini podatak o tome. Ima, naime, dosta potvrda za to da je sirakuška kolonija na Isi doista imala vladara koji se zvao Jonije. U vezi je s tim osobito važan natpis nađen 1892. na samome Visu. To je razmrskano postolje od kamena vapnenca u koji su urezana teško oštećena slova. Ipak se na tom natpisu mogu potpuno

pouzdano pročitati riječi: Ἰονίου νῆσος – "Jonijev otok". Tu jonski oblik νῆσος umjesto νᾶσος, kako je inače u toj dorskoj koloniji, a i opisni izraz za Vis odaju da je to pjesnički tekst.[8] Nalazi kovanoga ili naknadno prekovanoga novca na otocima srednjega Jadrana, osobito na Visu i Hvaru, potječu od nekog vladara Jonija. O tome svjedoči sasvim izričito natpis IONIO na jednom dijelu moneta toga tipa. Te emisije njegove kovnice potvrđuju nam sasvim opipljivo da je doista neki Jonije "vladao u tim krajevima"[9].

Kada je Teopomp skupljao vijesti o dalekim zapadnim krajevima i Jadranskom moru, bila je sirakuška kolonija na Isi već osnovana. Najprirodnije je stoga pretpostaviti da je on preuzeo domaću isejsku tradiciju, koja je ostavila traga i na natpisima i novcima. Apijan, naprotiv, čini se da je preuzeo jednu verziju legende koja se pripovijedala u Dirahiju. Jonije se pri tom uvrštava u dva različita rodoslovlja. Jedno je zapadno, povezuje ga s gradom Adrijom, koji je kao i Isa imao vrlo prisne veze sa Sirakuzom. A genealogija Adrije, čiji je sin prema Teopompu bio Jonije, vodi nas u južnu Italiju. U rječniku zvanom Etymologicum Magnum nalazi se natuknica: Ἀδρίας· τὸ πέλαγος· Διονύσιος Σικελίας τύραννος, ὃς πρότερον ἐπὶ τῇ... Ὀλυμπιάδι πόλιν ἔκτισεν Ἀδρίαν ἐν τῷ Ἰωνικῷ κόλπῳ, ἀφ' ἧς καὶ τὸ πέλαγος Ἀδρίας καλεῖται. Εὔδοξος δὲ ἐν τῷ θ' τῶν Ἱστοριῶν τὸ πέλαγος καὶ τὴν πόλιν ὀνομασθῆναι Ἀδρίαν φησὶν ἀπὸ Ἀδρίου τοῦ Μεσσαπίου, τοῦ Παύσωνος – "Jadran: more. Dionizije, sicilski tiranin, koji je prije o ... (izgubio se broj) Olimpijadi osnovao grad Adriju na Jonskom zaljevu, po kojem se gradu to more zove i Jadran. A Eudoks kaže u 9. knjizi svoje Povijesti da su more i grad prozvani Adrija (Jadran) po Adriji Mesapijcu, sinu Pauzonovu."[10]

[8] Usp. F. Bulić, *Iscrizioni inedite*, Bulletino di archeologia e storia dalmata 15 (1892) 204; J. Brunšmid, *Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens*, Wien 1898, 30.

[9] Usp. Brunšmid, nav. dj. 60-67 (br. 1, 2, 3, 5, 6, 33, 34, 35, 36) i table III 56, IV 58, III 60, IV 62, V 85, 86, 87, 88; P. Lisičar, Crna Korkira, Skopje 1951, 41; D. Rendić-Miočević, Ἰόνιος τὸ γένος Ἰλλυριός *i novci grčko-ilirskih kovnica na Jadranu*, Adriatica praehistorica et antiqua, Miscellanea Gregorio Novak dicata, Zagreb 1970, 347-376. Drukčije sudi o tome M. Nikolanci, *O Liburnu Joniju*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 82, Split 1989, 13-34.

[10] Ako je Teopomp Jonija predstavljao kao sina Mesapijca Adrije, teško da ga je nazivao Ilirom. Jer sve ako su apulski Mesapijci, kako se često mislilo, doista bili Iliri, stari ih pisci sigurno nisu tako zvali. To bi bio još jedan razlog da se oznaka Jonija kao Ilira u predaji Teopompove vijesti smatra kasnijim dodatkom.

Drugo je Jonijevo rodoslovlje izrazito istočno i povezuje ga s Dirahijem. Više o tome stoji u Stefana Bizantinca pod tom natuknicom: Δυρράχιον, πόλις Ἰλλυρική, καὶ Ἐπίδαμνος κληθεῖσα ἀπὸ Ἐπιδάμνου. τούτου θυγάτηρ Μέλισσα, ἧς καὶ τοῦ Ποσειδῶνος ὁ Δυρράχιος. ἀφ' ἧς ἐστιν Ἐπιδάμνῳ τόπος Μελισσώνιος, ἔνθα Ποσείδων αὐτῆς συνῆλθεν, ὡς Φίλων – "Dirahij, ilirski grad, nazvan i Epidamno po Epidamnu. Njegova je kći Melisa, a njezin i Pozeidonov sin Dirahij. Od nje je u Epidamnu ostalo mjesto Melisonij, tamo ju je Pozeidon obljubio, kako kaže Filon".

Ta rodoslovna konstrukcija povezuje dakle Jonija s *historia sacra* i kultovima kakvi su postojali u Dirahiju. Njegov cenotaf i mjesto gdje je začet njegov otac pripadali su sakralnoj topografiji toga grada. Podatak da je Filon u tome Stefanovo vrelo može se smatrati pouzdanim, iako su riječi ὡς Φίλων uvrštene nešto niže u rukopisnom tekstu. Izdavač ih je s dobrim razlogom pomaknuo na mjesto gdje su gore navedene.[11] Taj Filon, rodom iz Biblosa, bio je gramatičar u doba cara Nerona. Stefan Bizantinac je obilno crpio iz njegova spisa o gradovima i njihovim znamenitim ljudima.

Legende o osnivanju Dirahija ne možemo pratiti u starinu dublje od Filona. Da je taj pisac izvještavao i o drugim gradovima na istočnoj obali Jadrana, razabire se po natuknici Βουθόη u Stefana Bizantinca. Od njega nam je najstarija vijest o Budvi. Taj Filon je, po svemu sudeći, izravno ili neizravno bio izvor i Apijanu na mjestu koje je gore navedeno.

Trag iste Filonove vijesti prepoznaje se i u Diona Kasija 41,49: τὸ δὲ Δυρράχιον ἐν τῇ γῇ πρότερον μὲν τῶν Ἰλλυριῶν τῶν Παρθίνων, νῦν δὲ καὶ τότε γε ἤδη Μακεδονίας νενομισμένῃ κεῖται, καί ἐστιν ἐπικαιρότατον, εἶτ' οὖν ἡ Ἐπίδαμνος ἡ τῶν Κερκυραίων εἴτε καὶ ἑτέρα τις οὖσα. καὶ οἱ μὲν τοῦτο γράψαντες τήν τε κτίσιν αυτῆς καὶ τὸ ὄνομα ἐς Δυρράχιον ἥρωα ἀναφέρουσι· οἱ δὲ ἕτεροι Δυρράχιον ἀντονομασθῆναι τὸ χωρίον ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων πρὸς τὴν τῆς ῥαχίας δυσχέρειαν ἔφασαν, ὅτι ἡ τῆς Ἐπιδάμνου πρόσρησις ζημιώδη δήλωσιν ἐν τῇ τῶν Λατίνων γλώσσῃ ἔχουσα δυσοιώνιστος σφισιν ἐς τὸ περαιοῦσθαι ἐς αὐτὴν ἔδοξεν εἶναι – "A Dirahij leži osobito zgodno u zemlji koja je prije pripadala Ilirima Partinima, a sada i već onda (tj. u vremenu o kojem Dion izvješćuje) smatra se da pripada Makedoniji, bilo da je to Epidamno, naseobina Kerkirejaca, ili koji drugi

[11] Usp. kritičko izdanje Etnika Stefana Bizantinca, A. Meineke, Berlin 1849.

grad. Oni koji su to napisali pripisuju njegov osnutak i njegovo ime heroju Dirahiju; a drugi su rekli da su Rimljani preimenovali to mjesto u Dirahij prema teškoći (δυσχέρεια) hrpta (ῥαχία) jer naziv Epidamno znači štetu (*damnum*) na jeziku Latina, pa im se učinilo da im to navješćuje nevolju kad plove preko mora u taj grad."

Legendu o heroju osnivaču Dirahija spominje i Pauzanija 6, 10, 8: Ἐπιδάμνιοι δὲ χώραν μὲν ἥνπερ καὶ ἐξ ἀρχῆς, πόλιν δὲ οὐ τὴν ἀρχαίαν ἐπὶ ἡμῶν ἔχουσι, ἐκείνης δὲ ἀφεστηκυίαν ὀλίγον· ὄνομα δὲ τῇ πόλει τῇ νῦν Δυρράχιον ἀπὸ τοῦ οἰκιστοῦ – "A Epidamnijci imaju zemlju koju su imali od početka, ali nemaju svoj stari grad u naše doba, nego jedan koji je od njega malo odmaknut; a sadašnji se grad zove Dirahij po osnivaču".

Jonije pripada dakle u Epidamnu i Dirahiju, jednako kao u Adriji i Isi, legendarnoj povijesti. Predstavlja početke. On je sam heroj i odvjetak herojskoga roda, ukorijenjen u svijetu predočaba grčkih naseljenika. Obje ga predaje sasvim izričito predstavljaju kao domoroca koji nije Helen i po tome kao barbarina. Da se takav u grčkim gradovima na Jadranu poštivao kao heroj, baca, makar i letimično, zanimljivo svjetlo na odnose grčkih kolonista sa starosjedilačkim stanovništvom.[12] Oskudni podaci u vrelima ne dopuštaju na žalost da se o tome rekne išta više i sazna što pobliže o tim odnosima.

Suprotnost i proturječnost dviju legendarnih verzija upućuje na to da se u njima gleda izraz sukobljenih nastojanja Ise i Dirahija da ostvare svoju nadmoć na Jadranskom prostoru. Svaki je od ta dva helenska grada htio posvjedočiti svoje prvenstvo time što je uključio eponima Jadranskoga mora u legende o svojem osnutku.

Jonije Ilir pokazuje nam se poslije svega što je ovdje izneseno kao osoba koja na prvom mjestu pripada legendi i književnosti. Ostaje još pitanje ima li ta predaja povijesnu podlogu i kakvu. Iznenađuje kako se malo moderna historiografija osvrtala na Teopompovu vijest o jednom domorodačkom vladaru na Isi. Istraživačima ipak nije izmaknulo, osobito u novije doba, da ta predaja upućuje na to da je Isa u neko staro doba imala prevlast na srednjem Jadranu.[13] Čini se da se pri tome radilo o vlasti domaćega isejskoga dinasta

[12] Usp. Lisičar, nav. dj. 23.

[13] Usp. Š. Ljubić, *Staro-dalmatinsko pěnezoslovje*, Arkiv za pověstnicu Jugoslavensku 2 (1852) 169 i d; isti, *O njekojih pjenezih grčkih, izkopanih u Starom gradu na Hvarskom otoku u Dalmaciji*, Književnik 1 (1864) 395-401; F. Rački, *O dalmatinskih i ilirskih novcih najstarije dobe*, Rad JAZU 14 (1871) 45 i d; Lisičar, nav. dj. 21-22; G. Novak, *Issa i isejska država*, Vjesnik za

kojemu su se neko vrijeme podvrgavale i grčke naseobine na njegovu i na susjednim otocima. Iznenađuje koliko se helenska Isa identificirala s tim barbarskim vladarom. O tome rječito svjedoči pjesnički naziv za Vis "Jonijev otok", te rodoslovlje koje ga povezuje s osnivačima gradova na zapadnom Jadranu i stvara od njega eponima Jonskoga mora. Domorodački dinast Jonije čini se da je postao mitološka osoba helenske Ise, premda je, ako je suditi po rezultatima numizmatičkog istraživanja, živio u četvrtom stoljeću, kojemu pripada i sam Teopomp. Reklo bi se da je Isejcima bilo stalo da toga svojeg vladara učine eponimom po kojem je njihovo more dobilo ime. Time su izražavali da sebe na tom moru smatraju prvacima. Dirahijci su to poricali time što su eponima toga mora uvrstili među heroje osnivače svojega grada, pripovijedali da je mlad poginuo od Heraklove ruke i pokazivali njegov prazni grob.

To pak što nepoznat izvor naših sholijasta i leksikografa, vjerojatno neki helenistički gramatičar, a možda čak i Teopomp sam, naziva isejskoga Jonija Ilirom svjedoči o tome da se ilirsko ime u grčkoj porabi već razmjerno rano protegnulo i na otoke srednjega Jadrana. Pri rasuđivanju o kronologiji širenja ilirskoga kraljevstva u tom pravcu treba uzimati u obzir i taj podatak iz vrela što su inače i previše škrta.[14] Prema podacima starih geografa može se pratiti kako se ilirsko ime kao zajednički etnički naziv postupno širilo sve više prema sjeveru i obuhvaćalo sve nove narode na jadranskoj obali.[15]

Jonijevi novci s otokâ srednjega Jadrana svjedoče o važnom zbivanju u povijesti tih krajeva. To svjedočanstvo treba primiti pozorno i s poštovanjem, sve ako ono što kazuje u mnogome ostaje neodređeno i nejasno. Vijest pak koju donosi Teopomp povezuje ih s uzorkom prave jadranske mitologije i zato im i za vjersku povijest ilirskih zemalja značenje nije malo.

arheologiju i historiju dalmatinsku 54 (1952) 6-7; isti, *Stari Grci na Jadranskom moru*, Rad JAZU 322 (1961)167-169, osobito Rendić-Miočević nav. dj., gdje se na temelju potanke numizmatičke analize ističe historičnost dinasta Jonija. Takvo se shvaćanje opire prije svega na činjenicu da se tip novca koji je označen njegovim imenom najbolje može razumjeti upravo tako da ga je kovao vladar koji se tako zvao. Usp. i M. Nikolanci, *O kontroverzi Lissos-Issa*, Adriatica praehistorica et antiqua, Miscellanea Gregorio Novak dicata, Zagreb 1970, 377-384.

[14] Usp. F. Papazoglu, *Les origines et la destinée de l'état illyrien: Illyrii proprie dicti*, Historia 14 (1965) 167-169; ista, *Poreklo i razvoj ilirske države*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja 5 (1967) 123-144.

[15] Usp. M. Suić, *Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplu*, Rad JAZU 306 (1955) 136-138.

Liburnski otoci kod antičkih pisaca

Grčki i rimski autori, osobito zemljopisci, služe se nazivom Liburnski otoci (Λιβυρνίδες νῆσοι, *Liburnicae insulae).* Njime oni označuju skupinu jadranskih otoka i razlikuju je od drugih takvih na istom moru. Njihovo ime veže te otoke za narod i zemlju Liburna, pa se prirodno nadaje pretpostavka da se pri tome radi upravo o Zadarskom otočju jer je kraj između Zrmanje i Cetine bio jezgreno područje toga moćnoga naroda. Ono se doista jest odnosilo na to otočje. Zanimljivo je razmotriti malo pobliže kako su stari pisci upotrebljavali taj naziv, utvrditi razlike među razdobljima i raznim strujama književne predaje, uvrstiti sve to u opći razvoj zemljopisnoga znanja. Ovaj prilog treba da pridonese kritičkom ispitivanju vrela za najstariju povijest Zadarskih otoka utvrđujući neke činjenice i postavljajući neka osnovna pitanja.

Općenito se može reći da su istraživači antičke povijesti naših krajeva bili skloni služiti se vrelima samo kao rudnicima podataka pa su često zanemarivali da stare spise promatraju kao književna djela i da ih smjeste u šire okvire književne i kulturne povijesti antičke. A bez takva uklapanja nije moguće pravo razumjeti niti ocijeniti takve vijesti. To se osobito jasno pokazalo pri Pseudo-Skilakovu Periplu. Taj najstariji očuvani opis naše obale mnogo nam više kazuje i bogatiji je kao vrelo otkako ga je M. Suić kritički obradio. A njegova se obradba odlikuje baš time što je na prvo mjesto stavio stilističke i književnopovijesne kriterije. Najprvo se zapitao kakav je to djelo spis, kako se odnosi prema drugim opisima obala i kakav mu je izraz i način opisa, a tek onda je gledao što sve kazuje o našoj obali i na koje se topografske objekte odnose njegovi nazivi.

Koliko danas znamo, prvi je o Liburnskim otocima pisao Teopomp, grčki povjesničar 4. stoljeća prije naše ere, rodom s otoka Hija. A vrlo je vjerojatno

upravo on bio i prvi koji ih je spomenuo u grčkoj književnosti. On i njegov suvremenik Efor bili su učenici govornika Izokrata i svojim su djelima zasnovali retoričko pisanje povijesti. Ali oni nisu bili pioniri samo stilistički, nego su u svojim opsežnim spisima skupili i mnogo do tada nepoznatih i neobrađenih podataka, pa i zemljopisnih.

Teopomp je bio suvremenik Filipov i Aleksandrov. Politički je bio blizak makedonskom dvoru. Pod dojmom nagloga uspona i povijesne uloge tih sjevernjačkih vladara napisao je silno opširnu povijest Filipova vladanja i u njoj je skupio golemo gradivo: historijsko, geografsko i etnografsko. Radeći na razmeđu klasike i helenizma, nije još imao na raspolaganju riznicu aleksandrijske učenosti i nije se mogao služiti bogatim priručnicima koje su izradili učenjaci prvih naraštaja iza njegova. Podaci su mu zato plod vlastita istraživanja i raspitivanja te je s pravom bio ponosan na njih.

Teopompova nam se Povijest Filipova (Φιλιππικά) nije očuvala. Poznajemo je samo po citatima i zabilješkama drugih pisaca. Imamo tako tri svjedoka koji skladno potvrđuju da je Teopomp pisao o Liburnskim otocima na Jadranu. Navest ćemo ih ovdje vremenskim redoslijedom. Najstariji je Pseudo-Skimno, koji je negdje pred kraj 2. stoljeća prije naše ere ispjevao zemljopisni spjev u kojemu je opisao obale Sredozemnoga mora. Opis Jadrana počinje u njega (369-374) ovako:

> Εἶτ' ἔστιν Ἀδριανὴ θάλαττα λεγομένη.
> Θεόπομπος ἀναγράφει δὲ ταύτης τὴν θέσιν,
> ὡς δὴ συνισθμίζουσα πρὸς τὴν Ποντικήν,
> νήσους ἔχει ταὶς Κυκλάσιν ἐμφερεστάτας,
> τούτων δὲ τὰς μὲν λεγομένας Ἀψυρτίδας
> Ἠλεκτρίδας τε, τὰς δὲ καὶ Λιβυρνίδας

– "Zatim dolazi more koje se zove Jadransko. Teopomp opisuje njegov položaj i kaže da ga uska prevlaka dijeli od Pontskoga. Ima otoke koji su vrlo slični Cikladima. Od njih se jedni zovu Apsirtide i Elektride, a drugi Liburnski."

Odatle se vidi da anonimni pisac što se krije iza imena velikoga Skimna Hijanina opisujući Jadran prvo uzima vijesti od Teopompa. Taj je vjerovao da je Jadran vrlo blizu Crnomu moru. Na Jadranu je znao za dva otočja. Jedno se zvalo po Apsirtu, Medejinu bratu, kojega je ona, pričalo se, tamo ubila bježeći s Jazonom i zlatnim runom od potjere svojega oca. Zvalo se i po

jantaru (grčki ἤλεκτρον) koji su grčki trgovci kupovali po sjevernom Jadranu, pa se vjerovalo da su tamo i jantarni otoci na kojima se stvara ta rijetka i skupocjena tvar. Drugo otočje, Liburnsko, nazvano je po narodu što je, čini se, u starije doba bio osobito znatan na Jadranu pa je za nj znao već Hekatej Milećanin, koji je živio u 6. stoljeću prije naše ere i bio najstariji grčki zemljopisac. Zabilježio nam je to Stefan Bizantinac, pisac 6. stoljeća naše ere, upravo pod tom natuknicom: Λιβυρνοὶ, ἔθνος προσεχὲς τῷ ἐνδοτέρῳ μέρει τοῦ Ἀδριατικοῦ κόλπου, Ἑκαταῖος Εὐρώπῃ. ὠνομάσθησαν δὲ ἀπό τινος Λιβυρνοῦ, ἀφ' οὗ εὕρηται τὰ Λιβυρνικὰ σκάφη καὶ Λιβυρνικὴ μανδύη, εἶδος ἐσθῆτος - "Liburni, narod blizu unutrašnjem dijelu Jadranskoga zaljeva, tako Hekatej u opisu Evrope. Dobili su ime po nekom Liburnu koji je izumio brodove liburne. Ima i liburnski vuneni ogrtač, vrsta odjeće." Razumljivo je dakle da su prvi grčki putnici na Jadranu mogli po tom narodu prozvati skupinu otoka.

Jantarni otoci pripadaju mitološkom zemljopisu i jalov je posao tražiti ih na karti. Ovdje se izjednačuju s Apsirtovim otočjem ili bar svrstavaju u istu skupinu s njime. To je jedan od pokušaja da se ti otoci topografski ipak nekako smjeste.

Vrlo je lako, naprotiv, prepoznati Apsirtove otoke. Za njihovo se ime vezuje zemljopisni naziv *Osor.* Danas se tako zove grad na južnom kraju Cresa, a u starije je doba to ime označavalo i otoke Cres i Lošinj. Jezični odnos izmedu *Osor* i *Absyrtides* nije sasvim jednostavno objasniti. Vrlo je zanimljiv, ali ovdje nije potrebno ulaziti u to. Važno je to da samo ime određuje Apsirtide kao najsjevernije jadransko otočje sa Cresom i Lošinjem kao središtem. Čini se stoga da tu nema teškoća.

Ipak ni tu stvari nisu tako jednostavne kako izgledaju. I Apsirtovo otočje pripada, naime, prvobitno u mitološki zemljopis i smještalo se ne samo u sjevernom Jadranu nego i u Crnome moru. To je bilo u vezi s različitim pričama o povratku Argonauta iz Kolhide.[1] Istina, na Jadranu su se ti otoci razmjerno rano i čvrsto identificirali sa Cresom i Lošinjem pa u Pseudo– Skimnovu Opisu zemlje ne bi bilo dvojbe o tome koji su to zapravo otoci. Kad se, međutim, radi o Teopompovu djelu, onda to nije tako sigurno. On je znao za

[1] Usp. R. Katičić, *Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rođanina*, Godišnjak 7 (1970) 102 = u ovoj knjizi str. 36 i d.

Apsirtove otoke na Jadranu, ali bi trebalo tek vidjeti kako ih je zamišljao i kamo ih je smještao, da li je uopće znao za pravi Cres i Lošinj. Do čvrste je identifikacije naime možda došlo tek poslije njegova vremena. Zna se, uostalom, za jedan takav slučaj.

Helenistička književna predaja koja se u nedvojbeno srodnim varijantama javlja kod Kalimaha, Apolonija Rođanina i Likofrona, a potječe vrlo vjerojatno iz Timejeva izgubljena djela o zapadnom Sredozemlju, spominje grad Polu (Πόλαι) na Jadranu. I tu na prvi pogled nema problema jer se taj grad po svom imenu dade sigurno identificirati s onim koji se u rimsko doba isto tako zvao, s današnjom našom Pulom. Međutim, svi se predstavnici te helenističke tradicije slažu da je taj grad ležao na nekoj ilirskoj rijeci, Likofron je zove Dizer, a Kalimah i Apolonije kažu da su tamo bili grobni spomenici Kadma i Harmonije. Ta ilirska rijeka može se identificirati kao Drim s Bojanom ili pak Boka Kotorska, a u tom se kraju znalo i za grobove i druge tragove tebanskih heroja. Pula pak ne leži ni na kakvoj rijeci. Teško je reći da li je Pola helenističkih pisaca bila sasvim drugi grad nego rimska Pola i današnja Pula, ili su pak njihove zemljopisne predodžbe o Jadranu bile zasnovane više mitološki nego topografski. Svakako se njihovi podaci ne mogu promatrati i razumjeti izvan sklopa njihovih ranih i mutnih znanja koja je oblikovala više književna predaja nego djelatno iskustvo stalnoga dodira s tim krajevima.[2] Helenistički je zemljopis u tom pogledu sasvim drukčiji nego rimski.

Taj primjer pokazuje da je kod interpretacije Teopompova podatka o Apsirtovu otočju potreban oprez. Teopomp je pisac stariji od Timeja i njegovo znanje o Jadranu i inače nije bilo baš pouzdano. Teško je dakle reći da li je njemu ta vijest o Apsirtidama išta više nego samo neodređen i mutan podatak o otocima na kojima je Medeja negdje na Jadranu ubila brata.

Pošto su tako postavljene potrebne ograde, može se reći da se Apsirtovi otoci, sve ako to kod Teopompa možda i nisu baš Cres i Lošinj, mogu tražiti na sjevernom Jadranu jer kasniji pisci vrlo jednodušno tamo smještaju Apsirtovu pogibiju i jer se tamo zamišljalo ono drugo dunavsko ušće kojim su se Argonauti vratili iz Kolhide. Teopomp je pisao o tom ušću i zna za Apsirtovo otočje na Jadranu, pa je najvjerojatnije već on povezivao oboje. Prihvati

[2] Usp. R. Katičić, *Illyricus fluvius*, Adriatica, Novakov zbornik, str. 385-392 = u ovoj knjizi str. 115-123.

li se ta pretpostavka, vjerojatna ali ne i sigurna, Liburnsko se otočje smješta samo od sebe kao južnije. Ne može se reći više, pa niti to gdje treba zamisliti granicu među obim skupinama. Nije sigurno ni to da li je Teopomp dovoljno poznavao jadranske otoke da povuče zbiljsku granicu. On onuda nije nikad putovao nego se samo raspitivao kod upućenijih. Toliko dakle saznajemo od Pseudo-Skimna o Liburnskim otocima u Teopompovu djelu.

Drugi je svjedok Strabon iz maloazijske Amazeje, grčki zemljopisac Augustova doba. On je inače naše glavno vrelo za grčki zemljopis. Djelo mu je očuvano i u njem su mnoge vijesti starijih pisaca. U njega (7, 317) čitamo ovo: Θεόπομπος δὲ τὸν πάντα ἀπὸ τοῦ μυχοῦ πλοῦν ἡμερῶν ἓξ εἴρηκε, πεζῇ δὲ τὸ μῆκος τῆς Ἰλλυρίδος καὶ τριάκοντα· πλεονάζειν δέ μοι δοκεῖ. Καὶ ἄλλα δ' οὐ πιστὰ λέγει, τό τε συντετρῆσθαι τὰ πελάγη ἀπὸ τοῦ εὑρίσκεσθαι κέραμόν τε Χῖον καὶ Θάσιον ἐν τῷ Νάρωνι, καὶ <τὸ> ἄμφω κατοπτεῦσαι τὰ πελάγη ἀπό τινος ὄρους, καὶ τὸ τῶν νήσων τῶν Λιβυρνίδων <μίαν τοσαύτην εἶναι τὸ μέγ> εθος, ὥστε κύκλον ἔχειν σταδίων καὶ πεντακοσίων, καὶ τὸ τὸν Ἴστρον ἑνὶ τῶν στομάτων εἰς τὸν Ἀδρίαν ἐμβάλλειν – "Teopomp je kazao da plovidba od unutrašnjega zaljeva (Jadranskoga mora) sva traje šest dana, a pješice da je duljina Ilirije čak i trideset. Mislim da pretjeruje. Govori i drugo štošta nepouzdano: i da su mora spojena ispod zemlje jer se u Naronu nalaze krhotine posuda s Hija i Tasa, i da se oba mora vide s nekog brda i da je jedan od Liburnskih otoka toliko velik da mu je opseg čak i petsto stadija, i da Istar jednim svojim ušćem utječe u Jadran."

Odatle se saznaje nešto više o vijestima koje je Teopomp zapisao o Jadranu. Potvrđuje se da je vjerovao kako je Jadran blizu Crnomu moru, pa se čak oba mogu vidjeti s vrha nekoga brda, da je znao za jadransko ušće Dunava i vjerovao da zbilja postoji. Zanimljivo je da se pri ostacima keramike s egejskih otoka u koritu doljnje Neretve nije pomišljalo na starije trgovačke veze nego na to da su oba mora pod zemljom spojena.

Potvrđuje se i ono što je ovdje najvažnije. Teopomp je doista pisao o Liburnskim otocima. Mnogo je međutim teže utvrditi što Strabon kaže da je on o njima pisao. Svi se izdavači slažu da je Strabonov tekst kakav je u rukopisima došao do nas na tom mjestu pokvaren. I doista se rečenica kakva je u njima ne da sintaktički konstruirati. Tekst je ovdje donesen onako kako ga je uredio najnoviji izdavač, pa je takav onda i preveden.

Izdavači su postupali različito. Meineke je samo označio da je tekst pokvaren. Korais ga je malim zahvatom kušao tako popraviti da bude

sintaktički suvisao i znači ono što proizlazi iz značenja riječi u sintaktički nesklapnoj rečenici kakva je u rukopisima. Jones pak mijenja tekst tako da znači "i jedan od Liburnskih otoka postavlja tako da mu je opseg i pet stotina stadija". Drugi ga pak ispravljaju u smislu "i tvrdi da najmanji liburnski otok ima opseg i od pet stotina stadija". I napokon Baladié uređuje tekst onako kako je gore navedeno. O svim tim nagađanjima može se raspravljati i navoditi razloge koji ih podupiru ili pobijaju. Sigurno je samo to da ne znamo što je Strabon tu upravo napisao.

Petsto stadija vrlo je malo kao opseg otočja, a kao opseg jednoga od Liburnskih otoka ne kaže mnogo.[3] Kraj takvoga stanja tekstovne predaje Teopompova se vijest prema Strabonovu svjedočanstvu teško može pobliže interpretirati.

Treći je svjedok Stefan Bizantinac, pisac enciklopedijskog rječnika mjesnih imena i etnika što se u grčkom jeziku izvode iz njih. Živio je u 6. stoljeću naše ere i tipičan je predstavnik kasnije grčke učenosti, koja je obilne podatke starijih vrela svodila na preglede, izvatke, skraćene verzije i priručnike i tako zamjenjivala bogatstvo helenističkih djela površnim kompilacijama, kojima je jedina prednost što su za razliku od izvornih tekstova ipak došle do nas. Imena su u Stefanovu djelu kao natuknice poredana alfabetski. Među ostalima stoji u njega i ova: Λάδεστα, ἡ Λάδεστον, μία τῶν Λιβυρνίδων νήσων. Θεόπομπος κα' Φιλιππικῶν – "Ladesta, ili Ladest, jedan od Liburnskih otoka. (Tako piše) Teopomp u 21. knjizi Povijesti Filipove".

Kako god bila škrta ta Stefanova vijest, ipak nam daje nekoliko važnih i točnih podataka. Potvrđuje da je Teopomp pisao o Liburnskim otocima, kaže u kojoj je knjizi kojega djela to bilo, a najzanimljivije je to da se Lastovo pri tome spominje kao jedan od tih otoka u Teopompovu opisu. Pri identifikaciji Teopompove Ladeste ne ostaje zbog nedvojbeno prepoznatljiva imena ni najmanja sumnja. Ne može se dakle izbjeći zaključak da Liburnski otoci kod Teopompa nisu samo Zadarski arhipelag, otočje pred obalom jezgrene Liburnije, nego se taj otočni skup proteže mnogo dalje na jug i obuhvaća sve jadranske otoke osim najsjevernijih.

Makar koliko da su oskudni podaci triju svjedoka, ipak se iz njih pouzdano razabire da je Teopomp opisujući Jadran spomenuo i Liburnske otoke, i to u dvadeset i prvoj knjizi Filipove povijesti. Vjerojatno je tamo

[3] Jedan stadij iznosio je 600 stopa, tj. 192,27 m.

opisivao neki Filipov pokret prema Jadranskom moru, pa je, po svom običaju, uvrstio opširan ekskurz o tamošnjim krajevima i narodima. Njegovo djelo predstavlja stoga važan stupanj u upoznavanju Grka s Jadranom. Teopomp je Liburnske otoke smještao južno od Apsirtovih i oni su mu obuhvaćali sve jadransko otočje do Lastova. Sjeverna se granica prema Apsirtidama ne da bliže odrediti.

Teopompove su predodžbe o Jadranu prilično neodređene i njegovo je znanje dosta nepouzdano. Ipak treba uzeti vrlo ozbiljno podatak da Lastovo pripada među Liburnske otoke. Teopompovo se znanje nije temeljilo na topografskim snimcima nego na pričanju putnika i pomoraca. Njegovo prikazivanje cjeline i točnoga rasporeda njezinih dijelova bilo je stoga nepotpuno i mutno, ali su pojedinosti zasnovane na plovidbenom iskustvu i trgovačkim odnosima vrlo točne i pouzdane jer je baš to zaokupljalo ljude od kojih je dobivao svoje podatke. Ako su dakle Teopompovi informanti znali za Lastovo kao jedan od Liburnskih otoka, nema razloga da se sumnja u to jer su oni samo ploveći i trgujući mogli upoznati taj otok, pa su znali gdje se nalazi i kako ga treba zvati i uvrstiti, ma kako im inače zemljopis Jadrana i cjelina njegove topografije bili slabo poznati i mutni. Teopomp spominje Lastovo, konkretno i pojedinačno, kao jedan od Liburnskih otoka. Stoga se može osnovano pretpostaviti da je u njegovo vrijeme taj otok za grčke pomorce i trgovce doista i pripadao toj otočnoj skupini. Liburnski su otoci dakle u najstarijoj nama poznatoj porabi toga naziva sezali daleko na jug i ne poklapaju se s današnjim pojmom zadarskog arhipelaga.

Ta je poraba ostala ista i u helenističkoj književnosti. Sasvim usput to se pokazuje kod Apolonija Rođanina, pjesnika koji je živio u 3. stoljeću prije naše ere. U njegovu epu o Argonautima (4, 562-566) stoji o njihovu putovanju po Jadranu ovo:

> ἀλλ' ἔθεον γαίης Ὑλληίδος ἐξανιόντες
> τηλόθι, τὰς δ' ἀπέλειπον ὅσαι Κόλχοισι πάροιθεν
> ἐξείης πλήθοντο Λιβυρνίδες εἰν ἁλὶ νῆσοι,
> Ἴσσα τε Δυσκέλαδός τε καὶ ἱμερτὴ Πιτύεια·
> αὐτὰρ ἔπειτ' ἐπὶ τῆσι παραὶ Κέρκυραν ἵκοντο,
> ἔνθα Ποσειδάων Ἀσωπίδα νάσσατο κούρην,
> ἠύκομον Κέρκυραν, ἑκὰς Φλειουντίδος αἴης,

ἁρπάξας ὑπ' ἔρωτι· μελαινομένην δὲ μιν ἄνδρες
ναυτίλοι ἐκ πόντοιο κελαινῇ πάντοθεν ὕλῃ
δερκόμενοι Κέρκυραν ἐπικλείουσι Μέλαιναν

– "nego su brzo plovili odlazeći daleko od Hilejske zemlje i ostavljali su iza sebe u moru Liburnske otoke koji su prije bili puni Kolšana svi po redu: Isa i Diskelad i dražesna Pitieja; a zatim su iza njih stigli do kraja Kerkire, gdje je Pozeidon nastanio djevojku, kćer Azopovu Kerkiru, lijepe kose, daleko od Flijuntske zemlje, pošto ju je bio oteo zbog ljubavne želje; a ljudi mornari je iz mora gledaju kako se crni sa svih strana od tamne šume i zovu je Crna Kerkira."

Kada su dakle Argonauti napustili Hilejsku zemlju, a to je kraj oko Diomedova rta, današnjega Rta Ploče, i krenuli odande prema Grčkoj, zaplovili su među Liburnske otoke. Ako se držimo zbiljske topografije, to nikako ne mogu biti ni Zadarski ni Šibenski otoci. I doista se kao jedan od njih spominje Vis. U tome se Apolonije lijepo podudara s Teopompom. Kod obojice se Liburnsko otočje prostire daleko na jug od zemlje Liburna. Apolonije se u tome vjerojatno drži Teopompa, izravno ili posredstvom Timejeve Geografije zapada, a najvjerojatnije je učeni pjesnik poznavao oba ta djela.

Zanimljivo je, međutim, da Korčula po Apolonijevu prikazu ne spada više među Liburnske otoke. Moglo bi se pomisliti da se u Apolonijevo vrijeme doljnja granica toga otočja već bila pomaknula nešto na sjever jer je za sto godina starijega Teopompa obuhvaćalo čak i Lastovo. No takav bi zaključak bio prenagljen. To što Apolonije spominje Korčulu izvan sklopa Liburnskih otoka ne mora još značiti da je vrelo kojega se držao tako razgraničavalo otočja na Jadranu. Apolonije pjeva o Korčuli dosta opširno, pa će biti da u tome slijedi posebno vrelo. Mora se dakle računati s mogućnošću da izdvaja Korčulu samo zato što je pred sobom imao dva izvora: jedan koji je govorio o Liburnskim otocima i Visu među njima, a nije posebno spominjao Korčulu, i drugi koji je opširnije govorio o Korčuli, a nije spominjao da ona pripada među Liburnske otoke. Takvo je tumačenje mnogo vjerojatnije nego pretpostavka da se tu radi o svjesnom razgraničenju utemeljenom na jasnom topografskom znanju. Baš ovo mjesto pokazuje da Apolonije nije raspolagao takvim znanjem. Kaže da su Liburnski otoci prije bili puni Kolšana. On je naime prije pripovijedao kako su Kolšani prestigli Argonaute u Dunavskoj delti i prije njih stigli na njegovo jadransko ušće. Tamo su zaposjeli sve otoke

oko toga ušća da dočekaju Argonaute i da im ne izmaknu. Zamišljalo se da Dunav utječe u najsjeverniji dio Jadrana, a Kolšani su, prema Apolonijevu prikazu, zauzeli otoke sve do Visa da čuvaju to ušće. Pogled na kartu pokazuje kako je apsurdna ta pomisao jer se skupina progonitelja nije mogla rasporediti na tako golemu prostoru i jer za to nije bilo nikakve potrebe. Odatle se vidi da Apolonije nije imao jasne predodžbe o udaljenostima i topografskim pojedinostima, pa je malo vjerojatno da bi mogao svjesno povući onako tanku granicu između Korčule i Liburnskih otoka, kojima je pripadao i Vis.

Apolonije spominje među Liburnskim otocima još Diskelad i Pitieju. Oni se ne mogu identificirati iole pouzdano. Sve što se do sada o tome reklo pusta su nagađanja kojima nije vrijedno opteretiti ovu raspravicu. Ime Δυσκέλαδος podsjeća na zemljopisni naziv *Celadussae,* kojim su se, čini se, u kasnije doba označivali Kornati. Ako je to doista tako i ako se zbilja radi o istoj književnoj predaji, onda to još ljepše pokazuje kako su Liburnski otoci isprva bili široko zamišljeni i kako je Apolonije malo znao o pojedinostima jadranske topografije kad Kornate smješta u blizinu Visa južno od Rta Ploče. No ta je identifikacija daleko od toga da bude sigurna.

Može se dakle reći, kada se sve to sabere, da Apolonije ostaje posvema u okviru Teopompove vijesti o Liburnskim otocima koji su se protezali daleko na jug Jadrana. Čini se da je takva poraba toga naziva ostala nepromijenjena u helenističkome zemljopisu, bar u starijemu. Apolonije, skupljajući gradivo za svoj ep o Argonautima, bit će da nije našao druge.

Pošto se nedvojbeno dala utvrditi najstarija poraba naziva Liburnski otoci, nameće se pitanje kako je moglo doći do toga da se svi jadranski otoci osim najsjevernijih prozovu po narodu koji je obitavao između Zrmanje i Krke. Zanimljiv je odgovor što ga na to daje stari komentator Apolonijeva epa. Uz upravo navedeno mjesto on je napisao ovo: Λίβυρνοι ἔθνος οἰκοῦντες ταύτας τὰς νήσους, Ἴσσαν τε καὶ Δυσκέλαδον καὶ Πιτύειαν· μεθ' ἃς εἰς Κέρκυραν ἦλθον – "Liburni su narod koji stanuje na tim otocima: na Isi, na Diskeladu i na Pitieji. Poslije njih su došli na Kerkiru". On je tu uglavnom prepričao Apolonijeve stihove. Kao tumačenje je dodao samo to da na Liburnskim otocima stanuju Liburni. Dakle, prema Apolonijevu tekstu i na Visu, prema onom što znamo o Teopompovu pisanju i na Lastovu. I to treba uzeti vrlo ozbiljno, jer je podatak pouzdan. Grčki su pomorci znali koga su ploveći nalazili na jadranskim otocima. Oni su sigurno na njima, sve do daleko

na jug, susretali Liburne. Taj zaključak stoji čvrsto, koliko god bio u suprotnosti s etničkim prilikama kakve poznajemo iz mlađih i mnogo podrobnijih vrela. Ima, međutim, potvrda da je to u davno doba bilo drukčije. Opisujući postanak grčke naseobine na Kerkiri, današnjem Krfu, kaže Strabon (6, 269-270) prema vijesti nekoga starijeg pisca da je ona osnovana kad su Korinćani bili na putu da osnuju Sirakuzu. O tome veli Strabon: Τὰς δὲ Συρακούσσας Ἀρχίας μὲν ἔκτισσεν ἐκ Κορίνθου πλεύσας περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους οἷς ᾠκίσθησαν ἥ τε Νάξος καὶ τὰ Μέγαρα – "A Sirakuzu je osnovao Arhija koji je otplovio iz Korinta nekako u isto vrijeme kada je naseljen (sicilski) Naksos i (sicilska) Megara". O tome kako je usput osnovana i korintska naseobina na Kerkiri piše Strabon ovo: ... πλέοντα δὲ τὸν Ἀρχίαν εἰς τὴν Σικελίαν καταλιπεῖν μετὰ μέρους τῆς στρατιᾶς τοῦ τῶν Ἡρακλειδῶν γένους Χερσικράτη συνοικιοῦντα τὴν νῦν Κέρκυραν καλουμένην, πρότερον δὲ Σχερίαν. ἐκεῖνον μὲν οὖν ἐκβαλόντα Λιβυρνοὺς κατέχοντας οἰκίσαι τὴν νῆσον, τὸν δ' Ἀρχίαν κατασχόντα πρὸς τὸ Ζεφύριον τῶν Δωριέων εὑρόντα τινὰς δεῦρο ἀφιγμένους ἐκ τῆς Σικελίας παρὰ τῶν τὰ Μέγαρα κτισάντων ἀναλαβεῖν αὐτοὺς καὶ κοινῇ μετ' αὐτῶν κτίσαι τὰς Συρακούσσας – "(Kažu) da je Arhija, dok je plovio na Siciliju, ostavio s dijelom vojske Her-sikrata koji je bio od Heraklova roda da osnuje naseobinu na otoku koji se sada zove Kerkira, a prije se zvao Sherija. On da je (odande) izbacio Liburne koji su držali u vlasti taj otok i osnovao naseobinu na njem, a Arhija da je pristao kod rta Zefirija i našao neke od Dorana koji su bili stigli onamo sa Sicilije, od onih koji su osnovali Megaru, te ih je uzeo sa sobom i zajednički s njima osnovao Sirakuzu." Odatle se vidi da je Hersikrat s Korinćanima preoteo Krf Liburnima. Ne može biti dvojbe da su grčki pomorci i kolonisti nailazili na Liburne još i mnogo južnije od Visa i Korčule, čak na otoku Krfu.

Kako god oskudni bili ti podaci, oni su tako sukladni da se teško može sumnjati u njihovu istinitost. Nije ih, međutim, lako tumačiti i uvrstiti u opći tijek povijesti starih jadranskih naroda. Neće biti da su jadranski otoci sve do Krfa ikada pripadali pravom etničkom području Liburna. Ali je taj narod u starini uživao glas izvrsnih pomoraca. U doba, međutim, za koje ima obilnijih povijesnih podataka nisu se upuštali ni u kakve znatnije pomorske pothvate. Vjerojatno su dakle izašli na glas u starije vrijeme, kad su mnogo plovili po Jadranu, gusareći ili trgujući. Čini se da su se tada i naselili na mnogim otocima, a možda su ih čak i čitave podvrgnuli svojoj vlasti. O pojedinostima

se može samo proizvoljno nagađati. S nekom se vjerojatnošću može reći jedino to da su vijesti o Liburnima na srednjim i južnim jadranskim otocima i na Krfu vjerojatno u nekoj vezi s davnom pomorskom nadmoći Liburna, koja im je pronijela glas na daleko. I naziv Liburnski otoci nadjenut je po toj pomorskoj premoći i svjedoči o tome da su prvi grčki putnici zatekli Liburne kao svoje prethodnike pri jadranskoj plovidbi i susretali njih i njihove naseobine na otocima daleko na jug od njihove zemlje između Krke i Zrmanje, na Visu, na Lastovu, pa čak i na Krfu.

Tragovi liburnskih naseobina iz vremena njihove prevlasti na Jadranu razabiru se i na istočnoj obali srednje Italije. Plinije Stariji u svojem Prirodopisu (3, 110) opisuje picensku jadransku obalu i kaže: *Truentum cum amne, quod solum Liburnorum in Italia relictum est* – "Truent s rijekom, koji je sam ostao od liburnskih naselja u Italiji". A nešto dalje (3, 112) kaže za obalu sjeverno od Jakina: *Ab Ancona Gallica ora incipit Togatae Galliae cognomine. Siculi et Liburni plurima eius tractus tenuere* – "Od Ankone počinje galska obala koja se naziva i Galija obučena u toge. Sicilci i Liburni držali su najveći dio toga poteza." Bilo je dakle i tamo liburnskih naseobina, a što se one spominju skupa sa sicilskima, vrlo jasno ukazuje na to da su bile pomorske i trgovačke.

Iza Teopompa i Apolonija prvi je Pseudo-Skimno za kojega znamo da je pisao o Liburnskim otocima. Taj autor drugoga stoljeća prije naše ere ne kaže međutim ništa novo nego preuzima svoje podatke o jadranskim otocima od Teopompa. Zato su ti podaci iz njegova Opisa zemlje već obrađeni kada se na početku ove rasprave razmatrala Teopompova vijest o Liburnskim otocima. Pseudo-Skimno nam pokazuje kako je dugo Teopomp ostao mjerodavan sa svojim opisom jadranskoga otočja.

Na Teopompovim vijestima zasniva svoj prikaz jadranskih otoka i Dionizije Perieget, koji je u 2. stoljeću naše ere sastavio Opis zemlje u epskim heksametrima. I on (487-491) poznaje na Jadranu samo Apsirtove i Liburnske otoke:

> Ἐξείης δὲ πόροιο πρὸς αὐγὰς ἠελίοιο
> Ἀψύρτου νήσων ἀναφαίνεται ἄσπετος ὁλκός,
> τάς ποτε Κόλχων υἷες ἐπέδραμον, εὖτ' ἐμόγησαν
> ἴχνια μαστεύοντες ἀλήμονος Αἰητίνης.
> Ἐξείης δ' ἐπὶ τῇσιν Λιβυρνίδες ἐρρίζονται

– "A kad se krene dalje prema istoku sunca, pojavljuje se nebrojen niz Apsirtovih otoka, na koje su sinovi Kolšana nekoć navalili i napatili se slijedeći tragove lutalice, Ajetove kćeri. A dalje iza njih ukorijenili su se Liburnski otoci".

Dionizije opisuje prvo talijansku obalu Jadrana od juga na sjever, a onda našu od sjevera na jug. Tako mu prvo, na sjeveru, dolaze Apsirtovi otoci, njih ima mnogo, to nisu samo Cres i Lošinj, a onda dalje na jug Liburnski. Ostao je dakle kod Teopompa. Poučna zemljopisna književnost, koja je služila stjecanju osnovne naobrazbe, nije pratila novija otkrića. Novo razdoblje koje je u punoj mjeri stalo uzimati u obzir znanja što su ih skupljali grčki kolonisti i trgovci, a iza njih onda i rimski osvajači, javlja se za nas tek u djelu Strabonovu. Taj je suvremenik cara Augusta pišući za grčko i rimsko izobraženo općinstvo na dva mjesta sukladno opisao jadranske otoke. Na jednom mjestu (2, 123-124) piše o tome ovo: ὁ δ' Ἰόνιος κόλπος μέρος ἐστὶ τοῦ νῦν Ἀδρίου λεγομένου· τούτου δὲ τὴν μὲν ἐν δεξιᾷ πλευρὰν ἡ Ἰλλυρὶς ποιεῖ, τὴν δ' εὐώνυμον ἡ Ἰταλία μέχρι τοῦ μυχοῦ τοῦ κατὰ Ἀκυληίαν. ἔστι δὲ πρὸς ἄρκτον ἅμα καὶ πρὸς τὴν ἑσπέραν ἀνέχων στενὸς καὶ μακρός, μάκρος μὲν ὅσον ἑξακισχιλίων σταδίων, πλάτος δὲ τὸ μέγιστον διακόσιοι ἐπὶ τοῖς χιλίοις. νῆσοι δέ εἰσιν ἐνταῦθα συχναὶ μὲν αἱ πρὸ τῆς Ἰλλυρίδος, αἵ τε Ἀψυρτίδες καὶ Κυρικτικὴ καὶ Λιβυρνίδες, ἔτι δ' Ἴσσα καὶ Τραγούριον καὶ ἡ Μέλαινα Κόρκυρα καὶ Φάρος, πρὸ τῆς Ἰταλίας δὲ αἱ Διομήδειοι – "A Jonski zaljev dio je mora koje se sada zove Jadran; njegovu pak desnu stranu tvori Ilirida, a lijevu Italija sve do najdubljega kraja kod Akvileje. On se pruža prema sjeveru i ujedno prema zapadu uzak i izdužen, u duljinu kojih šest tisuća stadija, a u širinu, gdje je najveća, tisuću i dvije stotine. A tamo je mnogo otoka ispred Iliride: Apsirtide, Kiriktika i Liburnski otoci, pa još Isa, Tragurij, Crna Korkira i Faros, a ispred Italije Diomedovi otoci".

Na drugom mjestu (7, 315) kaže u biti posve isto, samo su mu podaci nešto bogatiji: Παρ' ὅλην δ' ἣν εἶπον παραλίαν νῆσοι μὲν αἱ Ἀψυρτίδες, περὶ ἃς ἡ Μήδεια λέγεται διαφθεῖραι τὸν ἀδελφὸν Ἄψυρτον διώκοντα αὐτήν. Ἔπειτα ἡ Κυρικτικὴ κατὰ τοὺς Ἰάποδας· εἶθ' αἱ Λιβυρνίδες περὶ τετταράκοντα τὸν ἀριθμόν· εἶτ' ἄλλαι νῆσοι, γνωριμώταται δ' Ἴσσα, Τραγούριον, Ἰσσέων κτίσμα, Φάρος, ἡ πρότερον Πάρος, Παρίων κτίσμα, ἐξ ἧς Δημήτριος ὁ Φάριος, καὶ ἡ τῶν Δαλματέων παραλία καὶ τὸ ἐπίνειον αὐτῶν Σάλων – "Uz čitavu obalu koju sam opisao jesu otoci Apsirtide, oko

kojih se priča da je Medeja ubila brata Apsirta dok ju je progonio. Zatim Kiriktika kod Japoda. Onda Liburnski otoci oko četrdeset njih na broju. Onda drugi otoci, najpoznatiji su Isa, Tragurij, koji su osnovali Isejci, pa Faros, koji se prije zvao Paros, a osnovali su ga Parani, s njega je bio Demetrije Faranin, i primorje Dalmata i njihovo pristanište Salona".

Strabonov se opis odlikuje daleko višim stupnjem zemljopisnoga znanja i što se tiče zbiljskih odnosa i udaljenosti i što se tiče topografskih pojedinosti. Iz popisa jadranskih otoka nestale su Elektride. Taj se podatak mitološke geografije rasplinuo u svjetlu podrobnijega znanja. Na drugom jednom mjestu (5, 215) Strabon to čak izričito kaže: τὰ δὲ πολλὰ τῶν μυθευομένων ἢ κατεψευσμένων ἄλλως ἐᾶν δεῖ, οἷον τὰ περὶ Φαέθοντα καὶ τὰς Ἡλιάδας τὰς ἀπαιγειρουμένας περὶ τὸν Ἠριδανόν, τὸν μηδαμοῦ γῆς ὄντα, πλησίον δὲ τοῦ Πάδου λεγόμενον, καὶ τὰς Ἠλεκτρίδας νήσους τὰς πρὸ τοῦ Πάδου καὶ μελεαγρίδας ἐν αὐταῖς· οὐδὲ γὰρ τούτων οὐδέν ἐστιν ἐν τοῖς τόποις – "A ono mnogo što se napripovijedalo i nalàgalo i onako treba ostaviti po strani, kao što je pripovijest o Faetontu i Helijevim kćerima što su se pretvorile u topole oko rijeke Eridana, koje nigdje na zemlji nema, a govori se da je blizu Pada, i otoci Elektride što su pred Padom (tj. pred ušćem Pada) i morske kokoši na njima: jer niti njih nema nigdje na onim mjestima". Apsirtovi su otoci naprotiv dobili sasvim određenu topografsku lokaciju: to su Cres i Lošinj, vjerojatno s nekim manjim susjednim otocima kao što su Susak i Unije. Do tako čvrste identifikacije došlo je jamačno zato jer se domaće ime tih otoka moglo povezati s imenom Apsirtovim.[4] K njima više ne spada Krk, koji je Strabonu tako znatan da se ne priključuje nikojoj skupini. A iza njega počinju Liburnski otoci. Naziv je preuzet iz starije zemljopisne literature, ali mu je poraba kod Strabona bitno drukčija. Odnosi se na otoke između Krka i Rta Ploče, dakle na Rab, Pag i manje susjedne otoke, uglavnom na Zadarski i Šibenski arhipelag. Jer Vis, Hvar i Korčula, te drugi otoci oko njih, Strabonu ne tvore zatvorenu skupinu nego zbog svoje veličine i važnosti stoje svaki za se kao što sâm za se stoji i Krk.

Strabon je daleko od iscrpnoga i sustavnog opisa jadranskih otoka, ali je tomu znatno bliži nego stariji pisci. Kod njega je slika već jasna i zbiljska te daje mnogo zanimljivih podataka koji su izvrsno upotrebljivi i u pojedinostima.

[4] Usp. Katičić, *Podunavlje i Jadran*, str. 102-103 = u ovoj knjizi str. 73-75.

Napredak je očit i golem. Zanimljivo bi bilo znati tko ga je i kada ostvario. Sam je Strabon bio učeni skupljač i malo se što u njegovu djelu osniva na njegovu vlastitu istraživanju. Pitanje o izvorima kojima se služio jako je zaokupljalo filologe i o tome je do sada objavljena velika literatura. Za mnoge dijelove Strabonova Zemljopisa došlo se i do vrlo pouzdanih i podrobnih rezultata. Opis naše obale ostao je nažalost izvan vidokruga tih istraživanja. O vrelima za opis naših krajeva malo je toga do sada utvrđeno.[5] Zato ne znamo kada je i kako tradicionalni naziv Liburnski otoci promijenio svoj sadržaj i počeo značiti ono što se u kasnije doba i najlakše podrazumijevalo pod njim: otoke pred zemljom Liburna, dakle upravo Zadarski arhipelag.

To sužavanje sadržaja nastavilo se i u kasnije vrijeme. Plinije Stariji kao glavni predstavnik rimskoga zemljopisa 1. stoljeća naše ere zna za Liburnske otoke, ali se oni kod njega spominju među mnogim drugima kao da se radi o sasvim malenoj skupini.

Plinijevo poglavlje o jadranskim otocima vrlo je bogato neorganiziranim podacima koji se sastoje u pukom nabrajanju s po kojom primjedbom, kako je već način toga pisca. On je mnogo bogatiji pojedinostima nego Strabon, ali ih je u svojem prikazu daleko slabije oblikovao u cjelinu. Tekstovna predaja je dosta nepouzdana, među rukopisima postoje neugodne varijantne razlike, pa se čak ni Plinijeve riječi ne mogu uspostaviti s potpunom sigurnosti. Ovdje će biti dosta ako se uzme onaj dio teksta (3, 152) koji se odnosi na Liburnske otoke: *contra Iader est Lissa et quae appellata est, contra Liburnos Crateae aliquot nec pauciores Liburnicae, Celadussae, Issa civium Romanorum et cum oppido Pharia* – "Nasuprot Jaderu je Lisa i otok koji je već nazvan, nasuprot Liburnima Krateje, ima ih nekoliko, i Liburnski otoci, kojih nije manje, pa Keladuse, pa Isa rimskih građana, i Farija s gradom". Nejasno je na prvi pogled što bi to bio onaj "otok koji je već nazvan". Ali se u tom prepoznaje uputa na prethodno mjesto (3, 140): *rursus in continente colonia Iader... Colentum insula... ostium Titii fluminis* - "natrag na kopnu je kolonija Jader ... otok Kolent ... ušće rijeke Titija". Već nazvani otok kod Iadera bio bi dakle *Colentum,* u kojem se imenu prepoznaje Šolta, nije

[5] To u najnovije doba nije više tako. R. Baladié je u svojem izdanju 7. knjige Strabonova Zemljopisa (Pariz 1989) dao u uvodnoj studiji vrijedan prinos rješavanju toga pitanja.

sigurno da se možda ipak ne radi o jednom srednjodalmatinskom otoku koji se ne da identificirati.[6]

Kako god je to Plinijevo nabrajanje podrobno, nije ga lako interpretirati niti identificirati pojedine otoke i otočja. Ako je Lisa nasuprot Jaderu, onda je to Ugljan. Tako je određuje i Kiepert.[7] On Krateje identificira kao Šibenske otoke, a Celaduse kao Kornate. Liburnskima bi se po tome zvali upravo Za-darski otoci. Ugljan se među njima spominje posebno i poimence radi osobita svojega odnosa prema gradu.

Takva je interpretacija Plinijeva opisa uvjerljiva i vjerojatno je ispravna. Ipak se moraju istaći dvije bitne rezerve. Prva proizlazi odatle što nema podataka za potpuno sigurnu identifikaciju. Ne može se reći s konačnom sigurnosti da su Celaduse zbilja Kornati i Krateje zbilja Šibensko otočje, pa ne može biti posvema sigurno ni to da su *Liburnicae insulae* zbilja Zadarski otoci.

Druga se rezerva nameće odatle što se Plinijeve vijesti ne temelje na izravnu poznavanju i vlastitu istraživanju, nego su skupljene, kadgod žurno i površno, iz raznih vrela i predložaka. Ne može se dakle isključiti mogućnost da su Liburnski otoci kod njega preuzeti iz starije literature u kojoj su, kako se vidjelo, igrali važnu ulogu. Iz starijih djela taj je naziv mogao biti preuzet bez izravna suodnosa s topografijom srednjega Jadrana, pa se u tom slučaju i ne može valjano identificirati. Plinije nije morao znati mnogo više nego to da se prema podacima zemljopisnih djela na srednjem Jadranu nalaze i nekakvi Liburnski otoci.

Pošto su istaknute te nužne rezerve, može se slobodno kazati da je od svih mogućih interpretacija za sada ipak najvjerojatnija ona koja Plinijeve Liburnske otoke tumači kao Zadarski arhipelag. Jer upravo su to otoci koji leže pred pravom zemljom Liburna.

Oskudni podaci što stoje na raspolaganju, krhotine nekad obilne književnosti, ipak su dopustili da se razabere dugi razvojni put što ga je u starini prošao zemljopisni naziv Liburnski otoci. Isprva su to bili otoci liburn-

[6] Usp. A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier* 1, Beč 1957, 317-318.

[7] Usp. H. Kiepert, *Forma orbis antiqui*, karta XVII. Usp. i M. Suić, *Pizych na Dugom otoku*, Starohrvatska prosvjeta, 3. serija, sv. 4 (1955) 135, bilj. 5. U vatikanskom je rukopisu (3861) mlađa ruka ime *Lissa* ispravila u *Gissa*, što podsjeća na *Cissa*, ime otoka Paga, koje se, međutim, već prije spominje u Plinijevu nabrajanju jadranskih otoka.

skih pomoraca, oni koji su za plovidbu po Jadranu najvažniji. Oni pred samom liburnskom obalom bili su među njima slabo znatni. Kako se zemljopisno znanje umnožavalo, i krajevi uz našu obalu postajali poznatiji, više se pozornosti posvećivalo pojedinostima, pa naziv Liburnski otoci nije zadržao svoj široki sadržaj. Krk na sjeveru i veliki otoci počevši od Visa na jugu dobili su svaki svoju punu individualnost i nisu se više zvali liburnskima ili pribrajali kakvoj drugoj skupini jer na njima i nije više bilo pomorske premoći Liburna, a svaki je za se imao svoju težinu. To se ime sada ograničilo na otoke između onih što su bili pojedinačno izdvojeni, na one koji leže upravo ispred liburnske obale. Ali i ta je oznaka postala preširoka za još potanje poznavanje kasnijega vremena. Tada su Liburnski otoci, čini se, postali skupina među skupinama malih otoka i to, izgleda, baš ona pred Zadrom, pred gradom u srcu Liburnije.

Illyro-Apenninica

Svi koji se bave proučavanjem Jadrana u starini moraju voditi računa o etničkim i jezičnim odnosima koji su postojali između njegovih dviju obala. Takvih je odnosa bilo u svako doba. Bili su obostrani. Ali dok je naseljavanje gradskih središta istočne obale obiteljima italskog podrijetla[1] teklo u punom povijesnom svjetlu, pa je stoga dobro poznato, manje ih je koji znaju da su hrvatska i albanska etnička skupina danas u južnoj Italiji samo posljednji val u selidbenoj struji kojoj se počeci gube u prapovijesnim tminama.

A ipak, antička vrela ne ostavljaju o tome nikakve sumnje. Svjedočanstvo im je nedvosmisleno. Pravci toga naseljavanja znatni su upravo po svojoj stalnosti. Slijede uvijek iste putove. Istočna obala Apeninskoga poluotoka povezana je s drugom stranom Jadrana poglavito u tri točke. To je Apulija s lukama Bari i Brindisi na jugu, jakinsko pristanište (Ancona) u sredini, i na sjeveru niska obala oko Mletaka i Ogleja (Aquileia), gdje se pomorski promet samo nadopunjuje s onim po obalnim cestama. To trostruko zemljopisno zgušnjivanje i usmjerenje odnosa između dviju jadranskih obala može se pratiti kroz čitav srednji vijek i traje sve do najnovijih vremena. Pa čak se i današnji turistički promet odvija na putovima koje je zacrtalo tisućljetno iskustvo. Ni u antičko doba nije bilo drukčije. Oskudni podaci književnih vrela pokazuju jasno da su se prapovijesne seobe koje su dovele skupine balkanskoga stanovništva na italske obale kretale istim onim pravcima što ih odabiru i organizatori današnjega turizma.

[1] Usp. C. Daicovici, *Gli Italici nella provincia Dalmatia*, Ephmeris Dacoromana 5 (1932) 57-122; G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest 1965.

Rimski pisci znaju za predaju što se doimlje kao pučka, po kojoj su u vrlo davno doba doseljenici s ilirskih obala trajno zaposjeli Dauniju, zemlju na pograničju Apulije i Lukanije. Pavao Đakon u svom izvatku iz Festova leksikografskoga djela, koje je bilo samo skraćena verzija vrlo opsežnoga etimološkog zbornika što ga je skupio Verije Flak donosi ovakvu natuknicu: *Daunia: a Dauno, Illyricae gentis claro viro qui eam propter domesticam seditihonem excedens patria occupavit* – "Daunija: nazvana je po Daunu, slavnom mužu ilirskoga roda, koji ju je zaposjeo jer je otišao iz svoje domovine zbog domaće bune." Tomu se svjedočanstvu pridružuje *Plinije Stariji*. U njegovu *Prirodopisu* 3, 102 stoji: *Brundisio conterminus Poediculanus ager. novem adulescentes totidemque virgines ab Illyriis XII populos genuere* – "S Brundizijem graniči polje Peuketijaca. (Ondje) je devet mladića i isto toliko djevojaka (koji su potekli) od Ilira izrodilo dvanaest naroda." Očito nam je tu očuvan ulomak drevnih italskih predaja što su uklopljene u legendarnu povijest kako su je slagali rimski starinari, antikvari, kako su ih zvali u starini. Zanimljiv je to uzorak jadranske motivike u antičkoj mitologiji, upravo mitografski podatak učene rimske književnosti.

Drugi podatak o tim prapovijesnim seobama daje Nikandar u svojem djelu o čudesnim preoblikama, prema navodu grčkoga mitografa rimskoga doba Antonija Liberala 31: ἱστορεῖ Νίκανδρος Ἑτεροιουμένων β', Λυκάονος τοῦ αὐτόχθονος ἐγένοντο παῖδες Ἴάπυξ καὶ Δαύνιος καὶ Πευκέτιος. οὗτοι λαὸν ἀθροίσαντες ἀφίκοντο τῆς Ἰταλίας παρὰ τὸν Ἀδρίαν· ἐξελάσαντες δὲ τοὺς ἐνταυθοῖ οἰκοῦντας Αὔσονας αὐτοὶ καθιδρύθησαν. ἦν δὲ τὸ πλέον τῆς στρατιᾶς ἔποικον Ἰλλυριοὶ οἱ Μεσσάπιοι – "Priča Nikandar u drugoj knjizi Promijenjenih oblika: Likaonu starosjediocu rodili su se sinovi Japig, Daunije i Peuketije. Oni su skupili narod i stigli su u Italiju na Jadran. Istjerali su Auzonce koji su tamo stanovali i sami su se smjestili. A najveći dio njihove vojske što se naselila bili su Iliri Mesapljani." I to je mitografski podatak o drevnom ilirskom naseljavanju u Apuliji.[2] Drukčije je o tome pisao Varon, povezujući ilirske došljake u južnoj Italiji s drugom osobom grčke legendarne povijesti. O tome bilježe Servije u svojem komentaru uz Vergilijevu Eklogu 6, 31 i Fest uz natuknicu *Salentini*: *in tertio Rerum Humanarum refert (sc. Varro)*: *Gentis Salentinae nomen tribus se locis fertur coaluisse, e Creta, Illy-*

[2] Za pobliže tumačenje toga mjesta vidi str. 342-343.

rico, Italia. Idomeneus e Creta oppida Blanda pulsus per seditonem bello Magnensium cum grandi manu ad regem Divitium ad Illyricum venit. ab eo item accepta manu cum Locrensibus plerisque perfugis in mari coniunctus per similem causam amicitiaque societatis Locros appulit. vacuata eo metu urbe ibidem possedit aliquot oppida condidit, in queis Uria et Castrum Minervae nobilissimum in tres partes divisa copia in populos duodecim. Salentini dicti quod in salo amicitiam fecerint – "U trećoj knjizi Povijesti ljudskoga roda izvješćuje (tj. Varon): Sve što se zove salentinski narod stopilo se, kažu, s tri mjesta: s Krete, iz Ilirika i iz Italije. Kada je Idomenej zbog pobune bio protjeran iz Krete u gradove što se zovu Blanda, došao je za rata s Magnenžanima s velikom četom kralju Diviciju do Ilirika. Pošto je od njega također dobio četu, sreo je na moru mnoge Lokrane koji su bili izbjegli iz sličnoga razloga, pa je iz prijateljske usluge tim svojim drugovima pristao u Lokrima. Kad se zbog toga straha ispraznio grad, on je tamo zaposjeo (zemlju) i osnovao nekoliko gradova, među kojima je Urija i Minervina utvrda, osobito čuvena, a mnoštvo koje se dijelilo na tri dijela preraslo je u dvanaest naroda. Nazvani su Salentinci jer su se sprijateljili na moru (*in salo*)."

Varon se tu poklapa s Plinijem u tome što govori o dvanaest naroda i o doseljenicima iz Ilirika. Tek u njega nema ništa o devet mladića i devet djevojaka što su došli od Ilira i bili praroditelji onih dvanaest naroda. Salentinci su pak narod u Apuliji, pa to nije daleko od Peuketijskoga polja u susjedstvu Brundizija, gdje Plinije smješta ilirske doseljenike i dvanaest naroda što su potekli od njih. Dolazak tih Ilira u Apuliju povezuje se s Likaonovim sinovima, s kretskim junakom Idomenejem, ali i s Daunom, herojem imenjakom Daunije i Daunijaca, koji je prema predaji što ju je zabilježio Verije Flak sam bio Ilir i doselio se iz ilirske zemlje.

Daunije je prema Veriju Flaku doveo sa sobom svoje Ilire. To u njega doduše ne stoji izričito, ali se jasno razumije. I Plinijevi ilirski mladići i djevojke ne spominju se u vezi sa skupinama kakva drugoga naroda. Likaonovi sinovi doveli su sa sobom svoj grčki narod s rodnoga Peloponeza, ali su s njim naselili i Ilire Mesapljane, a Idomenej uz svoje Krećane još i Ilire kralja Divicija i Grke iz južnoitalske kolonije Lokri (Λόκροι οἱ Ἐπιζεφύριοι). K tomu treba uzeti i ono što Herodot 7, 170 pripovijeda o podrijetlu apulskih Mesapljana: λέγεται γὰρ Μίνων κατὰ ζήτησιν Δαιδάλου ἀπικόμενον ἐς Σικανίην τὴν νῦν Σικελίην καλευμένην ἀποθανεῖν βιαίῳ θανάτῳ. ἀνὰ δὲ

χρόνον Κρῆτας θεοῦ σφέας ἐποτρύνοντος, πάντας πλὴν Πολιχνιτέων τε καὶ Πραισίων, ἀπικομένους στόλῳ μεγάλῳ ἐς Σικανίην πολιορκέειν ἐπ' ἕτεα πόλιν Καμικόν, τὴν κατ' ἐμὲ Ἀκραγαντῖνοι ἐνέμοντο. τέλος δὲ οὐ δυναμένους οὔτε ἑλεῖν οὔτε παραμένειν λιμῷ συνεστεῶτας, ἀπολιπόντας οἴχεσθαι. ὡς δὲ κατὰ Ἰηπυγίην γενέσθαι πλέοντας, ὑπολαβόντα σφέας χειμῶνα μέγαν ἐκβαλεῖν ἐς τὴν γῆν· συναραχθέντων δὲ τῶν πλοίων (οὐδεμίαν γάρ σφι ἔτι κομιδὴν ἐς Κρήτην φαίνεσθαι), ἐνταῦθα Ὑρίην πόλιν κτίσαντας καταμεῖναί τε καὶ μεταβαλόντας ἀντὶ μὲν Κρητῶν γενέσθαι Ἰήπυγας Μεσσαπίους, ἀντὶ δὲ εἶναι νησιώτας ἠπειρώτας – "Priča se da je Minos tražeći Dedala stigao na Sikaniju, koja se sada zove Sicilija, i da je tamo umro nasilnom smrću. Poslije nekoga vremena da su Krećani jer ih je bog na to poticao, svi osim Polihnjana i Prezijaca, stigli s velikim brodovljem na Sikaniju i opsjedali pet godina grad Kamik, u kojem su u moje doba stanovali Akragaćani. A na kraju ga nisu mogli niti osvojiti niti ostati jer su trpjeli od glada, pa su ga ostavili i otišli. A kada su se ploveći našli kod Japigije, uhvatilo ih je veliko nevrijeme i izbacilo na zemlju. Kako su im se skršili brodovi (nije im se više pokazivala nikakva mogućnost prijevoza na Kretu), ondje su osnovali grad Hiriju i ostali, te su, promijenivši se, od Krećana postali Japizi Mesapijci, mjesto da su otočani postali su stanovnici kopna." Da bi se to potpuno razumjelo treba još dodati da je, kako Herodot kaže malo prije nego pripovijeda to što je ovdje upravo navedeno, Minos poginuo upravo u Kamiku. Opsjedajući Kamik Krećani su dakle htjeli osvetiti nasilnu smrt svojega kralja. Po toj predaji su Mesapljani potekli s Krete, onako kao i Idomenejeva četa. A ne razabire se da li su se oni možda prometnuli u Mesapijce, pošto su se združili s kakvim Ilirima što su se tamo naselili ili čak i s Grcima Italiotima, isto onako kako kazuje Varon. Svakako su osnovali grad Hiriju (Ὑρία, *Uria*) pa se odatle vidi kako je Varonova priča bliska Herodotovoj. Jasno se razabire da su sve te mitografske vijesti varijante jedne predaje o apulskoj davnini koja, čini se, potječe od južnoitalskih Grka. O staroj povijesti njihovih gradova govori i Herodot pošto je ispripovijedao kako su Mesapijci potekli od Krećana. Te je podatke dakle dobio odande. Iz grčkih gradova na jugu Italije preuzimali su ih i rimski antikvari.

U svjetlu tih svjedočanstava pokazuje se kao vrlo znatno što već Hekatej uspostavlja vezu između imena italskih Japiga i balkanskih Japoda, te ih uzima kao da su homonimni, tek što Stefan Bizantinac navodeći ga govori o

dva grada: Ἰαπυγία, δύο πόλεις, μία ἐν τῇ Ἰταλίᾳ καὶ ἑτέρα ἐν τῇ Ἰλλυρίδι, ὡς Ἑκαταῖος – "Japigija, dva grada, jedan u Italiji i drugi u Iliridi, kako piše Hekatej". To treba vjerojatno shvatiti tako da je Hekatej opisujući jadranske obale na jednoj i na drugoj spomenuo Japigiju, a došlo je i do zabune kao da se radi o dva grada. Ne zna se da li ona potječe od samoga Hekateja ili je poslije netko, možda tek Stefan Bizantinac, krivo razumio njegov sažeti opis.

I pripovijedanje o Diomedu na Jadranu usko je povezano s predajama o počecima Japigije. Diomed je, kako pišu, izbjegao u Apuliju, oženio se kćerkom tamošnjeg kralja Dauna i onda sâm tamo vladao do smrti, poslije koje su ga poštovali kao boga.[3] Taj je mitografski podatak preuzeo i Plinije u svoj Prirodopis 3, 141: *Hinc Apulia Dauniorum cognomine a duce Diomedis socero* ... – "Odavde se Apulija naziva Daunijom po vladaru koji je bio Diomedov tast ... ." A ime toga ahejskog junaka javlja se i na istočnoj jadranskoj obali. Zapisao je to također Plinije opisujući dalmatinsko primorje (3, 141): *promunturium Diomedis vel, ut alii, paeninsula Hyllis* – "Diomedov rt ili, kako drugi kažu, poluotok Hilida". Prema opisu obale razabire se da je to rt Ploče, najizbočenija točka na obalnom potezu između Splita i Šibenika. Doista je teško ne pomisliti pri svemu tome da se tu radi o mitološkom odrazu etničkih i rodoslovnih veza, kojih su spomen bilježili rimski antikvari. To više što jedna mitografska verzija priče o Diomedu u Dauniji govori izričito o odnosu Helena s Ilirima.

O tome piše Antonin Liberal 37 ovo: Διομήδης μετὰ τὴν ἅλωσιν Ἰλίου παραγενόμενος εἰς Ἄργος Αἰγιάλειαν μὲν ἐμέμψατο τὴν γυναῖκα τὴν ἑαυτοῦ χάριν ἔργων Ἀφροδίτης, αὐτὸς δ' εἰς Καλυδῶνα τῆς Αἰτωλίας ἀφίκετο καὶ ἀνελὼν Ἄγριον καὶ τοὺς παῖδας Οἰνεῖ τῷ προπάτορι τὴν βασιλείαν ἀποδίδωσιν. αὖτις δὲ πλέων εἰς Ἄργος ὑπὸ χειμῶνος εἰς τὸν Ἰόνιον ἐκφέρεται πόντον. ἐπεὶ δὲ παραγενόμενον αὐτὸν ἔγνω Δαύνιος ὁ βασιλεὺς ὁ τῶν Δαυνίων, ἐδεήθη τὸν πόλεμον αὐτῷ συμπολεμῆσαι πρὸς Μεσσαπίους ἐπὶ μέρει γῆς καὶ γάμῳ θυγατρὸς τῆς ἑαυτοῦ. καὶ Διομήδης ὑποδέχεται τὸν λόγον. ἐπεὶ δὲ παραταξάμενος ἐτρέψατο τοὺς Μεσσαπίους καὶ ἔλαβε τὴν γῆν, ταύτην μὲν Δωριεῦσιν ἔνειμε τοῖς σὺν αὐτῷ· δύο δὲ παῖδες ἐκ τῆς θυγατρὸς ἔσχε τῆς Δαυνίου, Διομήδη καὶ Ἀμφίνομον. τελευτήσαντα δ' αὐτὸν κατὰ γῆρας ἐν Δαυνίοις ἐκτέρισαν οἱ Δωριεῖς ἐν τῇ

[3] Usp. o tome dalje str. 334-336.

νήσῳ· καὶ ὠνόμασαν αὐτὴν Διομήδειαν, αὐτοὶ δ' ἐγεώργουν ἣν ἐδάσαντο παρὰ τοῦ βασιλέως γῆν καὶ αὐτοῖς ἐξέφερε πλεῖστον καρπὸν κατ' ἐμπειρίαν γεωργικῶν ἔργων. Δαυνίου δ' ἀποθανόντος ἐπεβούλευσαν Ἰλλυριοὶ βάρβαροι κατὰ φθόνον αὐτῶν τῆς γῆς καὶ ἀνεῖλον ἐν τῇ νήσῳ πάντας ἔντομα θύοντας ἐπιφανέντες οἱ Ἰλλυριοὶ τοὺς Δωριεῖς. Διὸς δὲ βουλῇ τὰ σώματα μὲν ἠφανίσθη τῶν Ἑλλήνων, αἱ ψυχαὶ δὲ μετέβαλον εἰς ὄρνιθας. καὶ ἔτι νῦν Ἑλληνικὴ μὲν ἐπὰν καθορμίσηται ναῦς, φοιτῶσι πρὸς αὐτοὺς <οὗτοι > οἱ ὄρνιθες, Ἰλλυρικὴν δὲ φεύγουσι ναῦν καὶ ἀφανίζονται πάντες ἐκ τῆς νήσου – "Diomed je poslije zauzeća Ilija došao u Argos i prekorio svoju ženu Egijaliju zbog Afroditinih poslova, a sam je stigao u Kalidon u Etoliji, i pošto je ubio Agrija i njegove sinove, predao je kraljevstvo Eneju, svojem djedu. A onda, dok je opet plovio u Argos, iznijelo ga je nevrijeme na Jonsko more. A kada je Daunije kralj Daunijaca, saznao za njegov dolazak, zamolio ga je da ratuje s njim u ratu protiv Mesapljana i obećao mu je da će mu za to dati dio zemlje i svoju kćer za ženu. Diomed je to prihvatio. A kada je stao s njim u isti bojni red i porazio Mesapljane te dobio zemlju, razdijelio ju je Doranima koji su bili s njim. A dobio je od Daunijeve kćeri dva sina, Diomeda i Amfinoma. I kada je on u starosti umro među Daunijcima, sahranili su ga Dorani na otoku i nazvali su taj otok Diomedovim. Sami su pak obrađivali zemlju koju su dobili pored kraljeve i njima je donosila najviše ploda jer su bili iskusni u zemljoradnji. A kada je umro Daunije, stali su im barbari Iliri snovati nevolju iz zavisti zbog njihove zemlje. I jednom su Iliri iznenada nasrnuli i pobili sve Dorane na otoku dok su prinosili pokojničke žrtve. Po Zeusovoj odluci nestala su tijela Helena, a duše su se pretvorile u ptice. I sada još, kad god pristane helenski brod, dolaze ptice k njima, a od ilirskog broda bježe i nestaju sve s otoka". To je tužna pripovijest koja nam živo pokazuje kako su se Grci zapravo osjećali na dalekim jadranskim žalima, kako su čeznuli za svakim tragom nečega svojega i domaćega.

U srednjoj Italiji tragovi doseljavanja od preko Jadrana nisu manje očiti. I tu su neki podaci došli do nas samo zahvaljujući rimskim starinarima. Zabilježena je tako predaja po kojoj je sabelski narod Peligna bio ilirskoga podrijetla. Tako stoji u Festa (ed. Muller, p. 222): *Peligni ex Illyrico orti. inde enim profecti ductu Volsimi regis, cui cognomen fuit Lucullo, partem Italiae occuparunt, huius fuerunt nepotes Pacinus, a quo Pacinates, et Pelicus, a quo Peligni* – "Peligni što su potekli iz Ilirika. Odande su naime otišli pod

vodstvom kralja Volsima, koji se zvao još i Lukul, i zauzeli su dio Italije, kojega su unuci bili Pacin, od koga su Pacinati, i Pelik od koga su Peligni". To je opet pravo mitografsko rodoslovlje, što kao načelo sređivanja i ustavljivanja potječe iz epike. U potvrdu povijesne jezgre te legende navodili su se antroponimijski razlozi.[4]

U Iguvinskim pločama, umbrijskom spomeniku s obrednim propisima, spominje se među strancima što se moraju udaljiti prije nego počne žrtveni obred i etnička skupina *Iapuzkum numen*. Taj umbrijski naziv odgovara potpuno izrazu *Iapudiscum nomen,* ako se prenese u glasovni lik blisko srodnoga latinskog jezika. To ne može biti drugo nego italska inačica japodskoga imena. U staroj Umbriji, u gradu Iguviju ili u njegovoj bližoj okolici bilo je dakle u starini Japoda. Tako o prisutnosti kompaktnih skupina stanovništva s istočne strane Jadrana svjedoči prvorazredno vrelo, autentični tekst s odredbama koje se tiču vremena u kojem je nastao.

Pomišljalo se već da postoji veza izmedu umbrijskih Japoda što se spominju na Iguvinskim pločama i svjedočanstvima o prisutnosti Liburna na jadranskoj obali srednje Italije kod Jakina.[5] O tome piše i opet Plinije, a vijest koju donosi potječe vjerojatno od Katona. U Prirodopisu 3, 110 stoji: *Truentum cum amne, quod solum Liburnorum in Italia relictum est* – "Truent s rijekom, koji je grad jedini od liburnskih ostao u Italiji". Odatle se vidi da je u Italiji bilo obalnih liburnskih gradova i da je jedan među njima očuvao svoju etničku fizionomiju do razmjerno kasnoga vremena. Plinije spominje nešto dalje u istom djelu (3, 112) i druge liburnske gradove u Italiji: *Ab Ancona Gallica ora incipit Togatae Galliae cognomine. Siculi et Liburni plurima eius tractus tenuere, inprimis Palmensem, Praetutianum Hadrianumque agrum. Umbri eos expulere, hos Etruria, hanc Galli* – "Od Ankone počinje galska obala, koja je nazvana Galijom obučenom u toge. Sikuli i Liburni držali su najveći dio toga poteza, na prvom mjestu Palmsko, Pretutijansko i Hadrijansko polje. Umbrijci su ih istjerali, njih Etrurija, nju Gali". Ta vijest ne dopušta da se liburnske naseobine na jadranskoj obali srednje Italije bliže identificiraju i lokaliziraju. Povezivanje tih liburnskih naseobina s "Japodskim imenom" na Iguvinskim pločama vrlo je problematično jer su one, po svemu se čini, bile

[4] Usp. E. Norden, *Altgermanien*, Leipzig 1935, 256 i d.

[5] Usp. W. Helbig, *Studien über die älteste italische Geschichte*, Hermes 11 (1876) 271.

osnovane kao pomorska i trgovačka uporišta liburnske talasokracije na Jadranu. A u njoj Japodi, narod kopnen i grub, neće biti da su imali udjela, pa nije vjerojatno da bi u njezinu okviru nastupali u Italiji kao samostalno organizirano etničko "ime".

Druga moguća svjedočanstva o prisutnosti etničkoga elementa s istočne jadranske obale u staroj Italiji jesu narod *Dolates cognomine Sallentini* – "Dolati koji se zovu još i Salentini", koje Plinije spominje u Prirodopisu 3, 113 među narodima u Umbriji (usp. *Saluntum* u Dalmaciji) i brdo Λίβυρνον ὄρος – "Liburnska gora" na granici Samnija i Apulije, koje spominje Polibije 3, 100, 2.

Na sjeveru su dodiri obiju jadranskih obala tako uski, gotovo se može reći osmotski, da tamo te povezanosti i nisu dale povoda stvaranju legendarnih predaja. Vergilije u svojim Georgikama 3, 475 pokazuje izrazom *Iapydis arva Timavi* – "polja japodskoga Timava" kako se jednim pogledom obuhvaćala venetska zemlja i visočje zapadnoga Ilirika. Otkako se zna da Ἰλλυριῶν Ἐνετοί – "ilirski Veneti" o kojima piše Herodot 1,196 nisu isti kao jadranski Veneti, ostaje još samo legenda o Antenoru kao izraz starih veza između padske nizine i ilirskih obala. U mitološkoj italskoj starini Antenor je bio trojanski junak osnivač političke zajednice venetskoga naroda.[6]

Pohod u zemlju Veneta gdje će osnovati svoje kraljevstvo, doveo je Antenora i u ilirske zemlje. Pomorska je plovidba, kako je poznato, ulazila u Jadransko more držeći se njegove istočne obale, gdje su otoci i prirodne luke štitile brodove od opasnosti otvorene pučine. Taj Antenorov put opisao je Vergilije u svojoj Eneidi 1, 242-244:

> *Antenor potuit mediis elapsus Achivis*
> *Illyricos penetrare sinus atque intuma tutus*
> *regna Liburnorum et fontem superare Timavi*

– "Antenor je mogao, pošto je izmakao iz sredine Ahejaca, prodrijeti duboko u ilirske zaljeve i u unutrašnja kraljevstva Liburna, siguran, te prijeći vrelo Timava". A Servije komentirajući te stihove piše: *Illyricos penetrare sinus: Antenor non Illyricum, non Liburniam, sed Venetiam tenuit. ideo autem Vergilius dicit "Illyricos sinus", quod inde venit quidam Henetus rex, qui*

[6] Usp. Strabon 608; Pomponije Mela 2, 60; Livije 1, 1.

Venetiam tenuit, a cuius nomine Henetiam dictam posteri Venetiam nominaverunt – "Prodrijeti duboko u ilirske zaljeve: Antenor nije zaposjeo Ilirik, nije Liburniju, nego Venetiju. Vergilije pak zato govori o "Ilirskim zaljevima" što je odande došao neki kralj Henet, koji je zaposjeo Venetiju, po čijem imenu se ona prozvala Henetija, a poslije su je ljudi nazvali Venetijom". Servije dakle misli da je Vergilije pjevajući o ilirskim zaljevima i liburnskim kraljevstvima zapravo mislio na Venetiju, jer je u njoj prije Antenora vladao ilirski kralj Henet. Nećemo se sada obazirati na naivnost Servijeva tumačenja jer se iz njega ipak jasno razabire da je postojala legenda o tome kako je heroj imenjak Veneta, prvi njihov kralj, došao iz ilirske zemlje.

Antenor je također smatran osnivačem Crne Korkire, kako se u starini zvala Korčula i grad na njoj. U anonimnom romanu o trojanskom ratu, kojemu se kao autor navodi neki Krećanin Diktis, pripovijeda se (5, 17) kako je Antenor u samoj Troji trebao osnovati kraljevstvo, ali mu nisu dali da uđe u grad. Dalje se o njem pripovijeda ovako: *Ita coactus cum omni patrimonio ab Troia navigat devenitque ad mare Hadriaticum multas interim gentes barbaras praevectus. Ibi cum his qui secum navigaverant civitatem condit appellatam Corcyram Melaenam* – "Tako je bio prisiljen da sa svim imutkom otplovi iz Troje. I došao je na Jadransko more pošto je proplovio pored mnogih barbarskih naroda. Tamo je osnovao grad koji je nazvan Crna Korkira". Nije dakle samo Patavij (Padova) u Venetiji grad kojemu je Antenor legendarni osnivač nego je to i Crna Korkira, pa je to plemenito podrijetlo naše Korčule. Nju je osnovao na putu, Patavij na njegovu kraju. A to je mitološki izraz spone što i na sjeveru postoji između jedne i druge jadranske obale.

Sva kretanja stanovništva o kojima su se uspomene održale u mitološkim okvirima usmjerena su od istoka prema zapadu, iz Ilirika u Italiju. Urbanizirana protustruja, koja je na ilirske obale donosila sadržaje antičke kulture, počinje znatno kasnije, s grčkom kolonizacijom u četvrtom stoljeću stare ere, a dolazila je poglavito iz južne Italije i sa Sicilije. Poslije se nastavlja osnivanjem naselja i općina rimskih građana kojih se stanovništvo dijelom doseljavalo iz Italije.

Očekivati je da su ti drevni odnosi i migracije što se jedva naziru u protohistorijskom polumraku ostavili jezičnih tragova tamo gdje se takvi tragovi jedino i mogu očekivati, u onomastici. I doista su se upravo u topo-

nimiji i antroponimiji dviju jadranskih obala tražili tragovi tih najstarijih etničkih dodira i vjerovalo se da se nailazi na njih.

Prvi koji je istaknuo važnost legendarnih predaja o ilirskom podrijetlu apulskih naroda bio je W. Helbig.[7] On je također strogo preispitao i probrao toponomastički materijal i skupio podudarnosti što se u tom pogledu nalaze između dvije jadranske obale.[8] Takva su Χωνία ι Χῶνες u južnoj Italiji naprama Χαονία i Χάονες u Epiru. Isto tako *Pandosia* u oba ta kraja. U Epiru grad *Pandosia* leži u blizini rijeke *Acheron* i jezera *Acherusia*. Kraj grada *Pandosia* u Italiji leži grad *Acherontia*. A rt *Licinium promunturium* na jugu Italije podudara se sa *civitas Laciniensis* u Liburniji. U apulskoj Peuketiji (Poediculi) žive *Genusini*, tamo je i *ager Genusinus*. A u Iliriji blizu Epidamna (Dirahija, Drača) teče rijeka *Genusus*. Imenu južnoitalskih *Sallentini* odgovara ime grada *Salluntum* u Dalmaciji. A prema *Calabri* u južnoj Italiji stoji Γαλάβριοι u Dardaniji. Ime glavnoga grada Daunije *Arpi* podudara se s *Arupium*, imenom grada u zemlji Japoda.

Isti su odnosi ostavili traga i u antroponimiji. Tu su na prvom mjestu osobna imena *Dazet, Dazimas, Dazomas,* koja se često javljaju na području Japiga, a susrećusе u oblicima *Dasius, Dasimus* na ilirskoj obali.[9] Proučavanje tragova tih jadranskih veza u antroponimiji produbio je W. Deecke.[10] U tom je pogledu vrlo važna studija D. Rendića-Miočevića.[11] Uspio je utvrditi da su pri grčkoj kolonizaciji otoka pred istočnom obalom Jadrana imali udjela i Iliri koji su dolazili iz Italije. A kod grčkih naseljenika na Crnoj Korkiri susreću se imena koja su poznata s tzv. mesapskih natpisa u Apuliji.

Ti pokušaji da se interpretiraju antroponimijski podaci, te vrlo raznolika i nimalo oštra slika mnogoslojnih odnosa što se pri tome pokazuje, upozorenje su da se tu treba kloniti previše općenitih konstatacija i prenagljenih zaključaka.

Podudarnosti između mesapske antroponimije i one što pripada domorodačkom stanovništvu istočne jadranske obale nisu nimalo neobične s

[7] Nav. dj.

[8] Nav. dj. 268-270.

[9] Usp. Helbig, nav. dj. 269-270.

[10] Usp. W. Deecke, *Zur Entzifferung der messapischen Inschriften*, Rheinisches Museum 36 (1881) 576-596.

[11] Usp. D. Rendić-Miočević, *Iliri u natpisima grčkih kolonija u Dalmaciji*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 53 (1950-1951) 25-57.

obzirom na stare tradicije o ilirskom podrijetlu Daunijaca i drugih apulskih naroda u starini. Daleko je pri današnjem našem znanju znatnije to što se razabire određena zemljopisna raspodjela tih pojava. Onomastičke analogije vode poglavito prema srednjoj Dalmaciji, a ne prema prema južnijim obalnim potezima što su nasuprot samoj Apuliji. Ti se odnosi, kako se čini, nisu odvijali na najkraćem mogućem pravcu. Tako *Dasas,* što na ilirskoj obali odgovara mesapijskomu *Dazet,* pripada antroponimiji srednje Dalmacije, a ne onoj koja nam je poznata iz staroga *regnum Illyricum* . Jednako tako mesapijsko ime *Bosat* ima izvanredno potpunu podudarnost u balkanskom *Beuzas,* koje također pripada antroponimiji srednje Dalmacije. Njoj pripada i *Iettus,* koje se podudara s mesapijskim *Iettis,* pa *Paius,* koje se podudara s mesapijskim *Paivas, i Bennus,* koje se podudara s mesapijskim *Bennaras.*[12]

Druga jedna "ilirska" podudarnost mesapskoga osobnog imena vodi još mnogo dalje. Jer mesapijsko *Θaotor* podudara se s *Tutor,* za koje nema ni najmanje sumnje da pripada domorodačkoj antroponimiji istočnih Alpa.[13] Tvorba toga imena na *-tor* upućuje na venetsko podrijetlo. Te podudarnosti svjedoče o odnosima i vezama među jadranskim narodima u starini daleko kompleksnijim nego se moglo i slutiti kada se govorilo tek o znatnim analogijama između mesapijske antroponimije u južnoj Italiji i ilirske na zapadnom Balkanu.

Upravo ta vrlo zapletena slika, na kojoj jedva da se razabiru čvršći obrisi, mora nam biti opomena da se klonimo svakoga užurbanog i nategnutog uopćavanja. Prekomorske antroponimijske veze koje su se uspostavljale u davnini s jedne strane Jadrana na drugu treba proučavati vrlo temeljito uz podrobnu analizu vrela. Pri tome valja razlikovati razne slojeve onomastičkoga rasprostranjivanja, konkretne smjerove migracijskih kretanja i kulturnoga zračenja iz utvrdivih središta. Istraživanja što se upravo sada provode u Albaniji obećavaju da će baciti novo svjetlo na kardinalne točke toga sklopa.

Za takvo je istraživanje vrlo ilustrativna imenska porodica koju tvori muško osobno ime *Plator* i druga imena što su izvedena od njega. Rasprostranjena je oko cijeloga Jadrana i čvrsto je ukorijenjena u više jasno različitih

[12] Usp. R. Katičić, *Das mitteldalmatische Namengebiet*, Živa Antika 12 (1963) 264, 265, 268-9, 270, 271.

[13] Usp. J. Untermann, *Die venetischen Personennamen*, Wiesbaden 1961, karta 14.

antroponimijskih područja, pa čak i, što se u tom slučaju pouzdano zna, kod nekoliko etničkih i jezičnih skupina. Isto tako i *Turus* sa svojim izvedenicama, premda mu je područje mnogo ograničenije, pokriva ipak sav sjeverni Jadran preko čvrsto utvrđenih antroponimijskih i etničkih granica.[14]

Te antroponimijske činjenice više sugeriraju neke odnose nego što ih osvjetljuju. Ipak svjedoče o nekom rasporedu etničkih i kulturnih bliskosti, rasporedu stvorenom pretpovijesnim i protopovijesnim kretanjima, a odslikanim jednom za uvijek na epigrafičkoj površini rimskoga svijeta. Kroz tu površinu razabiru se te bliskosti i njihov raspored kao u polumraku i moramo se pitati u kojoj mjeri odražavaju protohistorijske migracije o kojima svjedoče vijesti književnih vrela. Ne može biti nikakve dvojbe da su te vrlo davne migracije ostavile tragova čak i u domorodačkoj antroponimiji na jadranskim obalama kako nam se ona pojavljuje na epigrafskim spomenicima rimskoga doba. Ali je isto tako sigurno da se ne može svaka antroponimijska analogija pripisivati prethistorijskim migracijskim pokretima. Pitanje kronologije dobiva tako prvorazrednu važnost u tom vrlo kompleksnom istraživanju. Učenjaci koji su se prihvatili posla da istražuju etničke i onomastičke odnose obiju jadranskih obala nisu to dovoljno uzimali u obzir. Utvrđene podudarnosti koje su oni iznosili na svjetlo slične su stoga arheološkim nalazima na površini zemlje, na kakve arheolozi nailaze slučajno, pa ih zato ne umiju uvrstiti u zadovoljavajuću stratigrafsku kronologiju.

Stratigrafija onomastičkih odnosa što postoje između dviju jadranskih obala velik je stoga deziderat jadranskih antičkih studija.

[14] Usp. Untermann, nav. dj., karte 27 i 31.

Enhelejci

Tko makar i malo poznaje vrela za stariju povijest Ilira, lako će se složiti da su vijesti o narodu Enhelejaca osobito važne u tom sklopu. Oni se javljaju u najstarijem zemljopisu istočne jadranske obale, za njih se veže mit o Kadmu i Harmoniji, oni kadikad kao da Grcima naprosto predstavljaju Ilire, kadikad se opet spominju pored njih kao poseban narod. Grčka ih književnost ne zamišlja samo kao stanovnike dalekih jadranskih žala i dolinâ u moćnim ilirskim planinama, nego ih smješta i u blisku Beotiju, kao susjede Tebi, koji su odigrali ulogu u najranijoj njezinoj povijesti. O Enhelejcima ima tako vijesti svagdje gdje su, prema drevnoj priči, boravili Kadmo i Harmonija: i u Beotiji, i u ilirskom kraju. Veza s tim mitom pokazuje se time još čvršćom.

Pitanje o Enhelejcima nedvojbeno je jedno od ključnih u starijoj ilirskoj povijesti. I kao druga što su, i ono je takvo da velikim i bitnim svojim dijelom pripada književnom istraživanju. Tek kad se vijesti o Enhelejcima razmotre u međusobnoj svojoj svezi i po položaju što ga imaju u svemu grčkom pisanju o jadranskim obalama i o Kadmu i Harmoniji, moći će se znati i to koliko nam toga kazuju o starijim narodnosnim prilikama u našim krajevima.

Bit će, dakle, potrebno da se razmotre i razmrse vijesti o Enhelejcima, da se skupe i srede tekstovi koji su važni za to pitanje, da se pregledaju mišljenja i zaključci istraživača. Cjelovita slika što će se tako dobiti bit će, vjerujemo, koristan prinos našoj najstarijoj povijesti, sve ako u toj slici i ne bude mnogo podataka i zaključaka koji u literaturi nisu već ovako ili onako zabilježeni. Skupljeni i pregledno izneseni, bit će tekstovi, podaci i mišljenja vredniji nego da ostanu raspršeni i teže pristupačni. Cjelovitost nosi svoju vrijednost u sebi, i dobro je usredotočiti se na važna pitanja, a ne dodirivati ih uvijek tek usput.

Vijesti o Enhelejcima javljaju se u grčkoj književnosti vrlo rano. O njima su pisali već logografi, prvi osnivači prozne historiografije i geografije. Oni su tu književnu djelatnost izdvojili iz epske predaje i težili za novim znanjem, preispitujući i slažući u sustavnu cjelinu stare predaje epskih pjevača o drevnim rodovima i nove vijesti pomoraca o dalekim obalama.

Djela se logografâ nisu sačuvala. Potisnulo ih je povijesno djelo Herodotovo i nametnulo se umjesto njih tekstovnoj predaji. Ono je i kao historiografija i kao opis dalekih krajeva i stranih naroda nedvojbeno na višem stupnju nego su bili spisi što su na tom području bili sastavljeni prije njegova. No velika je šteta za naše poznavanje staroga svijeta što ne možemo čitati knjige logografâ. To vrednija nam je građa što je iz njih ušla u sačuvana djela mlađih pisaca, osobito pak kad se pri tom navodi vrelo iz kojega je crpljena, pa su nam tako ostali bar ulomci izgubljenih djela. U dva takva ulomka najstarije grčke historiografije spominje se narod Enhelejaca. Jedan od tih fragmenata pripada Hekateju iz Mileta, a drugi Helaniku s Lezba.

Hekatej Milećanin stoji na čelu logografske književnosti kao njezin začetnik. Živio je podkraj 6. stoljeća prije naše ere u maloazijskom grčkom gradu Miletu i bio je tamo podanik perzijskoga kralja Dareja. Jonska obala Male Azije, a to je srednji dio one njezine strane što je okrenuta prema Egejskom moru, bila je u to doba osobito živo žarište intelektualnoga života. U istom je Miletu Tales još u prvoj polovini toga stoljeća udario temelje grčkoj filozofiji i osnovao školu koja je svemu grčkom i evropskom razmišljanju udarila trajan pečat. U nedalekom je Efezu, nekako u isto vrijeme kad i Hekatej u Miletu, živio Heraklit, tamni filozof, čija duboka nauka sve do danas uznemiruje mislioce. U toj je atmosferi, i Hekatej odvažnim, osobnim pothvatom zasnovao kritičku povijest.

Napisao je dva djela, jedno zemljopisno: *Obilazak zemlje* (Γῆς περίοδος), u kojemu je sustavno izložio vijesti što su ih grčki pomorci bili skupili o dalekim zemljama, i drugo povijesno *Istraživanja* (Ἱστορίαι) ili *Rodoslovlja* (Γενεαλογίαι), u kojem je predaju o grčkoj davnini složio u cjelovit prikaz, nastojeći se pri tom osloboditi slijepe vjere u autoritet posvećene legende.[1]

[1] Vijesti o Hekateju i ulomci njegovih djela što su se sačuvali kao citati ili kao spomeni u drugih pisaca skupljeni su i komentirani u K. Müller, *Fragmenta historicorum Graecorum,* Pariz 1874. (FHG), 1, IX–XVI i 1– 31, te do sada najbolje i najpotpunije u F. Jacoby, *Fragmente der griechischen Historiker,* Berlin 1923. i d. (F Gr Hist), 1, 1–47 i 317–375.

O Hekatejevu kritičkom pristupu najbolje svjedoče riječi što ih iz njegova historijskoga djela navodi retorički spis *O izrazu* (Περὶ ἑρμηνείας)[2] u svojoj 12. glavi. Kao autor toga retoričkog traktata navodi se Demetrije Faleranin, atenski pisac s kraja 4. i početka 3. stoljeća naše ere, ali su izrečene i sumnje u to autorstvo. Iz spisa *O izrazu* vjerojatno je preuzeo taj Hekatejev citat i bizantski pisac 12. stoljeća Grigorije Pard, mitropolit korintski, u svojem komentaru uz traktat *O sredstvima snažnoga stila* (Περὶ μεθόδου δεινότητος) retora Hermogena iz Tarsa u maloazijskoj Kilikiji što je živio i pisao podkraj 2. stoljeća prije naše ere.[3]

Te sačuvane Hekatejeve riječi stajale su vjerojatno na početku njegova povijesnog djela i glase:

Ἑκαταῖος Μιλήσιος ὧδε μυθεῖται· τάδε γράφω ὡς μοι δοκεῖ ἀληθέα εἶναι· οἱ γὰρ Ἑλλήνων λόγοι πολλοί τε καὶ γελοῖοι, ὡς ἐμοὶ φαίνονται, εἰσίν. (Fragment 332 FHG i 1 F Gr Hist.)

– "Hekatej Milećanin govori ovako: Ovo pišem kako mislim da je istina. Jer što Grci pričaju mnogo je i smiješno, kako se meni čini."

Hekatej, dakle, stoji sam na početku jednoga novoga grčkog misaonog i književnoga zaleta. Nove su i vijesti što ih je o stranim zemljama, onkraj obzorja grčke legendarne povijesti, skupio u svojem zemljopisnom djelu. Njemu je dodao i kartu, drugu iza one koju je izradio njegov zemljak, miletski filozof Anaksimandar. U svojem je *Obilasku zemlje* Hekatej skupio i vijesti o jadranskim obalama. Za nas s njim počinje pisana povijest naših krajeva, jer su vijesti u sačuvanoj epskoj književnosti grčkoj vrlo oskudne i tiču se više pograničja naših zemalja nego njih samih.

Opisujući istočnu jadransku obalu, Hekatej je zabilježio i najstariju nama poznatu vijest o Enhelejcima. Taj nam se ulomak njegova djela sačuvao u izvatku iz toponomastičkoga rječnika Etnici (Ἐθνικά) Stefana Bizantinca,

[2] Najpristupačnije izdanje: L. Spengel, *Rhetores Graeci* 3, Leipzig, Teubner, 1856, str. 259–328.

[3] Izdanje Hermogenova djela: L. Spengel, *Rhetores Graeci* 2, Leipzig, Teubner, 1854, str. 426–456. Izdanje Grigorijeva komentara: Chr. Walz *Rhetores Graeci,* vol. 7, pars 2, Stuttgart – Tübingen – London – Pariz, Cotta – Black, Young and Young– Didot 1834, str. 1097–1352. Citat iz Hekateja na str. 1215, 26–1216, 2.

koji je živio u prvoj polovici 6. stoljeća naše ere.[4] U tom su djelu zemljopisni nazivi poredani alfabetskim redom i uz svaki je dano neko objašnjenje. U izvornom djelu Stefanovu ta su tumačenja bila opširna i proviđena bogatim navodima iz mjerodavne literature. U izvatku koji nam se sačuvao tumačenja su vrlo sažeta, a izravni su citati razmjerno rijetki, te se svode na puko spominjanje. To vrednije nam je kad u izvatku iz Stefanova djela čitamo:

Δεξάροι, ἔθνος Χαόνων, τοῖς Ἐγχελέαις προσεχεῖς Ἑκαταῖος Εὐρώπῃ ὑπὸ Ἄμυρον ὄρος οἰκοῦν.

– "Deksari, haonski narod, susjedi Enhelejaca, kako piše Hekatej u opisu Evrope. Stanuje pod gorom Amirom."

(Fragment 73 FHG i 103 F Gr Hist.)

Iako je taj citat prilično bogat podacima, ne polazi nam za rukom da iz njega saznamo mnogo. Premalo znamo o najstarijem grčkom zemljopisu naših strana i zato samo slabo možemo povezati Hekatejeve podatke s drugima i tako ih uvrstiti u širu sliku. Ni pleme Deksara ni gora Amir nisu nam poznati iz drugih vrela.[5] Haonci su moćno epirsko pleme i za njih je dobro posvjedočeno da su živjeli na sjeverozapadu Epira, uz ilirsku granicu. Držali su obalu od Keraunijskoga gorja i rta Akrokeraunije sve negdje do polovice epirskoga primorja. Njegov južni dio pripadao je Tesprođanima. Deksari su, dakle, kao podrazdio Haonaca, plemenska zajednica sjeverozapadnoga Epira, a Enhelejci su im neposredni susjedi.

Zbog uske veze što je prema starim piscima postojala između Enhelejaca i Ilira svi istraživači smještaju Deksare na skrajnji sjever Haonije, na sjever čak od Keraunijskoga gorja, u kraj gdje se već otvaraju široke ravnice južne Ilirije. Haonija se, naime, po svemu se čini, prostirala i nešto sjeverno od keraunijskih visova.[6]

[4] Izdanja: *Stephanus Byzantinus* cum annotationibus L. Holstenii, A. Berkelii et Th. de Pinedo, vol. 1–4, Leipzig, Kühn, 1825; Antonius Westermann, Leipzig, Teubner, 1839; A. Meineke, Berlin, Reimer, 1848 (izašao je samo prvi dio s tekstom i kritičkim aparatom).

[5] H. G. Lolling, *Hellenische Landeskunde und Topographie*, u zbirnom svesku *Geographie und politische Geschichte des klassischen Altertums*, Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft herausgegeben von Iwan Müller, sv. 3, Nördlingen, Beck, 1889, str. 157. Spominje pleme pod gorom Amirom i zove ga *Doxares*. Nije nam pošlo za rukom utvrditi odakle mu taj oblik imena.

[6] Usp. C. Bursian, *Geographie von Griechenland*, sv. 1, Leipzig, Teubner, 1862, str. 20 i Lolling, na navedenom mjestu.

Pomišlja se da Deksare valja izjednačiti s ilirskim Dasaretima, dobro poznatim iz kasnijih vrela, a goru Amir s Tomorom, što se istaknut diže u kraju koji su istraživači identificirali kao Dasaretidu. To je predio što se od Ohridskoga jezera proteže prema Korči i primorskim ravnima.[7] I doista, postoji neka daleka sličnost imenâ, a općim se topografskim razmatranjima takva pretpostavka može poduprijeti. No ipak valja zadržati potreban oprez. Zippel odbija jednačenje plemenskih imenâ i smatra da nema dovoljne osnove za nj, ali prihvaća identifikaciju gore Amira kao Tomora, poglavito iz topografskih razloga.[8] U najnovije doba Hammond opet snažno potvrđuje oba jednačenja, navodeći također uglavnom topografske razloge.[9]

U kasnijim vrelima Dasareti se javljaju kao Iliri, dok se o Haoncima nikada tako ne govori. Također se Dasareti nikada ne miješaju s Haoncima niti se spominju kao Epirani. Istina, u Hekatejevo je doba to moglo biti drukčije, a i obavijesti koje je skupio nisu možda u svemu bile pouzdane. Nikako se dakle ne može isključiti identifikacija kakvu zastupa Hammond, ali se ne može ni prihvatiti kao pouzdana.

Ovdje je važno utvrditi da istraživači, kao uostalom i sam Hekatej, u toj najstarijoj vijesti određuju položaj Deksara prema Enhelejcima i samo zbog kasnije potvrđene ilirske pripadnosti Enhelejaca smještaju Deksare što je u Haoniji samo moguće sjevernije. I tako, unatoč obilju podataka i asocijacija, ostaje kao sigurno samo to da Hekatej u svojem zemljopisu spominje Enhelejce kao narod koji živi u neposrednu susjedstvu s jednim haonskim plemenom. Uvrštava, dakle, Enhelejce među narode što žive oko Keraunijskih gora, negdje kod sjeverozapadne granice Epira. Oni su nam time potvrđeni kao narod i njihov je položaj određen s približnom, ako ne i s potpunom, točnosti. U svjetlu toga najstarijega svjedočanstva mogu se onda razmatrati i sva kasnija.

Helanik s Lezba svakako je jedan od mlađih logografa. Živio je u drugoj polovici 5. stoljeća prije naše ere. Bio je suvremenik Herodotov i to, čini se, nešto mlađi. Napisao je brojna djela, među njima i jedno o prošlosti Beotije

[7] Usp. G. Zippel, *Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus*, Leipzig, Teubner, 1877, str. 13.

[8] Na navedenom mjestu.

[9] Usp. N.G.L. Hammond, *A History of Macedonia*, Volume 1: Historical Geography and Prehistory, Oxford, Clarendon Press, 1972, str. 94.

(Βοιωτιακά).[10] Jedan komentar uz Aristofanove komedije, takozvana Scholia R, tumačeći Lisistratu 36. navodi iz toga spisa ovo:

Ἐν γὰρ τῇ Κωπαΐδι λίμνῃ μέγισταί εἰσιν ἐγχέλεις· ᾤκουν τε τὴν Βοιωτίαν καὶ οἱ λεγόμενοι Ἐγχελεῖς, περὶ ὧν καὶ Ἑλλάνικος ἐν τοῖς Βοιωτιακοῖς φησιν.

– "U jezeru su Kopaidi, naime, vrlo velike jegulje. I Beotiju su nastavali ljudi što su se zvali Enhelejci, o kojima govori Helanik u svojoj knjizi o Beotiji".

(Fragment 50 F Gr Hist. U FGH nema toga fragmenta)

Enhelejci se tu nedvosmisleno spominju kao stanovnici Beotije i njihovo se ime povezuje sa čuvenim jeguljama u beotskom jezeru Kopaidi. I doista, u imenu Enhelejaca svatko će bez oklijevanja prepoznati grčki naziv za jegulju ἔγχελυς. Ta je riječ etimološki povezana s latinskom *anguilla* , "jegulja", te sa starom slavenskom *ǫžь* "zmija". Naša riječ *jegulja* stara je posuđenica iz romanskih govora (usp. istroromanski *angvéla)* i potječe tako od latinskoga *anguilla.*

Enhelejci su, dakle, ljudi-jegulje i njihova veza s jezerom Kopaidom i s Beotijom odatle je sasvim prirodna. Unutar najstarijega grčkog obzorja ljudima koji se tako zovu tamo je baš i mjesto.

Jegulje iz jezera Kopaide nisu bile poznate samo po tome što se od njih priređivalo osobito slasno jelo. Tako ih, naime, spominje Aristofan u Lisistrati, na mjestu koje se u Sholijama R komentira citatom iz Helanika. Uz njih su se vezale i prastare vjerske predodžbe beotskoga stanovništva, te su bile uključene u njihove obredne običaje. Atenej iz egipatskoga Naukratisa, pisac svaštar što je radio u Aleksandriji na kraju 2. i na početku 3. stoljeća naše ere, sačuvao nam je o tome vijesti starijih pisaca. Eubul iz Atene, pjesnik srednje komedije, koji je živio u 4. stoljeću prije naše ere, izrugivao se tim običajima izražavajući time prezirne i neprijateljske osjećaje što su ih Atenjani gojili prema Beoćanima, a osobito prema Tebancima.[11] Čitamo tako kod Ateneja u njegovoj opsežnoj svaštari *Sofisti na gozbi* (Δειπνοσοφισταί) 7, p. 300 b – c ovo:

[10] Vijesti o Helaniku i ulomci njegovih djela što su se sačuvali kao citati ili kao spomeni u drugih pisaca skupljeni su i komentirani u FGH 1, XXIII–XXXIII i 45 – 69, te do sada najbolje i najpotpunije u F Gr Hist 1, 104–152 i 430–475.

[11] Ulomci Eubulovih komedija skupljeni su kod A. Meineke, *Fragmenta comicorum Graecorum,* pars 1, Berlin, Reimer, 1847, 594–629 i Th. Kock, *Comicorum Atticorum fragmenta,* volumen 2, Leipzig, Teubner, 1880.

ὅτι δ' ἥσθιον τὰς ἐγχέλεις καὶ μετὰ τεύτλων ἐντυλίξαντες πολὺ μέν ἐστι καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις κωμικοῖς, καὶ Εὔβουλος δέ φησιν ἐν Ἠχοῖ·

νύμφα ἄπειρόγαμος τεύτλῳ περὶ σῶμα καλυπτὰ
λευκόχρως παρέσται,
ἔγχελυς, ὦ μέγα μοι, μέγα σοι φῶς ... ἐναργές.

καὶ ἐν Ἴωνι·

μετὰ ταῦτα θύννων μεγαλόπλουτ' ἐπεισέπλει
ὑπογάστρι' ὀπτῶν αἵ τ' ἐχιδνοσώματοι
Βοιώτιαι παρῆσαν ἐγχέλεις θεαὶ
τεῦτλ' ἀμπεχόμεναι.

καὶ ἐν Μηδείᾳ·

παρθένου Βοιωτίας
Κωπᾳδοσῇ ὀνομάζειν γὰρ αἰδοῦμαι θεάν.

(Fragmenti 3,222 i 3,223 Meineke; 37 i 64 Kock)

– "A da su jeli jegulje i s blitvom, umotavši ih u nju, mnogo o tome stoji i u djelima starih komičkih pjesnika, i Eubul kaže u Ehi:

I naći će se tamo nevjesta što još nije okusila brak, s tijelom zamotanim
u blitvu, bijele kože jegulja, o veliko meni, veliko tebi svjetlo ... jasno.

I u Ionu:

Poslije toga su dolazili prebogati trbusi pečenih tuna, a našle su se tamo
i zmijolike beotske jegulje, božice, umotane u blitvu.

I u Medeji:

beotske djevojke iz Kopaide; jer stidim se nazvati je božicom."

Eubul postiže svoje komičke efekte suprotstavljajući kulinarsku vrijednost beotskih jegulja njihovu religijskom značenju i kultnim atributima.

Jegulje iz jezera Kopaide ne javljaju se, međutim, samo kao djevičanske božice nego su se i u pradavnom obredu prinosile kao žrtve. Poznato je, uostalom, da se status žrtve od duboke starine shvaćao kao božanski i da se, po tome, u žrtvi božansko prinosi božanskom. Za žrtvovano biće žrtvovanje je ujedno preobraženje, konačno utvrđenje u trijumfalnom blaženstvu.

Vijest o prinošenju beotskih jegulja na žrtvu bogovima zabilježio je Agatarhid iz Knida, učeni pisac koji je u 2. stoljeću prije naše ere radio u Aleksandriji. Bio je filozof peripatetičke škole i sastavio je, uz ostala djela, opširan opis Azije u deset i Evrope u četrdeset i devet knjiga. Pod starost je

izradio pet knjiga o Crvenome moru i tu je o njemu savjesno skupio sve znanje svojega vremena.[12] Nenadoknadiv je gubitak što se ti plodovi kasne helenističke učenosti nisu sačuvali. Za naš je predmet, međutim, važno što u već spomenutoga Ateneja iz Naukratisa 7, p. 297, c čitamo ovo:

φησὶ γοῦν Ἀγθαρχίδης ἐν ἕκτῃ Εὐρωπαϊκῶν τὰς ὑπερφυεῖς τῶν Κωπαΐδων ἐγχέλεων ἱερείων τρόπον στεφανοῦντας καὶ κατευχομένους οὐλάς τ' ἐπιβάλλοντες θύειν τοῖς θεοῖς τοὺς Βοιωτούς· καὶ πρὸς τὸν ξένον τὸν διαποροῦντα τὸ τοῦ ἔθους παράδοξον καὶ πυνθανόμενον ἓν μόνον εἰδέναι φῆσαι τόν Βοιωτὸν φάσκειν τε ὅτι δεῖ τηρεῖν τὰ προγονικὰ νόμιμα καὶ ὅτι μὴ καθήκει τοῖς ἄλλοις ὑπὲρ αὐτῶν ἀπολογίζεσθαι.

(Fragment 1 FHG i 5 F GR Hist.)

– "Agatarhid pak kaže u šestoj knjizi svojega Opisa Evrope da Beoćani žrtvuju bogovima jegulje koje su osobito velike među onima u jezeru Kopaidi i da ih pri tom krune vijencima, onako kako je običaj da se vjenčaju žrtvene životinje, da se mole nad njima i da ih posipaju zrnjem ječma. A kada se stranac čudi tom čudnom običaju i raspituje se o njem, Beoćanin mu kaže da zna samo jedno i govori da treba držati pradjedovske običaje i da ne priliči drugima o tome polagati račune."

Iz toga Agatarhidova svjedočanstva jasno proizlazi i to kako je taj obredni običaj bio star, i to kako je bio neobičan. Potvrđuje se religiozno značenje Kopaidskih jegulja i postaje razumljivije kako su se po njima mogli prozvati i ljudi koji su živjeli na obalama velikoga beotskog blata, lovili njegove jegulje i obdržavali kult u kojem su one bile i žrtve i božice.

Teško okrnjena antička predaja dopušta nam samo da naslutimo prastare vjerske predodžbe i kultnu povezanost kopaidskih ribara i postaje nam odatle razumljivo kako su se mogli nazvati Enhelejcima, ljudima-jeguljama. Time, međutim, nisu još iscrpljeni podaci o vjerskom značenju jegulje u starome grčkom svijetu. Vijesti kojima još raspolažemo s time u vezi ne odnose se, doduše, izravno na Beotiju i na Kopaidsko blato, nego obuhvaćaju širok prostorni raspon sve do maloazijskih voda, ali se povijesna veza s beotskim

[12] Vijesti o Agatarhidu i ulomci njegovih djela skupljeni su i komentirani u FHG 3, 190 – 197 i u F Gr Hist 2a, 205–222, i 2c, 150–154.

Jeguljarima ipak razaznaje u tragovima davnih kretanja i nikada sasvim zaboravljenih seoba.

Na istok od Beotije, onkraj morskoga tjesnaca Euripa, u gradu Halkidi na otoku Eubeji, znalo se, također, za svete jegulje. Najpotpunije nas o tome obavještava isti Atenej. On kaže 8, p. 331, e:

ἐγὼ δὲ ἐν τῇ κατὰ Χαλκίδα Ἀρεθούσῃ τεθέαμαι, ἴσως δὲ καὶ ὑμῶν οἱ πλεῖστοι, κεστρεῖς χειροήθεις καὶ ἐγχέλεις ἐνώτια ἐχούσας ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ, λαμβανούσας τε καὶ λαμβάνοντας παρὰ τῶν προσφερόντων τροφὰς τά τε ἀπὸ ἱερείων σπλάγχνα καὶ τυροὺς χλωρούς.

– "A ja sam vidio u vrelu Aretusi, onom što je kod Halkide, a valjda i većina vas, ciple što su pripitomljeni čovjekovoj ruci i jegulje što su imale srebrne i zlatne naušnice i primale su hranu od onih koji su im je donosili i utrobu žrtvenih životinja i zelene sireve."

Atenej stavlja te riječi u usta jednom od sudionika na sofističkoj gozbi. Njegovu vijest potvrđuje Plutarh iz Heroneje, životopisac i pučki filozof s kraja 1. i početka 2. stoljeća naše ere. U njegovu djelu *O pameti životinja* (Πότερα τῶν ζῴων φρονιμώτερα, poznatom u filologiji kao *De sollertia animalium*) u 23. glavi stoji:

ἡ γὰρ φύσις ... παρέχει πολλὰς μὲν ἐγχέλεις ἱερὰς λεγομένας ἀνθρώποις χειροήθεις, ὥσπερ τὰς ἐν τῇ Αρεθούσῃ ...

– "Priroda ... nam daje mnoge jegulje što se nazivaju svetima i priviknule su se na ljudske ruke, kao one u Aretusi."

Tako stoji u svim rukopisima. No vrlo je uvjerljiv Kaltwasserov kritički zahvat, koji premeće riječi u tom tekstu i vjeruje da je Plutarh zapravo napisao:

ἡ γὰρ φύσις ... παρέχει πολλὰς μὲν ἐγχέλεις ἀνθρώποις χειροήθεις, ὥσπερ τὰς ἱερὰς λεγομένας ἐν Ἀρεθούσῃ ...

– "Priroda daje mnoge jegulje što su se priviknule na ljudske ruke, kao one što se zovu svetima u Aretusi..."[13]

[13] Usp. kritičko izdanje C. Hubert, *Plutarchi Moralia, vol.* VI, fasc. 1, Leipzig, Teubner, 1954, str. 52.

Smisao teksta je tako mnogo oštriji, ali je i u rukopisima zajamčenom svojem obliku on potvrda Atenejeve vijesti i pokazuje da su se one neobične jegulje u halkidskoj Aretusi poštivale kao svete.

Daljnja se potvrda nalazi u Klaudija Elijana. To je grčki pisac 3. stoljeća naše ere. Rodom je bio iz Prenesta kraj Rima i bio je predstavnik druge sofistike. Napisao je veliko zbirno djelo *O životinjskoj naravi* (Περὶ ζῴων ἰδιότητος, poznatom u filologiji i kao *De natura animalium).* Tamo u 4. glavi 2. knjige stoji:

῾Ησαν δὲ ἄρα καὶ ἰχθύες πρᾶοί τε ἅμα καὶ χειροήθεις καὶ οἷοι καλούμενοί τε ὑπακούειν καὶ διδόντων τροφὰς ἑτοίμως δέχεσθαι, ὥσπερ οὖν ἡ ἐν Ἀρεθούσῃ ἱερὰ ἔγχελυς.

– "A znale su čak i ribe biti pitome i priviknuti se na ljudske ruke i bile su u stanju poslušati kud ih se zvalo i spremno prihvaćati hranu od onih koji su im je davali, upravo kao u Aretusi sveta jegulja".

Svete jegulje u Aretusi neće biti da su bez svake veze sa svetim jeguljama u Kopaidi. Previše su guste legendarne, mitološke, i uopće vjerske, a i toponomastičke veze i paralelizmi što spajaju obje obale eubejskoga tjesnaca. Preko njega mora da se odvijao živ promet, i mirni i ratnički, a ljudi su preko njega nosili i svoje vjerske predodžbe i kultne navike.[14] Ima stoga dobrih razloga za pretpostavku da su svete jegulje u vrelu Aretusi kod eubejske Halkide kao kultna ustanova prenesene na taj otok iz prvobitne svoje sredine, od Jeguljara na beotskom blatu Kopaidi.

No time još nisu na kraju tragovi što ih je ostavilo zračenje neobičnoga beotskog kulta u grčkome svijetu. Staroj grčkoj skupljačkoj i leksikografskoj književnosti zahvaljujemo podatak o jednoj zanimljivoj mitskoj predaji s otoka Kosa, što leži pred južnim odsječkom maloazijske egejske obale, sjeverno od Roda. U Hesihijevu rječniku, leksikografskom djelu 5. ili 6. stoljeća naše ere, nalazimo i ovu jedinicu:

Κρίσαμις Κῷος· ἦν πολυθρέμματος. τούτῳ φασὶν ἔγχελυν ἐπιφαινομένην κατ' ἔτος τὸ κάλλιστον τῶν προβάτων ἁφαρπάζειν. καὶ τὸν Κρίσαμιν ἀνελεῖν. φαινομένην δὲ αὐτῷ ὄναρ κελεῦσαι καταθάψαι αὐτήν, τὸν δὲ μὴ φροντίσαντα παγγενεῖ ἀπολέσθαι.

[14] Usp. I. Toeppfer, *Attische Genealogie,* Berlin, Weidmann, 1889, str. 164.

– "Krisamis Košanin: Bio je bogat stokom. Njemu se, kažu, svake godine pojavljivala jegulja i grabila mu najljepšu ovcu. I Krisamis ju je ubio. Ali mu se ona pojavila u snu i naredila da je pokopa. On se nije pobrinuo za to i poginuo je sa čitavim svojim rodom."

Ta nam se natuknica, s neznatnim samo tekstovnim razlikama, sačuvala u više vrela. Najstarije je od njih Zenobijev izvadak iz zbirki starijih skupljača poslovica, a poglavito iz Didimove. Didim je bio aleksandrijski gramatik Augustova vremena. Bio je osobito plodan pisac i u priručnu je obliku skupljao gradivo i podatke iz helenističke filološke literature. Među ostalim djelima sastavio je zbirku poslovica u 13 knjiga. Sam je Zenobije bio pripadnik druge sofistike i naučavao je u Rimu za cara Hadrijana, dakle u 2. stoljeću naše ere. U njega nam se, na svojem alfabetskom mjestu, prvi put javlja ta jedinica, pa je vjerojatno da potječe iz Didimove zbirke, koja nam se u svojem punom obliku izgubila.

Od skupljača poslovicâ (paremiografa) preuzeli su tu jedinicu sastavljači rječnika (leksikografi). Osim već spomenutoga Hesihija tu je još rječnik carigradskoga patrijarha i velikoga bizantskog filologa Focija, što je živio u 9. stoljeću, i anonimna leksikografska kompilacija što je došla do nas pod imenom *Suida* ili *Suda*. To je najveći sačuvani grčki rječnik, a nastao je negdje oko 1000. godine, vjerojatno u Carigradu.[15]

Tu nam se javlja nova i strašna slika božanske jegulje. Pojavljuje se kao neman što traži svoju žrtvu, a ubijena u svojem tjelesnom liku pokazuje tek svoju pravu natprirodnu moć, naređujući u snima i kažnjavajući neposluh istrebljenjem roda. Jegulja je tu postala zmaj upravo onako kako to izriče sholijast uz Lukanov ep Farsalija 3, 189 *enchelys dicitur dracon.*

Time se zaokružuje slika božanske jegulje. A na povijesnu vezu s Halkidom i Beotijom upućuje predaja o Halkonu, sinu Halkiđanina Euripila i koške kraljevne Klitije, koji je postao legendarni predak i simbolički predstavnik onoga dijela koških izvrsnika koji su svoje podrijetlo vukli iz

[15] Usp. izdanja: Zenobije u E. L. Leutsch – F. G. Schneidein, *Corpus paroemiographorum Graecorum,* Tomus 1, Göttingen, Vandenhoeck et Ruprecht 1839, pretisak Hildesheim, Georg Olms, 1958, str. 1–75; K. Latte, *Hesychii Alexandrini Lexicon,* vol. II E – O, København, Munksgaard, 1966; S. A. Naber, *Photii Patriarchae Lexicon,* vol. 1–2, Leiden 1864/65, pretisak Amsterdam, Hakkert, 1965; Ada Adler, *Suidae Lexicon* Pars III K–O, Leipzig, Teubner 1933; usporedi još i monografiju beogradskoga filologa Veselina Čajkanovića: W. Tschajkanowitsch, *Quaestionum paroemiographicarum capita selecta,* Tübingen 1908.

Halkide. Ta nam je predaja zabilježena u komentaru uz sedmu Idilu, stih 5, sirakuškoga bukoličara Teokrita, koji je živio u 3. stoljeću prije naše ere i bio najveći majstor staroga grčkog pastirskog pjesništva. Jegulja-zmaj s otoka Kosa pripada po tome najvjerojatnije halkidskoj predaji na Kosu, i potječe tako, na koncu konca, također od kopaidskoga kulta i od njegova mita.

Vraćamo se sada Beotiji i Kopaidi, nešto bogatiji predodžbama o vjerskom značenju i o kultu njezinih jegulja. Nije, dakle, nimalo čudno što se komentator Aristofanove Lisistrate, čitajući njegove stihove o slasnim beotskim jeguljama, sjetio Helanika i njegove vijesti o Enhelejcima, ljudima Jeguljarima, kao drevnim stanovnicima Beotije. Kako su god škrti podaci što se navode iz Helanika, oni su za nas od temeljne važnosti jer potvrđuju da se predaja o Enhelejcima, Beoćanima s Kopaide, javlja već u starijoj grčkoj književnosti, pa imamo razloga da je prihvatimo kao autentičnu legendu, a ne samo kao plod učenih domišljanja kasnijega vremena.

O mjestu Enhelejaca u starijoj povijesti Beotije i Tebe, njezina glavnoga grada, saznajemo više iz *Povijesne knjižnice* (Βιβλιοθήκη ἱστορική) Sicilca Diodora. To je grčki historičar sa samoga kraja naše ere, suvremenik Cezarov i Oktavijanov, koji je u široko zasnovanu djelu skupio i ustavio što su pisali grčki povjesnici njegovi prethodnici. Iako sam nije bio znatan pisac, važan je po tome što nam je sačuvao podatke mnogih inače izgubljenih vrela. U njegovu djelu 19, 53, 3–5 stoji ovo:[16]

Μετὰ γὰρ τὸν ἐπὶ Δευκαλίωνος κατακλυσμὸν Κάδμου κτίσαντος τὴν ἀπ' αὐτοῦ προσαγορευθεῖσαν Καδμείαν, συνῆλθεν ἐπ' αὐτὴν λαὸς ὃν τινὲς μὲν Σπαρτὸν προσηγόρευσαν διὰ τὸ πανταχόθεν συναχθῆναι, τινὲς δὲ θηβαγενῆ διὰ τὸ τὴν ἀρχὴν ἐκ τῆς προειρημένης πόλεως ὄντα διὰ τὸν κατακλυσμὸν ἐκπεσεῖν καὶ διασπαρῆναι. Τοὺς οὖν τότε κατοικήσαντας ὕστερον Ἐγχελεῖς καταπολεμήσαντες ἐξέβαλον ὅτε δὴ συνέβη καὶ τοὺς περὶ Κάδμον εἰς Ἰλλυριοὺς ἐκπεσεῖν. Μετὰ δὲ ταῦτ' Ἀμφίονος καὶ Ζήθου κρατησάντων τοῦ τόπου, καὶ τότε πρῶτον τὸ ἄστυ κτισάντων ...

– "Poslije poplave što je bila za Deukaliona, kad je Kadmo sagradio Kad-meju, što se prozvala po njemu, skupio se u njoj svijet koji su jedni nazvali

[16] Usp. izdanja F. Vogel – C. T. Fischer, Leipzig, Teubner, 1888 – 1906; C. H. Oldfather – C. L. Sherman – C. Bradford Welles – R. M. Geer – F. R. Walton, London, Loeb Classical Library, 1933. i d.

Spartima, tj. raspršenima jer se odasvud bio skupio, a drugi su ga nazvali Tebagenim, tj. rodom iz Tebe jer je prvobitno potjecao iz spomenutoga grada, a poplava ga je odande izbacila i raspršila. Oni su se dakle tada tamo nastanili, a poslije su Enhelejci zavojštili na njih i izbacili ih; tada se dogodilo i to da je Kadmo sa svojima pobjegao u zemlju Ilira. Poslije toga su Amfion i Zet zavladali tim mjestom, i tada su tek osnovali grad ..." .

U Diodorovu tekstu ne stoji ništa o tome odakle su bili ti Enhelejci što su zauzeli Kadmeju i odande istjerali Sparte, odnosno Tebagene, tj. narod što je potjecao, valjda, iz egipatske Tebe, jer su grad Tebu pod tvrđavom Kadmejom tek kasnije osnovali Amfion i Zet. U svjetlu Helanikove vijesti može se s velikom sigurnošću pretpostaviti da se tu radi o beotskim Enhelejcima s jezera Kopaide, koji spadaju među stare stanovnike širega tebanskoga kraja.[17] Beotski se Enhelejci tako uklapaju u najstariju povijest Tebe i dobivaju svoje mjesto u grčkoj legendarnoj predaji. Zanimljivo je da Diodorova vijest povezuje Kadmov odlazak među Ilire s enhelejskim zauzećem Tebe. Tako se u Diodora javlja i mitski motiv Kadma u Iliriji. Ali baš time Diodor oštro luči Enhelejce od Ilira. To je još dodatni razlog da se Diodorovi Enhelejci poistovjete s onim Helanikovim beotskima.

Čini se da je vrelo koje Diodor slijedi u prikazu tebanskih legenda bio helenistički historik Hijeronim iz Kardije, što je živio i pisao u 4. i 3. stoljeću prije naše ere.[18] Po tome bi naša vijest dolazila od dobro obaviještena helenističkog učenjaka i uvrštavala se u veliku sistematizaciju etioloških i drugih osnivačkih legenda koju su izvršili helenistički istraživači starinâ.

Zanimljivo je još jedno kasno toponomastičko svjedočanstvo o Enhelejcima u Beotiji. Sačuvano je kod Ivana Malale, bizantskoga Sirca rodom iz Antiohije, što je u 6. stoljeću, za cara Justinijana, sastavio prvu bizantsku kroniku svega svijeta i postao tako utemeljitelj te važne grane monaške književnosti. Govoreći o osnivanju tebanskoga grada ispod Kadmove tvrđave Kadmeje, napisao je (str. 49. ed. Dindorf[19]) ovo:

[17] Usp. F. Gr. Hist. 1, str. 451.

[18] Na navedenom mjestu.

[19] *Ioannis Malalae Chronographia* ex recensione Ludovici Dindorfii, Corpus scriptorum historiae Byzantinae, Bonn, Weber, 1831.

καὶ εὐθέως Ἀμφίων ὁ λυρικὸς κτίζει πόλιν μεγάλην πάνυ, δωδεκάπυλον, τὴν πρώην μὲν οὖσαν κώμην Ἐνχιλίαν· ἣν ὠνόμασαν οἱ αὐτοὶ ἀδελφοὶ πόλιν Θήβας ...

– "I odmah je svirač u liru Amfion sagradio vrlo velik grad, s dvanaest vrata. Prije je to bilo otvoreno naselje i zvalo se Enhilija. Ista su ga braća nazvala grad Teba".

Izdavač Dindorf u svojem je kritičkom komentaru izrazio mišljenje da je ime naselja u Malalinu tekstu glasilo zapravo Ἐγχέλεια i onda se u prijepisu iskvarilo. Dindorf podsjeća na priču o odlasku Kadma i Harmonije Enhelejcima.

Dalje na istoj stranici spominje Malala kao svoje vrelo Kefaliona, retora što je živio u 2. stoljeću naše ere, za cara Hadrijana, i napisao sintezu legendarne povijesti pod naslovom *Muze.* Odatle se može zaključiti da i vijest o kojoj je ovdje riječ potječe od Kefaliona.[20]

U ekscerptu iz kronike Ivana iz Antiohije, koji je, kako se čini, živio i pisao u 7. stoljeću naše ere, za cara Heraklija, stoji posve isti podatak. U Codex Parisinus 1630 čitamo ovo:

... Καλλιόπη ἐκ μίξεως θεοβοίου Ζῆθον καὶ Ἀμφίονα ἔτεκεν, οἱ ... κτίζουσι πόλιν τὴν πρώην οὖσαν κώμην καὶ καλουμένην Εὐθαλείαν ...

(Fragment 8, FHG 4, str. 545)

– "Kaliopa je s Teobejem rodila Zeta i Amfiona koji ... su sagradili grad gdje je prije bilo otvoreno naselje i zvalo se Eutalija".

Izdavač fragmenata Müller ispravlja ime sela prema Malali u Ἐγχέλειαν pozivajući se pri tom na Dindorfa i Ungera.[21]

I na kraju, pregledavajući tragove što su ih u staroj književnosti ostavili beotski Enhelejci, ne valja zaobići ni popis djece što ih je Heraklo imao s kćerima Tespija, heroja osnivača beotskoga grada Tespije. Tamo stoji da se Heraklu rodio Ἐλαχείας Βουλεύς – *Bulej od Elaheje.* To nam je zabilježeno u mitološkom priručniku iz prvoga stoljeća naše ere koji se sačuvao pod

[20] Usp. F Gr Hist. 1, 452.

[21] R. Unger, *Thebana paradoxa,* vol. 1, Halle, Lippert, 1839, str. 20. Usp. još F. Vian, *Les origines de Thèbes, Cadmos et les Spartes,* Paris, Klincksieck, 1963, str. 72.

imenom velikoga mitografa Apolodora, i to na mjestu 2, 7, 8, 6.[22] Karl Müller misli da i tu treba čitati Ἐγχελείας Βουλεύς te je i to ime tespijske kraljevne sačuvalo neki trag beotskih Enhelejaca.[23]

Pošto smo tako ogledali sve što nam govori o Enhelejcima u Beotiji, možemo se sada vratiti onim Hekatejevim što su susjedi haonskim Deksarima. Poslije Hekateja Milećanina prvi nam donosi vijesti o njima drugi jedan Grk s maloazijske obale, Herodot Halikarnašanin (oko 484 – nešto poslije 430. prije naše ere). On je, nadovezujući na spise logografâ, stvorio prvo veliko i cjelovito povjesničko djelo pa ga zato i zovu ocem povijesti *(pater historiae,* Ciceron, De legibus 1, 5). Pod dojmom perzijskih ratova on je zamislio tijek povijesti kao trajan sukob Istoka i Zapada. Vrhunac toga sukoba vidio je u Darejevim i Kserksovim vojnama na Grčku, pa ih je u svom djelu potanko opisao. U prikaz događaja koji su tomu prethodili i do toga vodili uvrstio je vijesti o zemljama i narodima kakve je nalazio u svojih prethodnika logografâ ili ih sâm skupio na svojim dugim i dalekim putovanjima. U svoje je djelo uvrstio i neke podatke o Enhelejcima.

Govoreći o događajima koji su doveli do perzijskih ratova, Herodot priča kako je Aristagora, tiranin maloazijskoga Mileta, pošao u Grčku da tamo od najznatnijih država zatraži pomoć za ustanak jonskih Grka protiv perzijske vlasti. Prvo je pošao u Spartu, ali je tamo doživio neuspjeh. Spartanska se vanjska politika uvijek odlikovala velikim oprezom. Onda je pokušao u Ateni. Ta se država, kaže Herodot, baš bila oslobodila tiranije. Kad su Aristogeiton i Harmodije, od staroga roda Gefirejaca, ubili Hiparha, Pisistratova sina i brata tadašnjega tiranina Hipije (bilo je to o velikoj panatenejskoj svetkovini 514. prije naše ere), nije to bio kraj tiraniji, nego su Atenjani još četiri godine nosili jaram, teži nego prije. I dalje onda Herodot kaže o rodu Hiparhovih ubojica ovo (5, 57):[24]

οἱ δὲ Γεφυραῖοι, τῶν ἦσαν οἱ φονέες οἱ Ἱππάρχου, ὡς μὲν αὐτοὶ λέγουσι, ἐγεγόνεσαν ἐξ Ἐρετρίης τὴν ἀρχήν, ὡς δὲ ἐγὼ ἀναπυνθανόμενος

[22] Usp. izdanje *Mythographi Graeci,* volumen 1, *Apollodori Bibliotheca,* edidit R. Wagner, Stuttgart, Teubner, 1965, str. 100.

[23] K. Müller, *Geographi Graeci minores,* volumen 1, Paris, Didot, 1855, str 32.

[24] Usp. izdanja H. Stein, 1869 – 72; C. Hude, Oxford, Clarendon Press, 1908, 3. izdanje 1927; Ph. E. Legrand, Collection Budé, Paris 1932 – 54.

εὑρίσκω, ἦσαν Φοίνικες τῶν σὺν Κάδμῳ ἀπικομένων Φοινίκων ἐς γῆν τὴν νῦν Βοιωτίαν καλεομένην, οἴκεον δὲ τῆς χώρης ταύτης ἀπολαχόντες τὴν Ταναγρικὴν μοῖραν. ἐνθεῦτεν δὲ Καδμείων πρότερον ἐξαναστάντων ὑπ' Ἀργείων οἱ Γεφυραῖοι οὗτοι δεύτερα ὑπὸ Βοιωτῶν ἐξαναστάντες ἐτράποντο ἐπ' Ἀθηνέων.

– "Gefirani, od kojih su bili Hiparhovi ubojice, potekli su, kako sami kažu, prvotno iz Eretrije. A ja sam to ispitao i kako sam našao bili su Feničani, i to od onih Feničana što su s Kadmom došli u zemlju koja se sada zove Beotija. Dobili su na ždrijebu dio te zemlje koji je oko Tanagre i tamo su stanovali. Kada su Kadmejci prije bili odande istjerani od Argejaca, ovi su Gefirejci bili poslije istjerani od Beoćana i sklonili su se u Atenu".

Dalje Herodot priča kako su Grci od tih Kadmovih Feničana naučili pismo. Kaže, zatim, da je i sam vidio kadmejska pismena u svetištu Ismenijskoga Apolona u beotskoj Tebi uklesana u tri tronošca. To su bili zavjetni natpisi. Prema natpisu, treći je tronožac postavio kralj Laodamant kao zavjetni dar Apolonu. Pošto je ispisao tekst i toga trećega natpisa, Herodot kaže ovo (5, 61):

ἐπὶ τούτου δὴ τοῦ Λαοδάμαντος τοῦ Ἐτεοκλέος μουναρχέοντος ἐξανιστέαται Καδμεῖοι ὑπ' Ἀργείων καὶ τρέπονται ἐς τοὺς Ἐγχελέας, οἱ δὲ Γεφυραῖοι ὑπολειφθέντες ὕστερον ὑπὸ Βοιωτῶν ἀναχωρέωσιν ἐς Ἀθήνας.

– "Upravo za vladavine toga Laodamanta, sina Eteoklova, istjerani su Kadmejci od Argejaca i pošli su k Enhelejcima, a Gefirejci su ostali i poslije su od Beoćana pobjegli u Atenu".

Ova dva mjesta tek zajedno daju potpunu vijest. Karakteristično je za Herodotov stil, i uopće za kompoziciju arhajske grčke proze, da se tema prvo nabacuje i da joj se izlaganje poslije ekskurza opet vraća. Time se označuje cjelina.[25]

Pišući o rodu Hiparhovih ubojica, Herodot nam daje zanimljiv primjer rane historijske kritike kakva je poslije udarila pečat svemu evropskomu

[25] Usp. R. Katičić, *Kako je provedena kružna kompozicija u ps. Ksenofontovoj Athenaion politeia*, Živa Antika 5 (1955) 267–273; *Die Ringkomposition im ersten Buche des Thukydideischen Geschichtswerkes*, Wiener Studien 70 (1957) 176–196; *Die Ringkomposition in der vorklassischen attischen Prosa*, Živa Antika 10 (1960) 41–60.

mišljenju. Ti ubojice tiranina pripadali su odličnomu atenskom rodu Gefirejaca, koji je među ostalim atenskim rodovima imao ponešto izdvojen položaj. Gefirejci su imali odvojena svetišta i posebne orgije ahejske Demetre.[26] Taj njihov izdvojen položaj bio je povezan s predajom o posebnom podrijetlu. Vjerovali su da potječu iz grada Eretrije na otoku Eubeji. No Herodot nije prihvatio tu tradiciju, nego je sâm istražio podrijetlo Gefirejaca i našao da je ono bilo drukčije. Na žalost, on nam ne iznosi svoje razloge ni izvor podataka na koje se oslanja. Gefirejci prema tim njegovim rezultatima potječu od Feničana što su se s Kadmom pri osnutku Tebe naselili u Beotiji, i to od onih među njima kojima je ždrijebom pripao kraj oko Tanagre, na sjevernoj obali Beotije, blizu atičkoga pograničja i blizu obali što je preko morskoga tjesnaca nasuprot eubejskoj Eretriji, odakle sami Gefirejci vjeruju da potječu.

Dalje Herodot razlikuje i prati tebanske Kadmejce, kraljevsku lozu, i tanagarske Gefirejce. Kadmejci su prvi napustili Beotiju jer su ih odatle istjerali Argejci. Našli su novu postojbinu kod Enhelejaca. Poslije su Beoćani istjerali Gefirejce. Oni su našli novu postojbinu u Ateni. Herodot nam kaže i kada su Kadmejci napustili Beotiju. Bilo je to za kralja Laodamanta, sina Eteoklova. Taj vremenski podatak dopušta nam da odlazak Kadmejaca Enhelejcima precizno uvrstimo u Herodotovu kronologiju. On je, naime, komentirajući natpise s tebanskih tronožaca uključio u svoje izlaganje i fragmente rodoslovlja tebanskih Kadmejaca. Rodoslovlje, pak, temeljna je okosnica legendarne povijesti grčke.[27]

Za prvi tronožac kaže Herodot (5, 59):

ταῦτα ἡλικίην εἴη ἂν κατὰ Λάιον τὸν Λαβδάκου τοῦ Πολυδώρου τοῦ Κάδμου.

– "To bi potjecalo iz vremena Laja, sina Labdakova, sina Polidorova, sina Kadmova".

O Skeju pak, koji je ismenijskom Apolonu prinio drugi tronožac, veli ovo (5, 60):

[26] Usp. Herodot 5, 61.

[27] Usp. D. W. Prakken, *Studies in Greek Genealogical Chronology,* Lancaster, Lancaster Press, u vlastitoj nakladi, 1943; M. Broadbet, *Studies in Greek Genealogy,* Leiden, Brill, 1968.

ἡλικίην κατὰ Οἰδίπουν τὸν Λαΐου

– "a vrijeme mu je bilo za Edipa, sina Lajeva"

Zna se, pak, da je Eteoklo, otac Laodamantov, bio sin Edipov. Taj je rodbinski odnos čest kao motiv u grčkoj tragediji. Odlazak Kadmejaca Enhelejcima dogodio se dakle, prema Herodotu, u sedmom naraštaju poslije Kadma.

Da bi se ta Herodotova vijest potpuno razumjela, potrebno je dodati nekoliko primjedaba na temelju drugih vrela. Γέφυρα, što znači "most", bilo je, čini se, starije ime beotske Tanagre. Strabon piše (9, 2, 10):

καλοῦνται δὲ καὶ Γεφυραῖοι οἱ Ταναγραῖοι

– "a Tanagrani se zovu još i Gefirani (Gefirejci)".

U Stefana Bizantinca stoji:

Γέφυρα, πόλις Βοιωτίας. τινὲς δὲ τοὺς αὐτοὺς εἶναι καὶ Ταναγραίους φασὶν, ὡς Στράβων καὶ Ἑκαταῖος. ἀφ' οὗ καὶ Γεφυραία ἡ Δηώ.

– "Gefira, grad u Beotiji. Neki kažu da su to isti koji i Tanagrani, kao Strabon i Hekatej. Odatle se i Demetra naziva gefirska."

Tu se potvrđuje ono što Herodot veli o izdvojenom kultu Demetrinu u rodu Gefirejaca. A čini se da je Gefirejce povezao s Tanagrom čitajući Hekateja.

U etimološkom priručniku poznatom kao *Etymologicum Magnum,* nastalom u prvoj polovici 12. stoljeća kao bizantska sinteza starijih i nama izgubljenih etimoloških djela, nalazi se još podataka što tumače Herodotovu vijest:

Γέφυρα: Πόλις Βοιωτίας, ἡ καὶ Τάναγρα καὶ Γραῖα καὶ Ποιμανδρία καλουμένη. Εἴρηται, ὅτι ἐν Σχεδίᾳ κώμῃ κατοικοῦντες, καὶ ἐν τῇ πέραν γῇ τοῦ Ἀσωποῦ, διὰ τοῦ χειμῶνος ἐν τοῖς πρὸς ἀλλήλους ἐπιμιξίαις γεφύραις ἐχρῶντο.

– "Gefira: grad u Beotiji koji se zove i Tanagra i Greja i Poimandrija. Kaže se da su stanovali u selu Shedija i u kraju s onu stranu rijeke Asopa, pa da su se po zimi služili mostovima u saobraćaju jedni s drugima."

Ova je posljednja vijest osobito važna jer pokazuje jasno da se ono što mlađi pisci znaju o Tanagri kao Gefiri i o Gefirejcima kao Tanagranima ne svodi samo na ono što je pisao Herodot.[28]

Jedan grad po imenu Gefira posvjedočen je i u Siriji (Klaudije Ptolemej 5, 15, 15). Odatle je, vjeruje se, Herodot možda došao do toga da su oni Feničani.[29]

Argejci koji su istjerali Kadmejce iz Beotije jesu Epigoni, sinovi one Sedmorice što su s Edipovim sinom Polinikom pokušali osvojiti Tebu i oduzeti je Polinikovu bratu Eteoklu. Pri tome su zaglavili. Epigonima je doista pošlo za rukom zauzeti Tebu, te su odande istjerali Polidamanta i Kadmejce, njegov rod.[30]

Beoćani su eolski Grci koji su prema predaji prvotno živjeli u Tesaliji, a onda se šezdeset godina poslije trojanskoga rata kao osvajači spustili u Beotiju, koja se i prozvala po njima.[31]

Herodot je, dakle, jednako kao i Helanik i Hijeronim iz Kardije, povezao Enhelejce s legendarnom povijesti tebanskom. Jasno je ipak da se u jednome razlikuje od tih pisaca. Njegovi Enhelejci ne žive u Beotiji. Iz njegovih riječi jasno proizlazi da su Kadmejci bili istjerani iz Beotije. Riječ ἐντεῦθεν "odatle" može se u svom kontekstu odnositi jedino na Βοιωτίαν u prethodnoj rečenici. Ako, pak, Enhelejci koji su prihvatili Kadmejce nisu Beoćani, nameće se pretpostavka da su to oni Hekatejevi Enhelejci s granice Epira. Takvu pretpostavku potvrđuje donekle sam Herodot kada u daljnjem tijeku svojega izlaganja ponovo spominje Enhelejce.

Prije bitke kod Plateje (godine 479. prije naše ere), kad je morao donijeti sudbonosnu odluku o tome da li da se sukobi sa skupljenom grčkom vojskom ili da joj se ukloni, pa su i mišljenja među istaknutim Perzijancima bila

[28] Usp. C. Bursian, *Geographie von Griechenland,* sv. 1, Leipzig, Teubner, 1862, str. 203. On se poziva na Curtius, *Die Ionier vor der ionischen Wanderung,* str. 27 i Giseke, *Thrakisch-pelasgische Stämme,* str. 77. Misli da su Gefirejci pripadali plemenu Kadmejaca i da su se, prema vlastitoj tradiciji, iz Eretrije na Eubeji preselili u dolinu beotskog Asopa, a odande u Atenu, gdje su poslije zadržali svoje posebne kultove.

[29] Usp. W.W. How – J. Wells, *A Commentary on Herodotus,* Oxford Clarendon Press, 1912, uz mjesta ovdje navedena.

[30] Usp. Apolodor, *Biblioteka,* 3, 7, 2 – 4 i Sholije uz Homerovu Ilijadu 4, 401. Usp. još E. Bethe, *Thebanische Heldenlieder,* 1891, str. 76 – 146.

[31] Usp. Tukidid, 1, 11, 13. Po njemu se Beotija prije zvala Kadmeida.

podvojena, pozvao se perzijski vojskovođa Mardonije i na proročanstva da podigne moral svojih i da podupre odluku da treba prihvatiti bitku. Pošto je prikazao sav tijek događaja, Herodot kaže o tome ovo (9, 42–43):

μεταπεμψάμενος ὧν (ὁ Μαρδόνιος) τοὺς ταξιάρχους τῶν τελέων καὶ τῶν μετ' ἑωυτοῦ ἐόντων Ἑλλήνων τοὺς στρατηγοὺς εἰρώτα εἴ τι εἰδεῖν λόγιον περὶ Περσέων ὡς διαφθερέονται ἐν τῇ Ἑλλάδι. σιγώντων δὲ τῶν ἐπικλήτων, τῶν μὲν οὐκ εἰδότων τοὺς χρησμοὺς, τῶν δὲ εἰδότων μέν, ἐν ἀδείῃ δὲ οὐ ποιευμένων τὸ λέγειν, αὐτός γε Μαρδόνιος ἔλεγε· Ἐπεὶ τοίνυν ὑμεῖς ἢ ἴστε οὐδὲν, ἢ οὐ τολμᾶτε λέγειν, ἀλλ' ἐγὼ ἐρέω ὡς εὖ ἐπιστάμενος. ἔστι λόγιον ὡς χρεόν ἐστι Πέρσας ἀπικομένους ἐς τὴν Ἑλλάδα διαρπάσαι τὸ ἱρὸν τὸ ἐν Δελφοῖσι, μετὰ δὲ τὴν διαρπαγὴν ἀπολέσθαι πάντας. ἡμεῖς τοίνυν αὐτὸ τοῦτο ἐπιστάμενοι οὔτε ἴμεν ἐπὶ τὸ ἱρὸν τοῦτο οὔτε ἐπιχειρήσομεν διαρπάξειν, ταύτης τε εἵνεκα τῆς αἰτίης οὐκ ἀπολεόμεθα. ὥστε ὑμέων ὅσοι τυγχάνουσι εὔνοοι ἐόντες Πέρσῃσι, ἥδεσθε τοῦδε εἵνεκα ὡς περιεσομένους ἡμέας Ἑλλήνων. ταῦτά σφι εἶπας δεύτερα ἐσήμαινε παραρτέεσθαί τε πάντα καὶ εὐκρινέα ποιέεσθαι ὡς ἅμα ἡμέρῃ τῇ ἐπιούσῃ συμβολῆς ἐσομένης. τοῦτον δ' ἔγωγε τὸν χρησμόν, τὸν Μαρδόνιος εἶπε ἐς Πέρσας ἔχειν, ἐς Ἰλλυριούς τε καὶ τὸν Ἐγχελέων στρατὸν οἶδα πεποιημένον ἀλλ' οὐκ ἐς Πέρσας.

– "Pozvao je dakle (Mardonije) zapovjednike odreda i vojskovođe Grka koji su bili s njime te ih je pitao da li znaju kakvo drevno proroštvo o Perzijancima da će zaglaviti u Grčkoj. A kad su svi pozvani šutjeli, jedni jer nisu znali proročanstva, a drugi, koji su znali, jer se nisu osmjelili govoriti, sam je Mardonije kazao: "Kako vi dakle ili ništa ne znate ili se ne usuđujete govoriti, ja ću vam onda reći jer dobro znam. Postoji drevno proroštvo da Perzijanci treba da dođu u Grčku i da opljačkaju svetište u Delfima, a poslije te pljačke svi da poginu. A mi pak, budući da upravo to znamo, niti ćemo ići na to svetište niti ćemo kušati da ga opljačkamo i s toga uzroka nećemo poginuti. Veselite se dakle zbog toga koji ste skloni Perzijancima jer ćemo mi nadvladati Grke." To im je rekao i zapovijedio kao drugo da pripravljaju sve i da uređuju jer će u osvit idućega dana započeti bitka. A ja znam da je to proročanstvo, za koje je Mardonije rekao da se odnosi na Perzijance, zapravo izrečeno o Ilirima i o vojsci Enhelejaca, a ne o Perzijancima."

Odatle se razabire da je u doba platejske bitke postojalo proroštvo da će neki barbari provaliti u Grčku, napasti delfski hram, opljačkati ga i onda teško stradati. Mardonije je mislio da to proročanstvo govori o Perzijancima.

Događaji su pokazali da je imao krivo. Premda nisu opljačkali svetište u Delfima, Perzijanci su ipak razbijeni. Herodot to tumači tako da se to proročanstvo i nije odnosilo na Perzijance, nego na Ilire i Enhelejce. Otuda, pak, slijedi da su Iliri i Enhelejci provalili u Grčku, zauzeli Delfe, opljačkali svetište i onda bili satrti. Inače, naime, Herodot ne bi imao argumenata za tumačenje toga proroštva na temelju utvrđenih činjenica, za razliku od proizvoljnoga Mardonijeva.

U tom su Herodotovu izlaganju Enhelejci barbari i vezani su s Ilirima. Oni tu, dakle, nikako ne mogu biti Beoćani, nego su to očito jadranski Enhelejci s granice Epira, o kojima je pisao Hekatej. Herodot dakle na zanimljiv način povezuje vijesti svojih prethodnika. I za njega Enhelejci igraju ulogu u staroj tebanskoj povijesti, kao i za Helanika, ali nisu vezani za Beotiju i jezero Kopaidu s njegovim jeguljama, nego su sjeverni barbari, vezani za ilirski svijet, kao i kod Hekateja.

O legendi na koju se Herodot tu poziva može se saznati više. Ona se javlja i u drugim djelima stare grčke književnosti, pa se odatle vidi da je imala čvrst oblik i bila dobro poznata. U mitološkom priručniku nepoznata autora iz prvoga stoljeća naše ere, koji nam se sačuvao pod imenom Apolodora, velikoga mitografa iz drugoga stoljeća prije naše ere, kao njegova *Biblioteka,* čitamo na mjestu 3, 5, 4 ovo:[32]

ὁ δὲ Κάδμος μετὰ Ἁρμονίας Θήβας ἐκλιπὼν πρὸς Ἐγχελέας παραγίνεται. τούτοις δὲ ὑπὸ Ἰλλυριῶν πολεμουμένοις ὁ θεὸς ἔχρησεν Ἰλλυριῶν κρατήσειν, ἐὰν ἡγεμόνας Κάδμον καὶ Ἁρμονίαν ἔχωσιν. οἱ δὲ πεισθέντες ποιοῦνται κατὰ Ἰλλυριῶν ἡγεμόνας τούτους καὶ κρατοῦσι. καὶ βασιλεύει Κάδμος Ἰλλυριῶν, καὶ παῖς Ἰλλυριὸς αὐτῷ γίνεται. αὖθις δὲ μετὰ Ἁρμονίας εἰς δράκοντα μεταβαλὼν εἰς Ἠλύσιον πεδίον ὑπὸ Διὸς ἐξεπέμφθη.

– "Pošto je Kadmo s Harmonijom napustio Tebu, otišao je k Enhelejcima. Njih su Iliri pritiskali ratom, a bog im je prorekao da će nadvladati Ilire ako budu imali Kadma i Harmoniju za vođe. Oni su tomu povjerovali, uzeli su njih za vođe protiv Ilira i savladali su ih. I kraljevao je Kadmo nad Ilirima i rodio mu se sin Ilirije. A onda se poslije s Harmonijom pretvorio u zmiju i Zeus ga je poslao na Elizijsko polje."

[32] Str. 118. u već navedenom Wagnerovu izdanju.

Tu se Herodotovi Iliri i vojska Enhelejaca, na koje se po njegovu mišljenju odnosi ono proročanstvo, pojavljuju kao dvije zaraćene strane[33]. Enhelejci se stoga u toj staroj predaji nikako ne mogu poistovjetiti s Ilirima. Kadmo, osnivač tebanske tvrđave i prvi njezin kralj, otišao je k Enhelejcima sa svojom ženom Harmonijom. Oni su ih, uzdajući se u božje proročanstvo, učinili svojim vođama protiv Ilira, koji su ih napadali. Pošto je Kadmo na čelu Enhelejaca pobijedio Ilire, zavladao je njima i postao im kraljem. Vladao im je neko vrijeme i tamo mu se, u poodmakloj dobi, rodio sin, nazvan Ilirije, po novom kraljevstvu. Napokon se Kadmo, kralj Ilira, sa svojom ženom Harmonijom, pretvorio u zmiju i u tom se obliku po božanskoj volji preselio na Elizijsko polje, boravište blaženih, kojima su bogovi darovali sretnu besmrtnost. Doživio je, dakle, blaženo preobraćenje u zmijskom liku. Elizijsko polje, vječno boravište božjih ljubimaca, isto kao i otoci blaženih, leži na zemlji i pripada po tome kao pojam grčkoj mitskoj geografiji.[34]

Još više o Kadmovoj legendi, i o tome zašto je Herodot proročanstvo što ga spominje Mardonije mogao povezati s Enhelejcima, saznajemo od Euripida, i to također u obliku proročanstva. Euripid je treći veliki tragičar grčki i bio je Herodotov suvremenik. Živio je od oko 485. do 407. prije naše ere. Raspolagao je, dakle, istim vrelima za poznavanje legendarne povijesti kao i Herodot. U njegovoj tragediji *Bakhe* kaže bog Dionis, proričući Kadmu, tebanskomu kralju, ovo (1330–1339):[35]

δράκων γενήσῃ μεταβαλών, δάμαρ τε σὴ
ἐκθηριωθεῖσ' ὄφεος ἀλλάξει τύπον,
ἣν Ἄρεος ἔσχες Ἁρμονίαν θνητὸς γεγώς.
ὄχον δὲ μόσχου, χρησμὸς ὡς λέγει Διός,
ἐλᾷς μετ' ἀλόχου, βαρβάρων ἡγούμενος.

[33] Herodotov izraz ἐς Ἰλλυριούς τε καὶ τὸν Ἐγχελέων στρατὸν nije dakle *hendiadyoin*, jedno, izrečeno usporednim imenicama, dakle *Iliri i Enhelejci* mjesto *ilirski Enhelejci*, kako misli M. Suić, *Gdje se nalazilo jezero iz 24. poglavlja Pseudo Skilakova Peripla?* Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine 8 (1953) 119.

[34] Usp. Homer, *Odiseja*, 4, 561–562 i Hesiod, *Djela i dani*, 167–173. O mitološkoj geografiji usp. E. H. Berger, *Mythische Kosmographie der Griechen*, Supplement, Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie, herausgegeben von W. H. Roscher, Leipzig, Teubner, 1904. O Elizijskom polju vidi str. 16 i d.

[35] Izdanje G. Murray, Oxford, Clarendon Press, 1902. i d; 1954. i d.

πολλὰς δὲ πέρσεις ἀναρίθμῳ στρατεύματι
πόλεις· ὅταν δὲ Λοξίου χρηστήριον
διαρπάσωσι, νόστον ἄθλιον πάλιν
σχήσουσι σὲ δ' Ἄρης Ἁρμονίαν τε ῥύσεται
μακάρων τ' ἐς αἶαν καθιδρύσει βίον.

– "preobrazivši se postat ćeš zmija i tvoja žena će se pretvoriti u životinju i poprimit će lik guje. Nju si, Harmoniju, kćerku Aresovu, uzeo premda si se rodio kao smrtnik. Kako veli Zeusovo proroštvo, vozit ćeš sa suprugom kola s upregnutim juncima kao vođa barbara. I mnoge ćeš gradove osvojiti nebrojenom vojskom. Ali kad opljačkaju Loksijevo proročište, jadan će im biti povratak kući. A tebe i Harmoniju zaštitit će Ares i smjestit će ti život u zemlju blaženih."

Početak Dionisova govora nije nam se sačuvao. Izgubio se u predlošku iz kojega je prepisan tekst što je došao do nas. Raspolažemo nekim podacima neizravne tekstovne predaje kojima se ta lakuna djelomično dade ispuniti. Oni, međutim, ne pružaju ništa što bi za naš predmet bilo od kakva značenja.

U Euripida se javljaju svi bitni elementi proročanstva o kojem govori Herodot. Spominje se vojska barbara, njezina uspješna navala, pljačkanje delfskoga svetišta i loša sreća pljačkaša. Loksija je, naime, naziv za Apolona-proroka, a njegovo su proročište Delfi. Ali Dionisovo se proročanstvo, kako stoji kod Euripida, poklapa i s legendom kako je zabilježena u Pseudo-Apolodorovoj *Biblioteci.* I tu i tamo je Kadmo vođa barbarske vojske, i tu i tamo se on i Harmonija preobrazuju u zmije, i tu i tamo se preobraženi, po božjoj volji, sele na poljane blaženih. Što je to božanstvo jednom Zeus, a drugi put Ares, lako je razumjeti. Zeus je najviši i najčišći izraz božanske moći, pa je uvijek lako na nj pomisliti. Ares je Harmonijin otac, i stoga osobito blizak njoj i Kadmu, njezinu mužu.

Euripid je dalje u *Bakhama* stavio Kadmu u usta odjek Dionisova proročanstva (1352–1362):

ὦ τέκνον, ὡς ἐς δεινὸν ἤλθομεν κακὸν
πάντες, σύ θ' ἡ τάλαινα σύγγονοί τε σαί,
ἐγώ θ' ὁ τλήμων· βαρβάρους ἀφίξομαι
γέρων μέτοικος· ἔτι δέ μοι τὸ θέσφατον
ἐς Ἑλλάδ' ἀγαγεῖν μιγάδα βάρβαρον στρατόν.
καὶ τὴν Ἄρεως παῖδ' Ἁρμονίαν, δάμαρτ' ἐμήν,

δράκων δρακαίνης φύσιν ἔχουσαν ἀγρίαν,
ἄξω ἐπὶ βωμοὺς καὶ τάφους Ἑλληνικούς,
ἡγούμενος λόγχαισιν· οὐδὲ παύσομαι
κακῶν ὁ τλήμων, οὐδὲ τὸν καταιβάτην
Ἀχέροντα πλεύσας ἥσυχος γενήσομαι.

– "o dijete, u kako smo se strašnoj nevolji našli svi, i ti jadna, i tvoje sestre rođene, i ja bijedan; stići ću kao starac k barbarima da se nastanim među njima; i još su mi bogovi prorekli da ću u Heladu povesti miješanu barbarsku vojsku. I Aresovu kćer Harmoniju, svoju ženu, povest ću kao zmija, nju koja će također imati divlji izgled zmije, na helenske oltare i grobove kao voda šiljcima kopalja; i neću se nevoljan riješiti zala niti ću se smiriti kad zaplovim po Aherontu što teče u podzemlju."

Tu se malo što dodaje onomu što doznajemo već iz samoga Dionisova proročanstva. Izričito se kaže da barbarska vojska pod Kadmovim vodstvom provaljuje u Grčku. Tamo se to razabiralo samo po spomenu Delfa. Posebno je zanimljivo da se ovdje govori o miješanoj barbarskoj vojsci. Time se potvrđuje ono što Herodot kaže o Ilirima i Enhelejcima, koje spominje kao dva naroda. U izgubljenom početku Dionisova proročanskoga govora vjerojatno su se izričito tako i spominjali. Iz ovoga je teksta vidljivo i to da je Kadmo već u zmijskom liku vodio vojsku jadranskih barbara na Grčku. Euripid je tako oblikovao slijed događaja. To proizlazi i iz Dionisovih riječi, ali tamo nije tako nedvojbeno jasno i moglo bi se pomišljati da bog u proročkom zanosu prvo spominje ono što je u Kadmovoj budućoj sudbini najčudesnije, a tek onda govori o provali u Grčku. Kadmove su riječi, međutim, u tom pogledu sasvim nedvosmislene. Prorečeno mu je da će u zmijskom liku voditi barbare protiv Grčke. Pri tom se jasno osjeća i uobičajeni Euripidov protubarbarski patos i naglašen helenski ekskluzivizam. Inače su ti osjećaji došli do najjasnijega izražaja u završnim stihovima njegove *Ifigenije u Tauridi.*

Hermogen iz Tarsa u Kilikiji, retor drugoga stoljeća naše ere, sačuvao nam je dva stiha iz jedne izgubljene Euripidove tragedije (Christianus Walz, Rhetores Graeci, vol. III, Stuttgart-Tübingen, sumptibus J. G. Cottae, 1834, str. 180; fragment 930 (Kaibel)):

οἴμοι, δράκων μου γίνεται τὸ ἥμισυ
τέκνον, περιπλάκηθι τῷ λοιπῷ πατρί.

– "jao, polovica mene postaje zmija, dijete, zagrli ono što je preostalo od oca."

Ti se stihovi odnose na Kadmovu preobrazbu i stavljeni su mu u usta. Vjerojatno ih je Hermogen ispisao iz Euripidove izgubljene tragedije *Kadmo.*

Euripida bit će da se drži Seneka (oko 4. prije naše ere – 65. naše ere), rimski filozof i pjesnik tragedija, kad u svojem *Bijesnom Heraklu (Hercules furens)* piše ovo (392 – 394):[36]

quin ipse torvum subrigens crista caput
Illyrica Cadmus regna permensus fuga
longas reliquit corporis tracti notas.

– "Štoviše sam je Kadmo podigao glavu strašnu od krijeste, promjerio je u bijegu ilirsko kraljevstvo i ostavio dugi trag kuda mu se vuklo tijelo."

Snažnim i slikovitim izrazom iskazuje se tu kako je Kadmovo preobraženje strašno i čudesno. Njegov se čudovišni zmijski lik opisuje neizravno. Spominje se krijesta na glavi i crta što je na tlu ostavlja tijelo kada se vuče po njemu.

U Euripida prvo se spominje preobrazba u zmijski lik, a onda vodstvo barbarske vojske. U Pseudo-Apolodora je obratno. Ovo drugo je razumljivije. Lakše je zamisliti da je Kadmo u ljudskom liku vodio vojsku Enhelejaca i vladao Ilirima, a onda se preobrazio u zmiju i bio prenesen na Elizijsko polje. Kod Euripida se Kadmo već preobražen u zmiju stavlja na čelo barbarskoj vojsci. Lako je zamisliti da bi to mogla biti legenda u svojem prvobitnom obliku, koji je još nabijen mitskom silinom, a Pseudo-Apolodorova verzija bila bi onda kasnija racionalizacija. Moguće je, dakako, i suprotno: da je Euripid stari mit htio učiniti teatralnijim i efektnijim.

Kako god to bilo, ocrtavaju se obrisi stare legende o Kadmu, tumačenje staroga proroštva: Kadmo je sa ženom Harmonijom u poodmakloj dobi napustio Tebu. U to su vrijeme Iliri navaljivali na Enhelejce i pritisnuli su ih. Enhelejci su se u toj nevolji obratili proročištu i od njega su saznali da će nadvladati Ilire ako sebi za vođe uzmu Kadma i Harmoniju. Kadmo je s Harmonijom poveo vojsku Enhelejaca od pobjede do pobjede. Svladali su Ilire i Kadmo im je postao kralj. Već kao ilirski vladar dobio je sina i nadjenuo mu ime Ilirije. Poslije su Kadmo i Harmonija na kolima u koja su bili

[36] Usp. izdanja F. Leo, 1878. i d; L. Hermann, 1924 –26, treće izdanje 1961.

upregnuti junci krenuli pred miješanom svojom barbarskom vojskom Enhelejaca i Ilira opet prema svojoj staroj postojbini. Vojska je provalila u Grčku. Zauzela je mnoge gradove i na kraju je napala i opljačkala Apolonovo svetište i proročište u Delfima. Tada je tu vojsku stigla teška nesreća. Razbijena je i uništena. Ali su se Kadmo i Harmonija spasili jer ih je preobražene u zmije (tek tada ili još prije pohoda na Grčku) bog (Zeus ili Ares) prebacio na poljane blaženih kao svoje izabranike i ljubimce.

U perzijskoj skupštini pred platejsku bitku govorio je Mardonije o starom proroštvu koje proriče da će neki barbari provaliti u Grčku i da će teško stradati pošto opljačkaju svetište u Delfima. Mardonije je mislio da su to Perzijanci. Herodot je pronašao da bi se ono prije moglo odnositi na Enhelejce s Ilirima, temeljeći to mišljenje na legendi koju smo upravo rekonstruirali. Po njoj postaje razumljivija i ona druga o Kadmejcima, koji su se sedam naraštaja poslije Kadma, istjerani iz Tebe od Argejaca, sklonili k Enhelejcima. Pošli su onamo gdje je nekada i osnivač njihova roda našao novu postojbinu i vodio novu vojsku. Kadmejci su tako, izgubivši jednu djedovinu, pošli u drugu.

Osobito je, međutim, zanimljivo da se između naša tri vrela: Herodota, Pseudo-Apolodora i Euripida, ne javljaju samo sadržajne podudarnosti, nego i tekstualne. Tako se Pseudo-Apolodor i Euripid podudaraju u jednom ključnom izrazu εἰς δράκοντα μεταβαλών "preobrazivši se u zmiju" i δράκων γενήσῃ μεταβαλών "postat ćeš zmija preobrazivši se". I druga je podudarnost u ključnom izrazu ἡγεμών "vođa" i ἡγούμενος "koji vodi". Između Herodota i Euripida tekstualne su podudarnosti u riječima στρατός odnosno στράτευμα "vojska" i διαρπάζω "pljačkati" u obojih. Između Herodota i Pseudo-Apolodora ne mogu se utvrditi takve podudarnosti jer to što se u obojih spominju Enhelejci i Iliri, odvojeno jedni od drugih, kao dva naroda, budući da se radi o vlastitim imenima, proizlazi iz sadržaja onoga što oba pisca pričaju, a ne iz njihove stilizacije.

Takve se podudarnosti u izričaju ne bi mogle lako javiti, da su ta tri pisca sastavljala svoje tekstove sasvim nezavisno jedan od drugoga. Odatle se nameće pretpostavka da su imali kakav zajednički predložak. Pseudo-Apolodor je mogao svoju suhu priču crpsti iz Euripidove poezije. Kako je početak Dionisova proročanstva u tekstu njegovih *Bakha* izgubljen, mogu iz te scene, dok još nije bila okrnjena, potjecati i podaci o Kadmovu odlasku iz Tebe i o

tome kako su ga Enhelejci na temelju proročanstva učinili svojim vođom, kako je ratovao s Ilirima i postao njihov kralj. Slabo je, međutim, vjerojatno da baš ništa od toga ne bi ostavilo traga u neizravnoj tekstovnoj predaji.

Euripid, pak, i Herodot ne mogu biti u izravnoj tekstualnoj vezi. *Bakhe* su prvi put izvođene tek poslije pjesnikove smrti, a on je kojih dvadesetak godina nadživio svojega vršnjaka Herodota. Taj se, dakle, u svojem izričaju nije mogao naslanjati na Euripidove *Bakhe.* Ni Euripid se, očito, dok je ispijevao Dionisovo proroštvo, nije mogao naslanjati na Herodota, jer mu taj svojim škrtim natucanjem o Ilirima i vojsci Enhelejaca ne daje one podatke što ih je pjesnik stavio u božja usta. No, kako i uza sve to postoje tekstualne podudarnosti između ta dva pisca, može se pomišljati da su oba imala pred sobom isti tekst, u kojemu se pričala legenda o Kadmu i Harmoniji, enhelejskoj vojsci i Ilirima. Najvjerojatnije je to bilo djelo nekoga logografa. Taj isti tekst je onda, bit će, ekscerpirao i Pseudo-Apolodor za svoj mitografski priručnik. Izričaj toga nepoznatog pisca zrcalio bi se prema toj pretpostavci u tekstualnim podudarnostima između trojice spomenutih pisaca.

Razmatranje Herodotovih vijesti dovelo nas je daleko. Istina je, doduše, kako kaže istraživač Herodotova zemljopisa, da se u njegovu djelu jadranski Enhelejci samo spominju i ništa više.[37] Ali kad se ti spomeni dobro razmotre u svojem kontekstu i povežu s vijestima drugih vrela, vode nas staroj i bogatoj verziji legende o Kadmu kod Enhelejaca i kod Ilira.[38] Ta, pak, rekonstruirana verzija, što će biti da je stajala u djelu kojega logografa, može poslužiti kao čvrsto ishodište za daljnje razmatranje stare književne predaje o Enhelejcima.

Slika što smo je dobili analizom ovih glavnih vrela upotpunjuje se kad se priključe još neki dodatni podaci. Pindar, veliki pjesnik korske lirike s kraja šestoga i početka petoga stoljeća prije naše ere, za cijeli jedan naraštaj stariji od Herodota, rođen u Kinoskefali kraj Tebe, pjeva u svojim himnama, slaveći pobjednike na svehelenskim atletskim natjecanjima, o tome kako je Kadmo prenesen na otoke blaženih.[39] To se poklapa s mitom kakav se susreće u Euripida i u Pseudo-Apolodora. U sholijama, antičkom komentaru, uz Pindarove

[37] Usp. J. Talboys Wheeler, *The Geography of Herodotus,* London, Longman, Brown, Green and Longmans, 1854, str. 130.

[38] Usp. How – Wells u već citiranom komentaru Herodotova djela uz 9, 43.

[39] Usp. Drugu olimpijsku pobjednu pjesmu, st. 61–80.

pjesme razabiru se još tragovi izričaja kakav smo rekonstruirali za naše prvobitno vrelo (uz treću Pitijsku pobjednu pjesmu, st. 166):

ὁ μὲν γὰρ Κάδμος εἰς ὄφιν μεταβαλὼν ἀπέθανεν.

– "Kadmo je umro pretvorivši se u zmiju".

(Uz istu pjesmu, st. 167):

ὁ μὲν γὰρ Κάδμος μετέβαλεν εἰς ὄφιν

– "Kadmo se pretvorio u zmiju".

U prvoj komentatorskoj bilješci inzistira se na Kadmovoj smrti, dok inače mitološka predaja ističe njegovo blaženo preobraženje u vječnom boravištu (poljani ili otocima) odabranih smrtnika.

Uz stih 153 b iste pjesme stoji o Kadmu ovo:

τὸν δὲ Κάδμον παρέλαβε διὰ τὸ καὶ τοῦτον εὐδαιμονήσαντα ἐκπεσεῖν εἰς Ἰλλυριούς ... διόπερ καὶ ἀπεθεώθη μετὰ τῆς γυναικὸς Ἁρμονίας, καὶ κατῴκησαν ἐν τῷ Ἠλυσίῳ πεδίῳ ἐπὶ δρακόντων ἅρματος, ὡς οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ μυθογράφοι ἡμῖν παραδεδώκασιν.

– "Kadma je (pjesnik) tu naveo jer je i on prvo bio sretan, a onda je otišao u progonstvo među Ilire; ... zato je i bio božanski preobražen sa svojom ženom Harmonijom i nastanili su se na Elizijskom polju (došavši tamo) na zmijskim kolima, kako su nam pjesnici i mitografi sačuvali predaju."

Vrela na koja se poziva Pindarov komentar slažu se s našima jer je Euripid pjesnik, a Pseudo-Apolodor mitograf. U toj se sholijastovoj bilješci doista javljaju mnogi elementi naše legende. I odlazak iz Tebe na Jadran, i preobrazba zajedno sa suprugom Harmonijom, i Elizijsko polje, i zmije i kola. Ako su to, što bi se prvo pomislilo, kola u koja su upregnute zmije, bio bi to nov momenat. No ako su to kola na kojima se voze zmije, onda je to proizašlo iz interpretacije Dionisova proročanstva u Euripidovim *Bakhama.* Stoga je ovo drugo i vjerojatnije. Takva se genitivna konstrukcija upotrebljava u oba smisla.

Daleko su važnije dodatne obavijesti što potječu od Filona iz Biblosa u Fenikiji, učenoga pisca drugoga stoljeća naše ere. Uz mnoga filološka djela napisao je osobito zanimljivu zbirku podataka iz raznovrsne literature pod naslovom *O gradovima i slavnim ljudima koje je svaki od njih othranio* (Περὶ

πόλεων καὶ οὓς ἑκάστη αὐτῶν ἐνδόξους ἤνεγκεν) u trideset knjiga. To nam se djelo nije sačuvalo, ali će biti da je iz njega crpao Stefan Bizantinac kada je pisao o Budvi, pozivajući se pri tom na Filona. U sačuvanom ekscerptu iz Stefanova djela stoji ovo:

Βουθόη, πόλις Ἰλλυρίδος, ὡς Φίλων, διὰ τὸ Κάδμον ἐπὶ ζεύγους βοῶν ὀχούμενον ταχέως ἀνύσαι τὴν ἐς Ἰλλυριοὺς ὁδόν. οἱ δὲ τὸν Κάδμον ἀπὸ τῆς Αἰγυπτίας Βουτοῦς ὀνομάσαι αὐτήν, καὶ παραφθαρεῖσαν καλεῖσθαι Βουθόην. ἔχει δ' ἐπὶ τοῦ μυχοῦ Ῥίζονα πόλιν καὶ ποταμὸν ὁμώνυμον.

– "Butoa, grad u Iliriji, kako piše Filon, jer se Kadmo vozio na volovskoj (βούς) zaprezi i brzo (θοῶς) je prevalio put do Ilira. Drugi kažu da ga je Kadmo nazvao po egipatskoj Buti, pa se to pokvarilo i sada se zove Butoa. A u zaljevu joj je grad Rizon i rijeka istoga imena."

Stefan nam tu kaže, pozivajući se na Filona, da je Butoa grad u Iliriji. Odatle je očito da se radi o današnjoj Budvi. Zatim daje, vjerojatno sve prema istom autoru, etimologiju toga imena. Grad bi bio nazvan po tome što je Kadmo vučen od volova (βούς) brzo (θοῶς) stigao u Iliriju. Odatle Βουθόη. Drugo je tumačenje da je Kadmo nazvao taj grad prema egipatskoj Buti (Βουτώ) pa se to ime poslije iskvarilo u Βουθόη. Buta je bio grad u Egiptu, a jednako se zvala i njegova božica. Nije slučanjo što je ta božica Uazit bila zmijsko božanstvo. To se povezuje s enhelejskim kultom Kadma i Harmonije preobličenih u zmije.[40]

Te su nam etimologije, po sebi, slabo zanimljive. Prva nam ipak potvrđuje legendu o Kadmu na volovskim kolima i vezuje njegov dolazak iz Tebe u jadranske predjele uz sasvim određen lokalitet, naime uz Budvu. Taj se važni zemljopisni podatak upotpunjuje viješću da je kraj Budve u zaljevu ležao grad Rizon na istoimenoj rijeci. Nema dvojbe da je taj zaljev Boka, grad da je Risan, a rijeka da je unutrašnji dio Boke, koji su stari zamišljali kao rijeku što utječe u Jadransko more. Ta je predodžba mogla nastati i polazeći od vrela što u najdubljim zatonima Boke obilnim tokom iz stijenja uviru u more. I drugdje se duboki zaljevi rado zamišljaju kao ušća rijeka što zapravo ne postoje (usp. Rio de Janeiro). Time je potvrđeno da je Butoa doista Budva i Kadmov se boravak u Iliriji veže za predjele oko Boke Kotorske.

[40] Usp. P. Lisičar, *Legenda o Kadmu*, Živa Antika 3 (1953), str. 248.

Prva od dvije Stefanove etimologije javlja se i u Etymologicum magnum:

Βουθόη: Πόλις Ἰλλυρίδος. Εἴρηται ὅτι Κάδμος ἐπὶ βοῶν ζεύγους ἐκ θηβῶν ταχέως εἰς Ἰλλυρικοὺς παραγενόμενος ἔκτισε πόλιν· καὶ ἀπὸ τῶν βοῶν καὶ τοῦ θοῶς φυγεῖν Βουθόην αὐτὴν ὠνόμασεν. Ἢ ἀπὸ τοῦ βούτου Βουτόη καὶ Βουθόη ὠνόμασται.

– "Butoa: Grad u Iliriji. Priča se da je Kadmo na volovskoj zaprezi iz Tebe brzo došao među Ilire i osnovao grad; i po volovima (βούς) i po tome što je brzo (θοῶς) pobjegao nazvao ga je Butoa. Ili se po travi origanu (βούτης) nazvao Butoa i Butoa (pisano s th)."

Osim nama beznačajne botaničke etimologije[41] novi su tu momenti što se jasno kaže da je Kadmo na volovskoj zaprezi brzo došao u Iliriju iz Tebe, i što se priča da je on osnovao Budvu i nadjenuo joj ime izvedeno na vrlo neobičan način.

Odmah dalje čita se u Etymologicum magnum, s nekim dopunama prema firentinskom rukopisu takozvanoga *Etymologicum genuinum,* (9. st.) ovo:

Βούθοια. πόλις τῆς Ἰλλυρίδος. Σοφοκλῆς Ὀνομακλεῖ·

Βουθόη Δρίλωνος ἐπὶ προχοῇσιν ἐνάσθη.

Εἴρηται ἀπὸ τοῦ βοηθὸν γενέσθαι τοῖς Ἰλλυριοῖς τὸν Κάδμον ἔποικον γενόμενον, ἢ ἀπὸ τοῦ ζεῦγος βοῶν ὀχούμενον κατὰ τὸ πυθόχρηστον εἰς τὴν Ἰλλυρίδα παραγενέσθαι.

– "Butoja: grad u Iliriji. Sofoklo u Onomaklu: "Butoa je bila naseljena na ušću Drilona". Nazvana je po tome što je Kadmo bio pomoćnik Ilirima kad se kod njih naselio, ili po tome što je došao u Iliriju upravljajući zapregom volova kako je u Delfima proročeno."[42]

Tu nam se nudi treća etimologija za staro ime Budve. Izvodi se od βοηθός "pomoćnik" i nadovezuje se na to kako je Kadmo pomogao Ilirima (zapravo Enhelejcima, ali se tu ta razlika već zatrla) kad je došao k njima. Tu se govori

[41] Ako se mjesto τοῦ βούτου čita τοῦ βουτοῦ ova je etimologija jednaka Stefanovoj alternativnoj jer je Βουτός varijanta imena egipatskoga grada Βουτώ.

[42] Ovaj je tekst uspostavljen prema izdanju T. Gaisford, *Etymologicum magnum,* Oxford 1848. i prema dodacima iz firentinskoga rukopisa *Etymologicum genuinum* prema E. Miller, *Melanges de littérature grecque,* Paris, L'imprimerie impériale, 1868, str. 68.

i o delfijskom proročanstvu kojim je bilo prorečeno da će Kadmo doći u Iliriju na volovskim kolima. To je proroštvo slično onomu Dionisovu u Euripida, a pomišljamo i na "zmijska kola" onoga Pindarova sholijasta. Teško je reći koji je oblik legende u toj pojedinosti prvotan. Pitamo se također je li prema verziji na kojoj je zasnovana etimologija imena Budve po brzim volovima Kadmo putovao k Ilirima već u zmijskom liku. Onda bi se preobrazba dogodila još pri odlasku iz Tebe.

Saznajemo i to da je već tragički pjesnik Sofoklo (487–406. prije naše ere) u jednoj svojoj izgubljenoj drami spominjao Butou i smještao je kod ušća Drilona (Drima), znatno južnije, dakle, nego što Budva zbilja leži. Nije jasno o kojem se Sofoklovu komadu zapravo radi jer je tekstovna predaja naslova *Onomaklo* vrlo sumnjiva, a to se ime inače nigdje ne javlja. Sumnjivo je čak i to da li se doista radi o imenu Sofoklovu. I citirani stih je u daktilskom heksametru, a taj se metar ne javlja u dramskom pjesništvu. Pomišlja se stoga da bi citirani stih mogao biti od Kalimaha, helenističkoga pjesnika trećega stoljeća prije naše ere. On je mnogo pisao u heksametrima i u ta je svoja djela unio mnoštvo učenih podataka, pa i zemljopisnih. Njegovo ime htjeli bi neki prepoznati u drugom dijelu naslova *Onomaklo*, kako ono stoji u rukopisu.[43]

Time je sada zaokružena slika što je o Kadmu i Budvi, s osobitim obzirom na postanak njezina staroga imena, daje grčka etimološka literatura, nadovezujući se na Filona iz Biblosa. U tim je vijestima uvijek riječ samo o Ilirima, nigdje se ne spominju Enhelejci. Ipak se tu ne radi o drugom razdoblju Kadmova boravka na Jadranu, kada je, prema Pseudo-Apolodorovoj verziji, postao vladar Ilira pošto ih je pobijedo na čelu Enhelejaca i onda zavladao njima. Vidi se to odatle što se priča da je osnovao Budvu došavši neočekivano brzo na volovskoj zaprezi iz Tebe. Radi se, dakle, baš o samom dolasku, prema Pseudo-Apolodoru o dolasku k Enhelejcima, koje su Iliri bili pritisnuli ratom. Etimološka predaja što se nadovezuje na Filona iz Biblosa ne pravi tako razlike između Enhelejaca i Ilira, nego ilirskim imenom obuhvaća i Enhelejce. To i jest opće shvaćanje kasnijega vremena, dok je izvor Herodotov i Pseudo-Apolodorov jasno lučio jedne od drugih.

[43] Usp. kritički aparat uz naše mjesto u izdanju T. Gaisforda, Millerove kritičke bilješke na navedenom mjestu i A. Nauck, *Tragicorum Graecorum fragmenta*, Leipzig, Teubner, 1888, fragment 1024, str. 357—358.

Predodžbe mlađega vremena jasno je izrazio Pausanija, koji je oko 170 – 180. naše ere opisao Grčku, njezine spomenike, legende i mitove, u svojem poznatom djelu *Put po Grčkoj* (Περιήγησις τῆς Ἑλλάδος). Govoreći o Tebi i njezinoj najstarijoj povijesti, on usput spominje, kao nešto dobro poznato, i Kadmov odlazak na Jadran. O narodu kod kojega je Kadmo našao novu domovinu kaže Pausanija ovo (9, 5, 3):[44]

Κάδμου δὲ ἐς Ἰλλυριοὺς καὶ Ἰλλυριῶν ἐς τοὺς καλουμένους Ἐγχελέας μετοικήσαντος Πολύδωρος ὁ Κάδμου τὴν ἀρχὴν ἔσχε.

– "A kada se Kadmo preselio u zemlju Ilira, a među Ilirima k onima koji se zovu Enhelejci, preuzeo je vlast Polidor, sin Kadmov."

Tu se radi o nasljedstvu na tebanskom prijestolju, ali usput saznajemo i to da Enhelejci više nisu suprotstavljeni Ilirima, nego se o njima govori kao o jednom ilirskom narodu. U tom smislu treba shvatiti vijest Filonovu i etimoloških zaključaka, po kojoj je Kadmo na volovskoj zaprezi došao Ilirima.

Pausanija potvrđuje Herodotovu vijest (5, 61) po kojoj su Kadmejci, Kadmovi potomci, otišli Enhelejcima kad su ih Argejci, poznati inače kao epigoni Sedmorice, protjerali iz Tebe. O tome čitamo u njega ovo (9, 5, 13):

κρατησάντων δὲ τῇ μάχῃ τῶν Ἀργείων Λαοδάμας σὺν τοῖς ἐθέλουσιν ἕπεσθαι θηβαίων ὑπὸ τὴν ἐπιοῦσαν νύκτα ἀπεχώρησεν ἐς Ἰλλυριούς.

– "A kad su Argejci nadvladali u bici, Laodamant je s onim Tebancima koji su ga htjeli slijediti iduće noći otišao Ilirima."

Tu se javljaju svi elementi Herodotove vijesti: i pobjeda Argejaca, i kralj tebanski Laodamant, potomak Kadmov, i družina što je s njime pošla na Jadran. Moguće je, naravno, da je Pausanija uzeo sve te podatke upravo od Herodota.

Od Pausanije saznajemo još neke pojedinosti o seobi Kadmejaca prema Jadranu (9, 8, 6-7):

ἡνίκα ὑπὸ Ἀργείων μάχῃ πρὸς Γλίσαντι ἐκρατήθησαν, τότε ὁμοῦ Λαοδάμαντι τῷ Ἐτεοκλέους ὑπεξίασιν οἱ πολλοί· τούτων οὖν μοῖρα τὴν

[44] Usp. izdanja H. F. Hitzig – H. Blümner, 1896-1910; F. Spiro, 1900.

μὲν ἐς τοὺς Ἰλλυριοὺς πορείαν ἀπώκνησε, τραπόμενοι δὲ ἐς Θεσσαλοὺς καταλαμβάνουσιν Ὁμόλην, ὀρῶν θεσσαλικῶν καὶ εὔγεων μάλιστα καὶ ὕδασιν ἐπιρρεομένην. Θερσάνδρου δὲ τοῦ Πολυνείκους ἀνακαλεσαμένου σφᾶς ἐπὶ τὰ οἰκεῖα, τὰς πύλας διὰ ὧν τὴν κάθοδον ἐποιοῦντο ἀπὸ τῆς Ὁμόλης ὀνομάζουσιν Ὁμολωΐδας.

– "Kad su u bici kod Glisanta bili pobijeđeni od Argejaca, tad je većina otišla zajedno s Laodamantom, sinom Eteoklovim; jedan pak dio njih nije se usudio poći do Ilira, nego su se okrenuli na Tesalce i zauzeli Homolu, najplodniju i vodama najbolje natopljenu od tesalskih gora. Kad ih je Tersandar, sin Polinikov, pozvao da se vrate kući, nazvali su Homolskima vrata kroz koja su se vratili s Homole."

Tu se tumači postanak imena jednih od tebanskih vrata i sličnost njihova imena s imenom jedne tesalske gore. Tu saznajemo, međutim, kako se u tesalskoj predaji sačuvao trag prolaska Kadmejaca na putu prema Jadranu. Zauzeli su bili planinu Homolu. Ta je planina ležala u tesalskoj Magneziji na sjevernoj padini Ose. I tu Pausanija slijedi staru predaju. O prolasku Kadmejaca kroz Tesaliju piše, naime, već Herodot (1, 56) :

ἐπὶ μὲν Δευκαλίωνος βασιλέος οἴκεε (τὸ Δωρικὸν γένος) γῆν τὴν Φθιῶτιν, ἐπὶ δὲ Δώρου τοῦ Ἕλληνος τὴν ὑπὸ τὴν Ὄσσαν τε καὶ Ὄλυμπον χώρην, καλεομένην δὲ Ἱστιαιῶτιν. ἐκ δὲ τῆς Ἱστιαιώτιδος ὡς ἐξανέστη ὑπὸ Καδμείων, οἴκεε ἐν Πίνδῳ Μακεδνὸν καλεόμενον.

– "Za vladanja kralja Deukaliona nastavalo je (dorsko pleme) zemlju Ftiotidu, a za vladanja Dora, sina Helenova, zemlju pod Osom i Olimpom koja se zove Histijajotida. A kad su ga Kadmejci istjerali iz Histijajotide, stanovalo je na Pindu i zvalo se makedansko."

I tu se kaže da su se Kadmejci zadržali u Tesaliji, pod planinom Osom. Saznajemo i to da su odande istjerali Dorane, koji su se onda povukli na planinu Pind. Došlo je tako do pomicanja grčkih plemena na sjeveru. O sukobu Kadmejaca s Doranima piše i Diodor Sicilac (4, 67, 1):

οἱ δ' ἐπίγονοι τὴν στρατείαν ἐπιφανῆ πεποιημένοι μετὰ πολλῶν λαφύρων ἀνέκαμψαν εἰς τὰς πατρίδας. τῶν δὲ Καδμείων τῶν συμφυγόντων εἰς τὸ Τιλφωσσαῖον Τειρεσίας μὲν ἐτελεύτησεν, ὃν θάψαντες λαμπρῶς οἱ

Καδμεῖοι τιμαῖς ἰσοθέοις ἐτίμησαν· αὐτοὶ δὲ μεταναστάντες ἐκ τῆς πόλεως ἐπὶ Δωριεῖς ἐστράτευσαν, καὶ μάχῃ νικήσαντες τοὺς ἐγχωρίους ἐκείνους μὲν ἐξέβαλον ἐκ τῶν πατρίδων, αὐτοὶ δ' ἐπί τινας χρόνους κατοικήσαντες, οἱ μὲν ἐν αὐτῇ κατέμειναν, οἱ δ' ἐπανῆλθον εἰς τὰς Θήβας, Κρέοντος τοῦ Μενοικέως βασιλεύοντος.

– "Pošto su se proslavili u tom pohodu, epigoni su se s mnogo plijena vratili u svoje domovine. A od onih Kadmejaca koji su se bili sklonili u Tilfosej umro je Tiresija, kojega su Kadmejci sjajno pokopali i počastili častima ravnim božanskima. A oni sami otišli su iz grada i zavojštili su na Dorane. I pobijedili su u bici one domaće stanovnike i izbacili su ih iz njihovih domovina, a sami su se neko vrijeme tamo nastanili, pa su neki ondje i ostali, a drugi su se vratili u Tebu, za kraljevanja Kreonta, sina Menekejeva."

Radi se tu o Doranima u njihovim starim, sjevernim sjedištima, prije nego ih je velika seoba što se u legendarnoj povijesti pamti kao povratak Heraklovih potomaka povukla na Peloponez i drugamo na jug.

Tilfosej je selo u Beotiji, kako kaže sam Diodor (4, 66, 5). Vrač Tiresija bio je uputio Kadmejce da se poraženi od Argejaca povuku onamo.

Herodot, Diodor i Pausanija nam pouzdano pokazuju da je pohod Kadmejaca na sjever, u novu domovinu njihova rodonačelnika, ostavio jasnoga traga u legendarnoj predaji o starim seobama i sukobima plemena na sjeveru Grčke. Dobro su nam, dakle, potvrđene dvije predaje što povezuju Tebu s Jadranom i Enhelejcima. Jedna se od njih odlikuje izrazito mitskim crtama. Po njoj je Kadmo sa svojom ženom Harmonijom u već poodmakloj dobi napustio Tebu. Na kolima s volovskom zapregom stigao je Enhelejcima i tamo je osnovao grad Butou, današnju Budvu. Enhelejci su ga učinili svojim vođom u obrambenom ratu protiv Ilira. S njime na čelu pobijedili su Enhelejci Ilire i tako je Kadmo postao ilirski vladar. U novom kraljevstvu rodio mu se sin Ilirije. Poslije je poveo Ilire i enhelejsku vojsku protiv Helade. Osvojio je i razvalio mnoge gradove, sve dok mu se vojska nije ogriješila o delfsko svetište. Tada je, prema starom proročanstvu, ilirska i enhelejska vojska ljuto stradala. U tom slomu, međutim, Kadmo i Harmonija nisu pretrpjeli zla. Oni su na kraju po božanskoj odluci, preobraženi u zmije, preneseni na poljane ili na otoke blaženih, kao odabranici božji. Najstarije ishodište te predaje do kojega možemo doprijeti na temelju raspoloživih podataka jest izgubljeno

vrelo, vjerojatno spis nekoga logografa, iz kojega su crpili Herodot, Euripid i Pseudo-Apolodor. Za Kadmovu, pak, vezu s Budvom i za volovska kola na kojima je stigao na Jadran najstarije vrelo poznato nama jest Filon iz Biblosa.

Druga predaja, ona o odlasku Kadmejaca na Jadran među Enhelejce, ima sve značajke prave historijske legende. Kad su argejski epigoni pobijedili tebanske Kadmejce i razorili im grad, Kadmejci su, pričalo se, napustili Tebu i pošli na Jadran Enhelejcima. Usput u Tesaliji jedan je dio tih Kadmejaca istjerao Dorane s obronaka Ose i nastanio se tamo jer nisu htjeli ići u daleku i nepoznatu zemlju. Neki od tih Kadmejaca što su odustali od puta do Enhelejaca vratili su se napokon u Tebu.

Narod Enhelejaca na dalekom Jadranu vezan je u grčkoj književnosti za te dvije predaje. Škrti zemljopisni podaci Hekatejevi dobivaju tako i mitološku dimenziju. Enhelejci i Iliri suprotstavljeni su kao dva naroda jer se Kadmo, došavši na Jadran, umiješao u rat među njima. Spajaju se, pak, poslije u jednu manje određenu cjelinu jer skupa određuju bajoslovno i daleko kraljevstvo Kadmove preobrazbe. Čvršći im je pri tom odnos prema tim predajama, onoj o Kadmu i onoj o Kadmejcima, nego što im je određena topografija. To više nas iznenađuje preciznost Hekatejevih podataka, i to više žalimo što nam zbog izgubljena konteksta tako malo kazuju. Očito je ipak da su Enhelejci bili pravi narod, a ne samo mitski stanovnici jadranskih obala koji su primili izagnanoga Kadma i kod kojih su našli utočište njegovi poraženi potomci kad im je Teba bila razorena i opljačkana. Enhelejci tako, čini se, podjednako pripadaju mitskoj geografiji, legendarnoj povijesti i periegezi zasnovanoj na iskustvu pomoraca. Mitološki i etnološki podaci preklapaju se tu kao i drugdje u najstarijoj povijesti Jadrana.[45]

Pripadnost Enhelejaca ilirskom narodu izrazio je i Apijan, grčki povjesničar drugoga stoljeća naše ere (rođen je negdje između godine 90. i 100), suvremenik Pausanijin. Napisao je *Rimsku povijest* od koje su se sačuvali samo neki dijelovi. Bila je etnografski orijentirana i pojedini su se narodi u njoj opisivali onim redom kojim su se pojavljivali u rimskome krugozoru. Sačuvan nam je onaj dio 9. knjige u kojem se opisuju Iliri. Tamo je Apijan u 2. glavi uveo legendarno rodoslovlje ilirskih naroda, po običaju

[45] Usp. R. Katičić, *Ionios der Illyrier*, Godišnjak 11 (1973), str. 198-199 = u ovoj knjizi str. 180-181. Usp. u njoj i str. 200-207.

najstarije grčke povijesti, u kojoj se odnosi među narodima opisuju preko rodoslovlja njihovih heroja imenjaka (eponima). Tako u Apijana na navedenom mjestu stoji ovo:[46]

φασὶ δὲ τὴν μὲν χώραν ἐπώνυμον Ἰλλυριοῦ τοῦ Πολυφήμου γενέσθαι. Πολυφήμῳ γὰρ τῷ Κύκλοπι καὶ Γαλατείᾳ Κελτὸν καὶ Ἰλλυριὸν καὶ Γάλαν παῖδας ὄντας ἐξορμῆσαι Σικελίας, καὶ ἄρξαι τῶν δι' αὐτοὺς Κελτῶν, Ἰλλυριῶν καὶ Γαλατῶν λεγομένων. καὶ τόδε μοι μάλιστα, πολλὰ μυθεόντων ἕτερα πολλῶν, ἀρέσκει· Ἰλλυριῷ δὲ παῖδας Ἐγχέλεα καὶ Αὐταριέα καὶ Δάρδανον καὶ Μαῖδον καὶ Ταύλαντα καὶ Περραιβὸν γενέσθαι, καὶ θυγατέρας Παρθὼ καὶ Δαορθὼ καὶ Δασσαρὼ καὶ ἑτέρας, ὅθεν εἰσὶ Ταυλάντιοι τε καὶ Περραιβοὶ καὶ Ἐγχέλεες καὶ Αὐταριεῖς καὶ Δάρδανοι καὶ Μαῖδοι καὶ Παρθηνοὶ καὶ Δασσαρήτιοι καὶ Δάρσοι. Αὐταριεῖ δὲ αὐτῷ Παννόνιον ἡγοῦνται παῖδα ἢ Παίονα γενέσθαι, καὶ Σκορδίσκον Παίονι καὶ Τριβαλλόν, ὧν ὁμοίως τὰ ἔθνη παρώνυμα εἶναι.

– "A kažu da je zemlja dobila ime od Ilirija Polifemova sina; jer kiklop Polifem i Galateja imali su sinove Kelta, Ilirija i Galu. I oni su krenuli iz Sicilije i zavladali su narodima koji se po njima nazivaju Kelti, Iliri i Galaćani. I to mi se najviše sviđa, iako mnogi pričaju i mnogo toga drugoga: Iliriju su se rodili sinovi Enhelej, Autarijej, Dardan, Med, Taulant, Pereb, i kćeri Parto, Daorto, Dasaro i druge, odakle su Taulantijci, Perebi, Enhelejci, Autarijati, Dardanci, Medi, Partini, Dasareti i Darsi. A taj je Autarijej, kako misle, imao sina Pano-nija ili Peona, a Peon Skordiska i Tribala, po kojima se slično tako nazivaju narodi."

To je rodoslovlje sasvim fantastično. Očito je da je sastavljeno u rimsko doba da bi obuhvatilo keltske i ilirske barbare. U nj se uvode eponimi svih poznatijih plemena ilirskoga prostora. Nama je tu samo jedno važno, a to je da se Enhelej, eponim Enhelejaca, uvodi u to rodoslovlje kao Ilirijev najstariji sin. Time je izraženo da su Enhelejci Iliri i da im među ilirskim narodima pripada osobito časno mjesto. Uočiti valja i to da u tom rodoslovlju nisu svi Ilirijevi potomci eponimi ilirskih naroda. Medi, a možda i Tribali, bili su Tračani, Skordiski su bili Kelti, a Perebi su planinski Tesalci s pograničja

[46] *Appiani Historia Romana*, Vol. I, ediderunt P. Viereck et A. G. Roos, editio stereotypa correctior, addenda et corrigenda adiecit E. Gabba, Leipzig, Teubner, 1962.

Epira. Apijanovo ilirsko rodoslovlje sastavljeno je, čini se, u velikoj mjeri prema predodžbi rimskoga Ilirika. O drugoj verziji legende o Iliriju, eponimu Ilira, usp. str. 231-232, 282-283.

Posebno mjesto u sklopu predaje o Enhelejcima zauzimaju vijesti o Kadmovu i Harmonijinu grobu i o njihovim kamenima. Ti podaci pripadaju grčkoj zemljopisnoj književnosti i u njoj se vrlo gusto račvaju, pa je najprvo potrebno da im se, koliko je to moguće, odredi podrijetlo i veza. Tek onda će se moći pocrpsti i sve obavijesti koje pružaju.

Predaja o Kadmovu i Harmonijinu grobu na jadranskoj obali javlja nam se prvo u helenističkoj poeziji. Veza s Enhelejcima izričito je istaknuta u Apolonija Rođanina. Živio je u trećem stoljeću prije naše ere i napisao je ep o Argonautima.[47] Govoreći o Kolšanima koji su progonili Argonaute i nisu ih mogli uhvatiti, pa se nisu usudili vratiti se na oči svojemu kralju, nego su ostali u tuđini i naselili se na raznim mjestima, kaže Apolonije ovo (4, 516–518):

οἱ δ' ἄρ' ἐπ' Ἰλλυρικοῖο μελαμβαθέος ποταμοῖο
τύμβος ἵν' Ἁρμονίης Κάδμοιό τε, πύργον ἔδειμαν,
ἀνδράσιν Ἐγχελέεσσιν ἐφέστιοι.

– "a drugi su sagradili kulu na Ilirskoj rijeci, crnoj i dubokoj, gdje je grob Harmonijin i Kadmov, naselivši se kod ljudi Enhelejaca."

U zemlji Enhelejaca pokopani su, dakle, Kadmo i Harmonija. Tamo, na Ilirskoj rijeci, poznat je i poštovan njihov grob. Zanimljivo je da se narod kod kojega su Kadmo i Harmonija završili svoj zemaljski život ovdje zove Enhelejci pa ta helenistička vijest u tome potvrđuje stariju predaju.

Isti mitološki detalj spominje se i kod Apolonijeva učitelja i starijega suvremenika, prvaka helenističkoga pjesništva, Kalimaha. Taj veliki Aleksandrinac je u jednom izgubljenom elegičkom spjevu *Uzroci* (Αἴτια) skupio golem mitološki materijal o počecima i osnucima. Iz toga djela navodi geograf Strabon ove stihove (1, 2, 39 i 1, 5, 9): [48]

[47] Usp. R. Katičić, *Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rođanina,* Godišnjak 7 (1970), str. 71-136 = u ovoj knjizi str. 31-114. Najnovije izdanje Apolonijeva djela: *Apollonii Rhodii Argonautica,* Recognovit brevique adnotatione critica instruxit Hermann Fränkel, Oxonii, e typographeo Clarendoniano, 1961. Pretiskano s ispravcima 1964.

[48] Usp. *Callimachus,* ed. R. Pfeiffer, Oxford, Clarendon Press, 1949, fragmentum 11 i vrlo jako oštećen tekst istoga toga mjesta na egipatskom papirosu: *Papyri Oxyrinchii* 2167, fragmenat 2/II.

οἱ μὲν ἐπ' Ἰλλυρικοῖο πόρου σχάσσαντες ἐρετμά,
λᾶα πάρα ξανθῆς Ἁρμονίης ὄφιος
ἄστυρον ἐκτίσσαντο, τό κεν Φυγάδων τις ἐνίσποι
Γραικός, ἀτὰρ κείνων γλῶσσ' ὀνόμηνε Πόλας.

– "Oni su na Ilirskoj rijeci zaustavili vesla, kraj kamena plavokose Harmonije, zmije, osnovali su grad. Koji Grk nazvao bi ga (gradom) Bjegunaca, a njihov ga je jezik imenovao Pola."

Iz Strabonova konteksta proizlazi jasno da se tu radi o Kolšanima koji su progonili Argonaute. Riječ πόρος "prijelaz" ima u staroj grčkoj književnosti više značenja. Među njima su dobro posvjedočena "more" i "rijeka". Po samim Kalimahovim stihovima bilo bi teško znati koje od ta dva značenja treba uzeti. No kako Apolonije u vezi s Kadmovim i Harmonijinim grobom jasno govori o Ilirskoj rijeci, treba i Kalimaha tako shvatiti. U njega se javlja i grad Pola što su ga osnovali odbjegli Kolšani i nazvali svojim jezikom, a ime mu znači grad bjegunaca.

Osim rijeke i osnovanoga grada tu su i elementi legende o Kadmu, spominje se kamen Harmonije, preobličene u zmiju, pa je odatle jasno da je kolšanski grad na ilirskoj obali osnovan baš kod Enhelejaca. Za razliku od Apolonija Kalimah govori samo o Harmoniji i spominje zmijsku preobrazbu, o kojoj Apolonije šuti.

Oba pjesnika očito su pred sobom imala vrelo u kojem se spominju Enhelejci na Ilirskoj rijeci i tragovi što su kod njih ostali od drevnih heroja: grob Kadmov i Harmonijin, odnosno Harmonijin kamen, i kula, odnosno grad Pola, što su ga sagradili Kolšani pošto su odustali od daljnje potjere za Argonautima.

Istim se vrelom služio i treći učeni helenistički pjesnik, tamni Likofron, suvremenik Kalimahov i Apolonijev. On je u svojoj *Aleksandri,* učenom spjevu što ga je stavio u usta Kasandri (Aleksandri), kćeri trojanskog kralja Prijama, zlogukoj proročici, u obliku njezina proročanstva ispričao sva zla i teške nevolje što su zadesili grčke pobjednike pri njihovu povratku od spaljene Troje. U njega čitamo ovo (1016 – 1026):[49]

[49] Usp. izdanje Mascialino, Leipzig, Teubner, 1964.

τῆ δ' ἐκ Λιβύσσης αὖθις ἐμπίπτων νότος
εἰς Ἀργυρίνους καὶ Κεραυνίων νάπας
ἄξει βαρεῖ πρηστῆρι ποιμαίνων ἄλα,
ἔνθα πλανήτην λυπρὸν ὄψονται βίον
Λακμωνίου πίνοντες Αἴαντος ῥοάς.
Κρᾶθις δὲ γείτων ἠδὲ Μυλάκων ὅροις
χῶρος συνοίκους δέξεται Κόλχων Πόλαις,
μαστῆρας οὓς θυγατρὸς ἔστειλεν βαρὺς
Αἴας Κορίνθου τ' ἀρχός, Εἰδυίας πόσις,
τὴν νυμφαγωγὸν ἐκκυνηγητῶν τρόπιν,
οἳ πρὸς βαθεῖ νάσσαντο Διζήρου πόρῳ.

– "A iz Libije će ih opet južni vjetar navaljujući odvesti među Argirince i u šumovite doline Keraunijskih gora teškom vijavicom određujući kretanje mora. Tamo će ugledati bijedan život lutalački pijući iz strujâ lakmonskoga Ajanta. A susjedni će ih Kratis primiti kao stanovnike u zemlji Milaka i u Poli koja pripada Kolšanima što ih je poslao teški vladar Aje i Korinta, muž Ejdijin, da mu traže kćer, kada je progonio brodsku kobilicu koja je odvodila nevjestu, a oni su se nastanili uz duboki tok Dizera."

Te se proročanske riječi tiču inače slabo poznatih grčkih junaka Nireja i Toanta. Kasandra im proriče da će ih vjetar donijeti do Keraunijskoga gorja, što je granica između Ilirije i Epira, i da će lutati u krajevima oko rijeke Ajanta (Vojuša, Viosë) sve dok ih ne primi grad Pola na dubokoj rijeci Dizeru u zemlji Milaka, grad u kojem su se naselili Kolšani u strahu od teškoga gnjeva svoga kralja, pošto im nije pošlo za rukom da zarobe brod koji je odvodio njegovu kćer.

Rijeka Dizer je isto što i Ilirska rijeka kod Kalimaha i Apolonija. Tu se opet javlja grad Pola osnovan od Kolšana. A pomišlja se i na to da bi Likofronovi Milaci mogli predstavljati skrovit oblik ilirskoga imena. U grčkom jeziku postoje, naime, sinonimi ἰλλός i μυλλός "škiljav". Μύλακες bi onda upućenoga znalca, a za takve Likofron i piše, preko te sinonimije podsjećalo na pravo ime onoga naroda, naime Ἰλλυριοί. Ilirska rijeka bila bi tako skrovito unesena i u Likofronov tekst.[50] Taj se pjesnik doista trudi da bude taman, pa ni takva šta nije isključeno.

[50] Usp. A. W. Mair u komentaru engleskom prijevodu Likofronova spjeva što je izdan usporedno s grčkim izvornikom u Loeb Classical Library, London 1921, 579.

Ime Dizer za rijeku u ilirskoj zemlji javlja se i kod Stefana Bizantinca. On piše Δίζηρος· ποταμὸς Ἰλλυρίδος – "Dizer, rijeka u Iliriji", ali se iz daljnjega teksta vidi da je u svemu zavisan od ovdje navedenoga mjesta iz Likofrona, koje citira: Λυκόφρων· "οἱ πρὸς βαθεῖ νάσσαντο Διζήρου πόρῳ." – "Likofron: a oni su se nastanili uz duboki tok Dizera."

Likofron ne spominje nikoji elemenat legende o Kadmu, no očito je, svoj njegovoj stilskoj osebujnosti unatoč, da crpe iz istoga vrela kao Kalimah i Apolonije. Pokazuju to i podudarnosti u izričaju: Ἰλλυρικὸς ποταμός / Ἰλλυρικὸς πόρος / Διζήρου πόρος . Bit će da je izvor tu imao πόρος jer je to neobičniji izraz, a u našoj se predaji javlja na dva mjesta. Nadalje se kod Apolonija i kod Likofrona rijeka opisuje kao duboka: μελαμβαθέος / βαθεῖ.

Tu se radi o važnom podatku s područja zapadnih mora, zapadnih, dakako, kada ih gledamo iz heladske perspektive, pa je lako pomisliti na Timeja kao na zajednički izvor triju helenističkih pjesnika. Timej je sicilski povjesničar iz četvrtoga stoljeća prije naše ere. Napisao je opsežnu povijest Sicilije i zapadnih krajeva i u njoj je skupio mnogo podataka o zemljama i narodima tih dotada slabije poznatih predjela. Postao je tako temeljnim autoritetom za zemljopis i mitologiju zapadnih zemalja. Uz Teopompa Hijanina, svojega suvremenika, on je osnovno vrelo za poznavanje Jadrana u staroj grčkoj književnosti. Utvrđeno je da je Likofron mnogo crpio iz Timeja.[51]

Tradicija o Kadmu na Ilirskoj rijeci još je jednom posvjedočena u mnogo kasnije doba. Komentar Vergilijeve Eneide, poznat kao *Scholia Vaticana,* bilježi uz stih 1, 243 (II, p. 311 Lion) ovo:

Cadmus, Agenoris filius, relictis Thebis, comite Harmonia coniuge, fortunae iniurias sustinens, fines Macedoniae supergressus, parvulum filium, qui iuxta Illyricum fluvium ab Harmonia editus fuerat, dereliquit.

– "Kada je Kadmo, Agenorov sin, ostavio Tebu u društvu svoje supruge Harmonije, podnosio je udarce sudbine i kad je prešao granice Makedonije, ostavio je majušnoga sina kojega je Harmonija bila rodila kod Ilirske rijeke."

Postojala je, dakle, predaja o Ilirskoj rijeci na kojoj su živjeli Enhelejci. K njima se sklonio Kadmo s Harmonijom kada je morao napustiti Tebu, tamo

[51] Usp. Günther, *De ea, quae inter Timaeum et Lycophronem intercedit ratione,* Leipzig 1889; J. Geffcken, *Timaios' Geographie des Westens,* Berlin, Weidmann, 1892, str. 1—51.

mu se rodio sin, tamo je stajao grobni spomenik njegov i Harmonijin. Tamo su se poslije naselili bjegunci Kolšani i osnovali grad koji su nazvali Pola. I s velikom se vjerojatnošću može pretpostaviti da sve te vijesti vezane za Ilirsku rijeku potječu iz Timejeva djela.[52]

Predaja o grobu Kadma i Harmonije ušla je i u nama sačuvane zemljopisne priručnike. U grčkoj se književnosti razvila posebna vrsta takvih priručnika. Krajevi i narodi se u tim djelima opisuju s gledišta putnika koji plovi uz obale Sredozemnoga mora. Zato se zovu περίπλους "plovljenje oko čega" ili περιήγησις "obilazak, putovanje". Ti su spisi namijenjeni općoj naobrazbi i daju zato samo odabrane i dosta stereotipne podatke. Ne odražavaju nova otkrića i spoznaje, nego se oslanjaju na stariju literaturu. Nama su se djela takve vrste, opća i specijalna, sačuvala u rukopisnom zborniku koji je sastavljen u 9. stoljeću naše ere u Bizantu, kad su se prepisivali i uređivali i drugi tekstovi stare grčke književnosti što su se sačuvali do novoga vremena. Neizravno se može dokazati da je bizantinskim filolozima poslužio kao predložak već gotov zbornik manjih zamljopisnih djela sastavljen u 6. stoljeću naše ere.[53]

Najstarije među tim djelima manjih grčkih zemljopisaca jest *Plovidba oko mora uz nastanjene obale Evrope, Azije i Libije.* (Περίπλους τῆς θαλάσσης τῆς οἰκουμένης Εὐρώπης καὶ Ἀσίας καὶ Λιβύης) ili kraće *Periplus* kojemu rukopisi kao autora navode Skilaka iz maloazijske Karijande. To je bio slavan putnik i velik geograf. On je po nalogu perzijskoga kralja Dareja, a bio mu je i podanik, godine 519/516. prije naše ere prvi oplovio Arabiju. Krenuo je iz današnjega Afganistana i spustio se brodom niz rijeke Kabul i Ind, izašao na Arapsko more, oplovio Arapski poluotok i stigao tako do Crvenoga mora. To je putovanje opisao u znanstvenom djelu i ono je poslužilo Hekateju kao vrelo za opis Indije i Libije. Periplus što je pod Skilakovim imenom sačuvan u zborniku manjih grčkih zemljopisnih djela nije, međutim, njegov nego potječe od nepoznata pisca koji ga je sastavio isključivo na temelju podataka iz literature, negdje oko 340 – 336. prije naše ere.[54] U toj je ranoj sintezi grčkoga

[52] Usp. R. Katičić, *Illyricus fluvius,* Adriatica praehistorica et antiqua, Miscellanea Gregorio Novak dicata, Zagreb, Arheološki institut Filozofskog fakulteta, 1970, str. 385 – 392 = u ovoj knjizi str. 115-123. Mnogi su elementi toga pitanja obrađeni i u *Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rođanina,* Godišnjak 7 (1970), str. 105 – 114 = u ovoj knjizi str. 78-89.

[53] Usp. A. Diller, *The Traditio of the Minor Greek Geographers,* American Philological Association, 1952, str. 1 i d.

[54] Usp. *K.* Müller, *Geographi Graeci minores,* vol. I, Paris, Didot, 1855, str. XXXVII.

zemljopisnoga znanja dan i prvi sustavni opis naše obale. Tekst toga opisa nije sačuvao svoj prvobitni oblik, nego je došao do nas proširen brojnim i važnim dodacima iz mlađega vremena. Tako danas čitamo prvotni i vrlo škrti tekst Pseudo-Skilakova opisa proširen brojnim i ne uvijek suvislim bilješkama osobito zainteresiranih čitatelja, koje su potpuno uključene u tekst sačuvanih rukopisa.[55]

Stare grčke vijesti o Enhelejcima odrazile su se i u Pseudo-Skilakovoj zemljopisnoj sintezi. Prvobitnom i temeljnom njegovu tekstu pripada ova vijest o njima (24 – 25):

Ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀρίωνος (čitaj: Νάρωνος) ποταμοῦ εἰς Βουθόην ὁ πλοῦς (dodaj: ἡμερῶν δύο). Ἰλλυριῶν ἔθνος εἰσὶν οἱ Ἐγχελεῖς, ἐχόμενοι τοῦ Ῥιζοῦντος. Ἐκ Βουθόης δὲ εἰς Ἐπίδαμνον, πόλιν Ἑλληνίδα, πλοῦς ἡμέρας καὶ νυκτὸς, ὁδὸς δὲ τριῶν ἡμερῶν.

– "Od rijeke Ariona (čitaj: Narona) do Butoe plovi se (dodaj: dva dana). Enhelejci su ilirski narod i nastavljaju se na Rizunt. Iz Butoe u Epidamno, grčki grad, plovi se jedan dan i jednu noć, a kopnom se putuje tri dana."

To je bilješka sastavljena u najčišćem stilu peripla i uključuje bitne podatke u sažet opis zemalja i naroda na obalama Sredozemnoga mora. Težište je prikaza na prostornom rasporedu i na udaljenostima, kako i pristaje opisu plovidbe. Da bi se, međutim, suvislo rekonstruirao prvobitni tekst, potrebno je znatnim korekturama zahvatiti u prvi dio vijesti kakva je u rukopisnoj predaji došla do nas.[56] Već u drugoj polovici četvrtoga stoljeća prije naše ere, dakle četiri stotine godina prije Filona iz Biblosa, Enhelejci su tu uključeni u širu etničku skupinu Ilira i smješteni su u kraj što sa sjeverozapada počinje s Bokom i Risnom, a nastavlja se prema Budvi i dalje. Glavno im je gradsko naselje Butoa, a da li je za Pseudo-Skilaka Rizunt "rijeka" ili grad, ili je, možda, kao u Filona, oboje, teško je odrediti, ali će ovo posljednje biti najvjerojatnije. Mitološki i etimološki podaci kasnije literature nadovezuju se tako na zemljopisnu podlogu koja je već prije bila utvrđena. Filon iz Biblosa crpio je u tom pogledu iz istih vrela kao već četiri stoljeća prije njega Pseudo-Skilak iz Karijande.

[55] Usp. magistralnu raspravú M. Suić, *Istočna jadranska obala u Pseudo–Skilakovu Periplu,* Rad JAZU 306 (1955), str. 121–185, i osobito 122– 126 i 167–184.

[56] Usp. Suić, navedeno djelo, str. 174, *Gdje se nalazilo jezero?* str.120.

U bilješkama što su poslije uključene u tekst susreće se i vijest o kamenima Kadma i Harmonije.[57] Neposredno prije upravo navedene vijesti o Enhelejcima čitamo, naime, ovo (24):

καὶ ἀπὸ τοῦ Νάρωνος ἐπὶ τὸν Ἀρίωνα ποταμὸν ἡμέρας ἐστὶ πλοῦς. ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ πλοῦς ἡμέρας ἥμισυ, καὶ Κάδμου καὶ Ἁρμονίας οἱ λίθοι εἰσὶν ἐνταῦθα, καὶ ἱερὸν ἄπωθεν τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ.

– "I od rijeke Narona do rijeke Ariona plovi se jedan dan. A od rijeke Ariona plovi se pola dana i tamo su kameni Kadma i Harmonije i svetište podalje od rijeke Ariona."

U tom dodatku, kojemu se vrijeme postanka ne da pobliže odrediti, najvažniji je podatak što se uz kamenje Kadma i Harmonije spominje i svetište, očito njihovo. Znalo se, dakle, za pravi kult toga herojskoga para, kojemu je u kraju gdje su im stajali grobni spomenici uređeno i svetište posvećeno njihovu kultu. Nema dvojbe da su i njihovi kameni, ili grobni spomenici, također bili kultni objekti.

I u tom se odlomku opisuju znatne točke na obali i glavna je pozornost pisca upravljena na prostorne odnose i vrijeme plovidbe. Ipak se taj dio opisa ne uklapa u cjelinu i logički slijed Pseudo-Skilakova izlaganja, pa se zato, premda inače ne odudara mnogo od njegova stila, uvrštava među kasnije dodatke. Upravo zato što je susljednost opisa jadranske obale tu očito prekinuta, nije lako taj važan tekst razumjeti u potpunosti. Jedino čvrsto uporište je spomen rijeke Narona, jer ne može biti sumnje da je to Neretva. Najveća je teškoća u tumačenju te vijesti to što nam rijeka Arion nije poznata ni od kuda iz drugih vrela niti se igdje još spominje u staroj književnosti. U ovom se dijelu *Peripla* više puta spominje, a prvobitni se Pseudo-Skilakov tekst može najbolje uspostaviti, kako smo vidjeli, ako se pretpostavi da je ime Arion na jednom mjestu prepisivačkom greškom zamijenilo ime Naron.

Starinari su već davno Pseudo-Skilakovu rijeku Arion identificirali s Omblom, Rijekom dubrovačkom, i to je mišljenje prihvatio i C. Müller u svojem komentaru. Odlučno ga je odbio M. Suić jer misli da je ime ΑΡΙΩΝ ušlo u rukopisnu predaju pogreškom kad je neki prepisivač nemarno pročitao

[57] Usp. Suić, *Istočna jadranska obala,* str. 174. i *Gdje se nalazilo jezero?* str. 115. i 120.

izvorno ΔΡΙΛΩΝ. Bilo je to, dakako, u doba dok se grčki pisalo još samo velikim slovima. Radilo bi se dakle o rijeci Drilonu, današnjem Drimu. Uz tu se rijeku također vezala predaja o Kadmovu i Harmonijinu grobu, pa je njezino ime s podacima o njihovim kultnim mjestima umetnuto s drugim proširenjima u prvobitni Pseudo-Skilakov tekst, tamo gde se spominju Risan, Enhelejci i Budva, za koje je također bila vezana legenda o Kadmu među Ilirima.[58] To je povezivanje osobito uvjerljivo u svjetlu onoga Sofoklova (?) ili Kalimahova (?) stiha što je sačuvan u etimološkim djelima i u kojemu stoji da Budva leži na ušću Drima. Identifikaciji Pseudo-Skilakova Ariona s Drilonom usprotivio se J. Lučić jer smatra da Suićevi argumenti nemaju dovoljne težine.[59] U proširenom Pseudo-Skilakovu *Periplu* red opisa obalnoga pojasa očito je pomućen. Odatle je identifikacija Ariona s Omblom, koja se osniva jedino na topografskim razlozima, ipak vrlo problematična. Pseudo-Skilakov Arion, sigurno je, međutim, ona Ilirska rijeka na kojoj su grobni spomenici Kadma i Harmonije, ista kao i Likofronov Dizer, i teško je razlučiti koji tu podaci potječu iz topografske empirije, a koji samo iz literarne predaje.[60]

Ilirska se rijeka doista identificirala i s Drilonom, današnjim Drimom. Potvrđuje nam to Eratosten, svestran pisac i dubok učenjak, učenik Kalimahov, koji je živio u trećem stoljeću prije naše ere. Udario je temelje slavnoj tradiciji helenističke geografije. Stefan Bizantinac sačuvao nam je u svojoj jedinici Δυρράχιον ovu njegovu vijest:

Ἐρατοσθένης γ' γεωγραφουμένων· ἐχόμενοι δ' οἰκοῦσι Ταυλάντιοι. πόλις δ' Ἑλληνὶς Ἐπίδαμνος ἐπὶ χερρονήσου τῆς καλουμένης Δυρραχίου. ποταμοὶ δὲ Δρίλων καὶ Ἀῶος, περὶ οὓς οἱ Κάδμου καὶ Ἁρμονίας τάφοι δείκνυνται.

– "Eratosten piše u trećoj knjizi svojega zemljopisnoga djela: Dalje stanuju Taulantijci. Grčki grad Epidamno na poluotoku koji se zove Dirahij. Rijeke Drilon i Aoj, oko kojih se pokazuju grobovi Kadma i Harmonije."

I to je ulomak iz peripla. Opisuje se ilirska obala. Na potezu gdje živi pleme Taulantijaca nalazi se grčka kolonija Epidamno, koja leži na poluotoku

[58] Usp. Suić, *Gdje se nalazilo jezero?* str. 116-117 i 128.

[59] Usp. J. Lučić, *Pseudo-Skilakov Arion i Rijeka dubrovačka,* Anali Historijskog instituta u Dubrovniku 6-7 (1959) str. 117-120.

[60] Usp. Katičić, *Podunavlje i Jadran,* str. 109-110 = u ovoj knjizi str. 84-85.

Dirahiju. Tu se još lijepo razlučuje što su ta dva imena označivala prije nego su postala toponomastički sinonimi, pa je onda drugo potisnulo prvo. Na tom su potezu i rijeke Drim i Viosë (Vojuša), a kod njih su smješteni i grobni spomenici Kadma i Harmonije. Osobito je zanimljivo što se vidi kako je grub topografski opis u tom periplu. Rijeke Drim i Viosë (Vojuša) znatno su udaljene jedna od druge, a ni jedna od njih nije kod Drača. Grobni spomenici tebanskih heroja smješteni su tu vrlo neodređeno na širokom prostoru. Tako je lakše objasniti i to kako se moglo dogoditi da se Budva smjesti na ušće Drima, tj. na Bojanu, jer je ona, čini se, bila staro ušće te rijeke. Ta dva lokaliteta, za nas vrlo različita i znatno udaljena, bila su u predodžbama helenističkih zemljopisaca jedan kraj. Treba se, uostalom, samo sjetiti da za njih i Pula leži u tom istom kraju.

Ipak je to, tako slabo topografski određeno, mjesto Kadmova i Harmonijina groba imalo svoje ime. Zabilježio nam ga je Filarh, helenistički povjesničar druge polovice trećega stoljeća prije naše ere u svojem izgubljenom djelu. Citira ga Atenej u *Gozbi sofista* (11, 6, p. 462b; fragment 81,39 Jacoby):

πολλοῖς δὲ καὶ ὁ ἐν Ἰλλυριοῖς τόπος διαβόητός ἐστιν ὁ καλούμενος Κύλικες, παρ' ᾧ ἐστι τὸ Κάδμου καὶ Ἁρμονίας μνημεῖον ὡς ἱστορεῖ Φύλαρχος ἐν τῇ δευτέρᾳ καὶ εἰκοστῇ τῶν Ἱστοριῶν.

– "A mnogima je razglašeno i mjesto u Iliriji (što se zove) Kilici, kod kojega je spomenik Kadma i Harmonije, kako priča Filarh u dvadeset i drugoj knjizi svoje Povijesti."

To je vrlo jasno svjedočanstvo po kojem toponim Kilici, što znači "čaše", označuje lokalitet gdje se nalazio Kadmov i Harmonijin grobni spomenik. Nigdje drugdje u staroj književnosti nema traga tom toponimu. Zanimljivo je da Atenej spominje taj podatak kao da je naširoko poznat.

Osobito važnu vijest o Kadmu i Harmoniji na jadranskoj obali sačuvao nam je Nikandar iz maloazijskoga Kolofona, učeni pjesnik drugoga stoljeća prije naše ere, u svojem poučnom spjevu *O zvijerima* (θηριακά), u kojem pjeva o zmijama i drugim otrovnim životinjama, te o najboljim sredstvima protiv njihova ugriza. Vrelo mu je prozno djelo Apolodora Ologa (što će reći: poznavaoca otrovâ), koji je pisao na početku trećega stoljeća prije naše ere.

[61] *Nicander, the Poems and Poetical Fragments*, edited with a Translation and Notes by A. S. F. Gow and A. F. Scholfield, Cambridge, University Press, 1953.

Nikandar je o Kadmu i Harmoniji zapisao ovo (607–609):[61]

ἶριν δ' ἣν ἔθρεψε Δρίλων καὶ Νάρονος ὄχθαι,
Σιδονίου Κάδμοιο θεμείλιον Ἁρμονίης τε
ἔνθα δύω δασπλῆτε νομὸν στείβουσι δράκοντε.

– "i peruniku koju je uzgojio Drilon i obale Narona, temelj Sidonjanina Kadma i Harmonije, tamo oni kao dvije strašne zmije gmižu po paši."

Ovo je odlomak recepta za neko sredstvo protiv životinjskoga otrova. U njegov sastav ulazi i jadranska perunika što raste uz Drim i Neretvu. To je stan, tako valja vjerojatno razumjeti ono "temelj", Kadma i Harmonije. To da se Kadmo označuje kao Sidonjanin, to jest podrijetlom iz grada Sidona, učena je Nikandrova aluzija na njegovo feničko podrijetlo. Harmonija i Kadmo žive na obalama Drima i Neretve, kaže Nikandar, i tamo kao dvije zmije gmižu po zelenilu. Tu se, dakle, susreće predodžba po kojoj tebanski heroji i dalje žive na illirskoj obali, ali u zmijskom liku. Slična se predaja susreće kasnije i kod Ovidija (v. str. 275-278). Tu se, dakako, odmah pomišlja na kakav ilirski kult sa svetim gajem i svetim zmijama u njem. Je li bilo takvo ono svetište Kadma i Harmonije o kojem piše Pseudo-Skilak? Na to pitanje ne može se, naravno, dati odgovor, ali ga treba postaviti jer nas upućuje na veze što su vjerojatno postojale između legende o Kadmu i njegovoj mitskoj preobrazbi u zmijski lik i kulta zmije što nam je dobro dokumentiran i pouzdano zajamčen u starih Ilira.[62]

[62] Zmija je dobro potvrđena kao kultna životinja Ilira i može se smatrati da su oni u njoj gledali svojega zaštitnika i svoje božanstvo. U ornamentici staroga Balkana motiv zmije javlja se još od neolitika. Obilno se, međutim, susreće u arheološkim nalazima tek od 6, i osobito od 5. stoljeća prije naše ere. Baš po tome se izrazitije veže za ilirsku etniju, koja se, koliko danas znamo pojavila na Balkanu u doba prijelaza iz kamenoga u brončano doba a konačno se oblikovala u željeznom. Usp. A. Benac, *Prediliri, Protoiliri i Prailiri*, Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba, održan 15. i 16. maja 1964, Sarajevo 1964, str. 59–94; *O identifikaciji ilirskog etnosa*, Godišnjak 11 (1973), str. 93–108. Vrela o tom zmijskom kultu jesu arheološka, a to znači da su dokazi za njegovo postojanje neizravni jer se moraju donositi zaključci o vjerskim predodžbama samo na temelju likovnih ostvarenja. Motiv zmije javlja se na završecima narukvica, na ogrlicama, fibulama, ukrasnim iglama, na privjescima itd. Slike brodova na ilirskom novcu pokazuju da im je pramac bio stiliziran u lik zmije. Teško je vjerovati da bi se tu moglo raditi samo o dekoraciji bez dubljega smisla i sadržaja. Mnogo je vjerojatnije da je u toj ornamentici našla svoj izraz jedna duboko ukorijenjena religiozna predodžba što je prožimala sav život ilirskoga pučanstva. Takvi nalazi sa zmijskom ornamentikom osobito su brojni u Albaniji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i u Makedoniji. Zmija se u religioznim shvaćanjima ilirskih domorodaca može interpretirati kao čuvarica kućnoga ognjišta i kao utjelovljenje pokojnih predaka. Tako shvaćena, zmija postaje htoničko božanstvo, vezano za zemlju i plodnost. Ona je osim toga apotropejska životinja i vodeni demon. Ilirima je zmija, čini se, bila totemska životinja, pa im je ime, u grčkom jeziku, možda izvedeno iz riječi koja znači zmiju

(vidi str. 285). Vrlo je značajno da se zmijski ornamenti i zmijska simbolika javljaju samo u jugoistočnim predjelima kasnijega rimskog Ilirika, dok na sjeverozapadu prevladava simbolika sunčanoga kulta: svastika, koncentrični krugovi, kola, konji, barske ptice i dr. Usp. D. Garašanin – M. Garašanin, *Crna Gora u praistorijsko doba,* Istorija Crne Gore I, Titograd, 1967, str. 181. i A. Stipčević, *Iliri,* Zagreb, Školska knjiga, 1974, str. 182–184; *Jesu li ilirski brodovi imali pulene u obliku zmije?* Radovi Instituta JAZU u Zadru, 20 (1973), str. 413 – 417. O kultu zmije kod Ilira usp. još: R. Ferri, *Prilog poznavanju ilirske mitologije,* Anali Historijskog instituta u Dubrovniku 2 (1953), str. 419-429; V. Bazala, *The Cult of Aesculapius at Epidaurus (Cavtat) and Dubrovnik,* XVIIe Congrès International d'Histoire de la Médecine, Tome I, Athènes 1960, 155 – 166. U vezi s time citira se koji put Ivan Lidanin, grčki pisac 6. stoljeća nove ere, da u 46. glavi prve knjige svojega djela *O magistratima rimske države* spominje Jadransko more kao *"drakontophoron"*, što bi značilo da nosi zmije, međutim u Ivana Lidanina nema takve vijesti, pa se ti citati zasnivaju na zabuni. Zmijska ornamentika javlja se i u kasnije vrijeme, npr. na nakitu helenističkoga doba iz Budve (usp. D. i M. Garašanin, na navedenom mjestu). Niti uključivanje u helenizam, niti kasniji dugotrajni proces romanizacije nisu uspjeli potisnuti duboko ukorijenjene domaće kultove. Još je U. von Wilamowitz – Möllendorf (*Pindaros,* Berlin 1922, str. 37) zabilježio da je putujući za prvoga svjetskog rata po Makedoniji u Prilepu vidio votivni natpis nekoga rimskoga veterana posvećen mjesnom božanstvu Δράκων. Taj se natpis doista nalazi uklesan u jednu stijenu kod Trojaka između Prilepa i Gradskog i posvećen je Δράκοντι τῷ τῷδε τεμωμένῳ – "Zmiji koja se ovdje poštuje". Postavio ga je Tiberije Klaudije Ruf. Desno od natpisa isklesana je zmija kako se diže iznad plitice u kojoj je jaje. Najuvjerljivija interpretacija toga epigrafskog podatka nedvojbeno je ta da se radi o jednom domaćem zmijskom kultu lokalnoga značenja. Usp. R. Marić, *Antički kultovi u našoj zemlji,* Beograd 1933, str. 31. U selu Blaču kod Skoplja nađen je i prepisan jedan latinski votivni natpis, koji je sada izgubljen, a glasi ovako: *Iovi et Iunoni et Dracconi et Draccenae et Alexandro Epitynchanus servus Furi Octavi clarissimi viri posuit* – "Jupiteru i Junoni i Drakonu i Drakeni i Aleksandru postavio je Epitinhan, rob Furija Oktavija, preslavnog muža". Usp. R. Marić, u navedenom djelu, str. 85–87. To je drugi zmijski kult. Posvjedočen je u kasnorimsko doba na tlu antičke Dardanije. U njemu se javlja bračni par božanskih zmija, pa se i nehotice pomišlja na Kadma i Harmoniju. Ti su podaci iz rimskoga vremena osobito dragocjeni jer izrazito svjedoče o zmijskim kultovima na području na kojem je u starije doba prevladavala zmijska simbolika, a ujedno pokazuju da su se te religiozne predodžbe sačuvale sve do kasne antike. Ostaje, međutim, činjenica da nam se sačuvao samo malen broj takvih svjedočanstava i da su kultovi na koje se ona odnose sasvim lokalnoga značenja. Očito je da u rimsko doba zmija više nije bila važno ilirsko božanstvo. Iako potisnut, taj se kult uporno održavao svim velikim promjenama unatoč. Usp. D. i M. Garašanin, na navedenom mjestu i A. Stipčević, u navedenom djelu, str. 183. Zmijski kult jugoistočnoga Ilirika ostavio je traga i u kršćanskoj legendi. U *Životu blaženoga Hilariona,* iz pera Jeronima (otprilike 342–420), crkvenoga oca podrijetlom iz Stridona u Dalmaciji, priča se kako su žitelji Epidaura (današnjega Cavtata) živjeli u strahu od golemoga zmaja, kojega su na svom jeziku zvali "Boas". Blaženi Hilarion oslobodio ih je te napasti kad je god. 365. došao k njima. On je čudesnom snagom svoje vjere svladao zmaja i spalio ga. Tim je čudom jako potresao stanovnike Epidaura i usadio im je duboko poštovanje prema kršćanstvu. Usp. s. Hieronymus, *Opera,* Pariz, IV, 2, p. 74–90; *Acta SS Bollandiana,* octobris IX, 16–43; *Sancti Hieronymi Vita S. Hilarioni eremitae,* caput 39, Migne, Patrologia Latina, vol. II; Farlatti, *Illyricum sacrum* VI, 3–4, 47–50. Ta je legenda ostala živa sve do novoga doba. Još krajem prošloga stoljeća pokazivala se u Cavtatu spilja gdje je taj zmaj živio, a na mjestu gdje ga je blaženi Hilarion spalio posvećena je od davnine crkvica tomu svecu (sv. Ilar), a nedaleko je selo Mlini, koje se spominje već u Jeronimovu *Životu blaženoga Hilarija.* U toj je legendi simbolizirana pobjeda kršćanstva nad zmijskim kultom što je ostao duboko ukorijenjen u dušama domorodaca. Nad Cavtatom, u planini, pokazivala se i druga spilja, koja se vezivala za preobrazbu Kadma i Harmonije i poslije za kult Asklepijev. Usp. A. J. Evans, *Through Bosnia and the Herzegovina on Foot During the Insurrection, August and September 1875,* second edition, London 1877, str. 391–397, "Pješke kroz Bosnu i

Sholije uz upravo navedene Nikandrove stihove bilježe ovo:[63]

ἶριν θ' ἣν· κελεύει συμμίσγεσθαι τούτοις τὴν Ἰλλυρικὴν ἶριν. Δρίλων γὰρ ποταμὸς Ἰλλυρίδος καὶ Νάρων, ὃς διαχωρίζει Ἰλλυριοὺς καὶ Λιβύρνους. ἐνταῦθα καὶ ὁ Κάδμος καὶ ἡ Ἁρμονία ᾤκησαν, οἳ καὶ εἰς ὄφεις μετεβλήθησαν, ὥς φησι καὶ Διονύσιος· κεῖθι γὰρ εἰς ὀφίων σκολιὸν γένος ἠλλάξαντο.

– "i peruniku koju: propisuje da se tomu primiješa ilirska perunika. Drilon je naime rijeka u Iliriji, a to je i Naron, koji dijeli Ilire od Liburna. Tu su se nastanili i Kadmo i Harmonija, koji su se i pretvorili u zmije, kako veli i Dionisije: 'Ondje su se naime promijenili u vijugav zmijski rod' ".

O Kadmu i Harmoniji ne saznajemo tu više nego iz samih Nikandrovih stihova. Vrlo je zanimljiv podatak o tome da je Neretva bila granica između Ilira i Liburna. Tu sholijast očito crpi iz nekoga vrlo starog vrela[64], usp. i dalje str. 281-288. No to je pitanje izvan okvira ove rasprave. Sam sholijast pripada kasnom vremenu. Dionisije kojega citira jest Dionisije Perieget. Živio je za cara Hadrijana u drugom stoljeću naše ere.

Hercegovinu tokom ustanka augusta i septembra 1875", preveo Milutin Drecun, ispravljeno i popunjeno drugo izdanje, Sarajevo, str. 274 – 277. Taj se prijevod može upotrebljavati samo uz kritički oprez, jer je prevodilac na više mjesta tako iskrivio smisao originala da se o predmetu koji nas ovdje zanima dobivaju pogrešni podaci. Usp. još A. J. Evans, *Antiquarian Researches in Illyricum* , Westminster 1883, str. 17–19. i A. Stipčević, u navedenom djelu, str. 183–184. Legenda o sv. Hilarionu i epi-daurskom zmaju nalazi se i kod Aldhelma (umro 709), kanterberijskoga đaka i prvoga pisca anglosaske narodnosti. Usp. G. Praga, *La leggenda di. S. Ilarione a Epidauro in Adelmo, scrittore anglo-sassone del VII secolo,* Archivio storico per la Dalmazia, 13 (1938) fascicolo 147, str. 83–91. Kraj tako rječitih svjedočanstava o trajanju zmijskoga kulta na jugoistoku Ilirika i o tome kako je bio duboko ukorijenjen u svijesti tamošnjega naroda, neće nas začuditi da mu se tragovi otkrivaju i u narodnom vjerovanju novijega doba. Osobito je zanimljivo da se u Sutomori, dakle na enhelejskoj obali, smatra grijehom ubiti blavora, zmijoliku guštericu. Vjeruje se da je blavor zaštitnik svake kuće i da živi pod pragom. Sam pak zoološki naziv *blavor* podudaran je s albanskim *bullar* "blavor" i "slijepac" (ovo drugo značenje potvrđeno je samo u Ulcinju) i s rumunjskim *balaur* "zmaj". Odatle se vidi da je to predslavenski balkanizam, pa kontinuitet sa zmijskim kultom antičkih domorodaca postoji, kako se čini, i u nazivu. Usp. D. i M. Garašanin, navedeno djelo, str. 94; P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika,* knjiga prva, Zagreb 1971, str. 169–170. O tragovima zmijskoga kulta u narodnom vjerovanju usp. još Š. Kulišić, *Značaj slovensko-balkanske i kavkaske tradicije u proučavanju stare slovenske religije* (II), Godišnjak 11 (1973), str. 109–118. O zmijskome kultu u Ilira usp. danas još A. Stipčević, *Kultni simboli kod Ilira*, Sarajevo 1981, 47–59.

[63] *Scholia in Nicandri Theriaca cum glossis,* edidit Annunciata Crugnola, Milano — Varese, Istituto editoriale cisalpino, Testi e documenti per lo studio dell' antichita XXXIV, 1971, str. 228.

[64] Usp. Suić, *Istočna jadranska obala,* 138–139.

U sholijama uz Apolonija Rođanina, uz stihove 4, 507, sačuvana je vijest po kojoj su Enhelejci živjeli oko Keraunijskih gora.[65]

οἱ δὲ ἐν Ἰλλυρίᾳ ὅπου οἱ Ἐγχελεῖς περὶ τὰ Κεραύνια ὄρη·

– "a drugi u Iliriji gdje su Enhelejci oko Keraunijskih gora".

Taj se smještaj Enhelejaca, međutim, ne može uzeti kao da je valjano potvrđen, jer je sholijast došao do te vijesti na temelju krivo shvaćenoga Apolonijeva teksta koji komentira.[66]

U zborniku manjih grčkih geografa sačuvala se i jedna Periegeza pod imenom Skimna Hijanina. Bio je to zemljopisni autor s početka drugoga stoljeća prije naše ere, koji je napisao opsežnu periegezu Evrope i Azije. To nam se djelo izgubilo. Spis što je sačuvan u zemljopisnom zborniku nije njegov, nego potječe od nekog nepoznatog pisca, a nastao je negdje u drugoj polovici drugoga stoljeća prije naše ere, ili čak na početku prvoga.[67] U njegovoj periegezi stoji ovo (437-438):

Ὑπὲρ δὲ τούτοις εἰσὶ Βρῦγοι βάρβαροι.
Πρὸς τῇ θαλάττῃ δ' ἔστιν Ἐπίδαμνος, πόλις
Ἑλληνὶς, ἣν Κόρκυρ' ἀποικίσαι δοκεῖ
ὑπὲρ δὲ Βρύγους Ἐγχέλειοι λεγόμενοι
οἰκοῦσιν, ὧν ἐπῆρξε καὶ Κάδμος ποτέ.

– "iznad njih su Brigi barbari. Na moru je Epidamno, grčki grad, za koji se čini da ga je naselila Korkira. Iznad Briga je narod koji se zove Enhelejci. Njima je nekada zavladao Kadmo."

Brigi su, kako od drugih znamo, stari narod u okolici Drača. (Usp. Apijan, *Povijest rimskih građanskih ratova* 2, 29.) Drač i Brigi daju nam, dakle, čvrstu orijentaciju. Iznad njih su, veli Pseudo-Skimno, Enhelejci, kojima je Kadmo bio nekoć vladar. Oni se tu javljaju kao pravi narod, izvan mitološkoga konteksta, kao kod Hekateja i kod Pseudo-Skilaka. Spominje se tek njihova

[65] *Scholia in Apollonium Rhodium vetera,* recensuit Carolus Wendel, Berlin, Weidmann, 1935, str. 287.

[66] Usp. Katičić, *Podunavlje i Jadran,* str. 114 = u ovoj knjizi str. 91.

[67] Usp. K. Müller, navedeno djelo, str. LXXVII – LXXVIII, i potanku raspravu pod natuknicom *Skymnos* u Pauly – Wissowa, *Real Enzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft,* zweite Reihe III A, Stuttgart, Metzler, 1927, stupac 672-675.

veza s Kadmom i legenda po kojoj je on, otišavši iz Tebe, postao njihov vođa. Smješteni su vrlo neodređeno, pa tu nisu mogući utemeljeniji zaključci, ali upada u oči da se Pseudo-Skimnova lokalizacija lijepo podudara s Hekatejevom, jer su i za Hekateja Enhelejci negdje u kopnenom prostoru južne Ilirije. Risan i Budva, naprotiv, kod Pseudo-Skilaka i kod Filona iz Biblosa, određuju ih s mora, i to znatno sjevernije. Spomen Kadmove vladavine veže kod Pseudo-Skimna mitološku predaju s geografskom. U još čišćem i razrađenijem obliku javlja se ta veza i kod Strabona.

Iz naše današnje perspektive Strabon je nedvojbeno najznatniji stari grčki geografski pisac. Rodio se 64. prije naše ere u Pontskom kraljevstvu, u gradu Amaseji. Pisao je i povijesna djela. Oko 18. godine naše ere izradio je svoj opsežni *Zemljopis* u 17 knjiga. To je enciklopedijska sinteza geografskoga znanja onoga vremena. U kolu velikih predstavnika grčkoga zemljopisa on nije osobito znatan. Po svojem je usmjerenju više popularizator. Nije dubok teoretičar niti je putnik istraživač što prinosi novu empirijsku građu. Više je učeni kompilator. No, tu je pokazao dobar sud u izboru vrela i nastojao je uključiti u svoj prikaz podatke onih pisaca koji su bili najbolje upućeni. Sastavio je opis cijeloga tada poznatoga svijeta i sačuvao obilje prvorazrednih podataka iz klasične i iz helenističke grčke zemljopisne i povijesne literature. Njegovo nam se djelo sačuvalo gotovo cijelo. Ono nije suh i sažet priručnik nego opširno i bogato izlaganje, pa se naše poznavanje antičke ekumene, svijeta poznatog narodima oko Sredozemnoga mora, zasniva znatnim dijelom upravo na njemu. Nama je, dakle, Strabon jedan od najglavnijih predstavnika antičkoga zemljopisa, i njegov je prikaz naših krajeva, uz onaj Plinija Starijega, glavna podloga za proučavanje njihove antičke topografije.

Opisujući istočnu jadransku obalu, Strabon je u prikaz pograničja između Makedonije, Ilirije i Epira uključio i jednu osobito važnu vijest o Enhelejcima. Šteta je samo što nije bio opširniji, a i interpretacija njegova teksta zadaje ozbiljnih problema. U rukopisima Strabonova djela stoji ovo (7, 7, 8 u Meinekeovu izdanju):

τῆς γὰρ Ἐπιδάμνου καὶ τῆς Ἀπολλωνίας μέχρι τῶν Κεραυνίων ὑπεροικοῦσι Βυλλίονές τε καὶ Ταυλάντιοι καὶ Παρθῖνοι καὶ Βρῦγοι· πλησίον δέ που καὶ τὰ ἀργυρεῖα τὰ ἐν Δαμαστίῳ, Περεσάδυές τε συνεστήσαντο τὴν δυναστείαν καὶ Ἐγχελέους καὶ Σεσαρηθίους καλοῦσι· πρὸς δὲ τούτοις Λυγκησταί τε καὶ ἡ Δευρίοπος καὶ ἡ τριπολῖτις Πελαγονία καὶ Ἐορδοὶ καὶ

Ἐλίμεια καὶ Ἐρατύρα. ταῦτα δὲ πρότερον μὲν κατεδυναστεύετο ἕκαστα, ὧν ἐν τοῖς Ἐγχελέοις οἱ Κάδμου καὶ Ἁρμονίας ἀπόγονοι ἦρχον καὶ τὰ μυθευόμενα περὶ αὐτῶν ἐκεῖ δείκνυται.

– "iznad Epidamna i Apolonije do Keraunijskih gora stanuju Bilioni, Taulantijci, Partini i Brigi; a tamo su negdje blizu i rudnici srebra u Damastiju, i Peresadijci su uspostavili vlast i Enhelejce zovu i Sesarećane; a pored njih su Linkesti i Deuriop i Pelagonija sa svoja tri grada, Eordejci, Elimeja i Eratira. A ti su prije bili svaki pod svojim vladarima. Među njima su nad Enhelejcima vladali potomci Kadmovi i Harmonijini i tamo se pokazuju mjesta vezana za ono što se o njima priča".

Taj je Strabonov pasus vrlo sažet i bogat podacima. Na žalost, ovakav kakav nam je predan, ostaje nerazumljiv i to baš na mjestu koje nas najviše zanima. Izdavači su stoga zaključivali da je tekst u prepisivanju pokvaren i nastojali su ga ispraviti. Da bi se vidjelo o čem se radi i da se mognu ocijeniti pojedini pokušaji popravljanja teksta, potrebno je da se on podrobno razmotri s obzirom na podatke koje pruža i na veze što uspostavlja među njima. Polazište njegova izlaganja daje nam vrlo određenu orijentaciju. To su grčke naseobine na jugu ilirske obale, Epidamno i Apolonija. Prvo je današnji Drač (Durrës), a drugo Pojane, dalje na jug, nad ušćem rijeke Vojuše (Viosë), oboje u današnjoj Albaniji. Keraunijske gore, i pred njima oštro istureni rt Akrokeraunija (Linguetta, Glosë), jesu stara granica između Ilirije i Epira.

Strabon nam nabraja narode što su živjeli na obalnom potezu južne Ilirije u zaleđu grčkih gradova Epidamna i Apolonije sve do epirske granice. Bilioni ili Bulini (Βυλλίονες, *Bulini*) vezani su za grad Bilidu *(Byllis)* na skrajnjem jugu Ilirije, pod sjevernim padinama Keraunijskoga gorja. Taulantijci, Partini i Brigi, ovi posljednji spomenuti i kod Pseudo-Skimna, vezani su u literaturi za Epidamno (Dirahij). Zanimljivo je pri tom da Strabon u svojem izlaganju mijenja orijentaciju i time zbunjuje manje upućena čitatelja. Spominjući Epidamno, Apoloniju, pa Keraunijsko gorje, vodi nas od sjevera na jug. Narode, pak, tako opisana područja nabraja u suprotnom pravcu. Počinje od najjužnijega i kreće se prema sjeveru. Kad se to uoči, orijentacija je potpuna i svi topografski elementi su nam čvrsto u rukama. Blizu toga tako definiranog i opisanoga poteza jesu, kaže dalje Strabon, rudnici srebra u Damastiju. Vjerojatno blizu sjevernom kraju poteza, jer nas je tamo negdje ostavilo

nabrajanje ilirskih naroda. Tu nestaje topografske određenosti. Vjerojatno zato jer se opis udaljio od obale, pa su i podaci u Strabonovim vrelima manje određeni. Na grčkoj je geografiji ostao pečat njezina podrijetla od opisa plovidbe. Potanke vijesti daje uglavnom o obalama.

Damastij i njegovo srebro ne spominju se nigdje više u staroj književnosti. Ali se taj oskudni podatak naših škrtih vrela odnosi na vrlo stvarnu i opipljivu činjenicu. O tome svjedoče bogati nalazi srebrnoga novca s oznakom damastijske kovnice: Δαμαστίων. Potječu iz četvrtoga i iz prvih desetljeća trećega stoljeća prije naše ere. Tetradrahme, drahme i tetroboli kovani u Damastiju, Pelagiji i drugim manjim susjednim kovnicama istoga vremena, našli su se oko Stoba, Skoplja, Kumanova, Kratova i Vranja. Druga su nalazišta u Janjevu, Prizrenu, Đakovici i Peći. Sva ta mjesta u Makedoniji i Srbiji, kako na Kosovu, tako i u gornjem Pomoravlju, ujedno su i nalazišta novca iz kovnica Peonskih kraljeva. Izvan toga užega područja peonskoga monetarnog utjecaja nađeno je veliko hranište damastijskoga novca u Kutini kod Leskovca. Daljnja su nalazišta na bugarskom području, a nešto je damastijskoga novca nađeno i u Rumunjskoj. Na zapadu su se srebrnjaci kovani u Damastiju našli kod Skadra, zatim je veliko hranište otkriveno u Risnu, a tridesetak komada pronađeno je kod Sinja. Pojedini su se komadi našli kod Bileće i kod Banje Luke. Ti nalazi svjedoče o širokom značenju srebrnoga novca iz damastijske kovnice i pokazuju kolika je bila gospodarska važnost tamošnjih rudnika.[68]

Položaj Damastija nije do sada pouzdano identificiran. Na području koje nam Strabon sugerira nigdje nisu pronađena veća ležišta srebrne rude niti su otkriveni tragovi antičkih rudnika. Naše znanje o toj kovnici i o političkoj sili koja se osnivala na njoj i kroz čitavih sto i dvadeset godina kovala vlastit novac, ostaje zbog toga dosta neodređeno. Istraživači, ponajviše numizmatičari, domišljali su se na razne načine o položaju Damastija i većinom ga tražili negdje blizu jadranske obale, na području današnje Albanije. Tomu se, međutim, protivi činjenica što baš u srednjoj Albaniji nema nalazišta damastijskoga novca. Težište je nalazâ u središnjem Balkanu, u krajevima koji su ili pripadali peonskom kraljevstvu ili su mu bili blizu. Tip damastijskoga kova pokazuje duboke veze s peonskim, ali je prisutan i jasan utjecaj tetradrahmi što ih je

[68] Usp. J. M. F. May, *The Coinage of Damastion and the Lesser Coinages of the Illyro-Paeonian Region*, Oxford University Press, London, Humphrey Milford, 1939, str. III i 7–12.

kovao savez grčkih gradova na Halkidici. Odatle se nameće zaključak da je Damastij morao ležati na položaju koji ga upućuje na vezu s Peonijom i na trgovačke veze s grčkim kolonijama na halkidičkom poluotoku.

Strabon ne daje preciznije obavijesti. Očito je da ni on nije točno znao gdje se nalazio Damastij. Ti rudnici srebra za njega su spomena vrijedna zanimljivost južne Ilirije. To nikako ne znači da su ležali na obali ili blizu nje, ali se ne može pomišljati niti na mjesto koje bi bilo jako duboko u kopnenoj unutrašnjosti. Kontekst, pak, naroda i zemalja u kojem Strabon spominje Damastij upućuje više na unutrašnje krajeve nego na priobalne. Strabon, naime, govoreći o Damastiju, nadovezuje se na spomen sjeverozapadnih plemena u zaleđu grčkih gradova na južnom Jadranu i nastavlja s Linkestima, Deuriopom i Pelagonijom, s onim dakle narodima Gornje Makedonije koji su stanovali najdublje u kontinentalnom Balkanu. Strabonov kontekst dobro se slaže s onim na što upućuje tip damastijskih srebrnjaka.

Ime Pelagije, sjedišta druge kovnice damastijskoga tipa, izravno upućuje na ime Pelagonije, i ne može se lako pretpostaviti da s njim nije imalo nikakve veze. Druga jedna kovnica istoga kruga s tipom novca osobito sličnim pelagijskomu pripadala je Sarnoatima (Σαρνοατῶν). To se, pak, ime dosta lako povezuje s onim *castellum regionis Canisae quod Sarnonto dicitur* – "kašteo kaniškoga kraja koji se zove Sarnonto", što ga spominje Marcellinus Comes *(Chronica minora 2,* 100), kasnoantički kroničar, govoreći o strašnom potresu u Dardaniji godine 518. Sve to upućuje na to da se položaj Damastija traži negdje u susjedstvu Linkesta, Pelagonije i Deuriopa, u smjeru prema Dardaniji, a opet ne izvan šire sfere jadranskih komunikacija i jadranskoga slijeva. To pak upućuje na područje oko Ohridskoga i Prespanskoga jezera i na porječje Crnoga Drima. Tu su se sačuvali i neki tragovi srebrnih rudnika. Stariji ih pisci spominju kod Ohrida i kod Debra, a ostaci rudnika našli su se kod Openiče kraj Ohrida i u kraju kod Debra. Iz tih, pak, predjela vode trgovački putovi baš u onim smjerovima na koje upućuju tip damastijskoga kova i nalazišta novca iz njegove kovnice.[69]

[69] Usp. May, navedeno djelo, str. 12–37. U istom smislu A. Mayer, *Položaj Damastija,* Numismatika, Zagreb 1936, str. 2–25; *Die Sprache der alten Illyrier I,* Beč 1957, str. 105–107. Usp. još B. Horvat, *Tetradrahme "grada" Damastiona iz nalaza u Risnu (Rhizon),* Numismatika 2–4 (1934–36), str. 26–34. Damastij se spominje na još jednom mjestu u VIII. knjizi (6,16) Strabonove *Geografije,* koje se izgubilo u rukopisima, ali je sačuvano u takozvanom Vatikanskom palimpsestu,

Oko godine 1927. i opet 1952. našli su se kraj ceste Ohrid-Resen sigurni tragovi nekadašnjega vađenja olovne i srebrne rude. Kod Starinskog Dola, 14 kilometara od Ohrida, razaznaje se nekoliko rudarskih okana u kojima se kopalo olovo i srebro. Jedan kilometar dalje nađene su 1952. na padini brijega tri peći za taljenje rude, dvije prazne, a jedna puna rudače koja sadržava olovo i srebro. Doista se može pretpostaviti da nas ta otkrića vode prema konačnoj lokalizaciji rudnika srebra u Damastiju.[70] Iako to pitanje još nije riješeno, može se s dosta pouzdanja pretpostaviti da je Damastij bio negdje na sjeveru od Ohrida.

Dovdje smo mogli pratiti Strabonov tekst s normalnim naporom topografske i historijske egzegeze. No ono što u njega slijedi upućuje već na kritiku teksta. Prema rukopisnoj predaji nastavlja, naime, ovako: περεσάδυές τε. Prva riječ potpuno je nepoznata u grčkom rječniku, pa se nameće pretpostavka da se radi o imenu. Zato i jest u tekstu, kako smo ga ovdje naveli, napisana velikim slovom. No i to ime se nigdje drugdje ne spominje. Već je Isaac Casaubon (1559–1614)[71] početno περε- ispravio u περι- i tako je dobio oblik

pergameni iz 5. ili 6. stoljeća naše ere, s koje je sastrugan Strabonov tekst da bi se na njemu moglo pisati što drugo. Usp. W. Aly, *Sitzungsberichte der Akademie*, Heidelberg, 22, 1, str. 8 i *W.* Aly – F. Sbordone, *De Strabonis codice rescripto*, Studi e Testi 188, 1956, 16. Tamo se čita: οἱ δὲ φυγάδες μετὰ Μενδαίων Δαμάστιον ᾤκησαν τῆς Ἰλλυρίδος περὶ τὰ ἀργυρεῖα ὧν ἐμνήσθημεν ἐν Ἰλλυρικοῖς – "a bjegunci su se s Mendejcima naselili u Damastiju u Iliriji kod rudnika srebra koje smo spomenuli u opisu ilirske zemlje". Tu se izričito kaže da je Damastij ležao u Iliriji. Fanula Papazoglu zaključuje odatle da su rudnici srebra pripadali području staroga ilirskog kraljevstva, pa se ne mogu tražiti u Dardaniji ili u Peoniji, jer stara ilirska država nije obuhvaćala ta područja. To potvrđuje i vijest našega odlomka iz palimpsesta, po kojoj se u Damastiju nastanila skupina Mendejaca, tj. halkidičkih Grka. Oni se pak ne bi odvažili preduboko u ilirsko kopno. Usp. F. Papazoglu, *Politička organizacija Ilira u vreme njihove samostalnosti*, Simpozijum o Ilirima u antičko doba, održan 10. do 12. maja 1966. godine, Sarajevo 1967, str. 17; *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1969, str. 355–356. Ti se zaključci izvrsno slažu s lokalizacijom Damastija u kraju sjeverno od Ohridskoga jezera, jer je on pripadao najstarijoj jezgri ilirskoga kraljevstva kako ga upoznajemo preko grčkih pisaca. Usp. F. Papazoglu, *Poreklo i razvoj ilirske države*, Godišnjak 5 (1967), str. 128. Zbog svega toga slabo je uvjerljiv najnoviji pokušaj da se Damastiju odredi položaj u Dardaniji, na današnjem Kosovu, kod Kišnice i Bele Zemlje, blizu Janjeva. Usp. Zef Mirdita, *Intorno al problema dell'ubicazione e della identificazione di alcune agglomerati Dardani nel tempo preromano*, Utvrđena ilirska naselja, međunarodni kolokvij, Mostar, 24–26. oktobar 1974, Sarajevo 1975, str. 214–215.

[70] Usp. P. Lisičar, *Legenda o Kadmu i veze Lihnida s Egejem i Jadranom*, Živa Antika 3 (1953) str. 251–252; N. G. L. Hammond, *Epirus*, Oxford, Clarendon Press, 1967, str. 438-439; *Macedonia*, str. 93.

[71] U svojem izdanju, Paris 1587.

vjerojatniji za grčki tekst. Daljnja je tekstovna kritika polazila od te ispravke. August Meineke je u svojem fundamentalnom izdanju[72] učinio dalekosežan zahvat pokušavajući da ispravi što su po njegovu mišljenju prepisivači na tom mjestu pokvarili. On čita ovako:

περὶ ἃ Δυέσται συνεστήσαντο τὴν δυναστείαν καὶ Ἐγχέλειοι οὓς καὶ Σεσαρηθίους καλοῦσι.

– "oko njih su Dijesti uspostavili vlast i Enhelejci, koje zovu i Sesarećanima".

Taj je kritički zahvat vrlo oštrouman. Pretpostavlja samo ograničene intervencije u tekstovnu predaju i sve su one paleografski dobro utemeljene. Lako je objasniti kako je pri prepisivanju moglo doći baš do takvih pogrešaka. Slaba mu je, pak, strana što u tekst uvodi dva podatka koji nigdje drugdje nisu potvrđeni, pa ih jedino Meineke unosi u antičku literaturu, a mnogi ih istraživači onda citiraju kao sigurne Strabonove vijesti. Vjerojatno i zato što čitaju samo tekst kakav je u Meinekea, a ne zagledaju u njegov kritički aparat, gdje on polaže računa o rukopisnoj predaji i o svojim zahvatima. Prvi je podatak o plemenu Dijesta koje je uspostavilo svoju vlast oko rudnika srebra u Damastiju. Tomu narodu nema traga u staroj književnosti. Najbliži su po imenu Διέσται, koje spominje Herodijan, gramatik 2. stoljeća naše ere kod Stefana Bizantinca pod natuknicom Πιάσται, ali to su stanovnici makedonskoga grada Dija (Δῖον). Govoreći o tom gradu Stefan spominje etnik u malo drukčijem obliku. Stanovnici mu se, kaže pod natuknicom Δῖον, zovu Διάσται i poziva se na putopisca Pausaniju. I doista se u njegovu djelu (9, 30, 8) spominju stanovnici grada Dija i tamo se nazivaju Διασταί, Stefan nam je po Herodijanu sačuvao prvobitni naglasak.

Drugi nepotvrđeni podatak jest taj da se Enhelejci zovu još i Sesarećani. Pogreška koju Meineke na tom mjestu pretpostavlja doista se lako može razumjeti kao posljedica brzoga pisanja koje je izostavilo nastavak u prvotnom nominativnom obliku enhelejskoga imena, pa se onda, pri nemarnu čitanju prepisivačevu, akuzativni oblik odnosne zamjenice prilijepio za enhelejsko ime kao nastavak. Ἐγχέλειοι οὓς καὶ, kako Meineke pretpostavlja da je prvobitno glasio tekst, postalo bi tako Ἐγχελέους καὶ, što stoji u rukopisima.

[72] *Strabonis Geographica,* recognovit Augustus Meineke, Lipsiae – sumptibus et typis B. G. Teubneri, 1877, predgovor datiran 1853, str. 449.

Ali je poistovjećivanje Enhelejaca i Sesarećana povijesno tako dalekosežno da se teško može utemeljiti na takvu ispravku, pa ma kako uvjerljiv bio. Stoga Meinekeova korektura ne rješava konačno i jednom za svagda pitanje interpretacije Strabonova pasusa.

Kasniji su izdavači slijedili Meinekea unoseći tek neke vlastite pojedinosti u oblikovanju teksta. C. Müller i F. Dubner pišu[73] καὶ Ἐγχελέαι οὓς, a H. L. Jones ima[74] καὶ Ἐγχελείοις οὓς i prevodi: – "oko kojih su Dijesti i Enhelejci zajedno uspostavili vlast". U sadržaju tu nema bitnije razlike, samo što je Jonesov tekst precizniji, a Meinekeov nešto neodređeniji.

U najnovije se vrijeme tim pitanjem temeljito pozabavio N. G. L. Hammond.[75] On polazi od toga da Strabon malo prije našega pasusa, u istom poglavlju govoreći o epirskim plemenima kaže da su se s njima pomiješali Iliri:

ἀναμέμικται δὲ τούτοις τὰ Ἰλλυρικὰ ἔθνη τὰ πρὸς τῷ νοτίῳ μέρει τῆς ὀρεινῆς καὶ τὰ ὑπὲρ τοῦ Ἰονίου κόλπου·

– "pomiješali su se s njima (tj. s Epiranima) ilirski narodi, oni što su prema južnom dijelu brdskoga pojasa i oni koji su uz Jonski zaljev (tj. uz Jadransko more)".

Na te se riječi onda izravno nadovezuje naš pasus. Hammond misli da se u njemu daju primjeri za upravo spomenuto miješanje Ilira među Epirane. Zato on uzima da glagol συνίστημι u συνεστήσαντο τὴν δυναστείαν treba uzeti u inače dobro potvrđenom značenju "udružiti se, pridružiti se". U tom slučaju Strabon kaže da su Peresadijci udružili svoju vlast s Enhelejcima ili da su se pridružili njihovoj. Ti su Peresadijci, po njegovu mišljenju, ilirsko pleme. Hammond s njima u vezi podsjeća na tračko kraljevsko ime Βηρισάδης (Demosten 23, 8 i 10). Ti Peresadijci koji su svoju vlast povezali s Enhelejskom bili su, po Hammondovu mišljenju, Sesarećani, tj. skupina Taulantijaca od grada Sesareta, za koji znamo iz djela Stefana Bizantinca, a njemu je vrelo Hekatej, pa se i tu radi o ulomku najstarijega antičkoga opisa naših krajeva. U Stefana čitamo ovo:

[73] *Strabonis Geographica*, graece cum versione reficta, curantibus C. Müllero et F. Dübnero, Paris, Didot, 1853, str. 271.

[74] *The Geography of Strabon with an English Translation*, by Horace Leonard Jones, The Loeb Classical Library, London 1924, sv. III, str. 306.

[75] *Epirus*, str. 466-467.

Σεσάρηθος πόλις Ταυλαντίων, ὥς φησιν Ἑκαταῖος.

– "Sesaret, grad Taulantijaca, kako veli Hekatej".

Stoga treba, po Hammondovu mišljenju, prvobitni Strabonov tekst uspostaviti ovako:

πλησίον δέ που καὶ τὰ ἀργυρεῖα τὰ ἐν Δαμαστίῳ. Περεσάδυές τε συνεστήσαντο τὴν δυναστείαν τῶν Ἐγχελέων (καὶ Σεσαρηθίους καλοῦσι)

i prevodi to: "a blizu su negdje i rudnici srebra u Damastiju. I Peresadijci su se pridružili vlasti Enhelejaca (zovu ih /tj. Peresadijce/ i Sesarećanima)."

I ta je korektura vrlo oštroumna. Zasniva se na zanimljivoj, suvisloj i uvjerljivoj interpretaciji teksta. Ostaje tek problematično da li se rudnici u Damastiju i Enhelejska vlast uvode doista zato da bi se dao primjer miješanja Ilira s epirskim plemenima, ili Strabonova konstatacija o tome ipak ostaje općenita i odnosi se možda samo na prisnu terensku povezanost tih narodnosnih skupina uz obalu i u gorovitu zaleđu. A i tekst kakav Hammond uspostavlja nije baš gladak, osobito onaj dodatak u zagradama o tome da se Peresadijci zovu još i Sesarećani. Ne može se reći da je Hammond konačno uredio Strabonov tekst, ali ga je sigurno pokazao u novom svjetlu i pridonio njegovu dubljem razumijevanju.

Strabonova se vijest, dakle, na mjestu gdje je riječ o Damastiju i Enhelejcima ne da pouzdano tumačiti. Ostaje, međutim, nesporna činjenica da je Strabon spomenuo rudnike srebra, Damastij i Enhelejce u jednom dahu. Odatle pak proizlazi da nam on ipak, svim teškoćama tekstovne kritike unatoč, svjedoči o njihovoj vezi, iako iz njegovih riječi, kako su došle do nas, ne možemo pobliže razabrati kakav je njegov potanji opis te veze. Ipak saznajemo iz Strabona da se damastijsko srebro u starini asociralo uz Enhelejce, i slobodno možemo pretpostaviti da su Enhelejci bili blizu tih rudnika.

U blizini su, kaže Strabon dalje, bili i Linkesti. Njihova se župa prostirala na skrajnjem jugu pelagonijskoga polja, oko Bitolja i Lerina (Florine). Deuriop je gornja dolina Crne reke (Erigona), a Pelagonija, ustrojena u tri grada, ravnica je oko Prilepa, na istok od Deuriopa. Eordeja je u brdima jugoistočno od Vodena (Edesse) i južno od Ostrovskoga jezera, a Elimeja južno od nje, uz gornji tok rijeke Bistrice (Haliakmona). Eratira je bila na planini

Grammosu.[76] To je skupina gornjomakedonskih plemena što zauzima jasno odredivo područje u središnjem gorju. S obzirom na njih i na ilirska plemena u zaleđu jadranskih grčkih gradova, mogu se otprilike odrediti i sjedišta Enhelejaca kako ih je zamišljao Strabon.

Ti su narodi, stoji dalje u Strabona, imali nekada svaki svoju nezavisnu političku organizaciju i bili su pod apsolutnom vlasti svojih vladara. Sve je to sadržano u glagolu καταδυναστεύω. S gledišta antičkih grčkih gradskih republika to je bila osobita, barbarska, značajka tih naroda. Među njima su Enhelejci imali za vladare potomke Kadma i Harmonije. Tu se još jednom potvrđuje, sada u besprijekornom tekstu, da su Enhelejci za Strabona bili bliski gorštacima gornje Makedonije, nikako pak primorski jadranski narod. I otkriva nam se realna podloga legendarne veze između Enhelejaca i Kadma. Enhelejski su vladari u historijsko doba izvodili svoje podrijetlo od Kadma i Harmonije. S tim je u vezi posebno značajna i predaja o bijegu Kadmejaca pod kraljem Laodamantom pred argejskim epigonima iz Tebe k Enhelejcima. Postojala je dakle jedna enhelejska dinastija koja se smatrala granom kadmejske loze. Bio je to značajan *titulus nobilitatis*, zalog plemenita podrijetla, kojim su se ti vladari nad zabitnim barbarima mogli predstavljati Grcima s kojima su dolazili u dodir.

I na kraju nam Strabon kaže da su se kod Enhelejaca pokazivala mjesta, a možda i spomenici, što su vezani za priče o Kadmu i Harmoniji. To su grobni humak ili kamenovi, pa svetište koje spominje Pseudo-Skilak, a vjerojatno i gradovi koje su osnovali.

Tu kao da se spajaju razne niti predaje o Enhelejcima koje smo do sada pratili. Strabonovi Enhelejci vrlo su slični Hekatejevima. Oni su sasvim stvaran narod i žive negdje u zaleđu Keraunijskoga gorja blizu granici Haonaca. To je osobito značajno kad se uzme u obzir da je Strabon, kako pokazuju najnovija istraživanja, svoj opis Epira, kojemu pripada i ovaj naš pasus, uglavnom crpio iz Hekateja, ili izravno, ili, pak, preko Teopompa, historičara 4. stoljeća prije naše ere, koji se obilno služio Hekatejem, ali je i sam dodao mnogo podataka o "zapadnim krajevima", pa je i za našu najstariju povijest osobito važan.[77]

[76] Usp. Hammond, *Macedonia*, str. 69–70, 102–110, 115–123.

[77] O Strabonovim vrelima pri opisu Epira usp. Hammond, *Epirus*, str. 443–469.

No, makar i implicitno, Strabon govori i o mitskim vezama Kadma i Harmonije sa zemljom Enhelejaca, o proročanstvu, ratovima i preobrazbi, o volovskim kolima i o cijelom mitološkom kompleksu o kojem nam svjedoče Herodot, Euripid i Pseudo-Apolodor.

Uz to on spominje i mjesta i druge tragove Kadmova i Harmonijina boravka u enhelejskoj zemlji. Time se za nas nastavlja na Timeja i na zemljopisnu literaturu, iz koje su crpili i helenistički učeni pjesnici, a Filon iz Biblosa ih je komentirao svojim sadržajnim bilješkama.

Kadmovi pak potomci kao enhelejski vladari u skladu su s legendom o bijegu Kadmejaca k Enhelejcima, koju nam spominju Herodot i Pausanija.

Sve to postaje još značajnije kada se zna da je Strabon na tome mjestu crpio iz vrlo starih vrela, pa može biti da nam se kod njega sačuvalo, škrto doduše, ali cjelovito, što je kod drugih i od njega starijih autora došlo do nas, doduše bogatije podrobnostima, ali ipak samo rascjepkano i raspršeno. No pri takvu je zaključivanju potreban velik oprez jer se ne može pouzdano kazati za svaku pojedinost da ju je Strabon uzeo iz svojega glavnog vrela. Mogao ju je i dodati kao zanimljiv podatak da bi upotpunio i osuvremenio svoje izlaganje. Tako vijest o rudnicima srebra u Damastiju ne može potjecati od Hekateja jer su se ti rudnici pročuli mnogo kasnije.[78]

Iako Strabon o tome ništa izričito ne kaže, mogu se preko Damastija i njegovih rudnika srebra Enhelejci u njega povezati s ohridskim krajem. S time se slaže i to što Pseudo-Skimno malo prije nego govori o Enhelejcima spominje Ohridsko jezero (429–430):

> ἔχει δὲ λίμνην εὖ μάλ' ἡ χώρα τινὰ
> μεγάλην παρ' αὐτοῖς τὴν Λυχνῖτιν λεγομένην.

– "a ima ta zemlja neko jezero, vrlo veliko, koje se kod njih zove Lihnitida".

No mnogo čvršća historijska potvrda takva smještaja nalazi se u Polibija, historičara drugoga stoljeća prije naše ere. On je opisao ratove koji su Rimu dali konačnu premoć nad grčkim svijetom. Opisujući rat što ga je makedonski kralj Filip V godine 217. vodio protiv ilirskoga kralja Skerdilaide, kaže Polibije ovo (5,108, 8):[79]

[78] Usp. Hammond, *Epirus*, str. 466.

[79] Usp. izdanja J. Schweighäuser, 1889–95; F. Hultsch 1867–72, drugo izdanje 1. i 2. sveska 1888–1992; Th. Büttner – Wobst, Leipzig, Teubner, 1893–1904, drugo izdanje prvoga sveska 1905; W. R. Patton, London, Loeb Classical Library, 1922–27.

πλὴν ὅ γε Φίλιππος στρατεύσας ἀνεκτήσατο μὲν τὰς προειρημένας πόλεις, κατελάβετο δὲ τῆς μὲν Δασσαρήτιδος Κρεώνιον καὶ Γερουντα, τῶν δὲ περὶ τὴν Λυχνιδίαν λίμνην Ἐγχελᾶνας, Κέρακα, Σατίωνα, Βοιούς, τῆς δὲ Καλοικίνων χώρας Βαντίαν, ἔτι δὲ τῶν καλουμένων Πισαντίνων Ὄργεσόν

– "ali je Filip poveo svoju vojsku i ponovo osvojio gradove što su prije spomenuti, a zauzeo je još Kreonij i Gerunt u Dasaretidi i oko Lihnidskoga jezera Enhelane, Kerak, Sation i Boje, u zemlji Kalekina Bantiju, i još Orges u zemlji takozvanih Pisantinaca."

Na tome mjestu i u njegovu prethodnom kontekstu Polibije nas upravo bombardira topografskim i etnološkim podacima s gorovitoga pograničja između Makedonije i Ilirije, podacima tako podrobnima da nas gotovo zbunjuju jer ih ne možemo uvrstiti u sliku što je imamo o tim krajevima u starini, jer ta slika ne doseže inače takav stupanj podrobnosti. Ipak se, uz pomoć vijesti onih povjesnika koji opisuju ratna zbivanja na makedonsko-ilirskoj granici – to su u prvom redu sam Polibije, pa onda Diodor Sicilac i Livije, rimski historičar prvoga stoljeća prije naše ere – mogu ovi Polibijevi podaci, makar i grubo, topografski orijentirati.

Dasaretida je bila zemlja na jugu i jugoistoku Ohridskoga jezera, te na zapadu od Prespanskoga. U tom je kraju danas najznatniji grad Korça u Albaniji. Tu je, između Ohridskoga i Prespanskoga jezera, manje jedno jezero koje se zove Maliq, a dalje na zapad izviru rijeke Devol i Osum, pa teku, prva sjeverno, a druga južno od planine Tomor i spajaju se kod mjesta Kuç u rijeku Semen, koja dalje utječe u Jadransko more. Dolina Osuma, koji teče južno od Tomora, nadovezuje se na zemlju epirskih Haonaca. Gradovi Kreonij i Gerunt ležali su vjerojatno u zapadnoj ili u srednjoj Dasaretidi.[80]

Oko Ohridskoga jezera pokorio je Filip Enhelane. Nema dvojbe da su ti Enhelani (Ἐγχελᾶνες) upravo Enhelejci, tek je ime naroda u Polibijevu tekstu doneseno sa sufiksom karakterističnim za etnike (imena naroda i stanovnika gradova) u zapadnim grčkim dijalektima, dok ga inače susrećemo u karakterističnim istočnim, jonskim, oblicima Ἐγχελεῖς, Ἐγχέλεες, Ἐγχέλειοι, Ἐγχελέαι. Ovi potječu iz povijesne i zemljopisne literature, pisane, po

[80] Usp. Hammond, *Macedonia,* str. 95.

tradiciji, pod utjecajem jonskoga narječja. U Polibija se pak javlja oblik koji je bio običniji zapadnim Grcima, što su imali najviše neposrednih dodira s Enhelejcima. Ono je dakle učeni, a ovo pučki oblik njihova imena.

To je pitanje zaokupljalo i stare pisce. Tako čitamo kod Stefana Bizantinca:

Ἐγγελᾶνες, ἔθνος Ἰλλυρίας, οἱ αὐτοὶ τοῖς Ἐγχελέαις, ὡς Μνασέας ἐν γ' τῶν περιηγήσεων.

– "Engelani, narod u Iliriji, isti kao Enhelejci, kako veli Mnaseja u trećoj knjizi svojih putnih opisa."

Mnaseja je bio helenistički geografski pisac, vjerojatno iz trećega stoljeća prije naše ere. On je također susreo ime Enhelejaca sa zapadnogrčkim sufiksom i utvrdio da se ono odnosi na isti narod koji je inače poznat pod imenom jonskoga oblika. Osobito je zanimljivo što je u obliku koji navodi Mnaseja i bezvučna aspirata *kh* zamijenjena zvučnim eksplozivom *g*. To je inače karakteristika makedonskoga izgovora i priključuje se starim jezicima sjevernoga Balkana.[81] To bi mogao biti izvorni glasovni lik toga imena.

Polibije govori o ratnim operacijama 217. godine. Ne crpi dakle iz starije literature niti su mu tu interesi starinarski. Njegova nam vijest sasvim autentično prikazuje stanje kakvo je bilo krajem trećega stoljeća prije naše ere. I tu se Enhelejci potvrđuju kao pleme, maleno doduše i neznatno, uz samo Ohridsko jezero. Štoviše, činjenica što Polibije uopće ne govori o gradu Lihnidu, glavnom naselju uz jezero, vjerojatno na mjestu današnjega Ohrida, tumači se najprirodnije ako se uzme da je taj grad pripadao plemenu Enhelejaca i da je obuhvaćen time što su oni spomenuti.[82]

Kerak i Sation su gradovi. Vjerojatno na istoku i sjeveroistoku od jezera. Boji su bili pleme na njegovu jugu, nasuprot Enhelejcima na njegovu sjeveru.

[81] Usp. R. Katičić, The Ancient Languages of the Balkans, Haag, Mouton, 1976, 111–112; *O Jeziku i narodnosti starih Makedonaca,* Godišnjak 13 (1976) 348–349. U novije doba povezalo se ime Ἐγχελεῖς s albanskim *ngjalë* "jegulja". Usp E. Hamp u *Gjurmime Albanologjike* 2 (1969) 2, str. 63–64. Ako to stoji, pokazuje se da je ime Enhelejaca ilirsko, a u grčkom prilagođeno grčkoj riječi za jegulju koja je bila prasrodna s ilirskom. Tako je ime Enhelejaca, čini se, izvedeno od ilirskoga naziva za jegulju.

[82] Usp. Hammond, *Macedonia,* str. 94. Budući da se u tom nabrajanju Filipovih osvajanja spominju mnogi gradovi, a i mnogo je topografskih oznaka na razmjerno malom području, uzimalo se obično da su i *Enchelanes i Boioi* gradovi. To se, međutim, nikako ne slaže s oblikom njihova imena, pa je mnogo vjerojatnije da se radi o malim i slabim etničkim skupinama. Usp. još Hammond, *Epirus*, str. 332 i 703.

Kalekini su bili na jugu od Boja, a i Pisantinci su pripadali zapadnoj Dasaretidi. Bantija je bila grad Kalekina, a Orges grad Pisantinaca.[83] Iako se svi ti pokušaji lokalizacije moraju primati s velikim oprezom i otvaraju mnoga zapletena pitanja, ovoliko je dosta za orijentaciju kolika je potrebna u okviru naše teme.

U svjetlu Polibijevih podataka i njihove topografske interpretacije treba sad opet razgledati pojedinosti Hekatejeve vijesti o Enhelejcima. Uzme li se, naime, da su njegovi Deksari narod po kojem je prozvana Dasaretida, doista je moguće identificirati goru Amir s Tomorom u dolini Semena. Gornji njezin dio, dolina Osuma južno od Tomora, otvoren je prema Haoniji, pa se lako razumije kad Hekatej Deksare pribraja Haoncima. Njihovo se pak područje, kasnija Dasaretida, proteže prema Ohridskom i Prespanskom jezeru, gdje su stanovali Enhelejci. Hekatejev podatak o Enhelejcima, susjedima haonskih Deksara, dobiva tako pun i konkretan sadržaj. Stoga je identifikacija zemlje Deksara s Dasaretidom i gore Amira s Tomorom vrlo ozbiljna pretpostavka za koju govore odnosi na terenu. Polibijevo pak svjedočanstvo tu vrijedi osobito mnogo jer je sasvim nezavisan od Hekateja.

Hekatej, Strabon i Polibije smještaju, dakle, Enhelejce u ohridski kraj. Tragovi pak legende o Kadmu kod Enhelejaca, grob Harmonijin i Kadmov, njihovi kameni, njihovo svetište, vezani su s morem. Na moru leže i gradovi koji se spominju u vezi s njima: Budva i Risan. Pseudo-Skilak im daje pri opisu jadranske obale jedan njezin odsječak. Čini se kao da antičke vijesti o području Enhelejaca sadrže veliko i nepremostivo proturječje.

Jedino Strabon, koji smješta Enhelejce negdje u brdovitoj unutrašnjosti, spominje s njima u vezi i Kadma i Harmoniju, te govori o onome što se kod njih pokazuje kao uspomena na njihov boravak. S tom jedinom i slabo izričitom iznimkom doista bi legenda o Kadmu kod Enhelejaca za nas bila isključivo vezana za Jadran, jer je tako prikazuje antička literatura, da nam se nije sačuvao jedan kasni epigram koji nedvojbeno pokazuje da je lokalna, makar i u širim krugovima slabo poznata, predaja nalazila tragove Kadmove prisutnosti i u ohridskom kraju.

Takozvana *Anthologia Palatina,* zbirka epigrama nastala u tijeku stoljeća, a sačuvana u bizantskom rukopisu što potječe od negdje oko 980. godine, sadrži i ove nadgrobne stihove (7, 697):[84]

[83] Usp. Hammond, *Macedonia,* str. 93–94.

[84] Usp. izdanje i prijevod H. Beckby, *Anthologia Graeca,* München, Tusculum Bücher, 1957. i d.

Χριστοδώρου
Οὗτος Ἰωάννην κρύπτει τάφος, ὅς ῥ' Ἐπιδάμνου
ἄστρον ἔην, ἣν πρὶν παῖδες ἀριπρεπέες
ἔκτισαν Ἡρακλῆος· ὅθεν καὶ μέρμερος ἥρως
αἰεὶ τῶν ἀδίκων σκληρὸν ἔκοπτε μένος.
Εἶχε δ' ἀπ' εὐσεβέων προγόνων ἐρικυδέα πάτρην
Λυχνιδὸν, ἣν Φοῖνιξ Κάδμος ἔδειμε πόλιν·
ἔνθεν λύχνος ἔην Ἑλικώνιος οὕνεκα Κάδμος
στοιχείων Δαναοῖς πρῶτος ἔδειξε τύπον.
Εἰς ὑπάτους δ' ἀνέλαμψε καὶ Ἰλλυριοῖσι δικάζων
Μούσας καὶ καθαρὴν ἐστεφάνωσε Δίκην.

"Hristodorov epigram

Ovaj grob skriva Ivana koji je bio zvijezda Epidamna, što su ga prije sagradili odlični sinovi Heraklovi. Zato je ubojni junak uvijek udarao po tvrdom žaru nepravednih. A imao je od svojih pobožnih predа slavnu domovinu, Lihnid, grad što ga je sagradio Feničanin Kadmo; stoga je bio helikonska luč, jer je Kadmo prvi pokazao Danajcima oblik slova. Zabljesnuo je među konzule i kao sudac Ilirima ovjenčao je Muze i čistu Pravdu."

Hristodor je neobično plodan grčki pjesnik. Živio je na prijelazu iz 5. u 6. stoljeće naše ere, a bio je rodom iz Kopta kraj egipatske Tebe. Od njegova velikog djela sačuvao se samo ovaj epigram, te još jedan (*Anthologia Palatina* 7, 698) u smrt iste osobe, i opis osamdeset kipova, što su stajali uz zidove jednoga carigradskog gimnazija, u 416 stihova.

Ivan iz Epidamna bio je prefekt Ilirije pod carem Anastasijem I (491–518). Legendarni osnutak Drača vezan je s mitom o Heraklu.[85] Domovina njegovih predaka bio je Lihnid. A taj grad je, veli Hristodor, osnovao Kadmo. Kadmo je po legendarnoj predaji bio Feničanin. Čini se, međutim, da to nije prvotno bilo tako jer se u najstarijim vrelima Kadmo spominje kao sin Fenikov, staroga odgojitelja i učitelja Ahilejeva. Odatle je moglo nespo-razumom nastati uvjerenje da je Kadmo potekao iz Fenikije[86]. Zato je Ivan, kaže Hristodor, bio helikonska luč. To je igra riječima Λυχνιδός: λυχνός = "luč,

[85] R. Katičić, *Ionios der Illyrier,* Godišnjak 11 (1973), str. 197–199 u ovoj knjizi str. 179-181.

[86] Usp. J. Toppfer, *Attische Genealogie,* Berlin, Weidmann, 1889, str. 294.

svjetlo, svjetiljka". Helikon u Beotiji kod Tebe brdo je Muzâ. I na kraju se epigrama spominje da je Ivan ovjenčao Muze. A o Kadmu se pričalo da je donio Grcima fenička pismena. Hristodor, dakle, slavi Ivana kao pjesnika. Ivan je kao prefekt imao i sudačku vlast. Tako je sav epigram sazdan od kasnoantički maniriranih igara riječima i aluzija.

U našem je kontekstu znatno to da Hristodor spominje Kadma kao osnivača Lihnida. U tome je, kako smo već rekli, potpuno usamljen. Prirodno je da je vijest tako kasnoga pisca, i k tomu pjesnika, pobudila nepovjerenje historijske kritike. Osobito je oštar Dimica, koji se oslanja na starije komentatore Antologije.[87] No ipak je pretjerano kad se u Hristodorovoj vijesti hoće vidjeti samo prigodničarska pjesnička sloboda. Hristodor je bio učen pjesnik i mnogo se bavio legendarnom povijesti raznih krajeva grčkoga svijeta. Mnogo je stoga vjerojatnije da je u svojim studijima, ili baveći se Ivanom iz Drača i predajom njegova roda, naišao na podatak po kojem je Kadmo bio legendarni osnivač Lihnida.

Tako se ne samo vijesti o području Enhelejaca nego i ono što se pokazuje u vezi s pričom o Kadmu i Harmoniji, pa i gradovi kojih se osnutak pripisuje Kadmu, protežu na dalekom potezu od Jadranskoga mora, Boke Kotorske, Risna i Budve, do kopnenoga Lihnida i Ohridskoga jezera, duboko u brdovitoj unutrašnjosti. Tu kao da, na prvi pogled, nema baš nikakve mogućnosti tumačenja. No pogleda li se, pak, što spaja čitavo to zemljište, postaje očito da je to rijeka Drim, što prosijeca brda, i stari trgovački putovi od Ohrida prema Draču za kojima je pošla i rimska Via Egnatia, a danas ih je presjekla jugoslavensko-albanska granica. Imat će stoga pravo Petar Lisičar kada legendu o Kadmu kod Enhelejaca veže ne toliko za područje jednoga plemena, koliko za "Kadmejski put" što je kroz južne masive balkanskih planina vodio iz egejskoga svijeta prema Jadranu.[88] Upravo zbog tih komunikacija moglo se iz priobalne perspektive antičkih geografa učiniti da je ohridska kotlina bliža jadranskom primorju nego što doista jest.

Mit o Kadmu i Harmoniji kod Ilira i njihova pretvorba u zmije javlja se kao tema u više navrata i u kasnijoj antičkoj književnosti, grčkoj i latinskoj. Sama priča o preobraženju osobito je privukla pažnju rimskoga pjesnika

[87] Usp. M. Δημίτσας, Ἀρχαία γεωγραφία τῆς Μακεδονίας II, Atena 1871, str. 610–612.

[88] Navedeno djelo, str. 247.

Ovidija (43. prije naše ere –18. naše ere), koji je ispjevao velik spjev pod naslovom *Metamorphoses (Preobrazbe)*. Pričajući kako je Kadmo pri osnivanju Tebe ubio zmaja, Ovidije kaže u tom djelu ovo (3, 95–98):[89]

Dum spatium victor victi considerat hostis
Vox subitum audita est; neque erat cognoscere promptum,
Unde, sed audita est, "quid, Agenore nate, peremptum
Serpentem spectas? et tu spectabere serpens".

– "Dok je pobjednik promatrao veličinu pobijeđenoga neprijatelja, izenada se začuo glas; i nije se lako moglo razabrati odakle, ali čuo se: Što gledaš, Agenorov sine, ubijenu zmiju, i tebe će gledati kao zmiju."

Agenorov sin je Kadmo. A tajanstveni glas mu navještava njegovo preobličenje. O tome Ovidije u istom spjevu piše ovo (4, 564–603):

Luctu serieque malorum
Victus et ostentis, quae plurima viderat, exit
Conditor urbe sua, tamquam fortuna locorum,
Non sua se premeret; longisque erratibus actus
Contigit Illyricos profuga cum coniuge fines.
Iamque malis annisque graves, dum prima retractant
Fata domus releguntque suos sermone labores,
"Num sacer ille mea traiectus cuspide serpens"
Cadmus ait "fuerat, tum, cum Sidone profectus
Vipereos sparsi per humum, nova semina, dentes?
Quem si cura deum tam certa vindicat ira,
Ipse precor serpens in longam porrigar alvum"–
Dixit, et ut serpens in longam tenditur alvum
Durataeque cuti squamas increscere sentit,
Nigraque caeruleis variari corpora guttis.
In pectusque cadit pronus, commissaque in unum
Paulatim tereti tenuantur acumine crura.
Bracchia iam restant. Quae restant bracchia tendit,
Et lacrimis per adhuc humana fluentibus ora

[89] Usp. izdanje R. Ehwald – F. Lenz, 1888–1922; H Magnus, 1914; G. Lafaye, 1928–30.

"Accede, o coniunx, accede, miserrima", dixit,
"Dumque aliquid superest de me, me tange, manumque
Accipe, dum manus est, dum non totum occupat anguis."
Ille quidem vult plura loqui, sed lingua repente
In partes est fissa duas: nec verba loquenti
Sufficiunt, quotiensque aliquos parat edere questus,
Sibilat: hanc illi vocem natura reliquit.
Nuda manu feriens exclamat pectora coniunx
"Cadme, mane, teque, infelix, his exue monstris!
Cadme, quid hoc? ubi pes? ubi sunt umerique manusque
Et color et facies et dum loquor, omnia? cur non
Me quoque, caelestes, in eandem vertitis anguem?"
Dixerat. Ille suae lambebat coniugis ora,
Inque sinus caros, veluti cognosceret, ibat,
Et dabat amplexus, assuetaque colla petebat.
Quisquis adest – aderant comites – terrentur: at illa
Lubrica permulcet cristati colla draconis;
Et subito duo sunt iunctoque volumine serpunt,
Donec in appositi nemoris subiere latebras.
Nunc quoque nec fugiunt hominem, nec vulnere laedunt
Quidque prius fuerint, placidi meminere dracones.

–" Pobijeđen žalošću i nizom nevolja i znakovima, kojih je vrlo mnogo vidio, izišao je osnivač iz svoga grada, kao da ga je pritiskala sudbina predjelâ, a ne njegova vlastita; i poveden dugim lutanjima stigao je sa suprugom izbjeglicom u ilirsku zemlju. Teški već od nevolja i od godina, dok raspravljaju o prijašnjoj sudbini svoje kuće i u razgovoru ponovno prebiru svoje muke, reče Kadmo: "Zar je bila sveta ona zmija što sam je probô svojim šiljkom, tada kad sam krenuo iz Sidona i po zemlji posijao gujine zube, kao novo neko sjeme? Ako to nju briga bogova osvećuje tako pouzdanom srdžbom, molim, neka se i sâm kao zmija ispružim na dug trbuh." Rekao je i već se kao zmija isteže na dug trbuh, osjeća kako na otvrdnuloj koži rastu ljuske i kako mu se crno tijelo šareni modrim pjegama. Na prsa pada preda se, a bedra, spojena u jedno, pomalo se istanjuju u zaobljen šiljak. Ruke još ostaju. I on pruža što ostaje i dok mu suze teku po licu što je još ostalo ljudsko, rekao je: "Dođi, ženo, dođi, nesretnice, dok

je još ostalo što od mene, dodirni me i primi mi ruku, dok je još ruke, dok me svega ne zaokupi guja." On je, doduše, htio govoriti i više, ali mu se jezik iznenada rascijepio na dva dijela: i kad hoće govoriti ne dolaze mu riječi, kadgod se sprema izustiti žalbu, sikće: taj mu je glas ostavila priroda. A supruga rukom udara gola prsa i viče: "Kadmo, ostani, i skini sa sebe, nesretniče, to čudovište! Kadmo, što je to? Gdje ti je noga? Gdje su ti ramena i ruke i boja i lice i, dok ovo govorim, gdje ti je sve? Zašto i mene, nebesnici, ne pretvorite u istu takvu guju?" Rekla je. A on je lizao usta svoje žene, i uvlačio se u drago krilo, kao da ga je poznavao, i grlio ju je i vio se k vratu kojemu se bio privikao. Tko god se našao tamo – a bili su njihovi pratioci – protrnuo je od užasa: a ona miluje vlažni vrat ljuskave zmije; i odjednom su dvije i gmižu povezanim vijugama dok se nisu zavukle u skrovište bliskoga gaja. I sada još, niti bježe pred čovjekom, niti ga ozljeđuju ranom. I blage su zmije zapamtile što su prije bile."

Tu je mitološka predaja još samo književni motiv. Ugođaj je helenistički, a takvo je vjerojatno bilo i vrelo. Svakako je to blistav uzorak latinskoga pjesništva Augustova vremena.

Kadmo je prema priči došao iz Sidona u Grčku i tu je po nalogu proročišta osnovao Tebu. Prvo je morao ubiti zmaja (zmiju) što je živio u spilji pod uzvisinom na kojoj je trebalo izgraditi grad. Onda je morao uzorati polje i na njemu kao sjeme posijati zmajeve zube. Iz njih je nikao junački rod koji se nazvao Sparti, što znači posijani.[90] Prema Ovidiju i njegovu vrelu, Kadmo i Harmonija su preobraženi u zmije živjeli dalje u ilirskom gaju. Poznaju se po tome što su to pitome zmije, koje se ne klone od ljudi i ne čine im ništa na žao. Čini se da je Ovidije tu crpio iz istoga vrela kao Nikandar.

Ovidije se za svoj opis Kadmove i Harmonijine preobrazbe nije morao inspirirati jedino na književnim predlošcima. U njegovim stihovima kao da se osjeća i neki elemenat slikarstva. Mjestimice se čitaju kao opis slike. Doista je Kadmovo preobličenje bio zahvalan slikarski motiv. Jednu je takvu sliku opisao Filostrat, grčki retor 3. stoljeća naše ere, u svojem djelu *Slike* (Εἰκόνες). Takav je opis bio vrlo uobičajena vježba u govorničkim školama onoga vremena. Ne zna se da li je Filostrat opisivao zbiljske slike ili samo zamišljene.

[90] Usp. Vian, *Les origines de Thèbes,* u poglavlju o Kadmovoj borbi sa zmajem i sijanju njegovih zubi.

U njegovoj zbirci devetnaesta slika prikazuje motiv Euripidovih *Bakha*. U opisu te slike stoji:[91]

ἡ δὲ Ἁρμονία καὶ ὁ Κάδμος εἰσὶ μὲν, ἀλλ' οὐχ οἵπερ ἦσαν, δράκοντε γὰρ ἤδη ἐκ μηρῶν γίγνονται, καὶ φολὶς αὐτοὺς ἤδη ἔχει, φροῦδοι πόδες, φροῦδοι γλουτοὶ, καὶ ἡ μεταβολὴ τοῦ εἴδους ἕρπει ἄνω οἱ δὲ ἐκπλήττονται καὶ περιβάλλουσιν ἀλλήλους, οἷον ξυνέχοντες τὰ λοιπὰ τοῦ σώματος, ὡς ἐκεῖνα γοῦν αὐτοὺς μὴ φύγοι.

– "A Harmonija i Kadmo jesu tamo, ali ne više kakvi su bili, od bedara naime već postaju zmije, i već ih pokriva ljuskava koža, otišle su noge, otišli su guzovi, i preobrazba lika puže prema gore. A oni su zgranuti i grle jedno drugo i kao da skupljaju što je ostalo od tijela da im bar to ne pobjegne."

Sličnost književne obradbe toga motiva s Ovidijevom očita je. Teško je, međutim, išta određenijega reći o eventualnim zajedničkim književnim ili likovnim predlošcima.

Enhelejci se spominju i u djelima rimskih geografa. Pomponije Mela sastavio je oko godine 43/44. naše ere zemljopisno djelo u obliku sažeta peripla. Tamo stoji ovo (2, 54–56):[92]

Butroton ultra est, deinde Ceraunii montes, ab his flexus est in Hadriam. hoc mare magno recessu litorum acceptum et vaste quidem in latitudinem patens, qua penetrat tamen vastius, Illyricis usque Tergestum, cetera Gallicis Italicisque gentibus cingitur. Partheni et Dasaretae prima eius tenent, sequentia Encheleae, Phaeaces, dein sunt quos proprie Illyrios vocant, tum Piraei et Liburni et Histria. urbium prima est Oricum, secunda Dyrrachium, Epidamnos ante erat, Romani nomen mutavere, quia velut in damnum ituris omen id visum est. ultra sunt Apollonia, Salona, Iader, Narona, Tragurium, sinus Polaticus et Pola quondam a Colchis ut ferunt habitata, in quantum res transeunt! nunc Romana colonia. amnes autem Aeas et Nar et Danuvius qui iam dictus est Hister: sed Aeas secundum Apolloniam, Nar inter Piraeos et Liburnos, per Histros Hister emittitur. Tergeste intumo in sinu Hadriae situm finit Illyricum.

– "Dalje je Butrot, zatim Keraunijske gore, a od njih se skreće u Jadran. To more leži u velikoj uvali obalâ i ogromno se otvara u širinu, a još ogromnije

[91] *Flavii Philostrati opera auctiora*, edidit C. L. Kayser, vol. II, Leipzig, Teubner, 1871, str. 321.

[92] Usp. izdanje K. Frick, 1880; pretiskano 1935.

onuda kuda prodire u kopno. Okružuju ga ilirski narodi do Tergesta, a dalje galski i italski. Parteni i Dasareti drže početak njegove obale, a ono što slijedi Taulantijci, Enhelejci i Feačani. Zatim su oni koje u pravom smislu zovu Ilirima, pa Pireji, Liburni i Istra. Od gradova prvi je Orik, drugi Dirahij, prije je to bio Epidamno. Rimljani su mu promijenili ime jer im se učinilo kao loš znak da će pretrpjeti štetu *(domnum)*. Dalje su Apolonija, Salona, Iader, Narona, Tragurij, pulski zaljev i Pola, nekada, kako pričaju, nastanjena od Kolšana, kako li samo stvari prolaze! Sada je rimska kolonija. Rijeke su pak Ajant, Nar i Dunav koji je već nazvan Hister: Ajant je kod Apolonije, Nar između Pireja i Liburna, a po zemlji Histra istječe Hister. Tergest, smješten u najunutrašnjijem zaljevu Jadrana, završava Ilirik."

Taj opis ilirskih obala Jadrana očita je učena kompilacija koja se zasniva na starijoj literaturi i malo uzima u obzir mlađa i suvremena iskustva s istočnom jadranskom obalom. U mnogim je pojedinostima topografskoga redoslijeda pisac pogriješio, a druge je stvari previše pojednostavnio. Enhelejci se kod njega spominju upravo u onakvu kontekstu kakav bi se prema grčkoj literaturi koju je Mela imao pred sobom mogao i očekivati. Novo je jedino to što se u njega Pola više ne veže uz Enhelejce, kao u helenističkoj književnosti, nego je to pravi historijski grad, sasvim izvan mitološke sfere, rimska kolonija, današnja Pula u Istri. Koliko je Mela zavisan od starijih vrela vidi se osobito po tome što i kod njega Dunav jednim svojim ušćem utječe u Jadran, i to negdje kod Istre, pa se njezino ime povezuje sa starijim imenom te rijeke: Hister. Velika je starina sačuvana i u podatku po kojem je Nar, tj. Neretva, granica izmedu Liburna i Pireja (usp. i gore str. 278).

Drugi je rimski geografski pisac koji spominje Enhelejce Plinije Stariji (23–79. naše ere) u svojem djelu *Prirodopis (Naturalis historia)*. Tamo stoji (3, 139):[93]

Arsiae gens Liburnorum iungitur usque ad flumen Tityum. Pars eius fuere Mentores, Himani, Encheleae, Buni et quos Callimachus Peucetios appellat, nunc totum uno nomine Illyricum vocatur generatim.

– "Na rijeku Arsiju nadovezuje se narod Liburna sve do rijeke Titija. Dio njegov bili su Mentori, Himani, Enhelejci, Buni i oni koje Kalimah zove Peuketijci, a danas se sve to jednim imenom općenito zove Ilirik".

[93] Usp. izdanje L. Ian – K. Mayrhoff, Leipzig, Teubner, 1892–1909.

Rijeka Arsija je današnja Raša u Istri, a Titij je Krka u Dalmaciji. Tu se Enhelejci izričito ubrajaju među Liburne i smještaju se na sjevernoj jadranskoj obali između Raše i Krke. Ta je vijest bez ikakve druge potvrde u antičkoj književnosti i odudara od svega što se o Enhelejcima inače zna. Može se samo nagađati o tome do kakve je tu zabune došlo u Plinijevim vrelima ili kako se njemu pri brzom radu omaknuo takav smještaj Enhelejaca. Zadnja opaska o tome da se svi ti krajevi sada općenito jednim imenom zovu Ilirik, kao da pokazuje da je nabrajajući narode imao u vidu širu cjelinu nego je samo Liburnija od Raše do Krke, kako ju je odredio u prethodnoj rečenici. Čini se kao da je povezao podatke od kojih su se jedni odnosili na Liburniju, a drugi na čitav Ilirik, te da to nije uskladio, pa su podaci koji se tiču čitavoga Ilirika ušli u opis liburnske obale. Zanimljiva je tu podudarnost s proturječjima u smještaju Pole, koja je kod helenističkih pisaca, kako smo prije vidjeli, ležala na Ilirskoj rijeci, vjerojatno pri ušću Drima, a poslije se identificirala s istarskim gradom, kako je u Pomponija Mele. Ne samo Pola, dakle, nego i Enhelejci potvrđeni su dvojno: na južnom i na sjevernom Jadranu. Tu se očito radi o promjenama što su nastupile u književnoj predaji stare legendarne i zemljopisne građe.

Već spomenuti Dionisije Perieget, učeni pjesnik drugoga stoljeća naše ere, kaže u svojem *Opisu nastanjena svijeta* (Οἰκουμένης περιήγησις) kad govori o ilirskoj obali ovo (387–397):[94]

ἐπὶ δ' ἄσπετον ὀλκὸν ἄγουσα
Ἰλλυρικὴν περὶ χέρσον ἐλίσσεται ἄχρι κολώνης,
οὐρέων τ' ἠλιβάτων, τὰ Κεραύνια κικλήσκουσιν.
Κεῖνον δ' ἂν περὶ κόλπον ἴδοις ἐρικυδέα τύμβον,
τύμβον, ὃν Ἁρμονίης Κάδμοιό τε φῆμις ἐνίσπει·
κεῖθι γὰρ εἰς ὀφίων σκολιὸν δέμας ἠλλάξαντο,
ὁππότ' ἀπ' Ἰσμηνοῦ λιπαρὸν μετὰ γῆρας ἵκοντο.
Ἔνθα σφιν τέρας ἄλλο θεοὶ θέσαν ἀμφὶ γὰρ αἶαν
κείνην ἀμφοτέρωθεν ἐρηρέδαται δύο πέτραι,
αἵτ ἄμφω ξυνίασι δονεύμεναι εὖτέ τις ἀρχὴ
γίγνεται ἐνναέτῃσι κυλινδομένοιο κακοῖο.

[94] Ed. C. Müller, *Geographi Graeci minores*, vol. II, str. 127.

– "i zatim vukući ogromnu brazdu obilazi oko ilirskoga kopna sve do rta i do visokih gora što ih zovu Keraunijskima. A oko onoga zaljeva možeš vidjeti slavan grobni humak, grobni humak za koji se priča da je Harmonijin i Kadmov. Ondje su se naime preobrazili u vijugav lik zmija kad su došli od Ismena poslije bogate starosti. Tamo su im bogovi postavili drugo čudo: oko one zemlje učvrstila su se s obje strane dva kamena koja se oba sastaju i tutnje čim se na stanovnike počne valjati kakvo zlo."

Kameni Kadma i Harmonije tu su postali njihove stijene, koje se čudesno pokreću, nagiblju, primiču i zlokobno tutnje kad se kakva nesreća sprema stanovnicima okolnih krajeva. Tu je i slavni nadgrobni humak i preobrazba u zmije. Zanimljivo bi bilo znati da li se Dionisije tu upire na lokalna jadranska vjerovanja ili je to samo književna razradba motiva o kamenima Kadmovu i Harmonijinu.

Čitajući Dionisija lako je steći dojam da su po njegovu svjedočanstvu grobni humak i stijene smješteni negdje kod Keraunijskih gora. U tom se smislu on često i citira. No kad se pažljivije razmotri tekst očito je da se njegovo: "onaj zaljev" nikako ne mora odnositi na Keraunijske gore, nego se vjerojatnije odnosi na cijeli potez obale koji Dionisije zove ilirskim kopnom, a proteže se od zemlje Bulina do Keraunijskoga rta. Tu se, doduše, javljaju problemi s određivanjem položaja te zemlje Bulina, ali to je pitanje za sebe i ovdje nije moguće upustiti se u potanja razlaganja.[95] Sigurno je da je to za Dionisija bio prilično velik odsječak obale, otprilike od ušća Neretve do ušća Vojuše (Viosë). To se, pak, ako se uzmu vijesti stare književnosti u cjelini, poklapa s najširim mogućim određenjem Kadmove obale.

Eustatije, mitropolit solunski, bizantski učenjak 12. stoljeća, napisao je komentar uz Dionisijevu periegezu. Komentirajući upravo navedene stihove napisao je ovo:[96]

Ὅτι περὶ τὸν κόλπον τὸν κατὰ τὰ Κεραύνια ὄρη ἴδοις ἂν τὸν τοῦ Κάδμου καὶ τῆς γυναικὸς Ἁρμονίας τύμβον, ὃν καὶ ἀναδιπλοῦ δι' ἀναλήψεως, καὶ ἐρικυδέα καλεῖ. Περὶ ὧν μῦθός ἐστι, φησὶν, ὡς ἄρα μετὰ λιπαρὸν γῆρας θήβηθεν ἐκεῖ ἐλθόντες εἰς ὄφεων σκολιὸν γένος ἠλλάξαντο,

[95] Usp. *Geographi Graeci minores*, vol. II, komentar uz naše stihove, str. 127.

[96] *Geographi Graeci minores*, vol. II, str. 289.

ἐπεὶ Κάδμος τὸν Ἄρεος ἀνεῖλέ ποτε ἐν θήβαις δράκοντα, τὸν τῆς Δίρκης φύλακα. Δηλοῖ δὲ ὁ λόγος, ὡς ἐξ Ἑλλάδος αὐτόθι ἐλθόντες ἐκεῖνοι μετέθεντο τὴν Ἑλληνικὴν χρηστοήθειαν, καὶ μετέπεσον ἐξ ἐπιεικείας πρεπούσης Ἕλλησιν εἰς σκολιὰ ἤθη καὶ οἷον ὀφεώδη καὶ βάρβαρα, παρὰ τὸ γῆρας δυσπραγήσαντες εἰς ἤθους μεταβολήν. Καὶ ἔστιν ἐναλλαγῆναι αὐτοὺς εἰς ὄφεις, ὡς ἔπος εἰπεῖν, τὸ εἰς θηριωδίαν μεταμειφθῆναι.

– "Da oko zaljeva što je kod Keraunijskih gora možeš vidjeti grobni humak Kadmov i njegove žene Harmonije, koji i udvostručuje ponavljanjem i zove ga slavnim. O njima se priča, kaže Dionisije, da su poslije bogate starosti došli onamo iz Tebe i preobrazili se u vijugav rod zmija jer je Kadmo nekada u Tebi ubio Aresova zmaja, čuvara izvora Dirke. Pokazuje ta priča da su oni, pošto su došli onamo iz Helade, promijenili čestite helenske običaje i da su iz blagosti koja dolikuje Helenima promijenili svoju ćud u vijugavu, kao neku zmijsku i barbarsku, i tako se proveli zlo jer su promijenili ćud premda su bili već stari. A to da su se preobrazili u zmije kaže jednom riječju da su svoju narav promijenili u zvjersku."

Eustatije povezuje zmijsku preobrazbu sa zmajem kojega je Kadmo morao ubiti da bi mogao osnovati Tebu. Tako je pjevao i Ovidije. I Eustatije je razumio Dionisija kao da smješta spomenike Kadmove i Harmonijine kod Keraunijskih gora. To, međutim, ne proizlazi iz Dionisijeva teksta. Zanimljivo je Eustatijevo racionalističko i alegorijsko tumačenje zmijske preobrazbe. Karakteristično je za srednjovjekovni pristup antičkoj književnosti. U njemu se, također, snažno očituje helenska kulturna, pa čak i narodnosna svijest, kakva se u dvanaestom stoljeću već uvelike osjećala kod naobraženih Bizantinaca.

U opširnom Eustatijevu komentaru uz navedene Dionisijeve stihove stoji i ovo:

Ἰλλυριοὺς δέ φασι τὸ ἔθνος κληθῆναι ἀπὸ Ἰλλυριοῦ, παιδὸς Κάδμου καὶ Ἁρμονίας

– "Kažu da se narod Iliri prozvao po Iliriju, sinu Kadmovu i Harmonijinu".

Već Pseudo-Apolodor spominje Ilirija, sina koji se Kadmu pod starost rodio u jadranskim krajevima. Ovdje se izričito kaže da je on eponim narodu Ilira i da se taj narod tako prozvao po njemu. Isto to veli i Stefan Bizantinac:

Ἰλλυρία, χώρα πλησίον τοῦ Παγγαίου, ἀπὸ Ἰλλυρίου τοῦ Κάδμου παιδός·

– "Ilirija, zemlja blizu Pangeja, po Iliriju, Kadmovu sinu".

Osobito je tu zanimljiv opis Ilirije kao zemlje blizu Pangeja. Pangej je gora u Peoniji, na istok rijeke Strimona (Strume), blizu mora. Turski se zove *Bunar dağ*. Takva nam lokalizacija Ilirije ostaje nerazumljiva i pitamo se kakva je to, nama inače nepoznata, veza postojala između legende o Iliriju, Kadmovu sinu, i Pangejske gore. Kao asocijacija nameću se slavni pangejski rudnici zlata naprama srebrnima u Damastiju, ali nema čvršće podloge o koju bi se ikakvo zaključivanje moglo oprijeti. Svakako će ta Stefanova vijest biti vrlo stara. Najvjerojatnije potječe iz razdoblja ranih trgovačkih kontakata helenskoga svijeta sa svojim sjevernim susjedima na kontinentalnom Balkanu. Ilirija se tu promatra iz te, a ne iz jadranske perspektive. Ona je tu kopnena zemlja, tamo negdje iza Makedonije, baš kao i Peonija. Zemljopisni odnosi ostaju i za takvu orijentaciju vrlo približni i neodređeni. Glavno je, čini se, znanje o bogatim rudnicima plemenitih kovina. Odatle nastaje dojam o starini perspektive i vijesti koja se na njoj zasniva. O drugoj verziji legende o Iliriju, eponimu Ilira, v. str. 231-232, 245-247 i dalje.

U tom sklopu zanimljivo je sjetiti se i sasvim neobične vijesti Plinija Starijega po kojoj postoji nekakva Ilirija (*Illyris*) u Likijskom moru, pred južnim odsječkom egejske obale Male Azije. (Usp. Plinije 5, 131.)

Kadmova sina rođenog u Iliriji spominju i Vatikanske sholije uz Vergilijevu Eneidu, 1, 243 (II, p. 311 Lion). Odatle saznajemo o njemu više jer su te sholije sačuvale najpotpuniju verziju njegove legende:

Cadmus, Agenoris filius, relictis Thebis, comite Harmonia coniuge fortunae iniurias sustinens fines Macedoniae supergressus parvulum filium, qui iuxta Illyricum fluvium ab Harmonia editus fuerat, dereliquit. Hunc serpens spiris suis innexuit et, donec ad adultos veniret annos, amplexu corporis fovit imbuitque viribus, quibus omnem illam regionem sibi subdidit. Hic ex vocabulo suo Illyrium denominavit.

– "Kadmo, Agenorov sin, ostavio je Tebu i u društvu svoje supruge Harmonije podnosio je udarce sudbine i kad je prešao granice Makedonije, ostavio je malenoga sina kojega je Harmonija bila rodila kod Ilirske rijeke.

Njega je zmija umotala u svoje kolute i, dok nije došao u odrasle godine, njegovala ga je zagrljajem svojega tijela i napunila ga snagom kojom je pokorio sebi čitav onaj kraj. Ona mu je po riječi koja označuje nju dala ime Ilirije."

Prema tim sholijama Kadmo je prešavši granice Makedonije na Ilirskoj rijeci dobio od Harmonije sina. Ali gonjen udarcima sudbine on ga je ostavio još sasvim maloga. Za njega se, međutim, čudesno pobrinula zmija i odgojila ga zavivši u svoje kolute. Odatle je dječak dobio toliku snagu da je odrastavši pokorio sebi sav onaj kraj. A ime mu je dala njegova hraniteljica zmija izvevši ga iz riječi koja označuje nju samu. Nazvala ga je dakle zmijskim hranjenikom. Tu se izričito kaže da je ilirsko ime izvedeno iz riječi koja označuje zmiju. Iliri bi po tome bili zmijski narod. U grčkom je jeziku doista i bilo podloge za takvu etimologiju. To nam potvrđuju dvije natuknice u rječniku Hesihija, aleksandrijskoga leksikografa iz 6. stoljeća naše ere:[97]

ἰλλίς· στρεβλή, διεστραμμένη
ἰλλός· στρεβλός, στραβός, διεστραμμένος

Riječ *illís* po Hesihiju znači "svinuta, iskrivljena", a riječ *illós* "svinut, kriv, iskrivljen". U ilirskom se imenu prema tome može prepoznati jedna grčka riječ za vijuganje ili kolutanje i tako se to ime može shvatiti kao da je izvedeno od oznake za vijugavu zmiju.[98] – Dakako, radi se o etimologiji na temelju grčkoga jezika, po svemu se čini, o pučkoj etimologiji koja tuđe ime tumači grčkom riječju, nadovezujući na legendarne i kultne veze ilirskoga naroda s likom zmije.

Sačuvala su nam se dva latinska zemljopisna spjeva zasnovana na Dionisijevu *Opisu nastanjenoga svijeta.* Jedan pripada Avijenu, didaktičkom pjesniku druge polovice četvrtoga stoljeća naše ere, a drugi gramatičaru Priscijanu iz šestoga stoljeća naše ere.

[97] *Hesychii Alexandrini Lexicon,* recensuit et emendavit Kurt Latte, vol. II, København, Munksgaard, 1966.

[98] Usp. O. Gruppe, *Griechische Mythologie und Religionsgeschichte,* München, Beck, 1906, str. 358; A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier,* Bd. II, Wien 1959, str. 54; K. Oštir, *Illyro-thrakisches,* Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju 1 (1923), str. 109, izvodi ilirsko ime iz predindoevropskoga *ilur* "zmija". Ta njegova etimologija nema, međutim, čvrsta temelja. Već u svojoj knjizi *Beiträge zur alarodischen Sprachwissenschaft,* Bd. I, Wien-Leipzig 1921, str. 67, veže Oštir ilirsko ime s imenom mitske zmije *Illurjanka* u hetitskom epu.

Avijen je odlomak o Kadmu i Harmoniji prenio ovako (537–550):[99]

Illyris ora dehinc distenditur; hicque periclis
saepe carinarum famosa Ceraunia surgunt.
Tunc prorepentis qua sunt vada turgida Nerei,
Harmoniae et Cadmi sustentat gleba sepulcrum
barbara. Nam longo iactati saepius orbe,
postquam liquerunt Ismeni fluminis undam,
hic in caeruleos mutati membra dracones
absolvere diem, finemque dedere labori.
Nec minus hic aliud monstri genus arbiter aethrae
edidit. Assistunt scopuli duo, cumque quid atri
imminet eventus, ut vulgi corda fatiget
sors rerum, et gentem terat inclementia fati
et motantur humo et coeunt sibi vertice saxa.

– "Odavde se proteže ilirska obala; i tu se dižu Keraunijske gore što se često pročuju po opasnostima brodova. Tada, gdje su plićaci razlivenoga mora, barbarska gruda nosi grob Harmonijin i Kadmov. Naime, češće su se potucali gonjeni u dugom krugu pošto su ostavili val ismenske rijeke, i tu su im se udovi pretvorili u modrikaste zmije i odslužili su svoj rok, završili su svoju muku. Ali im je vladar nebeskih predjela tu proizveo još i drugu vrstu čuda. Tamo u blizini stoje dvije litice, i kada prijeti kakav crn događaj da usud izmori srca mnoštva i nemilost sudbine da tare narod, ti se kameni i pomiču u zemlji i primiču se jedan drugomu vrhovima."

Avijen tu nije ništa dodao Dionisiju, nego ga je samo prepričao vlastitim pjesničkim izričajem, izostavivši pri tom nešto podataka.

Priscijan je, pak, prenio Dionisijev odlomak ovako (381–395):[100]

et venit Illyrias late porrectus ad arces,
quas tollunt montes, excelsa Ceraunia, summas.
Cernitur hic tumulus, qui Cadmi dicitur esse
Harmoniaeque simul: namque hic serpentibus illi
corpora post longum tempus mutasse feruntur

[99] *Geographi Graeci minores*, vol. II, str. 182.

[100] *Geographi Graeci minores*, vol. II, 193.

in senio, postquam patriam Thebasque relinquunt.
Hic ollis aliud posuerunt numina monstrum:
namque duo tumuli concurrunt peste futura,
significant quoties saevissima damna colonis.
Haec regio fontem mirandae concipit undae,
quem merito veteres dixerunt nomine Sacrum;
nam gelidus superat cunctarum frigus aquarum,
accensasque faces si quis prope duxerit undam,
exstinguit flammas; recipit sed rursus easdem,
admoveat dextra cum exstinctam lampada fonti.

– "i dolazi široko ispruženo (tj. more) do Ilirske tvrđe koju na vrhu dižu gore, visoke Keraunijske. Tu se vidi grobni humak za koji se veli da pripada Kadmu i Harmoniji ujedno: naime, priča se da su oni tu poslije dugoga vremena promijenili tijela u zmije, u starosti, pošto su ostavili domovinu i Tebu. Tu su im božanstva uredila i drugo čudo: naime, dva se humka primiču jedan drugomu kad se sprema kakva pošast, svaki put kad najavljuju strašne štete naseljenicima. U tom je kraju vrelo čudovite vode koje su stari s pravom nazivali Svetim, ono naime, ledeno, nadmašuje hlad sviju vodâ, i ako tko približi zapaljenu baklju vodi, gasi joj plamen; ali se opet pali, kad desnicom primakne ugašenu svjetiljku vrelu."

I taj se opis, očito, zasniva na Dionisiju, ali dodaje neke svoje podatke. Tu se javlja Ilirska tvrđava na vrhu Keraunijskih gora. O njoj se ni od kuda druguda ništa ne zna. No, možda je to Pola helenističkih pjesnika. Među znamenitostima ilirske zemlje spominje se i Sveto vrelo, što hladom svoje vode gasi i suhu baklju ako joj se samo primakne, ali se ona opet zapali kad se, ugašena, desnicom primakne vrelu.

Istom razdoblju pripada i Nono iz Panopola kod egipatske Tebe, posljednji veliki epski pjesnik grčki. Živio je u 5. stoljeću n.e. i spjevao je opsežan ep o Dionisu (Διονυσιακά). U njemu na više mjesta spominje Kadmovu preobrazbu u Iliriji.

Prvo je takvo mjesto 4, 416 421:[101]

καὶ δαπέδῳ τετάνυστο δράκων νέκυς. ἀμφὶ δὲ νεκρῷ
θοῦρος Ἄρης βαρύμηνις ἀνέκραγε· χωομένου δὲ

[101] *Nonni Panopolitani Dionysiaca,* recensuit Arthurus Ludwich, vol. I–II, Leipzig, Teubner, 1909–1911.

Κάδμος ἀμειβομένων μελέων ἑλικώδει μορφῇ
ἀλλοφυὴς ἤμελλε παρ' Ἰλλυρίδος σφυρὰ γαίης
ξεῖνον ἔχειν ἴνδαλμα δρακοντείοιο προσώπου·
ἀλλὰ τὰ μὲν πέπρωτο μετὰ χρόνον.

– "I na tlu se ispružio mrtav zmaj. A kraj lješine je divlji Ares viknuo u teškoj srdžbi; zbog njegova je bijesa Kadmo imao preobražen promijeniti udove u zavojit lik i na obroncima zemlje Ilirije dobiti tuđi oblik zmijskoga izgleda. Ali to je bilo suđeno za budućnost."

Tu se ubojstvo zmaja, čuvara vrela Dirke, opet prikazuje kao uzrok Kadmova preobraženja. Taj zmaj bio je sin Aresov, pa je srdžba toga boga progonila Kadma do kraja života. Obronci zemlje Ilirije pjesnički je izvještačen izraz za ilirsku obalu. U tome ne treba vidjeti baš spomen Akrokeraunijskoga rta kako misli C. Müller.[102]

Drugo je mjesto 44, 115–118:

καὶ διδύμων ὀφίων πετρώσατο γυῖα Κρονίων
ὅττι παρ' Ἰλλυρικοῖο δρακοντοβότου στόμα πόντου
Ἁρμονίη καὶ Κάδμος ἀμειβόμενοιο προσώπου
λαϊνέην ἤμελλον ἔχειν ὀφιώδεα μορφήν.

– "I Kronov sin je okamenio članke obiju zmija jer su Harmonija i Kadmo kod ustiju Ilirskoga mora što othranjuje zmije imali dobiti kameni zmijski oblik pošto im se izmijeni izgled."

Tu je riječ o strašnim priviđenjima što ih je imala Agava, kći Kadma i Harmonije, i žena Ehionova, jednoga od junaka što su nikli iz zmajevih zubi. Među ostalim, ona je vidjela kako se dvije zmije svijaju oko Kadma i Harmonije, sve dok ih Zeus, Kronov sin, nije pretvorio u kamen. To je aluzija na Ilijadu 2, 319. Tamo je također riječ o zmiji koju je božanska moć pretvorila u kamen, da bude znak Ahejcima.

Prema Nonu su se Kadmo i Harmonija na Jadranu pretvorili prvo u zmije, a onda se u tom liku skamenili. Njihovi kameni ili stijene bili bi, dakle, oni sami skamenjeni u zmijskom liku. Doista se i starija predaja može tako shvatiti, osobito Pseudo-Skilak i Kalimah, ali se tamo ta predodžba miješa s

[102] *Geographi Graeci minores*, vol. II, str. 127.

drugom, o grobnom humku i spomeniku, pa ih nije moguće jasno razlučiti jednu od druge.

Zanimljiv je epitet Ilirskoga mora po kojem ono othranjuje zmije. Tu se osjeća odjek one predaje u kojoj je Kadmova i Harmonijina preobrazba vezana za pojavu zmija na ilirskoj obali. Sve to upućuje na domaće ilirske zmijske kultove u kojima je legenda o Kadmu našla podlogu i potvrdu (Nikandar, Ovidije).

Pri spomenu ustiju ilirskoga mora pomišlja C. Müller na Keraunijsko gorje.[103] Nema, međutim, razloga očekivati kod Nona takvu topografsku točnost. Njegov se izraz odnosi naprosto na područje kod ulaza u Jadransko more i može obuhvaćati sav "kadmejski" potez na istočnoj obali od Vojuše na jugu do Neretve na sjeveru. Iz istoga je razloga neosnovano kad F. Vian tu pomišlja na Boku Kotorsku.[104]

Treće mjesto na kojem Nono spominje sudbinu koja očekuje Kadma i Harmoniju na kraju života, u Iliriji, jest 46, 356–367:

> ὣς αἱ μὲν στενάχοντο κατηφέες. εἰσορόων δὲ
> Βάκχος ἄναξ ἐλέαιρε. φιλοθρήνους δὲ γυναῖκας
> μυρομένας ἀνέκοψεν, ἐπεὶ στοιχηδὸν ἑκάστῃ
> λυσίπονον κεράσας μελιηδέι φάρμακον οἴνῳ
> δῶκε ποτὸν ληθαῖον ὀδυρομένοιο δὲ Κάδμου
> πένθιμον ἐπρήυνε γόον παιήονι μύθῳ·
> ἀμφοτέρας δ' εὔνησε καὶ Αὐτονόην καὶ Ἀγαύην,
> ἐλπίδος ἐσσομένης πρωτάγγελα θέσφατα φαίνων·
> Ἰλλυρίην δ' ἐπὶ γαῖαν ἐς Ἑσπερίου χθόνα πόντου
> Ἁρμονίην λιπόπατριν ὁμόστολον ἥλικι Κάδμῳ
> ἀμφοτέρους πόμπευεν ἀλήμονας, οἷς χρόνος ἕρπων
> ὤπασε πετρήεσσαν ἔχειν ὀφιώδεα μορφήν.

– "One su tako uzdisale potištene. A gledao ih je vladar Bakho i žalio ih. Prekinuo je u jadikovanju žene sklone plaču kad je svakoj po redu dao napitak zaborava, primiješavši vinu, slatkom kao med, lijek što razgoni žalost. A umirio je ljekovitom riječi i žaloban plač Kadma koji je tužno grcao. Položio je u krevet obje, i Antinoju i Agavu, pokazujući im prvi put objavljena proročanstva buduće nade. U Ilirsku zemlju, na obalu Večernjega mora, slao

[103] *Geographi Graeci minores*, vol. II, str. 127.

[104] *Les origines de Thèbes*, str. 126.

je Harmoniju što je ostavila domovinu i pridružila se vršnjaku Kadmu, njih oboje kao lutalice, kojima je vrijeme puzeći podarilo da dobiju kamen oblik poput zmijskoga."

Dionis tu smiruje strašnu žalost na tebanskom dvoru kad je Agava, Kadmova kći, u bakhantskom zanosu rastrgala svojega sina Penteja. Dionis proriče Kadmu kako će napustiti Tebu i poći barbarima da se tamo pretvori u zmiju. To je epski prepjev scene s Dionisovim proročanstvom u Euripidovim *Bakhama*. I tu se spominje da su se Kadmo i Harmonija na kraju okamenili u zmijskom liku. To je i glavna novina koju Nonovi stihovi, prebogati dosjetkama i zasićeni dionizijskom opojnosti, pridonose antičkoj predaji o preobrazbi Kadma i Harmonije kod Ilira.

Kao dosta indirektna aluzija na Kadmovo progonstvo u Iliriju i zmijsku preobrazbu, mogu se navesti još Nonovi stihovi 2, 669-679:

> εἰ δὲ τύχης ἐθέλεις ἑτερότροπα κύματα φεύγειν
> πορθμεύων βιότοιο γαληναίοιο πορείην,
> Ἄρεα μὲν Διρκαῖον ἀεὶ πεφύλαξο χαλέψαι,
> Ἄρεα νόσφι λόχου κεχολωμένον· ἐννύχιος δὲ
> οὐρανίοιο Δράκοντος ἐναντίον ὄμμα τιτήνας
> ῥέξον ὑπὲρ βωμοῖο λαβὼν εὔωδμον ὀφίτην,
> κικλήσκων Ὀφιοῦχον Ὀλύμπιον, ἐν πυρὶ καίων
> Ἰλλυρικῆς ἐλάφοιο πολυγλώχινα κεραίην,
> ὄφρα φύγῃς ὅσα πικρὰ τεῷ πεπρωμένα πότμῳ
> Μοιριδίης ἔκλωσεν ἔλιξ ἄτρακτος ἀνάγκης,
> εἰ λίνα Μοιράων ἐπιπείθεται.

– "A ako želiš izbjegavati valove sreće, što se okreću čas na jednu, a čas na drugu stranu, i da ti životna plovidba bude mirna, čuvaj se da ne razljutiš dirkejskoga Aresa, Aresa što se ljuti rastavljen od svojega poroda; po noći upravi pogled prema nebeskomu Zmaju i prinesi žrtvu na oltaru uhvativši u ruku mirisav zmijski kamen, zazivajući olimpskoga Zmijonošu i paleći u vatri rog ilirskoga jelena na kojemu je mnogo parožaka, ne bi li izbjegao sve ono gorko što je tvom usudu na dar isprela u zavrtnju preslica sudbinske nužde, ako se nîti suđenicâ ičemu pokoravaju."

Dionis tu savjetuje Kadma i kaže mu što treba činiti da bi izbjegao sudbinu koja mu prijeti od Aresova gnjeva, jer je kod vrela Dirke ubio zmaja,

Aresova sina, da bi osnovao Tebu. Zmijske čarolije i rog ilirskoga jelena aluzije su na Kadmovu preobrazbu u Iliriji. Nebeski Zmaj i olimpski Zmijonoša jesu zviježđa.

Jedna mlađa verzija legende o Kadmu među Ilirima sačuvala se u mitološkoj enciklopediji drugoga stoljeća naše ere, pisanoj latinskim jezikom, koja je do nas došla pod imenom Juliia Higina, oslobođenika cara Augusta i ravnatelja palatinske knjižnice. To je djelo osobito vrijedno jer upotpunjuje naše poznavanje antičke mitologije i pomaže pri rekonstrukciji sadržaja izgubljenih tragedija. Nepoznati je pisac svoje mitološke podatke uvelike crpio iz tragičkoga pjesništva. No glavno mu je vrelo bio jedan grčki mitološki priručnik sličan Pseudo-Apolodorovu.

U Pseudo-Higina sama je legenda o Kadmu ispričana vrlo škrto (Fabula 6):[105]

Cadmus

Cadmus Agenoris et Argiopes filius, ira Martis quod draconem fontis Castalii custodem occiderat suorum prole interempta, cum Harmonia Veneris et Martis filia uxore sua in Illyriae regionibus in dracones sunt conversi.

"Kadmo

Kadmo, sin Agenora i Argiope, zbog srdžbe Martove što je ubio zmaja čuvara Kastalijskoga izvora, pošto su ubijena djeca njegovih, s Harmonijom, kćerkom Venere i Marta, svojom ženom, u ilirskim krajevima pretvoreni su u zmije."

To je dobro poznat oblik legende, tek što je pisac zmaja čuvara tebanskoga vrela Dirke zamijenio s delfskim zmajem Pitonom, čuvarom vrela Kastalije. Doista je podudarnost između ta dva zmaja što čuvaju izvore velika, pa neće biti ni slučajna, nego se u obje predaje zrcale iste pradavne mitske predodžbe.

No u Pseudo-Higinovoj enciklopediji time se još ne iscrpljuje motiv o Kadmu kod Ilira. On je tu znatno proširen te uključuje i Kadmovu kćer Agavu (Fabula 184):

[105] *Hygini fabulae,* recensuit, prolegomenis, commentario, appendice instruxit H. I. Rose, editio tertia immutata, Leyden, Sijthoff, 1967.

Pentheus et Agaue

Pentheus Echionis et Agaues filius Liberum negavit deum esse nec mysteria eius accipere voluit. ob hoc eum Agaue mater cum sororibus Ino et Autonoe per insaniam a Libero obiectam membratim laniavit. Agaue ut suae mentis compos facta est et videt se Liberi impulsu tantum scelus admisisse, profugit ab Thebis atque errabunda in Illyriae fines devenit ad Lycothersen regem, quam Lycotherses excepit.

"Pentej i Agava

Pentej, sin Ehiona i Agave, rekao je da Bakho nije bog i nije htio primiti njegove misterije. Zbog toga mu je njegova majka Agava sa svojim sestrama Inom i Antinojom u ludilu što ga je na njih bacio Bakho rastrgala udove. Kad je Agava došla k sebi i vidjeta da je počinila tako strašan zločin na Bakhov poticaj, izbjegla je iz Tebe i lutajući došla u ilirsku zemlju ka kralju Likotersu. I Likoters ju je primio."

Nije dakle Kadmo prvi tebanski prognanik koji je našao utočište u Iliriji. Još prije njega sklonila se tamo njegova kći Agava. Primio ju je ilirski kralj koji se zvao Likoters. Agava je napustila Tebu poslije strašne nesreće koja je od boga Dionisa zadesila nju i sav Kadmov rod. Taj se kralj ne spominje nigdje osim u Pseudo-Higina. Ime mu je čisto grčko: Λυκοθέρσης i znači "onaj kojemu je odvažnost vučja".

Pseudo-Higin nam daje još podataka o Agavi i Likotersu, i povezuje ih s Kadmovim dolaskom među Ilire (Fabula 140):

Quae coniuges suos occiderunt

Clytaemnestra Thestii filia Agamemnonem Atrei filium. Helena Iovis et Ledae filia Deiphobum Priami filium. Agaue Lycothersen in Illyria, ut regnum Cadmo patri daret.

"One koje su ubile svoje supruge

Klitemnestra, kći Testijeva, Agamemnona, sina Atrejeva. Helena, kći Jupitera i Lede, Deifoba, sina Prijamova. Agava Likotersa u Iliriji, da dade kraljevstvo svom ocu Kadmu." [106]

[106] U tekstu treba nadopuniti glagol iz naslova *Klitemnestra je ubila Agamemnona* itd.

Odatle se vidi da kralj Likoters nije samo primio Agavu nego se i oženio njome. A kada je Kadmo kao prognanik došao iz Tebe na Jadran, ona je ubila svojega muža Likotersa da bi njezin otac Kadmo mogao postati kralj u Iliriji. Time se znatno nadopunjuje ona stara predaja po kojoj je Kadmo s Harmonijom, pošto su morali napustiti Tebu, našao utočište kod Enhelejaca, postao im vođom u ratu s Ilirima, pobijedio na njihovu čelu i onda postao kralj nad Ilirima. U tom mu je, prema Pseudo-Higinu, bitno pomogla izdaja njegove kćeri Agave, koja je čak ubila ilirskoga kralja, svojega muža. To se potvrđuje na još jednom mjestu u Pseudo-Higina (Fabula 154):

Quae piissimae fuerunt

Agaue Cadmi filia in Illyrica Lycothersen regem interfecit et patri suo regnum dedit ...

"One koje su bile najodanije svojim roditeljima

Agava, kći Kadmova, u ilirskoj je zemlji ubila kralja Likotersa i svojemu je ocu dala kraljevstvo..."

U ovom svojem obliku ta je verzija vrlo mlada, no nema razloga isključiti mogućnost da se Pseudo-Higin tu nadovezuje i na starije koje vrelo, osobito na klasičnu ili na helenističku poeziju. Naprotiv, to je dosta vjerojatno. Za Iliriju se, dakle, ne veže samo Kadmo nego i širi njegov rod. Priča o Agavi i kralju Likotersu nadopunjuje tako onu o Kadmu i Harmoniji i širi ponešto ilirsko obzorje grčke mitologije. Nedostaje samo sigurnija datacija pravih početaka te predaje. No, bili oni stariji ili mlađi, čini se da je time samo iskićena temeljna priča o Kadmu u Iliriji i proširena zapletajima u povijesti njegova roda.

Agavin bijeg opisan je u pjesmi *Mušica (Culex)* koju rukopisna predaja pripisuje Vergiliju (70–19. prije naše ere), a svakako potječe iz doba Augustove mladosti. Tamo stoji u opisu Artemidina (Dijanina) gaja ovo (109–114):[107]

haut procul accessit luco residere virenti,
Delia diva, tuo, quo quondam victa furore

[107] *P. Vergilii Maronis opera,* recognovit Otto Ribbeck, Leipzig, Teubner, 1884.

venit Nuctalium fugiens Cadmeis Agaue,
infandas scelerata manus ac caede cruenta:
quae gelidis bacchata iugis requievit in antro,
posterius poenam gnati de morte datura.

– "nedaleko je pristupio da sjedne u tvojem zelenom gaju, delska božice, u koji je nekada svladana božanskim bijesom došla bježeći pred Bakhom Kadmo-va kći Agava okaljavši ruke neizrecivim zločinom i krvava od ubojstva: ona je ludovala po ledenim visovima i odmorila se u spilji, a poslije je imala podnijeti kaznu za smrt svojega sina."

Niti iz ovoga odlomka, a niti iz konteksta, ne razabire se gdje se nalazio taj gaj. Ostaje stoga nejasno odakle se pomišljalo na to da se on nalazio u Haoniji u Epiru.[108] Po pjesnikovu prikazu izgleda kao da je taj Agavin odmor u gaju i spilji došao vrlo brzo nakon njezina strašnog rastrežnjenja.

Sačuvali su se i drugi tragovi Kadmova roda na zapadu. Nije samo Agava pošla na isti kraj kamo će poslije nje doći njezin otac, nego je s njim na tom putu bila i unuka, Agavina kći Epira. Vijest o tome sačuvao nam je Partenije iz Nikeje, elegički pjesnik grčki iz prvoga stoljeća naše ere, u mitografskom djelu *O ljubavnim jadima* (Περὶ ἐρωτικῶν παθημάτων), u kojemu je kao sirovu pjesničku građu skupio ljubavne motive iz grčke mitologije. Crpio je, dakako, iz starijih vrela, a najviše su mu poslužili Filota iz Kosa, gramatičar i pjesnik s početka trećega stoljeća prije naše ere, i Hermesianakt iz Kolofona, pjesnik ljubavnih zgoda, koji je bio u punoj snazi oko polovice istoga stoljeća. Partenije je skupio mnoštvo manje poznatih mitoloških podataka i svoj je priručnik posvetio rimskom elegičkom pjesniku Korneliju Galu, prvaku rimskih neoterika, koji ga je primio u svoj krug, kad se taj maloazijski Grk našao u Rimu kao oslobođenik. U Partenijevu djelcu (32) stoji ovo:[109]

ἔνθα δὴ ὁ μὲν ἐτεθνήκει, οἱ δὲ Χάονες τιμῶντες τὸν βασιλέα κατὰ τὸν αὐτὸν τόπον τείχη περιεβάλοντο καὶ τὴν πόλιν ἐκάλεσαν Κίχυρον. φασὶ δέ τινες τὸν δρυμὸν ἐκεῖνον εἶναι τῆς Ἐχίονος θυγατρὸς Ἠπείρου, ἣν μεταναστᾶσαν ἐκ Βοιωτίας βαδίζειν μεθ' Ἁρμονίας καὶ Κάδμου φερομένην τὰ

[108] Usp. F. Vian, navedeno djelo, str. 126, prema Ch. Plésent, *Le Culex*, Paris 1910, str. 11–47, 139.

[109] *Parthenii Nicaeni quae supersunt*, edidit Edgarus Martins, Mythographi Graeci, vol. II, fasc. 1, supplem., Leipzig, Teubner, 1902.

Πενθέως λείψανα, ἀποθανοῦσαν δὲ περὶ τὸν δρυμὸν τόνδε ταφῆναι· διὸ καὶ τὴν γῆν Ἤπειρον ἀπὸ ταύτης ὀνομασθῆναι.

– "Tamo pak gdje je on umro Haonci su, poštujući svojega kralja, isto to mjesto opasali zidom i nazvali su taj grad Kihir. A neki kažu da je onaj šumarak Ehionove kćeri Epire koja je odselivši se iz Beotije koračala s Harmonijom i Kadmom noseći sebi Pentejeve ostatke, pa je umrla i pokopana je kraj toga šumarka; zato se je i zemlja po njoj nazvala Epir."

U zemlji epirskih Haonaca stajao je, dakle, grad Kihir i kraj njega sveti gaj. Vjerovalo se da je na tom mjestu poginuo sin haonskoga kralja Kihira i da je grad sagrađen njemu na spomen jer su Haonci htjeli time počastiti njegova oca. Tomu su neki dodavali da je taj gaj bio zapravo posvećen Kadmovoj unuci Epiri, kćeri Sparta Ehiona i Kadmove Agave. Epira je tada, poslije raspada Kadmove kuće, kad je Agava u Dionisovu ludilu rastrgala njezina brata Penteja, pošla s Kadmom i Harmonijom na daleki zapad. Već u jadranskim krajevima, kod haonskoga Kihira, ona je umrla i tamo je pokopana i posvećen joj je gaj. Po njoj se ta zemlja i prozvala Epir. Tako nas tragovi Kadmova roda i njegova zapadnog progonstva vode u Epir, među Haonce, koji su od svih epirskih plemena bili najudaljeniji od grčkoga svijeta. A Hekatej spominje Enhelejce kao susjede haonskih Deksara, pa Kadmo i nije bio više daleko od svojega jadranskog pribježišta kada je kod Haonaca izgubio svoju unuku.[110]

Legenda o Kadmu i Harmoniji kod Ilira i o njihovoj pretvorbi u zmije spominje se više puta u starom latinskom pjesništvu, ali se odatle ne razaznaje ništa nova. Ovdje ćemo ukratko sabrati i ta mjesta.

Horacije (65–8. prije naše ere) u svojoj poslanici *O pjesničkom umijeću* (*De arte poetica*) spominje Kadmovu preobrazbu u zmiju (*Epistulae, 2,* 3, 185–187):[111]

[110] Kihir je bio mlađe ime epirskoga grada Efire, koji je ležao dalje na jugu, u zemlji Tesprođana, na močvarnoj obali Aheruzijskoga jezera. Čudno je da za stari Epir imamo potvrđena dva grada Kihira, ali se na temelju podataka kojima raspolažemo ne može zaključiti da se radi samo o jednome.

[111] *Q. Horati Flacci Carmina,* recensuit Fridericus Vollmer, editio minor, Leipzig, Teubner, 1907.

Nec pueros coram populo Medea trucidet,
aut humana coquat exta nefarius Atreus,
aut in avem Procne vertatur, Cadmus in anguem.

– "neka Medeja ne ubija dječake pred očima gledalaca, ili zloćudni Atrej da kuha ljudsku utrobu ili da se Prokrna preobrazuje u pticu, Kadmo u zmiju".

To je savjet pjesnicima tragedija da čudovišne prizore ne valja stavljati na pozornicu, nego će se oni tamo ispričati i opisati.

Pjesnik Lukan (39–65. naše ere) u epu o građanskom ratu *(Bellum civile)*, opisujući narode koji su se u Grčkoj pridružili Pompejevoj vojsci kao saveznici, spominje i Enhelejce, koji svojim imenom, izvedenim od naziva za jegulju, svjedoče o Kadmovu svršetku (3, 188–189):[112]

et nomine prisco
Encheliae versi testantes funera Cadmi

– "i Enhelejci koji svojim drevnim imenom svjedoče o pogrebu preobličenoga Kadma".

Etimološku aluziju pjesnikovu tumači anonimni sholijast ovako:[113]

versi testantes funera Cadmi: Cadmus in hac civitate cum uxore Armonia versus est in dracones, unde civitas hoc nomen accepit. "Encheloe" enim "dracones" dicuntur a Graecis; ideo ergo dixit "testantes".

– "koji svjedoče o pogrebu preobličenoga Kadma: Kadmo se u toj državi sa suprugom Harmonijom preobličio u zmije, odakle je država dobila to ime. Grci naime kažu "enheli" za "zmije"; zato je dakle rekao "koji svjedoče"."

Grčka riječ ἔγχελοι (*encheloe*), a to je množina od ἔγχελος, nije nam inače potvrđena, nego samo (ἔγχελυς), kako je već spomenuto.

Rimski pjesnik Stacije, iz druge polovice prvoga stoljeća naše ere, napisao je epsko djelo u dvanaest knjiga i u njemu je opjevao legende tebanskoga ciklusa *(Thebais)*. Vrlo je prirodno što u tom djelu spominje i Kadmov svršetak i čudno je samo što to nije učinio češće.

[112] *M. Annaei Lucani de Bello civili libri decem*, G. Steinharti aliorumque copiis usus iterum edidit Carolus Hosius, Lipsiae Teubner, 1905.

[113] *Adnotationes super Lucanum*, primum ad vetustissimorum codicum fidem edidit Ioannes Endt, Leipzig, Teubner, 1909.

Prvi je spomen aluzija na zmijsku preobliku u dalekoj Iliriji (2, 289–291):[114]

prima fides operi, Cadmum comitata iacentem
Harmonia versis in sibila dira querellis
Illyricos longo sulcavit pectore campos.

– "prvi put se potvrdilo djelo, Harmonija se pridružila Kadmu koji je već ležao i pošto su joj se tužbalice prevratile u strašno siktanje povukla je izduljenim prsima brazdu po ilirskim poljima."

O tome kaže anonimni sholijast ovo:

Prima fides operi periculum, huius monilis fidem fecit Harmonia, quae prima experta est. nam in anguem versa est cum marito ob hanc causam, quod Agenoris et Europae filius draconem Martis, qui fontem custodiebat, occidit, ideo vult hoc contigisse quia nuptialibus donis hoc monile possederat.

– "Prva potvrda djela je opasnost. Tu je ogrlicu potvrdila Harmonija koja ju je prva iskusila. Naime pretvorila se u zmiju s mužem iz toga uzroka što je Agenorov i Europin sin ubio Martova zmaja koji je čuvao vrelo. A on hoće da se to dogodilo zato što je dobila tu ogrlicu kao vjenčani dar."

Stacije je, dakle, varirajući legendarnu predaju, tumačio Harmonijinu preobliku time što je ona bila u posjedu neke zlokobne ogrlice.

Drugi spomen (3, 288–290) ne dodaje ništa prvomu:

indigna parumne
pertulimus, divae Veneris quod filia longum
reptat et Illyricas deiectat virus in herbas?

– "zar smo tek malo nešto nedostojnoga podnijeli što kći božanske Venere izdužena puzi i štrca otrov u ilirske trave"?

Venerina kći je Harmonija, kći Aresa i Afrodite, i ona se u Iliriji pretvorila u zmiju. Sholijast kaže uz navedene stihove ovo:

[114] *P. Papini Stati Thebais,* cum Ottonis Müller tum aliis copiis usus edidit Alfredus Klotz, Leipzig, Teubner, 1908.

Illyricas, ubi Cadmus fugiens infortunia Thebarum, existimans se loco etiam mutare fortunam, cum Harmonia coniuge versi sunt in dracones in Illyrico. ut Lucanus: Encheliae versi testantes funera Cadmi.

– "Ilirske, gdje je Kadmo, bježeći od tebanske nesreće i držeći da s mjestom mijenja i sreću, sa suprugom Harmonijom pretvoren u zmije u Iliriku. Kako pjeva Lukan: Enhelejci koji svjedoče o pogrebu preobličenoga Kadma."

I treći je spomen također sasvim usputan (4, 553–555):

primus sanguineo submittit inertia Cadmus
ora lacu, iuxtaque virum Cythereia proles
insequitur, geminusque bibit de vertice serpens

– "prvi je Kadmo spustio svoje nemoćno lice k lokvi krvi, odmah za svojim mužem slijedi kitersko dijete, i dvojna zmija pije s vrha."

Anonimni sholijast tumači to ovako:

'Primus sanguineo' eleganter coepit a conditore Thebarum posteriorum historias narraturus. Cadmum et Harmoniam diximus in dracones esse conversos, quorum veniunt animae ut bibant fossam sanguinis plenam.

– "'Prvi k lokvi krvi' počeo je birano od osnivača Tebe spremajući se da ispriča priče o kasnijima. Rekli smo već da su se Kadmo i Harmonija pretvorili u zmije. Sad dolaze njihove duše da piju iz jarka punoga krvi."

Zazivaju se duše pokojnika. Krv u iskopanu jarku dat će im na čas životne snage. Sve se tu priča prema obredima opisanim u jedanaestoj knjizi Odiseje. Pri tom zazivanju pokojnih tebanskih vladara prvi se javlja praotac Kadmo i uz njega kitersko dijete, Afroditina kći Harmonija. Kitera je, kao i Cipar, bila Afroditin otok. I u carstvu pokojnika Kadmo i Harmonija zadržali su zmijski lik. Tako o njima pjeva Stacije. No, već se vidjelo da se on odnosi dosta slobodno prema mitološkoj predaji. Prvobitno su se Kadmo i Harmonija zamišljali preobraženi na poljima ili na otocima blaženih.

Ovamo ide i spomen u djelu *O plesu* (Περὶ ὀρχήσεως) Lukijana iz Samosate (120–180. naše ere). U tome djelu (41) on piše ovo:

... καὶ αὖθις τοῦ Κάδμου εἰς δράκοντα μεταβολή ...

– "... i opet Kadmova pretvorba u zmiju ..."

I na kraju ovoga pregleda neka se spomene, radi veće potpunosti, i jedno bizantsko svjedočanstvo. Ivan Cec, gramatik dvanaestoga stoljeća i vrlo plodan i načitan pisac, zabilježio je u svojim *Hiljadama* (Χιλιάδες) ovo (4,707):[115]

Ἰλλυριοῖς οἱ τάφοι δὲ Κάδμου καὶ Ἁρμονίας,
Κακοῦ τινὸς Ἰλλυριοῖς καὶ βλάβης γινομένης,
Ἀλλήλοις κυλινδούμενοι πάταγον συνεκρότουν,
Ὥσπερ ἐπαλγυνόμενοι ταῖς συμφοραῖς καὶ βλάβαις.

– "Kod Ilira su grobovi Kadma i Harmonije, i kada se Ilirima događa kakvo zlo i šteta, valjaju se jedan prema drugom i od toga nastaje buka kao da žale zbog nesrećâ i zbog štetâ."

Očito je da se Cec tu oslanja na Dionisija Periegeta. Svoju je učenu kompilaciju ispjevao u bizantskim političkim stihovima, kojima se ritam zasniva na dva naglašena sloga u svakom polustihu. Tu je akcenatski metar zamijenio stari grčki, koji se osnivao na razlici dugih i kratkih slogova.[116]

[115] *Ioannis Tzetzae Historiarum variarum Chiliades*, Graece. Textum ad fidem duorum codicum monacensium recognovit, brevi adnotatione et indicibus instruxit Theophilus Kiesslingius, Leipzig, Vogel, 1827.

[116] Iz literature sam skupio još nešto citata u vezi s Kadmom u Iliriji: Hermogenes, *Peri ideon*, p. 391, 23 Rabe; *Mythologia Vaticana*, 1, 150 i 2, 77; Stobaeus, Florilegium 4, 25, 9. Meni su ta svjedočanstva ostala nepristupačna. Jedna verzija legende o Kadmovoj preobrazbi nalazi se i u uvodnom poglavlju povijesnoga djela *Historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium* Tome Arhiđakona, splitskog pisca iz trinaestoga stoljeća. Tamo stoji (usp. izdanja Fr. Rački, Zagreb, JAZU, 1894. i S. Gunjača, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji* I, Zagreb, Školska knjiga, 1973, str. 39): *Secundum poetarum fabulas Cadmus dicitur in eandem devenisse provinciam quando in serpentem mutatus est. Fuit autem civitas eius Epitaurus, que est iuxta Ragusium, in qua est magnum antrum et usque hodie opinio est ibi habitare draconem; unde poeta: Cur in amicorum vitiis tam cernis acutum, ut serpens Epithaurius. Ob hanc causam populi dicebantur anguigene. Et etiam de beato Illarione legitur quod magnum ibi draconem perremit. Secundum historiam vero idem Cadmus rex fuit in Grecia, qui depulsus regno venit in Dalmatiam, factusque pirata sevissimus, cepit quasi lubricus anguis per mare discurrere, navigantibus insidiari, et quoscumque poterat opprimere impotentes.* – "Prema pričama pjesnika kaže se da je Kadmo došao u istu tu provinciju kad se promijenio u zmiju. A njegov je grad bio Epitauro koji je blizu Raguzija. U njemu je velika spilja i sve se do danas vjeruje da ondje stanuje zmaj; odatle pjesnik pjeva: "Zašto gledaš tako oštro na pogreške svojih prijatelja, kao epitaurijska zmija?" Iz toga su se uzroka narodi tamo nazivali rođenima od zmija. I čita se također o blaženom Hilarionu da je ondje ubio velikoga zmaja. Prema povijesti je pak isti taj Kadmo bio kralj u Grčkoj. Otjeran iz kraljevstva došao je u Dalmaciju i postao je silno žestok gusar, počeo je kao sluzava zmija juriti po moru, postavljati zasjede moreplovcima i tlačiti nemoćne, koje je god mogao." To je verzija legende o Kadmu koja se bitno razlikuje od one u svim antičkim vrelima. Ilirski se Epidaur nigdje u antičkoj književnosti ne

Legenda o Kadmovu i Harmonijinu svršetku nije jedini grčki mit koji se veže za Iliriju i Enhelejce. K njima je, kako se pričalo, bio prenesen i Baton, upravljač bojnih kola vidioca Amfijaraja. Taj je kao jedan od Sedmorice sudjelovao u Polinikovu i Adrastovu pohodu na Tebu. On je u onim borbama iznenada propao pod zemlju i živi od onda kao heroj-prorok kojemu je sila podzemna. A Baton, upravljač njegovih bojnih kola, naselio se tada u zemlji Enhelejaca i nastanio se tamo u gradu Harpiji. O tome nam je Stefan Bizantinac sačuvao jednu Polibijevu vijest:

Ἅρπυια, πόλις ἐν Ἰλλυρίᾳ παρ' Ἐγχελέαις, εἰς ἣν Βάτων ὁ Ἀμφιαράου ἡνίοχος μετὰ τὸν ἀφανισμὸν αὐτοῦ ἀπῴκησε. Πολύβιος.

– "Harpija, grad u Iliriji kod Enhelejaca, u koji se odselio Baton, uzdodrža Amfijarajev, poslije njegova nestanka. Polibije."

Ta je legenda već opširno obrađena i razmotrena u svjetlu svih vrela, pa to nije potrebno ovdje ponavljati, to manje što se u drugim vijestima o tom Batonu nigdje ne spominju Enhelejci.[117]

Svakako je znatno to da se pričalo o dva grčka heroja kako su svoj život završili kod Enhelejaca. To, dakako, nije slučajno. A kad se zna da je u predjelima južnoga Jadrana završio, prema legendarnoj predaji, svoj život i Diomed, a Antenor kod Veneta na sjeveru, uklapaju se legende o Kadmu i o Batonu kod Enhelejaca u širu sliku.

Nema dvojbe da se tu radi o legendarnoj lokalizaciji jedne prvobitno sasvim mitske predodžbe o davnim herojima koji ne umiru kao ostali smrtnici, nego se na kraju života preobrazuju i žive dalje zagrobno kao odabranici i ljubimci božji. Mjesto toga preobraženja poznato je kao Elizijsko polje, Elizij, ili kao otoci blaženih. I kako god to vjerovanje o boravištu preobraženih

spominje kao Kadmov grad. U vezi s njime spominju se samo Budva i Risan. Nova je i vijest o spilji kod Epidaura u kojoj stanuje zmaj. Novo je, nadalje, i to da su se narodi onoga kraja nazivali zmijskim potomcima. Legenda o blaženom Hilarionu koji je ubio epidaurijskoga zmaja potječe iz Jeronimova hagiografskoga djela (usp. bilješku 62). Racionalističko i alegoričko tumačenje mita o Kadmu jako podsjeća na Eustatijevo (usp. str. 281-282). Toma nije mogao čitati komentar solunskoga mitropolita jer nije znao grčki. Ipak je u oba pisca srodan način na koji potiru religiozni sadržaj antičke mitologije i nekršćanskim čudesima nastoje poreći čudovitost. U obojih je to tipičan srednjovjekovni pristup sadržajima antičke književnosti. Objašnjenje Tomine verzije legende o Kadmu i utvrđivanje izvora iz kojih je crpao zahtijeva studiju za sebe i prelazi okvire ove radnje.

[117] Usp. R. Katičić, *Drei altbalkanische Nomina sacra*, Godišnjak 9 (1972), str. 105—191 = u ovoj knjizi na str. 130-133.

blaženika, kada se skupe sve vijesti, ostaje raznoliko i proturječno, ipak prilično jasno prevladava predodžba o tome da se ono nalazilo negdje daleko na zapadu, iza obzorja poznatoga svijeta. U krajevima gdje zalazi sunce, vjerovalo se da je boravište pokojnika.

Bilo je vrijeme kada je upravo na jadranskoj obali Grcima svršavao svijet, pa se tamo i zamišljao prostor preobraženih pokojnika. Zanimljivo je s time u vezi i to da se u epirskom primorju susreće toponomastika podzemnoga svijeta, javljaju se tu rijeke Aheront i Kokit, tamo je postojalo proročište mrtvaca *(nekyomanteion)*. Jadran se u najdavnijoj grčkoj davnini zvao Kronovo more ili Rejin zaljev, a Kron i Reja bili su vladari nad preobraženim blaženicima.[118] Kadmova preobrazba i njegovo prenošenje u Elizij bilo je, dakle, isprva isto ono što i njegov odlazak, na kraju života, među jadranske Enhelejce. To drugo je legendarna lokalizacija mitske predodžbe izražene u prvome. A i Kadmova je pretvorba u zmiju bila također herojsko preobraženje na kraju života, po kojem je osnivač Tebe i načelnik njezina kraljevskoga roda kao kućna zmija i dobar duh stalno ostao u svojemu domu i pri svojem ognjištu. Takva je bila i sveta zmija na atenskoj akropoli u kojoj je začetnik Erehtejeva roda ostao trajno prisutan na svojoj gradini.[119]

U legendi o Kadmu kako je došla do nas spojena su oba mitska elementa: i prenošenje u zapadnu zemlju blaženika i preobrazba praoca u kućnu zmiju, i onda su, kad se zapadno obzorje grčkoga zemljopisa proširilo sve do Heraklovih stupova, današnjega Gibraltara, legendarno lokalizirani na jadranskoj obali kod naroda Enhelejaca, jer su Grci, pošto su došli u dodir s tim krajevima, vjerovali da tamo prepoznaju neke tragove Kadmova zapadnoga boravka i svršetka. Tomu je vjerojatno pridonijelo postojanje domaćih zmijskih kultova na jadranskoj obali,[120] a podržavala je to i tradicija enhelejskih vladara, koji su takvu identifikaciju rado bili prihvatili i izvodili svoj rod od Kadma i Kadmejaca.[121] Ta je legendarna identifilkacija dio grčkoga napora

[118] E. H. Berger, *Mythische Kosmographie der Griechen*, str. 16; M. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*, I. sv., 2. izd., München, Beck, 1955, str. 324 - 325; R. Katičić, *Podunavlje i Jadran*, str. 95–96 i 100 = u ovoj knjizi str. 56-57, 59, 64-66.

[119] Usp. M. Nilsson, *The Minoan-Mycenean Religion and its Survival in Greek Religion*, 2nd edition, Lund, Gleerup, 1950, str. 321—329.

[120] Usp. bilješku 62.

[121] O toj identifikaciji domaćih jadranskih elemenata kao tragova Kadmova svršetka i preobražaja usp. R. L. Beaumont, *Greek Influence the Adriatic Sea before the Fourth Century B. C.*, Journal of Hellenic Studies 56 (1936), str. 196–197.

da se odomaće u tuđem i često neprijateljskom svijetu u kojem su se kretali. Ona je pomogla odličnim Enhelejcima da se priključe helenskoj zajednici i uključe u helenističku kulturu.

Legenda o Kadmovu svršetku, uzveličana svojom mitskom dimenzijom, ima dakako i svoju povijesnu podlogu. O njoj nije lako reći što pobliže, ali nas neki podaci upućuju u vrlo određenom smjeru. Nema razloga sumnjati u to da su Enhelejci doista bili narod u porječju Drima, u starije doba vrlo znatan, a u mlađe jako oslabljen. Kako nas lokalizacija Damastija i Enhelejaca upućuje na kraj oko Ohridskoga jezera vrlo je prihvatljiva i privlačiva misao da u grobnim nalazima u Trebeništu kraj Ohrida treba gledati mjesto ukopa upravo enhelejskih vladara, koji su sebe smatrali Kadmovim potomcima.[122] Ako su to doista njihovi grobovi, mogu se Enhelejci odrediti i arheološki. Njihovo se ime u tom slučaju vrlo uvjerljivo povezuje s ohridskim jeguljama.

Takav položaj Enhelejaca objašnjava i to zašto su Grcima bili poznati od davnine. Njihovim krajem prolazila je, naime, cesta što je od pradavnih vremena spajala Termejski zaljev, na kojem je poslije sagrađen Solun, dakle Egejsko more, s jadranskom obalom u današnjoj središnjoj Albaniji. Ta je cesta bila vrlo korisna jer se po njoj moglo doći od Egejskoga mora do Jadrana, a da se pri tom izbjegne opasna plovidba oko peloponeskih rtova. Ta je cesta stoga služila kao trgovački put još od neolitika i njome se prebacivala roba iz egejskoga prostora na sjeverni Jadran i obratno. Neolitički Hvar bio je također stanica na tom putu.[123] Ta se cesta javlja i drugdje u grčkoj mitologiji, osobito u krugu legenda koje se odnose na događaje poslije pada Troje (Neoptolem, Eneja, Helen). Kako se Kadmo vezao baš za Enhelejce i njihov vladarski rod, a oni su, čini se, u starije doba bili najznatniji narod na tom putu, postao je on njihov herojski predstavnik i zaštitnik. Grci su na svojim putovanjima po dalekim zapadnim obalama tražili i nalazili tragove njegova boravka i tako se u tuđini osjećali manje tuđe.

Nema, također, razloga da se unaprijed isključi i odbije istinitost predaje o tebanskim Kadmejcima što su se nakon neprijateljskoga osvojenja njihova grada sklonili k Enhelejcima. Ako je to istina, a pokazuje se da su grčke legen-

[122] Hammond, *Epirus*, str. 439; *Macedonia*, str. 93.

[123] Usp. G. Novak, *Prethistorijski Hvar*, Zagreb, JAZU, 1955, str. 320; *Problems of Chronology of the Finds in the Cave of Grabak*, Archeologia Iugoslavica 3 (1959), str. 32; Hammond, *Macedonia*, str. 227 i d.

darne predaje sve u svemu istinitije nego je kritička povijesna znanost prvobitno bila sklona vjerovati, može se doista zaključiti da su i prije toga postojale veze između Tebe i Jadrana. Te su veze ostavile traga u priči o Kadmovu boravku i svršetku kod Enhelejaca. U jednom je kritičnom času, onda, tebanski vladarski rod Kadmejaca, kad se nije više mogao održati u svom gradu, krenuo u izbjeglištvo tragom tih davnih veza i tako ih obnovio i ojačao.[124] I enhelejski su vladari trajno čuvali uspomenu na te drevne veze i na tome su zasnivali predaju o svojem podrijetlu, koje ih je, takvo, prisno vezivalo za najčasniju helensku starinu.

Kako god to bilo, a teško je reći išta određenije, legenda o Kadmu na Jadranu sigurno je najznatnije mitološko osmišljenje starih veza što su još od neolitika povezivale Jadran s Egejem i kretanja ljudi i robe po putovima što se od prirode nude kao spojnice među nekada vrlo udaljenim predjelima. U tom je smislu *via Cadmea* povijesna podloga legendi o Kadmu i Harmoniji kod Enhelejaca.[125]

Kadmejske veze njegovale su se i u Epiru. U helenističko doba spominje se epirska kraljevna što se zvala *Kadmeia* (Plutarh, Život Pirov 5). Ovamo ide

[124] U. v. Wilamowitz-Möllendorff, *Pindaros*, str. 37, misli da je ta seoba isprva bila ograničena na Beotiju i da je prvotno postojala tradicija da su se Kadmejci sklonili k Enhelejcima na jezeru Kopaidi.

[125] P. Lisičar, *Legenda o Kadmu*, str. 247; F. Vian, *Les origines*, str. 128–133. Usp. još D. i M. Garašanin, navedeno djelo, str. 94, 118; W. Pająkowski, *Starożytny Epir i jego mieszkańcy*, Poznań 1970, str. 62–63; A. Stipčević, navedeno djelo, strana 38, 46–47, 49, 190; a uz to K. Schütt, *Untersuchungen zur Geschichte der alten Illyrier*, Breslau 1910, str. 24–26. Legenda o Kadmu shvaćala se prvo kao trag feničkoga utjecaja i prisutnosti na Jadranu. Usp. Evans, na navedenim mjestima, i R. Vulpe, *Les hâches de bronze du type albano-dalmate et le règne de Kadmos chez les Enchéléens*, Istros 1 (1934), str. 44 –59. Poslije su se pojavile rezerve prema takvu tumačenju, pa se u toj legendi tražio odraz posredničke uloge koju je egejski svijet odigrao između Prednjega istoka i Jadrana. Usp. R. Dussaud, *Sur la diffusion de hâches en bronze à douille de type adriatique*, Istros 1 (1934), str. 179. i d. D. Garašanin – M. Garašanin, navedeno djelo, str. 68 – 70, izrazili su rezerve i prema takvoj suzdržljivijoj interpretaciji, koja, makar i posredne, dodire s Prednjim istokom smatra kao povijesnu jezgru legende o Kadmu. Ta nam se rezerva čini vrlo opravdanom. Usp. još G. Novak, *Das griechische Element in Dalmatiens Städten*, Carnuntina = Römiche Forschungen in Niederösterreich, Bd. III, Graz – Köln 1956, str. 117–125; K. Latte, *Kadmos*, III. Kadmos in Illyrien, Pauly – Wissova, XX, Stuttgart 1919, stupac 1466 –1468; Weicker, *Illyrios*, Pauly – Wissowa, XVII, Stuttgart 1914, stupac 1088–1089. Weicker misli da su se u mitu o Iliriju stopile dvije legendarne predaje, jedna grčka o Kadmu i druga ilirska o autohtonom pretku kojega je odgojila zmija.

još jedna toponomastička potvrda za to kako se i u Epiru njegovala uspomena na Kadma. Kod Stefana se Bizantinca čita:

Καμμανία, μοῖρα θεσπρωτίας. μετωνομάσθη δὲ Κεστρινία. ἐξ ἧς Κάδμος ὁ ποταμός.

– "Kamanija je dio Tesprotije. Promijenila je ime u Kestrinija. Iz nje teče rijeka Kadmo."

Odatle se razabire da je i Epir bio u Kadmovu zapadnom ozračju.

Najstarije vijesti razlikuju Enhelejce od Ilira. Poslije se oni uključuju među njih. Ilirsko etničko ime postaje tako nadređeno enhelejskomu. Tako je onda ostalo do kraja. Enhelejci su u starini imali jako kraljevstvo koje je obuhvaćalo razmjerno veliko područje u porječju Drima, a poslije su ostali malo i neznatno pleme, vjerojatno baš u okolici grada Ohrida.[126] Teško je reći da li su već od najstarijeg vremena po svojoj etničkoj pripadnosti bili Iliri ili su tek poslije, u toku svoje povijesti bili ilirizirani, kako misli Hammond.[127] Za Helene su svakako bili tuđinci, ali poznati od davnine.

Nedvojbeno je, svakako, da vijesti o Enhelejcima i legenda o Kadmovu svršetku predstavljaju prvi ulazak jadranskih krajeva u grčki krugozor i prvo njihovo osmišljenje u grčkoj mitologiji, pri čemu su domaći prijadranski kultovi, osobito kult zmije na južnom dijelu istočne jadranske obale i u kopnenim predjelima što su iza nje, odigrali neku, a vjerojatno i bitnu ulogu.

[126] Usp. G. Zippel, *Die römische Herrschaft in Illyrien,* str. 12 – 20 i 31.

[127] *Macedonia,* str. 93.

Antenor na Jadranu

Stari su Grci pričali o nekoliko heroja koji su svoj život završili na Jonskom i Jadranskom moru. Baton, uzdodrža vidioca Amfijaraja, što je upravljao njegovim bojnim kolima, i Kadmo sa svojom ženom Harmonijom pokopani su kod Ilira. Tamo su se poštovali njihovi grobovi.[1] Od junaka koji su preživjeli trojanski rat našla su se trojica u onim stranama, osnovala tamo kraljevstva, te im se trajno čuvala uspomena kao herojima rodonačelnicima. To su Ahilejev sin Neoptolem–Pir, od kojega su epirski kraljevi izvodili svoju lozu, Diomed, koji je osnivao gradove u Apuliji i na više mjesta u Italiji imao kultove, i Antenor, koji je osnovao grad Patavij i tamo vladao Venetima. Dok su prva dvojica Ahejci, treći je Trojanac, pa je po tome vezan s Enejom, koji je također završio život na Zapadu, u Italiji, pošto je tamo osnovao grad i uspostavio vladavinu trojanskih doseljenika.

Legenda o Trojancu Antenoru na Jadranu bila je uz legendu o Trojancu Eneji na Tirenskome moru osobito zanimljiva za Rimljane kada su stali tražiti sebi legendarne rodonačelnike među Trojancima koji su preživjeli propast svojega grada i osnovali nova kraljevstva u dalekoj zapadnoj tuđini. Stoga su se njihovi pjesnici i povjesničari češće osvrtali na tu legendu kad su prikazivali italsku starinu, osobito pošto je zemlja Veneta podvrgnuta njihovoj vlasti i uključena u njihov svijet. Lako je stoga razumjeti da se *locus classicus* za priču o Antenoru na Jadranu nalazi u Vergilijevoj Eneidi, epu u kojem je legenda o trojanskom podrijetlu Rimljana dobila mjerodavan pjesnički oblik. Tamo stoji (1, 242–249):

[1] O Batonu usp. R. Katičić, *Drei altbalkanische Nomina sacra,* Godišnjak 9 (1972) 105–119 = u ovoj knjizi str. 130-133, a o Kadmu i Harmoniji usp. isti, *Enhelejci,* Godišnjak 15 (1977) 5–82 = u ovoj knjizi str. 211-303.

Antenor potuit mediis elapsus Achivis
Illyricos penetrare sinus atque intuma tutus
regna Liburnorum et fontem superare Timavi,
unde per ora novem vasto cum murmure montis
it mare proruptum et pelago premit arva sonanti.
hic tamen ille urbem Patavi sedesque locavit
Teucrorum, et genti nomen dedit armaque fixit
Troïa, nunc placida compostus pace quiescit.

– "Antenor je mogao, pošto je izmakao iz sredine Ahejaca, prodrijeti duboko u ilirske zaljeve i u unutrašnja kraljevstva Liburna, siguran, te prijeći vrelo Timava, gdje kroz devet usta uz silan mrmor planine prolazi more što je navrlo i pritište polja vodama koje tutnje. Ovdje je pak on smjestio grad Patavij i sjedišta Teukrana, te je narodu dao ime i pričvrstio trojansko oružje, sada počiva opušten u blagom miru."

Vrlo kićenim pjesničkim jezikom tu se iznose bitni elementi legendarne predaje: dolazak Antenora, pošto je izbjegao smrt u razorenoj Troji, na Jadran i plovidba po tom moru. Ono se zove ilirskim jer se po njemu sigurno moglo ploviti samo uz zaštićenu ilirsku, a ne uz izloženu italsku obalu. Politička vlast je na tom moru u starije doba bila liburnska. Ona se protezala sve do Kerkire, a zahvaćala je u Picenumu i italsku obalu. Zbog toga su se i srednjodalmatinski otoci u starini nazivali liburnskima.[2] Vergilijeva su liburnska kraljevstva odjek uspomene na tu drevnu talasokraciju. A sjedište i ishodište njihove moći u dubini je ilirskoga mora na sjevernom Jadranu. No Antenor je pošao i dalje. Preplovio je potez kraj obale gdje rijeka Timav utječe u more odmah do svojih izvora. To je značenje glagola *superare* u nautičkoj terminologiji.[3] I tamo dalje, iza toga izvora koji je ujedno i ušće, osnovao je grad

[2] Usp. R. Katičić, *Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rodanina,* Godišnjak 7 (1970) 121–123 = u ovoj knjizi str. 101-103; M. Suić, *Zadar u starom vijeku,* Zadar 1981, 87–92. Usp. još R. Katičić, *Liburnski otoci kod antičkih pisaca,* Zadarsko otočje, Zadar 1974, 34–45 = u ovoj knjizi str. 183-198.

[3] Tako Servije u komentaru uz to mjesto: *Superare nauticus sermo est. Lucilius: promontorium remis superamus Minervae* – "*Superare* tu pripada pomorskom govoru. Lucilije piše: veslajući prelazimo *(superamus)* rt Minerve." Tomu treba dodati iz Livija 31, 22: ... *non modo Sunium superare sed nec extra fretum Euripi committere aperto mari se audebant.* – "Ne samo da se nisu usuđivali prelaziti rt Sunion nego niti izlaziti na otvoreno more izvan tjesnaca Euripa." Sam Vergilije govori o prelaženju izvora i ušća Timava u vezi s triumfalnim povratkom Azinija Poliona s pohoda protiv ilirskih Partina u Eklogi 8, 6–8:

Patavij kao sjedište trojanske vlasti. Od toga je narod tamo dobio svoje ime. Iz Vergilijevih se riječi ne razabire koje i zašto. Odnosi se to, međutim, na to kako su jadranski Veneti dobili svoje ime, o čem potanje govore drugi pisci.

Saznaje se još da je Antenor pričvrstio trojansko oružje i da uživa blaženi mir. Oboje je dvosmisleno. Pričvršćeno i time spremljeno ili posvećeno bogovima oružje izraz je mirnoga stanja, mira koji je zavladao trajno. Ono je, međutim, i simbol uspostavljenog gospodstva, pa je tako *arma* u srednjovjekovnom latinskom, počelo značiti i "grb". A blagi mir u kojem je Antenor opušten ne zna se da li je miran život ili mir smrti. To je upravo blažena preobrazba, život izvan svijeta, kakav na kraju zemaljskoga života dolikuje heroju.

Vergilije je te riječi stavio u usta Veneri, koja ih upravlja Jupiteru zauzimajući se za svojega sina Eneju. Suprotstavlja sretnu sudbinu Antenorovu s nevoljama koje još taru Eneju i traži od Jupitera da obuzda Junoninu srdžbu, kojom je progonila njezina sina. Iz takve božanske perspektive mirna se starost može doista s herojskom preobrazbom stopiti u jedno, a da se pri tome i ne razabire ono što se ljudima i kod heroja čini kao smrt.[4] Vergilijev komentator Servije (oko 400 n. e.) tumačeći te riječi iznio je još neke pojedinosti legende koju je Vergilije na tom mjestu unio u svoj ep. Uz Vergilijeve riječi *Antenor potuit* bilježi: *capto Ilio Menelaus memor se et Ulixen beneficio Antenoris servatos, cum repetentes Helenam ab eo essent suscepti ac paene a Paride aliisque iuvenibus interempti essent, parem gratiam reddens inviolatum dimisit. qui cum uxore Theano et filiis Helicaone et Polydamante ceterisque sociis in Illyricum pervenit, et bello exceptus ab Euganeis et rege Veleso victor urbem Patavium condidit; id enim responsi acceperat eo loco condere civitatem quo sagittis avem petisset; ideo ex avis petitae auspicio Patavium nominatum, cui aeternitatem ... Helicaon ne victor rediret gladio peremit.* –"Kad je Ilij bio zauzet, Menelaj, sjećajući se da je Antenor svojim dobročinstvom spasio njega

Tu mihi seu magni superas iam saxa Timavi
Sive oram Illyrici legis aequoris; en erit umquam
Ille dies, mihi cum liceat tua dicere facta?

– "Ti mi ili već prelaziš stijene velikoga Timava ili još ploviš uz obalu ilirskog mora. Hoće li ikada doći dan kad će mi biti slobodno kazivati tvoja djela?"

[4] Usp. o tim Vergilijevim stihovima E. Leon, *Antenor Potuit,* Classical Bulletin 40 (1964) 33 –34.

i Odiseja kada su došli tražiti da se vrati Helena, a on ih je primio k sebi kao goste dok su ih Paris i drugi mladići gotovo bili ubili, uzvratio je jednakom ljubavlju i pustio ga da ode ne pretrpjevši nikakvo nasilje. A on je sa suprugom Teanom i sinovima Helikaonom i Polidamantom i s ostalim pratiocima došao u Ilirik. A kad su ga Euganejci i njihov kralj Veles dočekali ratom, on je kao pobjednik osnovao grad Patavij; takav je naime odgovor dobio od proročišta da na onom mjestu osnuje grad na kojem strijelama pogodi pticu; tako je prema znaku pogođene ptice *(avis petitae)* taj grad nazvan Patavij, kojemu je vječnost ... da se Helikaon ne vrati kao pobjednik ubio (ga) je mačem."

Tu se saznaje kako se Antenor spasio iz Troje[5] i da je došavši sa svojima na Jadran ratovao s Euganejcima i njihovim kraljem, da ih je pobijedio i onda u njihovoj zemlji po nalogu proročišta osnovao grad Patavij. Ptica pogođena strijelom bila je znak za to na kojem mjestu treba osnovati grad. A njemu se ime izvodi iz toga znaka.

Komentirajući ime grada, Servije kaže da je takvih objašnjenja bilo više: *Patavium autem dictum vel a Padi vicinitate, quasi Padavium,vel ἀπὸ τοῦ πέτασθαι, quod captato augurio dicitur condita, vel quod avem telo petisse dicitur et eo loco condidisse civitatem. Alii a palude Patina, quae vicina civitati fuisse dicitur, Patavium dictam putant.* – "Patavij je pak nazvan ili po blizini rijeke Pada, kao da se zove Padavij, ili od grčke riječi πέτασθαι "letjeti", jer se priča da je osnovan na temelju znaka dobivenog promatranjem ptičjega leta, ili jer se priča da je pticu *(avem)* pogodio *(petisse)* strijelom i na tom mjestu osnovao grad. Drugi misle da je taj grad nazvan Patavij po Patinskoj močvari za koju se kaže da je bila blizu njega." Sva su ta tumačenja, osim možda posljednjega, podjednako neozbiljna.

[5] O Antenoru u Homera usp. J. Espermann, *Antenor, Theano, Antenoriden. Ihre Person und Bedeutung in der Ilias,* Beitrage zur klassischen Philologie 120, Meisenheim am Glan 1980. Druge verzije legende o Antenoru Trojancu, koje se većinom osnivaju na izgubljenim cikličkim epovima i na također izgubljenim tragedijama, kojih su pjesnici crpili svoju građu iz tih epova, prikazane su potanko kod R. Stiehle, *Zum troianischen Sagenkreise,* Philologus 15 (1860) 593–596; Oertel, *Antenor,* Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie (herausgegeben von W. H. Roscher) 1, Leipzig 1984–86, 365–367 i Wagner, *Antenor,* Pauly-Wissowa, Real-Enzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft 2, Stuttgart 1894, 2351–2353; *Lexicon iconographicon mythologiae classicae* I, 1, Zürich–München 1981, 811–815, posebno bibliografiju na str. 812–813. Usp. i R. Katičić, *Illyro-Apenninica,* Jadranska obala u protohistoriji, Zagreb 1976, 180 = u ovj knjizi str. 206-207.

Mlađi suvremenik Vergilijev Tit Livije dao je na početku svojega povjesničkoga djela sažetak legendarne rimske starine. Kao mjerodavan pisac Augustova vremena piše u istom duhu u kojem i Vergilije, ističući trojansko podrijetlo Rimljana i julijevskoga roda. Livije je imao više razloga nego Vergilije da se zanima za Antenora jer je sam bio rodom iz Patavija. On ga je tako zajedno s Enejom stavio na sam početak svoje povijesti i onda govorio prvo o njem a tek s pričom o Eneji prešao na samu pretpovijest osnutka Rima. On piše ovako (1,1): *Iam primum omnium satis constat Troia capta in ceteros saevitum esse Troianos; duobus, Aeneae Antenorique, et vetusti iure hospitii et quia pacis reddendaeque Helenae semper auctores fuerunt, omne ius belli Achivos abstinuisse. Casibus deinde variis Antenorem cum multitudine Enetum, qui seditione ex Paphlagonia pulsi et sedes et ducem rege Pylaemene ad Troiam amisso quaerebant, venisse in intimum maris Hadriatici sinum, Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsis Enetos Troianosque eas tenuisse terras. Et in quem primum egressi sunt locum, Troia vocatur, pagoque inde Troiano nomen est; gens universa Veneti appellati.* – "Na prvom mjestu svi se uglavnom slažu u tome da su poslije zauzeća Troje Ahejci postupali okrutno prema ostalim Trojancima, a samo prema dvojici, Eneji i Antenoru, suzdržali su se od svakoga ratnog prava, i zbog obveze staroga gostoprimstva i jer su se oni uvijek zalagali za mir i za to da se Helena vrati. Zatim je u raznim dogodovštinama Antenor s mnoštvom Eneta, koji su za neke pobune protjerani iz Paflagonije i, pošto su pod Trojom izgubili svojega kralja Pilemena, tražili i staništa i vođu, došao u najunutrašnjiji zaljev Jadranskoga mora, i kada su protjerali Euganejce, koji su stanovali između mora i Alpa, Eneti su i Trojanci zauzeli one zemlje. I mjesto na kojem su se prvo iskrcali zove se Troja, i odatle je dobio ime Trojanski kotar; a čitav je narod nazvan Veneti."

Zanimljivo je da Livije ne spominje osnutak Patavija, premda mu je upravo to moralo osobito ležati na srcu. Možda je tom suzdržljivošću htio izbjeći prigovore za prevelik lokalni patriotizam i potvrditi se kao rimski, a ne kao patavijski historičar. Stoga nije trebalo govoriti o osnutku gradova prije onih koji su izravno prethodili osnutku Rima i potvrđivali drevnu slavu julijevske loze: Lavinija i Albe Longe.

Inače se Livijeva verzija izvrsno slaže s Vergilijevom i Servijevim komentarom uz nju. Tu saznajemo i kako je došlo do toga da su se stanovnici zemlje koju je Antenor oduzeo Euganejcima poslije zvali Veneti i ta njihova zemlja

Venetija. To je zato što su trojanski saveznici Heneti[6] iz maloazijske Paflagonije zbog prevrata bili istjerani iz svoje domovine, pa se poslije pada Troje više nisu mogli vratiti onamo, a u borbama pod gradom izgubili su svojega kralja. Pridružili su se dakle Antenoru i pošli s njime na Jadran. Po njima se u Italiji prozvao narod kojim je tamo vladao Antenor, i njegova zemlja, tek se ime Heneti u tuđim ustima pretvorilo u Veneti.[7] Tako je sličnost imena jadranskih Veneta i maloazijskih Heneta, što se može shvatiti kao grčki oblik istoga imena, postala dodatna potvrda Antenorova odlaska na Jadran i kraljevstva koje je tamo osnovao jer je bila uvjerljiva tvrdnja da su paflagonski Heneti, koji se u Ilijadi spominju kao trojanski saveznici, došli u Italiju s Trojancem Antenorom, kojega je grad Patavij u zemlji Veneta isticao kao svojega osnivača.

Jedna pojedinost Livijeva prikaza: da se mjesto u zemlji Euganejaca, kasnijoj Venetiji, na kojem se iskrcao Antenor sa svojom družinom, prozvalo Troja, spominje se i u grčkoj predaji, ali tek vrlo kasno. Stefan Bizantinac (6. st. n. e.) u svojem djelu o izvođenju naziva stanovnika (etnika) iz imena gradova zapisuje pod natuknicom Τροία i ovo: ἔστι καὶ Τροία πρὸς τῷ Ἀδρίᾳ τῆς Βενετίας – "A ima Troja i na Jadranu u Venetiji." Teško je reći čuva li se tu trag grčke učene predaje na koju se oslanja Livije, izravno ili neizravno, ili je pak Livije, izravno ili neizravno, poslužio kao izvor Stefanu Bizantincu.

Podudarnost etnonima *Veneti* u Maloj Aziji i Italiji zaokupila je u novo vrijeme istraživače, koji se uglavnom slažu da je to, najvjerojatnije, isto staro indoevropsko ime naroda, koje je, jamačno u doba ekspanzije kulture žarnih polja i egejske seobe, migracijama razneseno po prostoru od Baltičkog mora i porječja Visle do ušća Pada, središnjega Balkana i sjevera Male Azije. Njihovo su ime poslije Germani prenijeli na Slavene. Mišljenje da je to ime prvotno označavalo Ilire posve je napušteno.[8]

[6] O paflagonskim Enetima, saveznicima Trojanaca, i njihovu kralju Pilemenu vidi Ilijadu 2, 851–855, 5, 576–579; 13, 643–649 (Pilemenov sin Harpalion).

[7] O Venetima usp. izvanredno bogatu i preglednu sintezu J. Untermann, *Veneti,* Pauly-Wissowa, Realenzyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft, Supplementband 15, München 1978, 855–898.

[8] Usp. H. Krahe, *Beiträge zur illyrischen Wort und Namenforschung,* Indogermanische Forschungen 58 (1941–42) 139–141; G. Devoto, Festschrift Wartburg, Tübingen 1985, 187 i d, 190 i d; E. Pulgram, *The Tongues of Italy,* Cambridge Massachusetts 1958, 210–213; A. L. Prosdocimi, *La lingua venetica* 2, Padova 1967, 240–250; isti Il *venetico,* Lingue e dialetti dell'Italia antica, Padova 1978, 267–270; Untermann, n. dj. 878–879.

U sklop ovih rimskih verzija legenda o Antenoru iz Augustova vremena i komentara uz njih ide još spis *De progenie Augusti Caesaris,* pod imenom Marka Valerija Mesale Korvina, koji je nastao tek negdje u 15. stoljeću[9], ali su u nj ušli podaci iz starih tekstova koji nam se inače nisu sačuvali. Takav je jamačno i ovaj odlomak iz 19. glave: *Antenor ex Ionio aequore ad dexteram flectens, inter Dyrrhachium et Brundisium, per latissimas superi aequoris fauces, ad septentrionem conversus, hinc Dalmatas linquens, Illyricos ac Liburnos, illinc Apulos atque Picenum, ad caput Adriatici maris cursum tenuit; et, relicto aequore, adverso flumine, quod Brentesia dicitur, sursum contendens, terra potitus, sedem sibi suisque elegit, et expugnatis Euganeis qui tum ea incolebant loca, Patavium condidit. Is inter ceteros comites Enetorum multitudinem numerosam secum duxerat; qui Paphlagonia orti, patria pulsi, exules ad Troiam, quae bello tum laborabat, concesserant. Hi in proxima finitimorum praedia longe lateque diffusi, quia multitudine cuncta compleverant, ex se gentibus nomen dedere et Venetiae regio dicta.* – "Antenor je iz Jonskoga mora skrenuo u desno, između Dirahija i Brundizija, kroz široka vrata gornjega mora, prema sjeveru, i ostavljajući s jedne strane Dalmate, Ilire i Liburne, a s druge Apulce i Picenum, upravio je plovidbu prema vrhu Jadranskoga mora. I ostavivši pučinu pošao je gore uz rijeku Brenteziju, zavladao zemljom, i pošto je svladao Euganejce, koji su tada stanovali u onim predjelima, osnovao je Patavij. On je uz ostale pratioce doveo sa sobom brojno mnoštvo Eneta. Oni su bili rodom iz Paflagonije i protjerani iz domovine, pa su došli pod Troju, koja se tada naprezala u ratu. Ti su se proširili široko na sve strane po bliskim posjedima susjeda, i jer su svojim mnoštvom sve ispunili, dali su po sebi ime onim narodima te je čitav taj kraj nazvan Venetijom."

Koliko god je antička autentičnost toga teksta problematična, on ipak obogaćuje i zaokružuje podatke što ih druga vrela daju o Antenoru na Jadranu, kako se ta legenda shvaćala i tumačila u Augustovo doba. Zanimljivo je da se tu mjesto Timava spominje rijeka Brenta, na kojoj doista leži Patavij, pa tu kao da je ispravljeno ono Vergilijevo: ... *et fontem superare Timavi... / Hic tamen ille urbem Patavi sedesque locavit Teucrorum* – "... te prijeći vrelo Timava, ... Ovdje je pak on smjestio grad Patavij i sjedišta Teukrana."

[9] Usp. R. Hanslik, *Valerius Messalla Corvinus,* Pauly-Wissowa, Realencyclopädie der klassischen Altertumwissenschaft, Zeite Reihe 15, Stuttgart 1955, 157.

Glagol *superare* ne znači samo, "prelaziti u plovidbi neku točku na obali" nego i "ploviti rijekom uzvodno" kao u Eneidi 8,58: *Adversum remis superes subvectus ut amnem* – "Da se vožen veslima popneš uz rijeku koja ti teče nasuprot." To 'penjanje uz rijeku' *(superare amnem)* preneseno je od izrazâ kao *superare iugum* "popeti se na prijevoj" i odatle, "prijeći prijevoj", "prevaliti prijevoj". Netko je dakle Vergilijevo *superare fontem Timavi*[10] razumio kao da je Antenor plovio uz Timav, a onda shvatio doslovno da je on upravo tamo osnovao Patavij. Pri takvu razumijevanju teksta bilo je sasvim naravno da se Timav zamijeni Brentom, pa je onda bilo sve u redu. Priča o progonstvu paflagonijskih Eneta i njihovu dolasku pod Troju ovdje je urednije ispričana nego u Livija, koji je neke stvari samo natuknuo. Sve u svemu, međutim, nema tu traga izvoru koji bi bio stariji od Vergilija i Livija ili nezavisan od njih.

Drugo jedno objašnjenje imena jadranske Venetije zabilježio je Servije u komentaru uz Vergilijevo *Illyricos penetrare sinus*: *Antenor non Illyricum, non Liburniam, sed Venetiam tenuit. Ideo autem Vergilius dicit "Illyricos sinus", quod inde venit quidam Henetus rex, qui Venetiam tenuit, a cuius nomine Henetiam dictam posteri Venetiam nominaverunt.* – "Antenor nije zaposjeo Ilirik, nije Liburniju, nego Venetiju. Vergilije pak zato govori o "Ilirskim zaljevima" što je odande došao neki kralj Henet, koji je zaposjeo Venetiju, po čijem imenu se ona prozvala Henetija, a poslije su je ljudi nazvali Venetijom."

Tu kao da se govori o jednom starijem osvajanju Venetije. Prije Antenora bio bi je zaposjeo kralj Henet, koji je došao iz Ilirika. Nedostaju nam uporišta za pobliže tumačenje te predaje. Nameće se samo Herodotova vijest (1,196) da je i među Ilirima bilo Eneta, koje on izričito razlikuje od jadranskih.[11] Po tradiciji koju je Servije tu zabilježio ne potječu Veneti u sjeveroistočnoj Italiji od istoimenoga naroda u maloazijskoj Paflagoniji nego od drugoga istoimenog naroda u Iliriku.

U kasnoj je antici postojala knjiga *De origine Patavina* – "O podrijetlu Patavija". Na nju se poziva nepoznat autor maloga spisa *Origo gentis Romanae*

[10] A ono ovdje ne znači drugo nego *superas saxa Timavi* u Eklogi posvećenoj trijumfalnom povratku Azinija Poliona. Usp. bilj. 3.

[11] Te balkanske Enete, koji su živjeli sjeverno od Makedonije spominje još Apijan u spisu o Mitridatu 55 i Stefan Bizantinac kojega citira Eustatije u komentaru uz Ilijadu 2, 852 (vidi niže).

– *Podrijetlo rimskoga roda,* koji je nastao vjerojatno pred kraj 4. stoljeća naše ere.[12] Odatle njemu jamačno i sigurnost s kojom tvrdi (v. 1): *Cum procul dubio constet ante Aeneam priorem Antenorem in Italiam esse pervectum eumque non in ora litori proximo, sed in interioribus locis, id est Illyrico, urbem Patavium condidisse.* – "Jer je bez ikakve dvojbe sigurno da je prije Eneje kao prvi doplovio u Italiju Antenor i da je on, ne na obali koja je najbliža žalu, nego u unutrašnjim predjelima, to jest u Iliriku, osnovao grad Patavij."

Promašen pokušaj da se objasni zašto je Patavij u Iliriku pokazuje da se pri tome zapravo radi o komentiranju Vergilijevih stihova. Mnogima je, čini se, bilo teško razumjeti da se "ilirski zaljevi" spominju u vezi s Antenorovim putom, a ne s predjelom u kojem se napokon zaustavio.

Još je jedna teškoća nastajala za Vergilijeve komentatore u vezi s Antenorom. Eneida počinje ovim stihovima

Arma virumque cano Troiae qui primus ab oris
Italiam fato profugus Laviniaque venit
Litora ...

– "Pjevam o oružju i o junaku koji je prvi od obala Troje kao bjegunac po moći sudbine došao u Italiju i na lavinijske žale ..."

O tome kaže komentator Servije: *Quaerunt multi, cur Aeneam primum ad Italiam venisse dixerit, cum paulo post dicat Antenorem ante adventum Aeneae fundasse civitatem. Constat quidem, sed habita temporum ratione peritissime Vergilius dixit. Namque illo tempore quo Aeneas ad Italiam venit finis erat Italiae usque ad Rubiconem fluvium. Cuius rei meminit Lucanus*

... et Gallica certus
limes ab Ausoniis disterminat arva colonis.

Unde apparet Antenorem non ad Italiam venisse sed ad Galliam cisalpinam, in qua Venetia est. Plerique tamen quaestionem hanc volunt ex sequentibus solvi ut videatur ob hoc addidisse Vergilius "ad Lavinia litora" ne significaret Antenorem. Melior tamen est superior expositio. – "Mnogi pitaju zašto je rekao da je Eneja prvi došao u Italiju, kad malo poslije kaže da je Antenor prije dolaska Eneje osnovao grad. To doduše stoji, ali ako se uzme u obzir vrijeme,

[12] Usp. J.-C. Richard, *Pseudo-Aurélius Victor, Les origines du peuple romain,* Paris 1983, 64–65.

onda je Vergilije to rekao izvanredno vješto. Naime, u ono vrijeme kad je Eneja došao u Italiju, svršavala se Italija na rijeci Rubikonu. Toga se sjetio Lukan: '... i jasna granica odvaja galska polja od Ausonijskih naseljenika'. Odatle se vidi da Antenor nije došao u Italiju nego u Galiju s ovu stranu Alpa, u kojoj je Venetija. Poslije pak, kad su granice Italije pomaknute sve do Alpa, stvorilo je novo stanje zabunu. Većina ipak hoće da se to pitanje riješi onim što slijedi, tako da bi se činilo kako je Vergilije dodao 'na lavinijske žale' za to da ne obuhvati i Antenora. Bolje je ipak tumačenje kako je gore izloženo." U tome se doista nije teško složiti sa Servijem.

Potpunosti radi treba još navesti zabilješku u Veronskom komentaru uz Vergilijevu Eneidu. Tamo stoji uz stih 1, 242: *Antenor Troianorum primatibus mixtus de reddenda Helena saepe auctor fuit Menelaumque et Ulixen ne Paridis insidiis sternerentur admonuit et, ut ab aliquibus traditur, ipse defendit, ob quod meritum capto Ilio incolumis evasit. Hic iuxta fontem Timavi fluminis consedit et urbem statuit, quam Patavium nominavit.* – "Antenor se među trojanskim prvacima često zalagao za to da se vrati Helena i opomenuo je Menelaja i Odiseja da ih ne pokose Parisove zasjede i, kako neki pričaju, sam ih je obranio. Zbog te zasluge mogao je, kad je Ilij bio zauzet, izmaći neranjen. On se nastanio blizu vrela rijeke Timava i osnovao grad, koji je nazvao Patavij."

U toj verziji legende nema novih elemenata. Na tako oblikovanu priču aludira niz kasnijih latinskih pisaca. Historičar Pompej Trog, mlađi suvremenik Livijev, pripada još Augustovu vremenu. Njegovo je djelo izgubljeno, ali je mlađi pisac Justin, najvjerojatnije s početka 3. st. nove ere, u svojim ispisima iz njega (Epitome 20, 1, 8) pribilježio ovo: *et Venetos, quos incolas superi maris videmus, capta et expugnata Troia Antenore duce misit* –"i Venete, koje vidimo kao stanovnike gornjega mora, poslala je osvojena i pobijeđena Troja s Antenorom kao vođom."

Pomponije Mela, nešto prije 50. godine naše ere, piše u svojem zemljopisnom djelu *Chorographia* 2, 60: *Urbium quae procul a mari habitantur opulentissimae sunt ad sinistram Patavium Antenoris, Mutina et Bononia, Romanorum coloniae, ad dexteram Capua a Tuscis et Roma quondam a pastoribus condita, nunc si pro materia dicatur, alterum opus.* – "Od gradova što su nastanjeni daleko od mora najbogatiji su s lijeve strane Antenorov Patavij, Mutina i Bononija, kolonije Rimljana, a s desne Kapua, koju su osnovali Etruščani, i Rim, koji su nekada osnovali pastiri, a sada, kad bi se o njem reklo sve što ima reći, bilo bi to drugo jedno djelo."

Melin suvremenik Seneka, koji je umro 65. godine naše ere, spominje u spisu *Ad Helviam de consolatione* 7, 6: *Quid interest enumerare Antenorem Patavii conditorem et Euandrum in ripa Tiberis regna Arcadum collocantem?* – "Čemu nabrajati Antenora, koji je osnovao Patavij, i Euandra, koji je na obali Tibera smjestio arkadsko kraljevstvo?"

Senekin suvremenik Lukan (39–65. n. e.) piše u svojem epu o građanskom ratu između Cezara i Pompeja (7, 192–194) ovo:

> *Euganeo, si vera fides memorantibus, augur*
> *colle sedens Aponus terris ubi fumifer exit*
> *atque Antenorei dispergitur unda Timavi ...*

– "Augur je sjedeći na euganejskom brežuljku, ako je vjerovati onima koji to pričaju, tamo gdje Apon izlazi iz zemlje i dimi se, tamo gdje se razlijeva val Antenorova Timava, ..."

I tu je Timav doveden u vezu s Antenorom. Euganejski brežuljak upućuje na Veneti ju. U njoj je i toplo ljekovito vrelo Apon u blizini Patavija. I danas su kraj Padove toplice Abano. Lukan je tu aluzijom oživio svu legendu o Antenoru na Jadranu: i njegovu plovidbu kraj vrela Timava, borbu sa Euganejcima, osnivanje Patavija, a vrelo Apon daje svojim dimom iz podzemlja tom ugođaju mitološke topografije mantičku, proročansku crtu.

Mlađi suvremenik Senekin bio je Silije Italik, konzul godine 69. naše ere. On pjeva u svojem epu *Punica* 8, 602–604:

> *Tum Troiana manus, tellure antiquitus orti*
> *Euganea profugique sacris Antenoris oris.*
> *Necnon cum Venetis Aquileia superfluit armis.*

–"Zatim trojanska četa, koji već odavna potječu iz euganejske zemlje, a i bjegunci su sa svetih Antenorovih obala. I također se Akvileja s Venetima izlila svojim oružanim četama."

Julije Solin je negdje poslije 200. godine naše ere zabilježio u svojoj zemljopisnoj kompilaciji *Collectanea rerum memorabilium* 2, 10: *Notum est a Philoctete Petiliam constitutam, Arpos et Beneventum a Diomede, Patavium ab Antenore* ... –"Poznato je da je Filoktet osnovao Petiliju, Diomed Arpe i Benevent, Antenor Patavij ..."

Na samom kraju četvrtoga stoljeća naše ere, u doba posljednjega procvata antičkoga latinskog pjesništva, pjevao je Klaudije Klaudijan u panegiričkoj pjesmi o trećem konzulatu cara Honorija 119–120:

Illyrici legitur plaga litoris; arva teruntur
Dalmatiae; Phrygii numerantur stagna Timavi

– "Prebire se predio ilirske obale; taru se polja Dalmacije; prebrojavaju se bare frigijskoga Timava." U tom izvještačenom izrazu lako je prepoznati aluziju na Vergilijeve stihove o Antenoru. U vezi s njim, Trojancem i, kako su pjesnici govorili, Frigijcem, postao je i Timav frigijska rijeka. Klaudijan svojim "frigijskim Timavom" aludira na "Antenorov Timav" kod Lukana i ujedno ga nadmašuje u izvještačenoj učenoj asocijativnosti.

U svim tim citatima iz mlađe rimske književnosti nema u prikazu legende o Antenoru na Jadranu ničega novog prema verzijama koje su donijeli Vergilije, njegovi komentatori i Livije. Oni su joj, čini se, dali za sve mlađe vrijeme konačan oblik. Iz nekih se pjesničkih aluzija, međutim, ipak razabire da su postojale i priznavale se također verzije u kojima su Antenoridi, Antenorovi sinovi, igrali bitnu ulogu pri osnivanju Patavija, pa se ono možda čak pripisivalo kojemu od njih. Tako Silije Italik pjeva na drugom mjestu svojega epa (12, 212–216):

Polydamanteis iuvenis Pedianus in armis
Bella agitabat atrox, Troianaque semina et ortus
Atque Antenorea sese de stirpe ferebat,
Haud levior generis fama sacroque Timavo
Gloria et Euganeis dilectum nomen in oris.

– "Mladi Pedijan u Polidamantovu oružju navaljivao je žestoko, trojansko mu je bilo sjeme i podrijetlo i dičio se da potječe od Antenora. Njegova slava nije bila slabija od glasa njegova roda i od svetog Timava, a ime mu je bilo drago na euganejskim obalama." Junak Patavijac prikazuje se tu oboružan oružjem Antenorova sina Polidamanta, pa se odatle razabire da se u legendi o osnutku Patavija dobro čuvala i uspomena na njega (usp. gore str. 307).[13]

[13] Usp. Stiehle, n. dj. 600.

Epigramatičar Marcijal, koji je umro 104. godine naše ere, spominje u vezi s Patavijem drugoga Antenorova sina Helikaona. Tako u epigramu 10, 93, 1–2:

Si prior Euganeas, Clemens, Helicaonis oras
Pictaque pampineis videris arva iugis, ...

– "Ako prije od mene, Klemente, budeš vidio Helikaonove euganejske obale i polja šarena od vinskih gorica, ..." Venetija je tu povezana s Helikaonom, a ne s njegovim ocem Antenorom. Isto tako u epigramu 14, 152:

Lodices mittet docti tibi terra Catulli:
Nos Helicaonia de regione sumus

–"Zemlja učenoga Katula poslat će ti tkane pokrivače. (Oni će ti govoriti): 'Mi smo iz Helikaonova kraja'." Pjesnik Katul bio je iz Verone, a ta je pripadala Venetiji.

Historičar Tacit, koji je živio na prijelazu iz prvoga u drugo stoljeće naše ere, prenosi nam vijest iz koje se razabire da su se u Pataviju održavale igre za koje se vjerovalo da ih je uveo Antenor i da su se održale od vremena osnutka grada. U njegovim Analima (16, 21) stoji: *eaque offensio altius penetrabat quia idem Thrasea Patavi, unde ortus erat, ludis cetastis a Troiano Antenore institutis habitu tragico cecinerat* – "i ta je uvreda pogađala dublje zato što je taj isti Trazeja u Pataviju, odakle je bio rodom, pri cetastičkim igrama, koje je tamo uveo Trojanac Antenor, pjevao u tragičkom kostimu." To je još jedan podatak koji pokazuje koliko je bila živa u Pataviju uspomena na osnivača Antenora.

Pisci Augustova doba, prije svega Vergilije i Livije, nisu dakako oblikujući legendu o Antenoru na Jadranu stvorili novu predaju nego su se nadovezali na pričanje starijih. O povijesti te legende u rimskoj književnosti prije Augustova doba zna se, međutim, vrlo malo, tek ono što je zabilježio Plinije Stariji (umro 79. n. e.) u svojoj *Naturalis historia.* U njega stoji (3, 130): *Venetos Troiana stirpe ortos auctor est Cato* – "Katon tvrdi da su Veneti potekli od trojanske loze." Plinije se tu poziva na izgubljeno djelo *Origines* Marka Porcija Katona (234–149. pr. n. e.) u kojem je skupio podatke o počecima Rima i drugih italskih gradova. Saznajemo tako da je već Katon poznavao i priznavao predaju o trojanskom podrijetlu Veneta, pa se može pretpostaviti

da ju je upravo on unio u rimsku književnost. U njoj je ta legendarna tradicija i dalje ostala živa. Razabire se to, i opet, iz Plinijeva djela (6, 5), koje nas tu vodi u Malu Aziju: *Ultra quem* (sc. *fluvium Bilim*) *gens Paphlagonia, quam Pylaemeniam aliqui dixerunt, inclusam a tergo Galatia; oppidum Mastya Milesiorum, dein Cromna, quo loco Henetos adicit Nepos Cornelius, a quibus in Italia ortos cognomines eorum Venetos credi postulat.* – "Iza koje (tj. rijeke Bilisa) dolazi paflagonski narod, koji su neki nazvali Pilemenovim, a odostraga ga obuhvaća Galatija; onda dolazi grad Mastija, kolonija Milećana, zatim Kromna, mjesto kojemu Kornelije Nepot pripisuje Henete i traži da se vjeruje kako su od njih u Italiji potekli njihovi imenjaci Veneti." Kornelije Nepot (umro 24. pr. n. e.) dao je, dakle, u jednom je od svojih izgubljenih djela pobliži podatak o tome odakle su u Paflagoniji potekli oni Heneti, trojanski saveznici, koji su s Antenorom došli na Jadran i po kojima su se, poslije osnutka Patavija, prozvali Veneti. Nije nam poznato odakle je Nepot uzeo te podatke.

Nešto drukčije se na Nepota poziva Julije Solin u svojim *Collectanea rerum memorabilium* 44, 1: *Paphlagoniam limes a tergo Galaticus amplectitur. Ea Paphlagonia Carambi promunturio spectat Tauricam, consurgit Cytoro monte porrecto in spatium trium et sexaginta milium, insignis loco Eneto: a quo, ut Cornelius Nepos perhibet, Paphlagones in Italiam transvecti mox Veneti sunt nominati.* – "Paflagoniju obuhvaća s leđa galatska granica. Ta Paflagonija gleda rtom Karambisom prema Tauridi, uzdiže se s brdom Citorom što se pruža u prostor dug tri i šezdeset milja, a znatna je po mjestu Enetu, od kojega su, kako priča Kornelije Nepot, Paflagonci doplovili u Italiju i tamo uskoro bili nazvani Veneti." Stoga nije vjerojatno da je Solin taj citat samo preuzeo od Plinija, nego će biti da je imao pred sobom Nepotovo djelo. Zanimljiv je tu *locus Enetus* "mjesto Enet". To je zapravo spomen kralja Pilemena, trojanskog saveznika, još indirektniji nego u Plinija. U Ilijadi 2, 850–51 stoji da je Paflagonce vodio Pilemen, koji je bio ἐξ Ἐνετῶν – "od Eneta". To se shvatilo kao da nije ime naroda nego mjesto u Paflagoniji, pa je postojala i varijanta ἐξ Ἐνετῆς i taj se grad identificirao s paflagonskim Amisom (usp. Strabon, 12, 3, 8 i 25, vidi niže). U Stefana Bizantinca zabilježen je grad Enet (Ἐνετός) pod natuknicom Ἐνετοί, koja je zasnovana na upravo spomenutom mjestu Ilijade. Odatle i "mjesto Enet" u Solinovu prepričavanju Kornelija Nepota. Po Plinijevu prikazu bila je to u njega Kromna.

Katon i starija rimska književnost crpili su podatke o Antenoru na Jadranu iz grčkih vrela. To su bila helenistička učena djela, koja nam se nisu sačuvala. U kasnijoj antici i bizantskoj književnosti nisu se priznavala kao stilistički uzori, zato se u školskoj nastavi nisu čitala, pa se tako zanemarilo i njihovo prepisivanje. Od svih helenističkih pisaca najviše se Timej (4. st. pr. n. e.) bavio historijom, geografijom i etnografijom zapada. No mi cijeloj predaji helenističke učenosti, u kojoj valja tražiti prvotni i mjerodavni izvor podataka za rimske pisce, možemo pristupiti samo neizravno, preko onoga materijala što je odatle preuzet u mlađa grčka djela.

Najviše podataka iz djela učenih helenističkih pisaca sačuvao nam je Strabon, geograf s razmeđa stare i nove ere, u velikom zemljopisnom djelu, koje je u kasnoj antici i u bizantskom razdoblju predstavljalo glavni izvor geografskoga znanja u grčkoj književnosti. Na jednom mjestu svoje Geografije (12, 3, 8) daje razmjerno bogate podatke o Venetima i Antenoru: ἔπειτα ἡ Παφλαγονία καὶ οἱ Ἐνετοί. Ζητοῦσι δὲ τίνας λέγει τοὺς Ἐνετοὺς ὁ ποιητὴς ὅταν φῇ

Παφλαγόνων δ' ἡγεῖτο Πυλαιμένεος λάσιον κῆρ
ἐξ Ἐνετῶν, ὅθεν ἡμιόνων γένος ἀγροτεράων.

Οὐ γὰρ δείκνυσθαί φασι νῦν Ἐνετοὺς ἐν τῇ Παφλαγονίᾳ· οἱ δὲ κώμην ἐν τῷ Αἰγιαλῷ φασι δέκα σχοίνους ἀπὸ Ἀμάστρεως διέχουσαν. Ζηνόδοτος δὲ "ἐξ Ἐνετῆς" γράφει καί φησι δηλοῦσθαι τὴν νῦν Ἀμισόν. ἄλλοι δὲ φῦλόν τι τοῖς Καππάδοξιν ὅμορον στρατεῦσαι μετὰ Κιμμερίων, εἶτ' ἐκπεσεῖν εἰς τὸν Ἀδρίαν. Τὸ δὲ μάλισθ' ὁμολογούμενόν ἐστιν ὅτι ἀξιολογώτατον ἦν τῶν Παφλαγόνων φῦλον οἱ Ἐνετοί, ἐξ οὗ ὁ Πυλαιμένης ἦν καὶ δὴ καὶ συνεστράτευσαν οὗτοι αὐτῷ πλεῖστοι, ἀποβαλόντες δὲ τὸν ἡγεμόνα διέβησαν εἰς τὴν Θρᾴκην μετὰ τὴν Τροίας ἅλωσιν, πλανώμενοι δ' εἰς τὴν νῦν Ἐνετικὴν ἀφίκοντο. Τινὲς δὲ καὶ Ἀντήνορα καὶ τοὺς παῖδας αὐτοῦ κοινωνῆσαι τοῦ στόλου τούτου φασὶ καὶ ἱδρυθῆναι κατὰ τὸν μυχὸν τοῦ Ἀδρίου, καθάπερ ἐμνήσθημεν ἐν τοῖς Ἰταλικοῖς. Τοὺς μὲν οὖν Ἐνετοὺς διὰ τοῦτ' ἐκλιπεῖν εἰκὸς καὶ μὴ δείκνυσθαι ἐν τῇ Παφλαγονίᾳ.

– "Zatim dolaze Paflagonija i Eneti. Pitaju koga to pjesnik zove Enetima kad kaže:

A Paflagonce je vodilo Pilemenovo rutavo srce
od Eneta, odakle je rod osobito divljih mazga.

Sada, naime, nema Eneta u Paflagoniji, a neki ipak kažu da je to selo u Egijalu što je deset užeta udaljeno od Amastrisa. A Zenodot piše "iz Enete"

i kaže da je to Amis; drugi pak da je to neko pleme u susjedstvu Kapadokijaca koje se pridružilo Kimerijcima na vojnom pohodu, a poslije je dospjelo na Jadran. Najviše se pak slažu da su Eneti osobito znatno pleme Paflagonaca iz kojega je bio Pilemen; i većina njih su pošli na vojnu s njim. Kad su izgubili vođu, prebacili su se u Trakiju poslije zauzeća Troje i lutajući su stigli u sadašnju Venetiju. Neki kažu da su Antenor i njegova djeca imali udjela u toj plovidbi i da su se smjestili kod najdubljega zaljeva Jadrana, kako smo spomenuli u opisu Italije. Eneti su vjerojatno zbog toga nestali i nema ih u Paflagoniji."

Helenistički historičari imali su dakle više raznih verzija legende o Venetima i njihovu maloazijskom podrijetlu. Da su odande došli s Trojancem Antenorom bila je samo jedna od njih.

Na drugom mjestu iste knjige (12, 3, 25) upotpunjuje Strabon sliku te učene predaje: Μαιάνδριος γοῦν ἐκ τῶν Λευκοσύρων φησὶ τοὺς Ἐνετοὺς ὁρμηθέντας συμμαχῆσαι τοῖς Τρωσίν, ἐκεῖθεν δὲ μετά τινων Θρᾳκῶν ἀπᾶραι καὶ οἰκῆσαι περὶ τὸν τοῦ Ἀδρίου μυχόν, τοὺς δὲ μὴ μετασχόντας τῆς στρατείας Ἐνετοὺς Καππάδοκας γενέσθαι. – "Meandrije kaže da su Eneti krenuli od Leukosiraca kao saveznici Trojancima, a odande da su otišli s nekim Tračanima i nastanili se kod najdubljeg zakutka Jadrana, a oni Eneti koji nisu sudjelovali u tom pohodu da su postali Kapadočani."

O Meandriju koji se ovdje citira znamo vrlo malo. Indirektnim zaključivanjem moglo se, međutim, pokazati da ne pripada među helenističke pisce nego da ga valja pribrojiti k starim jonskim historiografima. Bio je rodom iz Mileta.[14] Čini se da je Strabon preuzeo taj citat od Apolodora, gramatičara 2. st. pr. n. e. Apolodor je u svoje mitološke studije unio mnogo geografskih podataka. Pomišlja se i na mogućnost da je Apolodor preuzeo taj citat iz Meandrija od Demetrija iz Skepse (oko 200–130. pr. n. e.), ali to nije sigurno, jer Apolodor donosi još jedan citat izravno iz Meandrija.[15] Leukosirci (tj. "Bijeli Sirci") spominju se na sredini sjeverne maloazijske obale, dakle u zemlji koja se poslije zvala Paflagonija. Što se sirsko ime javlja tako daleko od Sirije

[14] Usp. Laqueur, *Maiandrios aus Milet,* Pauly-Wissowa, Realenzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft 27, Stuttgart 1928, 534–535.

[15] Usp. E. Schwartz, *Apollodoros von Athen,* Pauly-Wissowa, RE 1, Stuttgart 1894, 2865; isti, *Demetrius von Skepsis,* RE 4, Stuttgart 1901, 2810; F. Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker* 3, b (komentar) 406.

tumači se tim što se Asirsko carstvo u neko doba protezalo do južne obale Pontskoga mora. Bijeli bi se zvali zato što su bili svjetlije puti nego Sirci u Siriji.[16] To je najstarija verzija legende o tome da su trojanski saveznici Eneti poslije razorenja Troje došli na Jadran i tamo osnovali Venetiju koja se može datirati bar s približnom sigurnošću.

Malo dalje piše Strabon (u istom paragrafu 12, 3, 25): Αὐτὸς δὲ ὁ Ἀπολλόδωρος παρατίθησι τὸ τοῦ Ζηνοδότου, ὅτι γράφει

ἐξ Ἐνετῆς, ὅθεν ἡμιόνων γένος ἀγροτεράων.

ταύτην δέ φησι Ἑκαταῖον τὸν Μιλήσιον δέχεσθαι τὴν Ἀμισόν – "Sam Apolodor se poziva na ono Zenodotovo da (u svojem izdanju Ilijade) piše: 'Iz Enete, odakle je rod osobito divljih mazga'. I kaže da Hekatej Milećanin uzima tu Enetu da je Amis." O toj Zenodotovoj lekciji Ilijade 2, 852 bilo je govora već gore. Ovdje saznajemo da Strabon podatke o tome crpi iz Apolodora i da se Zenodot za postojanje grada Enete i za njegovu identifikaciju pozivao na Hekateja iz Mileta, najstarijega grčkoga historiografa. Živio je od 560/550. do oko 480. pr. n. e. Prvi je sustavno i kritički skupljao podatke o prošlim vremenima i dalekim zemljama. Iz Strabonova citata se, međutim, ne razabire da bi Hekatej bio također pisao o podrijetlu jadranskih Eneta iz te paflagonske Enete.

O starim vrelima te legende saznaje se više iz drugoga jednog mjesta u Strabonovoj Geografiji (13, 1, 53): Σοφοκλῆς γοῦν ἐν τῇ ἁλώσει τοῦ Ἰλίου παρδαλέαν φησὶ πρὸ τῆς θύρας τοῦ Ἀντήνορος προτεθῆναι σύμβολον τοῦ ἀπόρθητον ἐαθῆναι τὴν οἰκίαν. τὸν μὲν οὖν Ἀντήνορα καὶ τοὺς παῖδας μετὰ τῶν περιγενομένων Ἐνετῶν εἰς τὴν Θρᾴκην περισωθῆναι κἀκεῖθεν διαπεσεῖν εἰς τὴν λεγομένην κατὰ τὸν Ἀδρίαν Ἐνετικήν, ... – "Sofoklo opisujući zauzeće Ilija kaže da je na Antenorovim vratima bilo pričvršćeno leopardovo krzno kao znak da tu kuću treba ostaviti neoštećenom. Antenor pak i njegova djeca da su se s preživjelim Henetima spasila u Trakiju i odande da su dospjela u takozvanu Venetiju na Jadranu ..."

Da je ta legenda ušla kao motiv u Sofoklovu tragediju o zauzeću Ilija tvrdi i Eustatije, mitropolit Solunski (12. st.), u svojem komentaru uz Homerovu Ilijadu 3, 204. On je ispisivao citat gotovo isto onako kako stoji kod Strabona, pa je najvjerojatnije da ga je odatle i uzeo.

[16] Usp. Ruge, *Leukosyroi,* Pauly-Wissowa, RE 12, Stuttgart 1925, 2291–2293.

Drama o zauzeću Ilija bit će Sofoklova tragedija Antenoridi (Sinovi Antenorovi) za koju znamo iz sadržaja sačuvane njegove tragedije Ajant, iz Atenejevih Deipnosofista (Učenih razgovora za stolom) 9, p. 373D te iz Hesihijeva rječnika pod natuknicama ἀφεψιασάμην i ἐκβιβάξαι.[17]

Sofoklo (5. st. pr. n. e.) uzimao je kao i drugi tragičari legendarne motive za svoje drame "s bogata stola Homerova",[18] a pod tim se ne razumiju samo Ilijada i Odiseja nego u prvom redu ciklički epovi, koji nam se nisu sačuvali. Ako je dakle Sofoklo u jednoj svojoj tragediji spominjao ili čak uzeo kao okvir radnji Antenorov odlazak s Enetima na Jadran, onda je vrlo vjerojatno da je i taj legendarni motiv preuzeo iz starih epova. Time smo doprli do najstarijeg sloja u kojem su grčke herojske legende dobivale književni oblik. Trojanac Antenor, koji je sa svojim sinovima i enetskim beskućnicima našao novu domovinu u najdubljem zakutku Jadrana i tamo osnovao kraljevstvo, pripada dakle kao motiv još grčkoj epici.

Legendu o Antenorovu lutanju s Enetima spominje Strabon još na nekim mjestima svoje Geografije. Tako u njega stoji (1, 3, 2): Αἰνείαν δὲ καὶ Ἀντήνορα καὶ Ἐνετοὺς καὶ ἁπλῶς τοὺς ἐκ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου πλανηθέντας εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἄξιον μὴ τῶν παλαιῶν ἀνθρώπων νομίσαι; – "A je li u redu smatrati da Eneja i Antenor i Eneti i naprosto svi oni koji su poslije trojanskoga rata prolutali po čitavom naseljenom svijetu ne spadaju među drevne ljude?" i još (1, 3, 21): Ἐνετῶν δ' ἐκ Παφλαγονίας ἐπὶ τὸν Ἀδρίαν (sc. ἡ μετάστασις) – "a Henetâ iz Paflagonije na Jadran (tj. seoba)."

Spominje ju i retor Dion Hrisostom (oko 40 – iza 112) u jednom svojem govoru (11, 138): Ἀντήνωρ δὲ Ἐνετῶν ἐκράτησε καὶ γῆς ἀρίστης τῆς περὶ τὸν Ἀδρίαν – "a Antenor je zavladao Henetima i izvrsnom zemljom na Jadranu." U svjetlu svega što je o tome zabilježeno treba to razumjeti tako da je zavladao Enetima kad su se poslije propasti Troje povjerili njegovu vodstvu, a zemljom kada ih je doveo do unutrašnjega zakutka Jadrana.

Dolazak Eneta iz Paflagonije spominje se u metričkom geografskom priručniku koji se u rukopisima donosi kao da mu je autor Skimno Hijanin

[17] Usp. A. Nauck, *Tragicorum Graecorum fragmenta*, Lipsiae 1889, 160.

[18] Eshil je rekao za svoje tragedije da su komadi s velike Homerove gozbe. Usp. Atenej, *Učeni razgovori za stolom* 8, 39 (347).

(početak 2. st. pr. n. e.), a potječe od nepoznata autora i nastao je između 145. i 110. Tamo stoji (st. 387–390) o Jadranskom zaljevu:

Ἐνετῶν δ' εἰσὶ πεντήκοντά που
πόλεις ἐν αὐτῷ κείμεναι πρὸς τῷ μυχῷ,
οὓς δὴ μετελθεῖν φασιν ἐκ τῆς Παφλαγόνων
χώρας κατοικῆσαι τε περὶ τὸν Ἀδρίαν.

– "A Enetskih je gradova negdje pedeset što leže u njemu prema najdubljem zakutku. Kažu da su oni došli iz zemlje Paflagonaca i da su se nastanili na Jadranu."

Ipak to nije bila jedina legenda o podrijetlu jadranskih Veneta niti jedino objašnjenje njihova imena. O tome kaže Strabon (5, 1, 4): ... περὶ δὲ τῶν Ἐνετῶν διττός ἐστι λόγος. Οἱ μὲν γὰρ καὶ αὐτούς φασιν εἶναι Κελτῶν ἀποίκους τῶν ὁμωνύμων παρωκεανιτῶν, οἱ δ' ἐκ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου μετ' Ἀντήνορος σωθῆναι δεῦρό φασι τῶν ἐκ τῆς Παφλαγονίας Ἐνετῶν τινας· μαρτύριον δὲ τούτου προσφέρονται τὴν περὶ τὰς ἱπποτροφίας ἐπιμέλειαν, ἣ νῦν μὲν τελέως ἐκλέλοιπε, πρότερον δ' ἐτιμᾶτο παρ' αὐτοῖς ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ ζήλου τοῦ κατὰ τὰς ἡμιονίτιδας ἵππους. Τούτου δὲ καὶ Ὅμηρος μέμνηται

ἐξ Ἐνετῶν, ὅθεν ἡμιόνων γένος ἀγροτεράων.

Καὶ Διονύσιος, ὁ τῆς Σικελίας τύραννος, ἐντεῦθεν τὸ ἱπποτρόφιον συνεστήσατο τῶν ἀθλητῶν ἵππων ὥστε καὶ ὄνομα ἐν τοῖς Ἕλλησι γενέσθαι τῆς Ἐνετικῆς πωλείας καὶ πολὺν χρόνον εὐδοκιμῆσαι τὸ γένος.

– "... a o Henetima priča je dvojaka. Jedni kažu da su bili keltski doseljenici, i to od onih istoimenih s obale oceana, a drugi da su se s Antenorom spasili ovamo iz trojanskoga rata neki od Heneta iz Paflagonije; kao dokaz za to navode njihovu revnost za uzgoj konja, koja je doduše sada posve nestala, ali je prije bila kod njih u velikoj časti još od njihove nekadašnje revnosti za konje koji su križani s magarcima. To spominje i Homer: 'od Eneta, odakle je rod osobito divljih mazga'. I Dionisije, sicilski tiranin, nabavio je odavde ergelu svojih trkaćih konja, pa je tako henetsko konjogojstvo steklo ime među Helenima i ta je pasmina dugo vrijeme vrlo dobro uspijevala."

Tu se spominju galski Veneti s obale Atlantika. O njima se temeljne vijesti nalaze u Cezarovu Galskom ratu 1, 34, u Livijevoj Epitomi 104, u Strabonovoj Geografiji 4, 4, 1, gdje uz ostalo stoji i ovo: Τούτους οἶμαι οὖν τοὺς

Οὐενέτους οἰκιστὰς εἶναι τῶν κατὰ τὸν Ἀδρίαν. καὶ γὰρ οἱ ἄλλοι πάντες σχεδόν τι οἱ ἐν τῇ Ἰταλίᾳ Κελτοὶ μετανέστησαν ἐκ τῆς ὑπὲρ τῶν Ἄλπεων γῆς, καθάπερ καὶ οἱ Βόϊοι καὶ Σένωνες, διὰ δὲ τὴν ὁμωνυμίαν Παφλαγόνας φασὶν αὐτούς. Λέγω δ' οὐκ ἰσχυριζόμενος. ἀρκεῖ γὰρ περὶ τῶν τοιούτων τὸ εἰκός – "Ja pak mislim da su ti Veneti osnivači naseobina na Jadranu; jer su se gotovo i svi drugi Kelti u Italiji doselili iz zemlje s onu stranu Alpa, kao Boji i Senoni. Samo zato što nose isto ime kažu za njih da su Paflagonci. Kažem to ali ne tvrdim čvrsto; vjerojatnost je u takvim stvarima dovoljna."

Tu saznajemo da sam Strabon pristaje uz one koji u jadranskim Venetima vide naprosto Gale, kao što su se i drugi Gali bili naselili u ravnici uz rijeku Pad, pa ih smatra doseljenicima od galskih Veneta.[19] O doseljenju Gala preko Alpa u sjevernu Italiju pisao je Polibije (2. st. pr. n. e.) u svojim Historijama 2, 17, 5 i kaže tamo za Venete da su, istina, običajima i nošnjom slični Keltima, ali da im je jezik drukčiji. To nedvojbeno potvrđuju natpisi koji su pronađeni u njihovoj zemlji.[20] Upravo Polibije, međutim, u cijelom 17. poglavlju 2. knjige govori o tome kako su keltski (galski) narodi, među njima Boji i Senoni, došli preko Alpa i zaposjeli zemlju na rijeci Padu. O tome piše i Livije 21, 30, 8. U Strabona ta vijest potječe vjerojatno od stoičkoga filozofa Poseidonija (2. st. pr. n. e.), koji je napisao zemljopisno djelo o oceanu. Vezana je za prikaz Hanibalova prijelaza preko Alpa, pa bi joj prvi začetnik mogao biti Silan iz Kaleakte, koji je prvi napisao povijest Hanibala i njegova prijelaza preko Alpa.[21] Drugi je izvor historičar Efor (4. st.) iz kojega je tu vijest donio Artemidor (oko 100. pr. n. e.), a iz njega ju je preuzeo Strabon.[22] I ta se predaja, dakle, može pratiti do najuglednijih djela velikih helenističkih učenjaka.

Osobito bogat pregled mišljenja o podrijetlu jadranskih Veneta daje Eustatije, mitropolit solunski, u svojem komentaru uz zemljopisni priručnik Dionisija Periegeta (2. st. n. e.) st. 378:

[19] O njima i o problemima što se postavljaju u vezi s približim određivanjem njihove etničke pripadnosti usp. vrlo iscrpnu monografiju P. Merlat, *Veneti* 2, Pauly-Wissowa RE, 2. Reihe, 15, Stuttgart 1955, 705–786.

[20] Usp. G. B. Pellegrini – A. L. Prosdocimi, *La lingua venetica* 1– 2, Padova 1967.

[21] Usp. F. Lasserre u bilješci uz izdanje *Strabon, Géographie* 2, Paris 1966, 213.

[22] Usp. isti u bilješci uz izdanje *Strabon, Géographie* 3, Paris 1967, 43.

Τὴν δὲ ῥηθεῖσαν Ἐνετίαν, εἰ χρή τι παρεκβατικώτερον εἰπεῖν, νῦν μὲν Βενετίαν φαμὲν καθότι καὶ Ἀρριανός φησι ὅτι "Ἐνετοὶ πονήσαντες ἐν μάχῃ κατὰ Ἀσσυρίους καὶ ἀποπεράσαντες εἰς Εὐρώπην ᾠκίσθησαν πρὸς Πάδῳ τῷ ποταμῷ καὶ τῇ ἐπιχωρίῳ γλώττῃ Βενετοὶ ἐς τοῦτο ἔτι ἀντὶ Ἐνετῶν κληίζονται καὶ Βενετία ἡ γῆ ἥντινα νέμονται". Οἱ δὲ παλαιοὶ Οὐενετίαν τὴν χώραν πεντασυλλάβως ἐκάλουν κατὰ γλῶσσαν οἰκείαν, ὡς καὶ τὸν Ὀκτάβιον Ὀκταούιον, καὶ τὸν Φλαβιανὸν Φλαουϊανόν, καὶ ὅσα τοιαῦτα. Φασὶ δὲ αὐτοὺς ἐξ Ἐνετῶν τινων ἀνδρῶν Ἀσιανῶν κατάγεσθαι, οἳ πονήσαντες, ὡς ἐρρέθη, ἔν τινι πολέμῳ ἐς τὴν Εὐρώπην ἔφυγον. Ἄλλοι δὲ ἐκ τῶν κατὰ Παφλαγονίαν Ἐνετῶν αὐτοὺς τὴν τοῦ γένους ρίζαν ἔλκειν φασί, φύλου ἀξιολόγου πλανηθέντος μετὰ τὴν τῆς Τροίας ἅλωσιν, ὅτε τὸν ἡγεμόνα Πυλαιμένην ἀποβαλόντες ἦλθον εἰς Θρᾴκην καὶ πλανώμενοι ἀφίκοντο εἰς τὴν νῦν Ἐνετικὴν περὶ τὸν τοῦ Ἀδρίου μυχόν. Τῆς τοιαύτης δὲ τῶν Ἐνετῶν ῥίζης τῆς Παφλαγονικῆς μέμνηται καὶ ὁ Ποιητὴς λέγων "Ἐξ Ἐνετῶν, ὅθεν ἡμιόνων γένος ἀγροτεράων". Καὶ γέγραπται εἰς τοῦτο ἐκεῖ τὰ καίρια. Πολλοὶ δέ τινες τοὺς Ἐνετοὺς τούτους τοὺς περὶ Ἀκυληΐαν ἀποίκους φασὶν ὁμωνύμων παρωκεανιτῶν, οὐ μόνον Ἐνετῶν καλουμένων ἀλλὰ καὶ Βελγῶν, ἔθνος δὲ Κελτικὸν οἱ Βέλγαι. Καί φησιν ὁ Γεωγράφος τοὺς τοιούτους Οὐενετοὺς, δηλαδὴ τοὺς παρωκεανίτας, οἰκιστὰς εἶναι τῶν κατὰ τὸν Ἀδρίαν Οὐενετῶν, καὶ ἐκείνους ναυμαχῆσαι πρὸς Καίσαρα κωλύοντας αὐτὸν τοῦ εἰς τὴν Βρετανίαν πλοῦ. Ἄλλοι δὲ εἰπόντες καὶ αὐτοὶ Ἐνετοὺς Παφλαγονικοὺς ἐκ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου σωθῆναι αὐτόθι μετὰ τοῦ Ἀντήνορος τοῦ Τρωϊκοῦ φασὶν ὅτι μαρτύριον τούτου ἡ περὶ τὴν ἱπποτροφίαν σπουδὴ ἣν εἶχον καὶ οἱ Παφλαγονικοὶ Ἐνετοὶ καθ' Ὅμηρον. ὄνομα γὰρ ἡ Ἐνετικὴ πωλεία εἶχειν ἐν Ἕλλησιν. Ἐθύετο δὲ παρ' αὐτῶν λευκὸς ἵππος τῷ Διομήδει. – "A tako zvanu Enetiju, ako je tu potrebno zaći malo dalje, sada zovemo Venetija, kako i Arijan kaže: 'Eneti su pretrpjeli poraz u bici protiv Asiraca i pošto su prešli u Evropu, naselili su se na rijeci Padu. Tamo se domaćim jezikom zovu sve do danas Veneti umjesto Eneti i Venetija zemlja u kojoj stanuju.' A stari su zemlju zvali petosložno Uenetija svojim vlastitim jezikom, onako kako su Oktavija zvali Oktauije i Flavijana Flauijan, i što je još tomu slično. A kažu da oni potječu od Eneta, nekih ljudi Azijaca, koji su, kako smo rekli, bili poraženi u nekom ratu i pobjegli u Evropu. Drugi pak kažu da oni vuku korijen svojega roda od Eneta u Paflagoniji, jednoga znatnog plemena koje je prolutalo poslije zauzeća Troje,

kada su izgubivši svojega vođu Pilemena došli u Trakiju i lutajući stigli u sadašnju Enetiju pri najdubljem kutu Jadrana. Takav paflagonski korijen Eneta spominje i Pjesnik (tj. Homer) kad kaže: 'Od Eneta, odakle je rod osobito divljih mazga'. A o tome je tamo već napisano što je trebalo. Mnogi opet kažu da su ti Eneti kod Akvileje naseljenici istoimenih što žive na obali oceana, a ne zovu se samo Eneti nego i Belgi. A Belgi su keltski narod. I kaže Zemljopisac (tj. Strabon) da su ti Veneti, to jest oni na obali oceana, naselili one druge Venete na Jadranu i da su se borili u pomorskoj bici protiv Cezara priječeći mu da plovi u Britaniju. Drugi pak, koji također vele da su se paflagonski Eneti onamo spasili iz trojanskoga rata s Trojancem Antenorom, kažu da o tome svjedoči revnost oko uzgoja konja, koju su, prema Homeru, pokazivali i paflagonski Eneti. Enetsko je naime konjogojstvo steklo ime među Helenima. A žrtvovao se kod njih bijeli konj Diomedu."

Na prvi se pogled vidi koliko je tu Eustatije crpio iz Strabona. Najveći dio njegova teksta prenijet je odatle i tek neznatno prepričan. I vijest da se kod Veneta heroju Diomedu žrtvovao bijeli konj potječe iz Strabona (5, 1, 9), ali se to tamo ne uvodi kao svjedočanstvo o venetskom konjogojstvu, znaku njihova paflagonskog podrijetla. To je, čini se, napravio tek Eustatije. Najvažnije je tu ono što piše o Arijanu (prva polovica 2. st. n. e.) i o podrijetlu jadranskih Veneta od jednog istoimenog azijskog naroda, ali ne Paflagonaca, koji je pritisnut u ratu s Asircima pobjegao na Jadran i tamo se nastanio. Eustatije je tako skupio najviše podataka o tome kako se sve tumačilo podrijetlo toga naroda u padskoj nizini.

Ono što piše o obliku Uenetija dolazi odatle što u starije doba u grčkom pismu nije bilo načina da se piše *v*, pa kad je to u stranim riječima ipak trebalo, pisalo se umjesto toga *u*. Poslije je u grčkom glas *b* prešao u *v*, pa se onda, kako to čini i Eustatije, za *v* u tim stranim riječima bez teškoće stavljalo slovo beta. Eustatije nije znao za tu glasovnu promjenu i zato se trudi da objasni kako su to stari *Venetija* pisali "petosložno", ali mu to ne polazi dobro za rukom.

Što kaže da je o Homerovu stihu koji citira napisao sve potrebno, odnosi se na njegov komentar uz Ilijadu 2, 851 i dalje. Tamo donosi mnogo podataka, ali o podrijetlu Veneta ponavlja samo što je čitao kod Strabona, pa je to i ovdje već doneseno. Novo je samo što citira i Stefana Bizantinca (6. st. n. e.) i njegovo djelo Etnici: ἦν δὲ κατὰ τὸν ἀναγραφέα τῶν ἐθνικῶν καὶ ἔθνος παρὰ Τριβαλλοῖς Ἔνετοι – "a bio je prema zapisivaču etnika (naziva za stanovnike

izvedenih od imena naselja) i narod Eneti kod Tribala." Tribali su narod koji je živio na središnjem Balkanu u dolini Morave. Veneti koje tu Eustatije spominje prema Stefanu Bizantincu jesu oni koje Herodot (2, 196) zove ilirskima.

Izvor Timava u najdubljem zaljevu Jadranskoga mora bio je od starine poznat kao prirodna znamenitost. O njem piše Strabon 5, 1, 8: Ἐν αὐτῷ δὲ τῷ μυχῷ τοῦ Ἀδρίου καὶ ἱερὸν τοῦ Διομήδους ἐστὶν ἄξιον μνήμης τὸ Τίμαυον. λιμένα γὰρ ἔχει καὶ ἄλσος ἐκπρεπὲς καὶ πηγὰς ἑπτὰ ποταμίου ὕδατος εὐθὺς εἰς τὴν θάλασσαν ἐκπίπτοντος πλατεῖ καὶ βαθεῖ ποταμῷ. Πολύβιος δ' εἴρηκε πλὴν μιᾶς τὰς ἄλλας ἁλμυροῦ ὕδατος καὶ δὴ καὶ τοὺς ἐπιχωρίους πηγὴν καὶ μητέρα τῆς θαλάττης ὀνομάζειν τὸν τόπον. Ποσειδώνιος δέ φησι ποταμὸν τὸν Τίμαυον ἐκ τῶν ὀρῶν φερόμενον καταπίπτειν εἰς βέρεθρον, εἶθ' ὑπὸ γῆς ἐνεχθέντα περὶ ἑκατὸν καὶ τριάκοντα σταδίους ἐπὶ τῇ θαλάττῃ τὴν ἐκβολὴν ποιεῖσθαι. – "U samom najdubljem zakutku Jadrana nalazi se i Diomedovo svetište vrijedno spomena. Zove se Timav. Ima naime luku i prekrasan gaj i sedam vrela rječne vode koja ravno utječe u more širokim i dubokim tokom. Polibije je rekao da je voda osim u jednom u ostalim vrelima slana i da domaći svijet to mjesto naziva izvorom i majkom mora. Ali Poseidonije kaže da je Timav rijeka koja teče iz planina i ruši se u ponor, zatim pak teče ispod zemlje oko sto i trideset stadija i onda ponovno izvire na samom moru." I nešto dalje (5,1, 9): Τῷ δὲ Διομήδει παρὰ τοῖς Ἐνετοῖς ἀποδεδεγμέναι τινὲς ἱστοροῦνται τιμαί· καὶ γὰρ θύεται λευκὸς ἵππος αὐτῷ, καὶ δύο ἄλση, τὸ μὲν Ἥρας Ἀργείας δείκνυται, τὸ δ' Ἀρτέμιδος Αἰτωλίδος. – "Saznaje se da je prihvaćen običaj da se kod Eneta iskazuju neke časti Diomedu: i prinosi mu se kao žrtva bijeli konj i pokazuju se dva gaja, jedan Here Argejke, drugi Artemide Etoljanke."

Vergilije je pjevajući o Antenorovoj plovidbi sve do unutrašnjega zaljeva Jadrana spomenuo Timav, koji se u njega javlja i drugdje kao pjesnički rekvizit preuzet iz geografije. On se i pri tome oslanjao na učenu helenističku literaturu. Polibije i Poseidonije su opisivali to izvorište kao znamenitost vrijednu pozornosti. Tumačili su je različito. Danas znamo da je Poseidonijevo tumačenje bilo ispravno. Vijest o kultu Diomeda, o žrtvovanju bijeloga konja i o svetim gajevima potječe od Timeja, a Strabon ju je uzeo od Artemidora.[23]

[23] Usp. F. Lasserre, nav. dj. 198.

Da su stanovnici onoga kraja izvor Timava nazivali morem potvđuje i Varon, kojega citira Servije u komentaru uz Eneidu 1, 246: *Varro enim dicit hunc fluvium de incolis mare nominari* – "Varon naime kaže da domaći svijet naziva tu rijeku morem." Spominjući Timav, Vergilije ne kaže ništa o kultu Diomedovu jer se u vezi s osnivanjem Patavija bavi Antenorom i jer je taj, kao i Eneja, bio Trojanac, dok Diomed kao Ahejac stoji na drugoj strani. Po starijoj predaji bio je, međutim, Timav vezan s legendom o Diomedu, a ne s legendom o Antenoru, pa te Strabonove vijesti treba promatrati u sklopu priče o Diomedu na Jadranu.

U staroj grčkoj predaji put Antenorov i njegovih sinova na zapad nije završavao jedino na Jadranu. Pričalo se da su njegovi sinovi odlazeći iz Troje dospjeli na Kretu i tamo se nastanili na brežuljku koji se prozvao po njima (Tzezes in Lycophronem 874 i Triphiodorus 656).

Po drugoj su verziji stigli u Libiju s Helenom (Pindar, Pythia 5, 106–110 i sholije). I tamo se po njima nazvao jedan brežuljak. A od drugova što su s Antenorom stigli u Italiju jedan je, kažu, osnovao u Iberiji grad Opsikelu (Strabon 3, 4, 3).

Druga jedna verzija pripovijesti o Antenoru na Jadranu sačuvala nam se samo iz kasnijega vremena. Sadržana je u anonimnom romanu o Trojanskom ratu koji se pripisuje Krećaninu Diktisu. Sačuvan nam je u latinskoj verziji iz 4. st. n. e., ali su nađeni ulomci grčkoga izvornika na jednom papirusu iz godine 204, a utvrđeni su i citati iz toga izvornika u rječniku Suidi (ed. Adler, p. 486). Taj grčki tekst potječe iz Neronova vremena (54–68. n. e.). Diktis 5, 17 priča kako je Antenor u samoj Troji trebao osnovati kraljevstvo, ali mu nisu dali da uđe u grad. I onda kaže o njem: *Ita coactus cum omni patrimonio ab Troia navigat devenitque ad mare Hadriaticum multas interim gentes barbaras praevectus. Ibi cum his qui secum navigaverant civitatem condit appellatam Corcyram Melaenam.* – "Tako je bio prisiljen da sa svim imutkom otplovi iz Troje. I došao je na Jadransko more pošto je proplovio pored mnogih barbarskih naroda. Tamo je osnovao grad koji je nazvan Crna Korkira."

Po toj priči Antenor nije osnivač Patavija nego Korčule. Ona se u starini zvala Korkira ili Kerkira. Isto se tako zvao i Krf. Da bi se dakle razlikovala od njega, Korčula se obično označavala kao Crna Korkira (usp. Apolonije Rođanin 4, 571; Strabon 2, 5, 20; Mela 2, 114; Plinije 3, 152). Koliko god nas ta legenda, da je Antenor osnivač Korčule, osobito zanima, nema nikakvih

podataka po kojima bi se takva predaja mogla dopuniti ili pratiti dublje u prošlost. Diktisova vijest ostaje sasvim izolirana.

Antenor i njegovi sinovi na Jadranu samo je jedna verzija priče o njihovu i drugih junaka iz Trojanskoga rata odlasku na zapad, gdje su daleko od svoje zemlje i od krajeva u kojima su stekli slavu završili život u blaženom miru i nepomućenoj vedrini. To je preoblika u legendu, individualnu i zemljopisno odredivu, prvotne mitske predodžbe o njihovoj herojskoj preobrazbi i vedrom onostranskom životu na Elizijskim poljanama ili na otocima blaženih. Carstvo pokojnika i sjedište odabranih blaženika zamišljalo se na zapadu, na moru na kojem se tamo završava svijet.[24] Da je to podloga pričanja o putovanju ahejskih i trojanskih junaka na zapad i o kraljevstvima što su ih tamo osnivali, razabiralo se već u starini. O tome piše Strabon 3, 2, 13: Ἡ τε τοῦ Αἰνείου παραδέδοται πλάνη καὶ Ἀντήνορος καὶ ἡ τῶν Ἐνετῶν. ὡσαύτως καὶ ἡ Διομήδους τε καὶ Μενελάου καὶ Ὀδυσσέως καὶ ἄλλων πλειόνων. Ὁ τοίνυν ποιητὴς τὰς τοσαύτας στρατείας ἐπὶ τὰ ἔσχατα τῆς Ἰβηρίας ἱστορηκώς, πυνθανόμενος δὲ καὶ πλοῦτον καὶ τὰς ἄλλας ἀρετάς (οἱ γὰρ Φοίνικες ἐδήλουν τοῦτο), ἐνταῦθα τὸν τῶν εὐσεβῶν ἔπλασε χῶρον καὶ τὸ Ἠλύσιον πεδίον, οὗ φησιν ὁ Πρωτεὺς ἀποικήσειν τὸν Μενέλαον. – "Postoji predaja o lutanju Enejinu, Antenorovu i Henetâ. Isto tako o lutanju Diomedovu i Menelajevu i Odisejevu i više njih drugih. A pjesnik (tj. Homer) saznao je o tim tolikim pohodima sve do kraja Iberije, a doznavao je i o bogatstvu i drugim vrlinama tih krajeva (Feničani su to kazivali), pa je tamo stvorio prostor dobrih i Elizijsko polje, kamo Protej kaže da će se odseliti Menelaj."

Dalje Strabon citira Odiseju 4, 563 – 568, gdje Protej, otkrivajući budućnost, opisuje Elizijsko polje, na koje će Menelaj biti prenesen. Na skrajnjem zapadu je zrak dobar i vjetrovi su blagi. Osim toga je tamo zemlji kraj: τό τε ἐπὶ τοῖς πέρασι τῆς γῆς, ἐφ' οἷς καὶ τὸν Ἅιδην μεμυθεῦσθαί φαμεν – "a i to da je na kraju svijeta gdje kažemo da se po pričanju mitova nalazi Had". S time u vezi je nešto kazao malo prije (3, 2, 12). O tome da se Elizijsko polje i otoci blaženih nalaze na skrajnjem zapadu usp. još Strabon 1, 1, 4 i 5.

Strabonovo nas se shvaćanje tu u prvi mah doima jako racionalistički. Homer bi prema vijestima o zemljama skrajnjega zapada, koje su donosili Feničani, izmislio Elizijske poljane i otoke blaženih na zapadu. Istina je, na-

[24] Usp. R. Katičić, *Podunavlje i Jadran* 95–96 i 100 = u ovoj knjizi str. 56-57, 59, 64-66; isti, *Enhelejci* 77–78 = u ovoj knjizi str. 300-301.

protiv, da su se takve predodžbe od velike starine vezale za zapad i za kraj svijeta, a kako se širilo zemljopisno znanje pomicale su se te mitske predodžbe sve dalje i dobivale ujedno sve konkretniji oblik, kakav pristaje legendi. Nije mit nastao na temelju vijesti feničkih trgovaca i pomoraca, nego se na temelju njih počeo smještati u realnom zemljopisnom prostoru i mijenjati svoju narav postajući legendom.[25]

Legenda ima konkretan i jednokratan povijesni i zemljopisni okvir, mit opisuje zbivanje kakvo se javlja uvijek i svuda. Legenda stoga uz zemljopisnu ima i povijesnu podlogu. Za priču o Antenoru na Jadranu nije lako naći tu podlogu. Može se tek vrlo neodređeno reći da ju treba tražiti u najstarijoj egejsko-anatolijskoj plovidbi prema zapadu, koja pada u kasnomikensko razdoblje.[26]

Legenda se u konkretnim svojim koordinatama preoblikuje i preosmišljuje prema potrebama kasnijih razdoblja. Prvobitna uspomena na najstariju plovidbu i kretanja u jadranske predjele nataložila se u cikličkim epovima. Sofoklova verzija promatra tu predaju iz perspektive atenske pomorske ekspanzije, a rimsko gledište javlja se, čini se, još prije Augustova vijeka u vezi s osnivanjem Akvileje (18l. pr. n. e.) kao rimskoga uporišta, zauzimanjem Nezakcija i pokoravanjem Histra (177. pr. n. e.), te pobjedonosnim pohodom konzula Marka Sempronija Tuditana protiv Karna, Tauriska i Liburna (129. pr. n. e.).[27] Iako pokušaj da se to dokaže stoji na klimavim nogama, ne može se takvoj pretpostavci poreći načelna plauzibilnost.

Značenje koje je legenda o Trojancu Antenoru dobila u Augustovo doba razabire se tek kad se uzme u obzir podatak da je neki Larg, koji vjerojatno također pripada tomu vremenu, napisao danas izgubljen ep o Antenorovu dolasku u Galiju s ovu stranu Alpa.[28]

[25] O odnosu mita i legende usp. M. Ježić, *Rgvedski himni*, Zagreb 1987, 45, 63–64, 85–86.

[26] Usp. L. Braccesi, *Grecità adriatica*, Bologna 1971, 4–19; G. A. Mansuelli, *Formazione delle civiltà storiche nella pianura padana orientale. Aspetti e problemi*, Studi Etruschi 33 (1965) 3–47; J. C. Thallon, *The Tradition of Antenor and its Historical Possibility*, American Journal of Archaeology 28 (1924) 47–65.

[27] Usp. L. Braccesi, *La leggenda di Antenore: un mito greco di area veneto-illirica*, Il crinale d'Europa, Roma 1984, 19—24 i M. Gwyn Morgan, *Pliny N. H. III 129, the Roman Use of Stades and the Elogium of C. Sempronius Tuditanus* (cos. 129 BC), Philologus 117 (1973) 29–48.

[28] O tome svjedoči Ovidije, *Ex ponto* 4, 16, 17–18: *Largus, / Gallica gui Phrygium duxit in arva senem* – "Larg, koji je frigijskog starca doveo na galska polja". Frigijski starac je upravo Trojanac Antenor. Usp. C. Diehl, *Largus* 5), Pauly-Wissowa RE 12, Stuttgart 1924, 837.

Legenda o Antenoru na Jadranu bitno upotpunjuje mitološki krajolik ilirskih i njima susjednih predjela. Svjedoči i o prvim prodiranjima iz egejskih strana, o duhovnom i kulturnom odomaćivanju Grka u svijetu koji im je isprva bio dalek i stran. Pokazuje i to kako je ta predaja bivala preosmišljavana u antičkoj literaturi raznih razdoblja. Ta je legenda izrazito jadranska. Kao takva uklapa se u širu cjelinu, koja će se, bar što se naših obala tiče, moći obuhvatiti tek onda kad se na isti način prikaže s njome u mnogo pogleda povezana legenda o Diomedu na Jadranu.

Diomed na Jadranu

Opisujući našu obalu kaže Plinije Stariji (23/4 – 79. n.e.) u svojem Prirodopisu (*Naturalis historia*) 3, 140 – 141 ovo: *Rursus in continente colonia Iader, quae a Pola* $\overline{CLX}$ *abest, inde* $\overline{XXX}$ *Colentum insula,* $\overline{XVIII}$ *ostium Tityi fluminis. Liburniae finis et initium Delmatiae Scardona in amne eo* $\overline{XII}$ *passuum a mari. Dein Tariotarum antiqua regio et castellum Tariona, promunturium Diomedis vel, ut alii, poeninsula Hyllis circuitu* $\overline{C}$*, Tragurium civium Romanorum marmore notum, Siculi in quem locum divus Claudius veteranos misit, Salona colonia ab Iader* $\overline{CXII}$ – "Opet na kopnu je kolonija Jader, koja je od Pole udaljena 160.000 koraka, zatim na udaljenosti od 30.000 otok Kolenta, od 18.000 ušće rijeke Titija. Kraj Liburnije i početak Dalmacije je Skardona na toj rijeci 12.000 koraka od mora. Zatim dolazi stari predio što pripada Tariotima i tvrdi grad Tariona, pa Diomedov rt ili, kako ga drugi zovu, poluotok Hilida, kojega obilazak iznosi 100.000 koraka, pa Tragurij, naselje rimskih građana, poznato po mramoru, Sikuli, kamo je božanski Klaudije poslao veterane, pa kolonija Salona, udaljena od Jadera 112.000 koraka."

Nije teško snaći se u tom zemljopisnom prikazu. On se kreće od sjeverozapada prema jugoistoku i glavna su mu orijentacija gradovi koji imaju rang rimskih kolonija: Pola, Jader, Salona. Među njima se određuje udaljenost u tisućama koraka. Pošto je Plinije opisao sjevernojadranske otoke, vraća se, na početku odlomka što je ovdje naveden, na opis kopna i spominje prvo koloniju Jader. Tu se, pomalo neočekivano i u poremećenoj perspektivi spominje otok Šolta *(Colentum)*. O tome pobliže vidi gore str. 196-197. Zatim dolaze, očito na kopnu, zemlja Tariotâ i njihov tvrdi grad Tariona, koji nam daju lijep primjer domorodačke tvorbe riječi sa smjenom sufiksâ *-t-* i *-n-*, ali u mlađim vrelima i u onomastici nisu ostavili traga, pa se ne mogu ni pobliže smjestiti

na terenu. Za njima dolazi Diomedov rt ili poluotok Hilida, a onda Tragurij. Za naselje Sikuli i njegovu veteransku naseobinu misli se da su ležali negdje kod Biaćâ, iznad današnjeg splitskog aerodroma, a na obali je dalje Salona.

Koliko god je taj opis škrt, on omogućuje da se sasvim pouzdano identificira Diomedov rt. To je najizbočenija točka naše obale, negdje na sredini poteza između Splita i Šibenika, koja se danas zove Rt Ploče (Punta Pianca). Obala je na tom potezu blago zaokružena i tvori kao poluotok, iako ne baš jako izrazit. Iz pomorske perspektive on se onima što su plovili oko njega vjerojatno pokazivao osjetljivije. Na njem je u najdubljoj starini do koje dopiru sačuvane vijesti živio narod Hili. Njihovo su ime grčki pomorci povezali s imenom Heraklova sina Hila i prema tome iskonstruirali mitološko rodoslovlje.[1]

Poluotok Hilida je dakle onaj odsječak obale između Šibenika i Splita na kojem leže Primošten i Rogoznica, a najizloženiji njegov rt zvao se u starini po Diomedu, ahejskom heroju, Tidejevu sinu, koji je bio kralj u Argosu na Peloponezu, a sudjelovao je u ratu protiv Tebe što su ga vodili epigoni, sinovi one sedmorice koja su s Edipovim sinom Polinikom bili opsjeli Tebu i pretrpjeli poraz pred njezinim sedmerim vratima. Epigoni su osvojili i opljačkali Tebu, a Diomed je poslije s Atridima, Agamemnonom i Menelajem, pošao pod Troju da povrati odvedenu Helenu. U pričama o trojanskom ratu javlja se kao jedan od glavnih ahejskih junaka. U Ilijadi je čitava peta knjiga posvećena njegovim junačkim podvizima. Antičko pak ime našega Rta Ploče rječito svjedoči o tome da je legendarna predaja o heroju Diomedu bila vezana i za Jadran i da je u imenu toga rta ostavila traga i na našoj obali.[2]

Predaja o tome da je Diomed poslije trojanskoga rata pošao na Zapad i tamo, kao i drugi heroji, završio život[3] susreće se već u najstarijoj grčkoj

[1] Usp. R. Katičić, *Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rodanina,* Godišnjak 7, Sarajevo 1970, 114–121 = u ovoj knjizi str. 91-101. Usp. i 387-398.

[2] Usp. L.V. Sybel, *Diomedes,* Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie, herausgegeben von W. H. Roscher, Leipzig 1884–1886, 1024-1027; E. Bethe, *Diomedes,* Pauly-Wissowa, Real-Encyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft, 9. Halbband, Stuttgart 1903, 820–823; R. L. Beaumont, *Greek Influence on the Adriatic Sea before the Fourth Century B. C.,* Journal of Hellenic Studies 56 (1936), str. 194-195; J. Bérard, *La colonisation grecque de l'Italie méridionale et de la Sicile dans l'antiquité,* 2. izd. Pariz 1957, 368–376; L. Braccesi, *Grecità adriatica, un capitolo della colonizzazione greca in occidente,* Bologna 1971, 4-8.

[3] Usp. R. Katičić, *Antenor na Jadranu,* Godišnjak 24, Sarajevo 1988, 21 = u ovoj knjizi str. 305.

poeziji. Liričar Mimnermo iz maloazijskoga Kolofona (živio je u drugoj polovici 7. st. pr. n. e.) pjevao je u jednoj svojoj elegiji o tome kako je Diomed poslije pada Troje došao na jadransku obalu južne Italije i tamo poginuo. Sam tekst te Mimnermove elegije nije nam se sačuvao, ali se njezin sadržaj prepričava u sholijama uz Aleksandru, učeni spjev tamnoga aleksandrinskog pjesnika Likofrona, stih 610 (ed. Scheer 206, 28): ἡ δὲ Ἀφροδίτη, καθά φησι Μίμνερμος, ὑπὸ Διομήδους τρωθεῖσα παρεσκεύασε τὴν Αἰγιάλειαν πολλοῖς μὲν μοιχοῖς συγκοιμηθῆναι, ἐρασθῆναι δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ Κομήτου τοῦ Σθενέλου υἱοῦ. τοῦ δὲ Διομήδους παραγενομένου εἰς τὸ Ἄργος ἐπιβουλεῦσαι αὐτῷ, τὸν δὲ καταφυγόντα εἰς τὸν βωμὸν τῆς Ἥρας διὰ νυκτὸς φυγεῖν σὺν τοῖς ἑταίροις καὶ ἐλθεῖν εἰς Ἰταλίαν πρὸς Δαῦνον βασιλέα, ὅστις αὐτὸν <δόλῳ> ἀνεῖλε (Prato Fragm. 17) – "Afrodita je, kako kaže Mimnermo, jer ju je Diomed ranio, učinila da Egijalija spava s mnogim preljubnicima i da je ljubi i Komet sin Stenelov. Kad je Diomed došao u Argos, ona da mu je radila o glavi, a on da je pribjegao Herinu žrtveniku i po noći pobjegao sa svojim drugovima i došao u Italiju kralju Daunu, koji ga je < na prijevaru > ubio." Riječ u prelomljenim zagradama dodao je izdavač teksta Scheer, nje nema u rukopisima tih sholija.

U Mimnermovoj elegiji bili su sadržani već svi motivi legende o Diomedu na Jadranu. U Homerovoj Ilijadi 5, 121–132 i 297 – 430 pripovijeda se kako je Diomed, na dan kad je pod Trojom stekao najveću slavu, ranio Afroditu, kada je božica od njega zaklonila svojega sina Eneju, u zadnji čas, i tako ga spasila od sigurne smrti. Legenda o Diomedovu odlasku na Zapad, kako je pripovijeda Mimnermo, nadovezuje se na tu zgodu. Da se osveti Diomedu za ranu i za nanesenu uvredu, Afrodita je opčinila svojim čarima njegovu ženu Egijaliju da se pomami za ljubavnicima i da legne čak sa sinom najbližega Diomedova druga Stenela, koji je u borbama pod Trojom bio uvijek uz njega. Kad se Diomed poslije zauzeća Troje vratio u Argos, Egijalija ga je htjela ubiti, isto onako kako je Klitemnestra u Mikeni ubila Agamemnona kad se kao pobjednik vratio od Troje. Njoj to, međutim, nije pošlo za rukom jer je Diomed pravovremeno osjetio opasnost i našao pribježište kod žrtvenika božice Atene. Pod zaštitom mraka je onda pobjegao sa svojom bojnom družinom i konačno se našao u Italiji, tamo gdje je najviše isturena prema Grčkoj. Došao je kralju Daunu, herojskom imenjaku Daunije, kako se u najstarije doba zvala Apulija. Kralj Daun je pak ubio Diomeda. Tako ga je dočekala smrt.

Ali ta smrt Diomedova na dalekom Zapadu bilo je zapravo blaženičko preobraženje, koje donosi božanske časti. O tome pjeva Ibik iz Regija u Kalabriji (živio je u 6. st. pr. n. e.). Ni njegovi se stihovi nisu sačuvali nego je u sholiji uz 12. stih Pindarove 10. ode u pobjedu na Nemejskim igrama zabilježen njihov sadržaj (Bergk Fragm. 38): Διομήδεα. καὶ οὗτος Ἀργεῖος, ὃς δι' ἀρετὴν ἀπηθανατίσθη. καὶ ἔστι περὶ τὸν Ἀδρίαν Διομήδεια νῆσος ἱερά, ἐν ᾗ τιμᾶται ὡς θεός. καὶ Ἴβυκος οὕτω... (tu su izostavljeni Ibikovi stihovi) τὴν Ἑρμιόνην γήμας ὁ Διομήδης ἀπηθανατίσθη σὺν τοῖς Διοσκούροις, καὶ γὰρ συνδιαιτᾶται αὐτοῖς. – "Diomeda: On je Argejac, koji je zbog svoje vrline učinjen besmrtnim. I ima na Jadranu Diomedov otok, koji je svet. Na njem se on poštuje kao bog. I Ibik pjeva ovako:... (tu su izostavljeni Ibikovi stihovi). Pošto je oženio Hermionu, Diomed je učinjen besmrtnim s Dioskurima. I provodi s njima život." I ta je sholijastova zabilješka došla do nas nepotpuna. Ono što nas najviše zanima, citat Ibikove pjesme, ispušteno je u prepisivanju. (Vidi Drachmannovo izdanje sholija uz Pindara 3, 168, 1–2).

Za Ibikom se poveo i Pindar (rođen 522/518. pr. n. e.). U stihovima uz koje je sholijast naveo Ibika (Nemejske ode 10, 12–13) on pjeva ovako:

Διομήδεα δ' ἄμβροτον ξαν-
θά ποτε Γλαυκῶπις ἔθηκε θεόν.

– "A Diomeda je nekad plavokosa Sovolika učinila besmrtnim bogom." Sovolika božica je, dakako, Palada Atena.

Mimnermo, Ibik i Pindar jasno svjedoče da je već veliko pjesništvo arhajskoga doba znalo za priče o Diomedu na Zapadu i za kultove što su tamo bili vezani za njega. Ako u Homera i nema ništa o svemu tome, ipak je ta predaja stara i počeci joj sežu u doba starije nego su pouzdane vijesti grčkih pisaca: historičara, etnografa i geografa, o zapadnim stranama. U toj se legendi dakle zrcale starija grčka iskustva s tim krajevima i narodima, iz vremena kada se još nije bio probudio znanstveni interes za daleke zemlje i narode.

Helenistička je učenost prikupila mnogo podataka o Diomedovu svršetku na Zapadu, u Italiji i na Jadranskim žalima. Nama je to znanje najbolje sačuvano u Likofronovu spjevu *Aleksandra* i u sholijama uz nju. Likofron je pravi Aleksandrinac, učen pjesnik koji čitatelja hoće zadiviti skrovitom preciznošću svojega tamnog, namjerno neproničnog izraza. Živio je u prvoj

polovici 3. stoljeća pr. n. e. i pripada među prve obrađivače blaga što se našlo skupljeno u aleksandrijskoj knjižnici. Rođen je u Grčkoj, u gradu Halkidi na otoku Eubeji, ali je životom i radom pripadao Aleksandriji. Tamo se družio s najpoznatijim učenjacima svojega vremena i pomogao je da se skupe i urede tekstovi grčkih komediografa. Napisao je lijep broj tragedija. Od svih njegovih djela sačuvao se samo spjev *Aleksandra,* koji je sa svojih 1474 jampska trimetra najdulje sačuvano djelo helenističkoga pjesništva iza epa *Argonautika* Apolonija Rođanina.[4]

Likofronova Aleksandra je Kasandra, kći trojanskoga kralja Prijama, kojoj je bilo dano da predviđa i proriče samo zlo, a uskraćeno joj je bilo da itko povjeruje u njezina zloguka, a uvijek istinita proročanstva. Nju su zato zatvorili u jedan od tornjeva Troje i tamo je držali pod stražom. Na dan kada je Paris krenuo iz Troje da posjeti Grčku ona je u tornju kukajući prorekla sve nevolje što će odatle nastati: kako će Paris dovesti Helenu, kako će zbog toga izbiti rat, kako će Troja biti razorena, a ahejski pobjednici kako će na povratku doživjeti samo nevolje, jad i čemer. Njezina nerazumljiva proročanstva i govor u zagonetkama čuo je samo stražar koji je stražio u kuli. Likofronov spjev je zamišljen kao izvještaj toga stražara kralju Prijamu o tome što je čuo od zatvorene proročice. U tom spjevu stoji o Diomedu, a da mu se ime pri tome nigdje ne spominje, i o njegovu svršetku na Zapadu u stihovima 592-632 ovo:[5]

Ὁ δ' Ἀργυρίππαν Δαυνίων παγκληρίαν
παρ' Αὐσονίτην Φυλαμὸν δωμήσεται,
πικρὰν ἑταίρων ἐπτερωμένην ἰδὼν
οἰωνόμικτον μοῖραν, οἳ θαλασσίαν
δίαιταν αἰνήσουσι πορκέων δίκην,
κύκνοισιν ἰνδαλθέντες εὐγλήνοις δομήν.
ῥάμφεσσι δ' ἀγρώσσοντες ἑλλόπων θοροὺς
φερώνυμον νησῖδα νάσσονται πρόμου.
θεατρομόρφῳ πρὸς κλίτει γεωλόφῳ
ἀγυιοπλαστήσαντες ἐμπέδοις τομαῖς

[4] Vidi bilj. 1.

[5] Najnovije i danas mjerodavno kritičko izdanje Likofronove Aleksandre priredio je L. Mascialino, Leipzig 1964. Po tom se izdanju ovdje donosi Likofronov tekst.

πυκνὰς καλιάς, Ζῆθον ἐκμιμούμενοι.
ὁμοῦ δ' ἐς ἄγραν κἀπὶ κοιταίαν νάπην
νύκτωρ στελοῦνται, πάντα φεύγοντες βροτῶν
κάρβανον ὄχλον, ἐν δὲ γραικίταις πέπλοις
κόλπων ἰαυθμοὺς ἠθάδας διζήμενοι,
καὶ κρίμνα χειρῶν κἀπιδόρπιον τρύφος
μάζης σπάσονται προσφιλὲς κνυζούμενοι,
τῆς πρὶν διαίτης τλήμονες μεμνημένοι.
Τροιζηνίας δὲ τραῦμα φοιτάδος πλάνης
ἔσται κακῶν τε πημάτων παραίτιον,
ὅταν θρασεῖα θουρὰς οἰστρήσῃ κύων
πρὸς λέκτρα. τύμβος δ' αὐτὸν ἐκσώσει μόρου
Ὁπλοσμίας, σφαγαῖσιν ηὐτρεπισμένον.
κολοσσοβάμων δ' ἐν πτυχαῖσιν Αὐσόνων
σταθεὶς ἐρείσει κῶλα χερμάδων ἔπι
τοῦ τειχοποιοῦ γαπέδων Ἀμοιβέως,
τὸν ἑρματίτην νηὸς ἐκβαλὼν πέτρον.
κρίσει δ' Ἀλαίνου τοῦ κασιγνήτου σφαλεὶς
εὐχὰς ἀρούραις ἀμφ' ἐτητύμους βαλεῖ,
Δηοῦς ἀνεῖναι μήποτ' ὄμπνιον στάχυν
γύας τιθαιβώσσοντος ἀρδηθμῷ Διός,
ἢν μή τις αὐτοῦ ῥίζαν Αἰτωλῶν σπάσας
χέρσον λαχήνῃ βουσὶν αὔλακας τεμών.
στήλαις δ' ἀκινήτοισιν ὀχμάσει πέδον,
ἃς οὔτις ἀνδρῶν ἐκ βίας καυχήσεται
μετοχλίσας ὀλίζον. ἦ γὰρ ἀπτέρως
αὐταὶ παλιμπόρευτον ἕξονται βάσιν,
ἄνδηρ' ἀπέζοις ἴχνεσιν δατούμεναι.
θεὸς δὲ πολλοῖς αἰπὺς αὐδηθήσεται,
ὅσοι παρ' Ἰοῦς γρῶνον οἰκοῦνται πέδον,
δράκοντα τὸν φθείραντα Φαίακας κτανών.

– "(591–597) A ovaj će sagraditi Argiripu, baštinu Daunijaca, kraj auzonskog Filama, pošto je vidio gorak krilati udes svojih drugova pomiješan s pticama, koji će hvaliti morsko življenje poput ribara, slični labudovima oštrookima svojim likom. (598-602) A kljunovima će loviti riblje sjeme i

stanovati na otočiću što nosi ime njihova vođe. Uz humak što u obliku kazališta strši iz zemlje poredali su kao po ulicama brojna gnijezda na čvrstim odrescima drveta oponašajući Zeta. (603–609) Skupa će polaziti u lov i na log u šumu noću, izbjegavajući svaku barbarsku gomilu ljudi, ali u grčkim haljinama traže u krilu ležaje kako su svikli, i iz ruku će istrgati mrvice i komad hrane od večere milo gučući jer se sjećaju, jadnici, kakvim su životom prije živjeli. (610–614) Rana Trezenkinje bit će uzrok obilaznoga lutanja i zlih nevolja, kad drska kuja podbode u krevet. Hoplozmijin će ga žrtvenik spasiti od pogibije kad je već bio pripravljen za klanje. (615–618) Koračajući kao div stat će u uvalama Auzonaca i uprijet će udove o kamenje s polja Amebejevih, koji je gradio zidove. (619–624) Pošto bude prevaren presudom svojega brata Alena, bacit će istinitu kletvu uokolo po oranicama da iz njih nikada ne nikne Dejin blagi klas, sve ako Zeus i hrani polja natapajući ih, osim ako tko vuče korijen svojega podrijetla od Etolaca i takav iskopa zemlju povukavši brazde volovima. (625–629) A nepomičnim će stupovima zadržati tlo, za koje se nikoji čovjek neće pohvaliti da ih je na silu imalo pomaknuo. Oni će doista odmah doći povratnim hodom dijeleći obalu tragovima koji nisu od nogu. (630–632) A bit će zazivan kao uzvišen bog od mnogih koji stanuju uz uleknuti pod Ije pošto je ubio zmaja koji je oštetio Feačane."

Ta je priča ispričana tako nejasno i sve je u njoj nazvano tako neizravno da se ni uz najbolje poznavanje grčkoga jezika čak ni u vrijeme kada je spjev spjevan nije mogla razumjeti bez tumačenja. Upućen čitatelj ipak razabire da se tu, ne spominjući mu ime, pripovijeda o Diomedovu svršetku i o njegovoj božanskoj preobrazbi na Jadranu. Da bi se moglo doista razumjeti što Likofron tu tamnim izrazima stavlja u usta nesretnoj proročici Kasandri, potrebno je pozvati u pomoć sholije, komentare što su se od starine stavljali uz taj tekst, a konačan su im oblik dali Ivan i Izak Cec, bizantski učenjaci 12. stoljeća i rođena braća.[6]

Tako ovdje, već za prvo snalaženje, treba znati da je Zet s Amfionom obzidao Tebu, pa ga Diomedovi drugovi, pretvoreni u ptice, oponašaju ziđući svoja gnijezda na otoku; da je Trezenkinja Afrodita jer je u peloponeskom gradu Trezenu imala vrlo poznat hram; da je Hoplozmija Atena, koja se u

[6] Mjerodavno izdanje sholija uz Likofronovu Aleksandru priredio je E. Scheer i objavio kao drugi svezak svojega izdanja Likofronova djela, Berlin 1908. Pretiskano fototipski 1958. Po njem se ovdje donosi tekst sholija.

Elidi na Peloponezu štovala pod tim imenom; da je Deja (Δηώ) Demetra, božica zemlje i žitnoga uroda; da je Amebej (Mjenjač) Poseidon jer su on i Apolon zamijenili Delfe i Kalauriju; da je Poseidon s Apolonom zidao zidine Troje. Tek tako se mogu, makar još samo u grubo, razumjeti Likofronove riječi.

Već uz stih 592. sholije, uvodeći čitatelja u nov odlomak, kazuju da se u njem radi o povratku Diomeda iz osvojene Troje: Διομήδης μετὰ τὴν Ἰλίου πόρθησιν καταπλεύσας εἰς Ἄργος τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα καὶ εὑρὼν τὴν ἑαυτοῦ γαμετὴν Αἰγιάλειαν συμφθειρομένην Κομήτῃ τῷ υἱῷ Σθενέλου διὰ τὸ αὐτὸν ἐν τῇ Τροίᾳ τρῶσαι τὴν Ἀφροδίτην καὶ μέλλων ὑπὸ τῆς αὐτῆς Αἰγιαλείας ἀναιρεθῆναι τότε μὲν εἰς τὸν τῆς Ἀργείας Ἥρας βωμὸν καταφυγὼν σῴζεται, ὕστερον δὲ ᾤχετο εἰς Ἰταλίαν εἰς τὸ Δαύνιον ἔθνος, ἐν βαρβάροις ὢν ἐβασίλευσε Δαῦνος, ὅστις πολιορκούμενος ἐδεήθη Διομήδους βοηθῆσαι αὐτῷ ὑποσχόμενος αὐτῷ δώσειν τῆς γῆς μέρος. ὁ δὲ βοηθήσας καὶ νίκην παρασχὼν Δαυνίοις ἔκτισε πόλιν, ἥντινα Ἵππιον Ἄργος ἐκάλεσεν. ὕστερον δὲ αὐτῷ προέθετο ὁ Δαῦνος, εἰ βούλοιτο ὅλην τὴν λείαν σχεῖν τοῦ πολέμου ἢ τὴν γῆν πᾶσαν, καὶ κριτὴς αὐτοῖς ἐγένετο Ἄλαινος νόθος ὢν τοῦ Διομήδους ἀδελφός, ὅστις ἠράθη τῆς Δαύνου θυγατρὸς Εὐίππης καὶ διὰ τοῦτο ἔκρινε τὸν Δαῦνον ἔχειν τὴν γῆν, Διομήδην δὲ τὴν λείαν λαβεῖν τοῦ πολέμου. ἐφ' ᾧ Διομήδης ὀργισθεὶς γῇ κατηράσατο μηδένα δύνασθαι σπείρειν τὴν γῆν μηδὲ σπειρομένην ἀναδιδόναι καρπούς, εἰμή τινα ἀπὸ τοῦ γένους αὐτοῦ ὄντα καὶ μετακινῆσαι τὰς στήλας αὐτοῦ μὴ δύνασθαι ... ἔστη ἐπὶ τοῦτο. ὕστερον δὲ ὁ Διομήδης πρὸς Δαύνου ἀνῃρέθη, οἱ δὲ φίλοι αὐτοῦ κλαίοντες τὸν ἥρωα μετεβλήθησαν εἰς ὄρνεα ὅμοια κύκνοις. καὶ περὶ τὰ βάρβαρα φεύγει καὶ φοιτᾷ παρ' Ἕλλησιν ὥστε καὶ ἐκ χειρῶν αὐτῶν λαβεῖν τροφὰς καὶ δύνειν εἰς τοὺς κόλπους. – "Diomed je poslije razorenja Ilija doplovio natrag u Argos, svoju domovinu, i pošto je našao svoju suprugu Egijaliju kako se pokvareno vlada s Kometom Stenelovim sinom jer je on sam pod Trojom ranio Afroditu, i kad ga je ta ista Egijalija htjela ubiti, on je tada pribjegao žrtveniku argejske Here i tako se spasio. A poslije je otišao u Italiju k daunijskom narodu i našao se među barbarima nad kojima je Daun stekao kraljevsku vlast. On se nalazio pod opsadom i zamolio je Diomeda da pomogne, obećavši da će mu dati dio svoje zemlje. A on mu je pomogao i pošto je pribavio Daunijcima pobjedu, osnovao im je grad koji je nazvao Hipijski (Konjski) Argos. A poslije mu je Daun predložio da, ako hoće, dobije sav ratni plijen ili

svu zemlju, a sudac je među njima postao Alen, Diomedov nezakoniti brat. On se zaljubio u Daunovu kćer Euipu i zato je presudio da Daun zadrži zemlju, a Diomed da uzme ratni plijen. Diomed se na to razbjesnio i bacio prokletstvo na zemlju da je nitko ne može sijati niti, ako je zasije, ona rodi plodom, osim ako je to tko od njegova roda, i da nitko ne može pomicati njegove stupove ... zaustavio se na tome. A poslije je Daun ubio Diomeda, a njegovi su se prijatelji oplakujući junaka pretvorili u ptice slične labudovima. I one bježe kad se nađu blizu barbara, a prilaze Helenima te čak iz njihovih ruku uzimaju hranu i zavlače im se u njedra." U ovoj je verziji Atena, osobna zaštitnica Diomedova, zamijenjena Herom, božicom koja se najviše štovala u Argosu.

U sholijama se ovoj dodaje odmah još jedna, sažetija verzija iste priče: ἡ οὕτως· ὅτι Διομήδης ἀπελασθεὶς Ἄργους ὑπὸ Σθενέλου ἐρωμένου τῆς Αἰγιαλείας ἦλθεν εἰς Δαυνίαν τῆς Ἰταλίας, ἔνθα πολέμου ὄντος πρὸς ὁμόρους ἀριστεύσας ἠξιώθη τῆς γῆς, ἣν ἐκεῖνος κτίσας Ἀργυρίππαν ὠνόμασεν ὡς Ἄργος ἵππειον. καὶ ὕστερον ὑπὸ Δαύνου ἐπιβουλευθεὶς τοῦ ἄρχοντος τῶν τόπων ἀνῃρέθη. – "Ili ovako: da je Diomed, kad ga je Stenel, ljubavnik Egijalijin, protjerao iz Arga, došao u Dauniju u Italiji, gdje je upravo bio rat protiv susjeda. On se u njem istaknuo i dobio je za svoje zasluge nešto zemlje, na kojoj je sagradio grad i nazvao ga Argiripa, kao neki konjski Argos. I poslije mu je Daun, vladar onih krajeva, radio o glavi i ubio ga."

Treća verzija iste pripovijesti sadržana je u sholijama uz stih 610. To je ona za koju se kaže da je ispričana prema Mimnermu, pa je stoga ovdje donesena već prije (v. str. 334-335).

Likofron je u svojem tamno sročenom tekstu odmah na početku pripovijedanja o neimenovanom junaku izričito spomenuo Daunijce i njihov grad Argiripu na rijeci Filamu, koju zove auzonijskim Filamom jer je Auzonija staro učeno i pjesničko ime za Italiju, a Auzonci za njezine najstarije stanovnike. Učen pjesnik traži učena čitatelja. A taj, poznajući legendu o tome kako je Diomed Tidejev sin završio život, već po ovih nekoliko podataka razabire da se ovo Kasandrino proročanstvo tiče upravo toga junaka. Sholijast onda opširno kazuje o kojoj se priči upravo radi. Ipak ne kazuje ništa pobliže o Daunijcima i o njihovu kralju Daunu, pa nam tumačenje toga podatka valja tražiti drugdje. Najviše o tome kazuje Antonin Liberal, mitograf, koji je vjerojatno živio u 2. st. n. e. Od njega su se sačuvale *Metamorfoze,* grčki prozni

spis, u kojem je skupljena 41 priča što sadrži kakvu preobrazbu. Glavna su mu vrela bila Nikandar iz Kolofona, vjerojatno iz 2. st. pr. n. e., koji je uz ostala djela napisao didaktički ep *O promijenjenim oblicima* (Ἑτεροιούμενα) i Bojo sa svojim spjevom *O postanku ptica* (Ὀρνιθογονία), kojemu se vrijeme do sada nije dalo bliže odrediti. U Antonina se nalazi priča o kralju Daunu i o narodu Daunijaca ispričana prema drugoj knjizi Nikandrovih Promijenjenih oblika:

31. Μεσσάπιοι. (Ἱστορεῖ Νίκανδρος Ἑτεροιουμένων β')

Λυκάονος τοῦ αὐτόχθονος ἐγένοντο παῖδες Ἰάπυξ καὶ Δαύνιος καὶ Πευκέτιος. οὗτοι λαὸν ἀθροίσαντες ἀφίκοντο τῆς Ἰταλίας παρὰ τὸν Ἀδρίαν. ἐξελάσαντες δὲ τοὺς ἐνταυθοῖ οἰκοῦντας Αὔσονας αὐτοὶ καθιδρύθησαν. ἦν δὲ τὸ πλέον αὐτοῖς τῆς στρατιᾶς ἔποικον, Ἰλλυριοὶ Μεσσάπιοι. ἐπεὶ δὲ τὸν στρατὸν ἅμα καὶ τὴν γῆν ἐμέρισαν τριχῇ καὶ ὠνόμασαν ὡς ἑκάστοις ἡγεμόνος ὄνομα εἶχε Δαυνίους καὶ Πευκετίους καὶ Μεσσαπίους, τὸ μέν ἀπὸ Τάραντος ἄχρι πρὸς τὴν ἐσχατιὰν τῆς Ἰταλίας ἐγένετο Μεσσαπίων, ἐν ᾗ πόλις ᾤκηται Βρεντέσιον, τὸ δὲ παρὰ τὴν γῆν ἐντὸς τοῦ Τάραντος ἐγένετο Πευκετίων, ἐνδοτέρω δὲ τούτου τὸ τῆς θαλάσσης ἐπὶ πλέον ἐγένετο Δαυνίων, τὸ δὲ σύμπαν ἔθνος ὠνόμασαν Ἰαπύγων, καὶ ἐγένετο ταῦτα πολύ πρὸ τῆς Ἡρακλέους Στρατείας.

– 31. "Mesapljani. (Priča Nikandar u drugoj knjizi Promijenjenih oblika.)

Likaonu starosjediocu rodili su se sinovi Japig, Daunije i Peuketije. Oni su skupili vojsku i stigli su u Italiju na Jadran. Istjerali su Auzonce koji su tamo stanovali i sami su se smjestili. A najveći dio njihove vojske što se naselila bili su Iliri Mesapljani. A kada su vojsku i zajedno s njome i zemlju podijelili na tri dijela i nazvali se onako kako je svakima od njih bilo ime vođi: Daunijci, Peuketijci i Mesapljani, pripao je dio od Tarenta pa do posljednjega dalekoga kraja Italije Mesapljanima – u njem je grad Brundizij, a dio koji je pokraj (te zemlje) s ove strane Tarenta pripao je Peuketijcima, ono pak što je još bliže ovamo većma na moru pripalo je Daunijcima. A cijeli su narod nazvali Japigima. I bilo je to mnogo prije Heraklova vojnog pohoda."

Likaon je najstariji kralj za kojega grčka predaja zna u Arkadiji na Peloponezu. On je tamo autohton, starosjedilac. Tako su apulski narodi dobili

rodoslovlje koje ih je preko eponimnih vladara vezalo za najdrevniju peloponesku davninu. I tu se vidi kako su grčki pomorci, trgovci i naseljenici, stvarajući i predajući od naraštaja naraštaju sve nove priče o davnini, daleke i tuđe zemlje i narode činili bliskim i svojima.[6a]

I o Auzoncima se pripovijedalo da su prozvani po Odisejevu sinu Auzonu, koji im je nekada bio vladarem. Tako je zabilježeno u rječniku Suidi (oko 1000. n.e.): Αὐσόνιος πόντος, ἡ Σικελικὴ θάλασσα. ἀπὸ Αὔσονος τοῦ Ὀδυσσέως καὶ Καλυψοῦς υἱοῦ ἐκεῖ βασιλεύσαντος. – "Auzonsko more, Sicilsko more: po Auzonu, sinu Odisejevu i Kalipsinu, koji je ondje vladao." Ova je predaja, dakako, težak anakronizam prema Antoninovoj. Jer ako su već Likaonovi sinovi dugo prije Heraklova vojnog pohoda na Zapad, kad je pošao tražiti Gerionova goveda, protjerali Auzonce u južnoj Italiji, nisu se ti mogli zvati po Odisejevu sinu koji se rodio tek poslije pada Troje, jer Odisej je tek na povratku odande došao nimfi Kalipsi.

I o Mesapljanima postoji predaja koja ih za razliku od one u Antonina Liberala ne smatra Ilirima nego doseljenicima s Krete, pa tako i njih veže uz grčku davninu (vidi gore str. 201-202). Tu drugu verziju o podrijetlu Mesapljana zapisao nam je Herodot (oko 484–iza 430) u svojem povijesnom djelu 7,170. Tragovi te predaje nalaze se i u drugih pisaca.[7] Ima i takvih podataka po kojima su potjecali iz srednje Grčke.[8] Ostaje tako i do danas otvorenim pitanje imaju li se Mesapljani smatrati podrijetlom Ilirima, dakle starim jadranskim narodom koji je samo prešao na suprotnu obalu, ili doseljenicima s Egejskog mora.

Diomed je, kada je došao u Apuliju, osnovao grad Argiripu, koja se prvotno zvala Hipijski (Konjski) Argos. U jeziku italskih domorodaca zvao se Arpi. O tome čitamo i u Plinijevu opisu Daunije (*Naturalis historia* 3,104): *Dauniorum praeter supradicta coloniae Luceria, Venusia, oppida Canusium, Arpi aliquando Argos Hippium, Diomede condente, mox Argyrippa dictum. Diomedes ibi delevit gentis Monadorum Dardorumque et urbis duas quae in proverbi ludicrum vertere, Apinam et Tricam.* – "Daunijcima su pored onoga što je gore spomenuto pripadale kolonije Lucerija i Venuzija, te utvrđeni

[6a] Usp. R. Katičić, *Illyro-Apenninica*, Jadranska obala u protohistoriji, Zagreb 1976, 178 = u ovoj knjizi str. 200.

[7] Usp. M. Mayer, *Messapioi*, PWRE, Hbb. 29, Stuttgart 1931, 1172–1175.

[8] Usp. Mayer, *Messapioi* 1770 — 1172.

gradovi Kanuzij i Arpi, koji je nekada, dok ga je Diomed osnivao, nazvan Hipijski Argos, a uskoro zatim se prozvao Argiripa. Diomed je tamo uništio dva naroda, Monade i Darde, i razorio dva grada, kojih imena u poslovičnim izrekama izvrću u ruglo, Apinu i Triku." Imenima tih gradova označivali su beznačajna i zabita mjesta.

Plinije svoj opis Apulije počinje ovim riječima: *Hinc Apulia Dauniorum cognomine a duce Diomedis socero* – "Odavde počinje Apulija prozvana još i Daunijci po svojem vođi Diomedovu tastu." To je legenda o Diomedu na Zapadu kako je poznajemo iz sholija uz Likofronovu Aleksandru. Za tu legendu zna i Justin (vjerojatno s početka 3. st. n. e.) u izvatku *(Epitoma)* iz opširnoga povijesnog djela Pompeja Troga (1. st. n. e.) *Historiae Philippicae,* koje se izgubilo. Tamo stoji (20,1): *Arpos Diomedes exciso Ilio naufragio in ea loca delatus condidit* – "Arpe je osnovao Diomed kad ga je poslije zauzeća Ilija brodolom donio u one krajeve". Tu se javlja i motiv brodoloma, a to će reći i nevremena koje je Diomeda odnijelo na zapad i bacilo na italski žal.

U kasnoj antici sažeo je tu legendu Auzonije (oko 310 – iza 393) u jednom od svojih epigrama sastavljenih kao da su nadgrobni natpisi epskih junaka. Diomedu je Auzonije stavio na grob ove stihove *(Epitaphia 6)*:

Conditur hic genitore bono melior Diomedes,
Crimen ob uxoris pulsus dotalibus Argis,
Argyripam clarosque viris qui condidit Arpos:
Clarior urbe nova patriae quam sede vetusta.

– "Ovdje je sahranjen Diomed, bolji od svojega dobroga oca, protjeran zbog ženina prijestupa iz Argosa, koji mu je pripao kao miraz. On je osnovao Argiripu i Arpe, slavne po junacima, i po tom je novom gradu slavniji nego po starom sjedištu svoje domovine."

Diomed je, međutim, prema predaji osnovao i druge gradove u Italiji. Obično se uzimalo da je Argiripa bila prva, pa to proizlazi i iz svih verzija legende što smo ih do sada upoznali. Postoji ipak i druga predaja po kojoj je Diomed od svih gradova u Italiji prvo osnovao Lanuvij. To je zapisao Apijan (2. st.n.e.) u svojoj Povijesti građanskih ratova 2,20 : ... μέχρι βαρυθυμῶν ὁ Μίλων, ὡς καὶ περὶ αὐτοῦ ἀπίστου γιγνομένου τοῦ Πομπηίου, ἐς τὴν πατρίδα Λανούβιον ἐξῆει, ἣν Διομήδη φασὶν ἀλώμενον ἐξ Ἰλίου πρώτην ἐν τῇ Ἰταλίᾳ πόλιν οἰκίσαι, καὶ εἰσὶν ἀπὸ Ῥώμης ἐς αὐτὴν στάδιοι πεντήκοντα

καὶ ἑκατόν. – " ... sve dok nije Milon, neraspoložen jer je smatrao da mu Pompej ne drži vjeru, pošao u svoj rodni grad Lanuvij, za koji kažu da ga je kao prvi grad u Italiji osnovao Diomed lutajući od Ilija, a iz Rima ima do njega sto i pedeset stadija."

Gradovi o kojima se pripovijeda da ih je osnovao Diomed leže većinom u južnoj Italiji. Tako piše Julije Solin (2/3. st. n. e.) u svojem zemljopisnom priručniku (2,10; ed. Mommsen p. 33): *Notum est a Philoctete Petiliam constitutam, Arpos et Beneventum a Diomede* – "Poznato je da je Filoktet osnovao Petiliju, Diomed Arpe i Benevent". Predaju o tome da je Diomed osnovao Benevent zabilježio je i Prokopije iz Cezareje (6. st.n.e.), ranobizantinski historičar, koji je tomu dodao i zanimljivu vijest o dalmatinskoj buri. On piše u svojem djelu o gotskom ratu 1,15 ovo: ἐν τοῖς καὶ Βενεβεντός ἐστιν, ἣν πάλαι μὲν Μαλεβεντὸν ὠνόμασαν Ῥωμαῖοι, ταννῦν δὲ Βενεβεντὸν καλοῦσι, τὴν ἀπὸ τοῦ προτέρου ὀνόματος διαφεύγοντες βλασφημίαν. βέντος γὰρ ἄνεμον τῇ Λατίνων φωνῇ δύναται. ἐν Δαλματίᾳ γὰρ, ἡ ταύτης καταντικρὺ ἐν τῇ ἀντιπέρας ἠπείρῳ κεῖται, ἀνέμου τι πνεῦμα σκληρόν τε καὶ ὑπερφυῶς ἄγριον ἐπισκήπτειν φιλεῖ, ὅπερ ἐπειδὰν ἐπιπνεῖν ἄρξηται, ὁδῷ ἰόντα ἔτι ἄνθρωπον ἐνταῦθα εὑρεῖν οὐδεμία μηχανή ἐστιν, ἀλλ' οἵκοι ἅπαντες καθείρξαντες ἑαυτοὺς τηροῦσι. τοιαύτη γάρ τις ἡ τοῦ πνεύματος ῥύμη τυγχάνει οὖσα ὥστε ἄνδρα ἱππέα ξὺν τῷ ἵππῳ ἁρπάσασα μετέωρον φέρει, ἐπὶ πλεῖστόν τε περιαγαγοῦσα τῆς τοῦ ἀέρος χώρας εἶτα ὅπη παρατύχῃ ἀπορρίπτουσα κτείνει. Βενεβεντὸν δὲ ἅτε καταντικρὺ Δαλματίας οὖσαν, ὥσπερ μοι εἴρηται, ἐπὶ τε ὑψηλοῦ τινος χώρου κειμένην μοῖράν τινα φέρεσθαι τῆς τούτου δὴ τοῦ ἀνέμου δυσκολίας συμβαίνει. ταύτην Διομήδης ποτὲ ὁ Τυδέως ἐδείματο, μετὰ Ἰλίου ἅλωσιν ἐκ τοῦ Ἄργους ἀποκρουσθείς. καὶ γνώρισμα τῇ πόλει τοὺς ὀδόντας συὸς τοῦ Καλυδωνίου ἐλείπετο, οὓς οἱ θεῖος Μελέαγρος ἆθλα τοῦ κυνηγεσίου λαβὼν ἔτυχεν, οἳ καὶ εἰς ἐμὲ ἐνταῦθά εἰσι, θέαμα λόγου πολλοῦ ἰδεῖν ἄξιον, περίμετρον οὐχ ἧσσον ἢ τρισπίθαμον ἐν μηνοειδεῖ σχήματι ἔχοντες. ἐνταῦθα καὶ ξυγγενέσθαι τὸν Διομήδην Αἰνείᾳ τῷ Ἀγχίσου ἥκοντι ἐξ Ἰλίου φασὶ καὶ κατὰ τὸ λόγιον τὸ τῆς Ἀθήνης ἄγαλμα δοῦναι, ὃ ξὺν τῷ Ὀδυσσεῖ ἀποσυλήσας ἔτυχεν, ὅτε κατασκόπω ἐς τὴν Ἴλιον ἠλθέτην ἄμφω πρότερον ἢ τήνδε ἁλώσιμον γενέσθαι τοῖς Ἕλλησι. λέγουσι γὰρ αὐτῷ νοσήσαντί τε ὕστερον καὶ ὑπὲρ τῆς νόσου πυνθανομένῳ χρῆσαι τὸ μαντεῖον οὔ ποτέ οἱ τοῦ κακοῦ ἀπαλλαγὴν ἔσεσθαι πλὴν εἰ μὴ ἀνδρὶ Τρωῒ τὸ ἄγαλμα τοῦτο διδοίη. καὶ αὐτὸ μὲν ὅπου

γῆς ἐστιν, οὗ φασι Ῥωμαῖοι εἰδέναι, εἰκόνα δὲ αὐτοῦ λίθῳ τινὶ ἐγκεκολαμμένην δεικνύουσι [ν, οὓς δὴ] καὶ ἐς ἐμὲ ἐν τῷ τῆς Τύχης ἱερῷ, <οὗ δὴ> πρὸ τοῦ χαλκοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἀγάλματος κεῖται ὅπερ αἴθριον ἐς τὰ πρὸς ἕω τοῦ νεὼ ἵδρυται. αὕτη δὲ ἡ ἐν τῷ λίθῳ εἰκὼν πολεμούσῃ τε καὶ τὸ δόρυ ἀνατεινούσῃ ἅτε ἐς ξυμβολὴν ἔοικε· ποδήρη δὲ καὶ ὡς τὸν χιτῶνα ἔχει. τὸ δὲ πρόσωπον οὐ τοῖς Ἑλληνικοῖς ἀγάλμασι τῆς Ἀθηνᾶς ἐμφερές ἐστιν, ἀλλ' οἷα παντάπασι τὸ παλαιὸν Αἰγύπτιοι ἐποίουν. Βυζάντιοι δέ φασι τὸ ἄγαλμα τοῦτο Κωνσταντῖνον βασιλέα ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἣ αὐτοῦ ἐπώνυμός ἐστι, κατορύξαντα θέσθαι. ταῦτα μὲν δὴ ὧδέ πη ἔσχεν. – "Tamo je i Benevent, koji su u davno doba Rimljani nazvali Malevent, a sada ga zovu Benevent jer izbjegavaju hulu od prijašnjega imena. Vent naime znači vjetar na latinskom jeziku. U Dalmaciji pak, koja leži nasuprot tomu gradu, na kopnu što je preko mora, rado udara neko oštro i prekomjerno puhanje vjetra, koji kad pripuše nije ondje nikako više naći čovjeka da ide po ulici, nego se svi zatvore u kuće i ostaju tamo. Jer tolika je neka silovitost toga vjetra da zgrabi i digne u zrak čovjeka konjanika skupa s konjem i, pošto njime zakovitla široko po zračnom prostoru, baca ga na tle gdje god se zadesi i ubija ga. A Benevent je preko puta Dalmaciji, kako sam rekao, i leži na nekom uzvišenom mjestu pa podnosi dio tegobe od toga vjetra. Taj grad je nekada sazidao Diomed, sin Tidejev, protjeran iz Arga poslije zauzeća Ilija. I ostavio mu je kao obilježje kljove Kalidonskoga vepra, koje je njegov stric Meleagar dobio kao nagradu za uspješan lov. One se sve do mojega vremena nalaze tamo, i vrijedno ih je vidjeti. Opseg im nije manji od tri pedlja u obliku polumjeseca. Priča se da se tu Diomed sastao s Enejom, sinom Anhizovim, kad je ovaj došao iz Ilija, i da mu je po nalogu proročišta dao Atenin kip koji je s Odisejem bio ugrabio kada su njih dvojica došli u Ilij kao uhode, prije nego su ga Grci mogli zauzeti. Pričaju da se on poslije razbolio i da je o toj bolesti pitao proročište i da je odande dobio odgovor kako se nikada neće riješiti zla ne bude li kojem mužu Trojancu dao taj kip. A gdje na zemlji se on sada nalazi, Rimljani kažu da ne znaju, nego pokazuju sve do mojega vremena njegovu sliku uklesanu u neki kamen u Tihinu (Fortuninu) hramu gdje leži pred brončanim Ateninim kipom što je postavljen pod vedrim nebom na istočnoj strani hrama. A ta slika na kamenu prikazuje je kako ratuje i diže koplje kao na sraz; i ima dug hiton do gležanja. Lice nije slično helenskim kipovima Atene nego je onakvo kakva su u sasvim davno doba pravili Egipćani. A Bizantijci kažu da je car Konstantin

zakopao taj kip na trgu koji je nazvan po njem i tamo ga spremio. To je dakle tako nekako."

Tu se javlja rimska tradicija po kojoj je Eneja dobio od Diomeda najveću trojansku svetinju, pa je tako Rim u najsvetijem smislu postao nova Troja. O tome kako je Diomed u Apuliji osnovao Argiripu i kako je vratio Eneji trojanski paladij pjeva i Vergilije (70–19. pr.n.e.). U svojoj Eneidi pripovijeda kako stari kralj Latin, spremajući se za rat protiv Eneje i njegovih Trojanaca, šalje poslanstvo Diomedu da ga predobije na svoju stranu, znajući da je on stari neprijatelj Trojanaca (8,9–10):

Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem
Qui petat auxilium

–"I poslan je Venul u grad velikog Diomeda da traži pomoć."

Uz te je stihove Vergilijev komentator Servije (oko 400.n.e.) zabilježio ovo: *Diomedes revertens de Troia postquam repperit ira Veneris a se vulneratae uxorem apud Argos cum Cylaraba, ut Lucilius, vel Cometa, ut plerigue tradunt, turpiter vivere, noluit reverti ad patriam: vel, ut dicitur, ab adulteris proturbatus: sed tenuit partes Apuliae, et edomita omni montis Gargani multitudine in eodem tractu civitates plurimas condidit. Nam et Beneventum et Equum Tuticum ipse condidit, et Arpos, quae et Argyrippa dicitur, ad quam nunc Venulus mittitur, non Arpinum, quam constat esse Campaniae, unde Cicero Arpinas. Sane sciendum Apuliam uno dictam vocabulo, sed huius partem quam Diomedes tenuit, Messapiam et Peucetiam a duobus fratribus dictam, qui illic imperarunt: item Dauniam a Dauno rege Apuliae. Hunc Diomedem quidam a Dauno rege Apulorum hospitio receptum dicunt. Sane artificiose ad Diomedem mittitur: movenda est enim indignatio et metus Diomedi ut subveniret Latinis contra Troianos.* – "Diomed, vraćajući se iz Troje, pošto je zbog srdžbe Venerine, koju je bio ranio, našao svoju ženu kako u Argosu sramotno živi s Cilarabom, kako priča Lucilije, ili s Kometom, kako priča većina, nije se htio povratiti u domovinu: ili je, kako se priča, bio protjeran od preljubnika: nego se uputio u predjele Apulije, i pošto je tamo svladao sve mnoštvo oko brda Gargana, na tom je potezu osnovao vrlo mnogo gradova. Naime on sam je osnovao i Benevent i Ekv Tutik, i Arpe, koji se grad zove i Argiripa. U taj grad sada šalju Venula, a ne u Arpin, koji je za sigurno grad u Kampaniji, odakle je Arpinjanin Ciceron. Valja dobro znati da se sva Apulija zove tim jednim imenom, ali onaj njezin dio koji je Diomed držao u vlasti nazvan je Mesapija

i Peucetija po dvoje braće koja su ondje vladali: isto se tako zove Daunija po Daunu, kralju Apulije. Neki pričaju da je taj Diomed bio primljen od Dauna, kralja Apulaca, kao gost. Vrlo je vješto smišljeno da se Venul šalje upravo Diomedu: treba naime Diomedu probuditi bijes i strah da dođe u pomoć Latinima protiv Trojanaca."

Tu se prepoznaje ista legendarna predaja kao u sholijama uz Likofrona i u Metamorfozama Antonina Liberala, a saznaje se o osnivanju više gradova. Argiripa je ipak, premda je sholijast ne spominje na prvom mjestu, najvažnija jer se razumije samo po sebi da je Vergilijeva *Diomedis urbs* upravo ona.

Mnogo dalje u Eneidi pripovijeda Vergilije kako se to poslanstvo vratilo i donijelo niječan odgovor baš u času kada je kralj Latin bio teško pritisnut Enejinom nadmoći (11,225–230):

Hos inter motus, medio in flagrante tumultu,
Ecce super maesti magna Diomedis ab urbe
Legati responsa ferunt: nihil omnibus actum
Tantorum inpensis operum, nil dona neque aurum
Nec magnas valuisse preces, alia arma Latinis
Quaerenda aut pacem Troiano ab rege petendum.

–"Dok je sve bilo tako u pokretu, usred rasplamtjele strke, eto još povrh svega žalosni poslanici donose odgovor iz velikoga Diomedova grada: ništa nisu postigli ulaganjem tolikoga napora, ništa nisu vrijedili ni darovi ni zlato niti velike molbe. Latini moraju tražiti drugo savezništvo u oružju ili moliti mir od trojanskoga kralja."

O tome kako Venul izvješćuje o svojem poslanstvu pjeva Vergilije ovako (11,241-250):

Tum facta silentia linguis
Et Venulus dicto parens ita farier infit:
'Vidimus, o cives, Diomedem Argivaque castra
Atque iter emensi casus superavimus omnis
Contigimusque manum qua concidit Ilia tellus.
Ille urbem Argyripam patriae cognomine gentis
Victor Gargani condebat Iapigis arvis.
Postquam introgressi et coram data copia fandi
Munera praeferimus, nomen patriamque docemus,
Qui bellum intulerint, quae causa attraxerat Arpos.'

– "Tada su jezici utihnuli i Venul je poslušan izrečenom nalogu stao tako govoriti: 'Vidjeli smo, moji sugrađani, Diomeda i argejski tabor, i prevalili smo put, prevladali sve nedaće, i stisnuli smo ruku od koje je pala ilijska zemlja. On je kao pobjednik na poljima Japigova Gargana osnivao grad Argiripu nazvan po njegovu domaćem rodu. Pošto smo ušli i dobili priliku da govorimo pred njim, iznijeli smo darove i rekli kako se zovemo i koja nam je domovina, koji su poveli rat protiv nas i koji nas je razlog doveo u Arpe'."

Uz te je stihove Vergilijev komentator Servije zapisao ovo: *Diomedes fuit de civitate quae Argos Hippion dicitur, de qua Homerus, Ἄργεος ἱπποβότοιο, Horatius 'aptum dicet equis Argos'. Hic in Apulia condidit civitatem quam patriae suae nomine appellavit et Argos Hippion dixit: quod nomen postea vetustate corruptum est, et factum est ut civitas Argyrippa diceretur: quod rursus corruptum Arpos fecit. Sane Diomedes multas condidisse per Apuliam dicitur civitates, ut Venusiam, quam in satisfactionem Veneris, quod eius ira sedes patrias invenire non poterat, condidit, quae Aphrodisias dicta est. Item Canusium Cynegeticon, quod in eo loco venari solitus erat: nam et Garganum a Phrygiae monte Gargara vocavit. Et Beneventum et Venafrum ab eo condita esse dicuntur.* –"Diomed je bio iz grada koji se zove Argos Hippion (Konjski Argos), o kojem Homer veli da je 'Argos koji hrani konje', a Horacije pjeva: 'govorit će o Argosu što je prikladan konjima'. On je u Apuliji osnovao grad, koji je nazvao imenom svoje domovine Argos Hippion. To se ime poslije pokvarilo od starosti i tako je došlo da se taj grad zvao Argiripa, što je daljnjim kvarenjem postalo Arpi. Priča se da je Diomed po Apuliji osnovao prilično mnogo gradova, kao Venuziju, koju je osnovao kao zadovoljštinu Veneri jer se zbog njezine srdžbe nije mogao vratiti na očinsko stanište. Taj se grad zove i Afrodizijada. Osnovao je također Kanuzij Kinegetički (Lovački Kanuzij), jer je na tom mjestu obično lovio lov. Naime i brdo Gargan nazvao je prema frigijskoj gori Gargari. Priča se da je on osnovao i Benevent i Venafar."

Odatle se vidi kako se u Apuliji čuvala i njegovala uspomena na heroja Diomeda. Mnogi su se gradovi s ponosom dičili njime kao svojim osnivačem, pa se čak i ime apulske gore Gargana dovodilo u vezu s njime. Južna Italija se tako i izvan kruga pravih grčkih kolonija uvrštavala makar i samo u rubno područje helenskoga svijeta.

I Silije Italik, koji je bio konzul 69. n.e., u svojem epu *Punica,* pjevajući o drugom punskom ratu, što su ga Rimljani vodili u Italiji s Hanibalom,

spominje na više mjesta apulski grad Argiripu, ali samo na jednom govori i o njegovu osnivaču (13,30–81):

At contra Argyripae pravum decus – inclita namque
Semina ab Oenea ductoris stirpe trahebat
Aetoli – Dasio fuit haud ignobile nomen –
Laetus opum, sed clauda fides; seseque calenti
Addiderat Poeno, Latiae diffisus habenae –
Is, volvens veterum memorata antiqua parentum:
'Longo, miles', ait, 'quateret cum Teucria bello
Pergama, et ad muros staret sine sanguine Mavors,
Sollicitis Calchas – nam sic fortissimus heros
Poscenti socero saepe inter pocula Dauno
Narrabat memori Diomedes condita mente –
Sed Calchas Danais, nisi clausum ex sedibus arcis
Armisonae curent simulacrum avellere divae,
Non umquam affirmat Therapnaeis Ilion armis
Cessurum, aut Ledae rediturum nomen Amyclas.
Quippe deis visum, ne cui perrumpere detur,
Effigies ea quas umquam possederit, urbes.
Tum meus adiuncto monstratam evadit in arcem
Tydides Ithaco et, dextra amolitus in ipso
Custodes aditu templi, caeleste reportat
Palladium ac nostris aperit mala Pergama fatis.
Nam postquam Oenotris fundavit finibus urbem,
Aeger delicti, Phrygium placare colendo
Numen et Iliacos parat exorare penatis.
Ingens iam templum celsa surgebat in arce,
Laomedonteae sedes ingrata Minervae:
Cum medios inter somnos altamque quietem
Nec celata deam et minitans Tritonia virgo:
"Non haec, Tydide, tantae pro laudis honore
Digna paras, non Garganus nec Daunia tellus
Debentur nobis. quaere in Laurentibus arvis,
Qui nunc prima locant melioris moenia Troiae.
Huc vittas castumque refer penetrale parentum."

Quis trepidus monitis Saturnia regna capessit.
Iam Phryx condebat Lavinia Pergama victor
Armaque Laurenti figebat Troia luco.
Verum ubi Tyrrheni perventum ad fluminis undas
Castraque Tydides posuit fulgentia ripa,
Priamidae intremuere metu. tum, pignora pacis
Praetendens dextra ramum canentis olivae,
Sic orsus Dauni gener inter murmura Teucrum:
"Pone, Anchisiade, memores irasque metusque;
Quicquid ad Idaeos Xanthum Simoentaque nobis
Sanguine sudatum Scaeaeque ad limina portae,
Haud nostrum est; egere dei duraeque sorores.
Nunc age, quod superest, cur non melioribus, aevi,
Ducimus auspiciis? dextras iungamus inermis.
Foederis, en, haec testis erit." veniamque precatus
Troianam ostentat trepidis de puppe Minervam.
Haec ausos Celtas irrumpere moenia Romae
Corripuit leto neque tot de milibus unum
Ingentis populi patrias dimisit ad aras'.

– "A na to je, protiveći se, neslavna dika Argiripe – jer vukao je slavno sjeme od loze etolskoga vođe, potomka Enejeva – Dasije, kojemu ime nije bilo neznatno, obdaren imanjem ali hrome vjere: pridružio se uzavrelom Punjaninu jer se nije uzdao u latinsko vodstvo, (35) on je rekao premećući drevna sjećanja svojih predaka: 'Kad su bojovnici već dugo udarali ratom o teukrijski Pergam i Mars se zaustavio pod zidovima bez krvi, tada je Kalhant – tako je naime silno hrabri junak Diomed znao pripovijedati svojemu tastu Daunu, koji je to tražio od njega dok su ispijali čaše, a bilo je sve pohranjeno u njegovu čvrstu sjećanju – (40) ali Kalhant je Danajcima govorio s velikom sigurnosti da Ilij neće nikada ustuknuti pred terapanskim oružjem ili vratiti Ledin porod u Amiklu ako se ne pobrinu da iz sjedišta tvrđave otrgnu kip božice što zveči oružjem, koji je tamo zatvoren. (45) Jer bogovi su odlučili da nikomu ne bude ikada dano razbiti gradove koje zaposjedne ta slika. Tada je moj predak, sin Tidejev, kojemu je bio pridružen još Itačanin, stigao u tvrđavu, i pošto je na samom pristupu hramu desnicom satro stražare, donio je sa sobom nebeski paladij i otvorio je Pergam zlokoban našem usudu. (50)

Naime, pošto je u zemlji Enotriji osnovao grad, bolan od svojega prijestupa, nastojao je poštivanjem primiriti frigijsko božanstvo i od ilijskih penata izmoliti oproštenje. Već se na visokoj tvrđi dizao golem hram, (55) nedrago sjedište Laomedontove Minerve. Tada je jednom usred snoviđenja i u dubokom snu tritonska djevica, ne skrivajući da je božica, priprijetila: 'To što mi spremaš, Tidejev sine, nije dostojno da se time počasti moja slava. Nisu Gargan i daunijska zemlja (60) ono što nam pripada. Traži nam mjesto na laurentskim poljima, gdje su sad upravo počeli smještati zidine bolje Troje. Vrati onamo vrpce i čistu svetinju njihovih predaka'. Prestrašen od tih naredaba pošao je u Saturnovo kraljevstvo. Tamo je već pobjednik Frigijac utemeljivao lavinijski Pergam (65) i učvršćivao oružje zabodeno u laurentski lug. A kada je pak Tidejev sin stigao do valova tirenske rijeke i kada je svoj blistavi tabor postavio na njezinu obalu, zadrhtali su Prijamovi potomci od straha. Tada je Daunov zet pružio pred sebe granu sive masline, držeći je u desnici kao zalog miru, (70) i stao je kroz mrmor Teukrana govoriti ovako: 'Pusti, Anhizov sine, bijes i strah što dugo pamte; sve što smo se mi krvavo znojili uz Ksant i Simoent pod Idom i pred pragom Skejskih vrata, sve to nije naše: bogovi su to provodili i nesmiljene sestre. (75) A sada, daj, zašto da ono što nam je ostalo vijeka ne provodimo pod povoljnijim znakom? Neka se uhvatimo za nenaoružane desnice. A evo, to će nam biti svjedok saveza'. I pošto ih je zamolio da mu oproste, pokazao im je preplašenima s krme Minervu. A ona je poslije pogubom pogubila Kelte kad su se usudili provaliti u rimske zidine (80) i nije dopustila da se od tolikih tisuća silno brojnoga naroda samo i jedan vrati djedovskim oltarima."

To je starija verzija iste priče koju smo već susreli kod Prokopija. Ispripovijedana je pjesnički vrlo dojmljivo legenda o Diomedu u Italiji i o tome kako je Eneji vratio ugrabljen trojanski paladij, kip božice Atene (latinski Minerve) koji je nekada stajao u svetištu na najvišem vrhu trojanske akropole, a Diomed ga je s Odisejem oteo u potajnom noćnom pohodu i tako lišio Troju najmoćnije zaštite. Tek tada je postalo moguće osvojiti je.

Silije Italik pripovijeda to gotovo jednako zagonetno i tamno kao što pjeva Likofron. On je u tom pod utjecajem aleksandrinizma. I njegovu je kazivanju potreban komentar. Na mjestu Silijeva epa koje je ovdje navedeno radnja se zbiva u Arpima, staroj Argiripi, u vrijeme drugoga punskog rata, kad je Hanibal sa svojom vojskom prodro do juga Italije. U Arpima su se, kao i u

drugim italskim gradovima, našli ugledni i utjecajni građani koji su bili skloni stati na Hanibalovu stranu. Takav je bio Dasije, građanin Arpa, kojega je loza, kako se vjerovalo, potjecala od samoga osnivača Argiripe Diomeda. Dasije se tu, savjetujući Hanibalu da ne krene u opsadu Rima, poziva na sjećanje što se čuva u njegovu rodu o tome kako je njegov predak Diomed uzalud pokušao naći paladiju mjesto u Argiripi da ga ondje poštuje i stavi svoj grad pod njegovu zaštitu. Na zahtjev same božice vratio je sveti kip Trojancima što su pod vodstvom Enejinim upravo u Laciju osnivali nov grad, Lavinij, od kojega će poslije poteći i Rim, nova Troja, i stajat će pod neprobojnom zaštitom paladija, što se pokazalo kad su Gali osvojili Rim i onda, premda su bili pobjednici, od toga propali.

Loza etolskoga vođe, Diomed je bio Etolac, potječe od Eneja *(Oeneus)*, kojega treba razlikovati od Eneje *(Aeneas)*, pa je zato Silije zove *Oenea stirps ductoris Aetoli.* Enej (Οἰνεύς), kojega ime vezuje s vinom (οἶνος), lik je, čini se, vezan prvotno s vegetacijskim kultom i predodžbama rodnosti. Njegov je sin Tidej (Τυδεύς), otac Diomedov. Ime Τυδεύς prema staroindijskom *tudáti* i latinskom *tundit* "udara, tuče" upućuje na to da Tideja shvatimo kao gromovnika. Iza tih legendarnih herojskih likova kriju se, čini se, drevna božanstva.

Pergam je trojanska tvrđava. Pod njom je bila zamrla navalnost Ahejaca jer se pokazalo da je nemoguće zauzeti Troju. Tada je proročanstvo vidioca Kalhanta pokazalo put. Diomed i Odisej otkrali su se u Troju i iz svetišta na najvišoj uzvisini tvrđave oteli su paladij. Terapna je malo mjesto u Lakoniji u kojem je Leda rodila Helenu. Zato je ahejsko oružje terapansko jer se bori za Helenu i želi je vratiti u Amiklu, utvrđen grad blizu Sparte, gdje je Menelaj, Helenin muž, imao svoje dvore. Tamo je bilo i veliko svetište Apolonovo.

Pergam, trojanska utvrda, naziva se ovdje zlokobnim jer je njegovo osvajanje Ahejcima donijelo samo nevolje. Enotrija pak je staro ime jugoistočne Italije. Laomedont je bio prvi trojanski kralj, pa je i sveti kip božice Atene, zaštitnice grada, u tom smislu njegov. Tritonska djevica je Atena, koja je, tek što je skočila Zeusu iz glave, pošla, kako se pričalo, do jezera Tritona u Africi, na sjeveru današnje Libije. Laurent je pak stara i legendarna prijestolnica Lacija u kojoj su stolovali kralj Latin i kraljica Amata u vrijeme kad je onamo stigao Trojanac Eneja s božanskim nalogom da tamo obnovi trojansku vladavinu, koja će dobiti svoje konačno sjedište u Rimu. Bolja Troja koju Eneja gradi u Laciju nije medutim, kao grad, još Rim, nego Lavinij. Taj grad je u

Laciju osnovao sam Eneja, a tek poslije njegove smrti osnovali su potomci njegova roda grad Rim. U obojima se, međutim, ostvaruje buduća rimska vlast kao obnovljena trojanska.

Saturn je latinsko ime grčkoga Krona, oca Zeusova, koji je, kako se vjerovalo, pošto ga je sin svrgnuo s vlasti vrhovnog boga, osnovao blaženo kraljevstvo na Zapadu. Tamo je vladao nad preobraženim pokojnicima. S tim kraljevstvom povezivali su stari Italiju, osobito Lacij, pa Silije ovdje upotrebljava njegovo ime u tom smislu. Tirenska, a to će reći etrurska rijeka je Tiber, koji teče iz zemlje Etruščana što se grčkim imenom zovu Tirenci. Teukrani su Trojanci, Anhizov sin je Eneja, a Ksant i Simoent rijeke što teku po trojanskom polju pod gorom Idom. Nesmiljene sestre su Parke, suđenice, što predu nit usuda.

Sve to treba znati i imati na umu da bi se razumjelo Silijevo pripovijedanje. Odatle se razabire koliko je učeno to pjesništvo i kako je jaka aleksandrinska tradicija u rimskoj književnosti. No kada se probijemo kroz sav taj gustiš aluzija i mitoloških asocijacija, razabiremo da je kod Silija Italika sačuvan važan elemenat legende o Diomedu na Zapadu, gdje se on uvodi kao Daunov zet i osnivač Argiripe i kaže da je vratio oteti Atenin kip Trojancima što su tada u Laciju osnivali "bolju Troju".

Predaju o vraćanju Paladija zabilježio je Prokopije na pragu srednjega vijeka u vezi s Beneventom (vidi str. 345-347). O Diomedovu potomku Dasiju u Arpima piše Apijan u onom dijelu svoje Rimske povijesti u kojem je opisao rat s Hanibalom (31): Ἀργύριππά δ' ἐστι πόλις ἐν τῇ Δαυνίᾳ ἣν Διομήδης ὁ Ἀργεῖος λέγεται κτίσαι καί τις ἔκγονος εἶναι τοῦ Διομήδους νομιζόμενος, Δάσιος, ἀνὴρ εὐμετάβολός τε τὸ φρόνημα καί οὐ Διομήδους ἄξιος, Ῥωμαίων περὶ Κάννας τὴν μεγάλην ἥτταν ἡττημένων, ἀπέστησε τὴν πατρίδα πρὸς τοὺς Λίβυας ἀπὸ Ῥωμαίων. – "Argiripa je grad u Dauniji, koji je, kako se priča, osnovao Diomed Argejac. A neki Dasije, za kojega se smatralo da je Diomedov potomak, čovjek prevrtljive ćudi i nimalo dostojan Diomeda, u vrijeme kada su Rimljani kod Kane pretrpjeli onaj teški poraz učinio je da mu se domovina od Rimljana odmetne Libijcima." Odmah se razabire da je to ista ona zgoda koju je opjevao Silije Italik.

Stefan Bizantinac (6. st. n. e.) unio je u svoj spis o etnicima, nazivima stanovnika izvedenim od imena gradova, o Argiripi i njezinu osnivaču ovo: Ἀργυρίππα, πόλις τῆς Δαυνίας κατὰ τὸν Ἰόνιον κόλπον. Λυκόφρων· 'ὁ δ'

Ἀργύριππα Δαυνίων pagklhr*m*an!. αὕτη Ἄρποι ἐκαλεῖτο. Διομήδης μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Ἰλίου ἐτείχισε καὶ μετωνόμασεν Ἄργος Ἵππιον. τὸ ἐθνικὸν Ἀργυριππανός. Στράβων Ἀργυριππηνός φησιν. – "Argiripa, grad u Dauniji na Jonskom zaljevu. Likofron pjeva: 'Argiripu, baštinu Daunijaca'. Taj se isti grad zvao Arpi. Diomed ga je poslije osvojenja Ilija utvrdio zidovima i preimenovao u Hipijski Argos. Naziv stanovnika je Argiripanac. Strabon veli Argiripinac."

U Stefanovu citatu iz Likofrona lako je prepoznati onaj stih koji je ovdje bio ishodište svemu skupljanju podataka o osnutku Argiripe. Razabire se nesigurnost u predaji oblika toga imena: Αργυρίππα (ženski rod u jednini) i Ἀργύριππα (srednji rod u množini). Rukopisi se tu razilaze, a mi smo donijeli onakve oblike kakvi su se našli u izdanjima Likofrona i Stefana.[9] Jonski zaljev je staro ime Jadranskoga mora i kao Jonsko more utvrdilo se danas za njegov najjužniji dio, izvan Otrantskih vrata.

Pošto je Likofron stavio Kasandri u usta kao proročanstvo Diomedovo osnivanje Argiripe, govori odmah na isti način i o pretvorbi njegovih nesretnih drugova u ptice, koje su poslije u tom novom liku živjele na otoku koji je dobio ime po njemu (594-609). O tome kaže sholijast uz stih 592. ovo: ταύτην (treba razumjeti: τὴν νῆσον) ᾤκεσαν οἱ φίλοι αὐτοῦ καὶ ἐκάλεσαν ὁμώνυμον αὐτῷ Διομήδειαν νῆσον. – "Na njem (treba razumjeti: na otoku) naselili su se njegovi prijatelji i nazvali su ga njegovim imenom Diomedov otok."

Uz Likofronov 594. stih stoji dalje u sholijama ovo: οἱ γὰρ ἑταῖροι τοῦ Διομήδους ὀδυρόμενοι τὰς τοῦ ἥρωος συμφορὰς μετεβλήθησαν εἰς ὄρνεα τὰ καταρράκτας λεγόμενα· εἰσὶ δὲ ὅμοια κύκνοις, οἵτινες διάγουσιν ἐν τῇ Διομηδείᾳ νήσῳ. κεῖται δὲ αὕτη ἐν τῷ Ἀδρίᾳ. οἰκοῦσι δὲ οὗτοι οἱ ὄρνιθες ὥσπερ πόλιν. ὑπὸ γὰρ τὸν ὄρθρον βρέχουσι τὸν τόπον ταῖς πτέρυξι καὶ ῥαίνουσι πάλιν βρέχοντες, εἶτα εἰς ἄγραν πορεύονται καὶ τὰ ληφθέντα θέντες ὁμοῦ διαιροῦσιν ἀλλήλοις. Ἀργυρίππα δὲ πόλις ἐστὶν ἐν Ἰταλίᾳ, ἣν ἔκτισε Διομήδης καὶ ὁ ὄχλος αὐτοῦ. –"A drugovi Diomedovi, oplakujući junakovu propast, pretvorili su se u ptice koje se zovu po tome što se obrušuju. A slične su labudovima i borave na Diomedovu otoku. On leži na Jadranu. A te ptice stanuju kao u gradu. Pred zoru moče to mjesto krilima i škrope močeći

[9] Za Likofrona vidi bilj. 5; a za Stefana je i danas još mjerodavno izdanje A. Meineke, Berlin 1849.

ga opet i zatim idu u lov i stavljaju ulov na kup i zajednički ga dijele između sebe. A Argiripa je grad u Italiji koji je osnovao Diomed i njegovo mnoštvo."

Uz stih 602. piše sholijast o Diomedovu otoku još i ovo: κεῖται δὲ ἡ Διομήδεια νῆσος περὶ τὸν Ἰόνιον κόλπον καὶ τὸν Ἀδρίαν. οἱ γὰρ Ἰάπυγες καὶ Ἄπουλοι περὶ τὸν Ἰόνιον κόλπον οἰκοῦσιν. Ἀπούλων δὲ ἔθνη κατὰ τὸν Δίωνα Πευκέντιοι, Πεδίκουλοι, Δαύνιοι, Ταραντῖνοι καὶ Κάναι. Διομήδους πεδίον ἐστὶ περὶ τὴν Ἀπουλίαν τῶν Δαυνίων. Ἡ δὲ Μεσσαπυγία καὶ Ἰαπυγία ἐκλήθη ὕστερον Σαλεντία, εἶτα Καλαβρία ἐκλήθη. ἡ δ' Ἀργυρίππα πόλις τοῦ Διομήδους ἐκλήθη Ἄπουλις Ἄρπους. ὃ δέ φησιν ὁ Λυκόφρων καὶ ἔμπροσθεν ὅτι ἀκαρπούσης τῆς Δαυνίων γῆς διὰ τὰς ἀρὰς Διομήδους μεταπεμψάμενοι οἱ Δαύνιοι συμπολίτας τοῦ Διομήδους καὶ βαλόντες ζῶντας εἰς γῆν ἐποίησαν καρπεύειν τὴν γῆν, λῆρός ἐστιν. ἐπὶ Φαβίου γὰρ Μαξίμου Βερικόσσου ἤτοι ἀκροχορδονώδους οὐ Δαύνιοι ἀλλὰ Ῥωμαῖοι τοῦτο ἐποίησαν Ἑλληνικὸν καὶ Γαλατικὸν ἀνδρόγυνον κρύψαντες ἐν μέσῃ τῇ ἀγορᾷ ἐκ χρησμοῦ τινος δειματωθέντες λέγοντος Ἕλληνα καὶ Γαλάτην καταλήψασθαι τὸ ἄστυ. – "A Diomedov otok leži u Jonskom zaljevu i Jadranu. Japizi i Apulci stanuju na Jonskom zaljevu. A narodi Apulaca jesu po Dionu Peuketijci, Pedikuli, Daunijci, Terentinci i Kani. Diomedovo polje je u Apuliji, gdje žive Daunijci. A Mesapigija i Japigija prozvala se poslije Salentija, zatim se prozvala Kalabrija. A Argiripa, grad Diomedov, prozvan je kod Apulaca Arpi. A ono što Likofron veli dalje da su, kad zemlja Daunijaca nije rodila od Diomedove kletve, Daunijci pozvali Diomedove sugrađane i žive ih bacili u zemlju i tako učinili da zemlja rodi, to je pusta priča. Za Fabija Maksima Verukoza, što će reći bradavičavoga, nisu naime Daunijci nego Rimljani učinili to s grčkim i galskim bračnim parom i zakopali ih posred trga jer su se prepali od nekog proroštva koje je govorilo da će Grk i Gal zauzeti grad."

U ovom citatu sačuvan je fragment iz povijesnoga djela Diona Kasija Kokcejana (213. st. n. e.) iz kojega se navodi popis apulskih naroda. Neobično je da se ime grada Κάνναι/*Cannae* ovdje javlja kao ime naroda Κάναι, što se prevodi kao Kani. Neobično je i to što se Pedikuli nabrajaju uz Peuketijce, premda je *Poediculi* latinsko ime toga istoga naroda. Izdavač Dionovih djela Boissevain stavio je tu drukčiju interpunkciju: Peuk°tioi Pedμkouloi kaὶ Daønioi kaὶ Tarant³noi. kaὶ KÇnnai DiomâdouV pedμon ûstὶ perὶ tçn

!Apoulμan tún Daunμwn.[10] To onda treba prevesti: "Peuketijci ili Pedikuli, i Daunijci, i Tarentinci. I Kana, Diomedovo polje, u Apuliji, gdje žive Daunijci." Doista je grad Kana ležao u Diomedovu polju (vidi str. 372). Izdavač sholija uz Likofronovu Aleksandru Scheer vratio se međutim prvotnoj interpunkciji, pa tako ostaje pri tom da se grad Kana tu navodi među apulskim narodima. Što slovo *n* u tom imenu u rukopisima nije udvojeno, treba najvjerojatnije smatrati naprosto pogreškom.

Sholijast je ovdje pošao dalje i tumači već ono što je Likofron pjevao dalje, o Diomedovoj kletvi da zemlja koju nije dobio ne rodi plodom nego samo ako je zasiju Etolci (619–624). O tome će stoga biti podrobnije govora kasnije (str. 380-382). Prije treba još vidjeti što se pripovijeda o Diomedovu otoku, o pretvorbi njegovih drugova, o njegovu grobu i svetištu.

O Diomedovu Otoku i njegovim drugovima što pretvoreni u ptice žive na njem piše i Antonin Liberal 37: Διομήδης μετὰ τὴν ἅλωσιν Ἰλίου παραγενόμενος εἰς Ἄργος Αἰγιάλειαν μὲν ἐμέμψατο τὴν γυναῖκα τὴν ἑαυτοῦ χάριν ἔργων Ἀφροδίτης, αὐτὸς δ' εἰς Καλυδῶνα τῆς Αἰτωλίας ἀφίκετο καὶ ἀνελὼν Ἄγριον καὶ τοὺς παῖδας Οἰνεῖ τῷ προπάτορι τὴν βασιλείαν ἀποδίδωσιν. αὖτις δὲ πλέων εἰς Ἄργος ὑπὸ χειμῶνος εἰς τὸν Ἰόνιον ἐκφέρεται πόντον. ἐπεὶ δὲ παραγενόμενον αὐτὸν ἔγνω Δαύνιος ὁ βασιλεὺς ὁ τῶν Δαυνίων, ἐδεήθη τὸν πόλεμον αὐτῷ συμπολεμῆσαι πρὸς Μεσσαπίους ἐπὶ μέρει γῆς καὶ γάμῳ θυγατρὸς τῆς ἑαυτοῦ. καὶ Διομήδης ὑποδέχεται τὸν λόγον. ἐπεὶ δὲ παραταξάμενος ἐτρέψατο τοὺς Μεσσαπίους καὶ ἔλαβε τὴν γῆν, ταύτην μὲν Δωριεῦσιν ἔνειμε τοῖς σὺν αὐτῷ· δύο δὲ παῖδας ἐκ τῆς θυγατρὸς ἔσχε τῆς Δαυνίου, Διομήδη καὶ Ἀμφίνομον. τελευτήσαντα δ' αὐτὸν κατὰ γῆρας ἐν Δαυνίοις ἐκτέρισαν οἱ Δωριεῖς ἐν τῇ νήσῳ καὶ ὠνόμασαν αὐτὴν Διομήδειαν, αὐτοὶ δ' ἐγεώργουν ἣν ἐδάσαντο παρὰ τοῦ βασιλέως γῆν καὶ αὐτοῖς ἐξέφερε πλεῖστον καρπὸν κατ' ἐμπειρίαν γεωργικῶν ἔργων. Δαυνίου δ' ἀποθανόντος ἐπεβούλευσαν Ἰλλυριοὶ βάρβαροι κατὰ φθόνον αὐτῶν τῆς γῆς καὶ ἀνεῖλον ἐν τῇ νήσῳ πάντας ἔντομα θύοντας ἐπιφανέντες οἱ Ἰλλυριοὶ τοὺς Δωριεῖς· Διὸς δὲ βουλῇ τὰ σώματα μὲν ἠφανίσθη τῶν Ἑλλήνων, αἱ ψυχαὶ δὲ μετέβαλον εἰς ὄρνιθας. καὶ ἔτι νῦν Ἑλληνικὴ μὲν ἐπὰν καθορμίσηται ναῦς, φοιτῶσι πρὸς αὐτοὺς

[10] *Cassii Dionis Cocceiani Historiarum Romanorum quae supersunt,* edidit Ursulus Philippus Boissevain, 2. izd. Berlin 1955, vol. 1, p. 219.

<οὗτοι> οἱ ὄρνιθες, Ἰλλυρικὴν δὲ φεύγουσι ναῦν καὶ ἀφανίζονται πάντες ἐκ τῆς νήσου.

– "Diomed je poslije zauzeća Ilija došao u Argos i prekorio svoju ženu Egijaliju zbog Afroditinih poslova, a sam je stigao u Kalidon u Etoliji, i pošto je ubio Agrija i njegovu djecu, predao je kraljevstvo Eneju, svojem djedu. A onda, dok je opet plovio u Argos, iznijelo ga je nevrijeme na Jonsko more. A kada je Daunije, kralj Daunijaca, saznao za njegov dolazak, zamolio ga je da ratuje s njim u ratu protiv Mesapljana i obećao mu je da će mu za to dati dio zemlje i svoju kćer za ženu. Diomed je to prihvatio. A kada je stao s njim u isti bojni red i porazio Mesapljane te dobio zemlju, razdijelio ju je Doranima koji su bili s njim. A dobio je od Daunijeve kćeri dva sina, Diomeda i Amfinoma. I kada je on u starosti umro među Daunijcima, sahranili su ga Dorani na otoku i nazvali su taj otok Diomedovim. Sami su pak obrađivali zemlju koju su dobili pored kraljeve i njima je donosila najviše ploda jer su bili iskusni u zemljoradnji. A kada je umro Daunije, stali su im barbari Iliri snovati nevolju iz zavisti zbog njihove zemlje. I jednom su Iliri iznenada nasrnuli i pobili sve Dorane na otoku dok su prinosili pokojničke žrtve. Po Zeusovoj odluci nestala su tijela Helena, a duše su se pretvorile u ptice. I sada još, kad god pristane helenski brod, dolaze ptice k njima, a od ilirskog broda bježe i nestaju sve s otoka."

To je nešto drukčija verzija iste predaje. Diomedovi drugovi, Heleni, ovdje se opisuju kao Dorani. Između povratka iz Troje u Argos i nevremena koje ga je odnijelo na italske žale Diomed je po ovom pripovijedanju bio u Etoliji i tamo vratio kraljevstvo svojem djedu Eneju. To je pripovijest koja se i inače javlja na mjestima u staroj književnosti. Drugovi se ovdje, kako pripovijeda i Likofronov sholijast, ali ne i sam Likofron, pretvaraju u ptice tek poslije Diomedove smrti. Kao i kod Likofrona, pitomo prilaze Grcima a bježe od barbara. No tu se dodaje i objašnjenje: Diomedove su drugove pobili Iliri. Nije dakle samo sjećanje na to da su i sami nekoć bili Grci, kako pripovijeda Likofron.[10a]

O tome kako su barbari pobili Helene, Diomedove drugove, piše i Polijen Makedonac (2. polovica 2. st. pr. n. e.) u svojoj zbirci ratnih lukavstava (Strathgâmata) 8,18: Da≈noV Διομήδους ἐν Ἰταλίᾳ τελευτήσαντος ἐπιτάφιον ἀγῶνα ποιῶν πρώτῃ μὲν ἡμέρᾳ τῶν Ἑλλήνων ὡπλισμένων πομπὴν

[10a] Usp. Katičić, *Illyro-Apenninica* 178—179 = u ovoj knjizi str. 203-204.

ἔπεμψε, δευτέρᾳ δὲ τῶν βαρβάρων. καὶ συνέταξε τοῖς βαρβάροις χρήσασθαι παρὰ τῶν Ἑλλήνων τὰ ὅπλα. οἱ δὲ χρήσαντες ὑπὸ τῶν βαρβάρων τοῖς ἰδίοις ὅπλοις ἀπώλοντο. – "Kada je Diomed umro u Italiji, Daun je priredio nadgrobne igre i prvog je dana poslao naoružane Helene u ophod, a drugoga barbare. I uredio je da barbari posude oružje od Helena. Oni su im ga dali i barbari su ih pobili njihovim vlastitim oružjem."

Nema dakle jasne i suvisle predaje o tome kakvu je ulogu odigrao Daun, je li on Diomedu bio očinski tast ili pogubni neprijatelj. Nije jasno ni to što u tom zbivanju znače Mesapljani i Iliri. Jasno je samo to da su se Grci pri svojim najstarijim dodirima s Jadranom znali krvavo sukobiti s barbarima, zvali se oni Japizi, Daunijci, Mesapljani ili Iliri. U legendi o Diomedu na Zapadu sačuvala se uspomena na te sukobe i ostao je trag starih neprijateljstava. Grci su južnu Italiju poslije učinili svojom, ne samo mitološki nego i pravom kolonizacijom. Ona je postala Velika Grčka. Ali to nije sasvim izbrisalo ožiljke od starih rana.

U rimskoj se književnosti javlja verzija priče o pretvaranju Diomedovih drugova u ptice koja se poklapa s Likofronovom u tome što do toga dolazi još za Diomedova života. Kod Vergilija odgovara Diomed Venulu, poslaniku kralja Latina, koji je od njega tražio pomoć protiv Eneje i njegovih Trojanaca ovo (Eneida 11, 271–277):

Nunc etiam horribili visu portenta secuntur
Et socii amissi petierunt aethera pennis
Fluminibusque vagantur aves – heu dira meorum
Supplicia – et scopulos lacrimosis vocibus implent.
Haec adeo ex illo mihi iam speranda fuerunt
Tempore cum ferro caelestia corpora demens
Adpetii et Veneris violavi volnere dextram.

– "Pa i sada me progone čudesni znaci koje je strašno gledati. Izgubljeni drugovi poletjeli su krilima u zrak i klate se po rijekama kao ptice – jao, kako su strahovito kažnjeni moji – i ispunjaju stijene plačnim glasom. A tomu sam se trebao nadati još od onoga vremena kad sam izbezumljen nasrnuo željezom na nebesničko tijelo i ranom povrijedio Venerinu desnicu."

Vergilija se u svemu bitnom drži Ovidije (43.pr. n. e. – 17/18.n. e.). On je u svojim *Metamorfozama* majstorski opjevao preobrazbu Diomedovih

drugova. I on pripovijeda o Venulovu poslanstvu i njegovu putu u Argiripu (14,456–459):

At Venulus frustra profugi Diomedis ad urbem
Venerat: ille quidem sub Iapyge maxima Dauno
Moenia condiderat dotaliaque arva tenebat.

– "A Venul je uzalud došao u grad izbjeglice Diomeda: On je, naime, pod Japižaninom Daunom sagradio moćne zidine i držao polja što su mu bila dana kao miraz."

U svojem odgovoru Diomed opisuje pretvorbu svojih drugova (494–511):

Talibus iratam Venerem Pleuronius Acmon
Instimulat verbis stimulisque resuscitat iram.
Dicta placent paucis: numeri maioris amici
Acmona corripimus; cui respondere volenti
Vox pariter vocisque via est tenuata, comaeque
In plumas abeunt, plumis nova colla teguntur
Pectoraque et tergum, maiores bracchia pennas
Accipiunt, cubitusque levis sinuatur in alas.
Magna pedis digitos pars occupat, oraque cornu
Indurata rigent finemque in acumine ponunt.
Hunc Lycus, hunc Idas et cum Rexenore Nycteus,
Hunc miratur Abas: et dum mirantur, eandem
Accipiunt faciem, numerusque ex agmine maior
Subvolat et remos plausis circumvolat alis:
Si volucrum quae sit dubiarum forma requiris,
Ut non cygnorum, sic albis proxima cygnis.
Vix equidem has sedes et Iapygis arida Dauni
Arva gener teneo minima cum parte meorum.

– "Takvim je riječima Pleuronjanin Akmon podbô razljućenu Veneru i tim je izazovom obnovio njezin gnjev. Nekolicini su se dopale te riječi. Većina prijatelja i ja sâm pograbili smo ga prijekorima. A kada nam je on htio odgovoriti, istanjio mu se jednako i sam glas i put njegova glasa, i vlasi su se pretvorile u perje, perje je prekrilo njegov vrat, što je dobio nov oblik, i prsa i leđa, ruke su dobile veće perje, a laktovi su se svinuli u laka krila. Velik dio stopala zauzeo je prste, a usta su se ukočila stvrdnuta rožinom i dobila za-

oštren vrh. Njemu se čudio Lik, njemu Ida i Niktej s Reksenorom, njemu se čudio Aba: i dok se oni čude, dobivaju isti oblik, i većina moje čete uzlijeće i udarcima krila oblijeću oko brodskih vesala: Ako pak pitaš kakav je oblik tih nejasnih ptica, ako i nisu labudovi, opet je vrlo sličan bijelim labudovima. Jedva dakle držim ovo sjedište i suhe oranice Japižanina Dauna kao njegov zet sa sasvim malim dijelom družine."

Ovidije se tu, što se same pripovijesti tiče, poveo sasvim za Vergilijem. Drugovi se pretvaraju u ptice još za živa Diomeda i to je dio njegovih nevolja. Obojica odstupaju od starije predaje time što je ta pretvorba u njih posljedica Afroditina gnjeva, koja prema drugim i, čini se, prvotnijim verzijama na Zapadu nije više progonila Diomeda.[11]

Legendu o tome kako su se na Diomedovu otoku njegovi drugovi pretvorili u ptice prvi su zapisali helenistički historičari i etnografi. Od njih ju je preuzeo Likofron. Do najstarijih vrela, iz kojih je i on crpio, vodi nas Antigon iz Karista na Eubeji (3. st. pr. n. e.) u svojim čudnovatim pričama (#Istoriún parad´xwn sunagwgâ) 172: περὶ μὲν τῶν ζῴων Λύκον μὲν ἐν τῇ Διομηδείᾳ τῇ νήσῳ φησὶν (ὁ Καλλίμαχος) ἱστορεῖν τοὺς ἐρωδιοὺς ὑπὸ μὲν τῶν Ἑλλήνων, ὅταν παραβάλλῃ τις εἰς τοὺς τόπους, οὐ μόνον ψαυομένους ὑπομένειν, ἀλλὰ καὶ προσπετομένους εἰς τοὺς κόλπους ἐνδύνειν καὶ σαίνειν φιλοφρόνως** . λέγεσθαι δέ τι τοιοῦτον ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων ὡς τῶν Διομήδους ἑταίρων εἰς τὴν τῶν ὀρνέων τούτων φύσιν μετασχηματισθέντων. – "A (Kalimah) kaže da Lik izvješćuje o životinjama na Diomedovu otoku kako čaplje tamo ne samo podnose da ih dodiruju Heleni kad se koji nađe u onim predjelima, nego da i same lete k njima i zavlače im se u njedra i umilno se maze**. A da domaći svijet tamo govori nešto kao da su se Diomedovi drugovi pretvorili u ta ptičja bića."

Antigon je svoje podatke na tom mjestu uzeo od aleksandrinskoga pjesnika Kalimaha (3. st. pr. n. e.), a taj je opet kao svoje vrelo navodio Lika iz Regija (4/3. st. pr. n. e.). Bio je to učen historičar, živio je u Aleksandriji, a posvojio je pjesnika Likofrona. Njegova su povijesna djela imala jaku etnografsku primjesu. Smatrao se uz Timeja (također 4/3. st. pr. n. e.), koji se služio njegovim djelima, jednim od najtemeljnijih znalaca zapadnih predjela.

[11] Usp. F. Bömer, *Kommentar zu: P. Ovidius Naso, Metamorphosen, Buch XIV—XV*, Heidelberg 1986, 146–151.

Njegovim vijestima i zapisima služio se dakako i njegov posinak Likofron. Nije jasno da li je i Timej donosio u svojem djelu vijest o pretvorbi Diomedovih drugova u ptice što od tada žive na Diomedovu otoku.[12]

O Diomedovu otoku i o pticama na njem ima vijest i u spisu O čudesnim slušanjima (Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων, *De mirabilibus auscultationibus*), koji je do nas došao pod imenom Aristotelovim, a istinski mu je pisac nepoznat. Taj spis potječe iz helenističkoga vremena, možda upravo iz 3. st. pr. n. e. U njem stoji ovo (79): Ἐν τῇ Διομηδείᾳ νήσῳ, ἣ κεῖται ἐν τῷ Ἀδρίᾳ, φασὶν ἱερόν τι εἶναι τοῦ Διομήδους θαυμαστόν τε καὶ ἅγιον, περὶ δὲ τὸ ἱερὸν κύκλῳ περικαθῆσθαι ὄρνιθας μεγάλους τοῖς μεγέθεσι, καὶ ῥύγχη ἔχοντας μεγάλα καὶ σκληρά. τούτους λέγουσιν, ἐὰν μὲν Ἕλληνες ἀποβαίνωσιν εἰς τὸν τόπον, ἡσυχίαν ἔχειν, ἐὰν δὲ τῶν βαρβάρων τινὲς τῶν περιοίκων, ἀνίπτασθαι καὶ αἰωρουμένους καταράσσειν αὐτοὺς εἰς τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ τοῖς ῥύγχεσι τιτρώσκοντας ἀποκτείνειν. μυθεύεται δὲ τούτους γενέσθαι ἐκ τῶν ἑταίρων τῶν τοῦ Διομήδους, ναυαγησάντων μὲν αὐτῶν περὶ τὴν νῆσον, τοῦ δὲ Διομήδους δολοφονηθέντος ὑπὸ τοῦ Αἰνέου τοῦ τότε βασιλέως τῶν τόπων ἐκείνων γενομένου. – "Na Diomedovu otoku, koji leži u Jadranu, kažu da ima neki hram Diomedov, divan i svet, a oko toga svetišta da sjede ptice, velike rastom, koje imaju velike i tvrde kljunove. I kažu da one, kad se Heleni iskrcaju na ono mjesto, ostaju mirne, a ako neki od barbara što stanuju uokolo, da uzlijeću i da se iz zraka obrušuju na njihove glave, pa ih kljunovima ranjavaju i ubijaju. A priča se da su one postale od drugova Diomedovih, koji su kod tog otoka pretrpjeli brodolom, a Diomeda da je ubio Eneja, koji je tada postao kralj onih predjela."

Tako je Diomed žrtva Enejina, ako se to ime nije tu našlo samo pogreškom kojega prepisivača. S njim ga je kasnija rimska predaja, kakva je u Vergilija, Silija Italika i Prokopija, simbolički izmirila, učvršćujući tako prijateljstvo Daunije s Rimom. Tu se razabire koliko je bilo raznih verzija

[12] Usp. Westermannovo i Gianinijevo izdanje grčkih paradoksografa; Kalimah (ed. Pfeiffer) fragm. 407,43; Jacoby, FGrHist 570, fragm. 6. O Diomedovim otocima usp. Hülsen, *Diomedeae insulae, PWRE,* Hbb. 9, Stuttgart 1903, 815. O pitanju vrela usp. J. Geffcken, *Timaios' Geographie des Westens,* Berlin 1892, 5–9 i 133–137; P. Corssen, *Ist die Alexandra dem Tragiker Lykophron abzusprechen?* Rheinisches Museum für Philologie 68, Frankfurt a. M. 1913, 326–335. Ch. G. Heyne u svojem izdanju Vergilijeve Eneide, Leipzig 1833, sv. 3, str. 700–701 upozorava da su i drugi heroji (Ahilej, Meleagar) imali svoje ptice. Heyne je u posebnom ekskurzu obradio predaju o Diomedu u Italiji (str. 699–702).

legende o Diomedu u Italiji i kako su se lako preoblikovale prema raznim gledištima i potrebama.

Tekst koji očito predstavlja oblik iste predaje sačuvao nam se u Stefana Bizantinca: Διομήδεια, πόλις Δαυνίων, κτίσμα Διομήδους. καὶ νῆσος ἡ Διομήδεια, ἐν ᾗ οἱ ἐρωδιοὶ χειροήθεις προσπετόμενοι καὶ εἰς τούς κόλπους δύοντες, οὓς φασιν ὅτι τοὺς ἑταίρους Διομήδους ἐκεῖ εἰς ὄρνιθας μετασχηματισθῆναι. ἔστι καὶ τόπος Διομήδεια πλησίον Ἀργυρίππων. τὸ ἐθνικὸν Διομηδεύς. ἄμεινον δὲ Διομήδειος. – "Diomedija, grad Daunijaca, koji je osnovao Diomed. Ima i otok Diomedija, na kojem čaplje dolijeću tako pitome da se mogu uzeti u ruke i zavlače se u njedra. Za njih kažu da su se Diomedovi drugovi ondje pretvorili u ptice. Ima i mjesto Diomedija blizu Argiripe. Stanovnik je Diomedej. A još bolje Diomedijac."

Jače je iskićena verzija iste legendarne predaje koju donosi Klaudije Elijan (2/3. st. n. e.) u svojem djelu O prirodi životinja (1,1): Καλεῖται τις Διομήδεια νῆσος, καὶ ἐρωδιοὺς ἔχει πολλούς. οὗτοι, φασί, τοὺς βαρβάρους οὔτε ἀδικοῦσιν οὔτε αὐτοῖς προσίασιν. ἐὰν δὲ Ἕλλην κατάρῃ ξένος, οἱ δὲ θείᾳ τινὶ δωρεᾷ προσίασι πτέρυγας ἁπλώσαντες οἱονεὶ χεῖράς τινας ἐς δεξίωσίν τε καὶ περιπλοκάς. καὶ ἁπτομένων τῶν Ἑλλήνων οὐχ ὑποφεύγουσιν, ἀλλ' ἀτρεμοῦσι καὶ ἀνέχονται, καὶ καθημένων ἐς τοὺς κόλπους καταπέτονται, ὥσπερ οὖν ἐπὶ ξένια κληθέντες. λέγονται οὖν οὗτοι Διομήδους ἑταῖροι εἶναι καὶ σὺν αὐτῷ τῶν ὅπλων τῶν ἐπὶ τὴν Ἴλιον μετεσχηκέναι, εἶτα τὴν προτέραν φύσιν ἐς τὸ τῶν ὀρνίθων μεταβαλόντες εἶδος ὅμως ἔτι καὶ νῦν διαφυλάττειν τὸ εἶναι Ἕλληνες καὶ φιλέλληνες. – "Neki se otok zove Diomedov, i ima mnogo čapalja. One, kažu, niti barbarima čine zlo niti im se približavaju. Ako pak ondje pristane stranac Helen, one po nekom božanskom daru dolaze k njemu raširivši krila kao neke ruke za dobrodošlicu i zagrljaj. I kada ih Heleni dodiruju, ne bježe, nego se ne boje i dopuštaju to, i dok sjede zavlače im se u njedra kao da su pozvane u goste. Priča se pak da su to Diomedovi drugovi i da su s njim sudjelovali u oružanom pohodu na Ilij, zatim da su svoju prijašnju narav promijenili u ptičji lik, no ipak još i sada zadržavaju to da su Heleni i da vole Helene."

Iz helenističke književnosti prešao je legendarni motiv o Diomedovu otoku i o njegovim drugovima koji tamo žive pretvoreni u ptice i u rimsku. Poznata nam je obuhvatna verzija te legende koju je u jednom od svojih djela zabilježio učen pisac iz vremena rimske republike Marko Terencije Varon

(116–27. pr. n. e.). On je u svojim djelima skupio mnogo podataka o rimskoj i italskoj starini. Iz jednoga njegova djela ispisao je kasnoantički crkveni pisac Aurelije Augustin (354–430) u svojem djelu O državi Božjoj 18, 16–17 te podatke: *Troia vero eversa excidio illo usquequaque cantato puerisque notissimo, quod et magnitudine sui et scriptorum excellentibus linguis insigniter diffamatum atque vulgatum est gestumque regnante iam Latino Fauni filio, ex quo Latinorum regnum dici coepit Laurentumque cessavit, Graeci victores deletam Troiam relinquentes* ad propria remeantes diversis et horrendis cladibus dilacerati atque contriti sunt; et tamen etiam ex eis deorum suorum numerum auxerunt. Nam et Diomeden fecerunt deum, quem poena divinitus inrogata perhibent ad suos non revertisse; eiusque socios in volucres fuisse conversos non fabuloso poeticoque mendacio, sed historica adtestatione confirmant; quibus nec deus, ut putant, factus humanam revocare naturam vel ipse potuit vel certe a Iove suo rege tamquam caelicola novicius impetravit. Quin etiam templum eius esse aiunt in insula Diomedea, non longe a monte Gargano, qui est in Apulia, et hoc templum circumvolare atque incolere has alites tam mirabili obsequio, ut aquam impleant et aspergant; et eo si Graeci venerint vel Graecorum stirpe prognati, non solum quietas esse, verum et insuper adulare; si autem alienigenas viderint, subvolare ad capita tamque gravibus ictibus, ut etiam perimant, vulnerare. Nam duris et grandibus rostris satis ad haec proelia perhibentur armatae. Hoc Varro ut astruat, commemorat alia non minus incredibilia.* – "Kada je Troja bila razorena u onom zauzeću o kojem se sveudilj pjeva i vrlo je dobro poznato dječacima, a i svojom veličinom i izvrsnim jezicima pisaca osobito je razglašeno i na široko poznato, i dogodilo se kada je već Latin sin Faunov vladao kao kralj, po kojem je kraljevstvo Latina dobilo svoje ime, a prestalo se zvati kraljevstvom Laurenta, pobjednici su Grci ostavljajući razorenu Troju i vraćajući se vlastitoj kući raznim i strašnim udarcima bili razdrti i satrti; a ipak su čak odatle povećali broj svojih bogova. Naime i Diomeda su učinili bogom, o kojem pričaju da se po kazni koja mu je od božanske strane bila izrečena nije vratio k svojima. Tvrde i to da su mu se drugovi pretvorili u ptice, i to ne kao bajoslovnu pjesničku lagariju, nego kao da je povijesno posvjedočeno. On im, kako misle, niti kada je učinjen bogom nije mogao vratiti ljudsku narav, niti je to jamačno, kao novak nebesnik, mogao isposlovati od Jupitera, svojega kralja. Kažu čak da postoji njegov hram na Diomedovu otoku, ne daleko od brda Gargana, koje je u Apuliji, i da oko toga hrama oblijeću i da tamo stanuju te ptice tako odano

da čak pune vodu i polijevaju. I ako onamo dodu Grci ili ljudi grčkoga podrijetla, ne samo što su mirne, nego se dodvoravaju. Ali ako vide ljude tuđega roda, uzlijeću im nad glavu i ranjavaju ih tako teškim udarcima da ih čak i ubijaju. Priča se, naime, da su tvrdim i velikim kljunovima dovoljno oboružane za takav boj. Varon, da bi tomu još što dodao, spominje i drugo što nije manje nevjerojatno."

Potanji opis tih ptica u koje su se pretvorili Diomedovi drugovi zabilježio je iz nekog helenističkoga vrela učeni mauretanski kralj Juba (25. pr. n. e. –23. n.e.), koji je i sam bio grčki pisac. Od njega je Plinije preuzeo taj opis u svoj Prirodopis (10, 126–127): *Nec Diomedias praeteribo aves. Iuba cataractas vocat, et eis esse dentes oculosque igneo colore cetera candidis tradens; duos semper his duces. alterum ducere agmen, alterum cogere; scrobes excavare rostro, inde crate consternere et operire terra quae ante fuerit egesta; in his fetificare. Fores binas omnium scrobibus: orientem spectare quibus exeant in pascua, occasum quibus redeant; alvum exoneraturas subvolare semper et contrario flatu. Uno hae in loco totius orbis visuntur, in insula quam diximus nobilem Diomedis tumulo atque delubro contra Apuliae oram, fulicarum similes. Advenas barbaros clangore infestant, Graecis tantum adulantur miro discrimine, velut generi Diomedis hoc tribuentes, aedemque eam cotidie pleno gutture madentibus pinnis perluunt atque purificant, unde origo fabulae Diomedis socios in earum effigies mutatos.* – "Neću mimoići ni Diomedove ptice. Juba ih zove kataraktima (obrušivačima) i pripovijeda da su im zubi i oči ognjene boje dok su inače bijele; dvije su im od njih uvijek vođe: jedna vodi jato, a druga mu je na začelju. Kljunovima dubu jame, a onda ih pokrivaju pleterom i na nj sipaju zemlju što je prije bila iskopana; u njima se legu. Sve jame imaju dvoja vrata: na istok gledaju ona kroz koja izlaze na pašu, na zapad ona kroz koja se vraćaju; da bi rasteretile trbuh uvijek uzlijeću, i to protiv vjetra. Na cijelom se svijetu te ptice susreću samo na jednom mjestu, na otoku za koji smo rekli da je poznat po Diomedovu grobu i svetištu pred apulskom obalom, a slične su liskama. Pridošlim barbarima dosađuju kricima, a samo Grcima se umiljavaju čudesno ih razlikujući, kao da to čine Diomedovu rodu za ljubav, i svakoga dana peru taj hram i čiste ga punih grla i mokrih krila, pa je odatle nastala priča da su to Diomedovi drugovi koji su se pretvorili u njihov lik."

Plinije se tu poziva na ono što je napisao u istom djelu 3,151: *Insulae in Ausonio mari praeter iam dictas memoratu dignae nullae, in Ionio paucae. Calabro litore ante Brundisium quarum obiectu portus efficitur, contra Apulum*

litus Diomedia conspicua monumento Diomedis et altera eodem nomine a quibusdam Teutria appellata. – "U Auzonskom moru osim onih o kojima smo već govorili nema otoka vrijednih spomena, u Jonskom ih je moru malo. To su oni kod kalabrijske obale ispred Brundizija koji time što leže prema otvorenom moru tvore luku, a pred Apulskom je obalom Diomedov otok, koji se ističe grobnim spomenikom Diomedovim i još jedan istoga imena, koji neki zovu Teutrija." Tu se razabire da su se imena Apulija i Kalabrija u starini rabila drukčije nego danas. Kalabrija je tada bio južni kraj današnje Apulije, gdje leži Brindisi, a Apulijom se zvao samo sjeverni dio oko brda Gargana.

O pticama u koje su se pretvorili Diomedovi drugovi piše i Julije Solin (2/3. st. n. e.) u svojem zemljopisnom priručniku 2,44–50 (ed. Mommsen p. 42–43): *Insula quae Apuliae oram videt tumulo ac delubro Diomedis insignis est et Diomedeas aves sola nutrit: nam hoc genus alitis praeterquam ibi nusquam gentium est, idque solum poterat memorabile iudicari, nisi accederent non omittenda. forma illis paene quae fulicis, color candidus, ignei oculi, ora dentata: congreges volitant nec sine ratione pergendi: duces duo sunt, qui regunt cursum: alter agmen anteit alter insequitur: ille ut ductu certum iter dirigat, hic ut instantia urgeat tarditatem. haec, in meantibus disciplina est. cum fetificum adest tempus, rostro scrobes excavant, deinde surculis inversum superpositis imitantur texta cratium: sic contegunt subtercavata et ne operimenta si desint, forte lignorum cassa venti auferant, hanc struicem premunt terra quam egesserant cum puteos excitarent. sic nidos moliuntur bifori accessu, nec fortuito, adeo ut ad plagas caeli metentur exitus vel ingressus: aditus qui dimittit ad pastus in ortum destinatur, qui excipit revertentes versus occasui est: ut lux et morantes excitet et receptui non denegetur. levaturae alvum adversis flatibus subvolant, quibus proluvies longius auferatur. iudicant inter advenas: qui Graecus est propius accedunt et quantum intellegi datur ut civem blandius adulantur, si quis erit gentis alterius, involant et inpugnant. aedem sacram omni die celebrant studio eiusmodi: aquis inbuunt plumas alisque inpendio madefactis confluunt rorulentae: ita sedem excusso umore purificant: tunc pinnulis superplaudunt: inde disceditur quasi peracta religione. ob hoc ferunt Diomedis socios aves factos. sane ante adventum Aetoli ducis nomen Diomedeae non habebant, inde sic dictae.* – "Otok što gleda prema apulskoj obali znamenit je po Diomedovu grobu i svetištu i jedino na njem žive Diomedove ptice: naime ta vrsta ptice osim ondje ne postoji nigdje na svijetu. I to se samo po sebi moglo smatrati

vrijednim pažnje da k tomu ne dolazi još i drugo što ne valja izostaviti. Lik im je gotovo isti kao i liskama, boja im je bijela, oči ognjevite, kljun zubat: lete u jatu i ne bez reda u pokretu: dvije ptice vode i one upravljaju kretanjem: jedna se kreće ispred jata, a druga ga slijedi: ona prva da svojim vodstvom upravi na pouzdan smjer, a ona druga da upornim nailaženjem požuruje sporost. Takav im je poredak na putu. A kad dođe vrijeme da se plode, kljunom kopaju jame, a zatim grančicama što ih naopačke stavljaju odozgor tvore nešto kao pleter: tako pokrivaju ono što su odozdol iskopali, i da ne bi možda vjetrovi odnijeli lako drvo ako na njem ne bi bilo utega, opterećuju tu gradnju zemljom koju su izvadili kad su dubli rupe. Tako grade gnijezda s dva pristupa, i to ne kako bilo, nego tako da su izlaz i ulaz okrenuti prema određenim stranama neba: prolaz kroz koji izlaze da traže hranu okrenut je prema izlasku sunca, a onaj koji ih prima kada se vraćaju okrenut je prema zapadu, tako da ih svjetlo potiče ako bi se dulje zadržavali u gnijezdu i da im ne bude uskraćeno kada se vraćaju. Kad hoće olakšati trbuh lete protiv vjetra da bi on odnio izmet što dalje. Među došljacima prave razliku: ako je tko Grk, prilaze mu bliže i koliko se to može razabrati umiljavaju mu se blago kao sugrađaninu, a ako tko bude drugoga kojeg roda, napadaju ga u letu i obaraju se na nj. A svetu zgradu svakoga dana paze na ovaj način: vodom namoče perje i krilima što su pomno smočena okupljaju se onako rosne: tako čiste hram vlagom koju otresaju: zatim udaraju po tome krilcima: onda se razilaze kao da su obavile vjerski obred. Zato pričaju da su se to Diomedovi drugovi pretvorili u ptice. Prije nego je došao etolski vođa nisu se, dakako, zvale Diomedove. Od tada su tako nazvane." Taj opis je vrlo sličan Plinijevu, ali nešto bogatiji od njegova. Vrelo je i tu Juba, ne znamo samo je li ga Plinije pojednostavnio ili ga je Julije Solin iskitio.

O istoj je predaji zavisan i ranosrednjovjekovni pisac Izidor iz Seville (oko 560–636) u svojem enciklopedijskom djelu *Etymologiae sive origines* 12, 7, 28–29: *Sunt enim pelagi volucres in insulis habitantes. Diomedias aves a sociis Diomedis appellatas, quos ferunt fabulae in easdem volucres fuisse conversos; forma fulicae similes, magnitudine cygnorum, colore candido, duris et grandibus rostris. Sunt autem circa Apuliam in insula Diomedia inter scopulos litorum et saxa volitantes; iudicant inter suos et advenas. Nam si Graecus est, propius accedunt et blandiunt; si alienigena, morsu inpugnant et vulnerant, lacrimosis quasi vocibus dolentes vel suam mutationem vel regis interitum.*

Nam Diomedes ab Illyriis interemptus est. Haec autem aves Latine Diomediae vocantur, Graeci eas ἐρωδιούς dicunt. –"Ima naime morskih ptica koje stanuju na otocima. Diomedove ptice, nazvane po Diomedovim drugovima, o kojima se priča da su se pretvorili u ptice; po obliku su slične liskama, a po veličini labudovima, boja im je bijela, kljunovi tvrdi i veliki. Nalaze se kod Apulije i na Diomedovu otoku i lijeću oko obalnog grebenja i stijenja; prave razliku između svojih i došljaka. Naime, ako je Grk, prilaze mu bliže i maze se; ako je tuđega roda, napadaju ga ugrizom i ranjavaju, tugujući kao nekim suznim glasom ili nad svojom pretvorbom ili nad kraljevom pogibijom. Diomeda su naime ubili Iliri. Te se pak ptice latinski zovu Diomedove, a Grci za njih kažu da su čaplje."

Što se pak samih ptica tiče, one su već u starini predstavljale zoološki problem koji ni do danas nije riješen.[13] Diomedov otok nije, međutim, u prirodopisu bio znatan samo za zoologiju nego i za botaniku. Teofrast iz Eresa (371–287), peripatetički filozof i najznatniji učenik Aristotelov, piše u svojem djelu O biljkama (Περὶ φυτῶν) 4, 5, 6: ἐν μὲν γὰρ τῷ Ἀδρίᾳ πλάτανον οὔ φασιν εἶναι πλὴν περὶ τὸ Διομήδους ἱερόν.: –"Na Jadranu kažu da nema platane osim oko Diomedova svetišta." Nešto opširnije piše o tome Plinije 12,3: *Platanus haec, mare Ionium Diomedis insula tenus eiusdem tumuli gratia primum invecta, inde in Siciliam transgressa...* – "Ova platana prvo je donesena na Jonsko more do Diomedova otoka za njegov grobni humak, a odande je prešla na Siciliju ..."

Ovamo treba još uzeti sholije D uz Ilijadu 5,412: μετὰ ταῦτα δὲ ἀπῆρεν (ὁ Διομήδης) εἰς Ἑσπερίαν καὶ παραλαβεῖν λέγεται παρὰ τοῦ Δαύνου τινὰς εἰς κατοικισμόν. καὶ τέλος ἀπορούντων αὐτοῦ τῶν ἑταίρων καὶ λιμωττόντων, τούτους μὲν τὴν Ἀθηνᾶν εἰς ἐρωδιοὺς ἀπορνεῶσαι, τὸν Διομήδην δὲ ἐνταῦθα καταστρέψαι τὸν βίον. ἡ δὲ ἱστορία παρὰ Λυκόφρονι. – "Poslije toga je otplovio u Hesperiju i priča se da je od Dauna preuzeo neke ljude za naseobinu. I kad su mu se na kraju drugovi našli u bijedi i gladovali, njih je Atena pretvorila u ptice čaplje, a Diomed je ondje završio život."

Hesperija, večernja, zapadna zemlja je Italija. No moglo se to i drukčije tumačiti. Pokazuju to sholije B uz Ilijadu 5,412: φασὶν Αἰγιάλειαν τὴν νεωτέραν τῶν Ἀδρηστίδων γυναῖκα Διομήδους οὖσαν σφόδρα αὐτὸν

[13] Usp. Bömer, Kommentar 150—151.

ἐπιποθεῖν καὶ ἀπολοφύρεσθαι καὶ κατὰ τὰς νύκτας. ὕστερον δὲ κατὰ μῆνιν Ἀφροδίτης πάσῃ τῇ νεολαίᾳ τῶν Ἀργείων αὐτὴν συγκωμάσαι, ἔσχατον δὲ καὶ Σθενέλῳ τῷ Κομήτου, ὃς ἦν ὑπὸ τοῦ Διομήδους πιστευθεὶς τὰ κατ' οἶκον. ἥκοντα δὲ αὐτὸν μέλλων ἀνελεῖν ἐφείσατο διὰ τὸ καταφυγεῖν εἰς τὸν τῆς Ἀθηνᾶς βωμόν. ὅθεν αὐτὸν φυγόντα φασὶν ἥκειν εἰς Ἰβηρίαν κἀκεῖ, ὡς μέν τινες, δολοφονηθῆναι ὑπὸ Δαύνου τοῦ βασιλέως, ὡς δὲ ἔνιοι, ἀπολέσθαι ὑπὸ Ἰουνίου τοῦ Δαύνου παιδὸς ἐν κυνηγησίοις. ὅθεν αὐτὸν μὲν ἀπεθέωσεν Ἀθηνᾶ, τοὺς δὲ ἑταίρους εἰς ἐρωδιοὺς μετέβαλεν. – "Kažu da je Egijalija, najmlađa od Adrastovih kćeri, koja je bila žena Diomedova, žestoko žudjela za njim i tužila, i po noći. Poslije se po Afroditinu gnjevu odala razbludi sa svim mladim Argejcima, na kraju i sa Stenelom, sinom Kometovim, kojemu je Diomed bio povjerio svoju kuću. Kad se on vraćao, htio ga je ubiti, ali ga je poštedio jer je pribjegao na Atenin žrtvenik. Odakle je on pobjegao i stigao, kako kažu, u Iberiju i ondje, kako jedni pričaju, ubijen je od kralja Dauna, a kako neki drugi, poginuo je u lovu od Junija Daunova sina. Onda ga je Atena učinila bogom, a drugove je pretvorila u čaplje."

Neobičan je ovdje spomen Iberije, pa se to uzimalo kao prepisivačka greška i ispravljalo u Kalabriju ili Hesperiju, tako da se odnosi na Italiju. Istom su takvom pogreškom zamijenjena imena Stenela i Kometa kao oca i sina. Doista se kralj Daun ne može smjestiti drugamo. Ali se ovdje ipak vjerojatno ne radi o običnoj prepisivačkoj nemarnosti nego o kontaminaciji različitih legendarnih tradicija. Iberija se naime javlja u staroj predaji kao zapadna zemlja u koju bježi Diomed.[14] Tako u zemljopisnom spjevu Dionisija Periegeta (2. st. n. e.) stoji u stihovima 481–486 o Diomedovu otoku ovo:

Ἀλλ' ὁπότ' Ἀδριάδος σκαιὸν πόρον ἀμφιτρίτης
εἰσελάσῃς ἐπὶ νηός, Ἰηπυγίην ἐπὶ γαῖαν
δήεις ἰφθίμου Διομήδεος αὐτίκα νῆσον,
ἔνθα' ἥρως ἀφίκανε χαλεψαμένης Ἀφροδίτης,
485 ὁππότε τριλλίστων μετεκίαθε ἔθνος Ἰβήρων
ἧς ἀλόχου βουλῇσι κακόφρονος Αἰγιαλείης.

– "Ali kad na brodu uploviš u lijevi plovni smjer Jadranskoga mora, odmah ćeš prema zemlji Japigiji uočiti otok snažnoga Diomeda, kamo je

[14] I u Iberiji su Grci nalazili Diomedove tragove.

junak stigao, pošto se razgnjevila Afrodita, dok je odlazio narodu nadasve žuđenih Iberaca zbog zlih namjera svoje žene, zloćudne Egijalije."

To se mjesto nalazi i u obje latinske obradbe Dionisijeva zemljopisnog priručnika, Avijenovoj 646–652 i Priscijanovoj 510–514. Uz te Dionisijeve stihove zabilježio je Eustatije mitropolit solunski, bizantski učenjak 12. stoljeća, u svojem opširnom komentaru ovo: Ὅτι ἡ Διομήδεια νῆσος, ἣν οὗτος ἰφθίμου Διομήδεος νῆσόν φησι, περιφραστικῶς αὐτὴν ἐτυμολογῶν, περὶ τὴν Ἀδριάδα ἐστὶ θάλασσαν, ἐπ' ἀριστερὰ τῷ εἰσελαύνοντι πρὸς τῇ Ἰαπυγίᾳ. ἔνθα ᾤκησε Διομήδης, διωχθεὶς ἐκ τῆς πατρίδος Ἀφροδίτης χόλῳ, οἷα τρωθείσης ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῷ κατὰ Τροίαν πολέμῳ, καθά φησι καὶ Ὅμηρος. Ἰστέον δὲ ὅτι ὁ μὲν Ποιητὴς σώφρονά τε οἶδε τὴν τοῦ Διομήδους γυναῖκα τὴν Αἰγιάλειαν, καὶ οὐδὲ διωχθῆναι τὸν Διομήδην ἱστορεῖ. ἄλλοι δὲ ἱστοροῦσιν ὡς ἡ Ἀφροδίτη ἐν τῷ καιρῷ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου ἀνέπεισε τὴν Αἰγιάλειαν, ἣν καὶ κακόφρονα οὗτος καλεῖ, μιχθῆναι τῷ Σθενέλου υἱῷ Κομήτῃ. Ὑφ' ὧν καὶ ἐξωσθεὶς μετὰ τὸν νόστον ὁ Διομήδης εἰς τριλλίστους ἢ τηλελίστους Ἴβηρας ἦλθε πλανήτης, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν νῆσον ταύτην ... Ἄλλοι δὲ δύο ἱστοροῦσι τὰς τοῦ Διομήδους νήσους, λέγοντες καὶ ὅτι τῆς περὶ τὴν θάλασσαν ταύτην δυναστείας τοῦ Διομήδους καὶ αἱ Διομήδειαι νῆσοι μαρτύρια, καὶ ὁ παρ' Ἐνετοῖς αὐτῷ λευκὸς ἵππος, ὡς ἐρρήθη, θυόμενος. Τῶν δὲ δύο τούτων νήσων τὴν μὲν οἰκεῖσθαί φασιν, ἧς καὶ μεμνῆσθαι δοκεῖ ὁ Διονύσιος, τὴν δὲ ἔρημον εἶναι, ἐν ᾗ καὶ τὸν Διομήδην ἀφανισθῆναι λέγουσι, καὶ τοὺς ἑταίρους ἐκεῖ ἀπορνιθωθῆναι, ὡς καὶ ὁ Λυκόφρων φησίν.– "Da Diomedov otok, koji naš pisac zove otokom snažnoga Diomeda, opisno mu tumačeći ime, leži na Jadranskom moru, s lijeve strane onomu tko ulazi u nj, prema Japigiji. Tamo se nastanio Diomed pošto je istjeran iz domovine zbog Afroditine srdžbe, jer ju je ranio u trojanskom ratu, kako i Homer kaže. Treba znati da Pjesnik zna za Diomedovu Egijaliju kao za kreposnu ženu i ne priča da je Diomed bio protjeran; a drugi pričaju da je Afrodita u vrijeme trojanskoga rata potaknula Egijaliju, koju naš pisac zove zloćudnom, da se ljubi s Kometom, sinom Stenelovim. Od njih je po svom povratku Diomed bio protjeran i došao je kao lutalac k mnogo žuđenim, ili sasvim dalekim, Ibercima, ali i na taj otok... A drugi pričaju o dva Diomedova otoka i kažu da su i ti Diomedovi otoci svjedočanstvo Diomedove vladavine na tom moru, kao što je to i onaj bijeli konj koji mu se, kako je već rečeno, prinosi kao žrtva kod Veneta. A od ta dva otoka za jedan kažu da je nastanjen,

i čini se da Dionizije spominje upravo taj, a drugi da je pust, i na njem govore da je nestao Diomed i da su mu se drugovi pretvorili u ptice, kako veli i Likofron."

Da su Veneti žrtvovali Diomedu bijeloga konja rekao je već Eustatije u svojem komentaru uz Dionizijev 378. stih. Time se i sjeverni Jadran, a ne samo najjužniji, veže uz njegovo ime. Naš Diomedov rt povezuje prostorno oboje i svjedoči kako su te stare legendarne predodžbe vezane za plovne putove. (O Diomedu na sjevernom Jadranu vidi str. 377-379 i d.). Inače nam Eustatije u svojem komentaru ne kazuje ništa nova, ali osobito lijepo povezuje podatke koji su nam već poznati iz drugih vrela.

Diomedov je otok ušao sasvim u književnu predaju antičkoga zemljopisa. Dva geografa 2. stoljeća pr. n. e. spominju ga u svojim priručnicima. Razlikuju se samo što se tiče broja tih otoka. Anonim, čiji se opis zemlje u stihovima pripisuje Skimnu Hijaninu, nastavlja, pošto je spomenuo Hvar, Korčulu i Ohridsko jezero, ovako (431–433):

> Προσεχὴς δὲ νῆσός ἐστιν, οὗ φασίν τινες
> ἐλθόντα Διομήδην ὑπολιπεῖν τὸν βίον.
> ὅθεν ἐστὶ Διομήδεια ταύτῃ τοὔνομα.

– "U blizini je otok kamo kažu da je došao Diomed i tamo ostavio život; odatle mu je ime Diomedov otok." A Klaudije Ptolemej kaže da je tih otoka bilo čak pet (3, 1, 80) : Ἐν δὲ τῷ Ἰωνίῳ πελάγει αἱ καλούμεναι Διομήδειαι νῆσοι ε'. – "A u Jonskom moru nalazi se 5 otoka što se zovu Diomedovi". Prvi očito govori o otoku za koji je bio vezan Diomedov herojski kult, a drugi o cijelom Tremitskom otočju u Jadranskom moru pod brdom Garganom. Tih je otočića doista pet. Za njih je Diomed bio najčvršće vezan, i kultom i legendom.

I rimski geograf Pomponije Mela, koji je svoj opis svijeta *(Chorographia)* napisao 43/44. n. e., spominje među jadranskim otocima jedan koji se zove po Diomedu (2,114) : *In Hadria Apsoros, Dyscelados, Absyrtis, Issa, Titana, Hydria, Electrides, Nigra Corcyra, Linguarum, Diomedia, Aestria, Asine, atque ut Alexandriae ita Brundisio adiacens Pharos* –"Na Jadranu su Apsor, Diskelad, Apsirtida, Isa, Titana, Hidrija, Elektride, Crna Korkira, Lingvarum (?), Diomedov otok, Estrija, Azina i Faros, što leži pred Brundizijem onako kao i pred Aleksandrijom". Cijelom je svijetu bilo poznato da pred alek-

sandrijskom lukom leži otočić Pharos i na njem je velik svjetionik. Mela je znao za istoimeni jadranski otok, povezao ga s viješću o otočiću što tvori brundizijsku luku (vidi str. 366) i mislio da se, po analogiji Aleksandrije, to ime odnosi na taj mali otok.

Diomedov otok spominje i Fest (2. polovica 2. st. n. e.) u svojem ekscerptu iz djela Verija Flaka (1. st. pr. n. e./1. st. n. e.) O značenju riječi *(De verborum significatu)*: *Diomedia insula, in qua Diomedes sepultus est, excedens Italia.* – "Diomedov otok je otok na kojem je pokopan Diomed, kad je odlazio iz Italije."

Uz Diomedove otoke bilo je poznato i Diomedovo polje, zemlja koju je dobio od svojega tasta kralja Dauna. Spominju ga sholije uz 602. stih Likofronove Aleksandre (vidi str. 356). Kako nam kaže Livije (59. pr. n. e. – 17. n. e.), rimski historičar Augustova doba, ležalo je to Diomedovo polje kod apulskoga grada Kane, gdje su Rimljani 216. pr. n. e. pretrpjeli strahovit poraz od Hanibala. O tome piše Livije (25,12): *Priore carmine Cannensis praedicta clades in haec vere verba erat: 'Amnem, Troiugena, fuge Cannam, ne te alienigenae cogant in campo Diomedis conserere manus. Sed neque credes tu mihi, donec compleris sanguine campum, multaque milia occisa tua deferet amnis in pontum magnum ex terra frugifera; piscibus atque avibus ferisque quae incolunt terras iis fuat esca caro tua; nam mihi ita Iuppiter fatus est.' Et Diomedis Argivi campos et Cannam flumen ii qui militaverant in iis locis iuxta atque ipsam cladem agnoscebant.* – "U prvoj pjesmi proročen je poraz kod Kane otprilike ovim riječima: 'Izbjegavaj, Trojanče, rijeku Kanu da te tuđinci ne prisile da se rveš na Diomedovu polju. Ali mi ti nećeš vjerovati dok ne napuniš krvlju to polje i rijeka ne odnose mnoge tisuće tvojih pobijenih s žitorodne zemlje u veliko more; ribama i pticama i zvijerima koje žive na zemlji da tvoje meso bude hrana. Meni je naime Jupiter tako rekao.' A oni koji su na onim mjestima ratovali prepoznavali su tamo i polja Argejca Diomeda i rijeku Kanu, a blizu se dogodio i sam poraz."

Diomedovo polje spominje i Fest: *Diomedis campi in Apulia appellantur, qui ei in divisione regni, quam cum Dauno fecit, cesserunt.* – "Diomedova polja u Apuliji zovu se ona koja su mu pripala kada je s Daunom proveo diobu kraljevstva." Tu je uspostavljena veza s mitom o Diomedovu dolasku u Apuliju i najbolje je objašnjeno zašto se Diomedova polja tako zovu.

Osim na Diomedovu otoku i na njegovu tamošnjem grobu ima i drugih tragova Diomedova kulta u južnoj Italiji. Sholijast Pindarovih Nemejskih oda

citira uz 10,12 Polemona iz Ilija (oko 220–160), pisca koji je opisivao grčka mjesta i krajeve, među njima i južnu Italiju: καὶ γὰρ συνδιαιτᾶται αὐτοῖς. καὶ Πολέμων ἱστορεῖ· ἐν μὲν γὰρ Ἀργυρίπποις ἅγιόν ἐστιν αὐτοῦ ἱερόν. καὶ ἐν Μεταποντίῳ δὲ διὰ πολλῆς αὐτὸν αἱρεσθαι τιμῆς ὡς θεὸν, καὶ ἐν Θουρίοις εἰκόνας αὐτοῦ καθιδρύσθαι ὡς θεοῦ. – "I provodi život s njima. Polemon pak izvješćuje: U Argiripi ima njegov (Diomedov) svet hram. A u Metapontu da ga drže u velikoj časti kao boga, i u Turijima da su mu postavljeni likovi kao bogu." Dodaje još, očito iz drugoga vrela: οὐχὶ δὲ καὶ τὸν Διομήδην ἡ Ἀθηνᾶ θεὸν ἐποίησε; κατὰ γὰρ τὸν Θηβαϊκὸν πόλεμον Μελάνιππος, ἦν δὲ οὗτος ἥρως Θηβαῖος, ἔτρωσε τὸν Τυδέα· ὁ δὲ πρὸς τὴν πληγὴν θυμήνας καθικέτευσε τὸν Ἀμφιάραον ἀνελεῖν τὸν Μελάνιππον καὶ προσαγαγεῖν αὐτοῦ τὴν κεφαλήν. προσαχθείσης δὲ αὐτῷ τῆς κεφαλῆς καὶ τῆς ὀργῆς νικησάσης τὸν δέοντα λογισμὸν, ἀπεγεύσατο τῶν Μελανιππείων κρεῶν, ὡς καὶ Εὐριπίδης ἐν τῷ Μελεάγρῳ φησίν

εἰς ἀνδροβρώτους ἡδονὰς ἀφίξεται
κάρηνα πυρσαῖς γένυσι Μελανίππου σπάσας.

τετρωμένῳ οὖν τῷ Τυδεῖ ἡ Ἀθηνᾶ τὴν ἀθανασίαν παρήγαγε, καὶ οὐκ ἀπήλαυσε τῆς δωρεᾶς ἔτι διὰ τὴν τῶν ἀνθρωπείων κρεῶν βρῶσιν· εἶτα ὡς αὐτὸς οὐκ ἠδυνήθη τῆς ἀθανασίας τυχεῖν, ἠξίωσε τὴν θεὸν ἐπὶ τὸν Διομήδην τὸ δῶρον μεταθεῖναι. τιμᾶται γοῦν καὶ παρὰ Θουρίοις καὶ Μεταποντίοις ὡς θεὸς Διομήδης, καὶ οὐκ ἔστι παρὰ τοῖς ἱστορικοῖς εὑρέσθαι αὐτοῦ τὸν θάνατον. – "Nije li i Diomeda Atena učinila bogom? Za tebanskoga je naime rata Melanip, a bio je taj junak Tebanac, ranio Tideja; taj se pak razljutio zbog rane i obratio se Amfijaraju zaklinjući ga da ubije Melanipa i da mu donese njegovu glavu. Kad su mu donijeli glavu, bijes je prevladao nuždan razum. Okusio je Melanipovo meso, kako veli i Euripid u svojoj tragediji Meleagar:

Ići će do ljudožderskih naslada
Slomivši raspaljenim čeljustima Melanipovu glavu.

Ranjenom je pak Tideju Atena pribavila besmrtnost. Ali on više nije mogao uživati taj dar jer je bio jeo ljudskoga mesa. I onda, kako nije mogao sam postići besmrtnost, zatražio je od božice da prenese taj dar na Diomeda. Diomed se stoga i kod Turijaca i kod Metapontijaca poštuje kao bog, a kod historičara se ne može naći vijest o njegovoj smrti."

Pseudo-Aristotel piše u Čudesnim slušanjima 109: Λέγεται περὶ τὸν ὀνομαζόμενον τῆς Δαυνίας τόπον ἱερὸν εἶναι Ἀθηνᾶς Ἀχαΐας καλούμενον,

ἐν ᾧ δὲ πελέκεις χαλκοῦς καὶ ὅπλα τῶν Διομήδους ἑταίρων καὶ αὐτοῦ ἀνακεῖσθαι. ἐν τούτῳ τῷ τόπῳ φασὶν εἶναι κύνας οἳ τοὺς ἀφικνουμένους τῶν Ἑλλήνων οὐκ ἀδικοῦσιν, ἀλλὰ σαίνουσιν ὥσπερ τοὺς συνηθεστάτους. – "Priča se da se u kraju koji se zove Daunija nalazi svetište posvećeno Ahejskoj Ateni, u kojem da leže kao zavjetni darovi mjedene sjekire i oružje Diomedovih drugova i njega samoga. U tom kraju kažu da ima pasa koji Grcima, kad dođu onamo, ne čine ništa na žao, nego mašu repovima kao da su im najprisniji." Motivi ptica što razlikuju Helene od barbara ovdje su preneseni na pse.

I opet Pseudo-Aristotel u Čudesnim slušanjima 110 :Ἐν δὲ τοῖς Πευκετίνοις εἶναί φασιν Ἀρτέμιδος ἱερὸν, ἐν ᾧ τὴν διωνομασμένην ἐν ἐκείνοις τοῖς τόποις χαλκῆν ἕλικα ἀνακεῖσθαι λέγουσιν, ἔχουσαν ἐπίγραμμα Διομήδης Ἀρτέμιδι'. μυθολογεῖται δ' ἐκεῖνον ἐλάφῳ περὶ τὸν τράχηλον περιθεῖναι, τὴν δὲ περιφῦναι, καὶ τοῦτον τὸν τρόπον εὑρισκομένην ὑπὸ Ἀγαθοκλέους ὕστερον τοῦ βασιλέως Σικελιωτῶν εἰς τὸ τοῦ Διὸς ἱερὸν ἀνατεθῆναί φασιν. – "Među Peuketijcima kažu da ima Artemidino svetište u kojem se govori da leži kao zavjetni dar mjedena ogrlica, glasovita u onim krajevima, na kojoj je natpis: 'Diomed Artemidi'. A pripovijeda se da ju je on stavio košuti oko vrata, i da je ona tamo prirasla, i da ju je na taj način našao Agatoklo, koji je poslije postao kralj Sicilijancima, i kažu da ju je postavio kao zavjetni dar u Zeusov hram." Ovdje kao da je tekstovna predaja nešto poremećena. Jednom je riječ o Artemidinu, a onda o Zeusovu hramu, premda će biti da se radi o istome, o hramu u kojem mjedena ogrlica leži kao zavjetni dar. Nejasno je i to kako je Agatoklo, sirakuški tiranin i vladar Sicilije u 4. stoljeću prije naše ere, našao ogrlicu koju je Diomed, junak iz trojanskog rata, stavio košuti oko vrata.

I još Pseudo-Aristotel O čudesnim slušanjima 106: Ἐν Τάραντι ἐναγίζειν κατὰ τινας χρόνους φασὶν Ἀτρείδαις καὶ Τυδείδαις καὶ Αἰακίδαις καὶ Λαερτιάδαις καὶ Ἀγαμεμνονίδαις δὲ χωρὶς θυσίαν ἐπιτελεῖν ἐν ἄλλῃ ἡμέρᾳ ἰδίᾳ, ἐν ᾗ νόμιμον εἶναι ταῖς γυναιξὶ μὴ γεύεσθαι τῶν ἐκείνοις θυομένων. – "Kažu da u Tarentu u neko određeno vrijeme prinose žrtve potomcima Atrejevim, Tidejevim, Eakovim i Laertovim, a potomcima Agamemnonovim da prinose žrtvu odvojeno, drugoga posebnoga dana, u kojem je zakonom određeno da žene ne okuse od onoga što oni žrtvuju."

Argiripa, Metapont, Turiji, Tarent i dva svetišta u Apuliji, Ahejske Atene (u Luceriji, vidi str. 376) i Artemide/Zeusa: to su doista brojni tragovi

Diomedova kulta i njegovih relikvija na području uz koje je u Italiji najuže vezano njegovo ime.

Najpotpuniji podaci o tragovima Diomedova boravka u Apuliji nalaze se u Strabona (64/63. pr. n. e.–iza 23/26. n. e.). U svojem zemljopisnom kompendiju, u kojem nam je sačuvano najviše vijesti iz velikoga vremena staroga grčkog zemljopisa i etnografije, govori on i o osnivanju grada Argiripe, i o Diomedovu polju, i o Diomedovim otocima. Sve te tragove Diomedove prisutnosti stavlja sasvim izričito u mitološki kontekst (5, 1, 9 (215)): Τῆς δὲ τοῦ Διομήδους δυναστείας περὶ τὴν θάλατταν ταύτην αἵ τε Διομήδειαι νῆσοι μαρτύρια καὶ τὰ περὶ Δαυνίους καὶ τὸ Ἄργος τὸ Ἵππιον ἱστορούμενα. περὶ ὧν ἐροῦμεν ἐφ' ὅσον πρὸς ἱστορίαν χρήσιμον, τὰ δὲ πολλὰ τῶν μυθευομένων ἢ κατεψευσμένων ἄλλως ἐᾶν δεῖ. – "A o Diomedovoj vladavini u krajevima oko toga mora svjedoče i Diomedovi otoci i ono što se pripovijeda o Daunijcima i Hipijskom Argosu. O tome ćemo reći ono što je korisno za naše izlaganje, a sve ono ostalo mnogo o čem se pripovijeda ili laže treba i onako ostaviti po strani." Treba razumjeti Strabona. On je sintetičar zemljopisnoga znanja. Za mitološka je istraživanja taj njegov postupak donio velik i nenadoknadiv gubitak.

O tragovima Diomedova boravka i vladavine u Apuliji piše Strabon 6, 3, 9 (283–284) ovo: Οὐ πολὺ γὰρ δὴ τῆς θαλάττης ὑπέρκεινται δύο πόλεις ἔν γε τῷ πεδίῳ, μέγισται τῶν Ἰταλιωτίδων γεγονυῖαι πρότερον, ὡς ἐκ τῶν περιβόλων δῆλον, τό τε Κανύσιον καὶ ἡ Ἀργυρίππα, ἀλλὰ νῦν ἐλάττων ἐστὶν· ἐκαλεῖτο δ' ἐξ ἀρχῆς Ἄργος Ἵππιον, εἶτ' Ἀργυρίππα, εἶτα νῦν Ἄρποι. Λέγονται δ' ἀμφότεραι Διομήδους κτίσματα, καὶ τὸ πεδίον καὶ ἄλλα πολλὰ δείκνυται τῆς Διομήδους ἐν τούτοις τοῖς τόποις δυναστείας σημεῖα. Ἐν μὲν τῷ τῆς Ἀθηνᾶς ἱερῷ τῆς ἐν Λουχερίᾳ παλαιὰ ἀναθήματα· καὶ αὕτη δ' ὑπῆρξε πόλις ἀρχαία Δαυνίων, νῦν δὲ τεταπείνωται. Ἐν δὲ τῇ πλησίον θαλάττῃ δύο νῆσοι Διομήδειαι προσαγορευόμεναι, ὧν ἡ μὲν οἰκεῖται, τὴν δ' ἐρήμην φασὶν εἶναι· ἐν ᾗ καὶ τὸν Διομήδη μυθεύουσιν ἀφανισθῆναί τινες καὶ τοὺς ἑταίρους ἀπορνιθωθῆναι, καὶ δὴ καὶ νῦν διαμένειν ἡμέρους καὶ βίον τινὰ ζῆν ἀνθρώπινον τάξει τε διαίτης καὶ τῇ πρὸς ἀνθρώπους ἡμερότητι τοὺς ἐπιεικεῖς, ἀπὸ δὲ τῶν κακούργων καὶ μιαρῶν φυγῇ. Εἴρηται δὲ καὶ τὰ παρὰ τοῖς Ἐνετοῖς διατεθρυλημένα περὶ τοῦ ἥρωος τούτου καὶ αἱ νομισθεῖσαι τιμαί. Δοκεῖ δὲ καὶ ὁ Σιποῦς Διομήδους εἶναι κτίσμα – "Nedaleko od mora leže dva grada, koja su prije bila najveća od italskih, kako se razabire po opsegu njihovih zidova, Kanuzij

i Argiripa, a ta je sada manja. Zvala se isprva Hipijski Argos, zatim Argiripa, a sada Arpi. Priča se da je oba osnovao Diomed, a polje i mnogo toga drugoga pokazuje se kao znak da je nad tim krajevima vladao Diomed. O tom svjedoče i stari zavjetni darovi u Ateninu svetištu u Luceriji: i to je bio stari grad Daunijaca, a sada je postao neznatan. Ondje blizu nalaze se u moru dva otoka koji se zovu Diomedovi. Od njih je jedan nastanjen, a za drugi kažu da je pust. Neki pripovijedaju da je na tom otoku Diomed nestao, a njegovi drugovi da su se pretvorili u ptice, i da još sada tamo borave pitomi i da žive nekim životom koji se po svojem redu čini ljudskim i po tome što su pitomi prema blagonaklonim ljudima, a bježe od zlotvora i skvrnitelja. Već je pak bilo riječi o onome što se o tom heroju pripovijeda kod Veneta i o njihovu običaju da ga časte. A čini se da je i Sipont grad osnovan od Diomeda..."

I dalje u istom poglavlju: Πρόκειται δε τοῦ κόλπου τούτου πελάγιον ἀκρωτήριον ἐπὶ τριακοσίους ἀνατεῖνον σταδίους πρὸς τὰς ἀνατολάς, τὸ Γάργανον, κάμπτοντι δὲ τὴν ἄκραν πολισμάτιον Οὔρειον, καὶ πρὸ τῆς ἄκρας αἱ Διομήδειαι νῆσοι. Ἔστι δὲ πᾶσα ἡ χώρα αὕτη πάμφορός τε καὶ πολυφόρος, ἵπποις δὲ καὶ προβάτοις ἀρίστη· ἡ δ' ἐρέα μαλακωτέρα μὲν τῆς Ταραντίνης ἐστί, λαμπρὰ δὲ ἧττον. Ἡ δὲ χώρα εὐδινὴ διὰ τὴν κοιλότητα τῶν πεδίων. Οἱ δὲ καὶ διώρυγα τεμεῖν ἐπιχειρῆσαί φασι τὸν Διομήδη μέχρι τῆς θαλάττης, καταλιπεῖν δ' ἡμιτελῆ καὶ ταύτην καὶ τὰς ἄλλας πράξεις μετάπεμπτον οἴκαδε γενόμενον, κἀκεῖ καταστρέψαι τὸν βίον. Εἷς μὲν οὗτος ὁ λόγος περὶ αὐτοῦ, δεύτερος δ', ὡς αὐτόθι μείνειε μέχρι καταστροφῆς τοῦ βίου, τρίτος δ' ὁ μυθώδης, ὃν προεῖπον, τὸν ἐν τῇ νήσῳ λέγων ἀφανισμόν, τέταρτον δὲ θείη τις ἂν τὸν τῶν Ἐνετῶν καὶ γὰρ ἐκεῖνοι παρά σφισί πως τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ μυθεύουσιν, ἣν ἀποθέωσιν καλοῦσι. –"A proteže se pred tim zaljevom rt isturen u more dug do tristo stadija prema istoku, Gargan, a kad mu se oplovi vrh, tamo je gradić Urej, a pred vrhom Diomedovi otoci. A sva je ta zemlja silno plodna i jako rodna, izvrsna za uzgoj konja i ovaca. Vuna je mekša od tarentske, tek je nešto manje sjajna. A zemlja je u zavjetrini jer su joj polja u udolu. Neki kažu da se Diomed bio prihvatio da probije prokop do mora, ali da je te i druge radove ostavio nedovršene jer su ga pozvali kući, i ondje da je završio život. To je jedna pripovijest o njem, a druga je da je ostao ondje do kraja svojega života. Treća je ona bajkovita, koju sam već spomenuo, o tome kako je nestao na otoku. A kao četvrta pripovijest može se uzeti ona venetska. Jer i Veneti pripovijedaju

da je on kod njih nekako poginuo na onaj osobit način koji se zove obogotvorenje (apoteoza)."

Strabon na još jednom mjestu spominje Diomedove otoke, i to u sasvim geografskom kontekstu. Pišući o jadranskim otocima kaže 2, 5, 20 (123–4): νῆσοι δέ εἰσιν ἐνταῦθα συχναὶ μὲν αἱ πρὸ τῆς Ἰλλυρίδος, αἵ τε Ἀψυρτίδες καὶ Κυρικτικὴ καὶ Λιβυρνίδες, ἔτι δ' Ἴσσα καὶ Τραγούριον καὶ ἡ Μέλαινα Κόρκυρα καὶ Φάρος, πρὸ τῆς Ἰταλίας δὲ αἱ Διομήδειοι. – "A mnogo je ondje otoka, pred Italijom i Apsirtide, i Kuriktika, i Liburnide, k tomu još Isa, i Tragurij, i Crna Korkira, i Faros, a pred Ilirijom Diomedovi otoci."

U vezi s predajom o Diomedovoj apoteozi kod Veneta i njegovim tamošnjim kultom bilježi Strabon 5, 1, 8 (214) ovo: ἐν αὐτῷ δὲ τῷ μυχῷ τοῦ Ἀδρίου καὶ ἱερὸν τοῦ Διομήδους ἐστὶν ἄξιον μνήμης, τὸ Τίμαυον· λιμένα γὰρ ἔχει καὶ ἄλσος ἐκπρεπὲς καὶ πηγὰς ἑπτὰ ποταμίου ὕδατος εὐθὺς εἰς τὴν θάλατταν ἐκπίπτοντος, πλατεῖ καὶ βαθεῖ ποταμῷ. – "U samom najdubljem zakutku Jadrana nalazi se i Diomedovo svetište vrijedno spomena. Zove se Timav. Ima naime luku i prekrasan gaj i sedam vrela rječne vode koja utječe ravno u more širokim i dubokim tokom."[15]

I dalje 5, I, 9 (215): Τῷ δὲ Διομήδει παρὰ τοῖς Ἐνετοῖς ἀποδεδειγμέναι τινὲς ἱστοροῦνται τιμαί καὶ γὰρ θύεται λευκὸς ἵππος αὐτῷ, καὶ δύο ἄλση τὸ μὲν Ἥρας Ἀργείας δείκνυται, τὸ δ' Ἀρτέμιδος Αἰτωλίδος. Προσμυθεύουσι δ', ὡς εἰκός, τὸ ἐν τοῖς ἄλσεσι τούτοις ἡμεροῦσθαι τὰ θηρία καὶ λύκοις ἐλάφους συναγελάζεσθαι, προσιόντων δὲ τῶν ἀνθρώπων καὶ καταψώντων ἀνέχεσθαι, τὰ δὲ διωκόμενα ὑπὸ τῶν κυνῶν, ἐπειδὰν καταφύγῃ δεῦρο, μηκέτι διώκεσθαι. Φασὶ δέ τινα τῶν πάνυ γνωριζόμενον ὡς εἴη φιλέγγυος, καὶ σκωπτόμενον ἐπὶ τούτῳ παρατυχεῖν κυνηγέταις λύκον ἐν τοῖς δικτύοις ἔχουσιν· εἰπόντων δὲ κατὰ παιδιάν, εἰ ἐγγυᾶται τὸν λύκον, ἐφ' ᾧτε τὰς ζημίας ἃς εἴργασται διαλύσειν, ἀφήσειν αὐτὸν ἐκ τῶν λίνων, ὁμολογῆσαι. Ἀφεθέντα δὲ τὸν λύκον ἵππων ἀγέλην ἀπελάσαντα ἀκαυστηριάστων ἱκανὴν προσαγαγεῖν πρὸς τὸν τοῦ φιλεγγύου σταθμόν· τὸν δ' ἀπολαβόντα τὴν χάριν καυστηριάσαι τε τὰς ἵππους λύκον, καὶ κληθῆναι λυκοφόρους, τάχει μᾶλλον ἢ κάλλει διαφερούσας· τοὺς δ' ἀπ' ἐκείνου διαδεξαμένους τό τε καυτήριον φυλάξαι καὶ τοὔνομα τῷ γένει τῶν ἵππων, ἔθος δὲ ποιῆσαι, θήλειαν μὴ ἐξαλλοτριοῦν, ἵνα μένοι παρὰ μόνοις τὸ

[15] Usp. R. Katičić, *Antenor,* passim.

γνήσιον γένος, ἐνδόξου γενομένης ἐνθένδε ἱππείας. Νυνὶ δὲ, ὥσπερ ἔφαμεν, πᾶσα ἐκλέλοιπεν ἡ τοιαύτη ἄσκησις. – "Saznaje se da je prihvaćen običaj da se kod Veneta iskazuju neke časti Diomedu: i prinosi mu se kao žrtva bijeli konj i pokazuju se dva gaja, jedan Here Argejke, drugi Artemide Etoljanke. Tomu su, kako je prirodno, dodali još neke pripovijesti: da se u tim gajevima zvijeri vladaju pitomo i da se jeleni kreću u istom stadu s vukovima i da mirno podnose kad im ljudi pristupaju i kad ih glade, a ako ih gone psi, kad pribjegnu onamo, da ih ne gone više. A kažu da je neki čovjek, za koga se znalo da vrlo rado preuzima jamstvo i kojemu su se za to rugali, naišao na lovce koji su imali vuka u mrežama. A kad su oni u šali rekli da će osloboditi vuka iz spona ako on preuzme jamstvo za štete koje vuk učini, on da je pristao na to. A čim je vuk bio pušten, potjerao je prilično veliko stado neobilježenih kobila i doveo ga do dvora onoga čovjeka koji je rado preuzimao jamstvo. A čovjek je prihvatio taj znak zahvalnosti i obilježio je kobile užeženim znakom vuka i tako su one nazvane vukonošama, a odlikovale su se više brzinom nego ljepotom. A njegovi su nasljednici zadržali taj užeženi znak i ime za tu vrstu konja. A uveli su običaj da se ženka ne otuđuje tako da jedino kod njih ostane čista pasmina, pa se odatle proslavilo njihovo konjogojstvo. A sada, kako smo rekli, posve se izgubila ta djelatnost."

I u Apuliji pod brdom Garganom, i u Venetiji na ušću Timava, stajao je Diomedov kult u vezi s plodnosti. Na jugu žito i vuna upućuju na ratarstvo i stočarstvo, a na sjeveru je zanimljiv mitski splet vukova i kobila, izričito stavljen u vezu sa slavnim venetskim konjogojstvom. Diomedov kult nam se tako otkriva kao kult plodnosti.

I drugdje u sjevernoj Italiji nailazi se na Diomedove tragove. Narod Umbrijaca poštivao ga je kao svojega dobročinitelja u posebnom svetištu. O tome piše Pseudo-Skilak (polovica 4. st. pr. n. e.) u svojem zemljopisnom priručniku 16: ΟΜΒΡΙΚΟΙ. Μετὰ δὲ Σαυνίτας ἔθνος ἐστὶν Ὀμβρικοὶ, καὶ πόλις ἐν αὐτῇ Ἀγκών ἐστι. Τοῦτο δὲ τὸ ἔθνος τιμᾷ Διομήδην, εὐεργετηθὲν ὑπ' αὐτοῦ. καὶ ἱερόν ἐστιν αὐτοῦ. – "UMBRIJCI. Poslije Samnićana dolazi narod Umbrijaca, i u njihovoj je zemlji grad Ankona. Taj narod poštuje Diomeda, od njega je primio dobročinstva. I tamo je njegovo svetište."

Opisujući kraj oko ušća rijeke Pada, koja se identificira s mitskim Eridanom, spominje Plinije grad Spinu i predaju po kojoj ga je osnovao Diomed (3, 120): *Hoc ante Eridanum ostium dictum est, ab aliis Spineticum*

ab urbe Spina, quae fuit iuxta praevalens, ut Delphicis creditum est thesauris, condita a Diomede – "To se ušće prije zvalo Eridansko, prema drugima Spinetsko, po gradu Spini, koji je u blizini bio moćan, kako se vidi po onome što je povjerio delfskim riznicama, osnovan je od Diomeda."

Napokon se i grad Adria smatrao osnovanim od Diomeda. *Etymologicum magnum*, rječnik u kojem se tumači postanak i pravo značenje riječi, kompiliran u prvoj polovici 12. stoljeća, donosi o tome ovo: Ἀτρία. Πόλις Τυρρηνίας. Ἱστορεῖται δὲ ὑπὸ Διομήδους κτισθῆναι καὶ ὀνομασθῆναι Αἰθρία. ὅτι ἐπιστάντος αὐτοῦ τῷ τόπῳ χειμῶνος ὄντος συνέβη αἰθρίαν γενέσθαι. Οἱ δὲ παραφθείραντες τὸ ὄνομα Ἀτρίαν αὐτὴν ὠνόμασαν. –"Adrija: Grad u Etruriji. Pripovijeda se da ga je sagradio Diomed i dao mu ime Etrija: jer kad je došao na to mjesto za nevremena nastala je vedrina (αἰθρία = etrija). A drugi su iskvarili to ime i nazvali su taj grad Adrija."

Vrlo se jasno pokazuje da je sjeverni Jadran bio isto tako Diomedovo područje kao i južni. Njegova blažena preobrazba na Zapadu smještala se na sjever jednako kao i na jug. I na sjeveru je imao kultove, i tamo su se gradovi kojih su veze s grčkim svijetom stare dičili njime kao svojim osnivačem. Mitski motiv o kraljevstvu upokojenih blaženika na dalekom Zapadu, gdje zalazi sunce, dobio je tako u vezi s Diomedovom osobom raznoliku interpretaciju u legendarnoj topografiji. Diomedov rt je pak važno obilježje plovnoga puta koji uz našu obalu povezuje dva glavna područja što predajom oživljavaju i preoblikuju uspomenu na Diomedovu preobrazbu i obogotvorenje.

Tumačeći Likofronove riječi bilježi sholijast uz njegov 615. stih: κολοσσοβάμων. ἁλούσης τῆς Ἰλίου Διομήδης ἀντὶ τοῦ ἕρματος τοῦ τείχους τῶν Τρώων λίθους εἰς τὴν ναῦν ἐβάλετο. παραγενόμενος δὲ εἰς τὸ Ἄργος καὶ ἐλαθεὶς ὑπὸ Αἰγιαλείας τῆς γαμετῆς παρεγένετο εἰς Ἰταλίαν. εὑρὼν δὲ τηνικαῦτα τὸν ἐν τῇ Σκυθίᾳ δράκοντα λυμαινόμενον τὴν Φαιακίδα διέφθειρε τοῦτον τὴν τοῦ Γλαύκου χρυσῆν ἀσπίδα κατέχων νομίσαντος τοῦ δράκοντος τὸ χρυσὸν δέρας εἶναι τοῦ κριοῦ. τιμηθεὶς δὲ ἐπὶ τούτῳ σφοδρα ἀνδριάντα κατασκευάσας ἱδρύσατο ἐκ τῶν λίθων τῶν ἐκ τῆς Ἰλίου. ἱστορεῖ δὲ τοῦτο Τίμαιος καὶ Λύκος ἐν τῷ τρίτῳ. ὕστερον δὲ ἀνελὼν ὁ Δαῦνος αὐτὸν ἔρριψε καὶ τοὺς ἀνδριάντας εἰς θάλασσαν. οὗτοι δὲ ἀνεχόμενοι τὰ κύματα πάλιν ἐξήρχοντο πρὸς τὰς βάσεις αὐτῶν. – "Koračajući kao div: Pošto je Ilij bio osvojen, Diomed je umjesto utega bacio u brod kamenje iz trojanskoga zida. A kada je stigao u Argos, onda ga je izag-

nala supruga Egijalija i tako je došao u Italiju. Tamo je pak našao zmaja iz Skitije kako pustoši zemlju Feačana i ubio ga je držeći u ruci zlatni Glaukov štit jer je zmaj mislio da je to zlatno runo ovna. Za to su mu iskazali silne časti, a on je izradio i postavio spomenik od onoga kamenja što je bilo iz Ilija. A izvješćuje o tome Timej i Lik u trećoj knjizi. A poslije ga je Daun ubio i bacio kipove u more. A oni su se dizali na valove i ponovo izlazili na svoja podnožja."

Tu je priča o Diomedu na Jadranu povezana s pričom o zlatnom runu i Argonautima. Glaukov zlatni štit je onaj koji je Diomed dobio kad je pod Trojom zamijenio oružje s Glaukom (Ilijada 6, 234–236). Zmaj iz Skitije u nekoj je vezi sa zmajem koji je u Kolhidi čuvao zlatno runo, a ubio ga je Jason kada je došao onamo da uzme runo. Zemlja Feačana bila je po shvaćanju kasnijega vremena Kerkira (Krf). Nezavisnu verziju legende o borbi Diomeda sa zmajem na Kerkiri zabilježio je Heraklid Pontijski (oko 388–310. pr. n. e.), učenik Platonov, neko vrijeme pročelnik njegove Akademije, u svojem djelu O ustavima (Περὶ πολιτειῶν). Od njega se o tome saznaje ovo (FHG 2, 220, fragm. 27): Κορκυραῖοι Διομήδην ἐπεκαλέσαντο καὶ τὸν παρ' αὐτοῖς δράκοντα ἀπέκτεινεν. οἷς καὶ συνεμάχησε στόλῳ πολλῷ εἰς Ἰαπυγίαν ἐλθὼν πολεμοῦσι πρὸς Βρεντεσίους. καὶ τιμῶν ἔτυχεν. – "Korkirejci su pozvali Diomeda k sebi. I on je ubio zmaja što je bio kod njih. I bio im je saveznik došavši s velikim brodovljem u Japigiju kad su ratovali protiv Brundizijaca. I zbog toga su ga počastili." Postojala je dakle legendarna predaja po kojoj je Diomed na Zapadu ubio zmaja, a sjećanje na to i kult povezan s time bili su vezani uz Kerkiru.

Nešto dalje, uz stih 619, tumači Likofronov sholijast ovako: Ἀλαίνου. Ἄλαινος νόθος ἀδελφὸς Διομήδους ἐρῶν Εὐίππης τῆς Δαύνου θυγατρὸς, κριτὴς αἱρεθεὶς καὶ χαριζόμενος αὐτῇ τὸν Διομήδην ἔκρινε λαβεῖν τὰ λάφυρα καὶ μὴ γῆν, ὅθεν κατηράσατο ὁ ἥρως μήποτε καρποφορῆσαι τὴν γῆν εἰ μὴ ὑπὸ Αἰτωλοῦ τινος σπαρείη. – "Alena: Alen, nezakoniti brat Diomedov, ljubio je Euipu, kćer Daunovu. Kad su ga izabrali za suca, presudio je njoj za ljubav da Diomed dobije plijen, a ne zemlju. Zbog toga je junak bacio na zemlju prokletstvo da nikada ne rodi plodom osim ako je zasije koji Etolac."

Okvir za te podatke dao je sholijast već prije (vidi str. 356). Tu samo dodaje neke podrobnosti. Rekao je tamo već i to kako su Daunijci uspjeli skinuti Diomedovu kletvu sa zemlje. Likofron to ne spominje u Kasandrinu

proročanstvu o Diomedu nego kasnije, na drugom mjestu gdje je riječ o južnoj Italiji. To je Aleksandra 1056–1066:

ἔσται ποτὲ πρεσβεῦσιν Αἰτωλῶν φάος
ἐκεῖ γοηρὸν καὶ πανέχθιστον φανέν,
ὅταν Σαλάγγων γαῖαν Ἀγγαίσων θ' ἕδη
μολόντες αἰτίζωσι κοιράνου γύας
ἐσθλῆς ἀρούρης πῖαρ ἔγκληρον χθονός.
τοὺς δ' εἰς ἐρεμνὸν ζῶντας ὠμησταὶ τάφον
κρύψουσι κοίλης ἐν μυχοῖς διασφάγος.
τοῖς δ' ἀκτέριστον σῆμα Δαυνῖται νεκρῶν
στήσουσι χωστῷ τροχμάλῳ κατηρεφές,
χώραν διδόντες, ἥνπερ ἔχρῃζον λαβεῖν
τοῦ κρατοβρῶτος παιδὸς ἀτρέστου κάπρου.

– "Svanut će jednom ondje etolskim poslanicima žalosno i nadasve mrsko svjetlo, kada dođu u zemlju Salangâ i do staništa Angezâ i budu tražili polja svojega vladara, mastan udio dobre zemlje oranice. A njih će krvožednici žive sakriti u mračan grob i ostat će u zakucima šuplje jame. Njima će Daunijci bez pogrebnih obreda postaviti mrtvački spomenik pokriven hrpom nasuta kamenja, dajući tako zemlju što je pripadala sinu neustrašivoga vepra glavoždera." Salangi i Angezi jesu apulski narodi. To treba znati da se razumije ovo Likofronovo mjesto.

Sholijast bilježi uz 1056. Likofronov stih ovo: εἶπον πολλάκις τὴν ἱστορίαν τήν τε τοῦ Διομήδους, τοῦ Δαύνου καὶ τῶν Αἰτωλῶν καὶ περὶ τῶν συγχωσθέντων β' ἀνδρογύνων ἐν μέσῃ τῇ Ῥώμῃ ἐπὶ Φαβίου τοῦ Ἀκροχορδονώδους, κἂν ὁ Λυκόφρων ἐν Δαυνίᾳ ἤτοι ἐν Καλαβρίᾳ λέγῃ ταῦτα γενέσθαι, καὶ Αἰτωλοὺς εἶναι τοὺς συγχωσθέντας, μηνυθέντας ὑπὸ Δαυνίων καὶ ἐλθόντας ἐπὶ τῷ λαβεῖν τὸν λεγόμενον Διομήδους κλῆρον καὶ οὕτως ἀπάτῃ βληθέντας εἰς ὄρυγμα γῆς. τοιαύτην γὰρ τὴν ἱστορίαν λέγει.
– "Mnogo sam puta već ispričao priču o Diomedu, Daunu i Etolcima i o dva bračna para što su zajedno zakopana usred Rima u vrijeme Fabija Bradavičavoga, ako Likofron i govori da se to dogodilo u Dauniji ili Kalabriji, i da su oni što su zajedno zakopani bili Etolci, koje su Daunijci pozvali i koji su došli da dobiju takozvani Diomedov udio i tako su prijevarom bili bačeni u jamu iskopanu u zemlji. Takvu on priču priča."

Uz isti stih daje sholijast još jednu verziju tumačenja Διομήδης καταρασάμενος τὴν τῶν Δαυνίων χώραν μὴ καρποφορῆσαί ποτε, εἰ μὴ παρ' Αἰτωλοῦ ἐργάζοιτο, οἱ Δαύνιοι παραγενόμενοι εἰς Αἰτωλίαν ἐκήρυξαν τοὺς βουλομένους ἐλεῖν καὶ ἀπολαβεῖν τὸ Διομήδους μέρος τῆς γῆς. ἐλθόντων δὲ τῶν Αἰτωλῶν εἰς τὴν τῶν Δαυνίων χώραν καὶ ἀπαιτούντων τὴν γῆν οἱ Δαύνιοι λαβόντες κατέχωσαν αὐτοὺς ζῶντας λέγοντες· ἀπειλήφατε τὸν κλῆρον τῆς γῆς ὑμῶν ὃν αἰτεῖτε παρ' ἡμῶν, οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ τοῦ Διομήδους. – "Diomed je prokleo zemlju Daunijaca da nikada ne rodi plodom, osim ako je obradi Etolac. A Daunijci su došli u Etoliju i razglasili neka oni koji hoće dođu i prime Diomedov dio zemlje. Kad su Etolci došli u zemlju Daunijaca i tražili zemlju, Daunijci su ih uhvatili i zakopali ih žive, govoreći pri tome: 'Primili ste svoj udio zemlje koji tražite od nas. I ne samo to, nego i Diomedov'."

Drugu verziju pripovijesti o zakopanim poslanicima zabilježio je Justin u svojoj Epitomi 12,2:

Erat namque tunc temporis urbs Apulis Brundisium, quam Aetoli secuti fama rerum in Troia gestarum clarissimum ac nobilissimum ducem Diomeden condiderant; sed pulsi ab Apulis consulentes oracula responsum acceperant, locum qui repetissent perpetuo possessuros. Hac igitur ex causa per legatos cum belli comminatione restitui sibi ab Apulis urbem postulaverant; sed ubi Apulis oraculum innotuit, interfectos legatos in urbe sepelierunt, perpetuam ibi sedem habituros. Atque ita defuncti responso diu urbem possederunt.

–"Bio je u ono vrijeme u Apuliji grad Brundizij, koji su bili osnovali Etolci slijedeći Diomeda kao svojega vođu, nadasve slavnog i poznatog zbog junačkih djela pod Trojom. A pošto su ih Apulci protjerali, obratili su se proročištu i dobili odgovor da će oni koji zatraže da im se vrati to mjesto ostati trajno u njegovu posjedu. Zbog toga su po poslanicima zatražili uz prijetnju ratom da im Apulci vrate grad. Ali, kako su Apulci saznali za to proročanstvo, ubili su poslanike i pokopali ih u gradu da tamo imaju trajno sjedište. Pošto su tako učinili da se ispuni odgovor proročišta, dugo su zadržali grad u svojem posjedu." I tu, kao i u predaji o zmaju na Kerkiri, Diomed je stavljen u vezu s Brundizijem.

Dalje primjećuje sholijast uz stih 1066: τοῦ κρατοβρῶτος. τοῦ Τυδέως, ἐπειδὴ ἐν τῷ Θηβαϊκῷ πολέμῳ λέγεται ὁ Τυδεὺς τὴν κεφαλὴν τοῦ Μελανίππου κατεδηδοκέναι. κρατοβρῶτος οὖν ὁ Τυδεύς, παῖς δὲ αὐτοῦ ὁ Διομήδης – "Glavoždera: Tideja, jer se priča da je Tidej u tebanskom ratu

izgrizao Melanipovu glavu. Glavožder je dakle Tidej, a njegov sin je Diomed". To je pripovijest koju smo već upoznali iz sholija uz Pindarove Nemejske ode (vidi str. 372-373).

Uz istu natuknicu bilježi sholijast i ovo: τοῦ Τυδέως υἱοῦ Διομήδους. κρατοβρὼς δὲ ὁ Τυδεὺς οὕτω λέγεται. ἐν τῷ Θηβαϊκῷ πολέμῳ οὗτος ὁ Τυδεὺς ὑπὸ Μελανίππου τοῦ Ἀστακοῦ παιδὸς ἐτρώθη, ὑφ' ἧς πληγῆς ὕστερον ἀπέθανεν. ἔτι δὲ ζῶντος τοῦ Τυδέος Ἀμφιάραος ὁ μάντις ἀνηρηκὼς τὸν Μελάνιππον ἤνεγκε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ τῷ Τυδεῖ καὶ ὃς καιρίως δακνόμενος ὑπὸ τῆς πληγῆς διασχίσας ἐκείνου τὴν κεφαλὴν ἀπερρόφησε τὸν ἐγκέφαλον. ὅθεν, ὡς λέγουσιν, ἐμίσησεν αὐτὸν ἡ Ἀθηνᾶ. φέρουσα γὰρ ἀθανασίαν ἀπεστράφη ἰδοῦσα τὸ ἐγγεγονός. – "Tidejeva sina Diomeda. A to se Tidej tako naziva glavožderom. U tebanskom ratu taj je Tidej bio ranjen od Melanipa sina Astakova i od te je rane poslije umro. A dok je Tidej još bio živ, vidjelac Amfijaraj je ubio Melanipa i donio njegovu glavu Tideju. I taj je, jer ga je rana smrtno žegla, raskolio njegovu glavu i posrkao mozak. Zato ga je, kako govore, zamrzila Atena. Nosila mu je naime već besmrtnost, a onda se okrenula od njega kad je vidjela što se dogodilo."

Sholijast dodaje još ovo tumačenje: ἄτρεστον κάπρον δὲ λέγει τὸν Τυδέα διὰ τὸ σθένος ἢ διὰ τὸ χρήσαθαι αὐτὸν ἀντὶ περιβολαίου τῷ τοῦ Καλυδωνίου συὸς δέρματι, οὗ καὶ Ὅμηρος μνημονεύει ἐν Ἰλιάδι. – "A Tideja zove neustrašivim veprom zbog njegove snage ili zato što je umjesto ogrtača nosio kožu kalidonskoga vepra, kojega spominje i Homer u Ilijadi." O kalidonskom vepru pjeva Homer u Ilijadi 9, 538–549.

Tumačeći mjesto iz Likofronove Aleksandre koje nam je ovdje poslužilo kao uzorak helenističkoga mitološkog znanja o Diomedu na Zapadu, piše sholijast uz Likofronov 625. stih: στήλαις. τοῦ Διομήδους στήλας ποιήσαντος περὶ ὅλον τὸ πεδίον, ἡνίκα ἀπέθανε, Δαῦνος ἐβουλήθη ταύτας καταποντίσαι. αἱ δὲ ῥιφεῖσαι πάλιν ἐκ τοῦ ὕδατος ἀνῆλθον καὶ εὑρήθησαν ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ ἑστηκυῖαι, ὅθεν καὶ ἐπήρθησαν. – "Stupovima: Diomed je podigao stupove po čitavom polju. A kada je umro, htio ih je Daun potopiti. Ali oni, kako su ih bacili, vratili su se opet iz vode i našli se da stoje na istom mjestu s kojega su ih digli."

I još: ἀκινήτους, τὰς στήλας εἶπεν, ἃς ὁ Διομήδης ποιήσας ἔστησεν ἀνὰ πᾶν ἐκεῖνο τὸ πεδίον, διὰ τὸ ἀποθανόντος τοῦ Διομήδους ῥίπτεσθαι εἰς τὸν βύθον αὐτὰς παρὰ τοῦ Δαύνου ὥστε καταποντισθῆναι καὶ πάλιν ἐξέρχεσθαι καὶ εὑρίσκεσθαι ἐν τῷ τόπῳ, ἐν ᾧ καὶ ἵστανται. – "Rekao je da

su stupovi nepomični, oni koje je Diomed izradio i postavio po čitavom onom polju, jer kad je Diomed umro, bacao ih je Daun u duboku vodu da ih potopi, a oni su opet izlazili i nalazili se na onom mjestu na kojem i stoje."

Napokon još uz 627. stih: θεὸς δέ. οἱ Φαίακες σέβουσι τὸν Διομήδην, οἵτινές εἰσι περὶ τὸ Ἰόνιον πέλαγος. οὗτος γὰρ τὸν δράκοντα ἀνεῖλεν ἐκεῖσε ἐλθόντα ἐκ Κόλχων πρὸς ζήτησιν τοῦ χρυσοῦ δέρρους. τινὲς δὲ λῃστὴν ἤκουσαν τὸν δράκοντα. ἡ δὲ Φαιακία περὶ τὸν Ἰόνιον κόλπον ἐστίν, ὁ δὲ Ἰόνιος κόλπος κατὰ Λυκόφρονα καὶ Αἰσχύλον ἀπὸ Ἰοῦς ἐκλήθη. – "A bog: Feničani poštuju Diomeda. Oni su na Jonskom moru. On je naime ubio zmaja koji je došao onamo iz zemlje Kolšana da traži zlatno runo. Neki su pak čuli da je taj zmaj bio razbojnik. A Feakija je na Jonskom zaljevu. Jonski zaljev je prema Likofronu i Eshilu nazvan po Iji." Bilješke o tome kako je Diomed kod Feačana, to jest na Kerkiri, ubio zmaja već su se navodile (vidi str. 380). Ovdje saznajemo kako se taj mitski motiv tumačio racionalistički. Inače se tu ne saznaje ništa nova. Sholijast upućuje na to da Likofron, izvodeći ime Jonskoga mora od Ije (Ἰώ) koja je pretvorena u kravu onuda lutala bježeći od štrka kojim ju je progonila ljubomorna Hera, slijedi Eshilovo tumačenje (Okovani Prometej 837–839).

Vijesti o Diomedu na Zapadu u antičkoj su književnosti grčkoj i rimskoj raspršene po mnogim djelima i većinom razdrobljene u kratke zabilješke i letimične zapise, koji se u mnogome ponavljaju, u mnogome opet razlikuju jedni od drugih. Pazeći na najsitnije podrobnosti i uočujući izbor riječi i sklop izraza može se donekle utvrditi koji su od njih zasnovani na istom vrelu ili čak predlošku. Taj je posao, međutim, bitno otežan time što su mnogi pisci imali pred sobom i više vrela, pa se onda teško može znati što su uzeli iz kojega. A što se u njih nađe jedno uz drugo i čini se kao da je povezano, ne mora u istinu potjecati sve iz jednoga vrela. U okviru ove radnje, kojoj je svrha da podrobno predoči i donekle rasporedi izvore, ne može se dati nego samo općenit pregled povijesti te tradicije, ne zaoštravajući previše pojedina pitanja što se nameću u vezi s njome.

Stariji sloj, koji nama predstavljaju Mimnermo, Ibik i Pindar, oslanja se vjerojatno na cikličke epove. U Ilijadi i Odiseji nema traga motivu o Diomedu na Zapadu, ali se nameće pretpostavka da je on bio prisutan u epu Povraci (Νόστοι), u kojem su bili opjevani doživljaji junaka na povratku iz Troje. Taj

ep je izgubljen, a u vijestima što ih imamo o njem nema spomena o Diomedu, pa je sve što se o tome može reći samo pretpostavka i domišljanje. Ipak je vrlo vjerojatno. Svakako se prvo književno oblikovanje mitološke predaje o Diomedovu zapadnom kraljevstvu, o njegovoj preobrazbi i obogotvorenju, te o preobrazbi njegovih drugova, o gradovima koje je osnovao, gubi u davnini, u razdoblju starijem od onih koja su nam dobro poznata po djelima što su iz njih sačuvana.

Glavnina vijesti o Diomedu na Zapadu helenističkoga je podrijetla. Osim Likofronove Aleksandre sve su to samo ulomci, koji iz svojih vrela preuzimaju mnogo podataka, ali ne daju o tim vrelima cjelovite slike. Glavni su pisci od kojih potječu ti podaci Lik, Timej i Polemon. Nešto stariji je od njih Heraklid Pontijski, koji svojim od njih nezavisnim vijestima o Diomedu i zmaju na Kerkiri bitno nadopunjuje sliku o toj predaji kakva je bila u rano helenističko doba. Sačuvano je Strabonovo djelo, i ono je stoga osobito dragocjeno. On je skupio mnogo toga i tako nadoknadio bar dijelom ono što je s helenističkim spisima izgubljeno, ali je i dobro sintetizirao, pa nam stoga ne daje oštru sliku helenističkoga pisanja. Ne možemo dakle reći drugo nego da je bilo više verzija legende o Diomedovu kraju. Po jednima je putovao, upravo pobjegao u Italiju, po drugima ga je onamo odnijela morska oluja. Po jednima je umro u Italiji, po drugima se vratio u Argos i tamo umro, ostavivši u Italiji već započete radove nedovršenima. Po jednima ga je ubio njegov tast Daun, a po drugima je doživio mirnu starost. Obogotvoren je i čašćen: na Tremitima, na ušću Timava, kod Umbrijaca, na Kerkiri. Doživio je, kako kažu jedni, težak udarac što su mu drugovi bili pretvoreni u ptice, ili su opet, kako drugi govore, oni bili pretvoreni zato što im je njegov gubitak bio pretežak. To su samo neka od važnijih nesuglasja u antičkoj predaji o Diomedu na Jadranu. U njima se očituje isprepletenost književne predaje s lokalnim legendama.

Očiti su u toj mitologiji i neki pravi religiozni i kultni elementi. Ne očituje se samo veza legende o Diomedu s kultom plodnosti. Nameće se Diomedova veza s konjima. Njegova se apulska žena zove Euipa (Εὐίππη), on osniva gradove Ἄργος Ἵππιον *i Equus Tuticus,* sve od ἵππος, *equus* – "konj". U Veneta mu se žrtvuje bijeli konj, njegov je otac izgrizao glavu svojega protivnika Melanipa, a ime Μελάνιππος znači "crni konj". Osobito je tu važna priča o kobilama vukonošama vezana uz Diomedovo svetište na Timavu. Kad se uzme k tomu još podatak da je Diomed ubio zmaja, i da pri

tom igra neku ulogu i zlato, ne može biti sumnje da u Diomedovu liku treba prepoznati indoevropsko božanstvo plodnosti koje nam je u najnovije doba poznato iz ostataka praslavenske sakralne poezije sačuvanih u folklornoj predaji.[16] Čini se pak da su u legendama o Diomedu na Zapadu kontaminirane grčke i starinačke italske tradicije, apulske i venetske.[17]

Ako i nije jasna koliko bismo željeli, slika što nam se pokazala vrlo je dinamična. Davne mitske predodžbe dobile su na temelju iskustava skupljenih pri upoznavanju i doživljavanju novih krajeva preciznu topografsku interpretaciju. Mit se tako pretvarao u legendu, božanska bića u drevne junake.[18] Ali temelj tomu nisu pojedina mjesta i krajevi nego plovni putovi po kojima su se uspostavljali dodiri i ostvarivali susreti. Biljeg je takva plovnoga puta i Diomedov rt na našoj obali. A ti susreti bili su i susreti mitskih predaja i kultnih ustanova i obreda. Koliko god su vijesti o Diomedovu svršetku kaleidoskopski nemirne i neuhvatljive, predočuju nam ipak najstariju povijest Jadrana do koje se može doprijeti na temelju sačuvanih zapisa.

[16] Usp. R. Katičić, Hoditi-roditi, *Spuren der Texte eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus*, Wiener Slavistisches Jahrbuch 33 (1987) 23—43.

[17] Usp. O. T: *Zanco, Diomede "greco" e Diomede "italico"*, Rendiconti della Academia dei Lincei 20, 1965, 270–282, osobito 280 –282.

[18] Usp. M. Ježić, *Rgvedski himni*, Zagreb 1987, 45, 63–64, 85–86.

Heraklov sin Hilo na Jadranu

S Jadranom je vezana i legenda o Heraklu i njegovim sinovima, osobito karakteristična za antičku mitologiju, ali je s njime vezana tek jednom sporednom granom svoje predaje.[1] Najstarija izravna vijest o tome potječe od velikih helenističkih skupljača zemljopisnih podataka Timeja (oko 345-250) i Eratostena (oko 275-195). Kako su se njihova djela izgubila, svjedočanstvo je o tome došlo do nas u mlađem vrelu. U Pseudo-Skimnovoj Periegezi 402-412 stoji o tome ovo:

Ἡ πλησίον χώρα δὲ τούτων κειμένη
ὑπὸ τῶν Πελαγόνων καὶ Λιβυρνῶν κατέχεται.
Τούτοις συνάπτον δ' ἐστὶ Βουλινῶν ἔθνος·
ἐξῆς δὲ μεγάλη χερρόνησος Ὑλλική
πρὸς τὴν Πελοπόννησόν τι ἐξισουμένη·
πόλεις δ' ἐν αὐτῇ φασι πέντε καὶ δέκα
Ὕλλους κατοικεῖν, ὄντας Ἕλληνας γένει·
τὸν Ἡρακλέους γὰρ Ὕλλον οἰκιστὴν λαβεῖν,
ἐκβαρβαρωθῆναι δὲ τούτους τῷ χρόνῳ
τοῖς ἔθεσιν ἱστοροῦσι τῶν πλησίον,
ὡς φασι Τίμαιός τε κἀρατοσθένης.

– "A zemlju što leži u blizini drže Pelagonci i Liburni. S njima se dodiruje narod Bulina; a dalje je veliki Hilički poluotok, koji po veličini izjednačuju nekako s Peloponezom; a na njem kažu da u petnaest gradova stanuju Hili, koji su rodom Grci. Pripovijedaju naime da ih je tamo naselio Heraklov sin

[1] Usp. PWRE pod natuknicama *Hylli, Hyllis, Hyllos*. V. i R. Katičić, *Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rođanina*, Godišnjak 7 (1970) 116–121 = u ovoj knjizi str. 91-101.

Hilo, ali su se s vremenom pobarbarili pod utjecajem običaja svojih susjeda, kako kažu Timej i Eratosten".

Nejasno ostaje kako su se tu pri opisu istočne jadranske obale našli Pelagonci. Njihova je zemlja ležala u kotlini oko Prilepa. Očito se tu pokazuje trag shvaćanja po kojem je Crno more bilo tako blizu Jadranu da su se oba mogla vidjeti s jedne visoke planine. Time su se udaljenosti na Balkanu toliko smanjivale da je postalo moguće spomenuti Pelagonce u vezi s Jadranskim morem. Spomen Liburna, međutim, jasno određuje polazište ovdje navedenomu zemljopisnom opisu smještajući ga na sjeverni Jadran, odakle je orijentiran niz njegovu istočnu obalu. Tu prema Pseudo-Skimnu poslije Liburna stanuju Bulini, a onda Hili. Oni su smješteni na Hiličkom poluotoku u petnaest gradova. Naselio ih je tamo Hilo, Heraklov sin, pa se podrazumijeva da su po njem dobili ime. A izričito se kaže da su rodom Grci, a jednako izričito i to da to više nisu, nego se, kako se pokazuju grčkim putnicima, smatraju barbarima. To se tumači utjecajem susjednih naroda. Radi se dakle o tradiciji kojom se jednomu domorodačkom narodu s istočne obale Jadrana pripisuje grčko podrijetlo i to se obrazlaže mitološki, uvrštavanjem u legendarno rodoslovlje. A kao vrelo za to navode se Timej i Eratosten. Tako se ne može znati što je od svega toga stajalo u kojega od njih ili je u obojice stajalo sve, pa je Eratosten možda preuzeo tu vijest u cijelosti od Timeja.

Kao izvor helenističkih vijesti o Hilima i Hiličkom poluotoku spominje se i Apolodor Atenjanin, gramatičar (mitograf), kroničar i geograf 2. stoljeća stare ere. O tome svjedoči Stefan Bizantinac pod natuknicom Ὑλλεῖς : Ἀπολλόδωρος ἐν τῷ περὶ γῆς δευτέρῳ· ὑπὲρ δὲ τοὺς Ὑλλους Λιβυρνοὶ καί τινες Ἴστροι λεγόμενοι Θρᾷκες. καὶ τὸ θηλυκὸν Ὑλλις. πρόκειται χερρόνησος ἠλίκη μάλιστα Πελοποννήσου, ὥς φασι, πεντεκαίδεκα πόλεις ἔχουσα παμμεγέθεις οἰκουμένας – "Apolodor u drugoj knjizi svojega djela o zemlji: Iznad Hila stanuju Liburni i neki Tračani koji se zovu Istri. A ženski je oblik Hilida. Prostire se poluotok velik kao Peloponez, kako kažu, koji ima petnaest vrlo velikih nastanjenih gradova". Tu kao da se Stefan za podatak o jadranskim Hilima i njihovu poluotoku poziva na drugog autora, tek što ono "kažu", mjesto očekivanoga "kaže", stvara nesigurnost kao da se radi i o drugim autorima, pa tako u tom svjedočanstvu ostaje mjesta i za Timeja i Eratostena. Čini se, međutim, da je ipak i Apolodor uvrstio tu vijest u svoju zemljopisnu sintezu.

Helenističku vijest o poluotoku na kojem stanuju Hili preuzeo je Plinije Stariji. Opisujući istočnu jadransku obalu spominje (3, 141) i poluotok Hilidu: *promunturium Diomedis vel, ut alii, paeninsula Hyllis* - "Diomedov rt ili, kako ga zovu drugi, poluotok Hilida".

U Dionizija Periegeta (384-387) stoji:

> Κεῖθεν δ' εἰς αὐγὰς στρεπτὴν ἀπερεύγεται ἅλμην
> θῖνας ὑποξύουσα Λιβυρνίδας ἀμφὶ τ' ἐρυμνὴν
> Ὑλλήων χθόνα πᾶσαν, ὅση παρακέκλιται ἰσθμῷ
> Βουλίνων τ' ἀκταῖς

– "A odande u pravcu zore izbacuje slanu vodu što tamo skreće stružući liburnske žale i oko sve utvrđene zemlje Hilejaca, kolika leži kraj prevlake i obala Bulina." Eustatije mitropolit solunski (12. st.) komentira to ovako: Ὅτι περὶ τὰ ἑῷα τῆς Ἀδριάδος νῆσοι Λιβυρναὶ ἢ Λιβυρνίδες, αἵτινες, ὡς προϊὼν ἐρεῖ, μετὰ τὰς Ἀψύρτου νήσους ἐρρίζωνται, ἔνθα ἐς αὐγὰς στρεπτὴ παρασύρεται ἅλμη, τουτέστιν ὅπου πρὸς ἕω κυρτοῦται ὁ κόλπος. Τοῦτο δὲ ἐδήλου καὶ ὅτε εἶπε ὡς ἡ Ἀδριὰς εἰς εὖρον ἄνεμον τεκμαίρεται τὸν ὁλκόν. Ἐκεῖ δὲ, φησί, καὶ ἡ τῶν Ὑλλήων, ἤγουν Ὑλλέων, ἐρυμνὴ γῆ ὅση παράκειται τῷ ἰσθμῷ. Χερρόνησον γάρ φασι οἰκεῖν τοὺς Ὑλλεῖς, περὶ ὧν καὶ ταῦτα ἱστορεῖται· Ὑλλεῖς ἔνθος Ἰλλυρικὸν, ἀπὸ Ὕλλου τοῦ Ἡρακλέους, ὥς φησιν Ἀπολλώνιος. Ἔστι δὲ καὶ πόλις Ὕλλη. Ἀπολλόδωρος δὲ Ὕλλους τούτους γράφει λέγων· μετὰ τοὺς Ὕλλους Λιβυρνοὶ καί τινες Ἴστροι λεγόμενοι Θρᾷκες. Τούτων δὲ πρόκειται χερρόνησος Ὑλλὶς, ἡλίκη μάλιστα Πελοπόννησος, πεντεκαίδεκα πόλεις οἰκουμένας ἔχουσα παμμεγέθεις. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως – "Da su na istočnoj strani Jadrana Liburnski otoci ili Liburnide, koji su, kako će dalje reći, pustili korijenje iza Apsirtovih otoka, tamo gdje se okreće slana voda i valja u pravcu svitanja, to jest gdje se zaljev svija prema strani odakle sviće zora. To je razlagao i kad je rekao da Jadran upravlja svoj tijek prema Euru (vjetru istočnjaku). A ondje se, veli, nalazi utvrđena zemlja Hilejaca (Ὑλλήων ili Ὑλλέων) kolika leži uz prevlaku. Jer kažu da Hilejci stanuju na poluotoku, a o njima se pripovijeda i to: Hilejci su ilirski narod, nazvani po Hilu, sinu Heraklovu, kako kaže Apolonije. A postoji i grad Hila. Apolodor piše o tim Hilima i kaže: 'Poslije Hila dolaze Liburni i neki Tračani koji se zovu Istri. Pred njima pak leži poluotok Hilida, velik gotovo kao Peloponez, koji ima petnaest vrlo velikih nastanjenih gradova'. I to je tako."

Poslije će biti riječi o tome što zapravo kaže Apolonije. Sada se valja zadržati kod Apolodora. Prema Eustatiju stoji upravo kod njega ono o poluotoku po veličini sličnom Peloponezu i o petnaest vrlo velikih nastanjenih gradova na njem. Ne možemo, međutim, biti sigurni da je Eustatije imao pred sobom Apolodora, nego je vjerojatnije da je citat iz njegove druge knjige o zemlji preuzeo iz priručnika Stefana Bizantinca, prepričavajući ga nešto pojednostavnjeno. Tako je moglo nestati ono "kažu" što otvara mogućnost da je te podatke o Hilima crpio i iz drugih vrela osim iz Apolodora. Ostaje stoga samo vrlo vjerojatnim, ali nije posve sigurno, da su podaci o narodu Hila i Heraklovu sinu, njihovu heroju imenjaku, o poluotoku i njegovim gradovima bili zabilježeni ne samo u Timeja ili Eratostena ili u obojice, nego i u geografskoj sintezi Apolodorovoj. Svakako je to bio podatak čvrsto uključen u helenističku zemljopisnu učenost.

Tek u oskudnom sažetku ušla je ta vijest u anonimne sholije uz Dionizijevu Periegezu 384: Οἱ Ὑλλεῖς χερσόνησον οἰκοῦσι ἴσην Πελοποννήσῳ τὸ μέγεθος – "Hilejci stanuju na poluotoku koji je jednak Peloponezu po veličini".

Anonimna Parafraza Dionizijeva geografskog udžbenika prepričava njegove stihove 384-397 ovako: Ἐκεῖθεν δὲ πρὸς ἀνατολὰς σύρεται ἡ τὴν θάλασσαν ἐπερεύγεται ὁ Ἀδρίας κόλπος τοὺς αἰγιαλοὺς τῶν Λιβυρνίδων νήσων ὑποξύων καὶ περὶ ἅπασαν τὴν ὑψηλὴν ἢ ἰσχυρὰν τῶν Ὑλλείων χώραν, ἤτοι χερσόνησον, ὁπόση τῷ ἰσθμῷ πλησίον ἐπίκειται καὶ ταῖς ἀκταῖς τῶν Βουλιμέων – "A odande se Jadranski zaljev povlači ili izbacuje more prema istoku i struže žale Liburnskih otoka oko čitave visoke ili utvrđene zemlje Hilejaca, ili poluotoka, kolik god leži blizu uz prevlaku i uz obale Bulimejaca".

A u Zemljopisnom pregledu (Γεωγραφία συνοπτική) bizantskoga pisca Nikefora Blemide (13. st.) parafrazira se to mjesto iz Dionizijeve Periegeze ovako: !Eke^{a}qen dȼ pr¨V ÄnatolÉV søretai ™ #Adriatik¨V k´lpoV, žpoxøwn mȼn LiburnμdaV nåsouV perð tçn žyhlçn gín tún #Ulleμwn Îsh klμnei ûpð t¨n ≥sqm¨n kað f°retai ûpð to^{a}V a≥gialo^{a}V tún Boulimaμwn – "A odande se Jadranski zaljev povlači prema istoku stružući Libumske otoke oko visoke zemlje Hilejaca kolika se prislanja uz prevlaku i teče uz žale Bulimejaca". I tu je vjerno zadržan neobični Dionizijev opis mora kao struje. A njegov opis hilejske zemlje kao utvrđene, tvrde (ἐρυμνήν) pretvorio se već u anonimnoj

parafrazi u visoku ili čvrstu (ὑψηλὴν ἢ ἰσχυράν), a za Nikefora Blemidu ona je još samo visoka (ὑψηλήν). Ono Dionizijevo o "utvrđenoj zemlji" shvaćeno je tako kao da se odnosi na brdovitu konfiguraciju zemljišta.

Helenistička je vijest o jadranskim Hilima ušla i u zemljopisni priručnik koji nosi ime Skilaka iz Karijande, iako pouzdano znamo da ga on nije mogao napisati. U Pseudo-Skilaka (22. glava) stoji: Βουλινῶν ὁμοτέρμονες Ὕλλοι. Οὗτοι δέ φασιν Ὕλλον τὸν Ἡρακλέους αὐτοὺς κατοικίσαι. Εἰσὶ δὲ βάρβαροι. Κατοικοῦσι δὲ χερρόνησον ὀλίγῳ ἐλάσσω τῆς Πελοποννήσου. Ἀπὸ δὲ χερρονήσου παρὰ τὸ στόμιον πλοῦς ὀρθός. Ταύτην παροικοῦσι Βουλινοί – "Susjedi su Bulina Hili. Oni pak kažu da ih je naselio Hilo sin Heraklov. A barbari su. I stanuju na poluotoku koji je malo manji od Peloponeza. Od poluotoka je uz ušće plovidba ravna. Pored njega stanuju Bulini". Tu se razaznaju svi bitni elementi predaje koja je u kasne zemljopisne priručnike potekla od helenističkih pisaca i za nas se veže uz imena Timeja, Eratostena i Apolodora. U Pseudo-Skilakovu priručniku, koji je napisan negdje polovicom 4. st. pr. n. e., ta je vijest kasniji dodatak, kako je pokazala podrobna analiza kompozicije.[2]

Eustatije se poziva na Apolonija Rođanina (oko 300-230) za tvrdnju da su Hilejci nazvani po Heraklovu sinu Hilu. O tome Apolonije u svojem epu o Argonautima (4, 522-551) doista pjeva ovo:

> Ἥρωες δ', ὅτε δή σφιν ἐείσατο νόστος ἀπήμων,
> δή ῥα τότε προμολόντες ἐπὶ χθονὶ πείσματ' ἔδησαν
> Ὑλλήων· νῆσοι γὰρ ἐπιπρούχοντο θαμειαί
> ἀργαλέην πλώουσιν ὁδὸν μεσηγὺς ἔχουσαι.
> οὐδέ σφιν, ὡς καὶ πρίν, ἀνάρσια μητιάασκον
> Ὑλλῆες, πρὸς δ' αὐτοὶ ἐμηχανόωντο κέλευθον,
> μισθὸν ἀειράμενοι τρίποδα μέγαν Ἀπόλλωνος.
> δοιοὺς γὰρ τρίποδας τηλοῦ πόρε Φοῖβος ἄγεσθαι
> Αἰσονίδῃ περόωντι κατὰ χρέος, ὁππότε Πυθώ
> ἰρὴν πευσόμενος μετεκίαθε τῆσδ' ὑπὲρ αὐτῆς
> ναυτιλίης· πέπρωτο δ', ὅπῃ χθονὸς ἱδρυθεῖεν,
> μήποτε τὴν δῄοισιν ἀναστήσεσθαι ἰοῦσιν.
> τούνεκεν εἰσέτι νῦν κείνῃ ὅδε κεύθεται αἴῃ

[2] Usp. M. Suić, *Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplu*, Rad JAZU 306, Zagreb 1955, 130-135, 165, 170-171.

ἀμφὶ πόλιν Ἀγανὴν Ὑλληίδα, πολλὸν ἔνερθεν
οὔδεος, ὥς κεν ἄφαντος ἀεὶ μερόπεσσι πέλοιτο.
οὐ μὲν ἔτι ζώοντα καταυτόθι τέτμον ἄνακτα
Ὕλλον, ὃν εὐειδὴς Μελίτη τέκεν Ἡρακλῆι
δήμῳ Φαιήκων· ὁ γὰρ οἰκία Ναυσιθόοιο
Μάκριν τ' εἰσαφίκανε, Διωνύσοιο τιθήνην,
νιψόμενος παίδων ὀλοὸν φόνον· ἔνθ' ὅγε κούρην
Αἰγαίου ἐδάμασσεν ἐρασσάμενος ποταμοῖο,
νηιάδα Μελίτην, ἡ δὲ σθεναρὸν τέκεν Ὕλλον·
οὐδ' ἄρ' ὅγ' ἠβήσας αὐτῇ ἐνὶ ἔλδετο νήσῳ
ναίειν κοιρανέοντος ὑπ' ὀφρύσι Ναυσιθόοιο·
βῆ δ' ἄλαδε Κρονίην, αὐτόχθονα λαὸν ἀγείρας
Φαιήκων, σὺν γάρ οἱ ἄναξ πόρσυνε κέλευθον
ἥρως Ναυσίθοος· τόθι δ' εἵσατο· καὶ νιν ἔπεφνον
Μέντορες, ἀγραύλοισιν ἀλεξόμενοι περὶ βουσίν.

– "A junaci, kad im se činilo da će im povratak biti bez muke, tada su krenuli naprijed i svezali brodska užeta uz zemlju Hilejaca; dalje su, naime, pred njima ležali brojni otoci i put je među njima bio strašan za one koji plove. I nisu im, kao prije, Hilejci smišljali neprijateljske čine, nego su im sami pomagali na putu i dobili kao plaću velik tronožac Apolonov. Jer je Feb dao Ezonovu sinu, koji je polazio da izvrši zadatak, dva tronošca da ih ponese daleko kad je išao u svetu Pitu da pita o istoj ovoj plovidbi; a bilo je suđeno da gdjegod se na zemlji smjeste, nikad tu zemlju neće neprijatelj opustošiti u navali. Zato se on još i sada krije u onoj zemlji kraj hilejskoga grada Agane, mnogo ispod tla, tako da je uvijek nevidljiv ljudima. Tamo više nisu našli živog vladara Hila, kojega je ljepolika Melita rodila Heraklu u narodu Feačana. Ovaj je bio došao do kuća Nauzitojevih i do Makride, Dionizove dojilje, da opere pogubno ubojstvo svoje djece; tamo je svladao kćer rijeke Egeja, najadu Melitu, pošto ju je zaželio, a ona je rodila snažnoga Hila; kad je on odrastao, nije htio stanovati na tom otoku izložen nadutosti Nauzitojevoj, koji je tu vladao; pošao je na Kronovo more pošto je skupio starosjedilačku feačku družinu; junak Nauzitoj mu je kao vladar pomagao spremati put; tamo se nastanio; i ubili su ga Mentori braneći goveda na poljima."

To su doista obilni mitološki podaci. Spominje se Apolonov tronožac koji su Hilejci dobili od Argonauta kao plaću za pomoć koju su im pružali na

putu, pa se pripovijedalo da se još u Apolonijevo doba čuva zakopan u onoj zemlji i štiti je od neprijatelja. Tamo je i hilejski grad Agana. A Hilo, njihov vladar-imenjak, nije više bio živ kada su k njima došli Argonauti. Tu se dalje saznaje da je taj Hilo bio sin Heraklov i nimfe najade Melite. Ona da je bila kći rječnoga boga Egeja u zemlji Feačana. Ta se zamišljala na otoku Kerkiri (Krfu), kamo se od Herina gnjeva bila sklonila Dionizova dojilja Makrida. Heraklo je došao onamo tražeći očišćenje pošto je nehoteći i neznajući poubijao svoju djecu. Hilo se tako rodio i rastao je na Kerkiri, a kada je odrastao nije više mogao podnositi uznositu vlast feačkoga kralja Nauzitoja, nego je s feačkom družinom otišao na Jadran i tamo se nastanio i živio sve dok nije poginuo od Mentora, susjednoga naroda na sjevernom Jadranu, koji su štitili svoju stoku. Tu je doista ispričana priča o Heraklovu sinu Hilu na ilirskoj obali.[3]

Uz prvi Apolonijev spomen hilejskoga imena (stih 524) zabilježio je njegov sholijast: Ὑλλήων· ἔθνος περὶ τὴν Ἰλλυρίαν, ἀπὸ Ὕλλου τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῆς Μελίτης ὠνομασμένον – "Hilejaca: Narod u okolici Ilirije nazvan po Hilu, sinu Heraklovu i Melitinu". Nešto dalje (stih 532) primjećuje uz spomen tronošca skrivenog u zemlji: ὅπῃ χθονὸς ἱδρυθεῖεν· οἱ Ὑλλεῖοι, λαβόντες παρὰ Ἰάσονος τρίποδα μισθὸν τῆς μηνύσεως τῆς ὁδοῦ, ἔκρυψαν ὑπὸ γῆν, ἐπεὶ ὁ χρησμὸς ἐκέλευσεν, ἔνθα ἂν ὁ τρίπους ᾖ, ἀπόρθητον εἶναι τὴν πόλιν –"gdje god se na zemlji smjeste: Hilejci su od Jazona dobili tronožac kao plaću za to što su mu pokazali put i sakrili ga pod zemlju jer je proročanstvo odredilo da gdje bude tronožac taj grad bude neosvojiv". I onda još dalje (stih 540) uz spomen Dionizove dojilje Makride: Μάκριν τ' εἰσαφίκανε· Μάκρις τὸ παλαιὸν ἐλέγετο ἡ Σχερία, ὠνομασμένη ἀπὸ τῆς Διονύσου τροφοῦ. ἔνθα φησὶ τὸν Ἡρακλέα παραγενόμενον, τὸν τῶν παίδων αὐτοῦ φόνον καθαρθησόμενον, Μελίτην τὴν Αἰγαίου τοῦ ποταμοῦ θυγατέρα γεγαμηκέναι, ἐξ ἧς ἔσχε τὸν Ὕλλον· ὃς ἀκμάσας οὐκ ἠθέλησε τῷ Ναυσιθόῳ ὑποταγῆναι, ἀλλὰ τοὺς Φαίακας συνήγαγεν εἰς τὴν Κρονίαν θάλασσαν καὶ κατῴκισεν – "Stigao je do Makride: Sherija se u starini zvala Makrida, nazvana tako po Dionizovoj dojilji. Kaže da je tamo stigao Heraklo da se očisti od ubojstva svoje djece i da se oženio Melitom, kćerkom rijeke Egeja, od koje je dobio Hila; kad je ovaj dorastao do pune snage, nije se htio podčiniti

[3] O pojedinostima tumačenja vidi gore str. 92-101.

Nauzitoju nego je sa sobom poveo Feačane na Kronovo more i tamo ih naselio". Po tome tumačenju ovdje u Apolonija nije riječ o Dionizovoj dojilji, nego samo o otoku Feačana Sheriji, poslije identificiranom kao Kerkira, koji je bio dobio ime po njoj. Apolonije dakle veli samo to da je Heraklo stigao na feačku Sheriju/Kerkiru. Iz sholija tako ne saznajemo ništa što se ne bi razabiralo i iz Apolonijeva epskog kazivanja. Tek je to sve kod njega bujno i manirističkи razvedeno, kao i inače u helenističkom pjesništvu, a sholijast prepričava glavni sadržaj jednostavnim riječima i time neiskusnijim čitateljima olakšava razumijevanje.

Apolonijeve podatke o Hilejcima preuzeo je Stefan Bizantinac: #Υλλεῖς, ἔθνος Ἰλλυρικὸν, ἀπὸ Ὕλλου τοῦ Ἡρακλέους καὶ Μελίτης τῆς Αἰγαίου τοῦ ποταμοῦ, ὡς Ἀπολλώνιος τετάρτῳ Ἀργοναυτικῶν. ἔστι καὶ πόλις Ὕλλη, ὡς αὐτός φησι – "Hilejci, ilirski narod, nazvani su po Hilu sinu Herakla i Melite kćeri rijeke Egeja, kako veli Apolonije u četvrtoj knjizi Argonautika. Postoji i grad Hila, kako on sam kaže". Zanimljivo je kako je tu hilejski grad Agana preimenovan u Hila. Ne možemo reći da li se pri tome radi o komentatorskoj samovolji ili je to varijanta u tekstovnoj predaji Apolonijeva epa.

Kada pripovijeda kako su Argonauti nastavili svoje putovanje, spominje Apolonije i zemlju Hileidu, kako je zove (4, 562): ἀλλ' ἔθεον γαίης Ὑλληίδος ἐξανιό-ντες τηλόθι – "nego su brzo plovili odlazeći daleko od Hilejske zemlje". A i kad pripovijeda o boravku Argonauta na Kerkiri vraća se na elemente legendarne predaje o Heraklovu sinu Hilu. Tako spominje (stih 1124-1125) Hiličku luku na Kerkiri:

τοὺς δ' εὗρεν παρὰ νηὶ σὺν ἔντεσιν ἐγρήσσοντας
Ὑλλικῷ ἐν λιμένι σχεδὸν ἄστεος

– "A njih je našao kraj broda kako bdiju s oružjem u Hiličkoj luci blizu grada". Sholijast bilježi uz to:#Υλλικῷ· ἀπὸ τοῦ Ὕλλου τοῦ ἐκ Μελίτης καὶ Ἡρακλέους – Hiličkoj: nazvanoj po Hilu sinu Melite i Herakla".

Taj se podatak iz kerkirske mikrotoponimije dade i historijski potvrditi. Tukidid piše (3,72) prikazujući unutrašnje nemire u Kerkiri: ἀφικομένης τῆς νυκτὸς ὁ μὲν δῆμος ἐς τὴν ἀκρόπολιν καὶ τὰ μετέωρα τῆς πόλεως καταφεύγει καὶ αὐτοῦ ξυλλεγεὶς ἱδρύθη, καὶ τὸν Ὑλλαϊκὸν λιμένα εἶχον· οἱ δὲ τήν τε ἀγορὰν κατέλαβον, οὗπερ οἱ πολλοὶ ᾤκουν αὐτῶν, καὶ τὸν λιμένα τὸν πρὸς αὐτῇ καὶ πρὸς τὴν ἤπειρον – "A kada je došla noć, puk je pobjegao na

akropolu i u više dijelove grada i tamo se skupio i smjestio, a držali su i Hilaičku luku; drugi su pak zauzeli trg, gdje je većina njih stanovala, i luku što je prema njemu i prema kopnu". Odatle se vidi da je luka takva imena doista postojala na Kerkiri, da je, upravo kako kaže Apolonije, bila blizu gradu, i to na strani prema otvorenomu moru, dok je na strani prema blizomu kopnu grad imao i drugu luku. Hilaičku spominje Tukidid i malo dalje (3, 81) u istom prikazu zbivanja u Kerkiri: καὶ τὰς ναῦς περιπλεῦσαι κελεύσαντες ἃς ἐπλήρωσαν ἐς τὸν Ὑλλαϊκὸν λιμένα ... – "i pošto su naredili da brodovi koje su nakrcali otplove naokolo u Hilaičku luku". Tu luku spominju još Dionizije Halikarnašanin (O Tukididovoj nadarenosti 28) i Eustatije u svojem komentaru uz Dionizija Periegeta (stih 493).[4] To ime svjedoči o tome da su doista postojale stare veze između Kerkire i jadranskih Hilejaca, koje su u priči o Heraklovu sinu Hilu ostavile legendaran trag. Za oblik toga imena kako ga donosi Tukidid treba usporediti Ὑλλαῖοι, kako taj jadranski narod zove Klaudije Ptolemej u svojem zemljopisu (2,16,5).

Nešto dalje, pri opisu svadbe Jazona i Medeje, Apolonije spominje Egeja, koji je prema rodoslovlju što ga on donosi bio Hilov djed po majci. Tamo (4, 1149-1151) kaže o nimfama koje su se okupile na tom slavlju ovo:

> αἱ μέν τ' Αἰγαίου ποταμοῦ καλέοντο θύγατρες,
> αἱ δ' ὄρεος κορυφὰς Μελιτηίου ἀμφενέμοντο,
> αἱ δ' ἔσαν ἐκ πεδίων ἀλσηίδες

– "I jedne su se zvale kćerima rijeke Egeja, a druge su stanovale po vrhovima gore Meliteja, a treće su bile iz gajeva u ravnici". Sholijast bilježi uz to: αἱ μὲν τ' Αἰγαίου· Αἰγαῖος ποταμὸς περὶ Κέρκυραν· τούτου θυγάτηρ Μελίτη, ἧς καὶ Ἡρακλέους Ὕλλος, ἀφ' οὗ ἔθνος Ἰλλυριῶν καὶ Ὑλλικὸς λιμὴν παρὰ Φαίαξι. Πανύασις δέ φησι ἐν Λυδίᾳ τὸν Ἡρακλέα νοσήσαντα τυχεῖν ἰάσεως ὑπὸ Ὕλλου τοῦ ποταμοῦ, ὅς ἐστι τῆς Λυδίας· διὸ καὶ τοὺς δύο υἱοὺς αὐτοῦ Ὕλλους ὀνομασθῆναι. Μελιτήιον δὲ ὄρος Κερκύρας – "I jedne Egeja: Egej je rijeka kod Kerkire; njegova je kći Melita, od nje se i od Herakla rodio Hilo, po kojem je nazvan jedan ilirski narod i Hilička luka u Feačana. A Panijazis kaže da se Heraklo razbolio u Lidiji i da je našao lijeka

[4] Usp. PWRE pod natuknicom Ὑλλαϊκὸς λιμήν.

od Hila, rijeke što teče u Lidiji: zato su i dva njegova sina dobila ime Hilo. A Melitej je gora na Kerkiri".

Doznajemo tako da, ako je Hilu djed po majci rijeka, sama mu je majka vezana za goru kojoj je dala ime. On je tim rodoslovljem sasvim ukorijenjen u topografiji Kerkire, pa će biti da odande i potječe legenda o njem i o njegovu odlasku u duboki zaljev što ga tvori Jadransko more, a prvim se grčkim naseljenicima na otoku morao činiti dalekim, tajnovitim i opasnim.

Saznaje se i to odakle Hilu ime. Ono je jednako imenu jedne maloazijske rijeke i to se dovodi u vezu s Heraklovim ozdravljenjem. Kao vrelo se navodi Panijazis, epski pjesnik prve polovice 5. st. i stariji rođak Herodotov. On je u svojoj Herakleji, nama izgubljenoj, u 14 knjiga i 9000 stihova ispripovijedao sve što je uspio saznati o Heraklu. To da je jedan od Heraklovih sinova bio Hilo dobro se znalo i pripada čvrstoj jezgri te legendarne predaje.[5] No taj poznati Hilo bio je sin Heraklov i njegove žene Dejanire, također svakomu dobro poznate.[6] Ali s Kerkire, kako se čini, došla je pripovijest da je Heraklovu Hilu majka bila Melita, kći Egejeva, po kojoj je nazvano kerkirsko brdo Melitej. To se rodoslovlje tako nametnulo da nije bilo druge nego prihvatiti da su se dva Heraklova sina zvala Hilo. To se onda objašnjavalo velikom zahvalnošću njihova oca maloazijskoj rijeci istoga imena. A sve je to, reklo bi se, došlo odatle što su ta rijeka, Heraklov sin i jedan ilirski narod, s kojim su prvi grčki naseljenici na Kerkiri imali bliže veze, nosili vrlo slična imena. Ona su se onda u svojem grčkom obliku sasvim izjednačila, pa su se tomu stala tražiti i objašnjenja.

No priča o ljubavi Herakla i Melite nije bila vezana samo za Kerkiru. Ostavila je tragove i u Atici. U sholiji uz stih 501. Aristofanovih žaba stoji: Μελίτη δῆμος Ἀττικῆς ἀπό τινος νύμφης σχοῦσα κλῆσιν, ἣ ἐμίγη Ἡρακλῆς· καὶ τὰ μικρὰ μυστήρια ἐκεῖ ἐμυήθη. ἔστι δὲ ἐκεῖ καὶ Ἡρακλέος ἱερὸν ἐπιφανέστατον καὶ ἄγαλμα Ἡρακλέος, ἔργον Γελάδου τοῦ Ἀργείου, ὃς ἦν Φειδίου διδάσκαλος – "Melita je atička općina, a ime je dobila od neke nimfe koju je obljubio Heraklo; on je tamo bio i posvećen u male misterije. Tamo je i Heraklovo svetište, vrlo ugledno, i Heraklov kip, djelo Argejca Gelada, koji je Fidiji bio učitelj". Po Hilovoj majci prozvana su tako mjesta na

[5] Usp. PWRE pod natuknicom *Hyllos* 3).

[6] Usp. PWRE pod natuknicom *Deianeira*.

Kerkiri i u Atici. Ali samo na Kerkiri se pripovijedalo da je ona s Heraklom tamo imala sina Hila. Bit će da su povod toj verziji dale stare veze Kerkire s jadranskim Hilima, kojima je Heraklov sin istoga imena uzet da bude heroj imenjak.

Rodoslovni podaci o Heraklovim sinovima bili su i sistematizirani. Za legendu o Hilu na Jadranu postoji samo jedno vrelo takve vrste, a i ono je kasno. To je sholija uz Sofoklove Trahinjanke (stih 54-55). Tu stara dadilja govori Dejaniri:

> πῶς παισὶ μὲν τοσοῖσδε πληθύεις ἀτὰρ
> ἀνδρὸς κατὰ ζήτησιν οὐ πέμπεις τινά;

– "Kako to obiluješ tolikim sinovima, a ne šalješ kojega od njih da ti potraži muža?" Sholijast uz to primjećuje ovo: ἦσαν γὰρ αὐτῇ παῖδες ἐξ Ἡρακλέους Ὕλλος, Κτήσιππος, Γλῆνος Οἰνέτης· ἔστι δὲ Ἡρακλεῖ καὶ ἕτερος Ὕλλος ἐκ Μελίτης – "Imala je, naime, od Herakla sinove Hila, Ktezipa, Glena i Eneta. A Heraklo ima i drugoga Hila od Melite". Heraklov sin Hilo ostao je dakle u mitologijskoj predaji sasvim dosljedno udvojen.

Ovomu svemu treba još dodati jednu kratku natuknicu u bizantskom leksikografskom priručniku poznatom kao *Etymologicum Magnum*: Ὑλλεῖς, ἔθνος Κελτικόν· ὑπὸ Ὕλλου βασιλέως αὐτῶν, υἱοῦ Μελίτης καὶ Ἡρακλέους – "Hilejci, keltski narod: nazvani su po svojem kralju Hilu, sinu Melite i Herakla". Tu je neki kasni prepisivač ili redaktor pomiješao Kelte i Ilire. Ti su mu drevni i posve tuđi narodi bili još samo imena.

Priča o Heraklovu sinu Hilu na Jadranu, kralju imenjaku jednoga tamošnjega naroda, vezala je taj narod s Heraklovim rodom. A putnici koji bi iz grčkih gradova dolazili do njih čudili su se kad su morali uvidjeti da to ipak nisu Heleni. Govorili su onda da su Hilejci podivljali za dugih godina što su živjeli među barbarskim narodima i tako sami postali barbari. Ipak su ih pripovijedajući o svemu tome bili posvojili i tako su već od duboke starine uključili njihove daleke žale u svoj svijet i smjestili u svoje obzorje. Ta je predaja bila vrlo stara jer je već Panijazis u prvoj polovici 5. stoljeća stare ere znao za nju i za objašnjenje toga što su se Heraklu dva sina zvala Hilo. To znači da je već dulje prije njegova vremena ta predaja tako sistematizirana i uvrštena u rodoslovlje, pa se onda našlo i tumačenje za tu doista neobičnu pojavu. Helenistički pisci Timej, Apolonije, Eratosten i Apolodor, na kojima se

zasniva književna predaja koja nam je o Hilu na Jadranu jedino dostupna, crpili su dakle iz mnogo starijih vrela i samo dalje razrađivali motiv koji je već od davno prije bio prisutan u grčkoj književnosti. Valja, međutim, pretpostaviti da su tek oni skupili obilnijih i konkretnijih zemljopisnih podataka o jadranskim Hilima. Legendarna je povijest tako dobila precizniju realnu interpretaciju. Zagonetan nam ostaje podatak o petnaest velikih hidejskih gradova. Pomišlja se tu odmah na metalnodobne gradine. Ali njih u zemlji koju prepoznajemo kao Hilidu nije, koliko znamo, bilo više nego drugdje, a Grk bi takve gradine teško nazvao "velikim nastanjenim gradovima".

Azopova kći Kerkira na Korčuli

Stihovi koje je Apolonije Rođanin posvetio otoku Korčuli svojom su ljepotom nezaboravni. U njima se spominje nimfa Kerkira, imenjakinja toga otoka, i ljubav koju je na njem s njom vodio bog Pozeidon.[1] I ta je dakle antička mitološka predaja vezana za Jadran. Istina, o toj je usputnoj Apolonijevoj napomeni već rečeno sve što je bitno.[2] Ipak je potrebno još se jednom pozabaviti time jer i taj mitološki podatak treba razmotriti jednako temeljito i podrobno kao što se u ovoj knjizi razmatraju i svi drugi.

Pošto je opisao kako su Argonauti krenuvši iz hilejske zemlje plovili među Liburnskim otocima, nastavlja Apolonije (4, 566–571) ovako:

> αὐτὰρ ἔπειτ' ἐπὶ τῆσι παραὶ Κέρκυραν ἵκοντο
> ἔνθα Ποσειδάων Ἀσωπίδα νάσσατο κούρην,
> ἠύκομον Κέρκυραν, ἐκὰς Φλειουντίδος αἴης,
> ἁρπάξας ὑπ' ἔρωτι μελαινομένην δέ μιν ἄνδρες
> ναυτίλοι ἐκ πόντοιο κελαινῇ παντόθεν ὕλῃ
> δερκόμενοι Κέρκυραν ἐπικλείουσι Μέλαιναν

– "a zatim su iza njih stigli do kraja Kerkire, gdje je Pozeidon nastanio djevojku, kćer Azopovu Kerkiru, lijepe kose, daleko od Flijuntske zemlje, pošto ju je bio oteo zbog ljubavne želje; a ljudi mornari je iz mora gledaju kako se crni sa svih strana od tamne šume i zovu je Crna Kerkira".

Premda je u tim stihovima riječ o inače slabo poznatim mitološkim sadržajima, sholije uz njih ne primjećuju ništa. Čitatelj ostaje bespomoćan. Da bi

[1] Usp. PWRE pod natuknicom *Kerkyra* 1).

[2] Usp. R. Katičić, *Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rođanina*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja 7 (5), Sarajevo 1970, 121-127 = u ovoj knjizi str. 101-109.

saznao nešto više o Azopu i o njegovoj kćeri, mora posegnuti za sholijama uz Pindarove Olimpijske ode (6, 144). Tamo će naći ovo: τὴν δὲ Μετώπην φασὶ γήμαντα Ἀσωπὸν τὸν Ὠκεανοῦ, Λάδωνος οὖσαν θυγατέρα, τεκνῶσαι Κέρκυραν, Αἴγιναν, Σαλαμῖνα, Θήβην, Ἅρπιναν, Νεμέαν, Κλεώνην – "Kažu da se Metopom oženio Azop, sin Oceanov, a ona je bila kći Ladonova, i da je rodio djecu Kerkiru, Eginu, Salaminu, Tebu, Harpinu, Nemeju i Kleonu". Tu se iznosi daleko potpunije rodoslovlje, ali ono ostaje sámo za se, bez ikakva pobližega tumačenja. Uočljivo je samo to da sve kćeri Azopa i Metope nose zemljopisna imena i da su prve tri imenjakinje otokâ, a preostale četiri gradova.

Više je podataka skupio Diodor u svojoj Historijskoj biblioteci (4,72,1): Ὠκεανοῦ καὶ Τηθύος κατὰ τοὺς μύθους ἐγένοντο παῖδες ἄλλοι τε πλείους ἐπώνυμοι ποταμῶν, ἐν οἷς ὑπάρξαι Πηνειὸν καὶ Ἀσωπόν. Πηνειὸς μὲν οὖν κατοικήσας περὶ τὴν νῦν οὖσαν Θετταλίαν ἐπώνυμον ἑαυτοῦ τὸν προειρημένον ποταμὸν ἐποίησεν· Ἀσωπὸς δὲ ἐν Φλειοῦντι κατοικήσας ἔγημε Μετώπην τὴν Λάδωνος, ἐξ ἧς ἐγένοντο δύο μὲν υἱοί, Πελαγὸς καὶ Ἰσμενός, θυγατέρες δὲ δώδεκα, Κόρκυρα καὶ Σαλαμίς, ἔπι δ' Αἴγινα καὶ Πειρήνη καὶ Κλεώνη, πρὸς δὲ ταύταις Θήβη τε καὶ Τάναγρα καὶ Θέσπεια καὶ Ἀσωπίς, ἔτι δὲ Σινώπη, πρὸς δὲ ταύταις Ὀρνία καὶ Χαλκίς – "Oceanu i Tetiji rodilo se, kako se priča u mitovima, i više druge djece kojima su imena bila jednaka imenima rijeka, a među njima da su bili Penej i Azop. Penej se onda nastanio u kraju koji je sada Tesalija i nadjenuo je svoje ime rijeci koja je prije spomenuta; a Azop se nastanio u Flijuntu i oženio se Metopom, kćeri Ladonovom, od koje su se rodila dva sina, Pelazg i Izmen, i dvanaest kćeri, Korkira i Salamina, pa još Egina i Pirena i Kleona, a uz ove i Teba, Tanagra, Tespija i Azopida, i još Sinopa, a k ovima Ornija i Halkida." Rodoslovlje je ovdje potpunije, kćeri je više, iako među njima nisu sve one koje se navode u sholiji uz Pindara, a uz kćeri se navode i sinovi. I tu su imena zemljopisna. Sve su to imenjaci rijeka, otoka, gradova i jednoga polumitskoga naroda. Azop, koji je imenjak rijeke, smješta se u Flijunt. Tamo je izrodio svoju djecu. Nema dakle nikakve sumnje da je upravo to rodoslovlje na koje se poziva Apolonije opisujući plovidbu Argonauta uz Korčulu. Oblik pak imena Κόρκυρα javlja se posve ravnopravno s oblikom Κέρκυρα.[3]

[3] Usp. o tome Katičić, nav. dj. 125 = u ovoj knjizi str. 107.

Nešto dalje Diodor (4, 72, 3–4) dopunjuje to rodoslovlje: Κόρκυρα δὲ ὑπὸ Ποσειδῶνος ἀπηνέχθη εἰς νῆσον τὴν ἀπ' ἐκείνης Κόρκυραν ὀνομαζομένην· ἐκ ταύτης δὲ καὶ Ποσειδῶνος ἐγένετο Φαίαξ, ἀφ' οὗ τοὺς Φαίακας συνέβη τυχεῖν ταύτης τῆς προσηγορίας. Φαίακος δ' ἐγένετο Ἀλκίνοος ὁ τὸν Ὀδυσσέα καταγαγὼν εἰς τὴν Ἰθάκην – "A Korkiru je Pozeidon odnio sebi na otok koji je po njoj dobio ime Korkira; od nje i Pozeidona rodio se Feak, po kojem se slučilo da su Feačani dobili svoj naziv. Od Feaka se pak rodio Alkinoj, koji je Odiseja prevezao na Itaku". Odatle se još jasnije razabire da je upravo to ono rodoslovlje na koje upućuje Apolonije opisujući plovidbu Argonauta kraj Korčule. Ništa manje očito, međutim, nije ni to, da je otok što se spominje u Diodora upravo Krf, a ne Korčula. S Krfom se naime identificirala Sherija, otok Feačana, na koji je more izbacilo brodolomca Odiseja, a feački ga je kralj Alkinoj lijepo primio i pogostio, a onda svojim brodom prevezao kući na Itaku. Nigdje se u staroj književnosti s time u vezi ne spominje Korčula. Tek Apolonije je nju povezao s otmicom Azopove kćeri Kerkire, pa se onda u njega podrazumijeva i to da je upravo taj otok od nje dobio ime, a ne Krf, koji on dalje u istoj knjizi mnogo spominje u vezi s Feačanima, kraljem Nauzitojem i njegovim sinom i nasljednikom Alkinojem (4, 536-550, 769, 982-997, 1170–1200, 1210–1215). U Apolonija je, naime, isto kao i u Homerovoj Odiseji (6, 1-10; 7, 53–77 i 8, 564–566) Nauzitoj, a ne Feak, otac Alkinojev, a taj je opet u Homera (Odiseja 7, 56–57) sin Pozeidona i Peribeje (Περίβοια), a ne Kerkire. Očito se o Kerkiri kao o Alkinojevoj baki počelo govoriti tek pošto se davno poslije nastanka Odiseje feačka Sherija stala izjednačivati s otokom Kerkirom, a pri tome se, dakako, mislilo na Krf. Tako je Alkinoj postao potomkom imenjakinje svojega otoka. Taj se u Apolonija nikada ne zove Kerkira nego samo Φαιηκὶς νῆσος – "Feački otok"(4, 769) ili Δρεπάνη (4, 990 i 1223). To pak nikako nije Korčula, te je tako u njegovu epu nimfa Kerkira uklonjena ne samo iz Alkinojeva rodoslovlja nego je odvojena i od njegova otoka, pa mu nije ni imenjakinja, onako kako ga Apolonije zove, nego drugoga, jadranske Korčule.

Stefan Bizantinac bilježi da se Diodorovo rodoslovlje javlja već u Helanika s Lezba, dakle u petom stoljeću stare ere: Φαίαξ, καὶ Φαιακία, ἀπὸ Φαίακος. Ἑλλάνικος Ἱερείων α'. Φαίαξ ὁ Ποσειδῶνος καὶ Κερκύρας τῆς Ἀσωπίδος, ἀφ' ἧς ἡ νῆσος Κέρκυρα ἐκλήθη, τὸ πρὶν Δρεπάνη τε καὶ Σχερία κληθεῖσα· τὸ ἐθνικὸν Φαιακίς. οἱ ἐνοικοῦντες Φαίακες – "Feak, i Feakija, po Feaku.

Helanik u prvoj knjizi djela o svećenicama. Feak je sin Pozeidonov i Kerkire kćeri Azopove, po kojoj je prozvan otok Kerkira koji se prije zvao Drepana i Sherija. Po stanovnicima se naziva i Feakida. Oni što stanuju na njem su Feaci (Feačani)". To je dakle stara legendarna predaja kakvu su prikupljali i sređivali logografi, što je bio i Helanik, jedan od posljednjih, mladi suvremenik Herodotov. Njegovo djelo "O svećenicama", nama izgubljeno, bila je kronika uređena prema slijedu vrhovnih svećenica božice Here u njezinu velikom svetištu blizu grada Argosa. Može se dakle s velikom vjerojatnosti pretpostaviti da je Apolonije znao za tu Helanikovu vijest, ali je povezivanje priče o Azopovoj kćeri Kerkiri s Korčulom morao uzeti od drugdje, ako ga nije sam iskonstruirao.

Helanikovo je rodoslovlje feačkoga heroja imenjaka doprlo i u sholije uz Homerovu Odiseju. Tamo (uz 13, 130) govori Pozeidon: Φαίηκες, τοίπερ τοι ἐμῆς ἔξ εἰσι γενέθλης – "Feačani, koji su od mojega roda". A jedan to sholijast tumači primjedbom: Ποσειδῶνος γὰρ καὶ Κερκύρας – "potječu naime od Pozeidona i Kerkire", a drugi bilježi uz to: ὁ γὰρ Φαίαξ Ποσειδῶνος καὶ Κορκύρας τῆς Ἀσωποῦ – "Feak je naime sin Pozeidonov i Kerkire, kćeri Azopove".

Više se o toj predaji saznaje od Pauzanije. On u svojem Opisu Grčke govoreći o znamenitostima Korinta prikazuje i Akrokorint, kako se zvala tvrđava na visokom brdu nad gradom. U vezi s time kazuje (2, 5, 2) i ovo: ἀνελθοῦσι δὲ ἐς τὸν Ἀκροκόρινθον ναός ἐστι Ἀφροδίτης· ἀγάλματα δὲ αὐτή τε ὡπλισμένη καὶ Ἥλιος καὶ Ἔρως ἔχων τόξον. τὴν δὲ πηγήν, ἣ ἐστιν ὄπισθεν τοῦ ναοῦ, δῶρον μὲν Ἀσωποῦ λέγουσιν εἶναι, δοθῆναι δὲ Σισύφῳ· τοῦτον γὰρ εἰδότα, ὡς εἴη Ζεὺς ἁρπακὼς Αἴγιναν θυγατέρα Ἀσωποῦ, μὴ πρότερον φάναι ζητοῦντι μηνύσειν πρὶν ἢ οἱ καὶ ἐν Ἀκροκορίνθῳ γένοιτο ὕδωρ· δόντος δὲ Ἀσωποῦ μηνύει τε οὕτως καὶ ἀντὶ τοῦ μηνύματος δίκην - ὅτῳ πιστὰ - ἐν Ἅιδου δίδωσιν. ἥκουσα δὲ ἤδη τὴν Πειρήνην φαμένων εἶναι ταύτην καὶ τὸ ὕδωρ αὐτόθεν ὑπορρεῖν τὸ ἐν τῇ πόλει. ὁ δὲ Ἀσωπὸς οὗτος ἄρχεται μὲν ἐκ τῆς Φλιασίας, ῥεῖ δὲ διὰ τῆς Σικυωνίας καὶ ἐκδίδωσιν ἐς τὴν ταύτῃ θάλασσαν. θυγατέρας δὲ αὐτοῦ γενέσθαι Φλιάσιοί φασι Κόρκυραν, καὶ Αἴγιναν καὶ Θήβην· ἀπὸ μὲν δὲ Κορκύρας καὶ Αἰγίνης τὰς νήσους Σχερίαν καὶ Οἰνώνην καλουμένας μετονομασθῆναι, ἀπὸ δὲ Θήβης τὴν ὑπὸ τῇ Καδμείᾳ κληθῆναι. Θηβαῖοι δὲ οὐκ ὁμολογοῦσι, φάμενοι τοῦ Βοιωτίου τὴν Θήβην Ἀσωποῦ καὶ οὐ τοῦ Φλιασίου εἶναι – "A kad se popnemo na

Akrokorint, tamo je Afroditin hram; u njem su kipovi, ona sama u oružju, te Helije i Eros koji drži luk. A o izvoru koji je iza hrama govore da je dar Azopov i da je dan Sizifu; taj, naime, da je znao da je Zeus ugrabio Eginu, kćer Azopovu, i da je rekao kako to neće odati – kad ga je Azop za to molio – prije nego mu i na Akrokorintu bude voda; a kad mu je Azop to odao, odao je tako i zato što je odao – ako tko to može vjerovati – sada u Hadu trpi kaznu. Čuo sam ih već i da govore da je to Pirena i da ta voda odatle pod zemljom teče u grad. A taj Azop počinje iz flijuntske zemlje, teče pak kroz sikionsku i utječe tamo u more. A Flijunćani kažu da su mu se rodile kćeri Korkira, Egina i Teba; po Korkiri i Egini preimenovali su se otoci što su se zvali Sherija i Enona, a po Tebi nazvan je grad ispod Kadmeje. Tebanci se pak ne slažu s time i govore da je Teba kći beotskoga Azopa, a ne flijuntskoga."

Tu se razabire kako je predaja o bogu flijuntske i sikionske rijeke Azopa bila prisutna u lokalnoj korintskoj mitologiji i kultu, jer se s tim povezivala čudesna voda na vrhu krševitoga Akrokorinta i sveto vrelo Pirena u središtu samoga grada. Što se nimfa imenjakinja Kerkire ubrajala među Azopove kćeri, mitološki je i rodoslovni izraz kultne zavisnosti kolonije Kerkire od svoje metropole Korinta.

Opisujući pak zavjetne darove u Zeusovu svetištu u Olimpiji, kazuje Pauzanija (5, 22, 6) uz ostalo i ovo: ἀνέθεσαν Φλιάσιοι Δία καὶ θυγατέρας τὰς Ἀσωποῦ καὶ αὐτὸν Ἀσωπόν, διακεκόσμηται δὲ οὕτω σφίσι τὰ ἀγάλματα. Νεμέα μὲν τῶν ἀδελφῶν πρώτη, μετὰ δὲ αὐτὴν Ζεὺς λαμβανόμενός ἐστιν Αἰγίνης, παρὰ δὲ τὴν Αἴγιναν ἕστηκεν Ἅρπινα - ταύτῃ τῷ Ἠλείων καὶ Φλιασίων λόγῳ συνεγένετο Ἄρης, καὶ Οἰνομάῳ δὲ μήτηρ τῷ περὶ τὴν Πισαίαν βασιλεύσαντί ἐστιν Ἅρπινα -, μετὰ δὲ αὐτὴν Κόρκυρά τε καὶ ἐπ' αὐτῇ Θήβη, τελευταῖος δὲ ὁ Ἀσωπός. λέγεται δὲ ἐς μὲν Κόρκυραν ὡς μιχθείη Ποσειδῶν αὐτῇ· τοιαῦτα δὲ ἕτερα ἦσε Πίνδαρος ἐς Θήβην τε καὶ ἐς Δία – "A i Flijunćani su postavili kao zavjetni dar Zeusa i Azopove kćeri i samoga Azopa. Njihovi su pak kipovi raspoređeni ovako: Nemeja je prva od sestara, a iza nje Zeus upravo grabi Eginu, pored Egine stala je Harpina - s njom je, kako pripovijedaju Elejci i Flijunćani, bio Ares, a ta je Harpina majka Enomaju koji je kao kralj bio zavladao Pizejom – a iza nje je Korkira i za njom Teba, a posljednji je Azop. Pripovijeda se pak o Korkiri da ju je obljubio Pozeidon; a drugo takvo ispjevao je Pindar o Tebi i Zeusu."

Taj zavjetni dar vrlo rječito potvrđuje da je predaja o Azopovim kćerima doista flijuntska, pa je onim kipovima bilo predstavljeno dosta njih s onoga najpotpunijega popisa koji je došao do nas u sholijama uz Pindara i još potpuniji u Diodorovu ekscerptu (v. gore str. 400). O trima se sestrama pripovijedalo da su s njima legli bogovi: Zeus s Eginom, Pozeidon s Kerkirom i Ares s Harpinom. Nazire se tu razveden splet mitskih predočaba prevedenih u legendarna rodoslovlja, kojima su se iskazivali najprije kraljevi, a poslije gradovi i najugledniji rodovi u njima.

Zanimljivo je i znatno što se prema flijuntskoj predaji Kerkirina sestra Harpina smatra majkom Enomaja, drevnoga kralja Pizeje, a to je zemlja u kojoj je ležala Olimpija. Tek mnogo kasnije ona je pripojena Elidi. Toga je kralja po dobro poznatoj priči pobijedio utrkujući se kolima Pelop, sin Tantalov, koji je došao iz Male Azije, i zavladao je poluotokom što se onda po njem prozvao Peloponez. U spomen toga održavale su se svake četvrte godine igre i natjecanja u Olimpiji, pa su Enomaj i Pelop opjevani u Pindarovim olimpijskim odama. Flijuntska se predaja o kćerima njihove rijeke Azopa tako vezivala s mitološkim utemeljenjem olimpijskih igara i najvažnijim legendama o peloponeskoj starini. Kada se nimfa imenjakinja Kerkire uvrštava u to rodoslovlje, pokazuje se time kako su duboke korijene pustile kultne veze te korintske kolonije u peloponesku zemlju s koje je potekla.

Spominjući tek usput nimfu Kerkiru, kćer Azopovu, koju je na Korčulu, daleko od flijuntske zemlje, doveo sebi Pozeidon da uživa s njome u ljubavnim slastima, Apolonije se, kako vidimo, doista mogao pozvati na bogatu i čvrsto prihvaćenu predaju. Stoga je i mogao tek nabaciti tu aluziju. Neobjašnjivo nam ostaje jedino to kako je došlo do toga da je pripovijest premjestio s Krfa na Korčulu. Dakako, preduvjet je tomu bila sinonimija tih dvaju otoka, pa se kći Azopova Kerkira mogla smatrati imenjakinjom i jednoga i drugoga. Zanimljiva je misao da je do takve predaje došlo stoga što je Sherija, zemlja Feačana i kraljevstvo Alkinojevo, u kojem je Odisej kao brodolomac našao blago utočište i svesrdnu pomoć, bivala sve više identificirana kao Krf. Time je taj otok dobio svoju mitološku legitimaciju, nezavisnu od Korinta i Peloponeza, a ono što se uvođenjem Kerkire kao kćeri Azopove već bilo isprelo oko tih veza na temelju flijuntske predaje preneseno je tada, kako se proširivalo obzorje na sjever prema Jadranu, na istoimeni otok Korčulu.[4] I to

bi dakle bilo grčko mitološko odomaćivanje u jadranskoj tuđini, kakvo se razabire i drugdje kada se jadranski krajevi i ilirske zemlje javljaju kao motiv književne mitologije. No u ovom slučaju, kako nam je Apolonije Rođanin jedini svjedok, ne možemo biti sigurni da se ne radi samo o hirovitom bljesku aleksandrinske učenosti. Ipak, razmatranje mitoloških predaja vezanih za Jadran ne bi bilo potpuno da se nije nešto podrobnije uzela u obzir sva ona peloponeska predaja na koju se pjesnik Argonautika u stihovima o Korčuli onako letimično poziva.

[4] Usp. U. v. Wilamowitz-Mölendorff, *Hellenistische Dichtung in der Zeit des Kallimachos* 2, Berlin 1892,177, bilj. 1.

Kazalo imena

Izradili Franjo Jakupčić, Ivanka Petrić-Jakupčić, Jeronim Talijanac

Abano 315
Abanti 111,112
Abid 138
Aborigini 143
Adler 153
Adrast 299, 269
Adrija Mesapijac 104, 178
Afarej 142
Afrika 20, 48, 108, 130, 353
Afganistan 251
Afrodita 85, 204, 296, 297, 335, 339, 340, 358, 361, 369, 370, 403
Agamemnon 291, 334, 374
Agana 92, 97, 392 – 394
Agatarhid Kniđanin 17, 105, 217, 218
Agatemer 105, 106, 107, 113
Agatija iz Mirine 23
Agatoklo 374
Agava 287, 288, 289, 290, 291 – 294
Agazije 141
Agejac 336
Agenor 116, 138, 250, 275, 283, 290, 296
Agnezije 141
Agrije 204, 358,
Agripa, Julije 20, 21
Aheja 78, 149
Ahejci 115, 120, 206, 305, 306, 309, 353
Aheloj, rijeka u Grčkoj 36, 39, 43, 53, 143
Aheront 86, 234, 300
Ahilej 24, 273,
Ajant 82, 119, 122, 153, 249, 279, 322
Aja 82, 83, 120, 249
Ajet 32, 60, 74, 75, 79, 80, 82, 83, 109, 194
Akarnanija 44
Akmon 358
Akrokeraunijski rt 84, 88, 112, 214, 261, 287
Akrokeraunijsko gorje 88, 112
Akrokorint 402, 403
Akropola 14, 86
Aktejon 110
Aktin 148, 149
Akuzilaj 14
Akvileja 146, 194, 315, 326, 330
Alačević 95, 100
Alba Longa 309
Albanija 209, 261
Aleksandar Veliki 16, 22, 184
Aleksandra 78, 81, 82, 103, 119, 121, 137, 151, 153, 164, 169, 248, 335 – 337, 344, 357, 372, 381, 383, 385
Aleksandrija 16, 19, 21, 32, 217, 236, 337, 361, 371, 372
Aleksandrinac 31
Alen 339, 380
Alf 145
Alfej 81, 118

Alföldy, G. 127, 146, 157
Alkinoj 98, 401, 404
Alkman 24, 43
Alpe 43, 50, 61, 129, 145, 157, 159, 209, 309, 324, 330
Aly, W. 51
Amanti 110, 112
Amantija 112
Amastris 319
Amazeja 20, 187, 260
Amazonka 134, 135, 136, 137
Amebej 339, 340
Ambrakijski zaljev 53
Amfijaraj 25, 88, 131, 132, 133, 299, 305, 373, 383
Amfinom 204
Amfion 223, 224, 339
Amijan Marcelin 23, 60, 69
Amikla 353
Aminandar 127
Amir 214, 215, 272
Amis 318, 320, 321
Ana Komnena 69
Anaksimandar 13, 213
Anaksimen 13
Anastazije, I. 273
Andromah 118
Angezi 381
Angir 59
Angros, rijeka 63
Angur, gora 57, 59, 63, 64
Anhiz 346, 352, 354
Ankona 193, 199, 205, 378
Anonymi periplus ponti Euxini 60, 69
Antenor 24, 27, 115, 116, 206, 207, 299, 305 – 323, 326 – 331
Antenoridi 316, 322
Anthologia Palatina 87, 272
Antigon iz Karista 19, 361
Antigona 152
Antimah 37, 48, 132
Antinoja 291
Antiohija 90, 223
Antonin Liberal 22, 200, 203, 341, 342, 343, 348, 357
Aoj 84,254
Apolonija 16, 75, 83, 89, 103
Apolonije Diskol 70
Apijan 22, 28, 67, 100, 104, 105, 106, 107, 108, 113, 176, 177, 178, 179, 245, 246, 247, 344, 354
Apina 344
Apolodor 17, 21, 50, 74, 77, 86, 93, 94, 113, 139, 140, 142, 149, 225, 231, 320, 321, 388, 390, 391, 397
Apolon 41, 92, 93, 96, 226, 233, 236, 392
Apolonije Rođanin 26, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 42, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 88, 89, 91, 93, 94, 96, 98, 99, 100, 102, 103, 105, 107, 108, 109, 112, 113, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 161, 162, 163, 164, 167, 168, 169, 173, 175, 186, 189 – 191, 193, 247, 248, 249, 250, 259, 328, 337, 389 – 391, 393 – 395, 397
Apon 315
Apsirt 51, 56, 57, 58, 60, 67, 68, 72, 73, 74, 75, 79, 80, 96, 100, 184, 185, 186, 189, 193, 194, 195, 389
Apsirtejci 73, 74, 75, 79, 80
Apsirtide 68, 73, 74, 80, 102, 103, 184, 185, 186, 189, 194, 371, 377

Apsor 371
Apulci 311, 348, 356, 382
Apulija 158, 199, 200, 201, 203, 206, 208, 209, 305, 335, 343, 344, 347, 348, 349, 356, 357, 364, 366, 368, 372, 374, 375, 378, 382
Arabija 251
Arapski poluotok 14, 251
Arat 77, 78
Archaeologia Romana 140, 143
Ardijejci 112
Ares 85, 151, 152, 153, 157, 233, 234, 236, 282, 287, 289, 290, 296, 403, 404
Aretusa 219, 220
Arg 14
Argejci 110, 132, 226, 227, 229, 236, 242, 243, 369
Argantonije 61
Argiopa 290
Argirinci 82, 119, 120, 121, 249
Argiripa 338, 341, 343, 347 – 356, 360, 363, 373 – 376
Argo, brod 32, 37, 38, 50, 51, 60, 69, 79
Argonauti 25, 31, 32, 35, 37, 38, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 60, 63, 66, 69, 72, 74, 75, 76, 79, 80, 83, 91, 96, 98, 100, 101, 102, 105, 108, 109, 112, 117, 118, 120, 122, 185, 186, 189, 190, 191, 247, 248, 380, 391 – 394, 399, 400
Argos 35, 36, 39, 40, 44, 53, 131, 133, 204, 334, 335, 340, 341, 346, 347, 358, 380, 385, 402
Argos (Hippion) 343, 349, 355, 375, 376, 385
Argyrippa 428, 430
Arhemah 25, 163, 164, 175
Arhija 192
Ariba 163
Arijan 22, 74, 130, 140, 324, 326
Arijci, indijski 63
Arimaspa 65
Arion 84, 252, 253, 254
Aristagora 225
Aristarh 17, 18
Aristej iz Prokonesa 42
Aristofan Bizantinac 18
Aristofan 17, 90, 98, 216, 222, 396
Aristogiton 225
Aristotel 19, 27, 45, 368
Arizba 138, 141, 142
Arkadije 108
Arkadsko kraljevstvo 315
Arnobije 152
Arpi 208, 315, 343, 344, 345, 347, 349, 352, 353 – 356
Arpin 347
Arsija 279, 280
Artakserks, perzijski kralj 15
Artemida 57, 68, 72, 292, 327, 374, 378
Artemidor Efežanin 26, 37, 38, 46, 324, 327
Asirci 324, 326
Asirsko carstvo 321
Askanije 138
Asklepije 132
Asklepijad iz Tragila 16
Asop 101, 107, 228
Astak 383
Astioha 139
Atamanci 127

Atamant 35
Atena 17, 122, 130, 138, 216, 225, 226, 227, 335, 339, 341, 346, 353, 354, 368, 369, 373, 376, 383
Atenej 22, 87, 105, 137, 216, 218, 219, 220, 255, 322
Atenjani 216, 225
Atika 17, 130, 396, 397
Atlant 101, 108, 139, 140
Atlantik 65, 323
Atlantski ocean 19
Atrej 291, 295, 374
Atridi 334
August 20, 21, 28, 69, 194, 290
Augustin 364
Augustovo doba 20, 187, 221, 277, 292, 309, 311, 314, 317, 330, 372
Auzonijski naseljenici 314
Autarijati 246
Autarije 246
Auzon 343
Auzonsko more 366
Auzonci 200, 339, 341, 342, 343
Auzonije 344
Avala 64
Avijen 94, 284, 285, 370
Azija 35, 49, 138, 217, 251, 259
Azijci 324
Azina 371
Azop 190, 399, 400, 401, 402, 403, 404
Azopida 400

Babilon 17
Bacon, J. R. 35
Bad Gleichenberg 157
Baladić, R. 188
Bakho 288, 291, 293
Bakhe (tragedija) 86, 236 – 238, 278, 289
Bakhijadi 110, 111
Bakhis 110
Balkan 67, 126, 127, 130, 133, 145, 146, 156, 159, 209, 262, 263, 271, 283, 288, 310, 327
Balkanski poluotok 43
Baltičko more 43, 77, 310
Baltik 66
Bandusia 158, 159
Banja Luka 262
Bantija 158, 270, 272
Baracio 147
Barbanna 84, 121
Bari 199
Bateia 126
Bateja 133, 135 – 143, 147, 156
Batelis 145
Batija 136, 137, 141
Batijac 135, 136
Batijat 135, 136
Batijeja 134, 135, 136, 137
Bato 25, 88, 126, 127, 131, 133, 137, 144, 145, 146, 147, 156, 299, 305
Baton 126, 127, 130, 131, 132, 133, 134
Batonius 129
Batrahomiomahija 77
Batuia 129
Beaumont 45, 89, 98, 104, 105, 107, 112, 113, 114
Belerofont 134, 135
Belgi 326
Benevent 315, 345 – 347, 349, 354
Beoćani 153, 216, 218, 226, 229, 231

Beograd 63, 64
Beotija 47, 79, 88, 89, 90, 130, 153, 211, 216, 218, 219, 221, 222, 225, 226, 227, 228, 229, 244, 274, 294
Berger, H. 46, 66
Beros 17
Biaći 334
Biblija 21
Biblos 87, 119, 179, 238, 241, 245, 252, 260, 269
Bihać 157
Bileće 262
Bindho 157
Bindus 157, 158, 159
Bistrica 267
Bitolj 267
Bizant 251
Bizantij 132
Bizantinci 282, 346
Blanda 201
Bodensko jezero 47, 48
Boeglin, Y. E. 113
Boissevain 356
Bojana 84, 121, 123, 186, 255
Boje 270, 272
Boji 272, 324
Boka Kotorska 84, 85, 89, 121, 186, 239, 252, 274
Bononia 314
Bosna 126
Bosna i Hercegovina 125
Bospor 51, 52, 59, 60, 64, 65, 83, 109
Brač 414
Brandenstein 145
Brenta 312
Brentezij 311
Breuk 126
Briarej, storuki div 65
Brigi 67, 72, 73, 259, 261
Brigijski otoci 57, 67, 68, 72, 73, 80
Brindisi 199, 366
Britanija 65, 326
Brižani v. Brigi
Brunck 99
Brundizij 200, 201, 311, 342, 366, 371, 382
Brunšmid 104, 105, 107, 114
Brut 78
Brze 145
Budimir, M. 61, 63, 114, 145
Budva 84, 87, 119, 239 – 241, 244, 245, 254, 255, 260, 274
Bulej 224
Bulić, F. 105
Bulimejci 390
Bulini 387, 388, 389, 391
Buta 239
Butrot 278

Candala 147, 155
Candalio 147, 155
Candalus 147
Canusium Cynegeticum 158
Capodistria 68
Carigrad 221
Castiglioni 100
Casaubon, Isaac 264
Cato 424
Cec, Ivan 23, 29, 150
Cec, Izak 339
Celadussae v. Keladuse
Celer 144, 146
Cetina 68, 69, 103, 112, 147, 183
Cezar 20, 21, 28, 40, 105, 108, 109, 112, 222, 315, 323, 326

Cezar August 126
Ciceron 18, 112, 153, 225, 347
Cigani 61
Cipar 297
Ciprani 62
Cirena v. Kirena 130
Cikladi 184
Cilarab 347
Citor 318
Claudianus 424
Colentum 196, 333
Cons, H. 95, 106
Cres 68, 73, 74, 185, 186, 194, 195
Crna Korkira 27, 103, 116, 190, 194, 207, 208, 328, 371, 377
Crna Reka 67
Crni Drim 263
Crno more 40, 43, 45, 46, 47, 48, 51, 52, 54, 55, 59, 60, 64, 69, 70, 74, 81, 118
Crveno more 17, 184, 185, 218, 251, 388
Culex 421

Čiovo 414
Čović, B. 9
Čudesna slušanja 373
Čudesne priče 361

Dacija 128, 129
Dalmacija 66, 127, 128, 129, 147, 154, 157, 208, 209, 280, 316, 333, 346
Dalmati 95, 126, 127, 128, 147, 195, 311
Damast iz Sigeja 42
Damastij 87, 88, 89, 261, 262 – 265, 267, 269, 283, 301
Dann 380, 381, 383, 384, 385
Danajci 273, 351
Dardan 133, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 246
Dardanele 51
Dardanidi 137
Dardanci 127, 139, 246
Dardania sacra 142
Dardanija 138, 139, 208, 263
Dardi 344
Darej 14, 212, 225, 251
Darsi 246
Dasareti 88, 215, 246, 279
Dasaretida 215, 270, 272
Dasaro 246
Dasije 351, 353, 354
Daskil, Likov sin 54
Daun 156, 200, 201, 203, 204, 335, 340, 341, 342, 348, 351, 354, 359 – 361, 368, 369, 372
Daunija 156, 200, 201, 203, 208, 335, 338, 343, 347, 354 – 356, 362, 374
Daunijci 201, 204, 209, 340, 341, 342, 343, 344, 355, 357 – 359, 363, 375, 376, 380, 381, 382
Davus 152
De origine Patavina 312
Debar 263
Dedal 202
Deipnosofisti 322
Deja 339, 340
Dejanira 97
Deksari 89, 214, 215, 225, 272, 294
Del 41
Delage, E. 40, 42, 43, 44, 50, 60, 64, 66, 68, 69, 74, 75, 77, 78, 89, 91, 96, 97, 100, 103, 105, 107, 108, 111, 112, 113, 114
Delfi 86, 89, 96, 132, 230, 231, 233, 234, 236, 240, 340

Delfij 99
Delmati 126, 147
Deliblatska peščara 62
Demetra 139, 227, 228, 340
Demetrije 127, 195, 213, 320
Demosten 163, 266
Deukalion 222, 243
Deuriop 261, 263, 267
Devol 153, 270
Dezitijati 127
Diana Augusta Candaviensis 154
Dictys Cretensis 116
Didim 18, 221
Diehl 150
Dijesti 265
Diktis Krećanin 27, 207, 328, 329
Dimica 274
Dindorf 223, 224
Diodor Sicilac 20, 26, 28, 50, 65, 77, 78, 90, 104, 107, 113, 139, 140, 148, 149, 222, 223, 243, 244, 400, 401, 404
Diomed 24, 203, 204, 305, 315, 326 – 329, 331, 334 – 337, 339 – 341, 343 – 349, 351 – 353, 354 – 386
Diomedov rt 94, 95, 190, 203, 333, 334, 371, 379, 386, 389
Diomedov otok 194, 204, 355, 356 –358, 361, 362, 366, 368 – 372, 375, 376, 377
Dion Hrizostom 134, 322
Dion Kasije 22, 28, 108, 126, 179, 356
Dionis v. Dioniz
Dioniz 92, 93, 98, 110, 232 – 234, 236 – 238, 241, 286, 291, 294, 392 – 394
Dionizijaka 78, 87, 98
Dionizije Bizantinac 132
Dionizije Halikarnašanin 21, 65, 140, 143, 395
Dionizije Perieget 22, 23, 26, 29, 65, 69, 77, 84, 86, 87, 88, 93, 94, 96, 97, 100, 102, 103, 104, 106, 119, 169, 193, 194, 258, 280 – 282, 284 – 286, 298, 324, 369 – 371, 389 – 391, 395
Dionizije Samljanin 16
Dionizije Skitobrahion 19
Dionizije Stariji 104, 105
Dionizije Tračanin 18
Dioskuri 236
Dirah 104, 177
Dirahij 25, 177, 178, 179, 180, 254, 279, 311
Dirahijci 177, 181
Diskelad 101, 102, 105, 190, 191, 371
Divicij 201
Dizer 82, 83, 84, 85, 120, 121, 122, 123, 186, 249, 250, 254
Dodona 64, 86
Dokleja 154
Don 50, 63
Dorani 96, 97, 192, 204, 243, 244, 245, 358
Drachmann 336
Drač 67, 75, 104, 208, 255, 259, 261, 273, 274
Drepana 402
Drilon 84, 121, 240, 241, 254, 256, 258
Drim 84, 85, 87, 88, 91, 119, 121, 186, 241, 254, 255, 256, 274, 280, 301, 303
Drugi punski rat 349

Dunav 31, 37, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 60, 63, 64, 66, 68, 69, 73, 191, 279
Dunavska delta 190
Dunavski izvor 42
Dunavsko ušće 53, 61
Dübner, F. 266

Đakovica 262
Đerdap 63

Eak 76, 374
Ebal 142, 143
Ebro 77
Eet 117, 120
Edessa 267
Edip 228, 229, 334
Eferding 146
Efez 212
Efira 110, 111
Efor 15, 25, 69, 113, 184, 324
Egej 92, 93, 97, 98, 302, 392, 393 – 396
Egejsko more 43, 81, 83, 118, 150, 212, 301, 343
Egijal 319
Egijalija 204, 335, 340, 341, 358, 369, 370, 380
Egina 400, 403, 404
Egipat 17, 33, 48, 149
Egipćani 346
Egostena 133
Ehion 287, 291, 294
Eja v. Kolhida
Ejdija 82, 83, 120, 249
Elaheja 224
Elaton 131
Elejci 403
Elektra 139, 140, 141
Elektride 76, 77, 102, 108, 109, 184, 195, 371
Elida 340, 404
Elijan v. Klaudije Elijan
Elizijske poljane 24, 231, 232, 235, 238, 329
Emona 50
Eneida 84, 87, 104, 108, 115, 116, 141, 168, 206, 250, 283, 305, 312, 313, 314, 328, 347, 348, 359
Enej 204, 353, 358
Eneja 24, 90, 138, 140, 301, 305, 307, 309, 313 – 314, 328, 329, 346 – 348, 351, 353, 354, 359, 362
Enet 318, 325, 397
Eneta 321
Eneti 309, 312, 319, 320 – 322, 325, 326, 327
Enetija 325, 326
Enhelej 246
Enheleja 90
Enhelejci 25, 67, 79, 80, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 100, 117, 121, 131, 133, 211 – 216, 218, 222 – 232, 234 – 237, 240 – 242, 244 – 248, 250, 252, 253, 254, 259 – 261, 265 – 269, 271, 272, 274, 278 – 280, 292, 295, 297, 299, 300 – 303
Enije 62
Enomaj 403, 404
Enona 403
Enotrija 352, 353
Eol 142
Eolci 122
Eordeja 267
Epafrodit 136, 137
Epetion 105

Epidamnijci 180
Epidamno 67, 75, 83, 177, 179, 180, 208, 252, 254, 259, 261, 273, 279
Epigoni 131, 229, 334
Epimetej 111, 113
Epir 24, 67, 82, 84, 86, 88, 89, 90, 110, 113, 120, 143, 208, 214, 215, 229, 247, 249, 260, 261, 268, 293, 294, 302, 303
Epirani 215, 266
Epitaphia 344
Equus Tuticus 385, 428, 432
Eratira 261, 267
Eratosten 16, 25, 37, 38, 45, 58, 68, 69, 84, 87, 88, 94, 104, 111, 112, 113, 254, 387, 388, 390, 391, 397
Erehtej 86
Eretrija 226, 227
Eridan 76, 77, 78, 108, 195, 378
Erigon 67
Erihtonije 133, 136, 138, 139, 140, 141
Eriteja 177
Ernout 145
Eros 403
Eshil 15, 25, 33, 38, 42, 49, 64, 77, 78, 81, 118, 162, 169, 172, 175, 384
Estrija 371
Eteoklo 226, 227, 228, 229, 243
Etiopljani 41
Etolac 136
Etolci 339, 357, 381, 382
Etolija 44, 136, 204, 358, 382
Etrija 379
Etrurija 47, 101, 205, 379
Etruščani 61, 314, 354
Etymologiae sive origines 267
Etymologicum Genuinum 27, 34, 54, 87, 240
Etymologicum Magnum 23, 27, 54, 67, 84, 87, 94, 97, 112, 133, 136, 178, 228, 240, 379, 397
Eubeja 98, 219, 227, 337
Eubejci 98, 112
Eubul 90, 216, 217
Eudoks 25, 178
Euganejci 308, 309
Euipa 341, 380, 385
Euksinsko more 37, 39, 55, 59
Eumel 111
Eur 389
Eurip 25, 74, 77, 78, 81, 86, 118, 219
Euripid 232 – 234, 235 – 238, 241, 245, 269, 278, 289, 373
Euripil 221
Europa (božica) 296
Eustatije 23, 26, 65, 88, 93, 94, 97, 103, 104, 106, 136, 137, 140, 152, 169, 175, 281, 282, 299, 321, 324, 326, 327, 370, 371, 389, 391
Eutalija 224
Eutropije 28
Evandar 315
Evropa 35, 38, 41, 45, 46, 49, 61, 64, 89, 122, 185, 214, 217, 251, 259, 325
Ezijetov grob 135
Ezon 92, 392
Ex ponto 126

Fabije Maksim Verukoz 356, 381
Faeton 78, 109, 148, 195
Farlati 9
Farnell 80
Faros 103, 194, 195, 371, 377
Fasid v. Fazid
Fata 146

Fatnica 127
Fato 146
Faun 364
Faunus 156
Fazid 37, 38, 45, 46, 60, 74
Feačani 86, 92, 93, 97, 98, 99, 107, 109, 110, 111, 279, 339, 380, 384, 392, 393, 395, 401, 402, 404
Feak 401, 402
Feakida 402
Feakija 384, 401
Feb 92, 96
Feidon 110
Feničani 226, 227, 329, 384
Fenik 273
Fenikija 238, 273
Ferekid Atenjanin 14, 74
Fest 22, 23, 109, 200, 204
Fidija 396
Filam 338, 341
Filarh 87, 255
Filip 127, 161, 163, 184, 189
Filipike 112
Filip Makedonski 20
Filohor 17, 26
Filoktet 315, 345
Filon 21, 26, 87, 119, 179, 238, 239, 241, 242, 245, 252, 260, 269
Filostefan 77
Filosterg 63
Filostrat 77, 87, 277
Filota 293
Finej 35
Fitsch 55
Flavijan 325
Flavije, Josip 21
Flavijevci 136
Flijuntska zemlja 101, 107, 190, 399, 403, 404
Flijunćani 403
Flijunt 107, 400
Flor 28, 109
Florina 267
Focije (Fotije) 86, 221
Fokej 61
Fokeja 24, 61
Fortuna 346
Francuska 77
Fränkel, H. 35, 40, 43, 44, 54, 63, 67, 68, 97, 100, 108, 114, 155
Frigija, Frigijac 152
Frigijci 152
Frikso, Atamantov sin 35
Frisk, H. 145

Gal 246
Galaćani 246
Galateja 246
Gali 205, 324, 353
Galija 130, 193, 205, 314, 330
Galski rat 40
Garašanin, M. 63
Gargan 347, 349, 352, 364, 371, 376, 378
Gargara 349
Garjak 147
Geffcken 83, 96, 105, 114, 122
Gefira 229
Gefirejci 225, 226 – 229
Gelad 396
Geograf iz Ravene 27, 68, 74, 105, 106, 107, 113, 153
Geographi minores 69, 76, 121
Gerion 343

Germani 310
Germanija 69, 78
Gerunt 270
Gibraltar 300
Glauk 380
Glen 397
Glisant 243
Gornja Makedonija 263
Gorski Kotar 41
Gradina 104
Grammos 268
Grandavia 153
Graukenci 57, 62
Grci 14, 19, 39, 40, 41, 45, 65, 66, 68, 75, 76, 77, 80, 85, 91, 94, 97, 99, 103, 104, 113, 117, 131, 189, 201, 202, 204, 211, 213, 226, 229, 230, 268, 271, 274, 300, 301, 305, 331, 358, 359, 364, 365, 368, 387, 388
Grčka 13, 31, 32, 39, 44, 47, 51, 53, 61, 75, 86, 88, 89, 100, 101, 131, 145, 146, 190, 225, 230, 231, 234, 236, 242, 244, 277, 295, 335, 337, 343
Günther 122
Grebaštica 127
Groeger 75

Had 329, 403
Hadrijan 221, 224, 258
Hahn 96
Haliakmon 267
Halikarnas 225
Halis 35
Halkida 219, 220, 221, 222, 337, 400
Halkidika 263
Halkiđanin 221
Halkon 221
Hammond 215, 266, 267, 303
Hanibal 324, 349, 352, 353, 354, 372
Haonci 89, 214, 215, 268, 270, 272, 294
Harmonija 25, 26, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 116, 117, 118, 120, 123, 131, 133, 186, 211, 224, 231 – 234 – 239, 244, 247, 248, 250, 251, 253 – 258, 261, 268, 269, 272, 277, 278, 281 – 290, 292, 294, 296 – 299, 302, 303, 305
Haron iz Lampsaka 14
Harpija 131, 133, 299
Harpije, demonske ptice 36
Harpina 400, 403, 404
Hegezijanakt 137
Hekata 35
Hekatej 11, 12, 14, 25, 26, 37, 38, 46, 51, 63, 64, 70, 89, 90, 99, 108, 122, 168, 173, 185, 202, 203, 212, 213 – 215, 225, 228, 229, 231, 245, 251, 259, 260, 266 – 269, 272, 294, 321
Helada 14, 22, 115, 234, 244, 282
Helanik 14, 42, 59, 71, 90, 135, 136, 137, 138, 139, 212, 215, 216, 222, 223, 401, 402
Helen 243, 301
Helena 81, 118, 291, 308, 309, 324, 328, 334, 337, 353
Heleni 12, 24, 25, 88, 176, 203, 204, 282, 303, 323, 326, 341, 358, 359, 361 – 363, 374
Helespont 51, 142
Helijade 78
Helijadi 148
Helije 78, 148, 149, 195, 403
Helikaon 308, 327
Helikon 47, 274
Heliopol 149

Henet 116, 207, 312
Heneti 310, 318, 321, 322, 323, 329
Henetija 116, 207, 312
Hera 24, 35, 79, 98, 101, 102, 108, 162, 327, 335, 340, 341, 378, 384, 402
Herakleja 27, 46, 130
Heraklid Pontijski 380, 385
Heraklije 224
Heraklit 212
Heraklo 93, 94, 96, 97, 98, 104, 150, 151, 157, 177, 181, 192, 224, 244, 273, 334, 342, 343
Herakinsko gorje v. Keltske gore
Hercinijsko gorje 47
Heril 78
Heraklidi 97
Herkul 126
Hermo 150, 155, 157
Hermesianakt iz Kolofona 293
Hermiona 336
Hermogen 213, 234
Herodijan 59, 63, 70, 265
Herodor 37, 46
Herodot 14, 16, 17, 24, 25, 40, 41, 42, 47, 51, 60, 61, 62, 63, 67, 69, 71, 77, 86, 88, 90, 106, 131, 144, 151, 152, 201, 202, 206, 212, 215, 225, 226 – 230, 231, 232 – 234, 236, 237, 241, 242, 243 – 245, 269, 312, 327, 343, 402
Heronda 150
Heroneja 219
Hersikrat 110, 111, 113, 192
Hesihije v. Hezihije
Hesiod v. Heziod
Hesperija 115, 368, 369
Heubeck 136, 137
Hezihije 23, 27, 40, 62, 64, 67, 69, 70, 81, 86, 112, 118, 151, 152, 154, 156, 168, 169, 220, 221, 284, 322
Heziod 12, 37, 38, 47, 48, 51, 65, 66, 77, 86
Hidrija 371
Higin, Julije 21, 50, 74, 86
Hij 49, 69
Hijeroklo 112
Hijeronim 223
Hil, Heraklov sin 7, 92, 93, 94, 142, 334
Hila (grad) 93, 94, 97
Hilaička luka 395
Hileida 394
Hilejci 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 105
Hilejska zemlja 101, 102, 190
Hilejski poluotok 94, 95
Hilički poluotok 388
Hilida 203, 333, 334
Hilo, Heraklov sin v. Hil
Hilo, rijeka u Lidiji 97
Hiparh 22, 45, 225, 226
Hiperborejci 38, 41, 42, 43, 61
Hipija 225
Hipijski Argos 340, 341, 343, 344, 349, 355, 385
Hipokoont 142
Hipokrat 42
Hipolit 78
Hiponakt 59, 70, 150, 155
Hispanija 61
Hister v. Dunav 40, 279
Histijajotida 243
Historiae Philippicae 344
Historijska biblioteka 400

Histri 28, 99, 279, 330
Histria, kolonija 40
Hoefore 81, 118
Hoelzelin 60
Hollander, H. 51
Homer 12, 15, 17, 20, 23, 80, 102, 108, 109, 134, 135, 136, 321, 322, 323, 326, 329, 349, 370, 383, 401, 402
Homola 243
Honorije 316
Hoplozmija 339
Horacije 158, 294, 349
Horos 133
Hostije 28
Hristodor 28, 87, 273, 274
Hrizip 148
Hrvati 113
Hvar 104, 106, 113, 178, 195, 301, 371

Iberija 77, 328, 329, 369
Ibik 336, 384
Ida 352, 354, 361
Ideja 139
Idomenej 201, 202
Ifigenija 153
Ifigenija u Tauridi 234
Iguvij 205
Ija 57, 64, 162, 163, 164, 169, 384
Ijino lutanje 161, 162, 169
Ikarije 142
Ilij 71, 136, 137, 142, 314, 321, 322, 340, 344 – 346, 351, 355, 358, 379, 380
Ilijada 12, 13, 15, 109, 134, 135, 136, 137, 140, 141, 149, 152, 287, 310, 318, 321, 322, 326, 334, 368, 380, 383, 384
Iliri 25, 27, 28, 29, 57, 62, 83, 86, 88, 89, 90, 96, 100, 103, 104, 111, 120, 161, 163, 171, 177, 200, 201, 203, 204, 208, 211, 214, 215, 223, 230, 231, 232, 234 – 247, 254, 258, 266, 273, 274, 279, 283, 284, 289, 291, 294, 298, 303, 305, 310, 311, 312, 343, 358, 359, 368
Ilirida 194, 203
Ilirija 72, 73, 79, 82, 84, 86, 87, 91, 92, 100, 112, 113, 120, 131, 133, 142, 154, 163, 187, 208, 214, 223, 239, 240, 241, 244, 249, 255, 258, 260, 261, 270, 271, 273, 283, 284, 287, 288, 289 – 292, 296, 299, 377
Ilirije 25, 231, 232, 246, 247, 282, 283
Ilirik 11, 28, 104, 116, 168, 173, 201, 204, 206, 207, 247, 279, 280, 297, 308, 312, 313
Ilirska povijest 105 – 108
Ilirska rijeka 79, 80, 81, 83, 84, 85, 91, 100, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 247 – 251, 254, 280, 283, 284
Ilirsko more 81, 118, 287, 288
Ilirska zemlja 87, 250, 276
Ilo 135, 140
Ina 291
Ind 251
Indija 14, 15, 17, 22, 63, 78, 251
Innsbruck 125
Ion 78
Ideja 139
Isa 25, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 167, 168, 171, 173, 174, 177, 178, 180, 181, 190, 191, 194, 195, 196, 371, 377
Isejci 105, 181, 195

Ismenijski Apolon 226
Isokrat v. Izokrat
Istamske igre 110
Istar v. Dunav 36, 37, 38, 39, 40, 47, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 187
Istočna Morava v. Margos
Istra 28, 45, 64, 73, 84, 99, 279, 280
Istri 93
Itaka 401
Itačanin 351
Italija 24, 47, 57, 61, 66, 71, 90, 101, 103, 130, 158, 193, 194, 199, 200, 201, 203, 204, 205 – 208, 305, 307, 310, 312 – 314, 318, 320, 324, 328, 335, 336, 341, 342, 343, 344, 345, 352, 353, 354, 356, 359, 363, 369, 372, 373, 375, 377, 378, 380, 381, 385
Itinerarium Antonini 74, 105, 107
Itinerarium Hierosolymitanum 67, 153
Ivan iz Antiohije 90
Ivan iz Epidamna (Drača) 274
Ivan Malala 223, 224
Izidor iz Seville 367
Izmen 131, 133, 400
Izokrat 69, 176, 184

Jacoby 42, 48, 49, 70, 94, 135, 137, 140
Jader 196, 197, 279, 333
Jadran 19, 24, 25, 26, 27, 28, 32, 35, 38, 45, 47, 49, 50, 51, 52, 55, 57, 59, 63, 64, 66, 68, 69, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 81, 83, 84, 87, 88, 90, 93, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 115, 117, 118, 119, 120, 123, 131, 146, 161 – 163, 165 – 170, 172, 174, 178 – 181, 184 – 189, 191 – 194, 197 – 200, 203 – 206, 208 – 210, 238, 241 – 245, 250, 263, 274, 278 – 280, 292, 300 – 302, 306, 308, 310, 316 – 324, 326, 330, 331, 332, 334 – 336, 339, 342, 355, 356, 359, 362, 368, 371, 377, 379, 380, 386, 399, 404, 405
Jadranska obala 85, 86, 104, 105, 193, 199, 203, 206, 208, 210, 211, 213, 279, 300
Jadranski otoci 187, 195, 196, 377
Jadranski prostor 180
Jadranski zaljev 38, 48, 64, 185, 323
Jadransko more 24, 29, 31, 43, 44, 45, 47, 48, 50, 52, 53, 64, 65, 66, 67, 84, 103, 104, 108, 109, 115, 116, 167, 168, 178, 184, 187, 189, 206, 207, 239, 274, 288, 305, 309, 311, 327, 328, 355, 369, 370, 371
Jadro, rijeka 64, 68
Jalisija 140
Jamblih 158
Janjevo 262
Jantarni otoci 76, 185
Jaon 169
Japig 200, 202, 208, 342, 349
Japigija 202, 203, 356, 369, 370, 380
Japizi 202, 342, 356, 359
Japod 195
Japodi 50, 94, 99, 157, 205, 206, 208
Jason, v. Jazon
Jazion 138, 139
Jazon 31, 32, 35, 58, 72, 73, 75, 79, 93, 98, 117, 122, 184, 380
Ježić, M. 29
Johansson 158, 159
Jon Italac 169

Jolk u Tesaliji 35, 79
Jones, J. 188
Jonski zaljev 64
Jonije 25, 57, 103, 104, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 174 – 181
Jonija 14
Jonsko more 25, 43, 44, 48, 52, 53, 56, 57, 64, 65, 66, 67, 81, 103, 104, 118, 161, 162, 163, 164, 165, 166 – 173, 174 – 176, 181, 204, 305, 311, 355, 356, 358, 366, 368, 371, 384
Jordan 109, 112
Juba 365, 367
Jugurta 20
Julije Higin 27, 290
Julije Opsekvens 28
Julije Solin 315, 318, 345, 366, 367
Jullian, C. 42, 61, 77, 78
Junije 369
Junona 307
Jupiter 291, 307, 372
Justin 50, 314, 344, 382
Justinijan 27, 28 223

Kadmeja 88, 222, 223, 403
Kadmejci 88, 131, 226, 227, 228, 229, 236, 242 – 245, 268, 302
Kadmejski put 274
Kadmo, rijeka 303
Kadmo 14, 25, 26, 27, 67, 79, 80, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 116, 117, 118, 120, 123, 131, 138, 211, 222, 223, 224, 226, 227, 228, 231 – 234, 235 – 242, 244, 245, 247, 248, 250, 251, 253, 254 – 261, 268, 269, 273 – 278, 281 – 293, 294, 295 – 303, 305
Kadmo, Milećanin 13, 186
Kalabrija 356, 366, 369, 381
Kalaurija 340
Kalekini 270, 272
Kalhant 350, 353
Kalidon 204, 358
Kalidonski vepar 346, 383
Kalimah 16, 26, 33, 38, 49, 51, 52, 54, 55, 74, 80, 81, 83, 85, 87, 88, 96, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 186, 241, 247, 248, 249, 250, 254, 279, 287, 361
Kaliopa 224
Kalipsa 101, 108, 343
Kaltwasser 219
Kamanija 303
Kana 354, 357, 372
Kandaj 151, 152
Kandal 147, 148, 149, 150, 151, 156
Kandaulas 147, 150, 151, 152, 156, 157
Kandavija 154
Kandavijsko visočje 153
Kandavijske gore 154
Kanuzij 343, 349, 376
Kanuzij Kinegetički 349
Kapadokijci 320
Kara Burun 90
Karambis, rt 54, 55, 318
Kardija 223
Karija 149
Karijanda 14, 16, 25, 31, 252
Karni 330
Kartaga 61
Kasandra 119, 122, 248, 249, 337, 355, 380
Kasiodor Senator 28
Kastalija 290

Katičić, R. 125, 127, 400
Katon 205, 317
Katul 317
Kaulijačka stijena 57, 59, 64
Kaulik 64
Kavkasci 62
Kavkaska gora 59
Kavkaz 46, 60
Kayser 77
Kefalon 137, 138
Kleodej 142
Keladuse 197
Kelti 42, 61, 63, 246, 324
Kehrija 143
Kerak 270, 271
Keraunijske gore 67, 79, 82, 84, 88, 90, 91, 101, 108, 110, 111, 113, 119, 120, 121, 166, 170, 214, 215, 249, 259, 261, 268, 278, 281, 282, 285, 286, 288
Kerényi 80
Kerč 62, 65
Kerkirani v. Kerkirejci
Kerkaf 148
Kerkira 7, 38, 51, 52, 75, 86, 91, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 106, 107, 109, 110, 112, 113, 122, 190 – 192, 306, 328, 380, 382, 384, 385, 399, 400, 401, 402, 403, 404
Kerkirejci 106, 179
Kerkyra Melaina 413, 414, 426, 435, 438
Keros 101, 108
Kestrinija 303
Kichyros 421
Kiepert 197
Kihir 294
Kikladi 184
Kilici 255
Kilikija 213, 234
Kima 47
Kimerijci 320
Kinkel, G. 165
Kinorta 142
Kinoskefala 237
Kipar, v. Cipar
Kirena 49
Kiriktika 194, 195
Kirka 100
Kitejska zemlja 79
Kitera 297
Klaudije Elijan 220, 363
Klaudijan Klaudije 23, 78, 316
Klaudije Ptolemej 22, 26, 105, 106, 107, 109, 112, 229, 371
Kleodeja 142
Kleona 132, 400
Klitemnestra 291, 335
Klitija 221
Knid 25, 106
Kokit 86, 300
Kolent 196, 333
Kolhida 25, 31, 32, 35, 36, 39, 44, 46, 52, 53, 54, 55, 66, 74, 80, 83, 96, 101, 185, 186, 380
Kolofon 19, 48, 255
Kolšani 26, 35, 37, 40, 51, 52, 56, 57, 58, 60, 69, 72, 74, 75, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 88, 91, 96, 101, 102, 103, 109, 110, 111, 112, 113, 117, 118, 119, 120, 122, 190, 191, 194, 247 – 249, 251, 279, 384
Komet 263, 335, 340, 347, 369, 370
Konon, I. 67

Konstanca 74
Konstantin Porfirogenet 74, 106, 107, 113
Kopaida 88, 90, 216 – 218, 220, 222, 223, 231
Kopar 68
Kopti 273
Korais 187
Korca 270
Korča 215
Korčula 27, 105, 107, 190, 191, 192, 195, 207, 328, 371, 399, 400, 401, 402, 404, 405
Korinćani 75, 83, 84, 109, 110, 111, 143, 192
Korint 82, 83, 107, 110, 111, 120, 143, 192, 249, 402, 403, 404
Korkyra 259
Kornati 105, 191, 197
Kornelije Nepot 318
Kos 149, 220, 222
Kosovo 262
Kozličić 114
Kratil 134
Kratis 82, 119, 249
Kratovo 262
Krećani 201, 202
Kreonij 270
Kreont 244
Krestona 152
Kreta 34, 108, 141, 201, 202, 328, 343
Kretschner 63, 133, 134, 137, 155
Krez 61
Krf 52, 66, 83, 86, 91, 97, 98, 100, 106, 107, 109, 112, 192, 193, 328, 380, 401, 404
Krim 62, 65
Krisamis Košanin 221
Križman, M. 28
Krk 77, 146, 195, 198
Krka 95, 109, 191, 193, 280
Krkar v. Crna Korkira 27, 106
Kromna 318
Kron 59, 65, 66, 71, 72, 86, 98, 287, 300, 354
Kronovo more v. Jadran 24, 57, 59, 64, 65, 66, 79, 80, 92, 93, 99
Ksant Lidijac 14, 352, 354
Ksenofont 14
Kserks 225
Ktesija v. Ktezija
Ktezija Kniđanin 15, 78
Kuc 270
Kumanovo 262
Kuriktika 103, 377
Kutina 262
Kvarner 68
Kvarnerska obala 40
Kvint Enije 28
Kvint Smirnjanin 23

Labdak 227
Lacij 65, 66, 353, 354
Ladesta 188
Ladon 400
Laert 374
Laj 227, 228
Lakmon 82
Lakonija 353
Laktancije 97
Lambertz, M. 144
Lanuvij 344
Laodamant 226, 227, 228, 242, 243, 268

Laomedont 352, 353
Larg 330
Larissa 103
Lasserre, F. 324, 327
Lastovo 102, 188, 189, 190, 191, 193
Latin 347, 359, 364
Latini 180, 348, 364
Latinus v. Latin
Latte, K. 221, 302
Laurent 353, 364
Laurijsko polje 57, 59, 62, 64
Lavinij 309, 353
Leda 291, 353
Ledeno more 65 (v. Kronovo m.)
Legrand, E. 225
Lehet 143
Lemno, otok 63
Lenz 275
Leo 235
Lerin 267
Lesina 113
Leskovac 262
Leukip 142
Leukosirci 320
Leutsch, E. L. 221
Lezb 14, 71, 90, 103, 149, 215, 401
Libija 37, 48, 51, 82, 119, 120, 249, 251, 328
Libijci 144, 354
Liburni 68, 93, 94, 95, 99, 102, 108, 109, 113, 115, 183, 185, 190, 191, 192, 193, 196 – 198, 205, 206, 258, 279, 306, 311, 330
Liburnija 102, 116, 188, 198, 207, 208, 280, 312, 333
Liburno 185, 279
Liburnski otoci 94, 101, 102, 103, 109, 183, 184, 185, 187 – 191, 193 – 198, 399
Lidija 151
Lidijci 150
Liđanin, I. 257
Liguri 62
Ligurija 122
Ligursko more 45, 78
Lihnid 87, 88, 271, 273, 274
Lihnidsko jezero 270
Lijepo ušće 56, 57, 59, 60
Lik, kralj Marijandinaca 54, 361, 380, 385
Likaon 200, 201, 342, 343
Likijsko more 283
Likofron 16, 17, 23, 26, 74, 78, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 103, 112, 119, 120, 121, 122, 133, 137, 151, 152, 153, 154, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 172, 173, 175, 186, 248 – 250, 254, 335 – 337, 339 – 341, 344, 355 – 359, 361, 362, 371, 372, 379 – 381, 383 – 385
Likoters 291, 292
Lilibej, rt (Sicilija) 39, 52
Lingvarum 371
Linkesti 87, 261, 263, 267
Lion 283
Lisa 196, 197
Lisičar, P. 89, 105, 107, 114
Lisistrata 90, 216, 222
Livije 8, 20, 88, 105, 108, 126, 309, 310, 312, 314, 316, 317, 323, 324, 372
Lokrani 122, 201
Loksija 233
Lolling, H. G. 214
Longar 127
Lošinj 68, 73, 74, 185, 186, 194, 195

Lucerija 343, 374, 376
Lučić, J. 122, 254
Lukan 21, 28, 78, 112, 153, 221, 295, 297, 314, 315, 316
Lukanija 200
Lukijan 297
Lumbarda 105, 106, 107

Lješ 104, 108
Ljubić, S. 180
Ljubljana 50
Ljubljanica 50

Magnezija 243
Mair, A. W. 82, 83, 121
Magnus, H. 275
Makar 148, 149
Makarej 148
Makedonci 28, 62, 127
Makedonija 19, 67, 69, 100, 116, 126, 127, 179, 250, 260, 262, 263, 268, 270, 283, 284
Makrida 92, 99
Mala Azija 13, 35, 48, 54, 60, 61, 106, 152, 156, 212, 283, 310, 318, 404
Malala 90
Malevent 346
Mali Brreshdes 153
Mali Polisit 153
Malig 270
Malta 107
Mamert 151, 152
Maneton 17
Mansuelli, G. A. 330
Marcelin 317
Marcijal 317
Marcijan iz Herakleje 27
Mardonija 230 – 232, 236
Margos 63, 64
Marić, R. 62, 63, 64, 114
Marijandinci 54
Marije 78
Marmor Parium 17
Marko Porcije Katon 317
Marseille 62 (v. Masalija)
Mart 290, 296, 350
Masalija 62, 122
Mascialino, L. 337
Mastija 318
May, J. M. F. 262
Mayer 75, 95, 145, 146, 152, 154, 155, 158, 159
Mayer, M. 343
Mayrhoff, K. 279
Mayrhofer, M. 159
Meandrije 320
Medeja 32, 35, 60, 72, 74, 75, 80, 82, 83, 98, 109, 117, 120, 122, 184, 186, 195, 295
Medi 246
Medvednica 154
Međani 60
Megara 132, 192
Megasten 17
Meillet 145
Meineke, A. 40, 49, 187, 260, 265, 266
Meister, R. 150
Melampodid 132
Melanip 373, 383, 385
Meleagar 346, 373
Melis 110
Melisa 179
Melisonij 179

Melita 92, 93, 97, 98, 99, 101, 107
Melitej 395, 396
Melitejske gore 98
Menandar Protektor 63
Menekej 244
Menelaj 307, 314, 329, 334, 353
Mentori 92, 99, 100, 279
Mentoride 100
Meoćani 59
Merop 149, 150
Meropa 107
Meropi 149
Meropida 149
Mezopotamija 17
Meonci 150
Merlat, P. 324
Mesala Korvin 311
Mesapigija 356
Mesapija 347
Mesapljani 200, 201, 202, 204, 342, 343, 358, 359
Messapier v. Mesapljani
Mesta 112
Metapont 373, 374
Metapontij 373, 430
Metopa 400
Meyer, G. 155
Mikena 335
Milaci 82, 122
Milet 13, 89, 212, 225, 320
Milon 344
Mimnermo 335, 336, 341, 384
Minerva 201, 352
Minijci 79
Minij 79
Mirina 23, 134, 135, 137
Mitilenjani 138
Mlečani 113
Mljet 107, 108
Mnazeja 26, 138, 271
Mološani 163
Mommsen 366
Monadi 344
Morava 64, 327
Mramorno more 132
Murray, G. 232
Mušica 292
Muza (Muze) 100, 273, 274
Müller, C. 76, 85, 90, 94, 95, 135, 137, 138, 140, 253, 266, 287, 288
Müller, K. 77, 84, 224, 225

Naber, S. A. 221
Najada 142
Naksos 192
Narekovo ušće 56, 58, 60
Narona 127
Naron 187, 252, 256, 258, 279
Nauck, A. 322
Naukratis 22, 216, 218
Nauport (Ljubljanica) 50
Nauportus v. Nauport
Nauzitoj 92, 93, 98, 99, 401
Nemeja 400, 403
Nemejske ode 81, 117
Neoptolem-Pir 24, 301, 305
Neptun 158
Neretva 87, 112, 119, 123, 253, 256, 258, 281, 288
Neron 179, 328
Nesa 140
Nest 68, 103, 112
Nestejci 110, 111, 112
Nestida 57, 68

Nezakcij 330
Nikandar 19, 28, 87, 88, 119, 200, 255, 256, 258, 276, 288, 342
Nikandros v. Nikandar
Nikefor Blemida 69, 94, 103, 390, 391
Nikeja 28
Niktej 361
Nil 37, 46
Nilson, M. 80
Nimfej 101
Nimfeja 108
Nimfejski rt 108
Nirej 81, 119, 120, 249
Nono iz Panopola 23, 28, 78, 87, 98, 286–289
Norden, E. 205
Norik 128, 147, 157
Notitia dignitatum orientis 63
Novak, G. 105, 107, 113, 114
Novigradsko more 95

Ocean 24, 36 – 38, 40, 45, 46, 48, 50, 51, 65, 77, 111, 113, 400
Odisej 67, 98, 308, 314, 329, 343, 346, 352, 353, 401, 404
Odiseja 12, 13, 15, 78, 100, 108, 152, 297, 322, 329, 384, 401, 402
Ogigija 108
Ohim 148
Ohrid 87, 88, 89, 263, 264, 303
Ohridsko jezero 24, 36, 37, 39, 45, 46, 48, 49, 50, 65, 66, 77, 111, 113, 215, 263, 269, 270, 271, 272, 274, 301, 371, 400
Okean, v. Ocean
Okovani Prometej 162, 169, 384
Oktavijan 107, 222
Oktavije 325
Olcinium 84, 123
Oldfather, C. H. 150
Olimp 21, 243
Olimpija 132, 403, 404
Olimpijada 178
Olimpijske ode 103, 107, 118, 132, 148, 400, 404
Ombla 253, 254
Omfala 97
Onomaklo 240, 241
Openiče 263
Opsikela 328
Orfej 60, 66
Orhomen 79
Orges 270, 272
Origines 317
Orik 84, 110, 111, 112, 113, 279
Orion 153, 157
Ornija 400
Orop 132
Orozije 28
Osa 243, 245
Osor 75, 185
Ostrovsko jezero 267
Osum 270, 272
Oštir, K. 284
Otišić 147
Otrantska vrata 355
Ovidije 20, 28, 74, 77, 78, 108, 275, 277, 278, 288, 359, 361

Pad 47, 52, 76, 77, 78, 108, 195, 308, 310, 324, 325, 378
Padova 207, 315
Paflagonija 35, 54, 309, 310, 312, 318, 319, 320, 322

Pag 100, 195
Pahin, rt 39, 52
Pajączkowski, W. 302
Palada Atena 336
Paladij 354
Paleokastra 112
Pangej 283
Panijazis 396, 397
Panonci 50
Panonija 112, 126, 127, 146
Panonije 246
Panonsko more 62
Papazoglu, F. 100, 112
Par 113
Pard 213
Parani 111, 113, 195
Paris 308, 314, 337
Parke 354
Parteni 279
Partenije 28, 293
Partini 179, 246, 261
Parto 246
Partsch, J. 46, 60, 62, 63, 64, 112, 114, 157
Patavij 115, 207, 305 – 318, 328
Paterkul, V. 126
Patton, W. R. 269
Pauzanija 22, 27, 77, 86, 88, 90, 97, 107, 112, 131, 132, 142, 143, 152, 153, 180, 242, 243, 244, 245, 265, 269, 402, 403
Pauzon 178
Pavao, apostol 107, 200
Pavao Đakon 23, 62, 109
Pavlović, M. 63
Peć 262
Pedersen, H. 41
Pedijan 316
Pedikuli 356, 357
Peirene 436, 437
Peisandar 50
Pelagonija 261, 263
Pelagonci 387
Pelazg 400
Pelej 75
Pellegrini, G. B. 324
Pelija 35
Pelop 404
Peloponez 93, 94, 97, 107, 201, 244, 334, 340, 342, 404
Pelor, rt 39, 52
Pelješac 95
Penej 400
Pentej 289, 291, 294
Peon 246
Peonija 263, 283
Peonski kraljevi 262
Perebi 246
Peresadijci 266, 267
Pergam 16
Peribeja 351, 352, 353, 401
Perijandar 106
Perijer 142
Periklimen 131, 133
Periplus 16, 31, 76, 84, 123, 183
Perkota 138
Perzijanci 229, 230, 236, 321
Perzijsko carstvo 61
Petilija 315, 345
Peucetija 208, 347
Peuka, otok 38, 49, 56, 58, 60, 69
Peuketije 200, 342
Peuketijci 200, 279, 342, 356, 357, 374
Pfeiffer, R. 117

Piczina, otok 60
Pigmeji 41
Pilemen 309, 318, 326
Pind 243
Pindar 15, 37, 42, 48, 65, 81, 85, 89, 90, 103, 107, 117, 118, 132, 141, 148, 163, 164, 169, 173, 175, 237, 238, 241, 328, 336, 372, 383, 384, 400, 403, 404
Pinent 126
Pir 24
Pireji 279
Pirena 47, 143, 400, 403
Pirenijsko gorje 47
Piroutet, M. 61
Pisani, V. 158, 159
Pisantinci 270, 272
Pisistrat 225
Pita 92, 96, 100
Pitieja 101, 102, 109, 190, 191
Pitijusa 102, 109
Piton 290
Pizeja 403, 404
Plateja 229
Platon 134
Plaut 89, 380
Pleurat 127
Plinije 20, 21, 26, 50, 60, 64, 66, 67, 69, 74, 75, 76, 77, 78, 81, 84, 94, 95, 103, 105, 106, 107, 112, 113, 122, 123, 153, 193, 196, 197, 200, 201, 203, 205, 206, 260, 279, 280, 283, 317, 318, 333, 343, 344, 365, 367, 368, 378
Plinije Stariji 20, 21
Ploče 95
Plutarh 21, 65, 67, 78, 88, 98, 106, 219, 302
Podunavlje 31, 32, 35, 61, 63, 64
Poimandrija 228
Pokorny, J. 144, 145, 155
Pola, kolonija Kolšana 26, 51, 52, 80, 81, 82, 83, 84, 88, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 186, 248, 249, 251, 279, 280, 286, 333
Polemon 59, 71, 373, 385
Polibije 19, 20, 28, 45, 77, 78, 85, 89, 104, 105, 113, 131, 206, 269, 270 – 272, 299, 324, 327
Polidamant 229, 308, 316
Polidor 227, 242
Polifem 246
Polijen 358
Polinik 133, 229, 243, 299, 334
Pollux 62
Pomoravlje 262
Pompej 21, 295, 314, 315, 344
Pompej Trog 20, 28, 50, 81
Pomponije Mela 20, 26, 69, 74, 76, 81, 105, 106, 108, 112, 278, 280, 314
Pont 45, 56, 130
Pontska Herakleja 54
Pontsko kraljevstvo 260
Pontsko more 38, 48, 184, 221
Porfirogenet 106, 107
Poti, miletska kolonija 46
Povijest Filipa Makedonskog 184, 188
Povijest građanskih ratova 104
Povijest Heraklova 46
Povijest rimskih građanskih ratova 108, 176, 259
Povraci 384
Pozeidon 98, 101, 176, 179, 190, 340, 351, 352, 353, 399, 401, 402, 403, 404

Pozeidon Genetlije 142, 143
Pozeidonije 19, 20, 324, 327
Praga, G. 258
Preneste 220
Prespansko jezero 263, 270, 272
Prijam 134, 135, 248, 291, 337, 352
Prilep 267
Primošten 334
Prirodopis 21, 123, 153, 193, 200, 203, 205, 206
Priscijan 94, 96, 284, 285, 370
Privilica 157
Prizren 262
Proklo 67
Prokna 295
Prokopije iz Cezareje 23, 28, 63, 67, 112, 345, 352, 354, 362
Prometej 48, 64, 113, 162
Propercije 77
Propontida 132
Prosdocimi 324
Protej 329
Pseudo–Apolodor 21, 25, 94, 235 – 238, 241, 245, 269, 282, 290
Pseudo– Aristotel 27, 50, 76, 78, 99, 373, 374
Pseudo–Higin 290, 291, 292
Pseudo-Orfej 74
Pseudo–Skilak 16, 25, 45, 62, 68, 76, 77, 84, 85, 87, 94, 95, 100, 104, 106, 107, 108, 112, 113, 123, 183, 252 – 254, 256, 259, 260, 268, 287, 378
Pseudo–Skimno 17, 22, 26, 45, 49, 67, 69, 76, 77, 78, 89, 94, 99, 100, 102, 104, 106, 108, 113, 184, 185, 187, 193, 259, 260, 261, 269
Ptolemej 60, 63, 69, 74, 85, 88, 94, 112, 113, 153
Ptolemej Euerget 130
Pula 81, 83, 118, 186, 255, 279
Pulgram, E. 310
Punika, ep 21, 315, 349
Punta Pianca, Rt Ploče 334
Pythia 328

Rab 195
Rački, F. 180
Rajna 47, 48
Raša 280
Reate 103
Reja, žena Kronova 64, 65, 300
Rejino more 64
Rejin zaljev v. Jadran 24, 64
Reksenor 361
Renat Vegetije 109
Rendić-Miočević, D. 68, 154, 208
Rhôna 47, 52, 77
Ribbeck, O. 292
Riese 69
Riječki zaljev 66
Rim 19, 24, 65, 107, 126, 129, 130, 220, 221, 269, 293, 309, 314, 317, 345, 347, 353, 354, 362, 381
Rimljani 19, 28, 90, 107, 105, 109, 127, 180, 305, 309, 314, 349, 356, 372
Rimsko carstvo 20, 26, 40
Rion v. Fasid 46
Ripejske gore 36, 38
Risan 85, 239, 252, 254, 260, 262, 274
Risnjak 154
Rizonski zaljev 123
Rizunt 85, 252
Robert, C. 75, 89, 96, 97, 98, 114, 141
Rod, grad 33
Rod, otok 58, 69, 148, 149

Roda, nimfa 148
Rodan 77, 78
Rogoznica 334
Rose, H. I. 290
Roscher, W. H. 308
Roux, R. 35
Rt Ploče 190, 191, 195, 203, 334
Ruf Seksto 112
Rumunjsko područje 262
Rusija 43

Salamina 400
Salangi 381
Salangon, rijeka 57, 68
Salentija 356
Salentinci 201
Salon 68 (rijeka)
Salona v. Solin 127, 195, 279, 333, 334
Salustije 20
Samnićani 378
Samos 140
Samotraka 138, 139, 141
Sardinija 108, 122
Sarmonto 263
Sation 270, 271
Saturn 65, 352, 354
Saturnia, grad 65
Sava 45, 50, 63
Scheer, E. 165, 335, 357
Schneider 51, 52
Scholia Vaticana 116, 250
Schulze, W. 75, 133, 144
Seksto Ruf 112
Semela 98
Semen 270, 272
Seneka 25, 153, 235, 315
Senoni 324
Servije 78, 104, 116, 141, 168, 169, 173, 174, 176, 200, 207, 307, 308, 309, 312, 328, 347, 349
Sesarećani 87, 261, 265, 266
Sesareta, grad 267
Sesareti v. Sesarećani (87)
Shedija, selo 228
Shenik 132
Sherija, otok Feačana 86, 93, 98, 99, 100, 192, 401, 402, 403, 404
Sherman, G. L. 222
Shkumbi, rijeka 153
Sibarida 82
Sibila 140
Sicilija 39, 52, 71, 192, 202, 207, 246, 250, 360, 374
Sicilsko more 36, 44, 53
Sidon 256, 276, 277
Sidonije Apolinar 69
Sigini 57, 58, 60, 61, 62
Sikyon (Sikion) 107
Sikuli 333, 334
Silan iz Kaleakte 324
Silije Italik 21, 315, 316, 349, 354, 362
Simoent 352, 354
Simplegade 52
Sindi 62, 63, 70, 71
Sindski otvor 59
Singi 63
Singidunum 63
Singidunum v. Beograd 63
Sinopa 130, 400
Sinj 262
Sipont 376
Sirakuza 104, 178, 192
Sirci 321
Sirija 20, 229, 320, 321

Sirmij 112
Sizif 403
Sjeverno more 65, 66, 77, 78
Skadar 262
Skamandar 81, 118, 139, 141
Skamandrije 138
Skardon 333
Skej 227
Skerdilaida 269
Skerdiled 127
Skilak 14, 16, 25, 31, 111, 112, 251
Skimno Hijanin 17, 38, 49, 51, 74, 184, 259, 322, 371
Skiti 36, 38, 39, 51, 56, 58, 59, 70
Skitija 37, 59, 60, 380
Skok, P. 112
Skopje 262
Skordisko 246
Slaveni 310
Sofoklo 14, 25, 33, 38, 51, 74, 87, 97, 152, 241, 254, 321, 322, 330
Sokrat 63
Solin 60, 68, 69, 89, 301
Solmsen, F. 155, 156
Solun 63, 67, 301
Sozomen 50, 63
Sparagmos 420
Sparta 142, 143, 225, 353
Sparti 223, 277
Specht, F. 155
Spengl, L. 213
Spina 378, 379
Split 95, 127, 203, 334
Srbija 262
Sredozemlje 100, 186
Sredozemno more 14, 16, 17, 40, 46, 184, 251, 252, 262
Srijemska Mitrovica 112
St. Petris 68
Stacije 21, 28, 69, 74, 87, 97, 295, 296, 297
Starinski Dol 264
Statije v. Stacije
Stefan Bizantinac 23, 27, 40, 63, 64, 67, 69, 71, 73, 74, 75, 76, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 93, 94, 96, 97, 99, 102, 104, 107, 108, 112, 113, 119, 120, 121, 122, 131, 135, 137, 138, 141, 149, 150, 168, 169, 172, 175, 179, 185, 188, 202, 203, 213, 214, 228, 239, 240, 250, 251, 265, 266, 271, 282, 283, 299, 303, 310, 318, 326, 354, 355, 363, 401
Stein, H. 225
Stenel 335, 340, 341, 370
Stipčević, A. 257, 258, 302
Stobi 262
Strabon 20, 21, 26, 45, 50, 60, 61, 67, 68, 69, 74, 76, 77, 80, 81, 85, 87, 88, 89, 91, 95, 99, 103, 108, 112, 113, 117, 126, 134, 135, 136, 140, 149, 153, 166, 167, 168, 169, 172, 173, 174, 175, 187, 188, 192, 194, 195, 196, 228, 247, 248, 260, 261, 262 – 269, 272, 319, 320, 321, 324, 326, 327 – 329, 355, 375, 377, 385
Strimon 67, 283
Struma 67
Sv. Juraj 60
Suetonije 28, 126
Suić, M. 84, 85, 87, 95, 100, 114, 123, 183, 253
Suida 23, 27, 62, 81, 86, 118, 150, 151, 221, 328, 343
Sybel, L. V. 334
Susak 195

Šašel, J. 127
Šibenik 95, 203, 334

Šolta 196, 333
Španjolska 86

Tabula Peutingeriana 27, 106, 107, 112, 113, 153, 154
Tacit 28, 69, 317
Tajman, poluotok 63
Talboys Wheeler, J. 237
Tales 13, 212
Tamnomodre Stijene 38, 52, 56, 57, 60
Tanagra 226 – 229, 400
Tanagrani 229
Tanaid (Don) 38, 45, 50, 63
Tantal 404
Tarento 342, 374
Tariona 333
Tars 213, 234
Tartar 71, 86
Tartes 61
Tas 130, 187
Tasos v. Tas
Taulant 246
Taulantijci 177, 246, 254, 261, 266, 267, 279
Taurida 318
Taurisci 62
Taurunum (Zemun) 62
Teana 308
Teba 35, 48, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 116, 130, 131, 133, 142, 211, 222, 223, 224, 226, 229, 231, 236 – 238, 240 – 242, 244, 245, 250, 268, 274, 275, 282, 283, 286, 289, 290, 291, 292, 297, 299, 300, 302, 400, 403
Tebageni 223
Tebaida 21, 48, 74, 87, 97
Tebanci 216, 242
Telefaja 138
Telegonija 67
Temans 144
Tenag 148, 149
Tenar 142
Teobej 224
Teobeja 224
Teofan 63
Teofilakt 24
Teofrast iz Eresa 27
Teogonija 47, 77
Teokrit 16, 222
Teon 121
Teopomp 20, 25, 45, 57, 69, 102, 103, 104, 161 – 170, 172, 173 – 178, 180, 181, 183 – 187 – 191, 193, 194, 250, 268
Tera 130
Terapna 353
Tergest 50, 279
Teretinci 356
Terijaka 87
Termejski zaljev 67, 301
Tersandar 243
Tesalci 243, 246
Tesalija 79, 243, 245, 400
Tespija 224, 400
Tesproćani 67, 214
Tesprotija 303
Testije 291
Tetija 111, 113, 400
Teukrani 115, 139, 306, 311, 352
Teukrida 138
Teukro 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142
Teuta 104
Teriaka 119
Tiber 315, 354
Tiberije 126
Tibur 129
Tidej 334, 341, 346, 350, 352, 353, 373, 374, 382, 383

Tiha 346
Tilfosej 244
Timaget 47, 50, 57, 59, 60, 63, 69, 71
Timav 206, 306, 311, 312, 314, 315, 316, 327, 328, 377, 378, 385
Timej 186, 190, 250, 251, 269, 319, 327, 361, 362, 380, 385
Timonakt 70
Tindarej 142
Tirenci 354
Tirenija 37, 47
Tirensko more 47, 52, 305
Tiresija 244
Titana 371
Titani 71
Titij 196, 279, 280, 333
Toant 81, 82, 119, 120, 132, 249
Toeppfer 220, 273
Tomi 74
Tomor 272
Torp 145
Tračani 36, 38, 39, 40, 57, 58, 62, 70, 112, 152, 246, 320
Tračanin 152
Tragurij 103, 105, 195, 279, 333, 334, 377
Trahinjanke 97
Trakija 112, 152, 320, 326
Trazeja 317
Trebenište 301
Tremiti 385, 430
Tremitsko otočje 371
Trezen 339
Tribali (narod) 246, 327
Trifiodor 426
Trika 344
Trinakrija v. Sicilija 39
Trinakrijsko v. Sicilijsko more 39, 52, 53
Triop 148, 149
Tristia 69, 74
Triton 353
Troada 133, 138, 139, 141, 142, 145, 147
Trogir 105
Troj 139
Troja 81, 116, 119, 120, 133, 135, 137, 141, 142, 207, 248, 301, 306, 308, 309, 310, 311 – 313, 320 – 322, 325, 328, 335, 337, 340, 343, 347, 352, 353, 358, 364, 380, 382, 384
Trojanci 134, 309, 320, 347, 348, 353, 354, 359
Trojanski rat 270, 328, 329
Tršćanski zaljev 50, 66, 68
Tschajkanowitsch, W. 221
Truhelka, Ć. 144
Tuditan, Marko Sempronije 330
Tukidid 8, 11, 14, 16, 28, 177
Turija 374
Turijci 373
Tzetzes 70, 78, 122

Ugljan 197
Ulcinj 84, 123
Umbrijci 205, 378, 385
Una 157
Unger, R. 224
Unije 195
Untermann, J. 146
Ural 43
Uran 66
Urej 376
Usener, H. 151

Valerije Flak 50, 69
Varon 20, 21, 200, 201, 265, 328, 363
Vatikan 283

Večernje more 289
Vegetije 109
Vela Luka 106
Velej Paterkul 28
Veleš 308
Venafrum 428
Venera 290, 296, 307, 347, 349, 359, 360
Veneti 24, 60, 63, 68, 206, 299, 305, 307, 310, 314, 315, 317, 318, 319, 323 – 327, 370, 371, 377, 378, 385
Venetija 116, 207, 310, 311, 312, 317, 320, 321, 325, 378
Vent 346
Venul 348, 349, 359, 360
Venuzija 158, 343
Vergilije 20, 23, 28, 65, 66, 78, 84, 87, 104, 108, 115, 116, 117, 141, 168, 200, 206, 207, 250, 283, 292, 306, 307, 309, 312 – 314, 316, 317, 327, 328, 347, 348, 349, 359, 361
Verije Flak 21, 22, 23, 28, 200, 201, 372
Verona 317
Veronski komentar 314
Vetter, E. 144, 145
Via Cadmea 302, 419
Via Egnatia 154, 274
Vian, F. 89, 90, 114, 288
Viereck, P. 246
Vis 103, 104, 105, 177, 178, 181, 190, 192, 193, 195, 198
Visla 310
Visočje 154
Vodena 267
Vogel, E. 222
Vojuša 84, 87, 88, 119, 120, 123, 281, 288
Vranje 255, 261, 262
Vrlika 147
Vulić, N. 68, 105
Vulpe, R. 302

Walther, R. 44, 53, 60
Walton, F. R. 222
Wells, J. 172
Wendel, C. 35, 48, 49, 51, 55, 114
Wide, S. 143
Wilamowitz-Möllendorf, U. 44, 47, 48, 51, 55, 66, 67, 74, 75, 78, 89, 90, 96, 98, 100, 107, 114, 136, 137, 149

Zadar 95, 198
Zadarski arhipelag 188, 195, 196, 197
Zadarski otoci 190, 197
Zadarsko otočje 183
Zakint 140
Zanco, O. T. 386
Zapadna Morava v. Angros
Zefirije 192
Zemljotresac 142
Zemun 62
Zenobije 150, 221
Zenodot 17, 321
Zet 223, 224, 339
Zeus 24, 57, 64, 65, 71, 78, 79, 86, 91, 98, 100, 102, 108, 131, 133, 139, 140, 141, 156, 204, 231, 233, 236, 339, 353, 354, 358, 374, 403, 404
Zippel, G. 84, 90, 95, 96, 100, 105, 114
Zosim 50
Zrmanja 109, 183, 191, 193
Zupitza, E. 159

Ženevsko jezero 47, 48
Židovi 21

Kazalo citiranih pisaca

Anonima

ANTOLOGIJA PALATINA
7,796 272

ANTONIN LIBERAL
31 342
37 ..... 203, 357

APIJAN
Povijest građanskih ratova
2,20 344
2,31 354
2,39 176
Rimska povijest
9, 2,.. 246

APOLODOR
Biblioteka
3, 5, 4 231
3, 6, 8 131
3, 10, 4 142
3, 12, 1 139

APOLONIJE ROĐANIN
Ep o Argonautima
4,282-293 36
4,294-302 53
4,303-337 55-56
4,468-470 72
4,480-481 73
4,503-506 76
4,507-521 78-79
4,516-518 ..... 117, 247

4,522-551 ..... 91-92, 391
4,561-580 101
4,562-566 189
4,566-571 399
4,571 328
4,1149-1151 395
4,1201-1216 109
Sholije uz Apolonija Rođanina
4,282-293 36-39
4,294-302 54
4,303-337 57-69
4,468-470 72-73
4,480-481 73
4,503-506 76
4,507-521 79
4,522-551 92-93
4,524 393
4,532 393
4,540 393
4,561-580 102
4,1210-1216 110-111

ARISTOFAN
Sholije uz Aristofanove Žabe 501 396

ARNOBIJE
4,25 152

ATENEJ
Sofisti na gozbi
7,297c 218
7,300b 216
8,331e 219
11,6,462b 255

AUGUSTIN
O državi Božjoj
18, 16-17 364

AUZONIJE
6 ... 344
AVIJEN
537-550 ... 284

BLEMIDA, NIKEFOR
Zemljopisni pregled ... 390

CEC, IVAN
Hilijade
4,707 ... 298
6,482 ... 150

CEZAR
Galski rat
1,34 ... 323
Građanski rat
3,11 i 79 ... 153

CICERON
Pisma Atiku
3,7,3 ... 153

DEMOSTEN
1, 13 ... 163

DIKTIS KREĆANIN
5, 17 ... 207, 328

DIODOR SICILAC
Historijska biblioteka
4, 67, 1 ... 243
4, 72, 1 ... 400
4, 72, 3-4 ... 401
4, 75, 3-4 ... 139
5, 56, 3 ... 148
5, 57, 2 ... 149
5, 57, 6 ... 149
19, 53, 3-5 ... 222

DIOMED
494-511 360

DIONIZIJE HRIZOSTOM
11, 138 322

DION KASIJE
41, 49 179

DIONIZIJE BIZANTINAC
15, 10-13 (izd. Güngerich) 132

DIONIZIJE HALIKARNAŠANIN
Archaelogia Romana
1, 50 140

DIONIZIJE PERIEGET
27-28 i 30-32 65
487-491 193
387-397 280
2, 123-124 194
7, 315 194

Komentar uz Dionizijev zemljopisni priručnik
378 325
387 (v. str. 5) 387
481-486 369

Anonimna Parafraza Dionizijeva geografskog udžbenika
384-397 390

Anonimne sholije uz Dionizijevu Periegezu
384 390

ELIJAN KLAUDIJE
O životinjskoj naravi
4. glava, 2. knjiga 220

O prirodi životinja
1,1 ... 363

ESHIL
Okovani Prometej
836-841 ... 162
837-839 ... 384

ETYMOLOGICUM GENUINUM ... 240

ETYMOLOGICUM MAGNUM
98, 100, 132, 171, 180, 285 ... 397

EURIPID
Bakhe
1330-1339, 1352-1362 ... 232, 233

EUSTATIJE
Komentar uz Ilijadu
2,811-814 ... 140, 141
3, 204 ... 325
4,437, 10-12 ... 152

Komentar uz ep Dionizija Periegeta ... 169, 389
378 ... 325

FEST
O značenju riječi 222 (ed. Müller) ... 204, 372

FILON IZ BIBLOSA ... 238

FILOSTRAT ... 278

GEOGRAF IZ RAVENE
4,9 ... 153

HEKATEJ MILEĆANIN ... 213

HELANIK IZ LEZBA
Prva knjiga o Troji 135

HERAKLID PONTIJSKI
O ustavima 380

HERMOGEN IZ TARSA 234

HERODOT
Historija
1,7 151
1,56 243
1,196 206
4,155 144
5,7 152
5,57 225
5,60 226
5,61 226
7,170 201
9,42-43 230

HEZIHIJE
Illis 284
illos 284
Kandaulas 151
kynankhe 151
Krisamis Košanin 221
oipholes 143
oipholis 143

HOMER
Ilijada
2,811-814 134
2,850-651 318
5,121-132 i 297-430 335
6,234-236 380
13,301 152

20,219 135
24,544 149

Sholije uz Homerovu Ilijadu
5,412 368

Sholije uz Homerovu Odiseju
13,130 302

Odiseja
7,56-57 401
8,361 162

HORACIJE
Pjesme
2,3,185-187 295
3,13 158

ITINERARIUM HIEROSOLYMITANUM 153

IZIDOR IZ SEVILLE
Etymologiae sive origines
12, 7, 28-29 367

JUSTIN
Epitome
12,2 382
20,1,8 314

KALIMAH
Uzroci (v. Strabon 1,2,39 i 5,1,9) 117

KEFALON (usp. Atenej 9,393 d) 137

KLAUDIJAN, KLAUDIJE
1190-120 316

LIKOFRON
Aleksandra
327-328 153
592-632 337
592 340
594 355
610 335
630 169
631 164
937-938 152
1409-1411 151

Sholije uz Likofronovu Aleksandru
602, 615, 619 ..... 279, 379, 389
627 384
1056 381
1056 382
1066 382
1306 (sholija) 137

LIVIJE, TIT
1,1 309
25,12 372

LUKAN
3, 188-189 295
6,331 153
7, 192-194 315

LUKIJAN IZ SAMOSATE
O plesu
41 297

MARCIJAL
10, 93, 1-2; 14, 152 317

MNAZEJA
3, 154, 28 (ed. Müller) 138

NIKANDAR
O čudesnim prilikama (v. Antonin Liberal) ... 200
O zvjerima
607-609 ... 193, 256

2. knjiga Promijenjenih oblika ... 342

Sholije uz Nikandra O zvjerima ... 258

NONO IZ PANOPOLA
2, 669-697 ... 289
4, 416-421 ... 286
44, 115-118 ... 287
46, 356-367 ... 288

OVIDIJE
Metamorfoze
3, 95-98 ... 275
4, 564-603 ... 275
14, 456-459 ... 360

PAUZANIJA
2, 2, 3 ... 143
2, 5, 2 ... 402
2, 2, 3, 2 ... 131
2, 23 ... 143
3, 12, 5 ... 142
3, 15, 10 ... 142
5, 22, 6 ... 403
5, 17, 8 ... 132
6, 10, 8 ... 180
9, 5, 3 ... 242
9, 8, 6-7 ... 242
10, 10, 3 ... 132

PINDAR
Olimpijske ode
6, 21 ... 132
7, 131 ... 148

Sholije uz Pindareve Olimpijske ode
6, 21 d ... 132
6, 144 ... 400
7, 131-132 ... 148
Pitijske ode
3, 120 ... 163
3, 166 ... 238
5, 106-110 ... 328
153 b ... 238
Nemejske ode
10, 12-13 ... 336
Sholije uz Pindareve Nemejske ode
10, 12 ... 336, 372-373

PLATON
Kratil 392 ... 134

PLINIJE STARIJI
3, 120 ... 200
3, 104 ... 343
3, 110 (143-144) ... 205
3, 112 ... 205
3, 113 ... 206
3, 130 ... 317
3, 139 ... 279
3, 140 ... 196
3, 140-141 ... 333
3, 141 ... 203
3, 151 ... 365
3, 152 ... 196
10, 126-127 ... 365
12, 3 ... 368

PLUTARH
O pameti životinja
23 ... 219
Polemon ... 373

POLIBIJE
2, 17, 5 324
5, 108, 8 269

POLIJEN MAKEDONAC
8, 18 358

POMPONIJE MELA
2, 54-56 278
2, 60 314
2, 114 371

PRISCIJAN
381-395 285

PROKOPIJE IZ CEZAREJE
1, 15 345

PSEUDO – ARISTOTEL
Čudesna slušanja
106 374
109 373
110 374

PSEUDO – HIGIN
Fabule
6 290
140 291
154 292
184 291

PSEUDO – SKILAK
16 378
22 391
24-25 252

PSEUDO – SKIMNO
369-374 184
387-390 323

402-412 387
437-438 259

PTOLEMEJ, KLAUDIJE
Zemljopis
3, 1, 80 371

SENEKA
Pisma
7, 6 315
31, 9 153

SERVIJE
Komentar uz Vergilijevu Eneidu
1, 38 ..... 141, 238, 239, 347

SILIJE ITALIK
Punika
8, 602-604 315
12, 212-216 316
13, 30-81 350

SOLIN, JULIJE
Collectanea rerum memorabilium
2, 10 315
2, 10 345
2, 44-50 366
44, 1 318

STACIJE
Tebaida
2, 289-291 296
3, 288, 290 296
4, 553-555 297

STEFAN BIZANTINAC
Etnici 89, 90, 96, 100, 101, 119, 120, 131, 133, 135, 138, 168, 179, 185, 188, 214, 228, 254, 265, 271, 299, 303, 354, 326, 363, 388, 401

STRABON
Geografija
1, 2, 39 (46) ... 117
1, 3, 2 (48) ... 322
1, 3, 21 (61) ... 322
2, 5, 20 (123-124) ... 377
3, 2, 13 (150) ... 329
4, 4, 1 (195) ... 323
5, 1, 8 (214-215) ... 327
5, 1, 8 (214) ... 377
5, 1, 9 (215) ... 195
5, 1, 9 (215) ... 326
6, 2, 4 (269) ... 192
6, 2, 4, (269-270) ... 192
6, 3, 9 (283-284) ... 375
7, 5, 8-9 (316-317) ... 166
7, 5, 5, (315) ... 194
7, 5, 9 (317) ... 187
9, 2, 10 (404) ... 228
12, 3, 8 (543-544) ... 318, 319
12, 3, 25 (553) ... 320, 321
12, 8, 6 (573) ... 134
13, 1, 4 ... 135
13, 3, 6 ... 135
7, 7, 4 i 8 ... 153
13, 1, 53 (608) ... 321

SUIDA (SUDA)
Rječnik
Ausonis pontos ... 343
Kandulos ... 151
Kerkopes ... 151
Diktys Krećanin (ed. Adler, p. 486) ... 328

TACIT
Anali 16, 21 ... 317

TEOFRAST IZ ERESA
O biljkama
4, 5, 6 ... 368

TEOPOMP
21. knjiga 162-164

TUKIDID
1, 24, 1 177
3, 72 394

VERGILIJE
Eneida
1, 242 314
1, 242-244 206
1, 242-249 115
3, 211 168
8, 9-10 347
11, 225-230 348
11, 241-250 348
11, 271-277 359

SERVIJE, Komentar uz Vergilija
Vatikanske sholije uz Vergilijevu Eneidu
1, 243 283

VERIJE FLAK 200

AKTANT d.o.o.
Vjeran Zuppa / Nikša Župa
Izdanja Antibarbarus
Zagreb, Nova Ves 4

Za izdavača
Albert Goldstein

Korektori
Angela Crnobrnja
Vesna Pavković

Likovni urednik
Nenad Dogan

Tehnički urednik
Franjo Profeta

ISBN 953-6160-32-3

Slog
D. N. s p.o. Ozaljska 23, Zagreb

Tisak
Tipotisak d.o.o., Zagreb, Selska 138

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 87.07:930.85(497)

KATIČIĆ, Radoslav
Illyricum mythologicum / Radoslav Katičić. – Zagreb : Izdanja Antibarbarus, 1995. – 484 str. ; 24 cm. – (Biblioteka Historia)

Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung.

ISBN 953-6160-32-3

950831056

Objavljivanje ove knjige potpomogli su
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Institut Otvoreno društvo — Hrvatska